METOD MIKUŽ

ORIS ZGODOVINE SLOVENCEV

V STARI JUGOSLAVIJI 1917—1941

MLADINSKA KNJIGA 1965

KAZALA IN DOKUMENTARNO SLIKOVNO GRADIVO JE PRIPRAVIL
MIRKO STIPLOVŠEK

3422,

N 13. VII. 1965/263

UVOD

Delo ne podaja zgodovine slovenskega naroda v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno. Glavni vzrok tega je še vedno pomanjkanje gradiva oziroma to, da ni mogoče uporabljati primarnega dokumentarnega gradiva (virov). Omenjeno razdobje slovenske zgodovine že od 1947. leta sodi v sklop predavanj na zgodovinskem oddelku filozofske fakultete v Ljubljani, vendar se kljub izrednim naporom najštevilnejših ljudi vprašanje Državnega arhiva za Slovenijo (možnost uporabe arhivskega gradiva za novejšo slovensko zgodovino) v bistvu ni zganilo z mrtve točke, zato še do danes nimamo akademskega učbenika za to razdobje. S pričujočim delom ga skušam vsaj delno nadomestiti, tako da bi seznanil bralca z glavnimi razvojnimi črtami naše najnovejše zgodovine.

Obširno gradivo sem porazdelil po razdobjih, ki so nekako ustaljena v zgodovinopisju o stari Jugoslaviji, čeprav taka razporeditev le ni vselej povsem točna. Pri vsakem obdobju sem poskušal podati najprej nekak skupni »jugoslovanski« okvir, v tem pa podrobneje orisati zgodovino slovenskega naroda. Vedno najprej prikazujem razvoj politične buržoazne zgodovine, nato pa razvoj delavskih političnih strank in delavskega strokovnega gibanja. Na koncu vsakega glavnega razdobja je tudi kratek oris takratnega gospodarskega stanja.

Ker ni možno uporabljati arhivskega gradiva, skoro v celoti manjkajo monografije za to razdobje, čeprav so osnovni pogoj za znanstveno zgodovinsko sintezo razdobja. Šele ta more precej jasno odkriti gibalne in zaviralne sile razdobja in pokazati, da v neprestanem spopadu med naprednimi in nazadnjaškimi silami napredne prej ali slej le zmagajo.

Druga posledica, ker ne moremo uporabljati arhivskega gradiva, je pomanjkanje kritičnih izdaj virov in dokumentov, saj bi ti znatno olajšali pisanje zgodovine. Prvo kot drugo delo torej

še vedno čaka zgodovinarje mlajših generacij, medtem ko sedanjo generacijo zgodovinarjev glede tega ne zadeva nobena krivda.

Temeljni *viri* za pričujoče delo torej niso arhivski dokumenti – razen nekaj zelo redkih izjem – temveč le *časopisje,* dnevniki, tedniki itd. in revije. Dejstvo je, da je časopis, predvsem dnevnik, le neke vrste »ogledalo dneva«, ki more, skrbno prebran po dnevih, mesecih in letih, le nuditi neko razvojno podobo. Če na primer prebiramo sijajno urejevani nekdanji klerikalni dnevnik Slovenec ali staro socialnodemokratsko glasilo Naprej, dobimo dokaj točno podobo o razvoju, delu, politiki, taktiki itd. dveh slovenskih političnih strank. Vendar pa ta podoba ni popolnoma jasna. To bi mogla dopolniti predvsem arhiva obeh političnih strank, žal pa je težko reči, kje sta danes; laže je izraziti bojazen, da nista več ohranjena taka, kot bi morala biti. Danes precej točno vemo, kako se je vodstvo klerikalne Slovenske ljudske stranke iznebilo za stranko nekdaj tako zaslužnega voditelja dr. Ivana Šušteršiča ali celo ljubljanskega škofa dr. Antona Bonaventure Jegliča. Niso pa znane vse tiste silne intrige in zakulisna delovanja, ki so mogla zrušiti dve tako pomembni klerikalni osebnosti.

Teže pa je seveda, ko brez arhivskega gradiva ne moremo do kraja razumeti niti dogodka samega. Povsem nejasna je, recimo, vloga voditelja Slovenske ljudske stranke dr. Antona Korošca od leta 1927 (blejska pogodba) pa tja do 1935, ko je postal notranji minister v Stojadinovićevi vladi. Gre namreč za vprašanje, ali je bil Korošec – politik čisto navaden uslužbenec kralja Aleksandra oziroma vladajoče velikosrbske buržoazije, in to na »daljšo perspektivo«, ali samo več ali manj uspešen taktik, ki se je opiral na dosti močan klerikalni moralni kapital, pa tudi na tistega, ki je bil zbran v klerikalni gospodarski centrali Zadružni zvezi, prek Glavne zadružne zveze pa povezan s kapitalom hrvaške in srbske buržoazije. Zunanja Koroščeva pot je v tem času čudna in nelogična; opustil je avtonomistično politiko in se povezal z radikalno frakcijo, za katero je gotovo stal dvor. Stopil je v Živkovićevo vlado, nato izstopil, bil zaradi ljubljanskih punktacij interniran v dveh znamenitih letoviščih, ob pogrebu kralja Aleksandra je zapustil prijazni Hvar, se pojavil v Beogradu in čez nekaj mesecev postal notranji minister. Odpira se cela vrsta vprašanj: zakaj se je Korošec povezal z Vukičevićevimi radikali? Ali je takrat Aleksander začel politično obkoljevati

uporno hrvaško buržoazijo? Ali je Korošec stopil iz vlade samo zato, ker je začel zaradi njegove centralistične politike groziti v klerikalni stranki popoln razkol? Ali je odšel v internacijo – letovišče sporazumno in z vednostjo kralja Aleksandra? itd. Vprašanj je veliko, o vsem lahko samo ugibamo, to pa nima nobene vrednosti. Več kot jasno pa je, da pri vsem tem ne gre osebno samo za dr. Korošca, temveč za enega vidnih takratnih evropskih klerikalnih politikov, ki so ob ponovni konsolidaciji evropskih komunističnih strank po vsej verjetnosti imeli nekakšen enoten načrt za boj proti naraščajoči komunistični »nevarnosti«. Poglejmo še drug primer! Bralec bo prav lahko opazil, kako neverjetno so se v nekaterih razdobjih cepili slovenski socialisti. V levici so nastajali vseh vrst centrumaši in lokalpatrioti, v desnici pa Zarjani, Mariborčani, Naprejevci itd. Zakaj so se tako cepili? Za vse to morejo dati odgovor le arhivi.

Naštejmo in na kratko označimo najpomembnejše časopise, ki sem jih rabil, ko sem pisal to knjigo. Če se držimo abecednega reda, je prvi na vrsti *Akademski glas,* izhajal je v Ljubljani od 25. septembra 1935 do 2. marca 1936. Bil je glasilo levičarskih študentov na ljubljanski univerzi in je pomemben časopisni vir za politično in društveno življenje študentov na ljubljanski univerzi. *Avtonomist,* tednik, Ljubljana, od 11. aprila 1921 do 26. junija 1925 (od 14. novembra 1924 je izhajal pod naslovom Slovenski republikanec). Časopis je pomemben vir za zgodovino »avtonomistične nacionalne« frakcije v JSDS (frakcija Albin Prepeluh – dr. Dragotin Lončar).

Baklja, Ljubljana. Edina številka je izšla pod uredništvom Nina Furlana julija 1919 in je prvo glasilo v levo zdiferencirane struje v JSDS. *Beseda o sodobnih vprašanjih,* mesečnik, Ljubljana, od 1932 do 1935. Vir za spoznavanje opozicionalne struje intelektualcev – tako imenovanih krščanskih socialistov – v klerikalnem taboru. *Bogoljub,* mesečnik, Ljubljana, od januarja 1903 do novembra 1944. Poljudna nabožna revija, namenjena predvsem podeželju. Pomemben vir za spoznavanje klerikalne propagande, skrbno zavite v versko vsebino in obliko. *Bojevnik,* mesečnik, Ljubljana, od 15. avgusta 1931 do 2. aprila 1936, glasilo Zveze bojevnikov. Vir za spoznavanje gibanja bojevnikov ali Boja (udeležencev prve svetovne vojne), katerega del se je razvijal v napredno smer in se poskušal zbližati z idejami komunističnega glasila Ljudska pravica. *Borba,* tednik, Maribor, od

2. junija 1933 do 30. aprila 1935. Vir za spoznavanje gibanja mariborskih nacionalistov bivše orjunaške smeri. *Branik,* tednik, Ljubljana, od 11. februarja do 29. aprila 1938. Vir za spoznavanje gibanja slovenskih nacionalistov.

Čas, mesečnik, Ljubljana, od 1907 do decembra 1942. Ugledna klerikalna znanstvena revija (revija Leonove družbe) in pomemben vir za spoznavanje uradnega slovenskega katolicizma in klerikalizma, nekaj let po vojni tudi vir za spoznavanje opozicionalnih klerikalnih intelektualcev (dr. A. Gosar, dr. J. Fabijan itd.).

Delavec, mesečnik – tednik, Ljubljana (Maribor), od 14. novembra 1921 do marca 1941. Pomemben vir za socialnodemokratično (socialistično) delavsko strokovno (sindikalno) gibanje in slovensko socialistično sindikalno centralo Strokovno komisijo (deloma tudi za jugoslovansko socialistično sindikalno centralo Glavni radnički savez Jugoslavije). *Delavska Fronta,* tednik, Maribor, od 4. januarja 1936 do 1941. Vir za ortodoksno strujo tako imenovanih krščanskih socialistov (delavska smer), ki so prešli v jugorasovsko sindikalno organizacijo Zvezo združenih delavcev. *Delavska politika,* tednik, Maribor, od 1. januarja 1926 do marca 1941. Glasilo Socialistične stranke Jugoslavije. Pomemben vir za zgodovino Socialistične stranke v Sloveniji. *Delavska pravica,* tednik, Ljubljana, od 1. junija 1928 do marca 1941. Pomemben vir za zgodovino tako imenovanega krščansko socialističnega sindikalnega gibanja, Jugoslovanske strokovne zveze in za zgodovino tako imenovane delavske struje v krščanskem socializmu na Slovenskem. *Delavske novice,* tednik, Ljubljana, od 28. oktobra 1921 do 28. marca 1924. Pomemben vir za zgodovino prve združitve politično močno razcepljenega ljubljanskega delavstva v Zvezo delovnega ljudstva za ljubljanske občinske volitve decembra 1922 in vir za nadaljnjo politično cepitev slovenskega delavstva. *Delavski obzornik,* štirinajstdnevnik, Ljubljana, od 8. oktobra 1935 do 30. junija 1936. Legalni komunistični list, ki je močno propagiral predvsem enotnost strokovnega delavskega gibanja. *Delavski list za strokovna, gospodarska, kulturna in politična vprašanja,* štirinajstdnevnik, Ljubljana, od 15. junija do 3. decembra 1937. Legalni komunistični list, pomemben vir, kako sta nastajali v Sloveniji ljudska fronta in strokovno delavsko združevanje. *Delavsko kmetski list,* tednik, Ljubljana, od 21. avgusta 1924 do 22. aprila 1926. Legalno komunistično glasilo in pomemben vir za zgodovino komunistične skupine v Slo-

veniji, ki se je imenovala po začetnicah imena lista (DKL) tudi dekalisti. *Delo,* glasilo socialistične zveze v Julijski krajini, od 11. maja 1921 glasilo komunistične stranke Italije, tednik – mesečnik, Trst, od 20. februarja 1920 do 1932 (?). *Delo* (od 1937 dalje organ CK KPS), ilegalno komunistično glasilo v Sloveniji. *Demokracija,* mesečnik, Ljubljana, od 1918 do 1919, glasilo slovenske socialistične omladine, katere del se je priključil komunistom. Pomemben vir za nastanek prve frakcije v JSDS že leta 1917. *Dolenjske novice,* mesečnik, Novo mesto, od 10. maja do 9. avgusta 1924. Glasilo Lovra Klemenčiča, ki je poskušal ustanoviti neko socialistično zadružno gibanje na Dolenjskem (Vzajemnost). *Dom in svet,* mesečnik, Ljubljana, od 20. januarja 1888 do decembra 1944. Elitna klerikalna revija za književnost in umetnost. Pomemben vir za zgodovino slovenskega kulturnega klerikalizma. *Domoljub,* tednik, Ljubljana, od 5. julija 1888 do 1. novembra 1944. Skrbno urejevan in poljudno pisan časopis za podeželje in pomemben vir za zgodovino slovenskega klerikalizma ter njegovih gospodarskih in političnih organizacij. *Domovina,* tednik, Ljubljana, od 1. februarja 1918 do 31. oktobra 1944, liberalno glasilo, pisano za podeželje, ki pa v ničemer ne more konkurirati Domoljubu.

Edinost, tednik, Ljubljana, od 3. marca 1934 do 12. avgusta 1936. Glasilo stranke Svetislava Hodjere v Sloveniji (Jugoslovanska narodna stranka). *Enakost,* štirinajstdnevnik, Ljubljana – Maribor (od 20. junija 1923 s podnaslovom Rdeči prapor), od 14. julija 1920 do 10. avgusta 1923. Vir za zgodovino socialnodemokratske frakcije na Štajerskem (dr. Korun). *Enotnost,* tednik, Ljubljana, od 20. avgusta 1926 do 8. marca 1929. Glasilo levičarske frakcije Enotnost, ki je bila v sporu z dekalisti.

Glas delavca, Ljubljana, od 24. decembra 1937 do 13. maja 1939. Komunistično legalno glasilo, vir za zgodovino KPS. *Glas naroda,* dnevnik – tednik, Ljubljana, od 14. aprila 1935 do 11. julija 1936. Glasilo frakcije (gibanja) dr. Marušičeve smeri v JNS. *Glas svobode,* Ljubljana, od 21. aprila 1923 do 30. maja 1924. Pomemben vir za zgodovino KPJ v Sloveniji. *Gruda,* mesečnik, Ljubljana, od 1924 do marca 1941. Vir za zgodovino Zveze društev kmečkih fantov in deklet, katere del se je močno zbližal s komunisti.

Jugoslavija, dnevnik, Ljubljana, od 15. decembra 1918 do 31. decembra 1922. Vir za zgodovino nacionalno socialistične

stranke v Sloveniji. *Jugoslovanski obrtnik,* dvakrat na mesec, Ljubljana, od 10. maja 1919 do marca 1929. Vir za zgodovino klerikalnega obrtništva na Slovenskem. *Jutranje novosti,* dnevnik, Ljubljana, od 30. januarja do 30. decembra 1923. Vir za zgodovino slovenskih (jugoslovanskih) radikalov. *Jutro,* dnevnik, Ljubljana, od 24. avgusta 1920 do 9. maja 1945. Vir za zgodovino liberalne (mladinsko Žerjavove) stranke na Slovenskem.

Kmetski glasnik, tednik, Celje, od 11. avgusta do 6. septembra 1927. Vir za zgodovino frakcije v Samostojni kmečki stranki, ki se je povezoval odkrito z liberalci. *Kmetijski list* (od 1925 Kmetski list), tednik, Ljubljana, od 17. julija 1919 do 2. aprila 1941 (ko se je spojil z Domovino). Pomemben vir za zgodovino Samostojne kmetske stranke in kasnejše Kmetsko-demokratske koalicije na Slovenskem. *Književnost,* mesečnik, Ljubljana, od decembra 1932 do decembra 1935. Legalna levičarska revija. *Kres,* mesečnik, Ljubljana, od julija 1921 do 1923. Vir za zgodovino socialistične kulturnoprosvetne organizacije Svobode. *Križ,* mesečnik, Ljubljana, od 1928 do maja 1930. Vir za zgodovino opozicionalnega dela tako imenovanih krščanskih socialistov – intelektualcev, ki je napadal uradno vodstvo SLS ter togost cerkvene avtoritete in hierarhije. *Križ na gori,* mesečnik, Ljubljana, od 1924/25 do 1926/27, predhodnik Križa.

Ljubljanski škofijski list, izhajal po potrebi, Ljubljana, od 1895 do 25. januarja 1945. Vir za zgodovino politike ljubljanskega škofa in življenja katoliške cerkve v ljubljanski škofiji. *Ljubljanski zvon,* mesečnik, Ljubljana, od januarja 1881 do 1941. Elitna liberalna revija za znanost in umetnost. *Ljudska pravica,* štirinajstdnevnik, Lendava – Ljubljana, od 5. oktobra 1934 do 6. marca 1936. Legalni komunistični list in pomemben vir za zgodovino KPJ (KPS) ter za zgodovino ljudske fronte na Slovenskem. Ilegalno izšle tri številke še 1941. *Ljudski dnevnik,* dnevnik, Ljubljana, od 1. februarja do 20. marca 1923. Časopis je izdajal dr. Ivan Šušteršič po vrnitvi iz emigracije do svojega končnega poraza na marčnih volitvah 1923. *Ljudski glas,* tednik, Ljubljana, od 4. aprila 1919 do 31. decembra 1921. Vir za zgodovino delovanja slovenskih socialnih demokratov (socialistov) med slovenskimi kmeti. *Ljudski glas,* mesečnik, Ljubljana, od 1. junija 1935 do 10. marca 1941. Pomemben vir za zgodovino socialistične stranke na Slovenskem.

Mi mladi borci, tednik, Ljubljana, od 18. septembra 1936 do 4. aprila 1941. Pomemben vir za zgodovino klerofašistične mladinske (študentske) organizacije Borcev ali Borcev Kristusa kralja. *Mir,* tednik, Celovec, od 10. januarja 1882 do 30. oktobra 1920. Pomemben vir zlasti za zgodovino plebiscita na Koroškem konec prve svetovne vojne. *Mladina,* mesečnik, Ljubljana, od 1924/25 do 1927/28. Vir za zgodovino napredne, levičarske študentske mladine. *Mladost,* polmesečnik, od 4. aprila 1908 do decembra 1919. Pomemben vir za zgodovino klerikalne telovadne in vzgojne organizacije Orel.

Napredna Ljubljana, dnevnik, Ljubljana, od 23. novembra do 2. decembra 1922. Vir za zgodovino ljubljanskih občinskih volitev decembra 1922. *Naprej,* dnevnik – tednik, Ljubljana (Celje, Krško, Ljubljana), od 15. julija 1917 do 2. junija 1928. Pomemben vir za zgodovino Socialnodemokratske stranke v Sloveniji, od trboveljskega kongresa 1920 dalje pokrajinskega tajništva SSJ za Slovenijo in končno po odcepu samo še vir za zgodovino socialnodemokratske frakcije Naprejevega urednika Vl. Bernota. *Narodni gospodar,* tednik, Maribor, od 3. julija 1924 do 8. februarja 1925. Vir za zgodovino Narodno radikalne stranke na Štajerskem. *Naša moč,* tednik, polmesečnik, Ljubljana, od 7. decembra 1905 do 15. septembra 1922. Pomemben vir za zgodovino tako imenovanega krščansko socialističnega delavskega sindikalnega gibanja, Jugoslovanske strokovne zveze v Sloveniji. *Naša vas,* tednik, Celje, od 10. novembra 1921 do 8. junija 1922. Vir za zgodovino Zemljoradniške, kasnejše Slovenske republikanske stranke v Sloveniji. *Naši zapiski,* mesečnik, Ljubljana (Gorica), od julija 1902 do 15. novembra 1922. Pomemben vir za zgodovino diferenciacije v Socialnodemokratski stranki v Sloveniji in še posebej za tako imenovano nacionalno frakcijo v JSDS leta 1917. *Neodvisnost,* tednik, Maribor, od 1. decembra 1936 do 11. novembra 1937. Pomemben vir za zgodovino kmečko-delavskega gibanja na Slovenskem (Kukovčeva ali slovenska smer). *Nova Ljudska pravica,* izšla le ena številka 15. decembra 1939, Zagreb. Legalno komunistično glasilo in pomemben vir za nastanek Zveze delovnega ljudstva Slovenije kot nadaljnje razvojne stopnje ljudske fronte v Sloveniji. *Nova pravda,* dnevnik – tednik, Maribor – Ljubljana, od 3. aprila 1920 do 3. decembra 1927. Pomemben vir za zgodovino Narodnosocialistične stranke na Slovenskem.

Obrtni vestnik, polmesečnik, Ljubljana, od 5. aprila 1914 do aprila 1941. Vir za zgodovino liberalnega obrtništva na Slovenskem. *Ogenj,* mesečnik, Ljubljana, od januarja 1928 do decembra 1931. Vir za razvoj Krekove (tako imenovane krščansko socialistične) mladine, ki je v določenem razdobju kazala močne levičarske težnje. *Organizirani železničar,* dvakrat na mesec, Ljubljana, od 6. avgusta 1924 do 4. novembra 1925. Vir za združevanje železničarskih sindikalnih organizacij. *Orjuna,* tednik, Ljubljana, od 1. januarja 1923 do 15. septembra 1928. Vir za zgodovino jugoslovanske (slovenske) liberalne buržoazne bojne formacije Orjune.

Pod lipo, mesečnik, Ljubljana, od 15. januarja 1924 do 15. decembra 1928. Vir za zgodovino JSDS. *Pohod,* tednik, Ljubljana, od 10. septembra 1932 do 18. decembra 1937. Vir za zgodovino gibanja ali pokreta nacionalistov – tako imenovanih Pohodovcev. *Pravica,* tednik, Ljubljana, od 7. decembra 1922 do 24. maja 1928. Vir za zgodovino tako imenovane krščansko socialistične sindikalne delavske organizacije Jugoslovanske strokovne zveze in krščanskega socializma na Slovenskem. *Prelom,* tednik, Ljubljana, od 4. januarja 1934 do 14. decembra 1935. Vir za zgodovino nacionalističnega gibanja, podobnega gibanju Pohodovcev. *Proboj,* tednik, Ljubljana, od 14. maja do 29. oktobra 1938. Nadaljevanje Branika. *Proletarska mladina,* štirinajstdnevnik, Ljubljana, od 20. januarja do 15. oktobra 1923. Vir za zgodovino KPJ na Slovenskem. *Prometnik,* mesečnik, Ljubljana, od 25. januarja 1924 do 1925. Vir za zgodovino strokovnega združevanja železničarjev.

Radikal, štirinajstdnevnik, Kočevje, od 25. oktobra 1921 do 30. decembra 1922. Vir za nastanek Narodno radikalne stranke v Sloveniji. *Radikal,* tednik, Ljubljana, od 17. oktobra 1923 do 21. maja 1924. Vir za zgodovino razkola med slovenskimi radikali. *Radikalski glasnik,* tednik, Ljubljana, od 21. oktobra 1923 do 3. januarja 1925. Vir za zgodovino razkola med slovenskimi radikali. *Rast,* Ljubljana, od 1927/28 do 1930/31. Pomemben vir za zgodovino tako imenovanega mladinskega gibanja med klerikalnimi srednješolci, ki se je pod vplivom podobnih gibanj v Nemčiji razvilo v prvo uporniško gibanje klerikalnih študentov proti uradnemu vodstvu SLS in cerkveni avtoriteti. *Resnica,* dnevnik, Ljubljana, od 22.decembra 1917 do 2. novembra 1918. Dobro in skrbno urejevano glasilo iz SLS izključenega dr. Ivana

Šušteršiča in pomemben vir za zgodovino slovenskega klerikalizma. *Rdeči prapor* (od 1920, št. 11, glasilo Komunistične stranke Jugoslavije), izhajal različno, Trst – Ljubljana, od aprila 1898 do 31. decembra 1920. Pomemben vir za nastanek Komunistične stranke v Sloveniji. *Rdeči prapor,* tednik, Ljubljana, od 27. februarja do 10. aprila 1923. Vir za zgodovino ljubljanske oblastne organizacije SSJ in za zgodovino razcepa v JSDS. *Republikanec,* tednik, Celje, od 2. decembra 1922 do 15. marca 1923. Vir za zgodovino Slovenske republikanske stranke v Sloveniji in osebno glasilo dr. A. Novačana. *Republikanske novice,* izšla le ena številka januarja 1925. Vir za zgodovino poskusa ustanoviti kmečko republikansko stranko na Dolenjskem, ki pa je propadel. *Samouprava,* tednik, Ljubljana, od 1. januarja do 5. februarja 1925 in od 17. januarja do 12. februarja 1927. Osebno glasilo slovenskega radikala dr. Nika Zupaniča za parlamentarne volitve 1925 in dr. Vl. Ravniharja za oblastne volitve leta 1927. Vir za zgodovino narodno radikalne stranke na Slovenskem. *Slovenec,* dnevnik, Ljubljana, od 14. oktobra 1873 do 4. maja 1945. Odlično urejevan slovenski klerikalni dnevnik, uradni organ SLS in izredno pomemben vir za zgodovino slovenskega klerikalizma, političnega, gospodarskega in kulturnega. *Slovenija,* tednik, Ljubljana (Kranj), od 22. junija 1932 do 1. aprila 1941. Vir za gibanje ali pokret tako imenovanih samoslovencev in Slovenskega društva. *Slovenska beseda,* tednik, Ljubljana, od 29. januarja 1937 do 7. marca 1941. Vir za zgodovino poskusov obnoviti na Slovenskem SDS in NRS. *Slovenska vas,* dvakrat na mesec, Ljubljana, od 1. januarja do 30. novembra 1938. Vir za zgodovino kmečko-delavskega gibanja dr. Lončarjeve smeri, ki je zahtevala naslonitev oziroma povezavo tega gibanja s HSS. *Slovenska zemlja,* dvakrat na mesec, Ljubljana, od 15. avgusta 1935 do 10. septembra 1936 in ena številka 27. junija 1940. Vir kot zgoraj. *Slovenski delavec,* tednik, Ljubljana, od 16. oktobra 1937 do 4. aprila 1941. Vir za zgodovino klerofašistične delavske klerikalne organizacije Zveze združenih delavcev, ki se je spojila z Jugorasom. *Slovenski narod,* dnevnik (do 1873 tednik), (Maribor) – Ljubljana, od 2. aprila 1868 do 30. aprila 1945. Za naše razdobje zelo dragocen vir za zgodovino slovenskega liberalizma smeri starinov (Tavčar – Triller). *Slovenski republikanec* (glej Avtonomist!). *Socialna misel,* mesečnik, Ljubljana, od 1922 do 1927. Pomemben vir za zgodovino tako imenovanega krščan-

sko socialističnega gibanja klerikalnih intelektualcev. *Socialist,* tednik, Ljubljana, od 16. avgusta 1923 do 31. decembra 1925 (nadaljevanje Enakosti). Pomemben vir za zgodovino socialistične stranke v Sloveniji. *Sokol,* mesečnik, Ljubljana, od 1. junija 1936 do decembra 1938. Vir za zgodovino diferenciacije v takrat državni organizaciji Sokol kraljevine Jugoslavije v napredno in nazadnjaško smer. *Sokolski glasnik,* dvakrat na mesec, Zagreb – Ljubljana, od januarja 1919 do 1929. Vir za zgodovino liberalne telovadne in vzgojne organizacije Sokol. *Stara pravda,* tednik, Ljubljana, od 21. maja do 16. julija 1936. Vir za gibanje ali pokret spočetka posebne skupine delavskega gibanja, podobnega Kukovčevi slovenski smeri, ki je povzročila s spojitvijo z Lončarjevo smerjo diferenciacijo v njegovi hrvaški smeri kmečko delavskega gibanja (Slovenska zemlja). *Straža v viharju,* tednik, Ljubljana, od 1. novembra 1934 do 4. aprila 1941. Pomemben vir za klerofašistično gibanje študentov ljubljanske univerze smeri politike dr. Antona Korošca pod vodstvom profesorja teološke fakultete dr. Ehrlicha. *Strojevodja,* mesečnik, Ljubljana, od 1. januarja 1924 do 28. decembra 1928. Vir za zgodovino železničarskega strokovnega združevanja. *Strokovna borba,* štirinajstdnevnik, Ljubljana, od 23. septembra 1922 do 7. junija 1924. Pomemben vir za zgodovino neodvisnih (komunističnih) strokovnih organizacij v Sloveniji. *Svoboda,* mesečnik, Ljubljana, od 1. januarja 1929 do decembra 1936. Vir za zgodovino kulturno prosvetnega dela slovenskih socialistov.

Tabor, tednik, Ljubljana, od 30. julija do 10. decembra 1938. Vir za zgodovino poskusov obnoviti SDS v Sloveniji. *1551* (Tisoč petstoenainpetdeset), tednik, Ljubljana, od 25. septembra 1936 do 17. junija 1938. Levičarsko glasilo študentov ljubljanske univerze in pomemben vir za zgodovino študentskih društev na ljubljanski univerzi. *Trgovski list,* tednik, Ljubljana, od 1918 do 1941. Pomemben vir za slovensko gospodarsko zgodovino. *Trgovski tovariš* (od 1924 dalje, poprej Slovenski trgovski vestnik oziroma Narodnogospodarski vestnik), mesečnik, Ljubljana, od 15. februarja 1904 do 1941. Vir kot zgoraj.

Ujedinjenje, dvakrat na teden, Ljubljana, od 15. marca do 17. aprila 1920. Pomemben vir za nastanek Komunistične stranke Jugoslavije v Sloveniji.

Večernik, dnevnik, Maribor, od 1. avgusta 1938 do 6. aprila 1941. Vir za zgodovino zanimivega gibanja, ki ga je začel po-

litik Adolf Ribnikar po odcepitvi časopisa od Jutra zaradi spora pri Žerjavovi Jutrovi dediščini. *Vstajenje,* izšla samo ena številka 11. oktobra 1919, Ljubljana. Vir za zgodovino cepitve oziroma diferenciacije v JSDS.

Zarja, tednik, Ljubljana, od 3. junija 1922 do 10. novembra 1923. Vir za zgodovino ljubljanske socialistične frakcije, imenovane po voditelju dr. Ljudevitu Periču tudi Peričeva frakcija. *Zbor,* štirinajstdnevnik, Ljubljana, od 26. marca 1936 do 20. septembra 1938 in od 1. junija do 13. julija 1939. Vir za zgodovino poskusov, da bi prenesli jugofašistično gibanje Dimitrija Ljotića v Slovenijo.

Našteli smo seveda le *najpomembnejše* časopisje, čeprav je bilo treba prebrati – zaradi razumevanja časa in neštevilnih okoliščin – še mnogo drugih, ki sem jih naštel že v knjigi Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji I, Ljubljana 1960, str. 73–155, in jih je nekaj mogoče najti tudi v Šlebingerjevi bibliografiji.

Druga skupina pomembnih virov je arhivsko gradivo iz Državnega arhiva za Slovenijo v Ljubljani in jo, ker je to le skromen del velikega arhivskega fonda, ki pa še vedno ni dostopen, štejem šele na drugo mesto. Gre le za tisti del arhivskega fonda, ki so ga potegnili iz arhiva bivše deželne vlade že pisci in sestavljalci zbornika Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana, 1928, in je po sestavi tega zbornika ostal v takratnem arhivu pri Državnem muzeju v Ljubljani. Od tega fonda so najpomembnejši vir zapisniki sej nekdanje narodne ali deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani. S pridom sem uporabljal zapiske naslednjih vladnih sej: zapisnik 1. seje narodne vlade (1. novembra 1918), 2. (2. novembra 1918), 3. (3. novembra 1918), 4. (4. novembra 1918), 5. (5. novembra 1918), 6. (5. novembra 1918), 7. (6. novembra 1918), 8. (7. novembra 1918), 10. (9. novembra 1918), 12. (11. novembra 1918), 13. (12. novembra 1918), 14. (13. novembra 1918), 15. (14. novembra 1918), 16. (15. novembra 1918), 17. (16. novembra 1918), 18. (18. novembra 1918), 19. (19. novembra 1918), 20. (21. novembra 1918), 21. (22. novembra 1918), 22. (23. novembra 1918), 23. (25. novembra 1918), 24. (26. novembra 1918), 25. (28. novembra 1918), 26. (30. novembra 1918), 27. (2. decembra 1918), 28. (4. decembra 1918), 29. (6. decembra 1918), 30. (9. decembra 1918),

31. (13. decembra 1918, 35. (16. decembra 1918), 36. (18. decembra 1918), 38. (23. decembra 1918), 39. (27. decembra 1918), 40. (30. decembra 1918), 41. (3. januarja 1919), 42. (7. januarja 1919), 43. (9. januarja 1919), 44. (10. januarja 1919), 45. (13. januarja 1919), 46. (15. januarja 1919), 47. (17. januarja 1919), 48. (19. januarja 1919), 54. seje Deželne vlade (31. januarja 1919), 55. (2. februarja 1919), 56. (3. februarja 1919), 57. (5. februarja 1919), 58. (7. februarja 1919), 59. (10. februarja 1919), 60. (12. februarja 1919), 62. (17. februarja 1919), 64. (21. februarja 1919), 67. (28. februarja 1919), 69. (5. marca 1919), 76. (21. marca 1919), 79. (26. marca 1919), 80. (28. marca 1919), 83. (4. aprila 1919), 84. (7. aprila 1919), 85. (8. aprila 1919), 86. (10. aprila 1919), 88. (14. aprila 1919), 89. (16. aprila 1919), 90. (23. aprila 1919), 91. (26. aprila 1919), 92. (28. aprila 1919), 93. (3. maja 1919), 94. (5. maja 1919), 95. (7. maja 1919), 96. (9. maja 1919), 97. (11. maja 1919), 100. (16. maja 1919), 101. (21. maja 1919), 102. (23. maja 1919), 103. (26. maja 1919), 104. (2. junija 1919), 105. 8. junija 1919), 106. (17. junija 1919), 107. (23. junija 1919), 108. (27. junija 1919), 109. 2. julija 1919), 111. (8. julija 1919), 112. (16. julija 1919), 115. (30. julija 1919), 118. (8. avgusta 1919), 119. (27. avgusta 1919), 123. (29. septembra 1919), 125. (10. oktobra 1919), 127. (22. oktobra 1919), 129. (27. oktobra 1919), 131. (31. oktobra 1919), 132 (3. novembra 1919), 133. (5. novembra 1919), 138. (21. aprila 1920), 139. (22. aprila 1920), 141. (24. aprila 1920), 142. (24. aprila 1920), 143. (28. aprila 1920), 162. (20. avgusta 1920), 164, (2. septembra 1920), 165. (6. septembra 1920), 166. (9. septembra 1920), 167. (13. septembra 1920), 168. (15. septembra 1920), 170. (22. septembra 1920), 171. (4. oktobra 1920) in 173. (20. oktobra 1920).

Dalje sem iz tega fonda uporabljal fascikle z napisi: Koroški plebiscit, Plebiscitni spisi, Letaki koroškega plebiscita, Narodna in deželna vlada, Narodni svet in Telefonske knjige I-II. Pregledal sem tudi fascikel Major Alfred Lavrič, Zaplaz, Moj koroški fascikel, (november 1918 do januarja 1919).

Nadaljnji pomembni viri, ki so mi rabili pri sestavi tega dela, so bili stenografski zapiski Narodne skupščine (in senata) v Beogradu (pripominjam, da teh v celoti ni v Ljubljani). Uporabljal sem naslednje zapiske: stenografske zapiske Začasnega narodnega predstavništva kraljevine SHS, seje od 1. marca 1919 do 22. ok-

tobra 1920. Stenografske zapiske Ustavodajne skupščine, seje od 12. decembra 1920 do 2. julija 1921. Stenografske zapiske izrednega sklica Narodne skupščine, seje od 2. julija do 19. oktobra 1920. Stenografske zapiske rednega sklicanja, seje od 20. oktobra 1921 do 19. oktobra 1922 in rednega sklica, seje od 20. oktobra do 21. decembra 1921. Stenografske zapiske izrednega sklica, seje od 16. aprila do 19. oktobra 1923. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1923 do 27. maja 1924. Stenografske zapiske izrednega sklica, seje od 6. avgusta do 19. oktobra 1924. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra do 10. novembra 1924. Stenografske zapiske izrednega sklica, seje od 7. marca do 19. oktobra 1925. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1925 do 19. oktobra 1926. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1928 do 28. novembra 1928.

Dalje sem uporabljal stenografske zapiske (Skupščine in Senata) izrednega sklica, seje od 7. decembra 1931 do 19. oktobra 1932. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1932 do 19. oktobra 1933. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1933 do 19. oktobra 1934. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1934 do 6. februarja 1935. Stenografske zapiske izrednega sklica, seje od 3. junija do 19. oktobra 1935. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1935 do 19. oktobra 1936. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1936 do 18. oktobra 1937. Stenografske zapiske rednega sklica, seje od 20. oktobra 1937 do 10. oktobra 1938 in stenografske zapiske izrednega sklica, seje od 16. januarja do 26. avgusta 1939.

Nobenega dvoma ni, da so stenografski zapiski bivšega jugoslovanskega parlamenta dragocen vir zlasti za razdobje odkrite diktature, ko naj bi vsaj še v skupščini veljalo načelo svobodne besede. To načelo ni veljalo vedno. Iz včasih močno razburljivih debat je jasno razvidno, da so ponarejali tudi zapisnike, in to celo pri glasovanju, ali pa jih niso vodili povsem natančno.

Dalje mi je rabila kot vir monografija B. Grafenauerja, Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919 (Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 383–420) in nekaj izdaj virov iz razdobja mirovnih konferenc v Parizu. Uporabljal sem predvsem zbirko Documents on British foreign Policy 1919–1939, ki izhaja postopoma v Londonu, od te sem upo-

rabljal I. serijo, knjiga 1–4 (1919) in 7–8 (1920), ki vsebujejo zelo dragocene vire zlasti za zgodovino tako imenovanega jadranskega vprašanja. Podobna zbirka dokumentov izhaja tudi v Italiji (I documenti diplomatici Italiani) in drugod. Nekaj virov je moč dobiti tudi v knjigi Dokumenti o jadranskem vprašanju, Ljubljana 1920 in v knjigi Documenti per la storia dei rapporti tra l'Italia e la Jugoslavia, Roma 1936. Pomembne vire prinašajo dela dr. B. Krizmana: Pretsjednik Wilson i Jadransko pitanje do primirja s Austro-Ugarskom 1918 g., Anali Jadranskog Instituta 2, Zagreb 1958, str. 81 sl.; Zapisnici Središnjeg odbora »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu, Starine 48, Zagreb 1958, str. 331 sl.; Izveštaj D. T. Simovića, delegata srpske Vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća SHS g. 1918, Historijski zbornik 1955, str. 123 sl.; Početak rada »Narodnog Vijeća SHS« u Zagrebu 1918 godine, Historijski pregled, Beograd 1954, št. 2, str. 39 sl.; »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu i italijanska okupacija na Jadranu 1918. godine, Anali Jadranskog Instituta 1, Zagreb 1956, str. 83 sl. in Zapisnici sa sednica delegacije kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920, ki jih je izdal skupaj z B. Hrabakom v Zborniku Instituta društvenih nauka (odd. za istorijske nauke (ser. III Građa), Beograd 1960. Zanimive podrobnosti prinaša dr. Alojzij Kuhar v članku Poglavje iz tragedije koroških Slovencev, Zbornik – Koledar Svobodne Slovenije, Buenos Aires, str. 47 sl.

Bolj za predzgodovino našega razdobja je pomembna knjiga dr. Mandića, Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zagreb 1956. Dobro dopolnjuje izdaje inozemskih virov Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919, Zagreb 1920 in delo istega avtorja Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu, Zagreb 1920. Za zgodovino bojev na Koroškem je pomembna knjiga Zdravko Seručar, Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine, Beograd 1950.

Dobro mi je rabila kot vir tudi dunajska zbirka dnevnih dokumentov Archiv der Gegenwart od leta 1932 do 1941.

Kot vire in literaturo sem uporabljal – pravih monografij, ki bi prišle v poštev tu, na žalost še ni – tudi naslednja dela: Adriaticus (Otokar Ribař) Jadransko pitanje, Beograd 1928; Boban Ljubo, Zagrebačke punktacije (Istorija XX veka, Zbornik radova IV), Beograd 1962, str. 309 sl.; Budisavljević dr. Srdjan,

Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1958. Najplodovitejši avtor za razdobje, ki ga zajema to delo, je vsekakor dr. Ferdo Čulinović. Od njegovih številnih del sem mestoma uporabljal njegovo največje delo Jugoslavija između dva rata I, II, Zagreb 1961. Dalje Riječka država, Zagreb 1953; Razvitak jugoslovenskog federalizma, Zagreb 1952; 1918 na Jadranu, Zagreb 1951; Slom stare Jugoslavije, Zagreb 1958. Zanimiva je knjižica Erjavec Fran, Slovenci na mirovni konferenci 1919-1920, London 1960. Zelo dobra je knjiga Hrovat Josip, Politička povijest Hrvaške (1918–1929), Zagreb 1938. S pridom sem prebral knjigo Kohla F. X. Vom Kärntner Abwehrkampf, Carinthia I, 1935, str. 155 sl., Krizmanovo razpravo Stvaranje jugoslavenske države, Historijski pregled 1958, str. 167 sl., in Lagger Hans, Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918–1920, Klagenfurt 1930. Uporabljal sem delo Milana Marjanovića, Londonski ugovor iz godine 1915 (Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1917), Zagreb 1960. Še posebej za oris jadranskega vprašanja mi je rabila knjiga fašističnega pisca Alessandro Melchiori, Mussolini e la Questione Adriatica, Roma 1935. Najnovejše izsledke o volilnih bojih za konstituanto 1920 prinaša temeljita razprava Vasilija Melika, Izidi volitev v konstituanto leta 1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja III, 1962, str. 3, in delno izpopolnjuje mojo razpravo Razvoj slovenskih političnih strank, ki je izšla v Zgodovinskem časopisu leta 1955. Temeljito je delo dr. Milade Paulove, Jugoslavenski odbor, Zagreb 1925, in svojevrstno, a zanimivo delo Pavelić Ante Smith, Dr. Ante Trumbić, München 1959. Nekaj mi je koristilo delo Pavičić-Tresić Ante, Govori i pisma, Beograd 1922, in tudi delo Rozman Ivan, Naša bol (Nekoliko zgodovine k polomu na Koroškem), Ljubljana 1922. Pomemben je že omenjeni zbornik Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, in temu podoben zbornik, ki je izšel ob dvajseti obletnici stare Jugoslavije. Prebral sem tudi knjigo dr. Dragoslava Smiljanića, Sječanje na jednu diktaturu, Beograd 1960, Trunk J. M., Spomini, L. Ude, Boj za Maribor in Štajersko Podravje leta 1918/19 (Zgodovinski časopis 1961, str. 65 sl.), dalje sem uporabljal zelo zanimivi brošurici Alexius Ušeničnik, Um die Jugoslavia, Ljubljana 1918, in dr. M. Wutte, Kärntner Freiheitskampf, Klagenfurt 1921.

S tem seveda še zdavnaj niso našteta vsa dela, kar je bilo napisanega o bivši Jugoslaviji. Pri pisanju se nisem držal vpeljanega pravila in navade, da bi navajal citate pod črto ali na koncu sestavkov. Prepričan sem, da ni s tem knjiga ničesar izgubila, ker sem se rajši malo dalj zamudil pri kratkih ocenah virov in literature, poleg tega pa je v tekstu povsod dovolj jasno povedano, odkod je misel ali citat vzet.

Dejali smo že, da podajam le glavne razvojne črte in je ta razvoj tudi mogoče zaznati, in sicer kot spopadanje med naprednimi in nazadnjaškimi silami. Poudariti je še treba, da podrobneje obravnavam razdobje do odkrite diktature. Prvič je za to razdobje »parlamentarne monarhije« na voljo neprimerno več virov kot za razdobje diktature, drugič pa sem hotel namenoma prikazati vse nemoč tedanje buržoazije. V tisku je bila že dolgo napovedana knjiga Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije; ta mi je prišla v roke šele konec 1963, ko je dobil rokopis dela že končno obliko. Poleg tega je razdobje diktature, zlasti pa razdobje, ko vanj začno meritorno posegati napredne sile in KPJ oziroma KPS kot sestavni del KPJ, po virih še vse premalo obdelano in ostaja še vedno premalo obdelano kljub omenjeni knjigi.

Z razširjenim prvim delom sem hotel prikazati – ne sicer analitično – predvsem polno nemoč meščanskih, pa tudi takratnih delavskih strank. Vse meščanske stranke so delovale »za narodov blagor« in niti ene ni bilo, ki bi tega ne bila imela v svojem programu. Dokler je bil tem meščanskim strankam »narod« samo objekt pravice, je bilo to delovanje zelo lahko. Meščanske stranke so ga potrebovale le, da je volil, plačeval davke in služil vojsko. Zato se je bilo treba malo pred volitvami nekoliko potruditi, sicer pa imeti dobro izvežbani davčni in financarski kader in neprestano poudarjati, da služenje vojaškega roka zahtevajo varnost domovine, kralj in morda še ta ali ona nadnaravna sila. Od »svetovnega nazora« meščanskih strank – vse meščanske stranke so v bistvu idealistične – je bilo potem odvisno samo to, kako so se stranke taktično znale približati »narodu«. Sicer pa je vse to Ivan Cankar prenekajkrat mojstrsko opisal.

Še danes je mogoče slišati pa tudi brati, da smo Slovenci še vedno mojstri v strankarstvu in frakcionaštvu. Če je to že res, je vse to samo še dediščina in ostanek pretekle meščanske zaostale miselnosti, ki seveda nima ničesar skupnega z delovno

vnemo resničnega socialističnega občana ali državljana. Ker je bilo včasih delovanje meščanskih strank za »narod« izredno lahko, so si vse meščanske stranke lahko privoščile – veliko tudi zaradi videza dejavnosti – tako imenovane strankarske boje. Znani so na primer hudi boji med klerikalci in liberalci prav na vseh področjih življenja. Nikdar pa se ni vnel med njimi kulturen boj, ker sta bili obe stranki pač idealistični. Ni bilo še tako vnetega liberalnega »požiralca farjev«, ki bi ob »šibkih« trenutkih le ne bil začel premišljevati ‚de ultimis et novissimis'.

Buržoazija se združuje in pozablja na medsebojne spore le takrat, ko jo začne resno ogrožati razredni sovražnik. Tudi slovenska buržoazija v tem ni mogla biti izjema, zato se je v tem razdobju dvakrat združila. Prvič, ko je nastajala bivša jugoslovanska država, in drugič ob njenem koncu. Ob nastajanju bivše jugoslovanske države je grozila »rdeča nevarnost«, bolj ko je bilo čutiti konec države, večjo moč je imela KPJ in vedno bolj poudarjala potrebo po obrambi skupne jugoslovanske domovine, domovine svobodnih in svobodoljubnih ljudskih množic. Take domovine pa se je buržoazija bala. Ni bilo torej naključje, da so hoteli slovenski klerikalni in liberalni vrhovi 1938 skupaj praznovati dvajseto obletnico obstoja bivše Jugoslavije. Res je takrat že močno trkal na slovenska in jugoslovanska vrata zunanji sovražnik (fašistična Italija in nacistična Nemčija), a buržoazija se je bolj bala »notranjega sovražnika«, ljudske fronte pod vodstvom KPJ. Združitev buržoazije, proces, ki se je začel 1938, se je končal 1941/42, ko so se vrhovi vse slovenske buržoazije znašli združeni na kontrarevolucionarnih pozicijah v nastajajoči Slovenski zvezi. In dejstvo, da so bili v vodstvu Slovenske zveze tudi nekdanji vidni prvaki slovenskih socialistov (na primer dr. Dragotin Lončar in še nekateri) nam delno odkriva tudi vzroke frakcionaštva v nekdanjih delavskih strankah, da niso šle dosledno po marksistično-leninističnih poteh.

I. 1917—1921

1. »MAJNIŠKA IZJAVA« JUGOSLOVANSKEGA KLUBA

a) Klerikalci in liberalci

Obe veliki revoluciji v Rusiji – februarska in oktobrska 1917. leta – sta znatno pripomogli tudi k nastanku države Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS). Prvi revolucionarni sunek, februarska revolucija, je strmoglavil carizem in močno razgibal tudi druge evropske visoke ter nizke buržoazne vrhove obeh vojskujočih se taborov, oktobrska revolucija pa je začela povsod gibati tudi ljudske množice. Te so hotele konec brezumnega svetovnega klanja in mir.

»Majniška izjava«, ki jo je prebral konec maja 1917 v dunajskem parlamentu v imenu kluba jugoslovanskih poslancev slovenski klerikalni politik dr. Anton Korošec, ni bila nekaj slučajnega, prav tako ni bila slučajna sočasna in podobna izjava čeških poslancev. Če se je zlomil stoletja trajajoči ruski carizem, naj bi se rešilo tudi slovansko vprašanje v Avstro-Ogrski, tista velika rakava rana, ki je razjedala tako slovanske kot vse druge narode v stari podonavski monarhiji.

Kaj je hotela »majniška deklaracija«? Združitev vseh ozemelj, kjer so v avstro-ogrski monarhiji živeli Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojno in od vsake tuje nadoblasti neodvisno državno telo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije. Izjava je torej zahtevala za jugoslovanske narode v avstro-ogrski monarhiji nekaj podobnega, kot so imeli že dalj časa Madžari, vsekakor pa nekoliko manj, kar je tik pred razpadom monarhije obljubil slovanskim narodom zadnji avstro-ogrski cesar in kralj – neke vrste federacijo.

Slovenski liberalni prvak dr. Albert Kramer je dejal v bivšem jugoslovanskem senatu marca 1938, da je izjava prvi čas še mogla služiti habsburškim dinastičnim koristim in so bili nekateri

njeni avtorji za trializem. To bi se moglo reči tudi tako, da je izjava, če bi se izpolnila, poskušala s tako rešitvijo jugoslovanskega vprašanja v Avstro-Ogrski reševati tudi obstoj monarhije, ki je bila že zapisana smrti. Omenimo še misel vodilnega slovenskega klerikalnega filozofa dr. Aleša Ušeničnika, ko je v zvezi z nekoliko kasnejšo »ljubljansko ali septembrsko izjavo« zapisal 1918. leta v Času, da je bodočnost habsburške monarhije mogoča le na načelu resnične svobode narodov, a bodočnost našega (slovenskega) naroda le na načelu združenja Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki prebivajo v avstro-ogrski monarhiji. Oboje, svobodo in enotnost, pa more slovenskemu narodu zagotoviti in ohraniti le samostojna, na načelu samoodločbe narodov zgrajena jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije. Še določnejše je zapisal dr. Aleš Ušeničnik o »majniški izjavi« v brošurici Um die Jugoslavia (Ljubljana, 1918), da slovenski narod nikakor ne misli s to izjavo na svojo državnost izven habsburškega okvira. Četudi bi bila »majniška izjava« zgrajena na načelu samoodločbe v boljševiškem smislu, še ne more nihče s pravico dolžiti slovenskega naroda sovražnosti do avstro-ogrske države. Če antanta zahteva za vse narode načelo samoodločbe, potem se tudi slovenski narod odloča za samostojno jugoslovansko državo, toda ne v obliki Velike Srbije pod žezlom Karađorđevićev, temveč v obliki demokratične zveze Slovencev, Hrvatov in Srbov v habsburški monarhiji.

Če so kasneje trdili klerikalni prvaki ob raznih obletnicah »majniške izjave« kakor koli že drugače, je Aleš Ušeničnik 1918. leta dokaj jasno zapisal, da klerikalci z »majniško deklaracijo« niso bili veleizdajalci in da so prav z njo hoteli rešiti habsburško dinastijo. A. Ušeničnik nam je z omenjeno brošurico, ki je v bistvu zagovor klerikalcev spričo očitka avstro-ogrske vlade, da je bila »majniška izjava« veleizdajalska, odkril še dve zanimivosti. Prvo, kako so takrat pojmovali pravico samoodločbe narodov, ki sta jo tako močno poudarila oktobrska revolucija in v začetku leta 1918 tudi ameriški predsednik Wilson, in drugo, da je gibanje ljudskih množic pod vplivom glasov o oktobrski ruski revoluciji zdaleč prešlo okvir »majske deklaracije«, kakršnega so si zamišljali njeni avtorji. Ljudske množice so hotele konec vojne mir, pa čeprav bi razpadla Avstro-Ogrska, to pa seveda zlasti klerikalnim voditeljem ni šlo v račun. Toda ne vsem. Klerikalni tednik Domoljub, dobro in premišljeno ureje-

van za slovenskega kmeta, je marca 1938 zelo dobro zapisal, da »majniška deklaracije« spočetka ni vzbudila posebne pozornosti; jeseni 1917 in pomladi 1918 pa je jugoslovansko gibanje zajelo ves slovenski narod in prineslo celo razkol v dotlej enotni klerikalni Slovenski ljudski stranki (SLS), kar je bil za klerikalce dovolj hud udarec. Zanimivo je, kaj pravi eden od takratnih vodilnih liberalnih prvakov dr. Gregor Žerjav. V reviji Misel in delo je 1936 zapisal, da so se v drugi polovici 1917 razmere zelo zaostrile, a liberalci so se oprijeli radikalnih gesel, ki jih je vrgla v svet ruska revolucija.

Začetna popularizacija »majniške izjave« se je omejevala bolj na manifestacijske izjave občinskih odborov na Slovenskem, a je tudi že tod preraščala zaželeni okvir. Večji razmah pa je dobila še v zvezi s »septembrsko ali ljubljansko izjavo«, ki so jo podpisali 15. septembra 1917 ljubljanski škof dr. Anton B. Jeglič, dva kanonika, za SLS njen šef dr. Šušteršič, za liberalno stranko dr. Tavčar in dr. Triller ter predstavnik klerikalne sindikalne delavske organizacije. Tudi ta izjava govori o habsburškem okviru, se zanaša »na očetovsko naklonjenost nositelja habsburške krone« in se pridružuje mirovnim željam in predlogom papeža Benedikta XV.

Več kot gotovo je, da so se začeli ljudje ideje ruske oktobrske revolucije, zlasti ideje o takojšnjem miru, mnogo bolj oprijemati kot pa ideje »majniške deklaracije«. Začela se je doba velikih zborovanj in množičnega podpisovanja sicer »majniške deklaracije«, ljudje pa so s temi podpisi zahtevali mir, ne pa trializem avstro-ogrske monarhije. Še marca 1918 je zastopstvo slovenskih žena izročilo dr. KoroščU 160.000 podpisov žena in deklet za »majniško deklaracijo«. Slovenske žene in dekleta s temi podpisi nikakor niso želele kakor koli že preurejene Avstro-Ogrske, temveč povratek mož, fantov in sinov s fronte. Komunistični Delavski list je ob dvajseti obletnici »majniške izjave« zapisal, da je bila ta izraz težnje slovenskega naroda za narodno svobodo in demokracijo, ki so jo takratni voditelji morali zabeležiti, čeprav so deklaraciji zataknili habsburško žezlo. Deklaracija je bila izhodišče za široko množično gibanje in je mnogo pripomogla k zrušitvi monarhije. V tem gibanju so se združili vsi Slovenci ne glede na politične in stanovske razlike.

To množično gibanje je ojunačilo tudi Jugoslovanski klub, tako da so njegovi člani začeli govoriti na številnih zborovanjih;

ta so postajala vedno bolj množična in na njih so se vedno bolj oglašale zahteve po miru, zato jih je začela oblast preganjati. V okviru take dejavnosti Jugoslovanskega kluba moremo razumeti tudi pismo, ki ga je poslal 31. januarja 1918 dr. Korošec v imenu tega kluba predsedstvu mirovne konference v Brestu Litovskem. Pismo zahteva navzočnost delegacije Jugoslovanskega kluba na konferenci, govori o »majniški izjavi« in pravi, da se je, »ko je izbruhnila ruska revolucija in se je zazdelo, da vstaja zarja svobode za proletarca med narodi, ojunačil tudi naš narod in začel odkrit boj za svojo neodvisnost«. V tem pismu skoraj ni več »habsburškega okvira«, pač pa zahteva po takošnji sklenitvi demokratičnega miru; pri tem se sklicuje na dekret Vrhovnega sovjeta o miru in zahteva samoodločbo za jugoslovanske narode in za jugoslovansko državo le tisto ozemlje, ki ga strnjeno zasedajo Slovenci, Hrvati in Srbi, ter svobodno Jadransko morje.

Velika nevšečnost, ki jo je povzročila SLS »majniška izjava«, je bil razcep v njenih vrstah. Spor v vodstvu stranke, spor med mladini in starini je trajal že delj časa. Mogočni in dotlej nesporni voditelj SLS, starin dr. Ivan Šušteršič, je začel izgubljati veljavo. V vlogi deželnega glavarja Kranjskega je sicer še vedno predstavljal oblast »od Boga«, a je bil zaradi njene zlorabe (denunciacija zavednih ljudi med vojno, poneverbe) itd. vedno bolj osovražen. Zato se je med mladini prav sredi bojev okrog »majniške izjave« vedno glasneje oglašalo vprašanje, kako se Šušteršiča znebiti, saj oblastni politik ni bil osamljen. Njegovi zvesti pristaši so bili finančni in gospodarski talent kanonik dr. Evgen Lampe, filozof A. Ušeničnik in več drugih uglednih duhovnikov, na strani mladinov pa ljubljanski škof Jeglič, in to je bilo za Šušteršiča usodno.

Preden so mogli mladini strmoglaviti Šušteršiča, so morali zavzeti največjo trdnjavo slovenskega klerikalizma, Zadružno zvezo; to so prvič naskočili na glavni skupščini že konec 1916 in so s pomočjo dr. Janeza E. Kreka zavzeli nadzorni odbor. Poraženi starini so takrat zagrozili, da bodo ustanovili novo zadružno zvezo. Krek je na več skupnih sejah poskušal spor poravnati, Šušteršič je dal novo zadružno zvezo že registrirati in Krek je – morda tudi zaradi tega – v začetku oktobra 1917 umrl in tedaj se je posrečilo mladinom na njegovo mesto izvoliti dr. A. Korošca. Tako so dobili mladini v roke vodstvo Zadružne zveze, Šušteršič pa je ustanovil novo zadružno zvezo s skoraj 200 zadrugami. Te,

čisto nič idejne spore v SLS, so na zunaj spretno zakrivali s tem, češ da Šušteršič in Lampe nočeta pravilno razumeti »ljubljanske izjave« in sta za združitev samo katoliških Slovencev in Hrvatov v skupno državo, ne pa tudi Srbov. To so izjavljali mladini tudi na zboru zaupnikov SLS decembra 1917 v Ljubljani, ko so Šušteršiča in Lampeta po burnih debatah izključili iz stranke. Izobčenca sta takoj ustanovila Slovensko kmečko stranko, SLS pa se je preimenovala – s priključitvijo štajerskih klerikalcev – v Vseslovensko ljudsko stranko.

Čeprav je v tem času zelo dobro čutiti tudi v slovenski liberalni stranki (Narodno napredna stranka – NNS) mladine in starine, vendar to pot ni nastala cepitev, pač pa nekoliko kasneje. Štajerski in kranjski del liberalne stranke sta se v začetku 1918 izrekla za »majniško izjavo«, oba sta zahtevala tudi združitev v eno samo stranko; štajerski del je zahteval pogajanja z Vseslovensko ljudsko stranko za sestavo skupnega odbora kot »enotno priznano predstaviteljstvo«, kranjski del pa, bolj previdno, ustanovitev skupne reprezentance vseh jugoslovanskih strank, ki so se izjavile za »majniško deklaracijo«. Ta naj bi stopila v stik z deklaracijskimi strankami na Hrvaškem in v Bosni.

Del teh zahtev se je izpolnil 27. maja 1918, ko so se v Ljubljani sestale vse tri slovenske stranke, klerikalna, liberalna in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS). Sklepi sestanka sicer niso znani, kaže pa, da so v marsičem dosegli soglasje. Konec junija 1918 sta se tudi obe slovenski liberalni stranki spojili v enotno Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS). Tudi Šušteršič ni hotel zaostati, zato je na seji načelstva svoje stranke v začetku julija 1918 ponovno poudaril, da je za »majniško deklaracijo«, obsoja pa kvarjenje njenega pravega smisla, zlasti to, da bi bil slovenski narod omajan v svoji zvestobi do cesarske hiše in da bi imel stike z veleizdajalci, ki živijo v sovražnih deželah. S tem je Šušteršič posredno obtožil SLS in JDS. Zato sta načelnik SLS prelat Andrej Kalan in načelnik JDS dr. Ivan Tavčar kmalu zatem obiskala deželnega predsednika grofa Attemsa in mu sporočila, da slovenski narod nima in noče imeti nobene zveze s Trumbićem in »krfsko pogodbo«, da so Slovenci v pokorščini vdani vladarski dvojici, da se »majniška izjava« opira na avstrijski temelj, zato se ji ljudstvo noče in ne more odpovedati, ni pa voljno prenašati samovolje deželnega odbora in Šušteršiča.

Ko je začel sredi julija 1918 zopet zasedati dunajski parlament, vlada v njem ni imela več večine. Korošec je od vlade zahteval takojšnjo sklenitev separatnega miru z antanto; ker vlada pri glasovanju o polletnem proračunu ni dobila večine, je padla. Tudi novi vladi je izjavil Korošec, da bo Jugoslovanski klub podpiral samo tisto vlado, ki bo prinesla mir, kruh in popolno svobodo.

Vse to seveda ni bilo všeč ne Šušteršiču ne Lampetu. V svojih dveh zelo dobro urejevanih časopisih, zlasti v Resnici, sta dopovedovala, da ne bo dobro, pa naj zmagajo Italijani ali Srbi. Če bodo zmagali Italijani, »bomo ob najlepše, kar imamo«. Če zmagajo Srbi, bodo ti poslali v imenu bratstva nad nas srbske upravitelje. »Srbi so danes najbistrejši in najagilnejši del Jugoslovanov, ponosen in zrel narod, ki bo v teoriji lepo pisal o nas, v praksi pa tako delal, kakor dela zmagovalec. Srbi so jugoslovanski Angleži in slovenska zemlja bo njihova kolonija. Naša rešitev je le, če ostanemo v zvezi z monarhijo, ki je danes na najboljši poti do obnove.«

Obe tradicionalni slovenski buržoazni stranki sta torej odobravali »majniško izjavo«. SLS se je več ali manj do konca držala njenega habsburškega okvira, liberalci pa so bili nekoliko prožnejši in zlasti njihova mladina je ta habsburški okvir včasih gladko prezrla.

b) Socialisti

Pač pa so »majniška izjava«, deklaracijsko gibanje in kasnejše združevanje slovenskih buržoaznih strank sprožila veliko vprašanje pri takratni socialni demokraciji. »Majniške izjave« socialnodemokratski poslanci niso mogli podpisati, ker Socialnodemokratska stranka ni imela poslanca v dunajskem parlamentu. Da pa njeni voditelji niso podpisali »ljubljanske izjave«, je bil vzrok eden velikih problemov socialne demokracije, ali sme razredno zavedna delavska stranka sodelovati z buržoaznimi strankami. »Majniška izjava« ni imela namena razbijati avstro-ogrske monarhije, zato takratnemu slovenskemu vodstvu socialne demokracije, ki je bila pod vplivom avstromarksizma, ni bila nevšečna.

Prva je spričo »majniške izjave« načela svojevrstno vprašanje tako imenovana socialistična omladina. V uradnem glasilu JSDS Naprej je ta zapisala že 12. avgusta 1917, da so narodi resničnost in dejstvo, da mora sloneti delavska organizacija na narod-

nosti, pravi delavski internacionalizem pa na tej narodnosti. Internacionalizem, ki sta ga učila Marx in Engels, so pisali omladinci, ni pravi in je židovski. Vojna je dokazala, da delavec ni brezdomovinski, saj se je junaško boril za svojo domovino. Tako so se socialistični omladinci postavili na nacionalno oziroma patriotično stališče, niso pa pravilno razumeli internacionalizma. Deloma so odkrili nekaj zelo pomembnega, in sicer to, da ima tudi delavec svojo ožjo domovino, kar pa se seveda ni skladalo s takratnim gledanjem uradnega vodstva socialne demokracije. Omladinci so izhajali iz te svoje trditve, tudi ko so zagovarjali sodelovanje z buržoazijo pri pripravah za ureditev nove domovine, ki se je vsekakor bližala, nihče pa še ni mogel vedeti, kakšna bo.

Omladina je zelo odločno povedala svoje tudi o X. kongresu JSDS, ki je bil od 25. do 26. decembra 1917 v Ljubljani. Kongres je sicer pozdravil zmago ruske proletarske revolucije, zahteval republikansko združitev na Balkanu v smislu znanih dveh balkanskih izjav iz leta 1909, pozdravil tudi »majniško izjavo« kot prvi enotni in politični izraz združenih meščanov in kmetov za pomembno politično idejo, dodal pa je, da sta »tivolska« in »beograjska resolucija« iz leta 1909 popolnejši. Omladina je očitala kongresu, da ni nastopil odločno za samoodločbo narodov, temveč je podlegel Rennerjevemu reformizmu; ta pričakuje izhod iz kritičnega stanja s pomočjo vladnih reform, ni pa za to, da bi si zatirani narodi postavili sami svojo hišo. Drugi očitek je bil, da je kongres sicer pozdravil »majniško izjavo«, ni se pa priključil njenemu bistvu in je hvalil »tivolsko izjavo« iz leta 1909. Ta resolucija je namreč zahtevala samo pravico samoodločbe v narodnokulturnih zadevah, ne pa narodne države in možnosti samostojnega kulturnega življenja vsakega posameznega jugoslovanskega naroda.

Ker je bil ton kongresa, kot je dejala omladina, neparlamentaren, surov in žaljiv, se ta ni udeleževala razprav, podala pa je »Našo poslanico«. V njej je poudarila, da je samoodločba narodov prva in temeljna zahteva demokratizma in socializma. Na današnji stopnji razvoja je osnovni pogoj narodne svobode suverena narodna država z najširšo samoupravo. Dalje je poslanica zahtevala federalistično državno združitev slovensko-hrvaško-srbskih ozemelj, demokratizacijo družbenega in državnega reda in življenja, postavila se na stališče verske strpnosti, a terjala

ločitev cerkve od države in priznala razredni boj za sredstvo pri demokratizaciji družbenega življenja. Upravičeno lahko dodamo k tej poslanici tudi zahtevo dr. Lončarja v prvi številki Demokracije leta 1918, da je dolžnost slovenskega proletariata, da v boju za uresničenje narodne enotnosti in svobode stopa v prvi vrsti. Vsekakor moremo pritrditi takratni oceni poslanice, ki jo je podal eden vodilnih ljudi v takratni socialni demokraciji dr. Tuma, češ da je v njej dobro jedro.

Tako je prav »majniška izjava« povzročila v JSDS prvi razcep in omladina (Anton in Alojzija Štebi, dr. Lemež, ing. Guštinčič, dr. Lončar in Albin Prepeluh) je nekaj časa vztrajala pri svoji poslanici. Obstajali sta dve struji, mladinska, ki se je hotela aktivno vključiti v jugoslovansko gibanje in ustvariti na razvalinah avstro-ogrske monarhije novo jugoslovansko državo, in struja, ki je trdila, da bi razbitje avstro-ogrske monarhije pomenilo tudi razbitje gospodarske enote in torej korak nazaj. Avstro-Ogrska naj bi se samo demokratizirala.

Na vseslovenskem delavskem dnevu 28. julija 1918 so poudarjali odločno voljo JSDS za mir brez aneksij in kontribucij in za samoodločbo narodov; to vse naj bi dosegla vlada z dobro zunanjo politiko. Obsodili so vsako nadvlado enega naroda nad drugim, poudarjali trdno voljo po združitvi troimenega naroda SHS v lastno demokratično državo; glede morebitnih mej te nove države je bilo rečeno, naj bi dosegli sporazum s prizadetimi narodi, italijanski in nemški sodrugi pa naj bi se glede tega porazgovorili z JSDS.

Sklepi tega vseslovenskega delavskega dneva niso presegli okvira »majniške izjave«. Glede sodelovanja JSDS z buržoaznimi strankami pa naj bi obveljal kompromis. JSDS je bila sicer »v načelu in v praksi« za samostojen političen nastop vsake stranke, češ da so v boju za skupni cilj samostojni vzporedni nastopi strank učinkovitejši in koristnejši, ker ne vežejo rok nobeni stranki. Ker pa se v tej »izvanredni zgodovinski dobi« ne bi dal izključevati skupen nastop z vsemi strankami, so sklenili, naj o tem sklepa izvršilni odbor JSDS ali pa naj se, če bi bilo potrebno, nemudoma skliče strankin kongres. Tako so torej zelo opustili načelo nesodelovanja z buržoaznimi strankami in so se ti sklepi približali zahtevam omladinske frakcije.

Sklep o ureditvi prihodnjih meja je sprožilo vprašanje Trsta. Dobro leto dni pred tem je izredni občni zbor političnega društva

Edinost, ki je pozdravilo »majniško izjavo«, močno napadel italijanske aspiracije in dejal, da bi pomenila priključitev Trsta, Primorske in Dalmacije k Italiji krvavo kršitev narodnega načela. Toda glede prihodnosti Trsta si delavske stranke niso bile enotne.

Po »majniški izjavi« sta se pojavili med italijanskimi socialisti dve struji: Pittonijeva, ki je odklanjala »majniško izjavo« in se držala Rennerjeve zamisli, po kateri naj bi gospodarski razlogi izključevali ustvaritev novih narodnih držav v Avstro-Ogrski in bi bili dovolj že modernizirana uprava in kulturna avtonomija. Glede Trsta bi bil po Pittonijevem mnenju možen prej sporazum z Nemci kot z Jugoslovani. Končno je Pittoni trdil, da ne gre pod Jugoslavijo za nobeno ceno.

Druga struja, ki jo je vodil Puecher, je soglašala s Pittonijem, da ne gre pod Jugoslavijo, odklanjala pa je Rennerjeve načrte in se ogrevala za samostojne narodne države. Vendar ni določila, do kod naj bi segla italijanska narodna država ob Jadranu, kako naj bi se uredili odnosi med Italijani in Jugoslovani, tudi ni ničesar govorila o samoodločbi. Slovenski socialni demokrati v Trstu, razen Tume, ki je bil pod Rennerjevim vplivom, so bili v bistvu za politiko »majniške izjave«, omladina pa je podobno kot v Ljubljani zahtevala svobodno tržaško luko za vso trgovino in industrijo monarhije, Trst pa kot sestavni del Jugoslavije, češ da sta Ljubljana in Zagreb srce, Trst pa pljuča za vso državo. Poudarjali so, naj bi se glede tega sporazumeli z Italijani.

Temu je oporekal Alfa (Ivan Regent) v članku Trieste e Italia v Il lavoratore. Sporazum – pravi Regent – bi bil za del prebivalstva prisiljen, Jugoslavija sama pa ne bi mogla vzdrževati Trst in tako velikega pristanišča. Trst bi Jugoslaviji najbolj koristil, če bi postal svobodno, avtonomno in neodvisno mesto, enako kot Jugoslavija svobodna državna skupina v bodoči zvezi svobodnih držav. Ni pa povedal Regent, kaj naj bi obsegalo to svobodno tržaško mesto.

Tako je bilo torej tržaško vprašanje takrat močno zapleteno. Nihče od vseh teh, ki so ga poskušali reševati, pa ni vedel, kako ga je že 1915. leta rešila znana londonska pogodba, toda o njej bomo še govorili.

Šli bi v prevelike podrobnosti, če bi opisovali odmev »majniške izjave« tudi na Hrvaškem, Bosni in Hercegovini. Reči moramo, da so se solidarizirale z njo vse stranke, ene prej, druge nekoliko kasneje. Omeniti je treba sklepe predstavnikov vseh

jugoslovanskih krajev v Zagrebu v začetku marca 1918. Policija je prvi sestanek razgnala, sklepi drugega sestanka, napol ilegalnega, pa res nimajo več habsburškega okvira in zahtevajo ustanovitev svobodne enotne države enotnega naroda SHS, ki naj obsega vse etično ozemlje. Nova država naj bo demokratična in zastopniki naroda SHS naj sodelujejo tudi na prihodnji mirovni konferenci.

c) Upornosti in nemiri

Vplivi »majniške deklaracije« so pod vplivi februarske in oktobrske revolucije segli še dalje. Zaradi pomanjkanja bistvenih virov izpuščam upor slovenskega 17. pešpolka v Judenburgu, na kratko pa bi omenil upor, ki je zajel najelitnejšo vojaško enoto v Avstro-Ogrski, njeno vojno mornarico v njenih treh glavnih središčih, v Šibeniku, v Boki Kotorski in v Pulju.

Po nastanku je najstarejši upor v Šibeniku; od tam je v začetku oktobra 1917 odplula uporna torpedovka proti Italiji (k antanti), a so potem vso uporno posadko Italijani spravili v ujetniško taborišče. Pobeg je močno razgibal mornarje v tej bazi, njihovo uporniško vodstvo pa se je izoblikovalo februarja 1918 in se odločilo, da se poveže s politiki v Zagrebu, pa tudi z Jugoslovanskim odborom v tujini. Toda iz Zagreba so poleti 1918 sporočili, da se z akcijo ne mudi, delegacijo, ki je bila poslana v začetku oktobra 1918 z Visa v Italijo, pa so Italijani zaprli.

Mnogo večje oblike je zavzel upor v Boki Kotorski; tam je bilo v začetku 1918 okrog 40 pomorskih enot, med temi več velikih bojnih ladij in okrog 6000 mornarjev, povečini Jugoslovanov. Že konec 1917 se je pojavil na admiralski ladji Sankt Georg tajni časopis, za katerega ni vedel noben oficir. Časopis je zahteval takojšnjo sklenitev miru. Izdajalo ga je revolucionarno vodstvo, to je tudi sklenilo 1. februarja 1918 demonstracije za mir. Res je opoldne 1. februarja 1918 zagrmel na admiralski ladji med uporniki dogovorjeni topovski strel, padla je avstro-ogrska zastava vojne mornarice in uporniki so izobesili rdečo zastavo. Zvečer tega dne so zavihrale rdeče zastave skoraj na vseh ladjah, to je, vsaj na zunaj, pomenilo začetek enega največjih uporov v vojni mornarici. Na posameznih ladjah se je razvijal upor zelo različno, niso se pa uprle, kar je bilo usodno, obrežna artilerija in dve nemški podmornici.

ARTICLE 16.

Le présent arrangement sera tenu secret. L'adhésion de l'Italie à la déclaration du 5 septembre, 1914, sera seule rendue publique aussitôt après la déclaration de guerre par ou contre l'Italie.

Après avoir pris acte du mémorandum ci-dessus, les représentants de la France, de la Grande-Bretagne et de la Russie, dûment autorisés à cet effet, ont conclu avec le représentant de l'Italie, également autorisé par son Gouvernement, l'accord suivant :

La France, la Grande-Bretagne et la Russie donnent leur plein assentiment au mémorandum présenté par le Gouvernement italien.

Se référant aux articles 1, 2 et 3 du mémorandum, qui prévoient la coopération militaire et navale des quatre Puissances, l'Italie déclare qu'elle entrera en campagne le plus tôt possible et dans un délai qui ne pourra excéder un mois à partir de la signature des présentes.

En foi de quoi les soussignés ont signé le présent accord et y ont apposé leurs cachets.

Fait à Londres, en quadruple original, le 26 avril, 1915.

Imperiali

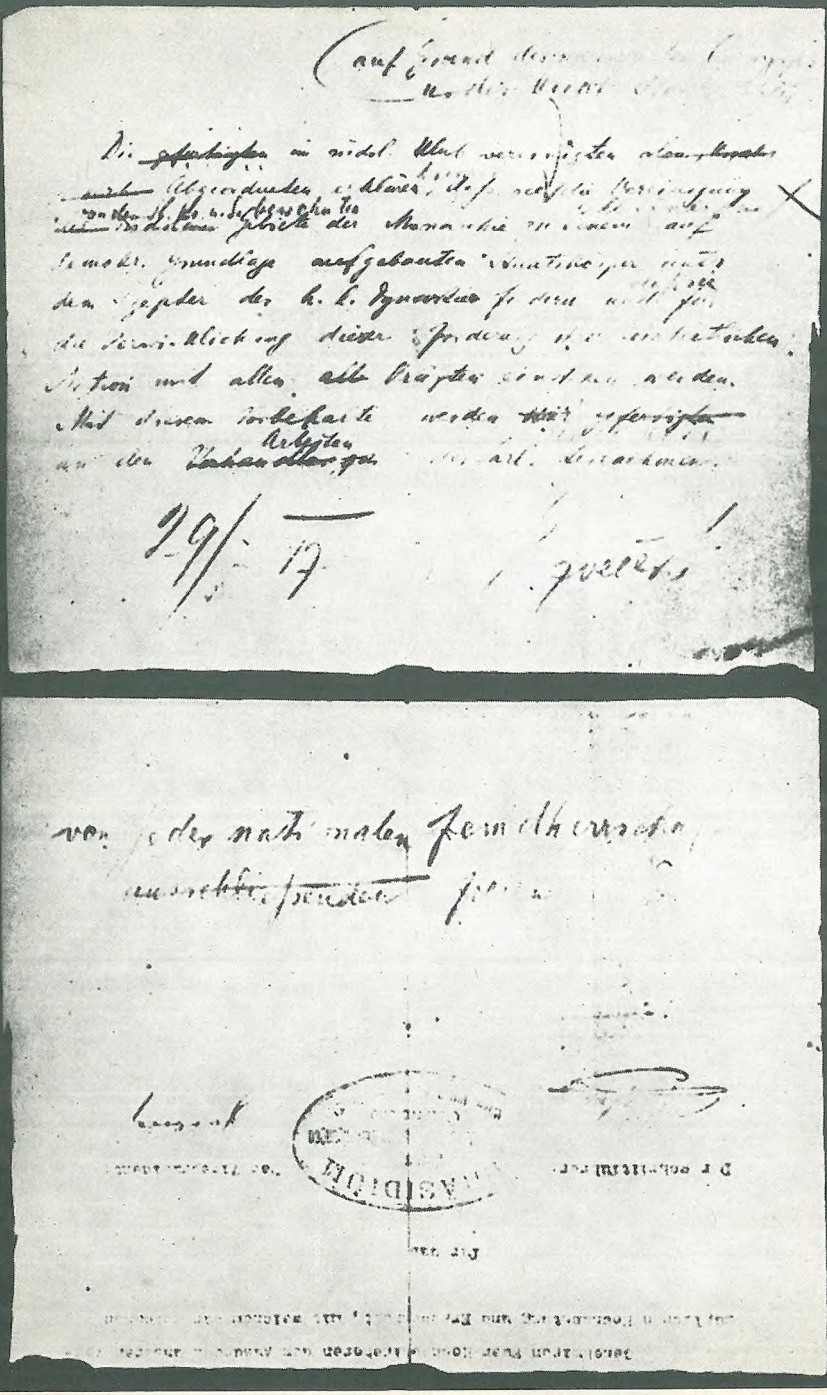
Bonin

Paul Cambon

E. Grey

Tega dne je na admiralski ladji prvič zasedal svet mornarjev, na zasedanje je poslala vsaka ladja pa dva odposlanca. Svet je sklenil, da vsako ladjo upravlja revolucionarni svet, vso mornarico pa centralni svet; izbrali so ožji izvršilni odbor in sklenili razorožiti vse oficirje, kolikor so to že ni bilo zgodilo; odločili so se, da se bodo branili, če bi jih napadlo antantno brodovje, admiralu pa pošljejo spomenico z zahtevo po sklenitvi miru po ruskem vzorcu in na podlagi Wilsonovih točk ter po zboljšanju življenjskih pogojev. Drugega dne so bila mnenja med uporniki že deljena. Eni so zahtevali, da je treba izpeljati upor do kraja, drugi pa, naj bi se brodovje predalo antanti. Na ultimat, ki ga je poslal komandant pristanišča z rokom 6 ur, je centralni svet odgovoril, da bodo mornarji vztrajali v demonstraciji za mir, na napad s kopnega bodo ladje odgovorile; v poslanici pa, ki jo je poslal centralni svet ujetemu admiralu na Sankt Georgu, ni bilo več nobene politične zahteve. Ko je začelo obalno topništvo obstreljevati ladjo Kronprinz Rudolph in so bili med posadko mrtvi ter ranjeni, ladja ni odgovorila z ognjem.

Ko so se zvečer nekatere ladje poskušale prebiti prek Verig, sta bili tam v zasedi dve nemški podmornici; na ladjah so začeli snemati rdeče zastave in oficirji so pričeli dobivati večjo komando. Tako je nastalo na ladjah nekako dvovladje, mornarski sveti in oficirji. V noči od 2. na 3. februar je imel centralni svet več sej. Razpravljal je, ali naj mornarica ostane v Boki ali naj prebije blokado. Najbolj revolucionarni mornar Rasch je zahteval, da je treba ostati in zmagati.

Medtem so iz Pulja že plule tri močne divizije ladij in 3. februarja ob 7. zjutraj zaplule v Boko. Na upornih ladjah so glasovali, ali naj nadaljujejo demonstracije ali pa naj odnehajo. Zmagal je drugi predlog. Nato so začeli upornike množično zapirati; 7. februarja je bila pred posebnim vojaškim sodiščem razprava, 10. februarja so štiri voditelje upora, Rascha, Grabarja, Šišgorića in Berničevića obsodili na smrt in 11. februarja v Škaljarih pri Kotoru ustrelili. Zanimivo je, da so najvišji jugoslovanski krogi 1928. leta trdili, da je bil upor v Boki Kotorski boljševiška revolucija. Ko je hotel admiral Metod Koch dokazovati, da je imel ta upor zgolj nacionalni značaj, so ga kmalu nato upokojili.

Po uporu v Boki je postal novi komandant avstro-ogrske mornarice admiral Nikolaj von Horthy, poznejši kraljevi na-

mestnik na Madžarskem. V Pulju je že 22. januarja 1918 izbruhnila velika stavka, saj je štrajkalo čez 11.000 militariziranih delavcev različnih narodnosti. Ta štrajk je bil del splošne stavke v Avstro-Ogrski in Nemčiji kot protest Socialnodemokratske stranke proti nastopu avstro-ogrskih in nemških delegatov na mirovnih pogajanjih v Brestu Litovskem. Štrajk je imel ekonomski in politični značaj in komanda mornarice je ekonomskim zahtevam delno ugodila.

Kmalu po Horthyjevem nastopu so odkrili, da je torpedovka št. 80 poskušala pobegniti k antantnim silam. Pobudnika pobega, Čeh Kautzki in Spličan Kraus, sta bila v navzočnosti Horthyja in njegovega štaba ustreljena. Kmalu nato je Horthy v Pulju zbral skoraj vse ladje, na katerih so jeseni 1918 začeli nastajati mornarski sveti, sestavljeni iz mornarjev in podoficirjev, ki so zelo spominjali na sovjete. Ti sveti so nastajali tudi v arzenalu in drugih delavnicah. Vendar večje upornosti niso izbruhnile, ker je prej Avstro-Ogrska razpadla.

č) Združevanje buržoazije in socialistov; narodni sveti

Novice o teh in številnih drugih upornostih pa tudi o dogajanjih v tujini so prihajale v Ljubljano in slovenska buržoazija je na vso moč hitela, da nekaj stori. Prvi tak ukrep je bil njena politična združitev, in sicer od 16. do 17. avgusta 1918, ko so v Ljubljani vpričo slovanskih gostov iz Češke in Poljske ustanovili Narodni svet za Slovenijo. Buržoazija se redkokdaj združuje, vsekakor pa takrat, ko jo popade skrb za svoje razredne koristi, so morali torej biti tedaj zanjo zelo resni in nevarni časi. Narodni svet so ustanovili zato, da bi branil »vitalne interese celega naroda in, da opremljen s potrebno avtoriteto temu podredi vse strankarsko delo«.

Ta združitev naj bi dobila svoj končni vrhovni organ v skupnem jugoslovanskem odboru v Zagrebu. Navzoči so bili odposlanci SLS in JDS (JSDS ni poslala in dala delegatov v svet, bila pa je navzoča na zborovanju), tržaškega političnega društva Edinost, političnega in gospodarskega društva za Istro, Katoliškega političnega odbora za Slovence na Koroškem in delegati iz Dalmacije ter Bosne. V pravilniku Sveta je bilo rečeno, da se za SHS, živeče v monarhiji, ustanovi skupni narodni odbor, kjer bodo zastopani vsi politični činitelji, ki »na temelju edinstvenosti

jugoslovanskega naroda hočejo izvojevati samostojno jugoslovansko državo«. Narodni svet naj bi sestavljalo 50 članov; na Dalmacijo bi jih prišlo 12, na Istro 5, na Trst 2, na SLS 18, JDS 10, socialni demokrati pa bi dobili 3. Za predsednika je bil izvoljen dr. A. Korošec. Narodni svet je imel poleg predsedstva še več odsekov in pododsekov, v Mariboru, Gorici in Trstu pa so ustanovili tudi pokrajinske odseke.

Ob ustanovitvi Narodnega sveta je trdil dr. Šušteršič, da je to svet brez naroda, ker v svetu ni nobenega kmeta in delavca, temveč profesorji, doktorji in pisarji, torej »prava frakarska družba«. Socialni demokrati – je trdil Šušteršič dalje – hočejo biti zraven le kot gostje, sicer pa socialnodemokratski voditelji niso nobeni delavci, temveč so se med vojno razvili v kapitalistične vojne dobičkarje z zelo buržoaznimi manirami. Šušteršič je ponovno posvaril, da bi pomenila zmaga antante za Slovence pogin, ker bomo s tem postali ali Lahi ali Srbi, medtem imamo v monarhiji še vedno upanje na federalizacijo države. Šušteršič je grozil, da bodo Srbi vpeljali cirilico v šole in urade, da so Srbi Herrenvolk kot Madžari in Nemci, če ne še hujši. Kdor tega ne verjame, naj se spomni na srbsko politiko v Makedoniji. Pri nas bosta zagospodovala srbski trgovec in fabrikant.

Močno pa je pohvalila ustanovitev Narodnega sveta SLS. Dejala je, da so se vse stranke zavedale, da so deli celotnega narodnega organizma. Odpadel je strankarski egoizem, ki je doslej onemogočal vsako uspešno delo. Prav tako se je pohvalno izražala tudi JDS. Poudarila je, da je v boju za »majniško deklaracijo« organiziran ves slovenski in istrsko-hrvaški narod, od pogumnega ljubljanskega knezoškofa do zadnjega istrskega ribiča v eno samo mogočno armado pod enotnim poveljstvom. Kot samostojna pomožna četa je hotela za zdaj ostati le JSDS, ker se njeni vodilni možje še niso mogli povzpeti na visoki nivo brezpogojne narodne solidarnosti svojih čeških sodrugov.

Kako je bilo torej z JSDS? Pri ustanovitvi Narodnega sveta so bili navzoči Melhijor Čobal, Anton Kristan in Jože Petejan. V imenu delegacije je Kristan dejal, da so prišli kot zastopniki, čeprav ni stranka priglasila svojega vstopa v Narodni svet, in da se hočejo informirati in podučiti. Dejal je, da jim je znano, da nastopajo v življenju malih in zatiranih narodov trenutki, ko se strnejo vsi razredi v eno falango, in zdi se jim, da bo na Slovenskem kmalu napočil ta trenutek. Čeprav gojijo kot med-

narodno organizirani socialni demokratje z vso vnemo stike z delavsko internacionalo, ker menijo, da je le ta najboljša zaveznica malih zatiranih narodov, se kljub temu zbližujejo tudi z buržoazijo, ker vedo, da bodo kmalu skupno delali in nastopali.

Kmalu nato so v Napreju odprli javno diskusijo, ali naj JSDS vstopi v Narodni svet in »z ostalimi narodnimi elementi z vso čilostjo z ozirom na zgodovinsko dobo, ki nastaja, deluje za uresničenje njegovega namena in njegovih nalog«. Odprli so torej javno razpravo, ali naj sodelujejo ali ne v Narodnem svetu, to je sodelujejo z buržoazijo ali ne. Prvi je spregovoril Petejan. Dejal je, da tri, za JSDS rezervirana mesta v Narodnem svetu dokazujejo, da so meščanske stranke priznale, da je jugoslovansko socialistično delavstvo tudi del jugoslovanskega naroda in da ga ni moč več prezirati, kot je bilo to doslej. Nato je Petejan zapisal: »Mi kot razred smo v narodu preslabi, da bi sami rešili nacionalno vprašanje. Tudi ostali jugoslovanski proletariat v monarhiji še ni dovolj pripravljen za ta velik preobrat, da sede skupaj z buržoaznimi vladami, ki pa je seveda potreben.« Dalje je Petejan dejal, da je za zdaj še proti vstopu v Narodni svet, ker ni mogoče, da bi bila stranka odgovorna za sklepe, ki nasprotujejo socialističnim načelom in »ker bi nam to onemogočalo stik z ostalim socialističnim proletariatom, s katerim imamo kot razred mnogo več skupnega«. Na koncu je Petejan menil, da je za sodelovanje v Narodnem svetu v vseh tistih točkah, s katerimi se strinja tudi JSDS, da je treba čimprej sklicati jugoslovansko politično konferenco, kjer naj bi ustanovili enotno socialistično fronto, in da se je treba sporazumeti z obmejnimi bratskimi strankami glede prihodnjih narodnih meja.

Na konferenci avstrijskih socialnih demokratskih strank alpskih dežel 18. avgusta 1918 v Zell am See niso govorili o mejah, pač pa so sklenili, naj vsak narod v Avstriji svobodno odloča o svojih narodnih zadevah in pri tem uporablja pravico o popolni samoodločbi za ustanovitev lastne države. Te države naj bi se združile v zvezno (avstrijsko) državo svobodnih in enakopravnih narodov. Nekoliko jasnejši so bili sklepi konference socialno demokratske stranke v Trstu 20. avgusta 1918. Konferenca je zahtevala mir brez aneksij in kontribucij ter pravico do samoodločbe; poudarila je, da ima italijansko ljudstvo v Avstriji polno pravico, da samo odloča o svoji usodi. Upoštevaje posebne etnografske odnošaje je pozvala oba izvrševalna odbora stranke

(italijanskega in jugoslovanskega), naj skupaj razpravljata in določita splošne črte, v katerih naj bi razpravljal pokrajinski kongres.

Razpravo v Napreju so nadaljevali. V članku iz Trsta je bilo rečeno, da si mora stranka ohraniti popolno neodvisnost. Ni nobene resne in globoke potrebe za sodelovanje z nesocialističnimi strankami niti v sedanjih razmerah. Stranka je prešibka, da bi mogla igrati v Narodnem svetu odločilno vlogo in prodreti v njem s svojimi idejami. Po deželi je bila cela vrsta konferenc Socialnodemokratske stranke; na njih so bile na dnevnem redu resolucije, da se strinjajo s stališčem izvršilnega odbora JSDS, ki ne odklanja sodelovanja v Narodnem svetu v vseh tistih točkah, s katerimi se more stranka strinjati.

Prav tedaj je socialistična omladina ugotovila, da se ji je začela stranka približevati, medtem pa Naprej še vedno ostaja »zakasnela izdaja nemških socialnodemokratskih listov«. Zato si je omladina zadala nalogo, da pazljivo spremlja strankin razvoj in pripravlja pot za njeno preroditev v smislu omladinskih idej. Vsekakor mora prenehati strankina povezava z Dunajem. Počakati je treba, da stvari dozorijo, da nastopijo druge politične razmere in bodo tudi sile socialistične omladine sproščene. Ta čas bo nastopil z jugoslovansko državo. Vsekakor je treba ostati s staro stranko še v stikih, ne se prenagliti in zaostrovati razcepa.

Omladina je tudi odklanjala Rennerjev-Tumov koncept o jadransko-sudetski donavski federaciji in je bila za jugoslovansko državno tvorbo, a še vedno v okviru »majniške izjave«. Ing. Štebi je v Demokraciji zapisal takole: »Moje mnenje je, da je v interesu mirnega in naravnega razvoja države, da ostanejo Srbi onkraj Save, Donave in Drine zase v svoji hiši, v svojem gospodarstvu in le Srbi tokraj te naravne meje naj tvorijo del jugoslovanske države, ker so tako pomešani s Hrvati, da jih ni mogoče izločiti iz tega telesa.«

Oglejmo si nekoliko delo Narodnega sveta! Na prvi seji predsedstva 29. avgusta 1918 je bilo rečeno, naj Kmečka zveza (klerikalna) in JDS ugotovita na Štajerskem narodne meje. Na seji 7. septembra so povedali, da so sklenili italijanski socialisti zavrniti sklep, naj bi postal Trst samostojna država. Zato se je predsedstvo odločilo, naj bo uradna minimalna zahteva Narodnega sveta, da se mora obvarovati jugoslovanska državna suverenost nad Trstom, Italijanom pa bi dali najširšo avtonomijo. Treba je preprečiti vsako polemiko o suverenosti oziroma pri-

padnosti Trsta. Glede povezav in pogajanj za ustanovitev skupnega odbora v Zagrebu so na seji menili, da so v Zagrebu veliki formalisti in bi utegnil nastati pri nekaterih hrvaških strankah spor, če bi kaka stranka uvidela ali bi se ji zazdelo, da bi utegnila hrvaška narodnost v Jugoslaviji izgubiti svojo kulturno suverenost.

Predsednik Narodnega sveta se je 11. septembra v Ljubljani pogovarjal z zastopnikom tržaških Slovencev; tedaj je ta dejal, da morajo slovenske nesocialistične stranke vztrajati pri zahtevi, da mora priti Trst pod Jugoslavijo. Italijanskih nacionalnih strank ni treba izzivati, pač pa pridno zbirati dokaze, da pripada Trst Jugoslaviji iz nacionalnega, zgodovinskega in gospodarskega stališča. Tržaški zastopnik je tudi povedal, da so slovenski socialisti osebno prepričani, da more Jugoslavija Trst zahtevati zase, ne morejo pa obljubiti, če bodo s tem prodrli na sestanku z italijanskimi socialisti 22. septembra. Za jugoslovansko stran bi bilo seveda dobro, če bi se italijanski socialisti izrekli proti italijanskemu Trstu.

Na seji pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Gorici 13. septembra je dr. Korošec naročal, da se morajo pripravljati na trenutek, ko bomo ustvarjali lastno državo. Treba si je ustvariti jasno sliko glede narodnostne meje, propagirati osvobodilno misel, ljudi pa tudi pripravljati na morebitni plebiscit. Dan za tem je naročal Anton Kristan goriškim socialistom, naj sodelujejo v goriškem pokrajinskem odseku Narodnega sveta.

Na seji predsedstva Narodnega sveta 16. septembra je dr. Kramer obljubil, da bo govoril z Antonom Kristanom, naj ta dovoli tržaškim socialistom stopiti v pokrajinski odbor Narodnega sveta za Trst, in vse uredil, kako bodo pisali časopisi o tem Kristanovem sklepu. Rybař iz Trsta je povedal, da so izjavili italijanski socialisti, češ da ne bodo šli pod Jugoslavijo, medtem ko je Regent napisal članek o nevtralizaciji Trsta. Tudi je poudaril, da se mu sodelovanje socialistov v Narodnem svetu ne zdi tako važno. Dobro je sicer, če sodelujejo, ne bi bilo pa dobro kar koli popuščati. Kramer je dejal, da je Narodni svet lahko zadovoljen, če ga slovenski socialisti iz Trsta ne sprašujejo, ali naj gredo z italijanskimi kolegi. Ivan Hribar je dejal, da naj ljubljanski socialisti vplivajo na tržaške, da ne bodo glasovali z italijanskimi socialisti. Če bi glasovali, se mora to objaviti v časopisih. Fran Smodej je pripomnil: če bo Italija zahtevala Trst

in zaledje, se morejo Slovenci opreti samo še na Ameriko. Kramer je pojasnil, da Italijani ne zahtevajo krajev, kjer živijo Jugoslovani strnjeno. Glede spornih krajev naj bi skušali doseči sporazum. Dokazati je treba, da pripada Trst nam, glede tega ne smemo polemizirati z Italijani. Narodni svet stoji »indiskutabel na stališču, da Trst mora postati jugoslovanski«. To bomo morali tudi javno povedati. Končno so sklenili, da bodo prihodnjič govorili tudi o beneških Slovencih. Pa naj kdo reče, da se niso naši predniki potegovali za Trst!

Na seji ustavnopravnega odseka Narodnega sveta 17. septembra je Korošec poudaril, da je treba začeti skrbeti za prihodnji čas. Računati moramo, da bodo nastali pri nas neredi, ko se bo premaknila fronta.

Končno so le dosegli bolj aktivno sodelovanje s Hrvaško in Dalmacijo. Dne 24. septembra so izjavile vse pomembnejše stranke in organizacije, naj prihodnji mir prinese jugoslovanskemu narodu združitev, neodvisnost in svobodo. Poudarili so samoodločbo, po kateri naj bi narod razvil vse svoje sile. Izjava je bila posledica ponovnih manevrov avstro-ogrske vlade o sklenitvi separatnega miru z antantnimi silami. Zato so na tem zagrebškem sestanku precej jasno poudarili, da avstro-ogrska vlada lahko govori samo še v imenu obeh gospodujočih narodov v Avstro-Ogrski, ne pa v imenu »podjarmljenih narodov monarhije«.

Dne 26. septembra 1918 so ustanovili pokrajinski odsek Narodnega sveta za Štajersko. Njegovo splošno delo naj bi bila skrb za aprovizacijo in določitev mej proti severu in Madžarski. Za to zadnjo nalogo so ustanovili poseben odbor iz 9 klerikalcev in 6 liberalcev. S tega ustanovnega zbora imamo dve prav zanimivi izjavi. Liberalec dr. Kukovec je poudaril, da narodna meja proti severu vključuje tudi vprašanje Maribora, ki je »sicer nemški, vendar ponemčen«. Klerikalec Žebot pa je pripomnil, da moramo premakniti mejo proti severu na Slovenske gorice, če hočemo zavarovati Maribor. Rešiti moramo Prekmurce in severno mejo potisniti proti Spielfeldu! Vsekakor zanimivi izjavi!

Na seji predsedstva Narodnega sveta 27. septembra so zelo odločno sklenili, da se mora ustanoviti skupni jugoslovanski odbor, pa če je srbskohrvaška koalicija zanj ali ne. Slovenija naj bi v tem odboru dobila 14 mandatov, SLS 8, JDS 4, Trst 1 in socialni demokrati 1.

Tako smo prišli do znamenitega meseca oktobra 1918. Na seji predsedstva Narodnega sveta so sklenili sporočiti pokrajinskemu odseku Narodnega sveta za Štajersko, da se predsedstvo strinja z njegovim sklepom in zato naj takoj prične določati narodno mejo.

Na širšem sestanku Slovencev in Hrvatov v Zagrebu so 5. oktobra sklenili, naj se ustvari enotna fronta, Narodno veće; to bo poskrbelo za prehod v novo stanje in preprečilo nerede, morebiti celo državljansko vojno, tudi naj bi pripravilo material za mirovno konferenco. Sestavili so odbor, ki naj bi za to pridobil tudi srbskohrvaško koalicijo. In res so že 6. oktobra ustanovili Narodno veće.

Prav v tem času je Šušteršič zapisal, da bi Srbi prišli k nam ne kot rešitelji in bratje, temveč »kot gospodje, katerim je njihov meč in hrabrost priboril naše ozemlje«.

Skupna konferenca, ki so jo socialni demokrati zahtevali, je bila 6. oktobra v Zagrebu. Od Slovencev so bili navzoči Anton Kristan, Ivan Regent in Rudolf Golouh. Resolucija konference je zahtevala samoodločbo narodov in združitev SHS v samostojno demokratično državo. Nacionalno državo je namreč treba imeti kot pogoj za uspešen razredni boj. Glede obmejnih, narodnomešanih krajev je bilo rečeno, naj se vse to uredi sporazumno s prizadetimi narodi, kajti odklanjajo vsako nasilje tako proti lastnemu kot proti tujemu narodu. Drugi sklep je bil, da bo Socialnodemokratska stranka – v interesu nujne rešitve jugoslovanskega vprašanja – sodelovala v Narodnem svetu oziroma Narodnem veću, seveda le v tistih točkah, ki ne nasprotujejo socialističnim načelom. Zato je konferenca sklenila, da jugoslovanske socialnodemokratske stranke »stopijo v posamezne narodne svete oziroma v osrednji Narodni odbor ter tam uveljavljajo svoja socialistična načela, ki se tičejo rešitve narodnih, političnih, gospodarskih in kulturnih vprašanj ter da v potrebi odločno nastopijo proti vsemu onemu kar bi našim načelom nasprotovalo«. Iz zastopnikov vsake socialistične stranke so izvolili stalni Jugoslovanski socialistični svet. Proti vsem tem sklepom so glasovali le socialisti iz Bosne in Hercegovine.

Za predsednika Narodnega veća je bil izvoljen dr. Anton Korošec. Bližal se je konec vojne, antanta in srbska vojska sta že predrli fronto na Kajmakčalanu in Bolgarija je kapitulirala.

Doma se je začela velika delavnost. Pokrajinski odsek Narodnega sveta za Štajersko se je že izjavil glede meja in zahteval kot sestavni del države SHS vse ozemlje takratne kronovine Štajerske, kjer je prebivalo »skozi zadnja stoletja slovensko ljudstvo brez ozira na delno, vsled sistema umetno povzročenega ponemčevanja in navideznih jezikovnih otokov Maribora, Marenberga, Celja, Ptuja, Radgone in drugih krajev, ki tvorijo vsled svojega značaja kot prometna središča svojega slovenskega kmečkega okoliša neločljivo del slovenske zemlje«, narodnim manjšinam pa naj se zagotavlja zakonito varstvo.

Isto je nekaj dni zatem (17. oktobra) terjal tudi pokrajinski Narodni svet za Koroško. Zahteval je vse ozemlje kronovine Koroške, kje je prebivalo zadnje stoletje slovensko ljudstvo. Tudi ta svet je izvolil poseben odsek za mejo, v katerega naj bi pritegniil še zgodovinarje in ki naj bi preiskal po farah, koliko je »pravih, resničnih, nemško govorečih Nemcev«, pri tem pa naj bi ločil predele, ki so bili ponemčeni od leta 1848 dalje, od tistih, ki jih je bila ponemčila Südmarka.

Predsednik Narodnega sveta in Narodnega veća dr. Korošec je izdal 15. oktobra posebno okrožnico vsem županom, v nji je med drugim dejal, da postaja javna varnost, posebno na podeželju, vedno manjša. Že sedaj je na podeželju vse polno klatežev, ki ogrožajo mir in red. Bati se je tudi, da bodo nastopili dezerterji, klateži in drugi taki zlikovci kar v celih četah ter bodo z oboroženo silo napadali mirno prebivalstvo in ga ropali. Zato je Korošec svetoval ustanovitev prostovoljne javne straže v krajih s sedežem občine; če bi pa kje nastali večji napadi, naj bi si občine s svojimi stražami med seboj pomagale.

Po tridnevnih sejah je prevzelo Narodno veće 19. oktobra kot celota vodstvo vsenarodne politike in prepovedalo vsem strankam kakršno koli politično delovanje. Zahtevalo je združitev naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev na vsem njegovem narodnostnem ozemlju, ne glede na pokrajinske in državne meje, v katerih je živel. Narod SHS naj se združi v enotno, popolnoma suvereno državo, urejeno po načelih politične in ekonomske demokracije, ki vsebuje odpravo vseh socialnih in gospodarskih krivic ter enakosti. Prav tako je Narodno veće zahtevalo navzočnost na prihodnji mirovni konferenci. Odbilo je tudi predloge cesarskega manifesta od 16. oktobra, naj bi se Avstro-Ogrska

uredila federativno, ker bi se s tem jemal jugoslovanski federaciji mednarodni značaj.

Prav tega dne se je oglasil tudi pokrajinski odbor Narodnega sveta za Trst. Odklonil je vsako tako rešitev jugoslovanskega vprašanja, s katero bi se ločili Srbi od Hrvatov, odklonil je »odtrganje tega pristaniškega mesta od njegovega zemljepisnega zaledja, ker se to ne more opravičiti niti po narodnostni sestavi prebivalstva, ki je mešano v mestu samem, dočim je bližnja in daljna okolica že od predmestij naprej čisto slovenska, tako da ni mogoče spraviti Trsta v državno teritorialno zvezo z nobenim bližnjim italijanskim ozemljem kakor preko slovenskih tal«. Toda na to je Il lavoratore odgovoril: »Ne, roke stran! Italijani na Primorskem se bodo z vsemi silami in sredstvi upirali priključitvi Trsta in Primorske Jugoslaviji!«

Slovenec je 22. oktobra zapisal, da je »majniška izjava« zahtevala združitev vseh avstro-ogrskih Jugoslovanov v skupno, samostojno državo pod habsburškim žezlom. Toda Avstro-Ogrska je tudi to željo neprestano ovirala in je z žandarji razbijala shode. Sedaj je Narodno veće razglasilo maksimalni program, in sicer združitev vseh Jugoslovanov ne glede na katere koli državne meje v eno samo državo. Minimum je zamujen za Avstro-Ogrsko in naša sedanja zahteva je maksimum. »Toda kaj bo s habsburško dinastijo?« se sprašuje Slovenec. Nato hinavsko odgovarja, da smo zvesti avstrijskemu cesarju, dokler nam mednarodno veljavni mirovni razgovori, katerim bosta pritrdila tudi Avstrija in njen vladar, ne bodo uzakonili popolne samoodločbe.

Še dober teden in Avstro-Ogrske ne bo več! Takrat je bilo pri nas vsekakor lahko že čutiti konec vojne, nikakor pa ne popolnega razpada in konca Avstro-Ogrske. Vendar sta Šušteršič in deželni odbor Kranjski že položila orožje. 22. oktobra je izdal deželni odbor poročilo, da pozdravlja razglas Narodnega veća, se mu v imenu kranjske dežele v celoti pridružuje in stopa »v nerazdružljivo narodno kolo, kateremu je pred očmi samo veliki ideal narodnega ujedinjenja, svobode in neodvisnosti«. Zato se deželni odbor tudi ni imel več kompetentnega, da bi opravljal katere koli politične posle, poudaril pa je, da bo opravljal samo še strogo tekoče posle v okviru ustavnega delovnega področja, varoval bo deželno imetje in pripravljal izročitev svojih poslov prihodnji legitimni in državni oblasti. Šušteršič in Lampe sta torej poskušala reševati, kar bi se še rešiti dalo. Toda prvemu so tla po-

stajala vedno bolj vroča in je moral ob prevratnih dneh pobegniti v tujino, drugega pa sta pobrala španska bolezen, ki je takrat razsajala, in gorje, ki ga ni mogel preboleti.

Kje naj bi bile torej takrat naše prihodnje meje? Slovenec je tiste dni hitel pisati, da na Visokih Turah na Koroškem, na Štajerskem vštric severne slovenske meje na Koroškem, z Jugoslavijo pa bi bilo treba seznaniti tudi beneške Slovence. Ponovno je Narodno veće 23. oktobra svetovalo, naj ustanavljajo narodne straže in dajejo prostovoljni narodni davek. Istega dne je izbruhnil hud upor 79. pešpolka (Jelačićevega) na Reki; tu so hoteli vojaki na svoji kasarni izobesiti hrvaško zastavo in so se zaradi tega spopadli s honvedi. Na Piavi pa je 24. oktobra prešla antanta v ofenzivo.

V Ljubljani je 24. oktobra zasedal odsek Narodnega sveta za Koroško. Rečeno je bilo, naj se narodne straže na Koroškem ravnajo po navodilih za narodne straže na Štajerskem, ki delajo v soglasju z okrajnimi glavarstvi. Dr. Brejc je pristavil, da z vojaško silo ne bo nihče nastopal. Če bi prišlo »do meščanske vojne, bo itak pomagal ententa z vojaškimi četami«. Tudi je dejal, da bo meje določila mirovna konferenca. Prav je, da »vse nepristranske čete, Angleži, Francozi, zasedejo hitro naše ozemlje«. Potrebna pa je obramba slovenske zemlje pred nemškutarji. Na seji so omenili, da zahtevajo Nemci, da se Koroška ne sme deliti. S tem se je strinjala tudi seja. Brejc je še predlagal nekako mejno črto, soglasno pa so sklenili, da se nemški duh ne sme krepiti, če dobimo vso Koroško (»ne ljudstvo, temveč uradništvo je Celovec ponemčilo«); zato naj se kot maksimum zahteva vsa Koroška, srednji predlog naj bi bila Brejčeva črta, minimum pa takratna jezikovna meja. Brejc je še dodal, naj si ne »oprtimo več Nemcev kakor jih moremo prebaviti... Borovlje in taki kraji se bodo poslovenili. Brez Beljaka bi še shajali, Celovec pa bomo na vsak način zase zahtevali«. V vsakem primeru pa – je bilo sklenjeno – bomo odklanjali plebiscit.

Koroški deželni zbor je v novem sestavu 25. oktobra odstavil deželnega predsednika in razglasil Koroško za nedeljivo. Temu je ugovarjal pokrajinski odbor Narodnega sveta za Koroško in zagrozil, da bo izvajal posledice. Ker novi deželni zbor ni bil sestavljen v soglasju s pokrajinskim odborom Narodnega sveta za Koroško, je pokrajinski odbor Narodnega sveta poudaril, da se mu Slovenci niso dolžni pokoravati.

Čas je začel teči silno hitro in 25. oktobra je sklenilo predsedstvo Narodnega sveta, da bo zasedalo v permanenci. Že prva seja pa je pokazala, da se bodo začeli hudi spori o kompetencah v Narodnem svetu in Narodnem veću, čeprav so stvari zorele tako hitro kot še nikdar poprej v slovenski domovini. Veliko bolj so se znašli Nemci na Koroškem, saj so se 27. oktobra sporazumele vse njihove stranke, da čimprej skličejo in izpopolnijo deželni zbor, ki bo sklepal o vprašanju prehrane in mej. Ker Narodni svet ni poslal svojega zastopnika, tudi ni mogel priti v posebni izvršilni odbor koroškega deželnega odbora, ki je že tega dne prevzel oblast nad vso deželo. V novi deželni zbor Koroške je prišlo 27 nemških nacionalistov, 11 krščanskih socialistov in 18 socialnih demokratov.

Prav tega dne je zahteval Narodni svet za Koroško od izvršilnega odbora Koroške vso Koroško v državo SHS. Pogajal se je tudi z zastopniki socialnih demokratov, nato so sklenili neke vrste pogodbo, v kateri so socialni demokrati priznali, da naj pride pod slovenski Narodni svet Koroška do narodnostne meje, uprava v vseh občinah naj ostane stara, hkrati naj ustanovijo narodne straže; meja nespornega slovenskega ozemlja pa naj bi bila: Spodnji Dravograd–Libeliče–Švabek–Grebinj in vrhovi za njim–več krajev občine Gospe Svete–Št. Jurij–Št. Jakob na cesti–Žrelec–Vetrinj–Majernik–Breza–Sv. Martin na Dholci–Brnca–Ziljska dolina–Dobrač–hribi do Šmohorja. V sporno ozemlje pa sta spadala Celovec in Beljak.

V tem času so se v Celovcu sestali vsi tam živeči oficirji – Korošci in so si bili edini v tem, da »stavijo na razpolago vse svoje sile, da bi se preprečile ruske razmere«. Oficirji so izvolili svojega komandanta. Delali so torej hitro, ker so se bali revolucije.

V Ljubljani je predsedstvo Narodnega sveta še 26. oktobra razpravljalo, češ da naj imata pravico objavljati izjave načelnega pomena Narodni svet pa tudi Narodno veće v Zagrebu. Pokrajinski odbori Narodnega sveta morajo objave o mejah poprej predložiti predsedstvu Narodnega sveta. Ker pa je bila ugotovitev meja Jugoslavije »neprecenljive važnosti«, naj bi pokrajinski odbori takoj poročali o uspehih študij glede narodnih oziroma državnih meja. Na seji so tudi sklenili, da dobi prof. Vesenjak pooblastilo govoriti na Štajerskem v imenu Narodnega sveta, seveda samo strogo zaupnim ljudem. Dr. Kramer je menil, da je Narodni svet izvršilni organ Narodnega veća glede naših dežel

v zadevah, ki spadajo v pristojnost Narodnega veća, sicer pa je Narodni svet povsem samostojen. Dalje je trdil, da sta koroški in štajerski pokrajinski odbor Narodnega sveta prekoračila svoje pravice pri določanju meja, saj smeta glede tega izdelati le študijo. Določati meje ima pravico le predsedstvo Narodnega sveta. V tem je dr. Kramerja podprl tudi socialni demokrat Petejan. Na tej seji so tudi govorili, ali naj bodo spričo novo nastalega položaja velike manifestacije ali ne. Proti manifestacijam so imeli nekateri člani predsedstva pomisleke, češ da bi bile v tem času zelo nevarne. Zato je predsedstvo Narodnega sveta odločilo, da manifestacij ne bo. Tudi so sklenili, da bivšega deželnega glavarja Šušteršiča odstavijo. Pač pa se predsedstvo Narodnega sveta ni upalo prevzeti funkcij deželnega odbora, češ da bi bilo to preuranjeno. Zato so odločili, naj ostane še vse pri starem. To je bila zares čudovita modrost predsedstva Narodnega sveta! Čez borih nekaj dni so v Ljubljani že slovesno razglašali novo državo SHS, dva dni poprej so si upali odstaviti le Šušteršiča, niso pa prevzeli vse oblasti deželnega odbora.

Narodno veće je 23. in 27. oktobra znova sklepalo o ustanovitvi narodnih straž. Izoblikovalo se je mnenje, da jih morajo ustanoviti predvsem iz dveh razlogov: da se prepreči boljševizem in omogoči prihod antantnim silam v deželo. Predsedstvo Narodnega sveta je sklepalo 27. oktobra, da je treba zahtevati, naj mu izroči deželni odbor prehranjevalni urad, in preprečiti izvažanje živeža iz naših krajev. Slovenija je potrebovala takrat na mesec 100 vagonov krompirja, 60–70 vagonov moke in 2 vagona masti. Narodni svet je sestavil tudi »črno listo Nemcev«, za katere je zahteval izgon iz naših krajev, zelo odločno je seja poudarila, da morajo priti v skupno državo Celovec, Beljak, Maribor in Pragersko. Na seji Narodnega veća so 28. oktobra poudarili, da se pripravlja usodni preobrat. Zato mora imeti Narodno veće vojsko, kajti v deželi se že dogajajo primeri boljševizma in anarhije. Sestaviti se mora tudi energična vlada.

Potrebo po narodnih stražah so začeli čutiti tudi v Sloveniji. Domoljub je konec oktobra 1918 zapisal, da se bližajo burni časi, ki zahtevajo, da je vsak na svojem mestu in da vsak izvršuje naloge svojega poklica. Sedaj je prišel čas tudi za naše telovadce, da varujejo narod. Klateži, dezerterji in zlikovci se pojavljajo po deželi in ogrožajo javni red in mir. Zato je narodni svet poklical zastopnike Orlov in Sokolov in na ljubljanskem magistratu so

sklepali o ustanovitvi narodne straže. Vsem županom je bilo tudi ukazano, naj skrbijo za mir in red v občini. Zato naj ustanavljajo odbore Narodnega sveta, ki bodo vodili narodne straže. Še posebej pa je dr. Korošec naročil, naj ljudje ne hranijo doma papirnatega denarja, temveč naj ga nalagajo v slovenske denarne zavode.

Ker se je bilo bati, da ne bi nastopile »nevarne razmere« predvsem na spodnjem Štajerskem, sta odbora Narodnega sveta za celjsko in mariborsko okrožje pretresala, ali ne bi bilo dobro ustanoviti začasno vlado za spodnje Štajersko, to je za okoliš okrožnih sodišč Maribor in Celje. Na to vlado naj bi takoj prenesli »naredbodajnim potom iz Dunaja in Gradca« oblast glede aprovizacije, javnega reda in miru.

Avstro-Ogrska je razpadla, čeprav kaj takega ni nihče pričakoval. Razsulo je povzročil predor antantnih sil pri Vittoriu Venetu, posledica tega pa je bil popoln razpad avstro-ogrske vojske. Zato je predsedstvo Narodnega sveta še istega dne pričelo pripravljati velike manifestacije v Ljubljani. Toda dr. Izidor Cankar je bil toliko previden, da je predlagal, naj manifestacij nikakor ne vodi ulica. Na manifestaciji naj govorijo samo ljudje, ki so vredni vsega zaupanja. Govora je bilo tudi o nekaki narodni zaobljubi, končno pa je bil določen naslednji red govornikov: Hribar v imenu Narodnega sveta, eden od vodstva SLS, JDS, JSDS, Jugoslovanskega kluba, ljubljanski župan in ljubljanski škof.

Tako je Ljubljana 29. oktobra slovesno praznovala osvoboditev oziroma razpad avstro-ogrske armade. Z balkona takratnega deželnega dvorca je Hribar slavil slovenske prvake pa tudi slovenski narod, ker »si klic doumel in veliko dobro spoznal«, pozdravljal je Wilsona in kraljevino Srbijo. Bolj zanimiv je bil govor socialnega demokrata Kopača. Ta je dejal, da ni nihče pričakoval, da bo tako hitro zasijala zlata svoboda in bo prišel čas, ko bo v državnem zboru in v drugih zakonodajnih telesih spregovoril poleg drugih razredov tudi delavski razred. Na koncu je opozarjal, naj narod nastopa mirno in dostojno, naj ne povzroča nobenih rabuk, ker bo le s tem dokazal, da zna ceniti svojo svobodo. Tako je Ljubljana že vnaprej praznovala nacionalno svobodo. Avstro-Ogrska je namreč še obstajala, predsedstvo Narodnega sveta pa je tega dne prevzelo v svoje roke aprovizacijo, medtem ko so si člani predsedstva zelo sramežljivo začeli deliti resore v vladi. Hribar je tudi predlagal, naj se dovoli

kmetom svobodna žganjekuha. Na vprašanje prelata Kalana, kaj je s Trstom, je bilo sklenjeno, da bodo o tem razpravljali prihodnjič.

Tega dne je razglasil Hrvaški sabor odcep od Avstro-Ogrske in priznal Narodno veće kot najvišjo oblast v novi državi SHS. Zelo zanimiv je bil govor dr. Anđelinovića, ki je poudarjal, da anarhija ni svoboda. Prosil je »brate iz zelenega kadra, naj se brez strahu vrnejo k svojim četam«. Dejal je, da se ne boji Madžarov, temveč nas samih, in stavljal je za zgled organizacijo socialnih demokratov, ki so prvi dobro organizirali svoje čete, s katerimi varujejo mesta in se zato njihove rdeče zastave svobodno in s polno pravico vijejo nad našimi vrstami. Na tisti seji Sabora je zlasti Stjepan Radić močno poudarjal, da je treba storiti vse, da narod ne bo stradal in tako ne bodo izbruhnili nikakršni nemiri. Predsednik Sabora je menil, da je treba mirno pretrgati vse državne odnose z Avstro-Ogrsko in imeti »vedno pred očmi strašen primer Rusije«. Kdor danes dela to, kar so počeli v Rusiji, ta ne ogroža samo imetje in življenje posameznikov, ta skruni obraz svojemu narodu. Moramo torej trebiti to kugo, da nam ne okuži čistega zraka svobode.

Svetozar Pribičević je poudaril, da je treba še posebej naglasiti, da bodo v tej skupni državi SHS vsi narodi popolnoma enak faktor, zato ne smemo dovoliti, da bi od narodnega telesa prišel kak del pod tujca. Tudi Pribičević je svaril pred dogodki v Rusiji, ki se bodo pojavili tudi pri nas, če ne bo imel vsak dovolj kruha.

Hrvatski sabor je torej tega dne izglasoval, naj pretrgajo državnopravno zvezo z Avstro-Ogrsko, Dalmacijo, Hrvaško in Slavonijo z Reko pa razglasijo za neodvisne države, ki stopajo po načelu samoodločbe in na temelju narodne enotnosti SHS v skupno državo SHS. Tako je ostal samo še cesar in kralj Karel.

Še istega dne je razglasilo Narodno veće ustanovitev države SHS. Vse je šlo kot po maslu, bali so se samo boljševikov. Niso si pa mogli še prav predstavljati druge nevarnosti in niti vedeli niso zanjo. Prav 29. oktobra je prišla med točke pogajanj o premirju med antanto in Avstro-Ogrsko tudi tretja in je določala, do kod se mora umakniti avstro-ogrska vojska. Črta je sekala naše kraje takole: Trbiž–Predil–Mangart–Triglav–Podbrdo–Idrija –jugovzhodno proti Snežniku–Kvarner. Ta črta je kmalu povzročila veliko gorja in delala preglavice vse do nesrečne jeseni 1920, ko smo izgubili Primorsko in Koroško.

Dne 31. oktobra je Narodni svet ob 5. popoldne na podlagi soglasnega sklepa vodstva vseh strank imenoval narodno vlado za slovenski del nove jugoslovanske države; to je potrdilo tudi predsedstvo Narodnega veća v Zagrebu in istega dne izdalo tudi svojo prvo noto vladam ZDA, Velike Britanije, Italije, Francije in Srbije. V nji je naglasilo, da nova država SHS, ki misli stopiti v skupno državo s Srbijo in Črno goro, ni v vojni z antanto, zato jo prosi, naj bi jo podpirala na mirovni konferenci. Predsedstvo je tudi sporočilo, da je od tega dne dalje v rokah Narodnega veća vsa avstro-ogrska mornarica. To zadnje je bilo res. Dunajska vlada je bila s to vojno mornarico zelo radodarna. Prvič je ni mogla rešiti, drugič pa so bili na vseh vojnih ladjah sovjeti, močno revolucionarni odbori. Predsedstvo Narodnega veća je bilo seveda močno veselo tega daru, žal pa ga je kmalu izgubilo. V tistih navdušenja in radosti polnih dnevih se predsedstvo Narodnega veća sploh ni utegnilo vprašati, kaj naj bi državi SHS – tudi združeni s Srbijo in Črno goro – koristila taka mornarica, ki je bila še Avstro-Ogrski v velikansko denarno breme.

Mariborski občinski odbor je 31. oktobra – na podlagi pravice do samoodločbe – razglasil Maribor z nemško in gospodarsko pripadajočo mu okolico za sestavni del novo nastale Nemško-avstrijske države. Ta novo nastala Nemško-avstrijska država sicer ni imela še nobenih določenih meja, pač pa so imele meje kronovine. Na XVIII. kongresu Socialnodemokratske stranke na Dunaju od 31. oktobra do 1. novembra 1918 so izdali oklic k miru in disciplini, odobrili pa tudi sodelovanje socialne demokracije v vladi; v njej naj bi sodelovala tako dolgo, dokler ne bodo zavarovane demokratične pridobitve. Isto je veljalo tudi za kronovine, kjer so se deželni zbori pomnožili z zastopniki socialnih demokratov. Nekoliko drugače so se razvijale stvari v Trstu; tu so 30. oktobra izbruhnile demonstracije z vzkliki: »Evviva Trieste Italiana!«, na magistratu pa so razvili italijansko zastavo. Naslednjega dne so ustanovili italijanski fascio nazionale in italijanski socialisti odbor za javno blaginjo; ta je razglasil, da je njegov neposredni program izločitev Trsta in jadranskih pokrajin iz avstro-ogrske države in da sam prevzame civilno in vojaško oblast. V odbor so stopili tudi štirje člani Narodnega sveta za Trst (2 socialna demokrata in 2 narodnjaka). Odbor je še istega dne obvestil poveljstvo antantnega brodovja v Benetkah, da bo poslal 1. novembra zaradi zelo težavnega položaja

Podpisniki Krfskega pakta

v mestu odposlanstvo Narodnega sveta s torpedovko Narodnega veća na pogovore. Vrhovni komandant antantnega brodovja (Italijan) je bil s tem zadovoljen in torpedovka je ponoči odplula. V pogovorih z italijanskim admiralom je zahteval tržaški italijanski nacionalni odposlanec, naj Trst čimprej zasedejo Italijani, dr. Ferfolja pa je ugovarjal, češ da naj ga zasedejo antantne sile.

Konec oktobra se je torej na ozemlju razpadajoče Avstro-Ogrske izoblikovala Država SHS z Narodnim većem, po posameznih pokrajinah pa so bile razne deželne ali narodne vlade. Države SHS ni priznala nobena antantna sila in bila je brez določenih meja. Buržoazija se je bala boljševizma, socialni demokrati pa so skrbeli za red in mir veliko bolje kot narodne straže. Poglejmo, kaj je zapisala Vzajemnost (glasilo slovenske duhovščine) v tistih dneh! Kako bi bilo z nami – se sprašuje pisec – če bi pri nas v Slovencu vladal do zadnjega tisti ton kot na začetku vojske. Dne 29. oktobra bi morali bežati iz Ljubljane škof in duhovniki, kot sta bežala kolovodji nemškoavstrijskega sistema. Cerkev na Slovenskem bi bila zadela katastrofa, iz katere bi se ne bila dvignila petdeset let. Kako srečno se je vse zaobrnilo! Sveti Duh je še o pravem času posvetil s svojo lučjo v glave odločilnih mož, ki so krenili na narodno in domoljubno pot, se postavili na stran naroda in se z njim v teh usodnih dneh borili za njegovo svobodo. Zgodovina Jugoslavije ne bo mogla nikdar pozabiti, da sta bila dva duhovnika, Krek in Korošec, in en škof, ki so z veliko večino duhovščine vred vodili in pripeljali narod v obljubljeno deželo svobode. Jugoslavija bi bila vseeno prišla, taka ali drugačna. A prišla bi brez nas in prek nas in proti nam!

Na koncu tega poglavja bi se morali upravičeno vprašati, kje je bila »ekonomska baza« vsega tega snovanja nove države? Slovenski buržoazni politiki so se dobro zavedali, da bo tudi v novi državi ostal denar še vedno v veljavi. Omenili smo že Koroščev nasvet, naj ljudje vlagajo papirnati denar v slovenske denarne zavode. Liberalni časopis Slovenski narod je že aprila 1918 pisal: če se je uredilo politično življenje za novo življenje, se je treba na to življenje pripravljati tudi gospodarsko. Dvoje je jasno, narodno gospodarstvo se mora osvoboditi strankarske politike, slovenska gospodarska moč pa se mora zbrati in organizirati. Prvi korak naj bi bila združitev denarnega zadružništva (okrog 700 denarnih zadrug na Slovenskem!), kar si je želel še

dr. Krek. Nato naj bi se združile vse zadružne zveze, ki so bile ločene po političnih strankah, v eno samo zvezo; pri tem naj bi ostala delovno področje in organizacija posamezne zveze nedotaknjena, v odbor skupne zveze pa naj bi prišlo proporcionalno zastopstvo. Prav tako naj bi ustanovili posebno denarno centralo, v katero bi se stekal ves razpoložljivi zadružni kapital. Po tem zgledu naj bi se tudi združilo vse jugoslovansko zadružništvo. Iste misli so poudarili tudi na ustanovnem občnem zboru JDS junija 1918 v Ljubljani.

Ekonomska moč naj bi bila torej v zadružništvu, koncentracijo tega pa so najprej predlagali liberalci, ker so bili v manjšini. Vodstvo SLS je bilo nekaj časa proti tej združitvi. Po ustanovitvi Narodnega sveta se je načelstvo SLS 14. oktobra 1918 izreklo za koncentracijo. To bi pomenilo, naj zadružništvo vseh strank na Slovenskem trpi tudi stroške za priprave in osvoboditev slovenskega naroda. To se je zelo dobro izkazalo ob ustanovitvi narodne vlade za Slovenijo, saj so tej priskočile na pomoč vse slovenske zadružne organizacije. Samo klerikalna Zadružna zveza je dala takoj milijon in pol kron. Zadruge so nabavljale prehrano v Banatu, velik del teh nabav je financirala Zadružna zveza, v hranilnicah pa se je nabiralo vedno več denarja, tako da je bilo treba znižati obrestno mero na 2 % ali še bolj.

2. »KRFSKA POGODBA«

Na kratko smo si ogledali delo in napore za ustanovitev države SHS v sami Avstro-Ogrski. Jasno je, da so morali biti vsaj začetni koraki tega dela včasih močno konspirativni, in res je, da je bil tu in tam znani habsburški okvir v »majniški izjavi« tudi zakrivanje večjih teženj po združitvi vseh južnih Slovanov. Policija in žandarmerija sta bili povsod budni in vsak se je bal, da bi se kot mnogi domoljubi ne znašel v koncentracijskih taboriščih ali pa da bi ga doletela smrt. Veliko svobodneje je mogla delovati buržoazija jugoslovanskih narodov, ki se ji je med vojno posrečilo prebegniti v antantne dežele. Tod je sicer nekaj časa veljal tudi habsburški okvir, kajti antanta spočetka ni niti hotela slišati o razbitju Avstro-Ogrske, vendar je bilo v antantnih državah, zlasti v ZDA, delovanje za državo južnih Slovanov veliko laže.

Med temeljna žarišča pri delovanju jugoslovanske buržoazije v tujini moramo šteti Jugoslovanski odbor v Londonu in delo Jugoslovanov v ZDA. Po februarski revoluciji 1917 so stvari že tako dozorele, da sta Jugoslovanski odbor in srbska vlada na Krfu sklenila tako imenovano »krfsko pogodbo«. Ali je bilo naključje ali ne, dejstvo je, da se je točno mesec dni pred podpisom te pogodbe končalo zadnje dejanje zelo temnega solunskega procesa, ko so bili po nedolžnem ustreljeni polkovnik srbske vojske Dimitrijević-Apis in še nekateri drugi.

Na Krfu sta torej predsednik srbske vlade Nikola Pašić in predsednik Jugoslovanskega odbora dr. Ante Trumbić sklenila »krfsko pogodbo«. Po njej naj bi se združili vsi SHS v svobodno, narodno in neodvisno državo. Ta država naj bi bila kraljevina z dinastijo Karađorđevićev, ustavo nove države pa naj bi izglasovala konstituanta s kvalificirano večino.

Na Krfu naj bi se ob tej priliki začeli tudi pogovori o enem najbolj bolečih vprašanj, ki je potem ves čas razjedalo staro Jugoslavijo. Pašić naj bi bil namreč že na Krfu načel vprašanje, češ da naj bi bili SHS iz Avstro-Ogrske združeni s Srbijo v Veliki Srbiji; če ne bi bili s tem zadovoljni, si bodo Srbi priključili le Črno goro, Vojvodino s Sremom, Bosno in Hercegovino in južno Dalmacijo. Temu je baje Trumbić ugovarjal in poudarjal, da je treba ustanoviti novo državo, v kateri bi živeli enakopravni SHS. O Veliki Srbiji je govoril Pašić tudi z italijanskim ministrom Sonninom v Rimu septembra 1917. Dejal je, da se med Italijo in Jugoslavijo ne da potegniti ostro določena etnografska meja (?!), da Velika Srbija ne more motiti Italije in da je celo pogoj za njeno varnost.

Damoklejev meč za Jugoslovanski odbor v Londonu je bila »londonska pogodba« iz leta 1915, katere tajnost je razmeroma zelo kmalu odkril bistri hrvaški politik Fran Supilo. Italija je bila v začetku prve svetovne vojne v taboru centralnih sil, ker pa so ji te premalo ponujale, je brez najmanjšega sramu prestopila na stran antante, saj je bila ta v darovih veliko bolj širokosrčna, seveda na račun Jugoslovanov. V 4. členu te »londonske pogodbe« so Italiji obljubili Trentino, cisalpinsko Tirolsko z mejo na Brennerju, Trst, grofijo Goriško, Gradiško, vso Istro do Kvarnera in otoke Cres, Lošinj in še nekaj manjših. Po naših krajih naj bi tekla meja takole: Trbiž–Predil–Mangart–Triglav–Podbrdo–Idrija–Snežnik na Notranjskem–Kvarner.

To črto že poznamo od takrat, ko smo govorili, do kod se je morala po pogodbi o premirju umakniti avstro-ogrska vojska. Dalje je »londonska pogodba« obljubljala Italiji pokrajino Dalmacijo, skoraj vse severne in vzhodne dalmatinske otoke, Srbiji in Črni gori pa so obljubljale antantne sile Hrvaško, vso obalo od Voloske do severne dalmatinske meje s pristaniščem Reko ter otoki Krk, Prvić, Sv. Grgur, Goli in Rab. V dolnjem Jadranu je bila Srbiji obljubljena vsa obala od rtiča Planke do reke Drim s pristanišči Split, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ulcinj, Sv. Ivan Medovanski in otoki Veliki in Mali Drvenik, Čiovo, Šolta, Brač, Jaklan in Kaločje. Drač naj bi dobila neodvisna muslimanska država Albanija, Valono in otok Saseno (Sazan) pa Italija.

Nesrečna pogodba, ki so jo podpisali poslaniki Velike Britanije, Rusije in Francije, je delala potem na mirovni konferenci obema podpisnicama – Rusije na mirovni konferenci ni bilo – veliko težav. Na mirovni konferenci so tudi veliko govorili o tem, ali pogodba še velja, ker ni bilo več carske Rusije in je niso podpisale ZDA. Toda kljub temu je obveljala.

Tudi znane Wilsonove točke, ki so v začetku 1918 močno razgibale Evropo, niso govorile o razbitju Avstro-Ogrske, temveč samo o avtonomiji avstrijskih narodov v demokratizirani Avstro-Ogrski. Januarja ali februarja 1918 se je pogajal predsednik Jugoslovanskega odbora dr. Trumbić z Italijani. Obe strani sta bili za razbitje Avstro-Ogrske in za to, naj bi meje prihodnje Jugoslavije in Italije uredili po načelu samoodločbe, ne pa po »londonski pogodbi«. Wilson je pred kongresom 11. februarja 1918 govoril o štirih načelih, po katerih naj bi se uredil svet po vojni. Dejal je, da se z narodi in deželami ne sme ravnati kot s šahovskimi figurami, temveč je treba tako zadovoljiti upravičenim narodnim željam, da se ne bodo ustvarjale kali nove nesloge ali podpihovale stare. To se je takrat slišalo zelo lepo in se še danes, toda bore malo je od teh načel upoštevala mirovna konferenca, na kateri so bile tudi ZDA in nekaj časa celo Wilson sam. Zlasti niso teh načel upoštevali, kadar so odločali o usodi malih narodov.

Tudi na rimskem kongresu »zasužnjenih narodov« je bilo rečeno, da »londonska pogodba« ne sme kršiti življenjskih koristi ne italijanskega ne jugoslovanskega naroda, ko bodo o njih sklepali na mirovni konferenci. Takrat je bila italijanska diplomacija – po hudem porazu italijanske vojske pri Kobaridu – nekoliko prijaznejša z Jugoslovani. Sekretar za zunanje zadeve ZDA

Lansing je 29. maja 1918 izjavil, da je spremljala vlada ZDA z velikim zanimanjem rimski kongres in da želje Čehov in Jugoslovanov uživajo največje simpatije. Na sestanku zunanjih ministrov Velike Britanije, Francije in Italije v začetku junija 1918 so to Lansingovo izjavo sprejeli z zadovoljstvom na znanje. Ob tej priliki so Poljski obljubili samostojnost, ne pa Jugoslovanom, živečim v Avstro-Ogrski. Lansing je šel potem še dalje in izjavil, da morajo biti vsi slovanski narodi osvobojeni nemško-avstrijskega gospodstva, in predlagal razdelitev Avstro-Ogrske. Nato šele je Wilson priznal boj podjarmljenih avstro-ogrskih narodov, zlasti slovanskih, za popolno osvoboditev in neodvisnost. Tudi druge antantne sile so priznale narodne odbore Čehoslovaške in Poljske kot nekakšne začasne vlade, niso pa priznale Jugoslovanskega odbora v Londonu. Težko je reči, da je bila temu kriva srbska vlada, ko je trdila, da le Srbiji pripada vloga osvobojenja svojih bratov. Sredi julija 1918 je bila v Londonu svečana skupščina pod predsedstvom londonskega župana. Poudarjali so neodvisnost in združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v eno neodvisno državo in izrekli krilatico: Balkan balkanskim narodom!

Položaj se je zaostril, ko je v začetku septembra izjavila britanska vlada, da zanjo ostane »londonski pakt« v veljavi in ni v nasprotju s cilji jugoslovanskih narodov, ko hočejo doseči svobodno državo. Tedaj je ostro protestiral Trumbić, prav tako je storil tudi na Pašićeve izjave časnikarjem v Parizu in Londonu, da naj Srbija za nagrado za svoje žrtve osvobodi svoje brate in uredi njihove zahteve. Ko je Pašića 10. oktobra sprejel angleški zunanji minister Balfour, mu je minister dejal, da zanj velja »krfska pogodba«.

Pritisk od zunaj in od znotraj je 16. oktobra izsilil manifest cesarja Karla; ta je obljubil preureditev države v zvezno državo, v kateri naj bi imel vsak narod na ozemlju, kjer je naseljen, svojo lastno državnost. Temu se je uprlo Narodno veće. Dan po objavi cesarjevega manifesta je izšla v londonski Morning Post Pašićeva izjava, v nji je dejal, da »krfska pogodba« zavrača idejo federacije. Ni mogoče potegniti meje med SHS, zato sprejema idejo enotne kraljevine SHS, ki bo slonela na širokih lokalnih avtonomijah. Srbija ima za svojo nacionalno dolžnost osvoboditi SHS. Ko bodo osvobojeni, se bodo mogli na podlagi pravice do samoodločbe svobodno odločiti, ali se hočejo pridružiti Srbiji na

podlagi »krfske pogodbe« ali pa si ustanovijo male države, kakršne so že imeli v svoji domovini. »Mi,« je dejal Pašić, »ne bomo vodili imperialistične politike in ne bomo niti do kraja vztrajali pri »krfski pogodbi«, če bi ta nasprotovala njihovim željam.«

Na noto avstro-ogrske vlade 4. oktobra, ki je antanti ponujala sklenitev separatnega miru in slovanskim narodom avtonomije, je Wilson odgovoril 18. oktobra, da note ne more sprejeti, ker se je od tedaj, ko je prebral pred kongresom svoje točke, marsikaj spremenilo. ZDA so priznale Češkoslovaško kot bojujočo se zaveznico in najbolj daljnosežno potrdile tudi to, da so narodne težnje Jugoslovanov po svobodi pravične. Zato Wilson ne more več priznati samo avtonomije za jugoslovanske narode kot podlago za sklenitev miru in je prisiljen izjaviti, naj ti narodi sami razsojajo, kakšno dejanje avstro-ogrske vlade bi moglo zadovoljiti njihove težnje. To Wilsonovo izjavo je toplo pozdravilo Narodno veće 21. oktobra in zahtevalo brezpogojno samoodločbo, mirovna konferenca pa naj bi končno rešila narodnostno vprašanje.

3. PRVI DECEMBER 1918

a) *Zunanja in notranja nevarnost*

Bivša Jugoslavija je praznovala 1. decembra svoj državni praznik. To je bil spominski dan, ko so se združili jugoslovanski narodi ozemlja razpadle Avstro-Ogrske s kraljevino Srbijo in kraljevino Črno goro, to je bil rojstni dan Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. O noti, ki jo je poslalo Narodno veće zadnjega oktobra antantnim vladam, je sporočilo tudi Jugoslovanskemu odboru in ga obenem pooblastilo, naj ga zastopa v inozemstvu. Takrat je bil v tujini (v Švici) že tudi predsednik Narodnega veća dr. Korošec. Nekako v istem času je predal predsedstvu Narodnega veća akreditivna pisma delegat srbske vrhovne komande. Zaradi nemirov, ki so začeli nastajati, je predsedstvo Narodnega veća razglasilo 2. novembra splošno mobilizacijo, vendar pa se ji ni nihče odzval. Zato so začeli ustanavljati narodne straže; te so podprli zlasti Sokoli.

Ko so bili 3. novembra znani pogoji premirja med antanto in Avstro-Ogrsko in je italijanska vojska kot antantna sila začela

prodirati ter zasedati črto, ki jo je določil nam že znani člen pogodbe o premirju, je nastal v Državi SHS velik preplah. Narodno veće je ponovno poslalo noto vsem antantnim vladam, v nji je bilo rečeno, da je razglašena neodvisna Država SHS, ki stopa v eno državo s Srbijo in Črno goro; dalje je bilo v noti poudarjeno, da ta država ni v vojni z antanto in bi se z okupacijo katerega koli dela te nove države lahko ustvaril prejudic proti popolni narodni in državni združitvi. Ta velika nevarnost je še istega dne postavila pred predsedstvo Narodnega veća vprašanje o čimprejšji združitvi s Srbijo. To vprašanje je zagovarjala večina članov, le nekateri so bili za postopne pogovore s Srbijo. Stjepan Radić je zahteval, da je treba zavarovati Hrvaški njeno zgodovinsko državnopravno individualnost in kompetence njenega sabora. Govorili so tudi o republiki in monarhiji ter o rešitvi socialnega vprašanja. Zeleni kader je namreč še obstajal, z zadovoljstvom pa je lahko vzelo predsedstvo Narodnega veća na znanje, da je Zagreb takrat varovala socialna demokracija s svojimi oddelki in rdečo zastavo. Ker je začela poleg zelenega kadra obstajati še nova nevarnost, in sicer vračajoča se vojska s front, je Narodno veće 4. novembra zaprosilo za pomoč tudi antanto, naj bi njene sile zasedle čimprej ozemlje nove države. Odposlalo je celo posebnega poslanca v Beograd, da bi čimprej izposloval pomoč srbske vojske. Tega dne je Narodno veće tudi ostro protestiralo pri Wilsonu proti italijanski okupaciji.

Komandant antantnih sil za vzhod je v odgovor pozdravil Narodno veće v Zagrebu in Narodni svet v Ljubljani, pa tudi njuno vojsko (?!), ki bo kmalu stopila v stik z antantino vojsko. Na to brzojavko se je Narodno veće lepo zahvalilo, a ponovilo prošnjo, naj antantne sile čimprej zasedejo Državo SHS. Dne 8. novembra je Narodno veće ponovilo protest zaradi okupacije Italijanov. Prav tega dne je srbska vlada priznala Narodno veće kot zakonito vlado Države SHS, ki jo predstavlja predsednik Jugoslovanskega odbora dr. Trumbić v inozemstvu. S posebnim zadovoljstvom je sprejela na znanje, da hoče Narodno veće združiti to državo s kraljevino Srbijo in Črno goro. Pašić je še istega dne naročil srbskim poslanikom v antantnih državah, naj skrbijo, da bodo vlade, pri katerih so akreditirani, priznale Narodno veće kot zakonito vlado, narod SHS pa kot zavezniški narod.

Tudi ljubljanska vlada je že 1. novembra delala s polno paro. Imenovala je komisarja za slovenski del Koroške in ga poobla-

stila, naj jo zastopa, če bi ta ne imela neposrednih stikov. Drugi sklep je bil, da bo vlada zasedla slovenski del Koroške, ko bo imela za to potrebno vojsko. V Mežiško dolino, kjer »prebivalstvo strada in se je bati nemirov«, bo vlada poslala živila, brž ko bo mogoč varen prevoz. Obljubili so poslati 10 vagonov hrane, toda za predplačilo. Tudi so sklenili – s pripombo, da se za zdaj ničesar ne ukrene –, naj stopi vlada v stik z deželno vlado v Celovcu oziroma deželnim orožniškim poveljstvom, da bi ne delalo ovir na slovenskem delu dežele. Na drugi vladni seji je 2. novembra predlagal dr. Ivan Tavčar, da je treba izvesti mobilizacijo vseh moških od 18. do 40. leta, češ da je »treba braniti domače ognjišče pred navalom tujstva«. Ta poziv naj bi plakatirali. Na tretji seji so sklenili, da smejo biti gostilne odprte le od 11. dopoldne do 8. zvečer, kavarne pa od 6. zjutraj do 9. zvečer, žganjetoče pa so zaprli; mladina do 17. leta je smela biti na ulicah le od 7. zjutraj do 6. zvečer, zbiranje v gručah ni bilo dovoljeno, hujskanje proti vladi pa strogo prepovedano.

Česa se je bala ljubljanska vlada? Izgubljen je bil Trst, kajti 3. novembra se je tam izkrcala italijanska vojska. Italijanski general je najprej razpustil odbor za javno blaginjo in vzpostavil tisto mestno upravo, ki jo je bila razpustila avstrijska vlada leta 1915. Italijanska vojska v Trstu torej ni mogla pomeniti ničesar dobrega. Pokrajinski odbor Narodnega sveta za Trst je takrat izjavil tole: »Uvažujoč, da je odbor za javni blagor poslal delegate k najbližjemu antantinemu brodovju, da zaprosijo za okupacijo od strani antante izključno zaradi aprovizacije in javne varnosti ... uvažujoč, da je bil prihod italijanskih vojnih ladij izvršen ne da bi bilo treba premagati kakršen koli vojaški odpor ... uvažujoč, da se v pogojih za premirje, postavljenih in sprejetih tudi od Italije, omenja okupacija ozemelj, h katerim spada tudi Trst, potom čet aliiranih sil in ZDA ... se podpisani smatra upravičen in obenem dolžan ugotoviti, da je z gornjimi, deloma bistveno si nasprotujočimi dejstvi ustvarjen popolnoma nejasen položaj, zaradi česar je nujno potrebno, da se takoj vsestransko pojasni in uredi, dočim je podpisanemu iz istega razloga za sedaj nemogoče zavzeti napram temu položaju določeno stališče.«

Položaj se je kmalu pojasnil. Italijani niso ostali samo v Trstu, temveč so se 5. novembra prvič pokazali – z belo, italijansko in angleško zastavo – v Gorici, od 6. novembra naprej pa

so začeli zasedati po pogodbi o premirju določeno črto ali črto »londonske pogodbe«. Dan poprej so italijanske vojne ladje zaplule v puljsko pristanišče in vojne mornarice Narodnega veća je bilo konec. Nekaj dni poprej sta dva italijanska oficirja potopila v puljskem pristanišču takrat eno najmodernejših vojnih ladij Viribus unitis. Skoro hkrati so priplule italijanske vojne ladje tudi na Reko. Podprl jih je italijanski narodni svet, ki je obstajal poleg hrvaškega Narodnega veća. Že 10. novembra je prišla na Reko močnejša srbska vojaška enota, vendar pa se je teden dni nato umaknila v Kraljevico; nato je Reko zasedla italijanska vojska, hrvaško Narodno veće se je umaknilo in oblast sta prevzela italijanski narodni svet in italijanska vojska.

Na slovenskih zahodnih in južnih mejah so se stvari razvijale tako, da se slabše niso mogle. Kaj pa na severu? V Mariboru je prevzel vojaško oblast takratni major in slovenski pesnik Rudolf Maister. Po vojaškem zavzetju Maribora je Maister zahteval od predsednika Narodnega sveta za Štajersko dr. Verstovška, naj ga Narodni svet zaradi večje avtoritete imenuje za generala; ta je to tudi storil. Tako je bil Maribor 1. novembra v slovenskih rokah. Naslednjega dne je telefoniral dr. Verstovšek v Ljubljano, da so Slovenci prevzeli eksekutivo, politično in vojaško oblast. Nujno je prosil nekaj zanesljivega vojaštva, ker je prebivalstvo plenilo po mestu. Dne 3. novembra so odšli iz Maribora nemški vojaki in v mestu je ostalo okrog 400 slovenskih vojakov ter oficirjev. Še istega dne so v soglasju z izvršnim odborom magistrata in Narodnim svetom ustanovili pod komando generala Maistra Schutzwehr. Sestavo te nemške varnostne straže je pač narekovala skupna nevarnost, ki je pretila »imetju Mariborčanov od strani vračajočih se čet«. Nemci so sami priznali, da je bila to zapoved stiske.

Tako imamo v Mariboru zanimivo dvovladje. Slovensko vojaško (in civilno) oblast, nemški magistrat, nemško varnostno stražo pod komando generala Maistra in slovensko vojsko. Dne 4. novembra je Narodni svet v Mariboru telefoniral v Ljubljano, da vladata v mestu red in mir, nujno pa je treba moštvu, vojakom in oficirjem, zvišati plače. Naslednjega dne je svetoval Narodni svet za Štajersko Narodnemu svetu v Ljubljani, naj ta prosi antantino poveljstvo, da antantna vojska zasede Beljak, Celovec, Dravograd, Maribor, Radgono, Sv. Gothard, ker se »vršijo povsod veliki nemiri in ropanja vračajočih se čet«. Ali je

šla ta prošnja naprej, ni znano. Antanta svojih sil ni poslala. Istega dne so sporočili iz Maribora, da bo prišel ta dan general Maister v Ljubljano; vlada naj poskrbi, da bo v kratkem opravil, ker mora takoj nazaj.

Dne 4. novembra je odšel nadporočnik Malgaj iz Celja s 40 prostovoljci in 4 strojnicami. Zasedel je kolodvor v Dravogradu in naslednje dni vso Mežiško dolino. Tu so od 3. do 6. novembra izbruhnili hudi delavski nemiri. O teh je poročal 9. novembra s prve seje krajevni odbor Narodnega sveta za Mežiško dolino, češ da so v nemirih naredili trgovcem za približno milijon in pol kron škode, da iz Celovca ni bilo nobene pomoči, pač pa »je prišel na pomoč slovenski pešpolk št. 87 iz Celja, ki je zopet vzpostavil red in osnoval Narodno stražo«.

Ko je 7. novembra telefoniral dr. Verstovšek iz Maribora v Ljubljano, je poudaril, da »delajo skupaj z magistratom«, množijo pa se primeri boljševizma. Posebej je naglasil, da vlada v Borovljah, Guštanju, Mežici in v Črni anarhija, zato prosi za oboroženo pomoč. General Maister je sporočil, da vlada na Štajerskem v glavnem red. V Mariboru je bilo mirno tudi 8. novembra, ne pa v Ptuju; 9. novembra je general Maister objavil mobilizacijo letnikov 1879 do 1900.

Kaj pa na Koroškem, kjer je nadporočnik Malgaj že zasedel Mežiško dolino? Iz zapisnika 4. seje Narodnega sveta za Koroško od 4. novembra je razvidno, da so Nemci sklenili braniti Koroško pred Jugoslovani. Nemci so se bali vračajoče se vojske in so želeli doseči sporazum z Narodnim svetom; ta je vztrajal, da je treba ustanoviti narodne straže. »Torej ni treba ljudem biti boječim, ker si naši Nemci sami ne bodo nič upali.« S takim optimizmom je koroška delegacija 5. novembra obiskala ljubljansko vlado, ki je skrb za Koroško poverila poverjeniku za narodno obrambo, ta pa stotniku Lavriču, ki je – kljub prepolni Ljubljani vojaštva – le s težavo nabral 7 oficirjev in 58 vojakov. Izvršni odbor deželnega odbora v Celovcu je 7. novembra objavil mobilizacijo od 18. do 36. leta, to pa je dunajska vlada že 12. novembra ostro prepovedala. Že 8. novembra je bil imenovan stotnik Lavrič za obrambo zahodne Koroške in istega dne je poverjenik za narodno obrambo v Ljubljani »z ozirom na veliko nevarnost, v kateri se domovina še nahaja«, razglasil mobilizacijo od 18. do 40. leta. Vpoklicani naj bi se zglasili v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru. Fran Smodej je 9. novembra sporočil,

da vlada na Koroškem mir in da stoji Narodni svet »na stališču, da Koroška stopi pod Jugoslavijo; treba pa je biti previden, ker imajo tujci še moč v rokah«.

Kako je bilo v teh dneh drugod po Slovenskem? V Trbovljah so 3. novembra zborovali rudarji in zahtevali, naj prevzame upravo Trboveljske premogokopne družbe Narodno veće v Zagrebu, rudnike naj podržavijo in naj postanejo narodna last. Narodno veće naj skrbi za življenjske potrebe delavcev, delavstvo pa se je obvezalo, da se produkcija premoga ne bo zmanjšala, pač pa po možnosti celo zvišala. Delavstvo je tudi zahtevalo soodločanje pri rudniški upravi in delež pri dobičku. Nasprotno pa je prišla istega dne telefonska novica iz Zagorja, da se je bati hudih izgredov, rudniška straža pa ima le dve stari puški. Naslednjega dne je brzojavila uprava Trboveljske premogokopne družbe z Dunaja predsedstvu Narodnega sveta v Ljubljani, da prihajajo novice o velikih nemirih v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku. Zato si je uprava dovolila »vljudno prošnjo, da v varstvo oseb in lastnine Narodni svet odredi nemudoma potrebno«.

Strah je imel velike oči! Novice o nemirih so povečane prihajale v Ljubljano. Dne 4. novembra so poročali iz Polja pri Ljubljani ter iz Celja, da vladata red in mir. Iz Krškega so 5. novembra sporočili, da je nujno poslati nekaj vojakov pod Gorjance, kjer ljudje razorožujejo žandarje in se je bati zelenega kadra. Iz Kostanjevice so 6. novembra sporočili, da so v Čatežu in Cerkljah nastali izgredi proti žandarjem. Krivi so bili žandarji, ker so še 2. novembra pozivali dopustnike, da se morajo vrniti na fronto; nekaj so jih celo aretirali, a jih je potem izpustila narodna straža. Kakor strela z jasnega neba – pravi poročilo – pa so prišli odloki narodne vlade, s katerimi se potrjuje stari režim začasno z edino spremembo, da se prevleče nekoliko z jugoslovanskimi barvami. S strahom so začeli na deželi nekateri razsodnejši ljudje šteti dneve, »ko bo tudi pri nas Ljenin izpodrinil Kerjenskega« (?!). Iz Črnomlja so sporočili, da ropa zeleni kader po številu okoli 100.000 mož (?!) v Starem trgu ob Kolpi; iz Kranja so 8. novembra sporočili, da so bili »ponoči celi boji« in da se je v narodno stražo vrinilo 15–20 barabskih elementov. Med žandarji in narodno stražo so se vneli boji, vodja upornikov pa je bil ustreljen. Iz Krškega so 9. novembra sporočili, da so izbruhnili v Rajhenburgu izgredi, ker je ljudstvo razdraženo nad uradniki v rudniku in nemčurji. Iz Kočevja je prišla 10. novem-

bra depeša, da so hoteli Kočevarji na ta dan razglasiti svojo republiko. Neki Vidmar je širil letake s prevratno vsebino, zato so ga aretirali, prav tako lastnika tiskarne v Kočevju. Istega dne je bil plenarni sestanek Narodnega sveta v Radovljici; tu so sklenili, da se Narodni svet razide, ker je bil obdolžen, da si je lastil preveč pravic in je hotel obdržati starega okrajnega glavarja, ki je bil nemčur.

Našteli smo nekaj primerov. Vsem nikakor ne moremo verjeti popolnoma, vsi pa so verni izraz tedanje dobe. So revolucionarni in nerevolucionarni, drugačni tudi biti niso mogli. Kdo naj bi bil takrat vodil prave revolucionarje? Za nas je važno le to, da vemo, da sta obstajali zunanja in notranja nevarnost. Zunanja, predvsem Italijani, notranja pa vse mogoče resnične in neresnične govorice. (Primerjaj 100.000 mož zelenega kadra v Starem trgu ob Kolpi! Le kako je mogla ta novica vplivati na takratnega ljubljanskega meščana!)

Ljubljanska vlada je na seji 4. novembra pokazala nejevoljo, da je bil major Maister-Vojanov imenovan za generala. Zato je naročila poverjeniku za narodno obrambo, naj Verstovška »primerno pouči«. Čudno pa je bilo to, da je vlada na predlog dr. Pogačnika naročila goriškim županom, naj »pozdravijo italijanske čete, ki pridejo v njih kraje, ter da se izrazijo, da se prizna ta zemlja kot del Jugoslavije, o čemer bo pa končno sklepala mirovna konferenca«. Ali ljubljanska vlada res še takrat ni vedela za »londonsko pogodbo« ali razumela, kaj pomeni? Na grožnjo feldmaršala Boroevića, ki je imel svoj štab v Vrbi ob Vrbskem jezeru, da bo aretiral ljubljansko vlado, se je ta 5. novembra le nekoliko ustrašila in mu hitela odgovarjati, da so jo priznali antanta, prejšnja avstrijska vlada in njen vrhovni poglavar, poleg tega je vlada suverene države pod mednarodno zaščito. Popoldne 5. novembra se je vladi predstavil general Maister in prosil vojaške pomoči za Maribor. Predsednik je pojasnil, da vojakov ni, ko bodo pa prišli, jih bo vlada lahko dala. Narodna vlada je 7. novembra poslala v Logatec deputacijo k italijanskemu komandantu. Naročeno ji je bilo, naj pozdravi zastopnika italijanske armade prijateljsko, obenem pa naj protestira proti zasedanju naše zemlje. Na seji 7. novembra so razpravljali o neredih v Trbovljah. Sklenili so, da pošljejo tja energičnega oficirja z vojsko. Vlada je dovolila tudi kredit 5 milijonov kron za narodno obrambo.

Urediti je bilo treba razmerje med vlado in Narodnim svetom, ki je še vedno obstajal. Zato so 9. novembra sklenili, da ima Narodni svet, v katerega naj se pritegne še več zastopnikov strank, pravico vladi predlagati, vlada pa naj ga obvešča o svojih sklepih. (Obstajala je močna klerikalna in socialnodemokratska težnja, naj bi Narodni svet vedno bolj predstavljal temelj prihodnjega pokrajinskega parlamenta). Dne 9. novembra je ljubljanska vlada tudi prvikrat stopila v mednarodno areno, ko se je začela pogajati s koroškimi Nemci. Ni pa še jasno, kaj naj bi ta pogajanja, ki so menda trajala do 12. novembra, prinesla. Res bo verjetno to, da so predlagali Nemci nekakšno razdelitev interesnih sfer na Koroškem, kajti ti so kasneje trdili, da je bila na teh ljubljanskih pogajanjih dosežena »gospodarska črta«: Pontebba – severna meja političnega okraja Velikovec – severna meja občine Labot – Ojstrica – Dravograd. Zapisnik seje ljubljanske vlade pravi le to, da je vlada vzela predloge na znanje, ni pa se spuščala v nobeno politično vprašanje, ki bi bilo moglo ustvariti kakršen koli prejudic za končno reševanje meje.

Kljub tem pogajanjem je 11. novembra sklenil izvršilni odbor deželnega odbora v Celovcu, da mora priti vsa Koroška pod Nemško Avstrijo in naj spričo jugoslovanske nevarnosti ustanove obrambni odbor, ki bo izvolil oficirje in skrbel, da bodo v vojaških enotah izvolili sovjete. Spričo tega sklepa je smešno slišati močno optimistično telefonsko sporočilo, ki ga je poslal Narodni svet v Celovec, naj bodo »Slovenci brez skrbi, ker bodo jugoslovanski polki v kratkem dokazali koroškim Nemcem, da so se pošteno urezali«. Na to je Smodej odgovoril v Ljubljano, da vojaški svet v Celovcu dobiva vedno večjo moč. Nekoliko pa je le pretiraval, ko je trdil, da je ta svet poln boljševiškega duha. V Avstriji je bilo takrat že konec boljševizma, veliko moč pa so imeli socialni demokrati.

Končno je 19. novembra udaril z maloštevilno vojsko stotnik Lavrič in zasedel Borovlje. Takoj so se sestali z odposlanci celovškega vojaškega sveta (‚sovjeta') in sklenili, da postane Drava od Podkloštra do Galicije demarkacijska črta. To črto je potem zasedel Lavrič s 65 vojaki. Takoj ko je udaril Lavrič, je celovška vlada ostro protestirala, dunajska vlada pa je bila pripravljena na pogajanja. Dan pred Lavričevim udarcem je sporočil krajevni odbor Narodnega sveta za Mežiško dolino, da so žandarji zapustili Prevalje, Mežico, Črno, Št. Daniel, Guštajn, Topli vrh in

Kotlje, ker niso hoteli priseči Jugoslaviji. Zato sta bila v teh krajih, kjer je bilo več tisoč rudarjev, javna varnost in red ogrožena.

Toda vojaška pomoč iz Celja je kmalu naredila red in mir. Tako je bil v Guštanju 20. novembra že red in mir in slovenski delavci so prisegli na jugoslovansko zastavo in zakone, zahtevali pa so razlastitev ali odkup veleposestev, odpravo plemstva, osemurni delavnik in posredovanje pri sodišču za obtožence iz Mežiške doline, ki so bili zaprti. Podobno kot guštanjski delavci so 22. novembra zahtevali tudi delavci iz Črne. V političnogospodarskem delu resolucije so terjali, naj Država SHS podržavi rudnik in vse avstrijske obrate na Koroškem, da »bodo delavci vedeli, da delajo v prid nove domovine«. Če jim bo država zagotovila to, bodo šli z veseljem na delo in potrpeli še nekaj mesecev; rudniška uprava naj takoj odpusti nemške uradnike in nadzornike. V splošnem delu resolucije so zahtevali osemurni delavnik, naj se nedeljski in prazniški počitek zavarujeta z zakonom, skrajša delavnik za žene in prepove nočno delo, odpravijo veleposestva in razdeli zemljo s primerno odškodnino in preuredi lovski zakon.

V sporazumu med izvršilnim odborom koroškega deželnega zbora in stotnikom Lavričem je bilo 23. novembra rečeno, da se bodo nemške koroške sile umaknile na severni breg Drave in bo tekla demarkacijska črta od Thoerla na Zilico in Zilo do izliva v Dravo in nato do Krna in vzhodno od Velikovca. Iz poročila 5. seje krajevnega Narodnega sveta za Mežiško dolino izvemo, da je 30 srbskih vojakov iz Maribora s pomočjo vojakov 87. pešpolka in narodne straže iz Slovenjega Gradca 23. novembra zasedlo Pliberk. Po telefonu pa so to sporočili v Ljubljano nekoliko drugače, češ da so Srbi v imenu antante zasedli Pliberk in Podrošco ter je šlo vse gladko. Pri tem so hoteli uporabiti zvijačo, da bi s pomočjo srbskih vojakov zasedali ozemlje. Dunajska vlada in avstrijske deželne vlade so namreč sklenile, da se zasedbi antantnih sil (Srbija je bila v vojni na strani antante) ne bodo upirale. To pot je torej operacija s srbskimi ujetniki (antantnimi silami) uspela, toda Avstrijci so to zvijačo kmalu spregledali. Spričo pogodbe, ki jo je sklenil general Maister v Gradcu (o njej bomo še govorili), je izjavil 28. novembra stotnik Lavrič, da mora po ukazu generala Maistra zasesti črto Važenberg–Velikovec–Krnski grad–Feldkirchen–Beljak–Šmohor.

To je vzbudilo velike proteste v Celovcu, še večje pa to, da je Malgaj 30. novembra zasedel Velikovec.

Iz Maribora so sporočili 11. novembra Narodnemu svetu v Ljubljano, da primanjkuje vojaštva in da vzdržujejo »mir le z veliko silo«. Naslednjega dne so javili, da so razmere skrajno napete in da Nemci očitno nekaj pripravljajo proti vladi. Naprosili so za pomoč Narodni svet v Zagrebu, a v Mariboru niso dobro razumeli odgovora. Urgirati je treba, naj bi poslali Srbe, ker postaja stvar skrajno resna. Tega dne je namreč nemški mariborski občinski odbor sklenil, da je nemško prebivalstvo Maribora postalo neločljivi sestavni del nemškoavstrijske republike. Ljubljanska vlada je bila 12. novembra nejevoljna, ker je general Maister razglasil splošno mobilizacijo brez njene vednosti. Sklenila je, da se mora general Maister vladi opravičiti, v Maribor pa so brzojavili, da je treba Maistrovo mobilizacijo razumeti tako, naj se pri svojih kadrih v Celju in Mariboru zglasijo samo zdravi vojaki (od 18. do 40. leta), izvzemši železničarje, rudarje itd.

Vlada je tudi sklenila, da naprosi Narodno veće, naj na Štajersko, kjer je »položaj še vedno nejasen in ni izključena možnost puča«, pošljejo po možnosti bataljon zanesljivega vojaštva. Poverjenik dr. Kukovec je opozoril »na potrebo, da z ozirom na nevarnost našega položaja na spodnjem Štajerskem živimo z Nemci v kar mogoče dobrih odnošajih, ker nam vsak pritisk lahko vrnejo z obrestmi«. Na seji so bili sklenili, da dajo izvršnemu odboru deželnega odbora v Gradcu 50 vagonov moke, avstrijska vlada pa naj plača slovenske uradnike na svojem območju. V Mariboru so tudi ustanovili okrožno glavarstvo za vso spodnjo Štajersko, da bi ta del Štajerske ne bil več v zvezi z vlado v Gradcu kot drugo instanco, temveč z narodno vlado v Ljubljani.

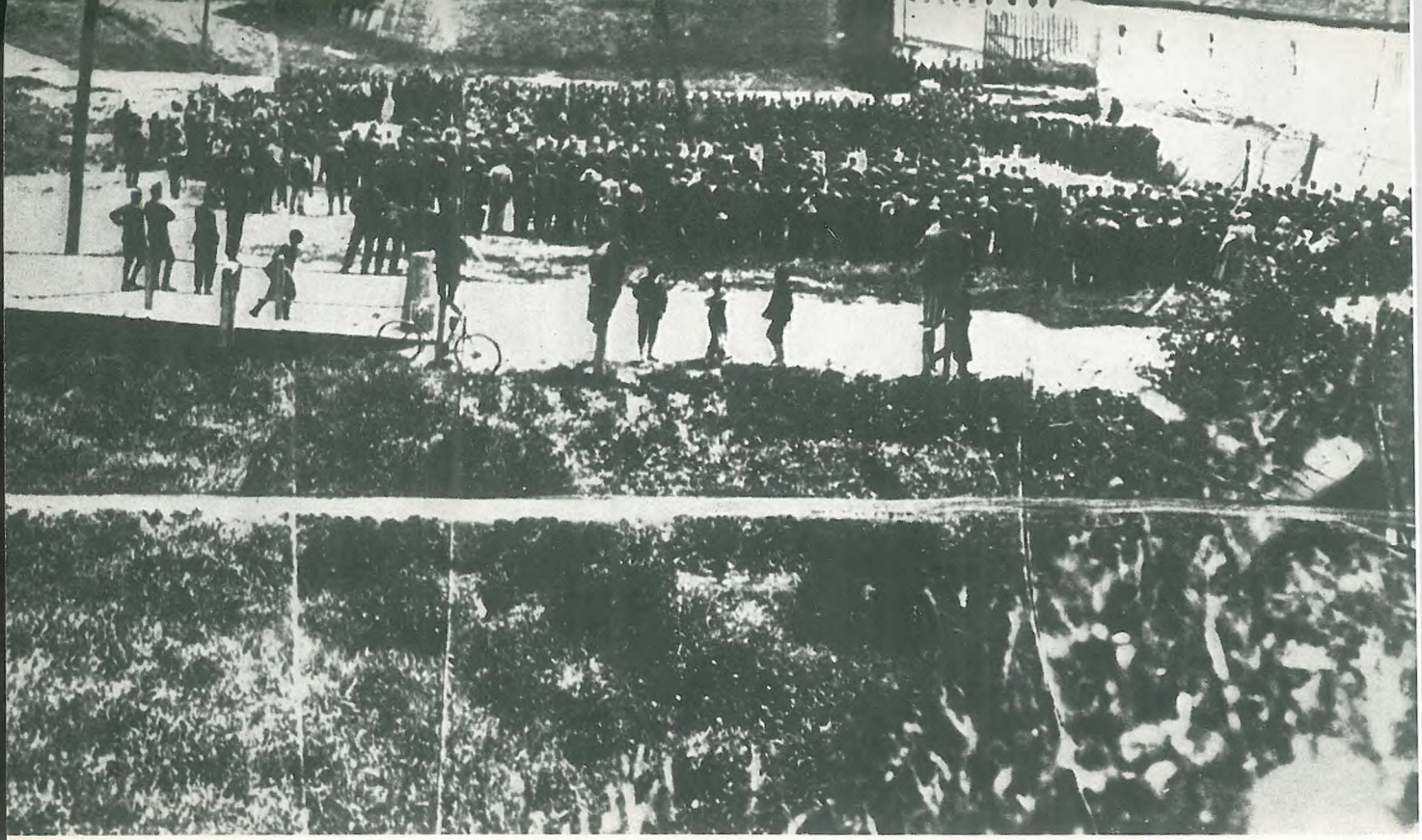
Po telefonu so 15. novembra sporočili iz Maribora, da vlada v mestu mir, je pa premalo vojske, vendar o kaki invaziji Nemcev proti Mariboru ni ničesar znanega. Vojaško je položaj zelo slab. Nemci so dobili z Dunaja brzojavko, da bo prišel Maribor pod Nemško Avstrijo. Nemška garda z zeleno kokardo (Schutzwehr) šteje 500 mož, pri Lipnici pa da se zbira 47. pešpolk. Nemci govorijo, da bodo zasedli do Poljčan. V Ljutomeru so še boljševiški nemiri, po Prekmurju pa še vedno morijo. Red in mir je bil v Mariboru tudi 16. novembra, pač pa so od tam že čez

dva dni sporočili, da »razgraja mestna garda, v katero je stopilo mnogo ljudi najslabše vrste, tako da dela že Nemcem samim preglavice in jo mislijo očistiti ter obdržati le zanesljive elemente. Ustrelili so nekega slovenskega dragonca brez vsakega vzroka«.

Čeprav je bila takrat skupna nevarnost – vračajoča se vojska s fronte – že mimo, je mariborski mestni svet 18. novembra izdal razglas o mobilizaciji za Schutzwehr, ki naj bi bila širša kot Maistrova. Verjetno so Nemci pripravljali puč, dva dni za tem pa je bil v Mariboru ustanovljen slovenski mariborski pešpolk s tremi bataljoni. V Ljubljano so 21. novembra sporočili, da je mobilizacija dobro uspela (nad 3000 mož). V noči od 22. na 23. november je general Maister razorožil mariborski Schutzwehr brez odpora. V poročilu o tem dogodku 24. novembra v Ljubljano je bilo rečeno, da so Nemci »to prav mirno prenesli« in da je vladal ponoči vzoren red. V Mariboru je bilo mirno tudi 25. novembra, čeprav so tega dne naši – najprej s Srbi, potem z deli mariborskega pešpolka – zasedli Špilje in Radgono. Proti tej zasedbi je 26. novembra protestirala dunajska vlada.

Po pogodbi, ki sta jo sklenila general Maister in opolnomočenec graške deželne vlade polkovnik Passy (pogodba je stopila v veljavo 30. novembra), so smele čete generala Maistra zasesti naslednjo demarkacijsko črto: Radgona–Pridova–Gornja Purkla–Št. Vid ob Vogavi–Ernovž–Zagaj–Ivnik–Št. Pavel–Grebinj–Važenberg–Slovenski Šmihel–Krnski grad–Feldkirchen (Trg)–Beljak–Šmohor–južno na koroško deželno mejo. Ta demarkacijska črta je torej na Štajerskem tekla približno po naši narodnostni meji, na Koroškem pa nam je prepuščala skoraj vse slovensko ozemlje do Šmohorja v Ziljski dolini. To je bila ugodna demarkacijska črta, toda koroška deželna vlada je ugovarjala, s kakšno pravico je polkovnik Passy podpisal to pogodbo tudi za koroški del.

Proti tej pogodbi je najprej protestirala pri ljubljanski vladi dunajska vlada; v naslednji brzojavki je sporočila, naj bi se v Mariboru znova pogajali. Iz Gradca sta 28. novembra res prišla dva odposlanca in izjavila, da pogodba ne velja, pristala pa sta na zasedbo Špilja, Poljčan in Marenberga. Ljubljanska vlada o sklenitvi pogodbe sploh ni ničesar vedela; o njej jo je general Maister obvestil šele 29. novembra po telefonu ter prosil, naj bi v te kraje poslala živila, ker je deželna apravizacija zelo slaba. Dan za tem je ljubljanska vlada odgovorila na brzojavko dunaj-

Streljanje slovenskih vojakov v Radgoni po uporu 23. maja 1918

Narodno vijeće v Zagrebu

ske vlade, češ da je mislila, da gre le za dogovor glede Špilja in Radgone, ki ju je zasedel general Maister. Dostavila je, da vojaških ukrepov ne more razveljaviti. Nato je dunajska vlada protestirala tudi proti zasedbi Špilja in Radgone; na to je ljubljanska vlada odgovorila, da spadata oba kraja v ozemlje SHS.

Graški deželni glavar Kaan se je pritožil, da je ukazal general Maister umik avstrijskih čet do Wildona in prepovedal prevoz živil za Avstrijo po progi Špilje–Radgona–Ljutomer, čeprav je bila glede tega še v veljavi pogodba med graško in ljubljansko vlado. Na vse te pritožbe je vlada sklenila, da poverjenik za narodno obrambo ukaže generalu Maistru, naj ne prodira dalje, in ga pouči, da nima pravice zahtevati demarkacijske črte in ovirati prometa z živili.

V vse to se je vtaknilo tudi slovensko tajništvo Narodnega veća v Zagrebu in 29. novembra sporočilo v Ljubljano, da niso na mestu formalna pogajanja med Jugoslovani in Nemci glede mej, čeprav bi bile te le začasne. Če je vlada že poslala zastopnike v Maribor na pogajanja (28. novembra), naj jim naroči, da sicer lahko nastopajo v imenu Narodnega veća, izjaviti pa morajo, da niso pooblaščeni za sklenitev končne pogodbe ter so prišli samo zaradi tega, da vzamejo na znanje nemške predloge; te bodo predložili na odločilno mesto v končno rešitev. Predsedstvo Narodnega veća je menilo, da bi bila pogajanja z Nemci »škodljiva, ker je upati, da bodo naše čete zasedle severno mejo v najkrajšem času in da se bodo meje potem od nas prostovoljno določile«. Dne 29. novembra so začeli v Mariboru stavkati nemški železničarji in poštarji, stavka pa se je začela tudi v Hrastniku. Zato so 30. novembra v Mariboru odpustili nemške železničarje in poštarje.

Mimo vseh teh zanimivih dogodkov pa je tekel v Ljubljani politični boj, ali naj bo nova država republika ali monarhija. Na sam rojstni dan ljubljanske vlade je klerikalni Slovenec navdušeno zapisal: »Živela republika!«, dvanajst dni za tem pa: »Ali naj Jugoslavija kot monarhija tvori res nekak anahronistični otoček sredi samih republik, ki so se in se še bodo ustanovile okrog nas? Načelno moramo biti za republiko. Ljudstva so zrela.« Toda že 14. novembra je zapisal liberalni Slovenski narod, da ni umestno veliko pisati o republiki. Za nas je važno, da najprej dobimo enotno državo od beneškega gorovja do Egejskega morja, ki naj bo neločljiva enota. »Če bi republika to enotno in mogočno

državo le količkaj v nevarnost postavljala, bomo vsekdar proti republiki, ker se pri tem zavedamo, da je strogo demokratična monarhija dostikrat boljše administrirana nego republika.«

To pot so bili naprednjaki daleč za klerikalnimi nazadnjaki. Kaj pa socialni demokrati? Ti so bili seveda republikanci iz dna duše in zato jih to vprašanje ni zanimalo, pač pa vprašanje revolucije. Naprej je že 6. novembra zapisal, da revolucija »v obliki nasilja in krvoprelitja ni potrebna« in gre lahko vse »mirno in redno«. Stari sistemi se uničujejo sami od sebe, državne meje se spreminjajo spontano. Ni pa vseeno, kakšno obliko bo dobila Jugoslavija. Pravično vladati morejo le zastopniki, ki jih je izvolilo ljudstvo. Zato mora Jugoslavija postati ljudovlada – republika. Na velikem shodu JDSD v Mestnem domu so izglasovali resolucijo, naj postane nova Jugoslavija čimprej socialistična republika.

Še nekaj je mučilo to pot naše najvišje kulturne predstavnike. Ni jim bilo povsem jasno, ali smo Slovenci narod ali pa le eno od plemen enotnega jugoslovanskega naroda. Konec vojne, razpad Avstro-Ogrske, ustanovitev Države SHS je bilo nekaj tako velikega, da so se med kulturniki nujno morala z vso silo poroditi vprašanja, o katerih je bilo za Avstro-Ogrske, predvsem pa med vojno – težko razpravljati. Danes se razume samo po sebi, da smo Slovenci narod s svojo kulturo, jezikom itd., kaže pa, da 1918. leta ni bilo tako jasno prav vsem takratnim slovenskim kulturnikom.

Iz zapisnika prve seje kulturnega odseka 16. novembra je razvidno, da je bil za predsednika odseka izvoljen slovenski pesnik Oton Župančič. Na tej seji je dr. Izidor Cankar zastavil tole načelno vprašanje: »Kakšno obliko naj ima v prihodnosti pleme, ki se imenuje slovensko?« Cankar je dostavil, da so glede tega pri nas mnenja deljena. Eni trdijo, da so bo »naše pleme stopilo z ostalimi v eno samo telo, ne samo državnopravno, temveč tudi kulturno«, drugi pa, da ne. Prvi je povzel besedo Oton Župančič in obrazložil Cankarjevo vprašanje: Ali naj se naša narodna samobitnost (individualnost) varuje še naprej ali pa naj se sprijaznimo z mislijo, da se bomo sčasoma zlili v jugoslovansko skupnost. Cankar je takoj dostavil, da bi bile praktične posledice takega sklepa te, naj bi se država uredila tako, da bi to stopitev pospeševala, ali pa nasprotno, da nam bi dala najobsežnejše garancije za varstvo naše narodne individualnosti.

Nato je posegel v debato dr. Pavel Grošelj in dejal, da je vprašanje zastavljeno takole: da se ali čimprej asimiliramo ali pa varujemo svojo samobitnost z vsemi sredstvi kulture in politike. Pristavil je, da je naša slovnica, naše čustvovanje, naš način izražanja tako samobiten, da izključuje vsako stopitev, čeprav nekateri trdijo, da se bo »slovenskemu pisatelju zdelo umestnejše pisati za 7 milijonov Jugoslovanov kot pa za 700.000 Slovencev«. Končno je Grošelj dejal, da je treba zastaviti vse sile, da se naša kultura ohrani, svobodno razvija in cvete.

Oton Župančič je dejal, da je razumel Grošlja tako, kot da bi bil za »samostojnost slovenskega jezika«. Toda Cankar je dejal, da ima proti Grošljevim izvajanjem pomislek gospodarskega značaja. Če hočemo namreč ohraniti kulturo, moramo imeti svoje učne zavode, knjižnice, galerije itd., a vse to je zelo drago. Ima pa tudi pomislek kulturnega značaja, da bo namreč v enotni državi »slovenski otok stal kot separatist« in da bo Slovenec nezadovoljen državljan. Anton Melik je bil mnenja, da je asimilacija stvar principa in ne procesa, da pa sociologija kaže, da se bomo združevali. Če so torej dane premise za asimilacijo, se bo ta izvedla čez čas.

Ivan Grafenauer je trdil, da se bo asimilacija med Slovenci in Hrvati izvedla »tudi če se branimo«. Ni pa treba tega siliti. Slovenci naj se razvijajo naprej, treba je varovati kontinuiteto, da ne bi postal slovenski narod neplodovit. Nato je priznal Izidor Cankar »kot spokorjenec«, da si je treba zagotoviti vsa sredstva, da si za nedogleden čas ohranimo svojo individualnost. Nato je povzel besedo slikar Rihard Jakopič in dejal, da smo Slovenci narod in da je naša dolžnost, da to branimo. Pristavil pa je, da se mora ustanoviti taka oblika države, ki bo pospeševala, da nas umetno ne bodo mogli asimilirati. Vladimir Levstik je bil proti taki ustavi, ki bi dajala možnost umetne asimilacije. Ustava mora priznati vso pravico samostojnemu razvoju slovenskega jezika in slovenske kulture.

Čez dva dni je bila druga seja kulturnega odseka Narodnega sveta. Razpravljali so o osnutku resolucije; ta je v prvem členu enodušno pozdravljala mlado in svobodno Jugoslavijo, v drugem členu je bilo rečeno, naj nova država dobi kakršno koli vladno obliko, zahteva pa popolno politično enotnost »vseh treh plemen«. Država naj bi pospeševala z vsemi razpoložljivimi sredstvi razvoj prosvetnega življenja »vseh treh rodov« na podlagi kulturne avto-

nomije v smislu »krfske pogodbe«. Tretji člen je naglašal, da se je »slovenski del Jugoslovanskega naroda« razvil jezikovno samostojno tako, da je danes slovenščina organizem zase in da je v območju slovenskega jezika »za sedaj možno uspešno in kulturno delo edino le v tem jeziku«. Nenaden prelom bi pomenil silen upad kulturnega življenja v slovenskem plemenu. Takemu prelomu bi se mogla prilagoditi le tenka plast slovenske inteligence, medtem ko bi bile široke mase, jedro našega plemena, vsaj za desetletja pahnjene v kulturni polmrak. Na koncu je resolucija poudarila, da kulturna avtonomija ne odvezuje duševnih delavcev vseh treh plemen, da ne bi iskali vedno tesnejših stikov.

K temu osnutku resolucije je najprej pripomnil Izidor Cankar, naj se izpusti pozdrav Jugoslaviji, ker ni dolžnost kulturnega odseka, »ponavljati pozdravov, ki smo jih že neštetokrat izražali«. Tudi je poudaril, da je vseeno, ali dobimo republiko ali monarhijo. Zanimalo ga je le, ali bo vlada federalistična ali centralistična, toda to spada v ustavni odsek. Pavel Grošelj je menil, da moramo zahtevati popolno kulturno avtonomijo pod vsako obliko prihodnje Jugoslavije in da je treba »v tem velikem metežu, političnem, gospodarskem in socialnem, držati svoje oko na neizpremenljive vzvišene cilje kulture«. Juš Kozak pa je dejal, da je nekaj le treba povedati o državni obliki in politični enotnosti, ker se popolnoma politično ne moremo dezinteresirati. Nato so z raznimi popravki izoblikovali novo resolucijo.

Medtem ko so to razpravljali, je čas silno hitro tekel in stvari so se začele zapletati, tako na Koroškem kot proti Italiji in drugod. Na seji ljubljanske vlade so že 12. novembra ugotavljali, da Italijani prihajajo v naše kraje »v večjih oddelkih in nikdo ne ve, kako daleč nameravajo iti«. Zato so sklenili, naj Narodno veće protestira proti prodiranju čez demarkacijsko črto. Nevarnost je obstajala tudi za Reko. Ta bi po londonski pogodbi ne prišla pod Italijo, a so Italijani na Reki močno pritiskali na italijansko vlado, naj pripoji Reko k Italiji. Zato so na seji Narodnega veća 14. novembra sklenili, da se je treba čimprej pogovoriti s srbsko vlado zaradi sestave skupne vlade suverene Države SHS. Ta vlada naj bi skrbela za skupne zadeve države, promet, vojsko, finance in zunanje zadeve. Ljubljanska vlada je 14. novembra prosila Narodno veće, naj določi severno mejo na Koroškem in Štajerskem, ki naj bi jo zasedle antantne čete. Te, »Jugoslovanom prijazne čete« (torej ne Italijani), naj bi zasedle Šmohor,

Beljak, Celovec, Št. Vid, Št. Janž na Mostiču, Velikovec, Št. Andraž, Dravograd, Marenberg, Špilje, Radgono in Št. Gothard.

Prav tega dne pa so se Italijani nevarno približali Ljubljani, saj so prodrli do Vrhnike in Borovnice. V sporazumu z Narodnim večem v Zagrebu je zbral v Ljubljani srbski oficir Švabić četo srbskih vojnih ujetnikov, italijanskemu komandantu v Logatcu pa je poslal pismo, v katerem je sporočil, da je to četa kraljevine Srbije, ki je sporazumno z vlado Narodnega veća v Zagrebu in v imenu antante prevzela v Ljubljani vso oblast. Dalje je Švabić pisal, da bi mu bilo silno neljubo, če bi prišlo do prelivanja zavezniške krvi. Tako je to pot zvijača s srbskimi »antantnimi« silami uspela, in to kljub temu, čeprav so imeli Italijani kot antantna sila v smislu londonske pogodbe in pogodbe o premirju pravico zasesti katero koli oporišče onkraj demarkacijske črte, torej na ozemlju razpadle Avstro-Ogrske.

Ta uspeh je ljubljansko vlado ohrabril. Še istega dne je brzojavila dunajski vladi, češ da obstajajo znaki, da hočejo Nemci vključiti Koroško pod Avstrijo. Vlada je zelo odločno zahtevala umik nemških oboroženih sil s slovenskega ozemlja. Toda Italijani niso mirovali in močnejša italijanska patrola je 16. novembra zgodaj zjutraj prišla do Ljubljane. Ko je Italijane obstopila srbska patrola, so se umaknili in opravičevali, da so Ljubljano zamenjali z Vrhniko. Zaradi prvega italijanskega poskusa, da bi prodrli od Vrhnike dalje, je baje 16. novembra protestiral regent Aleksander pri komandantu zavezniške vojske na vzhodu. Na brzojavko ljubljanske vlade je dunajska vlada odgovorila 18. novembra. Opozorila je na nevarnost, da bi se Slovenci in Nemci na Koroškem nevarno in nepotrebno spopadli, zato je predlagala skupno posvetovanje, kjer naj bi določili skupno upravo obeh narodnosti na Koroškem do mirovne konference. Ljubljanska vlada je odgovorila, da so se spopadli na čisto slovenskem ozemlju, medtem ko ima nemška vojska zasedene popolnoma slovenske kraje, kot so Ljubelj, Podrož, Podrošca in Železna Kapla. Vlada pogajanj sicer ni odklonila, zahtevala pa je, da morajo Nemci prej umakniti svoje sile iz slovenskih krajev.

Teže je bilo z mobilizacijo. Po mnenju ljubljanske vlade niso imeli ne obleke ne denarja pa tudi ne »avtoritete, da bi bili to izvedli«. Pač pa je ljubljanska vlada 19. novembra ratificirala – z veljavnostjo do 15. decembra – gospodarsko in prometno po-

godbo z Nemško Avstrijo. Tudi je bilo rečeno, da se bo pogodba lahko razširila še na Koroško, ko bodo prišli nemški delegati v Ljubljano. Prav v tem času je stotnik Lavrič z majhnimi silami zasedel Ljubelj, toda koroška vlada je takoj protestirala.

b) Kako se združiti?

Močno je razgibalo 19. novembra duhove v ljubljanski vladi telefonsko sporočilo Narodnega veća o predlogu dalmatinske vlade o začasni ureditvi skupne države SHS. Vlada je sklenila, da se morajo pred to »velevažno odločitvijo« posvetovati poverjeniki s svojimi strankami. Bistvo dalmatinskega predloga je bilo v tem, naj bi skupni novi državi načeloval srbski prestolonaslednik kot regent, zakonodajno oblast naj bi imel do ustave skupni državni svet, iz članov tega sveta pa naj bi regent imenoval 5 ali 7 državnih tajnikov ali guvernerjev s sedežem v Ljubljani za Slovenijo, v Zagrebu z naslovom bana za Hrvaško in Slavonijo, v Splitu za Dalmacijo, v Sarajevu za Bosno in Hercegovino, v Beogradu za Srbijo in morebiti še na Cetinju za Črno goro in v Novem Sadu za Vojvodino.

Kakšno stališče sta do tega predloga zavzeli slovenski buržoazni stranki? Načelstvo JDS je sklepalo o predlogu 20. novembra in ugotovilo, da je utemeljen v vsakem pogledu in je edino v njem iskati rešitve iz težavnih razmer. Izvršni odbor SLS pa je sklepal o predlogu 21. novembra. O tem je poročal dr. Izidor Cankar, na koncu pa dal v razpravo dve vprašanji, o katerih naj bi seja odločila: ali naj Slovenci še naprej živimo svoje lastno življenje kot pleme ali se naj – brez sile – polagoma asimiliramo južnim rojakom. Drugo vprašanje je bilo, kakšna naj bo oblika nove države. Glede prvega je vodstvo SLS osvojilo resolucijo kulturnega odseka Narodnega sveta, da naj »ohranimo svojo plemensko individualnost«, pri drugem pa se je razvila živahna debata. Posebno je padla v oči izjava mariborskega profesorja bogoslovja dr. Hohnjeca, da se kot katoliški duhovnik izjavlja za republiko, ker je svetovna vojna pokopala princip monarhije.

Na koncu seje so sklenili, da se »ne sme kakorkoli prejudicirati pravicam našega ljudstva, da se glede svojega položaja v eni skupni državi samo prosto ne odloča«. Zato naj bi se začeli dogovarjati z opolnomočenimi zastopniki SHS, da bi prišlo čimprej do konstituante, ki naj bi odločila o prihodnji državni obliki.

Predloženi načrt dalmatinske vlade v svoji osnovi nasprotuje vsakršnim demokratičnim načelom. Zato ga je seja tudi odklonila, čeprav je navdušeno pozdravila ustanovitev jugoslovanske države. Seja je tudi poudarila, da »je za republiško obliko vladavine, poudarjajoč, da vidi predvsem v taki obliki vladavine garancije za demokratični razvoj države«. Seja je nazadnje zahtevala tudi enako in tajno volilno pravico za moške in ženske.

Klerikalci so bili torej v zahtevi po republiki naprednejši od liberalcev. Klerikalno glasilo Domoljub je svojim podeželskim bralcem pojasnjevalo, da je z monarhijo nujno združen militarizem, ki je največja nesreča za narode. Zato naj bi bila Jugoslavija zvezna republika, verski nauk poudarja samo to, da je vsaka oblast od Boga. Kralj je »samo nepotrebna šara, ki povzroča nepotrebne stroške, koristi pa ne prinaša nobene«. Pristaši JDS so za kralja Petra. Zakaj, to nas ne briga in pravico imajo biti za to ali ono.

Na seji ljubljanske vlade se je 21. novembra začela debata o dalmatinskem predlogu, vendar se niso mogli zediniti, ker so bili proti dalmatinskemu predlogu zastopniki SLS in JSDS, češ da bi se tako ustvarila diktatura ene same osebe in da je nedoločen čas, kdaj bodo sklicali konstituanto. Dr. Brejc je dejal: »Ne bojimo se ne Srbov in ne kulturnega boja ... pač pa neznosnega absolutizma.« Zastopniki JDS so poudarjali, da so sicer vsi republikanci, vendar so za začasno monarhijo, ker ne vidijo drugega izhoda iz težavnega položaja. Zastopniki SLS so menili, da je načrt dalmatinske vlade nesprejemljiv, pristali pa bi na provizorij skupne uprave do konstituante. JDS je bila za predlog dalmatinske vlade, JSDS pa je zahtevala, da se čimprej ustanovi enotna državna oblast. Nova država naj bo socialistična republika z najširšo samoupravo.

Prav tega dne je sporočila koroška vlada, da bo poslala dva delegata na pogovore o začasnih mejah med območjem narodne vlade v Ljubljani in Nemške Avstrije. Ljubljanska vlada je odgovorila, da so vsaka pogajanja nemogoča, dokler se nemške čete ne umaknejo s slovenskega ozemlja. V tem je imelo sejo predsedstvo Narodnega veća in sicer od 23. do 24. novembra v Zagrebu; tu je Svetozar Pribičević vztrajal, da se moramo čimprej združiti, sicer bo nastal v deželi nered. Glede združitve so različno predlagali: centralistično ureditev, toda pokrajinske avtonomije, unitaristično ureditev z eno centralno vlado, socialnodemokratski

predlog o začasnem parlamentu in eni vladi – direktoriju, Radićev predlog o treh regentih itd. Po dolgih debatah so izvolili odbor sedmih članov; ta je izdelal predlog, naj Narodno veće razglasi združitev s kraljevino Srbijo in Črno goro. Ta predlog je potem odnesla v Beograd 28 članska delegacija Narodnega veća. V tem predlogu je bilo poudarjeno, da bo izvedla končno združitev ustava, do tedaj naj opravlja zakonodajno oblast državni svet, vladarsko oblast pa srbski kralj; ta naj imenuje centralno vlado in avtonomne pokrajinske vlade. Proti vsemu temu je glasoval le Stjepan Radić, medtem ko so bili socialisti načelno samo proti monarhiji. Delegacija je odšla 27. novembra v Beograd in tam so jo zelo slovesno sprejeli. Od Slovencev so odšli Izidor Cankar, Kramer, Anton Kristan in Laginja za Istro. Še pred glasovanjem v Zagrebu je vodstvo SLS izjavilo, da izglasovani sklep ne ustreza popolnoma načelom stranke. Toda brez zatajevanja in discipline ni uspehov, še manj pa trdnih državnih temeljev. Provizorična ureditev je nujno potrebna, da jugoslovanski narod čimprej izide iz dosedanjega zgodovinskega kritičnega razdobja.

Nemške čete so se 23. novembra na Koroškem umaknile čez Dravo. Zato sta koroška in dunajska vlada predlagali sestanek v Ljubljani, ker je hotela »Nemška Avstrija živeti v prijateljskem razmerju z Jugoslavijo.« Ljubljanska vlada je odgovorila, da jemlje umik čez Dravo z zadovoljstvom na znanje, pričakuje pa, da se bodo Nemci umaknili s slovenskega ozemlja tudi severno od Drave. Pristala je na pogajanja in je predlagala Ljubljano, čas pa naj bi določili koroška in dunajska vlada. Prav takrat so naši zasedli Špilje in Radgono; to je na ljubljansko vlado tako vplivalo, da je dr. Brejc izjavil na seji 26. novembra, češ da bo stotnik Lavrič s 20 Srbi naslednjega dne zasedel Celovec. Iz tega seveda ni bilo nič, slišali pa smo že o zapletljajih glede pogodbe med Maistrom in Passyjem.

Narodno veće je takoj po izglasovanju sklepa o združitvi sklenilo izvesti agrarno reformo, da ne bi nasilno jemali zemljo, zlasti na Hrvaškem. V tem je Narodno veće močno podprla 27. novembra seja jugoslovanskega episkopata v Zagrebu; ta je priznal Narodno veće za vrhovno začasno oblast in pozdravil tudi združitev; uvidel je potrebo agrarne reforme na veleposestvih, tudi svojih, in je bil pripravljen izposlovati za to dovoljenje sv. stolice. Pastirski list jugoslovanskih škofov je 29. novembra poučil

vernike tudi o velikih in nevarnih zmotah, ker »naš narod v mnogih krajih ni mogel prav pojmovati svobode, pa je zato počenjal strašna nasilstva, ropal je, kradel je in kar je najhujše, uničil je na milijone«. Res je – nadaljuje pismo – da so vsi ljudje enaki, a to pomeni, da se morajo vsi enako pokoravati postavam in da mora država enako varovati vse državljane. Res je, da smo svobodni, a ne tako, da bi mogli delati brez odgovornosti. Škofje so soglašali s socialisti, ki so bili v ostrem boju za delavske pravice. Toda – so zapisali – od socialistov nas loči to, da mi verujemo v Boga, spoštujemo zakrament zakona itd. Človeška narava zahteva, da mora biti v državi oblast, vsaka oblast pa izvira od Boga. Dalje so škofje obljubili, da bodo prosili v Rim za uvedbo slovanskega bogoslužja v vsej državi. Trdili so dalje, da je treba bratom Srbom in mohamedancem izkazovati iskreno ljubezen. Podobno je poučeval svoje vernike še posebej tudi ljubljanski škof Jeglič. Poudaril je, da je bila združitev s Srbi potrebna, ker sicer bi antanta ne priznala Jugoslavije in bi tako postala žrtev Lahov, Nemcev in Madžarov. Potem gorje nam! Škof Jeglič pa je priznal, da so obstajala razna kočljiva vprašanja. Prvo tako je bilo, da je ljudstvo zapustilo Avstrijo brez bolečin in obotavljanja ter je kar čez noč postalo republikansko, drugo pa je razpravljanje o republiki ali monarhiji. Jeglič je razsodil, da ima kralj Peter čiste roke in je regent demokratičen. Glede državne oblike je dejal, naj bi iskali srednjo pot, razmerje med državo in cerkvijo naj bi rešil konkordat. Načelno je bil proti ločitvi cerkve od države, menil pa je, da se je treba pripraviti tudi na to. Končno je poudaril, da ne ve, »od kod čuden predsodek zoper pravoslavnega regenta in zoper pravoslavno ljudstvo.«

Ljubljanska vlada je 30. novembra sklenila izdati slovenskim uradnikom na Primorskem tajno pismeno navodilo, naj priseže Italiji, ker bodo tako boljše varovali koristi naših rojakov, kot če bi odšli. Podpišejo naj tajno listino, da so prisegli le prisiljeni in hočejo biti državljani Jugoslavije.

Ostane nam še kratko vprašanje o Jugoslovanskem odboru, Pašiću in Koroščcu. Korošec je bil v Ženevi, da bi kot predsednik Narodnega veća uredil vprašanje nove države tudi od zunaj. V imenu Narodnega veća je poslal 3. novembra noto vladam antantnih držav, naj priznajo Narodno veće kot vlado SHS. jugoslovanskim prostovoljcem (na solunski fronti in drugod) pa značaj zavezniške vojske. Dne 5. novembra so prišli v Ženevo

Pašić in predstavniki srbske opozicije; nato je bila od 6. do 9. novembra v Ženevi konferenca; te so se udeležili predstavniki srbske vlade, Jugoslovanskega odbora in Narodnega veća. Konferenca je bila zelo razgibana. Šlo je za priznanje Narodnega veća kot predstavnika države SHS, to je za ustanovitev skupne vlade, za protest proti italijanski okupaciji jugoslovanskega ozemlja in za vprašanje odnosov do Črne gore. Uspeh dolgotrajnih pogajanj je bila tako imenovana »ženevska deklaracija«; ta je ugotovila združitev v skupno državo SHS in upanje, da se ji bo pridružil tudi narod Črne gore. Dogovorili so se, da bosta vladi kraljevine Srbije in Narodnega veća še naprej opravljali svoje posle, dokler ne bo izvoljena konstituanta; ustanovili so tudi nekaj skupnih ministrstev. Dosti koristnega ta izjava ni prinesla. Obstajale so še vedno tri države: Kraljevina Srbija, Kraljevina Črna gora in Država SHS. Na prvem sestanku 6. novembra je baje Pašić zahteval, naj se odstranijo člani Jugoslovanskega odbora kot nepotrebni, ker jih popolnoma zastopajo člani Narodnega veća. Korošec je zahteval, naj bi Trumbić zastopal Narodno veće pri antantnih silah. Pašić je popustil glede obojega in pristal tudi na to, da je prišla na konferenco srbska opozicija. Baje je Trumbić tudi predlagal, naj bi obstajali dve državi, ena s središčem v Zagrebu, druga s središčem v Beogradu, potem pa naj bi se združili. Vmes je posegel sam predsednik francoske republike in svetoval, naj čimprej ustanove enotno Jugoslavijo. Zato je Pašić izročil Koroščeu noto, s katero je srbska vlada priznala Narodno veće kot zakonito vlado Države SHS. Noto je poslal tudi antantnim vladam, naj priznajo Narodno veće, prostovoljce in Trumbića kot predstavnika Države SHS pri antantnih silah. Na »ženevsko deklaracijo« je 11. novembra odgovoril Stojan Protić s Krfa, da odstopa vsa srbska vlada, ker »Srbija ni zaslužila takega postopka« (po »ženevski deklaraciji« bi ministri, ki jih je imenovalo Narodno veće, prisegli samo pred Narodnim većem, ministri, ki jih je imenovala srbska vlada, pa pred kraljem). Prav takrat sta zahtevala Korošec in Trumbić, naj francoska vlada prizna Državo SHS. Francoski zunanji minister jima je odgovoril, da sta ga pravkar obiskala Pašić in Vesnić ter mu izjavila, da je ostalo vprašanje »ženevske deklaracije« zaradi odstopa srbske vlade odprto. Tako je propadla »ženevska deklaracija« in Koroščeva pot v Ženevo je bila zastonj. V kakšni zvezi sta demisija srbske vlade in odpoved »ženevske deklaracije«, ni jasno in so možna le ugibanja. Pašić je

18. novembra sestavil v Parizu novo srbsko vlado. Zanimivo je, da se tej vladi ni nič mudilo domov, čeprav je bil Beograd že pol meseca osvobojen.

Dne 1. decembra je regent Aleksander sprejel ob osmih zvečer 28 člansko delegacijo Narodnega veća. Delegacija mu je ponudila, naj opravlja vladarsko oblast na ozemlju »sedaj enotne države« v kraljevem imenu, sporazumno pa naj se sestavi enotna parlamentarna vlada. Regent je nato razglasil združitev in tako je bila rojena nova država SHS. To združitev je zanimivo objavil slovenskemu narodu Domoljub, ko je potrdil, da je bila potrebna zaradi laškega nasilja. Vse je le začasno in da bo trajalo samo do konstituante.

V Sloveniji so tekla vprašanja glede meje na Štajerskem in Koroškem. V Mariboru je bila velika stavka in general Maister je 1. decembra predlagal ljubljanski vladi »razglasitev prekega soda v Mariboru in okolici«. Vlada je na to načelno pristala s pristavkom, da mora v primeru, če bi kaj takega uporabil, predhodno obvestiti vlado. Vlada je namreč poskušala zlomiti stavko takole: 1. zapro naj vse znane nemške hujskače in proti njim izvedejo preiskavo; 2. delavstvo naj pouči posebni odposlanec, da je država SHS prav tako demokratična kot Nemška Avstrija; 3. na konec stavke naj vplivajo tudi odposlanci Nemške Avstrije, in 4. na severno mejo naj pošljejo dva bataljona vojske iz Ljubljane.

Rekli smo že, da so naši 30. novembra zasedli Velikovec, nato pa je celovška vlada poslala 1. decembra eno četo proti Velikovcu da bi prisilila jugoslovansko vojsko, naj se umakne čez demarkacijsko črto (Dravo). Če bi se ne hotela umakniti, naj avstrijska vojska tudi ostane v Celovcu in obenem preišče, če so Velikovec res zasedle srbske čete, če je komandant Srb in če ga je za to zasedbo pooblastila antanta. Tako je prišel v Velikovec nemški podpolkovnik s četo vojakov kot parlamentarec in zahteval, naj Velikovec izpraznijo. Ker se nadporočnik Malgaj s svojimi vojaki ni hotel umakniti, so se spopadli, pri tem so imeli Nemci izgube, naši pa ne.

Zaradi tega dogodka se je že 2. decembra pritožila dunajska vlada in poudarila, da se general Maister ne drži demarkacijske črte, ki jo je sam določil z nemškimi komandanti, in da bo prišlo do krvavih spopadov, če bi jugoslovanske čete poskušale zasesti Celovec. Dunajska vlada se je tudi pritožila, kako »nasto-

pa general Maister proti stavkajočim železničarjem in poštarjem in da ta način ni uzualen v nobeni moderni državi«.

Spričo te pritožbe so na seji ljubljanske vlade povedali, da je Maister pri Strassu res prešel demarkacijsko črto, ki pa jo je določil brez vednosti vlade. Proti stavkajočim železničarjem Maister ni ukrenil drugega, kot da je stavkajoče nemške železničarje nadomestil s slovenskimi. Vlada je odgovorila na Dunaj, da je dobil general Maister povelje, naj drži doslej zasedeno črto. Tudi je sklenila, naj se »dopove energično generalu Maistru, da ima izvrševati izključno vojaška povelja, ki jih dobi iz Ljubljane, sicer pa ničesar ukrepati na lastno pest«. Vlada je dalje odločila, da za zdaj Celovca ne bo zasedla, ker ji primanjkuje živil, da bi prehranila ljudstvo vsaj toliko kot celovška vlada, poleg tega zasedba ne bi šla brez prelivanja krvi.

Na poti iz Ženeve sta se ustavila v Ljubljani Korošec in Kramer ter se udeležila seje vlade. Ob tej priliki je vlada izdala uradno poročilo, da je treba čimprej urediti enotno državo, da je naš položaj glede severne meje »kar najugodnejši in je popolna izpolnitev naših narodnih zahtev zagotovljena«. Glede zahodne meje pa sta Korošec in Kramer izjavila, da »stvar še ni rešena in je potrebno, da nastopi cel naš narod z vsem primernim poudarkom in z vsemi sredstvi za rešitev tega vprašanja v smislu visokih idej Wilsonovih.«

Čeprav po 1. decembru Narodno veće ni imelo več pravice obstajati, je še naprej uradovalo in 2. decembra dovolilo generalu Maistru razglasiti nagli sod na Štajerskem in Koroškem. Naslednjega dne je Maister prosil Narodno veće, da bi dobil tudi pravico pomilostitve. Kmalu nato je poslal Maister v Velikovec okrepitev in z okrog 400 vojaki zasedel Grebinj–Vovbre–Trušnje –Tinje in slovenski del Labotske doline. Zaradi tega se je 9. decembra pritožil Narodnemu veću avstrijski zunanji minister dr. Bauer in poudaril, da je ljubljanska vlada obljubila, da general Maister ne bo prekoračil demarkacijske črte. Na ta očitek je ljubljanska vlada odgovorila na Dunaj, da demarkacijske črte sploh ni na Koroškem (?!).

Iz Maribora so 4. decembra sporočili, da vladata red in mir in da se je stavka popolnoma ponesrečila. Kurilnica dela že tri dni, ker je dobila pomoč iz Ljubljane, v delavnicah pa dela že nad 300 delavcev. Promet teče na vseh progah do Špilja, proti

severu dalje pa ne, ker so stavkali tudi delavci v Gradcu in opravičevali stavko z razmerami v Jugoslaviji.

Dne 5. decembra so se v Zagrebu hudo spopadli ostanki avstrijske oborožene enote, odred Sokolov ter odred mornarjev, ki ga je ustanovilo Narodno veće. Vojska je vzklikala: »Živela republika! Dol s kraljem!« V Ljubljano so o tem dogodku sporočili, češ da so prišli »boljševiki na trg in postavili strojnice proti hišam, kjer so bili mornarji.«

Na zasedanju začasnega deželnega zbora v Celovcu so 5. decembra sklenili da se Korošci ne bodo upirali antantnim četam, jugoslovanskim pa z vso silo. Istega dne so sporočili iz Maribora, do so se železničarji popolnoma vdali, in to po nasvetu iz Nemške Avstrije. Zahtevali so povrnitev službenih mest, ki so jih medtem zasedli Slovenci. To so seveda odklonili. Mnogo so govorili o Koroški na vladni seji 6. decemba, kjer je bil navzoč tudi pooblaščenec Narodnega sveta za Koroško, Smodej. Ta je poročal o želji, da bi naša vojska zasedla Celovec in Beljak. Slovenci niso varni življenja. Celovški magistrat in deželni odbor Koroški nimata skoraj nobene moči, pač pa vojaški svet. Nemška Avstrija ima v Celovcu okrog 750 oficirjev, vojakov pa okrog 1000. Ti varujejo Celovec pred ropanjem in tatvino. Med to vojsko je dosti Slovencev in Poljakov, celo Kranjcev, ki se ne morejo vrniti domov. Drugi Slovenci so v vojski »zaradi dobrega zaslužka, ki znaša 10 kron na dan poleg dobre oskrbe«. Tudi so povedali da ima Lavrič na Koroškem 250 mož, v Velikovcu in drugod pa jih je okrog 600. To je dovolj za vzdrževanje reda in miru na ozemlju, ki je do zdaj zasedeno, ne pa za zavzetje Celovca in Beljaka. Za to bi bili potrebni 17. pešpolk, a ni disciplíniran, 27. pešpolk, ki prihaja iz Ukrajine, a »ne vemo v kakem položaju« in ena ali dve bateriji. S Štajerske ni mogoče pričakovati pomoči, ker je general Maister zahteval 400 Srbov s Koroške, ker so se »stavkajočim nemškim železničarjem pridružili deloma tudi Slovenci«. Tako je ta vladna seja sklenila, naj se zasedba Celovca in Beljaka odloži, posebno še zato, ker se bodo začela 9. decembra pogajanja z dunajsko vlado.

Stavka v Mariboru ni bila končana kljub optimističnim poročilom v Ljubljano. Dejstvo je, da so se nemškim delavcem začeli pridruževati tudi slovenski. Dne 9. decembra so se začeli v Ljubljani pogovori med zastopniki ljubljanske, koroške in dunajske vlade. Pogajanja so trajala do 12. decembra, niso pa

prinesla zaželenih uspehov. Sklenjena je bila le pogodba o pošiljanju premoga v Nemško Avstrijo; ta se je obvezala, da bo skrbela za nemoten promet med Jugoslavijo in Čehoslovaško. Nemci so ponujali sodne okraje Pliberk, Doberla ves, Železna Kapla in bili pripravljeni odstopiti tudi Borovlje, ljubljanska vlada pa je zahtevala vse slovensko ozemlje. Ker se niso zedinili, naj bi o tem dokončno odločila mirovna konferenca.

Pojavila se je nova nevarnost. Italijanski general Diaz je 10. decembra predlagal, naj bi na ozemlju bivše Avstro-Ogrske potegnili novo demarkacijsko črto med italijansko (antantino) armado in francoskimi silami. Nova demarkacijska črta naj bi v glavnem tekla od Beskidov v Galiciji do Broda na Kolpi in od tod po črti londonske pogodbe iz 1915, a to tako, da bi prišla v italijansko cono še otok Krk in Rab. V tej svoji coni bi italijanska vojska zasedla Dunaj (1 divizija), Gradec (1 divizija), Ljubljano (1 brigada), Linz in Salzburg (1 divizija za obe mesti). Predlog je bil torej nevaren. Francoski komandant vzhodne armade je 12. decembra predlagal med Diazovo in svojo vojsko tole demarkacijsko črto: Reka – Ljubljana – Maribor – reka Raba (vsa mesta bi bila vključena v francosko cono). Na oba predloga je čez 10 dni odgovoril generalissimus Foch. Dejal je, da bi od okupacije vse bivše Avstro-Ogrske ne bilo nobene koristi. Zato ne prihaja v poštev nobena novo predlagana demarkacijska črta, obstaja le vprašanje glede okupacije Reke in Ljubljane. Toda v Ljubljani dela red že srbsko-jugoslovanska posadka in bi mogla italijanska intervencija izzvati samo spopade. Za Reko bi bilo najboljše, če bi uvedli režim stroge nevtralnosti in bi sestavili mešano zavezniško okupacijsko vojsko pod poveljstvom ameriškega generala, ki naj bi bil odgovoren zavezniškemu vojaškemu svetu.

Ljubljanska vlada je imenovala Rudolfa Maistra za polkovnika z značajem generalnega majorja šele 10. decembra, stotnika Lavriča pa za majorja. Prav tega dne se je poslabšal položaj v Velikovcu: od tam je sporočil Malgaj, da so »na Koroškem prave boljševiške bande«. Vojaški položaj je bil v tem času na severni meji takle: sektor generala Maistra je segal proti zahodu do črte Apače-Obir–Jezersko, sektor majorja Lavriča od Jezerskega do Podrošce, od tod do Podkloštra pa je bil sektor stotnika Martinčiča. Naših sil je bilo okrog 1600, Nemcev pa okrog 3400. Dne 11. decembra se je general Maister zahvalil svojim voja-

kom v posebnem dnevnem povelju in poudaril, da je rešil slovenski vojak Štajersko od Ptuja do Špilja z Mariborom in širok pas slovenske Koroške, ki sega že do celovških vrat.

V tem času so začeli pri nas vedno bolj pisati o boljševizmu, katerega bistvo naj bi bil nered, nasilje, brezvladje in nepriznavanje tedaj vladajoče narodne oblasti. Vedno bolj so tudi poudarjali, da bo Srbija s svojo armado in uradništvom z lahkoto vzpostavila red in mir, če bo pa treba, tudi s silo. V Mariboru je stavka še vendo trajala. Na ukaz generala Maistra je polbataljon srbske vojske iz Velikovca 14. decembra zasedel Grabštajn. Toda Avstrijci so takoj poslali vojsko, naj se prepriča, ali so to res antantne čete. Srbska vojska je nudila le slab odpor, zato so jo razorožili in odpeljali v Celovec. O tem dogodku so govorili tudi na seji ljubljanske vlade 16. in 18. decembra. Po zapisniku 35. seje so srbske sile prišle v Grabštajn 15. decembra, napadli pa so jih 16. decembra zjutraj, dasi je srbski komandant prej opozoril nemškega, da je to antantna četa. Vlada je sklenila protestirati na Dunaj in v Celovec ter sporočiti to tudi vrhovnemu zavezniškemu poveljstvu. Na drugi seji so povedali, da bo prišel zaradi grabštajnske zadeve v Ljubljano poseben odposlanec iz Celovca. Celovška vlada je odgovorila, da to ni bil oddelek regularne srbske vojske, temveč oddelek, sestavljen iz srbskih ujetnikov, pa tudi slovenskih vojakov.

Na vladni seji 18. decembra so razpravljali o nemirih, ki so nastali v Trbovljah zaradi slabe preskrbe. Zato sta odšli v Trbovlje dve četi 17. pešpolka. Socialni demokrat Anton Kristan je dostavil, da imajo ti nemiri »svoj glavni vzrok v hujskanju nekaterih ljudi, ki so najeti od nemškega rudniškega vodstva, ki hoče delati narodni vladi težkoče«. Tega dne se je končala mariborska stavka.

Šele 20. decembra je dobila nova država SHS svojo prvo osrednjo vlado, sestavljeno iz zastopnikov vseh pomembnejših strank. V tej vladi je postal Korošec podpredsednik. Socialnodemokratski Naprej je 21. decembra takole analiziral nič kaj ugodni slovenski položaj: »Čeprav prav presojamo duševno razpoloženje naših severnih mejašev, bi mahoma napravil red resen pomenek z antanto in z odgovornimi krogi Nemške Avstrije. Tak resen pogovor bi nam dal v posest, kar nam po narodnem pravu pripada. Toda pot, po kateri hodimo, je popolnoma zgrešena, ker po nepotrebnem razpihuje strasti in terja žrtve. Če se

spušča kak general, željan vojne slave, v avanture, ga je treba prijeti za uzdo. Resnejša je naša zadeva z Italijo in zato so apostoli, ki govorijo, da se da jadranski spor rešiti zgolj z orožjem, mnogo nevarnejši. Italijani svojo zasedbo opravičujejo z londonsko pogodbo, a Wilson zahteva samoodločbo. Če bo Wilson ostal mož beseda, Italija ne bo mogla kljubovati vsemu svetu in rešitev jadranskega konflikta se bo izvršila gladko in nekrvavo.«

Naprej pa se dalje sprašuje, kaj če antanta ne bo ostala zvesta svojim načelom. Na to daje Naprej nič kaj prepričljiv odgovor: »Ne moremo si misliti, da bi predstavniki zahodnih demokracij ... zatajili svoja načela in vrgli vsemu civiliziranemu svetu slovesno dane obljube kot kos rabljenega železa od sebe. Upira se nam misel, da bi predstavniki zahodnih demokracij le še en dan mogli ostati na svojih odločilnih mestih, če se izkaže, da so s svojimi bojnimi cilji ne toliko nas kot svoje narode varali, če se razkrijejo kot imperialistična družba, ki si bo po srečnem zaključku krvavega posla složno med seboj razdelila plen, kar ga dosežejo roke. In če bi se zgodil ta neverjetni, da ne rečemo nemogoči slučaj, da se izkažejo Wilson in državniki antante kot preoblečeni politični tolovaji, potem – je vojna neizbežna. Blazna misel! Ali naj se Jugoslavija upira celemu svetu?«

Bolj pameten je bil Naprejev predlog, naj se brez odlašanja izvede demobilizacija, kajti buržoazija drži to vojsko le »za uničenje revolucionarnih gibanj«. Samo v Ljubljani je bilo takrat okrog 8000 vojakov, kar je stalo dnevno 160 tisoč kron. Naprej se je pravilno spraševal, zakaj ne gre ta vojska na Koroško ali proti Italiji. Ne gre, ker mora biti v mestih, če bi izbruhnili nemiri. Za božič 1918 je izdalo vodstvo JSDS spomenico bratskim strankam vsega sveta glede Koroške, Primorske, Trsta, Istre, Reke in Dalmacije. V spomenici je bilo rečeno, da je Italija z okupacijo teh krajev dokazala, da ji ni do pravične rešitve jadranskega vprašanja.

Šele 22. decembra je prišel v Ljubljano prvi regularni oddelek srbske (jugoslovanske) vojske. Naslednjega dne se je predstavil vladi polkovnik Milan Pribičević; njemu je bila poverjena organizacija vojske v Ljubljani. Pribičević je govoril pred vlado, češ da so se Srbi zelo čudili, ker Slovenci nasprotujejo monarhiji. Treba je upoštevati, da Srbi, mohamedanci in Hrvati še niso zreli za republiko, ker je v nekaterih krajih še mnogo analfabetov.

Manifestacija na Kongresnem trgu 28. oktobra 1918 ob razpadu Avstro-Ogrske

V Belgradu proglašeno ze

Prihod dr. Korošca.

Še predno je bila proglašena naša svoboda, je dr. Korošec. prvoboritelj za našo svobodo, odšel tja, kamor ga je klicala dolžnost. Mudil se je v Švici in v Franciji, kjer se je posvetoval s Pašičem, s člani jugoslovanskega odbora in zastopniki entente. Delo je bilo veliko in za nas neizmerne važnosti, kakor bo pokazala bodočnost.

Včeraj se je dr. Korošec zopet vrnil na domača tla v domovino. Tako težko smo ga pričakovali. Kurir Rudolf Giunio je napovedal njegov prihod. Vedeli smo, da pride in čakali smo željno svojega voditelja in brvoboritelja.

Včeraj popoldne je telefoniral dr. Korošec iz Podrožice, da se vrača. Vlak je odšel z Jesenic ob 3. uri 50 min. popoldne. Na vseh postajah je ljudstvo najiskrenejše pozdravljalo dr. Korošca. Dr. Korošec se je povsod v prisrčnih besedah zahvaljeval narodu, ki ga je zvesto spremljal v boju za svobodo. Bila je prava triumfalna vožnja. Najjasnejši dokaz, kako ljudstvo ljubi moža, ki je vse svoje delo posvetil narodu in njega svobodi.

Ob 5. uri 40 min. je posebni vlak prispel na južni kolodvor v Ljubljano. Vkljub temu, da ni bilo mogoče več obvestiti širšega občinstva o prihodu dr. Korošca v Ljubljano, se je vest o povratku dr. Korošca raznesla kakor blisk po Ljubljani. Na kolodvoru se je zbrala tisočglava množica, ki je vkljub pozni večerni uri čakala na prihod ljubljenca naroda. Vlak je prispel. Na peronu zadone viharni živio-klici. Iz vestibula je stopil dr. Korošec s šopkom zelenja in cvetja v roki. Med množico je šel vihar navdušenja. Živio klicev ni hotelo biti konca. Dr. Korošca je pozdravil v imenu Narodne vlade SHS v Ljubljani predsednik Josip Pogačnik. Tovariša sta se objela in poljubila. Nato se je dr. Korošec v avtomobilu odpeljal med živio klici v dvorec, kjer se je vršila seja Narodne vlade in kjer je dr. Korošec poročal o svojem delovanju v Švici in Franciji. Z dr. Korošcem se je pripeljal tudi dr. Žerjav.

Pašič in drugi člani Jugoslovanskega odbora se vračajo preko Krfa v domovino.

Dr. Korošec o političnem položaju.

Dr. Korošec in dr. Žerjav sta dospela včeraj proti šesti uri popoldne v Ljubljano in sta poročala osebno v seji Narodne vlade o posvetovanjih z zastopniki Jugoslovanskega odbora, s srbskim ministrskim predsednikom Pašičem in srbsko opozicijo

Sprejem dr. Korošca po slovenskem ozemlju.

Ko se je včeraj popoldne vozil dr. Korošec po slovenski zemlji proti Ljubljani, je bil skoroda na vsen postajah najslovesneje sprejet. Na pozdrave je povdarjal v govorih, da bodi naše čustvo veselo! Edino žalost nam povzroča, da je del naše zemlje okupiran po Italijanih. Toda povem Vam: Povsod na Francoskem in v Švici smo v prvi vrsti zagovarjali naše slovenske zahteve glede Trsta, Goriške, Istre in Dalmacije. Te naše zahteve poznajo povsod. Stvar našega celokupnega naroda bodi, da te zahteve podkrepi s svojimi izjavami v dosego enotne in neokrnjene domovine!

Narodno Veče pričnu Aleksandru.

Adresa narodnega Veča.

Zagreb, 2. dec. (Lj. k. u.) Sinoči ob 8. zvečer je bila sprejeta delegacija Narodnega Veča SHS., ki se je mudila v Belgradu, da provede ujedinjenje s kraljevino Srbijo in Črnogoro, od prestolonaslednika in regenta Aleksandra v posebni slavnostni avdijenci, kateri so prisostvovali tudi srbski ministri Stojan Protić, Ljuba Jovanović ter vojvoda Mišić. V imenu delegacije je pozdravil prestolonaslednika podpredsednik Narodnega Veča dr. Pavelić in prebral adreso, ki jo je sestavilo Narodno Veče, s katero se definitivno in za vedno proglaša popolno državno ujedinjenje s kraljevinama Srbijo in Črnogoro v provizorično državo Slovencev, Hrvatov in Srbov v edinstveno kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev pod vlado dinastije Karagjorgjević. Adresa se glasi:

Vaša kraljeva visokost! Čutimo se srečni, da moremo pozdraviti Vašo kraljevo visokost v imenu Narodnega Veča Slovencev, Hrvatov in Srbov v prestolnici osvobojene Srbije kot vrhovnega poveljnika zmagonosne narodne vojske, ki je v skupnem boju z vojskami močnih zaveznikov ustvarila pogoje za uresničenje ogromnega za narodno ujedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki so, prežeti z idejo narodnega edinstva, izvedli na teritoriju bivše avstro-ogrske monarhije državni preobrat in začasno ustanovili neodvisno narodno državo.

Opirajoč se na veliko načelo demokracije, ki zahteva, naj vsak narod sam odloča o svoji usodi, so izjavili že v objavi Narodnega Veča z dne 19. oktobra, da želijo in hočejo, da se ujedinijo v enotno narodno državo Slovencev, Hrvatov in Sr-

Poročilo v Slovencu o »ujedinjenju«

Med tem neukim narodom bi se v republiki utegnil »razviti najneumnejši boljševizem«. Obljubil je, da bo nova vojska res ljudska vojska, da bo trajal rok le šest mesecev itd. Zatem so na vladni seji razpravljali o zanimivem dogodku iz Šent Jerneja, kjer so na shodu klerikalne Kmečke zveze »najeti pijanci napadli duhovnike in pometali drugega za drugim iz dvorane, nakar se je isto zgodilo tudi dr. Pogačniku ... Med izgredi se je kazalo veliko sovraštvo zoper viteza Pogačnika, zoper vojaštvo in duhovščino. Zato je vitez Pogačnik sklepal, da mora obstajati neko skupno ognjišče, iz katerega izhajajo hujskanja med ljudstvom«. Začela se je zanimiva debata. Obe stranki, SLS in JDS, sta bili prepričani, da je enotnost nadvse potrebna in bi bila vsaka neenotnost, dokler je na meji sovražnik, lahko usodna. Nato so govorili, da krivda za izbruhe sovraštva po deželi tiči v časopisju. Prelat Kalan je trdil, da imajo vsa klerikalna uredništva »nalog, izogibati se vsemu, kar bi brez tehtnega razloga kalilo razmerje med strankami, kar se tiče republikanskega mišljenja ljudstva«. Dalje je prelat trdil, da se to ni pripetilo zaradi shodov SLS in pisanja časopisja SLS, temveč »je nečloveško trpljenje štirih let vzbudilo v ljudstvu tako razpoloženje, da vidi v monarhiji vir nujnega zla in za zdaj o kakem monarhu ne mara dosti slišati. Na vsak način je treba obdržati solidarnost, kajti gre za več kot za strankarske interese.«

Dogodki v Grabštajnu so povzročili tudi noto, ki jo je poslal srbski generalni štab koroški vladi. Ta je 24. decembra odgovorila ljubljanski vladi, naj vzame v vednost, da bo mejo uredila mirovna konferenca, do takrat pa – z izjemo občine Jezersko – spada vsa Koroška pod suverenost Nemške Avstrije. Zato deželna vlada v Celovcu ne priznava na Koroškem nobenega državljanstva kraljevine SHS in odreka ljubljanski vladi vsako pravico vojaških in upravnih ukrepov glede Koroške. Koroška deželna vlada je bila pripravljena, da bi se določila na pogajanjih »demarkacijska črta, temeljem dejanskega naseljevalnega razmerja Nemcev in Slovencev, dokler se končno ne uredijo vsa sporna vprašanja«. Zato je za vsako nadaljnje prelivanje krvi odgovorna ljubljanska vlada. Celovška vlada je bila vedno pripravljena na mirno rešitev spornih vprašanj in je še sedaj. Ne da se sklicevati na pogoje premirja (med Avstro-Ogrsko in antanto), ker imajo pravico zasesti po tej pogodbi strateške točke le an-

tantne sile. Uporaba srbsko oblečenih čet (Grabštajn) pa se mora »označiti naravnost v protislovju z mednarodnim pravom.«

To je bila huda nota! Ljubljanska vlada je za zdaj sklenila, naj izdela ljubljanski dopisni urad obširno spomenico o koroški zadevi in jo pošlje celovški vladi, vladi na Dunaj, polkovniku Pribičeviću, vladi v Beograd in časopisju. Bolj naiven je bil sklep, naj sporoče koroški vladi, da so jugoslovanske čete od 1. decembra naprej antantne čete. Ni še jasno, zakaj sta celovški in ljubljanski škof dosegla za božične praznike tako imenovano božično premirje na Koroškem. Dejstvo je, da grabštajnska afera, ki je zrinila s Koroške tudi generala Maistra, ni mogla obetati nič dobrega. Po tej aferi so namreč naši na Koroškem izmenjali poveljstva. Major Lavrič je dobil 170 km dolgo fronto od Podkloštra do Galicije, major Žerjav pa sektor severno od Drave-Krka-Djekše-Grebinj-Lipica. Nemci trdijo, da je akcija naše patrole iz Št. Pavla v noči od 25. na 26. december prekršila božično premirje. To bi ne bilo v vojnih časih nič čudnega, zanimivo pa je, da se je Avstrijcem prav za te božične praznike posrečilo organizirati nekakšno ljudsko ali kmečko vstajo in so v noči od 26. na 27. december udarili v Labotsko dolino; tam sta naše pred popolnim porazom rešila le Malgaj in general Maister. Nemci so se nevarno približali Dravogradu, 29. decembra so udarili tudi na Lavričev sektor in pognali naše čez Dravo. Smodej je 28. decembra poročal iz Celovca, da so Nemci izrabili božično premirje in organizirali ter oborožili nemške tolpe; te so potem prešle v napad proti Dravogradu, toda tam so jih odbili.

Na Koroškem se je zgodila nesreča. Zato se je 30. decembra zvečer zbrala ljubljanska vlada in razpravljala v navzočnosti Korošca, Kramerja in srbskega generala Smiljanića o koroškem vprašanju. Iz zapisnika je razvidno le to, da so poslali brzojavko koroški vladi. Govorili so tudi o »boljševiških razmerah na Dolenjskem in o homatijah v industrijskih krajih.« Sklenili so, naj se žandarmerija v Novem mestu pomnoži z oddelki srbske vojske in uvede osemurni delavnik v državnih, občinskih in zasebnih podjetjih tovarniškega značaja; poverjenik za narodno obrambo je dobil 5 milijonov kron kredita.

Kljub vsem nevarnostim se je predsedstvo Narodnega sveta, ki je še naprej životarilo, 30. decembra lotilo vprašanja glede upravičenosti svojega nadaljnjega obstoja. Mnenja so bila zelo različna. Eni so predlagali, naj bi Narodni svet še obstajal in

obdržal nekakšno kontrolo nad delom narodne vlade. Korošec je dejal, naj bi za kontrolo nad vlado ustanovili pokrajinski svet kot neke vrste pokrajinski parlament, Narodni svet pa naj bi še ostal, a brez vsake izvršne oblasti. Dalje so govorili, naj se vzame izvršna oblast zlasti pokrajinskemu odboru Narodnega sveta za Štajersko, krajevni narodni sveti na operacijskem področju pa naj bi še ostali, vendar naj bi po Koroščevem predlogu imeli ti le posvetovalno pravico.

Iz Maribora je sporočil 30. decembra general Maister, da je izbral iz nemških Mariborčanov 21 talcev, in to tako, da »so vsak dan trije internirani, a drugi konfinirani«. Glede razmer na Koroškem se je oglasil na seji izvršilnega odbora koroškega deželnega zbora tudi socialnodemokratski poslanec dr. Doerflinger in dejal, da je prišlo zato do »vstaje koroškega prebivalstva brez razlike narodnosti, da bi zavrnili jugoslovanske vrinjence in zopet osvobodili zasedene kraje«. Na novega leta dan 1919 je razpravljal o Koroški izvršni odbor JSDS. Globoko je obžaloval, da so po krivdi obeh strani nastali oboroženi spopadi, medtem ko je nastop ljubljanske in koroške vlade tak, da bi lahko izbruhnili krvavi boji. Prava ureditev je mogoča le v duhu spravljivosti in na podlagi obojestranskih žrtev.

4. BOJI ZA MEJE

a) Koroška in Štajerska

Sredi januarja 1919 je začela v Parizu zasedati mirovna konferenca. Ker so dogodki doma silno malo vplivali na potek konference, si oglejmo najprej boje za meje doma in takratne domače razmere. Zaradi nesreče na Koroškem je vzkliknil na velikem protestnem zborovanju v dvorani hotela Union v Ljubljani na novega leta dan Franc Smodej: »Danes obstoja nevarnost, da zaradi naše brezbrižnosti izgubimo našo zemljo. Naglašati moram, da niti vlada niti generalštab nista storila svoje dolžnosti!« Rekli smo že, da je bilo takrat v Ljubljani veliko vojske, prav tako v Celju in Mariboru. A zaradi mariborske stavke in morebitnih stavk ter nemirov drugod je ta vojska ostala v mestih. Tudi je točno, da je začel zlasti klerikalni del buržoazije valiti krivdo za neuspehe na Srbijo. Kakor koli že, dejstvo je, da so

nas za novo leto 1919 pregnali iz vse zahodne in srednje Koroške. Ker je general Maister – ki je dobil več grozilnih pisem – pobral talce, je odgovorila 2. januarja 1919 dunajska vlada, da bo prisiljena storiti isto, ker se je to zgodilo na ozemlju, o katerega državni pripadnosti ni še ničesar določenega. Tudi ljubljanska vlada je 3. januarja poudarila, da se sistem talcev ne sme uvajati. Vsi smo to obsojali, ko je tako delala v zadnji vojni Avstrija proti Jugoslovanom. General Maister ima na voljo »kulturnejša sredstva, da vzdrži varnost in mir«. Ni pa hotela narodna vlada »dezavuirati Maistra, kateremu gre zahvala, da je Maribor še v naših rokah«. Tudi je bilo rečeno, da je general Maister sam prepričan, da bo imel talce le 5–6 dni.

Poverjenik A. Kristan je opozoril tudi na razgrajače po Ljubljani, na trganje nemških časopisov iz rok ljudem po kavarnah itd. Dejal je, da se vse to »vrši pod vodstvom ljudi, ki se hočejo s takimi dejanji prikupiti narodno mislečemu občinstvu in se pokazati radikalno«. Vnela se je obširna debata o te vrste vandalizmu; narodna vlada ga je ostro obsodila v posebnem komunikeju. Razbijanje nemških tabel in napisov na trgovinah, podiranje spomenikov itd. res ne bi moglo rešiti Koroške.

Posledica zborovanja v Unionu je bila, da je 3. januarja izdala vlada oklic o ustanovitvi »legije prostovoljcev za Koroško«. A. Kristan je ugovarjal, prav tako tudi proti Smodejevim napadom na vlado. Po njegovem mnenju se bodo v legijo »priglašali v prvi vrsti delomržni elementi in posledica bo blamaža«. To je zadeva beograjske, ne pa pokrajinske vlade. Tudi liberalec Triller ni soglašal in je dejal: »Tekla bo kri; tisti, ki so stvar inscenirali, bodo takrat zvračali krivdo na narodno vlado.« V podkrepitev tega je podal Triller predzgodovino dogodkov na Koroškem. Ko je Smodej prvič predlagal vladi zasedbo Celovca, je ta predlog odklonila, ker je izjavil poverjenik za prehrano, da ne bi mogel prehranjevati Celovca. Nato smo čakali, da bo to storila Srbija ali antanta. Obe sta bili na to večkrat opozorjeni. Končno si je pridržal Triller pravico, da bo takrat, ko ne bo več član koalicijske vlade, vse to pojasnil javnosti. Za zdaj naj se ji pove samo to, da je vlada pri vsem tem nedolžna.

Poverjenik za prehrano je dejal, da je imel takrat na razpolago le 60 vagonov moke, od teh jih je 25 že obljubil Koroški. Še vedno je vztrajal, da je zanj v prvi vrsti odločilna prehrana. Trillerju je ugovarjal tudi Brejc, češ da unionski shod ni bil

noben manever SLS, saj je bila naperjena vsa ostrina proti predsedniku vlade, ki je tudi klerikalec. Dejal je tudi, da so ga člani vlade že neradi poslušali, ker je vedno energično zahteval rešitev koroškega vprašanja in poudarjal, da bo Koroška »spadala pod Jugoslavijo le, če jo zasedemo«. Tudi je dejal, da ima vtis, kot da vojska noče zasesti Koroške in vedno išče izgovora. Štajerski zastopnik Verstovšek pa je dejal, da bomo verjetno izgubili tudi Štajersko, če izgubimo Koroško; Nemci imajo okrog 8000 mož, za legijo pa se je zbralo 60 mož in 50 do 100 dijakov (osmošolci, če so bili vojaško izvežbani in če so imeli dovoljenje staršev). Poverjenik za narodno obrambo Pogačnik je še povedal, da je dobil general Smiljanić iz Beograda brzojavko, naj postavi narodna vlada »črto na Koroškem in Štajerskem, do katere želi, da se deželi zasedeta«. Pogačnik je dejal, da bo to črto določila naslednjega dne posebna komisija; ta je res 4. januarja določila, naj bi ta meja zajela vso celovško kotlino, slovenski del Ziljske doline in Kanalsko dolino.

S kakšnimi silami je takrat razpolagala narodna vlada? Brez Lavričeve čete (800 Slovencev in 800 Srbov in 400 do 500 neoboroženih) je imel major Lavrič še v zahodni Koroški 500 mož, general Maister pa 2200 mož in 23 topov. Na Kristanovo vprašanje, kako da je v spisku kar 15 000 mož, je sledil odgovor, da je treba šteti v to število še vojake pri mitraljezih, točen odgovor pa bo lahko dobil jutri.

Avstrijci so 5. januarja udarili na Podklošter, ga zavzeli in prodirali naprej proti vzhodu. Hkrati so udarili iz Beljaka in potisnili naše do 8 km od Podrošce; 6. januarja so udarili do tunela, a naši so obdržali vhod v tunel, 7. januarja pa so zavzeli Borovlje. Tako je ostalo na Koroškem le malo mostišče pri tunelu v Podrošci.

Že 5. januarja je ukazalo srbsko vrhovno poveljstvo ustaviti na Koroškem vse vojaške akcije. Prav tega dne so na zboru zaupnikov JDS v Ljubljani sklenili, naj se pošlje pozdrav neodrešenim bratom na Primorskem, in zahtevali, naj jo narodna vlada čimprej osvobodi. Prav tako naj zasede naša vojska tudi Celovec in Beljak. To bojno razpoloženje je delno razgibal tudi razglas regenta Aleksandra, v katerem je 6. januarja obljubil čimprejšnje sklicanje narodnega predstavništva; njemu naj bi vlada predložila načrt volilnega zakona za konstituanto in načrt zakona o rešitvi agrarnega vprašanja. Močno je regent poudarjal tudi skrb

za ureditev pravičnih meja. 7. januarja je odšla iz Ljubljane 1. legija prostovoljcev, vendar ni imela sreče. Tega dne se je predstavila narodni vladi tudi deputacija koroških Slovencev in časopis Jugoslavija je ob tej priliki zapisal, da to pomeni »manifestacijski pohod proti narodni vladi«.

Eden od članov te delegacije je pojasnil, da je vladala ob prevratu v Avstriji velika nejasnost. Na eni strani je bil izvršilni odbor deželnega zbora v Celovcu, na drugi strani pa Smodej, ki je izdajal naredbe v imenu narodne vlade. Ljudje so se spraševali, kam bodo spadali. Narodna vlada je sporočala v Celovec, da je protestirala na Dunaju, ker si je lastil izvršilni odbor pravico ukazovati slovenskemu delu Koroške. Spričo tega je bilo ljudstvo »zelo navdušeno in takrat bi se lahko z lahkoto doseglo vse«. Dne 2. decembra 1918 je bil v Celovcu nabit razglas, da bo prišla jugoslovanska komisija in prevzela upravo dežele. A te ni bilo. Potem so začeli Nemci organizirati odpor, ker so vedeli, da narodna vlada ne more poslati pomoči. Po deželi so plenile nemške bande, sestavljene iz Dunajčanov in mornarjev. Vsi zavedni Slovenci so se – v zaupanju v narodno vlado – takrat zelo izpostavljali, v Ljubljani pa so naleteli na gluha ušesa in se sedaj bojijo stopiti pred svoje rojake.

Na te očitke je odgovoril predsednik vlade Pogačnik, da je zaradi izostanka vojaških akcij na Koroškem odgovorna samo vlada v Beogradu. »Zanesljivega vojaštva nimamo. Moštvo dezertira, novinci nočejo prihajati. Prosili smo pomoči vsakega francoskega ali angleškega častnika, ki je šel skozi Ljubljano, naj pošlje antanta vsaj eno kompanijo. Prosili smo v Beograd, a tam so rekli, da morajo zasesti Bačko in Banat.« Na vprašanje, zakaj niso mobilizirali poprej, pa župan Kobentar ni dobil odgovora. Poverjenik Triller je delegacijo spodbujal, naj ne izgublja poguma, naj pa tudi ne dela krivice vladi. Tudi če bi takrat (»o pravem času«) zasedli Koroško, bi nas Nemci pognali, ko bi videli, kako imamo malo vojske. Včeraj – 6. januarja – so razpravljali ves dan z generalom Smiljanićem, ki je dejal, da bo imel čez 14 dni toliko vojske, da bo lahko zasedel vso Koroško. Predsednik Pogačnik je dejal, da je odšla na pomoč v Podrošco četa 150 mož in jutri jih bo odšlo še 115. Na Gorenjskem se je prijavilo mnogo Orlov in Sokolov, ki bodo dvignili moralo. Vsega se je javilo 314 prostovoljcev. Splošna mobilizacija ni mogoča, ker ni obutve, municije in bi se ji ljudje upirali. Naši vojaki imajo le po 50

nabojev in 23 starih topov, ki nesejo do 3 km daleč, a smejo ustreliti le vsako uro. General Smiljanić mu je dejal, da bi moral imeti vsak vojak vsaj 250 nabojev. Župnik Ražun je pripomnil, da grajajo vlado zato, ker jim ni sporočila, kako je slabotna. Vendar vojaštvo je.

Anton Kristan je vprašal, zakaj je narodna vlada 9. decembra 1918 odklonila avstrijske predloge. Brejc je odgovoril: »Ko bi bila mogla narodna vlada naprej vedeti, da bo prišlo tako, kakor je pač prišlo, bi bila gotovo to ali ono storila drugače. A takrat, ko bi bilo mogoče z 200 do 300 možmi zasesti Celovec, ni nikdo mislil, da to čez 14 dni ne bo več mogoče.« Morda bi bilo boljše – je dejal Brejc – če bi se začasno prepustila vsa Koroška Nemcem. Ne bi bilo nasilja, na mirovni konferenci pa bi bila Koroška rešena nemške nadvlade. Narodna vlada je bila takrat preobložena z delom, da bi bila odstranila nevarnost 100 000 vojakov in jih v redu prepeljala prek našega ozemlja. Narodna vlada bo skušala prek beograjske vlade doseči pri francoskem generalu v Solunu, da se določi demarkacijska črta na Koroškem. Nato je Pogačnik prebral pravkar došlo brzojavko koroške deželne vlade, ki je razglasila vso Koroško zase in protestirala proti vmešavanju narodne vlade v njeno delovno področje. Končno se je oglasil še Smodej in je dejal, da dogodkov na Koroškem ni kriva narodna vlada, temveč »stranke, ki agitirajo na shodih zase, mesto da bi pobijale boljševizem in ljudstvo vzgajale za skupne zadeve«. Dejal je, da 9. decembra z Nemci ni bilo mogoče doseči sporazuma, ker so bili pripravljeni prepustiti Slovencem samo sodne okraje Dobrlo ves, Železno Kaplo in Pliberk.

V bojih za Borovlje je bil ranjen in ujet major Lavrič, njegov adjutant pa ubit. Položaj pri Podrošci je bil 8. januarja nespremenjen. Naši so držali predor na levi in desni strani, Nemci pa kolodvor. Takrat so poslali prvo legijo naravnost v ogenj, a je bilo 50 odstotkov legionarjev takoj onesposobljenih za nadaljnji boj. Zato se je morala legija v noči od 8. na 9. januar umakniti.

Dne 8. januarja je celovška vlada protestirala pri ljubljanski zaradi talcev, ki jih je bila pobrala jugoslovanska vojska. Zagrozila je, da bo posegla po najstrožjih ukrepih, če jih ne bodo izpustili v 48 urah. O tem protestu je pretresala ljubljanska vlada 9. januarja in sklenila, da zadevo izroči Beogradu; ta naj bi sporočil celovški vladi, da bodo talce takoj izpustili, brž ko bodo

Nemci izpraznili slovensko ozemlje na Koroškem. Tega dne je prišel v Ljubljano tudi parlamentarec koroške vlade in vprašal, ali je narodna vlada pripravljena pogajati se o premirju. Vlada mu je odgovorila, da je to stvar vojnega ministrstva v Beogradu (?!) in bodo tja zadevo sporočili. Če bo vojno ministrstvo na to pristalo, naj parlamentarec vpraša svojo vlado, ali bo ustavila boje med pogajanji. S tem je hotela ljubljanska vlada zavleči pogajanja, dokler se ne bi okrepila njena vojska!

Liberalni Slovenski narod je 9. januarja zapisal članek z naslovom Pod orožje! in klical med prostovoljce letnike 1895, 96, 97, 98 in 99. Zapisal je, da se je slovenski narod dolga leta boril za tujca proti lastnemu narodu. Žrtvujte sedaj vsaj nekaj tednov za svobodo domovine, za domačo grudo! Toda ta poziv je naletel na malenkosten odziv »revolucionarne« Ljubljane, kjer je morala policija prav takrat ukazati zapiranje gostiln ob 8, kavarn pa ob 9 zvečer.

Dne 9. januarja so Nemci močno pritisnili proti tunelu pri Podrošci, a so jih v treh urah vrgli nazaj. Poročilo o tem pravi na koncu: »Čast gorenjskim legionašem, posebno onim z Bleda!« Na seji vlade so govorili 10. januarja, da se je bati med delavci na Jesenicah boljševizma, toda Kristan je tolažil, da stvar ni tako huda. Sklenili so, da razpuste vse narodne svete in narodne straže, razen Narodnega sveta v Ljubljani. Odložili so vprašanje, kaj z železničarji v Mariboru, ki niso hoteli priseči Jugoslaviji. Na Dunaj so poslali protest zaradi razpisa volitev za državni parlament tudi v krajih, ki so spadali v Slovenijo. Celovški vladi so poslali brzojavko, da se je pripravljena narodna vlada pogajati, a poprej je treba ustaviti sovražnosti.

Na vladni seji so 13. januarja prebrali nov predlog celovške vlade. Ta je sporazumno z dunajsko predlagala, da bi se začeli pogajati 14. januarja v Gradcu. Dunajska vlada je sporočila, da ima dogodke na Koroškem »za elementaren pojav ljudske nejevolje radi jugoslovanskega prodiranja, pobiranja talcev, rekvizicij in drugih zatiranj«. Zato je ljubljanska vlada sklenila poslati v Gradec samo majorja Andrejko, ki naj bi poslušal nemške želje in jih sporočal v Ljubljano. »Tako se bo zadeva zavlačevala, da se dobi 10 do 14 dni časa za priprave«. Major Andrejka bi predlagal, naj nastopi premirje 14. januarja ob 8. zjutraj, preneha pa naj na 24-urno odpoved. Tudi naj bi zahteval, naj se med bojnima črtama ustvari nevtralna cona, široka 5 km. Če more,

naj doseže, da bi se nemške čete umaknile za Dravo in Krko, če pa ne, mora vztrajati pri minimalni zahtevi statusa quo. Na sejo sta prišla tudi dva ameriška oficirja, člana misije, ki je pripravljala na Dunaju gradivo za mirovno konferenco. Nihče si ni takrat mislil, da bo prav ta ameriška delegacija močno posegla v našo zgodovino in pri tem znatno prekoračila svoja pooblastila.

Premirje se je začelo 13. januarja, dan ali dva za tem pa so se začela pogajanja v Gradcu; tja sta prišla tudi dva člana ameriške komisije na Dunaju, podpolkovnik Miles in poročnik King. Odločilen je bil 16. januar, ko so koroška delegacija in major Andrejka povedali svoje zahteve. Koroška delegacija je predlagala, naj bi tekla demarkacijska črta po meji med Koroško in Italijo in odtod po meji med Koroško in Kranjsko do Freibacha, od tod na Dravo in po Dravi do koroško-štajerske meje. Tako bi ostal Nemcem velikovški, roški, beljaški in ziljski okraj. Major Andrejka je predlagal, naj bi šla demarkacijska črta 5 km severno od črte statusa quo. Nato je začel popuščati in predlagal črto statusa quo. To je bil minimum, in ker ga ni smel prekoračiti, je prosil ljubljansko vlado za nova navodila. Tudi glede uprave se niso mogli zediniti. Nemci so zahtevali upravo severno od demarkacijske črte, ki so jo predlagali, Smodej pa (ni jasno, kdo ga je poslal v Gradec), naj bi imela narodna vlada upravo nad vsem ozemljem »koder prebivajo Slovenci kompaktno, brez ozira na to, kdo ga ima zasedenega«. Tudi Smodej je prosil za nadaljnja navodila. Dne 17. januarja so se pogovori nadaljevali. Ker pa slovenska zastopnika nista dobila nadaljnjih pooblastil, so pogajanja obtičala.

Tega dne je štajerski deželni predsednik predlagal, naj bi antantne sile zasedle karavanški predor, jugoslovanske čete pa izpraznile Velikovec; tega naj bi potem zasedli avstrijski žandarji. Major Andrejka je obljubil, da bo to sporočil svoji vladi. Delegat Schumy je poudaril, da ne more odstopiti niti meter ozemlja na levem bregu Drave in mostišču pri Velikovcu. Če Jugoslovani na to ne pristanejo, so vsa nadaljnja pogajanja nepotrebna. »Potem se moramo vrniti domov in narediti sami red. Moramo se zavarovati in preprečiti vpade. Od Jugoslovanov zasedeno ozemlje Koroške proglašamo za Koroško in ne za jugoslovansko državo«.

Vse to sta poslušala tudi oba ameriška oficirja. Ko so se 18. januarja vnovič sestali, so koroški delegati postavili ulti-

mat, da se morajo jugoslovanske sile umakniti z ozemlja severno od Drave. Nemci ne bodo zasedli sodnega okraja in mesta Velikovec, zasede pa naj ga ena od antantnih sil. Ozemlje severno od Drave naj bi izpraznili v treh dneh. Avstrijski delegati so zahtevali odgovor na ta ultimat do 7. zvečer, ker »niso hoteli dati nasprotniku prilike, da bi okrepil svoje šibke vojaške položaje«. Končno so se Avstrijci le dali pregovoriti in so pristali na odgovor do 19. januarja dopoldne.

Narodna vlada je odgovorila, da ultimat odločno odklanja, ničesar pa ne bi imela proti, da bi zasedle ameriške, francoske ali angleške sile vso Koroško, če bi se s tem preprečilo prelivanje krvi in nadaljnji konflikti. Koroška delegacija je ta predlog odbila. Hotela je oditi in v 24 urah bi se začelo znova vojno stanje. Tedaj sta se oglasila – vsekakor nepooblaščena – ameriška delegata in predlagala, da bi sama odšla na teren in tam določila začasno demarkacijsko črto na Koroškem. S seboj bi vzela dva spremljevalca, Slovenca in Avstrijca. Na ta predlog delegatov ZDA sta takoj pristali obe strani. Narodna vlada je še pred odhodom te komisije na teren poslala na Dunaj k predsedniku te ameriške komisije Coolidgeu dr. Žerjava in dr. Brezigarja. Američan je razsodil, naj narodna vlada sprejme predlog obeh članov komisije.

Tako so 22. januarja sklenili graško-ljubljanski protokol; v njem sta obe strani pristali na začasno demarkacijsko črto, ki jo bosta na Koroškem potegnila Miles in King, dalje, da se bosta držali premirja in da se bo po tej določeni demarkacijski črti razdelila Koroška na dve upravni področji. Hkrati so sklenili tudi vojaško pogodbo; v nji je bilo rečeno na prvem mestu, naj čimprej odvzamejo prebivalstvu orožje in municijo in po zakonu kaznujejo vsako vojaško samovoljo. Dalje je bilo prepovedano omejevanje osebne svobode in jemanje talcev, določena je bila zamenjava ujetnikov in ranjencev ter izpustitev vseh, ki so bili zaprti zaradi špijonaže in izdaje. Najpomembnejša je bila 9. točka: »Črta, kjer so sedaj vojaške enote, ostane demarkacijska črta, dokler ne bo ameriška komisija postavila nove«. Na seji ljubljanske vlade so še 17. januarja močno poudarjali željo, naj bi čimprej zasedli Beljak in Celovec in bi tako za zdaj nevtralizirali predlog dunajske vlade, po katerem naj bi zasedli Celovec in Beljak Američani, Angleži ali Francozi, nikakor pa ne Italijani.

Dne 19. januarja je bil v Ljubljani zbor zaupnikov SLS, na njem je dejal Korošec, da stavi klerikalna stranka svoje upanje glede Gorice in Trsta na to, da Italijani v svetu ne uživajo simpatij, ker v vojni niso izpolnili obljub londonske pogodbe. »Če nam je ugrabljen Trst in Goriška,« je dejal Korošec, »potem delegati na mirovni konferenci niso upravičeni podpisati miru. Gotovo je, da nam glede mej na Koroškem ne bo nihče delal težav. Kdor koli sedaj izmed Nemcev in nemškutarjev vzdigne roke proti enemu našemu sobratu, njega si je treba dobro zapomniti za čase, ko bodo naši sodniki take javne zločince sodili z biči in škorpijoni.« Dalje je dejal, da je SLS zaradi nemške in italijanske nevarnosti sklenila koalicijo z JDS in JSDS. Koalicija bo trajala tako dolgo, dokler bo sodelovanje lojalno. Ta koalicija je bila ustvarjena v prvi vrsti tudi zaradi skrbi za notranji red in mir. Pogoji koalicije so bili: najtesnejše sodelovanje za osvoboditev okupiranih delov Kranjske, Goriške, Trsta in Reke in doseči pravično mejo na Koroškem, Štajerskem in Ogrskem, vzdrževanje reda in miru v državi, konsolidacija Države SHS na zunaj in na znotraj, redna prehrana ljudstva, boj proti oderuštvu in verižništvu, enaka volilna pravica po proporcu za moške in ženske in odprava vseh socialnih krivic.

Na vseslovenski konferenci JSDS 19. januarja v Ljubljani so izglasovali mnogo sklepov. Najvažnejši so bili: popolna združitev in konsolidacija države SHS, ker je taka država temeljni pogoj uspešnega boja za socializem in demokracijo, ločitev cerkve od države, republika in politični demokratizem, razlastitev veleposesti, podržavljenje rudnikov, železnic in velike industrije, zadružna oblika gospodarstva, radikalna socialna zakonodaja, pritegnitev kmetov v socialno demokratske vrste in protest proti italijanski okupaciji. Glede Koroške je bilo rečeno, da se mora urediti narodna meja pravično. »Konstatira pa konferenca, da sedanji odpor od naše strani ni izzvan po nemških vojaških četah in obžalujemo, da so nemški socialni demokrati pritrdili imperialistični težnji nemških nacionalistov, da ves slovenski del Koroške, izvzemši občine Jezersko, pripade pod nemško republiko kot nemško ozemlje.«

Delovanje narodne vlade v prvotni obliki je prenehalo, ko je regent 23. januarja postavil dr. Brejca (SLS) za predsednika, dr. Žerjava (liberalca) za podpredsednika ljubljanske vlade in

štiri poverjenike (za notranje zadeve, prosveto, kmetijstvo in pravosodje). To je bil prvi udarec centralizma.

Podpolkovnik Miles je nastopil obljubljeno potovanje po Koroškem, toda 27. januarja je bil priča krvavih dogodkov v Mariboru. Ti dogodki, ki so jih močno izrabili nemški nacionalisti, so bili na zunaj nekakšna velika nemška demonstracija; podprli so jo tudi nemški socialisti, kajti Milesu naj bi dokazali, da je Maribor nemški. Varnostni organi v Mariboru so nazadnje nevarne demonstrante razgnali s streli v zrak pa tudi v množico, tako da je bilo nekaj mrtvih in ranjenih. O dogodku so govorili na seji ljubljanske vlade 2. februarja. Tej so poslali iz Maribora o tem posebno uradno poročilo. V njem je bilo rečeno, da se je zdel prihod ameriške komisije »turbulentnim elementom primeren, da bi Maribor nasilno odtrgali od jugoslovanske uprave. Toda jugoslovanske oblasti so bile o pripravah boljševiških elementov poučene«. Napovedane manifestacije so imele nacionalno (nemško) pretvezo. Preiskava je dognala, da so padli prvi streli iz množice in so vojaki v silobranu začeli streljati najprej v zrak. Dalje je bilo rečeno, naj bi odslej ne dopuščali več nobenega zbiranja, kajti »Maribor... smatrajo neki elementi za prehodno točko, da zanetijo požar brez smiselne prekucije tudi v Jugoslaviji. Mi smo svetu in zlasti ententi kot elementu miru dolžni, *da tega ne dopustimo* (podčrtano v originalu). Prebivalstvu hočemo poskrbeti pravično ravnanje v socialnem pogledu in boljši položaj kakor je v Nemški Avstriji, zlasti glede prehrane.«

Dobesedni pomen tega odstavka bi govoril za to, da so bili dogodki v Mariboru celo poskus neke »boljševiške« revolucije. Nekaj podobnega moremo zaslediti tudi v poročilu hrvaškega bana 17. januarja ljubljanski vladi, da se zbirajo boljševiški agenti v Moskvi in se pripravljajo zanetiti boljševiško gibanje v Jugoslaviji. Tudi iz Maribora so že 20. januarja sporočili v Ljubljano, da je položaj napet in se je bati »revolucije, katera bi bila lahko usodna z ozirom na dejstvo, da stoje pri Lipnici trije bataljoni nemškega vojaštva z močno artilerijo«.

Na seji 31. januarja je ljubljanska vlada sklenila sporočiti francoskemu generalu na Reki, da bi bilo na Koroškem takoj konec bojev, če bi se demarkacijska črta ujemala z etnično črto, ki naj bi tekla od Dobrača na Grlico in odtod na Osojsko jezero – Ture – Turska gora – Svinška planina – Koralpe. Konec ja-

nuarja je v Sloveniji prenehal delovati štab 2. vojnega okrožja in prešel pod štab dravske divizije.

Med tem je potovala Milesova komisija po Koroškem. V Borovljah je na primer izvedela, da hoče večina Nemcev in Slovencev ostati v Avstriji, to so dokazali tudi v dotedanjih bojih. O delu te komisije je poročal tudi general Maister na seji ljubljanske vlade 2. februarja. Dejal je, da sta oba ameriška oficirja zelo rezervirana. V Cmureku in Radgoni je viselo mnogo nemških zastav, toda to je bilo naročeno iz Gradca. Dalje je general Maister »opisoval tudi nevarnosti, ki pretijo naši državi od boljševiškega gibanja«, in povedal, da bodo 20. februarja poskušali graški in dunajski komunisti vreči dosedanji vladi. »Obstaja nevarnost,« je dejal, »da se ne bi tega dne uprli v Mariboru Nemci in vsi železničarji nemške socialne demokracije, čeprav so slovenske narodnosti. Bati se je tudi, da bi se boljševiški duh ne razširil iz Avstrije med naše vojaštvo.« Zato je prosil, naj bi prišel v Maribor bataljon srbske vojske. Potem bo severna meja popolnoma varna. Najboljše sredsto proti boljševizmu med vojaštvom je dobra prehrana, zadostna preskrba z obleko in poduk. Tudi antanta se boji boljševiškega gibanja. Nato je general dejal: »Zato pa ententa zaupa Jugoslovanom, ker je pri njih to gibanje najmanj razvito. *S tega stališča je tudi ententa zadovoljna, da je Maribor v posesti Jugoslovanov.*« (Podčrtal MM.) Dalje je general Maister opozoril, naj iz taktičnih ozirov vedno naglašajo, da »se mi ne borimo proti Nemcem, ampak proti boljševiškemu gibanju, ki preti preiti k nam iz Nemške Avstrije«. Zato naj bi ljubljanska oziroma beograjska vlada zahtevala, naj zasedejo Gradec antantne čete, ker je tam glavno gnezdo boljševizma.

Tega dne je ljubljanska vlada razpravljala tudi o tem, kaj storiti z nemškimi in slovenskimi socialnodemokratičnimi železničarji v Mariboru, saj jih je bilo 800 do 1000. Če bi odstavili njihove voditelje, bi izbruhnila stavka. »Prestrogih represalij zaenkrat ne kaže izvajati, ker je pri južni železnici ... investiran belgijski, francoski in angleški kapital. Zato naj zaenkrat ostane pri tem, da se močno pomnoži vojaštvo v Mariboru za vse slučaje.«

Dne 4. februarja je dobila ljubljanska vlada od dunajske vlade telegram, da je prišlo v okolici Radgone »do vstaje od okupatorjev stiskanih kmetov«, ki jih je podprla tudi Madžarska. Dalje je bilo v brzojavki rečeno, da so bili kmetje prisiljeni zagrabiti

za orožje, dunajska vlada pa je predlagala, naj bi prišle v te kraje antantne sile in določile začasno demarkacijsko črto. Podobna kmečka vstaja je bila že decembra 1918. Dejstvo je, da so Radgono napadle avstrijske oborožene sile, da so se vneli zelo hudi boji, a so nazadnje Nemce odbili. Na vladni seji je 7. februarja poročal dr. Žerjav, da ga je obvestil general Maister, da je zaradi vstaje naložil Radgoni pol milijona kron vojne kontribucije in pridržal talce. Zato je vlada sklenila, naj kontribucijo takoj vrnejo in talce izpustijo, ker je mesto nedolžno. Prebivalstvo severno od Drave so obvestili, da po izjavi nemške vlade »tolpe, ki napadajo Radgono in okolico, niso regularne čete Nemške Avstrije, zato te čete ne uživajo nobenih pravic po mednarodnem pravu in se bo proti njim nastopalo kot proti roparskim tolpam«.

Na tej seji so obravnavali tudi poročilo o delu ameriške komisije, ki je takrat mislila določiti za demarkacijsko črto Zilico–Zilo–Dravo in bi tako izgubili 70 000 Slovencev. Ob tem poročilu se je vnela debata. Triller je dejal, da smo sami krivi, ker smo podpisali ljubljansko-graško pogodbo in s tem položili svojo usodo v roke Američanom. Remec (SLS) je dejal, da bi na Koroškem spet izbruhnili boji, če ne bi sprejeli demarkacijske črte. Nemci bodo zmagali in izgubili bomo še to, kar imamo. Smodej je dejal, da je demarkacijska črta velik prejudic za mirovno konferenco. Brejc pa je nato vprašal, če bi bila sprejemljiva črta Krka–Glina–Glinica–Vrbsko jezero–Zila–Zilica. Nazadnje so sklenili samo to, naj poskuša Beograd vso stvar zavleči, h Coolidgeu na Dunaj pa naj pošljejo posebno delegacijo.

Med tem je Coolidge že dobil Milesovo poročilo, v katerem je predlagal za demarkacijsko črto Karavanke. Miles je razdelil obhojeno pot na štiri področja. Področje Otok (Drava–Vrbsko jezero–Glina–Krka) je po njegovem spadalo gospodarsko k Celovcu. Slovensko prebivalstvo se je tod »močno izjavilo za Nemcem prijazno stališče«.

Področje Rožna dolina (Karavanke–Zila–Zilica). Miles je zapisal, da so Karavanke boljša demarkacijska črta kot Drava. Tod so ljudje jasno izpovedali, da so po rodu Slovenci, pa bi rajši ostali pod avstrijsko upravo.

Področje Velikovško koleno (trikot severno od Drave med Krko in Volščico (Wolnitz). Tod so izjavili slovenski kmetje, da bi zdaj rajši ostali pod avstrijsko upravo.

Področje Podjunska dolina (Freibach) Drava–Karavanški greben in razvodnica med Št. Vidom in Dravogradom. Tu je bilo 60 % za Nemčijo in 40 % za Jugoslavijo. Temu elaboratu je nasprotoval član Coolidgejeve misije prof. Kerner. Ta je predlagal, naj bi Otok prepustili Avstriji. Rožno dolino južno od Drave Jugoslaviji, Velikovško koleno severno od Drave Avstriji, a Podjuno Jugoslaviji. Po njegovem bi bila najboljša demarkacijska črta Drava.

Dne 8. februarja je predlagala graška vlada, naj bi francoska komisija preiskala glede bojev okoli Radgone. Sklenjeno je bilo premirje, in sicer za 24 ur. Tega dne je prišla na Dunaj h Coolidgeu tudi delegacija ljubljanske vlade, toda jo je zelo hladno sprejel. Priznal je, da so se ljudje pod nemškim pritiskom izjavljali za Avstrijo in take izjave niso resničen izraz ljudske volje. Poudaril je, da je usoda koroškega vprašanja zvezana z vprašanjem na Štajerskem in dovolil, da mu predlože še eno spomenico, preden se bo dokončno odločil; odklonil pa je, da bi mu sporočili naše minimalne zahteve glede demarkacijske črte.

Francoska komisija je res prišla in spremljal jo je general Maister. Ta je potem poročal ljubljanski vladi, da so povsod »ob progi videli novo oblečene in dobro oborožene kmete s hribov v starosti od 18 do 50 let«. Dalje je poročal, da so hoteli Nemci maskirati ljudsko vstajo, češ da so boji okrog Radgone izbruhnili samo zato, ker je bilo ljudstvo razburjeno zaradi jugoslovanske okupacije. Tako so se 10. februarja sešli delegati ljubljanske in graške vlade; v navzočnosti francoske delegacije (major Montegu) so se začeli pogajati glede demarkacijske črte v radgonskem okraju. Po tej pogodbi smo obdržali Radgono in Špilje, umaknili smo se iz Cmureka in Lučan. Določeno je bilo, koliko naj ima vsaka stran vojske v posameznih krajih. To črto je 11. marca potrdil tudi maršal Foch. O tem sestanku je poročal Žerjav na seji vlade 12. februarja. Dejal je, da so naši v gospodarskih vprašanjih veliko popustili, vendar pa bo šla demarkacijska črta na Štajerskem »tako visoko, da ne bo mogoče, da bi se na Koroškem priklopil Spodnji Dravograd« Nemški Avstriji. Med demarkacijsko črto so potegnili tudi nevtralni pas.

V tem času je spregovorilo glede Maribora tudi vodstvo JSDS: »Ker leži Maribor na etnografsko strnjenem ozemlju, se nam zdi stremljenje mariborskih Nemcev, med katerimi tvori pretežno večino nemško socialnodemokratsko delavstvo, za Nem-

ško Avstrijo neopravičeno. Stoječ pa na stališču politične svobode in uvažujoč okolnost, da manjka še mednarodno veljavne odločitve mirovne konference glede naših mej, ne moremo in ne smemo odrekati tudi mariborskim Nemcem pravice, da smejo manifestirati svoje želje za pripadnost k Nemški Avstriji... S tega stališča tudi obsojamo vsake politične represalije.« Socialni demokrati so torej govorili odkrito in se niso bali »boljševiške« nevarnosti.

Coolidge je 12. februarja sporočil ameriški mirovni delegaciji v Parizu, da je sporno ozemlje na Koroškem zemljepisna in gospodarska celota. Dokazal je tudi obstoj »proavstrijskega razpoloženja velikega dela in morda celo večine koroških Slovencev«. Zato je predlagal demarkacijsko črto – mejo na Karavankah. To je bilo usodno!

Zelo zanimiv je članek, ki ga je prav v tistih usodnih dneh napisal slovenski geograf in zgodovinar dr. Vinko Šarabon v Slovencu o jugoslovanskih kolonijah. Dejal je: »Iznebimo se kontinentalnosti, podaljšajmo Dalmacijo preko morja, branimo Trst in Gorico z zahtevo po kolonijah v Mali Aziji.« Ne more biti dvoma, da bi se dr. Šarabon v tem članku šalil!

Dne 16. februarja so bile v Avstriji volitve v začasno narodno skupščino na Dunaju. Na Koroškem so dobili socialni demokrati veliko večino, vse druge stranke pa samo nekaj nad 1000 glasov več. Tako je postala Socialnodemokratska stranka na Koroškem odločilna stranka. Imela je v svojih rokah tudi bojne enote Heimwehr (ponekod celo Rotes Volkswehr) in poleg tega še delavske bataljone (Beljak – Celovec). V vseh teh vojaških enotah so obstajali vojaški sovjeti.

Na seji izvršnega odbora SLS je prof. Remec poudaril, da so razmere v Jugoslaviji dosti nejasne. Na Štajerskem so meje deloma urejene, ne pa na Koroškem in proti Italiji. Italijani so na vratih Ljubljane in je nevarnost, da je ne zasedejo, če bi nastali nemiri. Boljševizem se širi po Hrvaškem, a tudi pri nas se oprijemljejo njegovih nazorov. Veliko so na tej seji govorili o preosnovi našega kmetijstva. Predvsem naj bi izenačili cene kmečkih pridelkov v vsej državi in izpeljali bi stanovsko politično organizacijo za kmete, delavce, rokodelce in obrtnike. Ustanovili naj bi ali oživili po vsej Sloveniji krajevne Kmečke zveze, ki naj bi se združile v jugoslovansko kmečko zvezo. Ustanovili naj bi tudi jugoslovanske delavske strokovne in obrtniške zveze. Nato

je seja sprejela natančno izdelan kmečki program SLS. Vodstvo SLS je namreč dobro vedelo, da bo kmečki človek tudi v novi državi njegova hrbtenica.

Na protest jugoslovanske vlade pri ameriški mirovni delegaciji v Parizu zaradi Milesovega samovoljnega določanja demarkacijske črte na Koroškem je ameriška delegacija 26. februarja sporočila Coolidgeu, da v nobenem primeru ne smejo objaviti nobene demarkacijske črte, pač pa je treba obema strankama (Jugoslaviji in Nemški Avstriji) sporočiti, da je zadeva o začasni razmejitveni črti sedaj v rokah mirovne konference. Miles torej mesec dni poprej ni govoril resnice dr. Žerjavu v Gradcu, ko je dejal, da je potrjen kot razsodnik v spornih zadevah med Jugoslavijo in Nemško Avstrijo. Zakaj Miles takrat ni govoril po resnici, je težko reči. Vemo le to, da nihče ne govori neresnice zastonj.

Dne 26. februarja so se odpeljali v Beograd slovenski delegati na zasedanje začasnega narodnega predstavništva. Delegate so izbrale vse tri slovenske stranke po posebnem ključu, ki ga je določil notranji minister Pribičević. V Beograd so prišli odposlanci iz vseh delov kraljevine, le zastopnikov Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) ni bilo. Radić je poskušal biti dosleden. Kot ni glasoval za odhod delegacije Narodnega veća v Beograd, tako tudi ni prišel sedaj s svojo stranko v Beograd. In prav to ni moglo biti dobro znamenje!

Zasedanje začasnega narodnega predstavništva se je začelo 1. marca. Vseh delegatov je bilo 270 (iz Slovenije 32); odločili so se, da se bodo držali poslovnika bivše srbske narodne skupščine. Na prvem rednem zasedanju 16. marca je regent prebral kraljev prestolni govor, v njem je poudaril, da je treba verovati v zaveznike, da bodo pravično uredili jugoslovanske zadeve. »Ne zahtevamo ničesar, kar bi bilo tujega!« Poudaril je potrebo po agrarni reformi, skrb za invalide in dejal, naj se »dosedanji plodovi notranjega razvoja, ki so Srbiji pridobili zaslužen sloves v vsem našem narodu, kar naprej presadijo na vse ostalo državno območje z začasno vlado ... do nove ustave«.

Do 13. marca so kraljevino SHS priznale ZDA, Grčija, Norveška in Švica, niso je pa še priznale Anglija, Francija in Italija, od teh torej vsaj dva stebra antante. Da je nista priznali Anglija in Francija, je bilo že v začetku sej začasnega narodnega predstavništva ponovno izraženo močno negodovanje.

Ko je na Madžarskem 22. marca oklical svet ljudskih komisarjev sovjetsko republiko, je slovenska buržoazija prestrašeno zaklicala mirovni konferenci v Parizu: »Rdeča nevarnost ni izmišljena! Ne odbijajte sigurnih zaveznikov SHS zato, da si ohranite nesigurne! V izbiri med Jugoslavijo in Italijo za vas ne more biti dvoma. Pri nas so dane garancije za mir in zvestobo!« Socialistična omladina je 24. marca zapisala, da pariška konferenca vedno bolj dokazuje, kako številčno šibki narodi nimajo pravice do zaščite. Dve rešitvi sta možni: da »postanemo aktiven činitelj revolucionarnih evropskih mas, če ne zaduše oblastniki s silo orožja upor duha prej, preden prišumi razburkano valovje do nas, ali pa, da odrešimo ugrabljeno ozemlje s smotrnim iredentističnim delom.«

Okrajno glavarstvo v Velikovcu je 25. marca poročalo o raznih nasilstvih nemških vojakov, tatvinah itd. »Baron Helldorfove gozdove so nemški vojaki in posestniki v Gorenčah že vse med seboj razdelili in tam že sekajo in odvažajo les. Kmetje so žandarje in nadgozdarja napodili, ko so prišli merit les in vzeli zapiske.« (Pripis obmejnega poveljstva za vzhodno Koroško: »V znanje, kako nastopajo na Koroškem razbrzdani nemški boljševiki.«) V noči na 30. marec so Nemci napadli Velikovec, a so jih odbili. Ujetniki so povedali, da so Nemci širili med slovenskimi vojaki tudi letake, ki »so skušali navajati k boljševizmu«. Verjetno gre za letake tele vsebine: »Jugoslovanski vojaki! Zakaj se še vedno borimo. Ker to hočejo ljubljanski odvetniki in dobičkarji, ki so menda z vojno še vse premalo zaslužili ... Proč z orožjem, spodite vojne hujskače! ... Če se hočeta advokat Brejc in far Smodej bojevati, naj to storita na svoje stroške! ... Idite domov! Živeli kranjski vojaki! Živela svobodna Jugoslavija!« Morda je ta letak le rahel odsev bližine sovjetske madžarske republike.

Na seji ljubljanske vlade 4. aprila je bila navzoča delegacija medstrankarskega odbora iz Maribora in poročala o položaju na severni meji. Delegacija je vprašala, ali »ne bi kazalo izvršiti tudi na štajerski meji ljudsko glasovanje, kakor se je to storilo na Koroškem. Glasovanje naj bi se vršilo po župnijah in vlada naj bi dala medstrankarskemu odboru v Mariboru ves vladni aparat na razpolago«. Glasovanje bi bilo umestno, ker bi se na njegove uspehe lahko sklicevala jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci v Parizu. Osnovne priprave za to glasovanje naj bi bile:

izgon odpuščenih javnih uslužbencev, izboljšanje prehrane zlasti v ptujskem okraju, nemška podjetja naj postavijo pod nadzorstvo, v vseh obmejnih občinah naj takoj postavijo slovenske gerente (zlasti v radgonskem okraju), vzpostavijo naj zopet narodne svete itd. (V tem predlogu je omenjeno neko glasovanje na Koroškem. Kdaj je bilo in s kakšnim izidom, ni znano. Ohranjen je sicer letak iz leta 1919 – verjetno delo nemške propagande –, ki govori o glasovanju na Koroškem, v katerem je v 89 občinah, ki so jih zasedli Jugoslovani, glasovalo od 93 908 upravičencev 80 565 za Avstrijo, 737 za Jugoslavijo, 68 glasovnic pa je bilo praznih.)

Na ta mariborski predlog je Brejc dejal, da je bilo na Koroškem res ljudsko glasovanje, in to po ukazu predsednika jugoslovanske delegacije v Parizu Pašića. Štetje na Štajerskem bi bilo nevarno, saj bi pokazalo, da je še veliko ljudi, ki hočejo pod Nemško Avstrijo. Lipold je predlagal, naj bi pri glasovanju zbirali samo glasove »za«, hkrati naj bi bilo to glasovanje priprava za morebitno uradno glasovanje. Dr. Vodopivec je dejal, da bi bil tak plebiscit proti volji slovenskega delegata v Parizu dr. Žolgerja. Ta je za plebiscit le v tistih krajih, ki so jih zasedli Italijani. Glasovanje je takrat ukazal Pašić zato, da bi izpodnesel Milesove ugotovitve. Plebiscitu je bil zelo naklonjen general Maister. Dr. Žerjav je dejal, da bi bil plebiscit koristen samo s sijajnim izidom. Zato ljubljanska vlada predloga o plebiscitu ni sprejela, naročila pa je delegaciji, naj predlaga vladi za nadzorstvo nad nemškimi podjetji določene zadeve. Sklenila je, naj razpuste vse občinske svete ob demarkacijski črti, čeprav je določala pogodba o premirju (13. februarja), da se politična in sodna uprava ne smeta spremeniti. Policijski komisariat v Mariboru je dobil dovoljenje, da izžene kot nadležne tujce odpuščene javne uslužbence in osebe »boljših slojev, ki so zganjali politično propagando«. Izgnali naj bi jih polagoma, navodila pa naj bi policija sestavila tako, da jih lahko deželna vlada »internacionalno zagovarja«.

Na vladni seji 7. aprila je bilo rečeno, da je deželna vlada v Celovcu ustavila plače tistim slovenskim župnikom, »ki so izkazali svojo pripadnost jugoslovanski državi z javnim delovanjem proti nemško-avstrijski državi«. Pač pa je celovška vlada dovolila Mohorjevi družbi pripeljati svoje knjige do Podrošce, medtem ko je razpošiljanje časopisa Mir po pošti prepovedala. Prebrali so

tudi depešo Narodnega sveta za Mežiško dolino o hujskanju nemškega uradništva in odstavljenega učiteljstva. Narodni svet je predlagal, naj učiteljstvo takoj izženo čez mejo, nemško uradništvo pa odstavijo. Na seji 14. aprila sta izjavila socialnodemokratska poverjenika A. Kristan in Prepeluh, da ju je vodstvo stranke poklicalo iz vlade. Predsednik Brejc je temu ugovarjal in dejal, da je bil vzrok za začetno koalicijo nevarnost, ki je pretila od vseh strani domovini. Sedaj bi ne kazalo rušiti te koalicije, ker še obstaja nevarnost »in šele hitimo proti vrhuncu svetovne krize«. Odpadel je tudi neposredni vzrok izstopa, ker nameravane železniške stavke ne bo. Prepeluh je pojasnil, da sta v Socialnodemokratski stranki dve struji. Ena, ki noče nositi odgovornosti za stavko in želi še ostati v vladi, in druga, močnejša, ki je za odpoklic zastopstva iz vlade, ker vlada nima nobenih zakonodajnih pravic, nobenih pravic nad financami in sploh nobene avtonomije. Oba poverjenika sta potem izjavila, da bosta počakala nadaljnjih sklepov stranke. Ta je še naprej zahtevala odpoklic; o tem je vlada ponovno razpravljala na seji 16. aprila in v zvezi s tem o političnem položaju, ki bi nastal, če bi zastopnika socialne demokracije izstopila iz vlade.

Žerjav je na seji 16. aprila povedal, da se »vrše v Ljubljani, ljubljanski okolici, zlasti v Šiški v zakotnih gostilnah tudi po policijski uri shodiči, po katerih se direktno ščuva na požig, klanje in pobijanje«. Na seji 23. aprila je Prepeluh izjavil, naj glede njegovega pismenega izstopa iz vlade velja, kot da ga ni vložil. Na tej seji so v strahu pred 1. majem sklenili, da zapro po vsej Sloveniji gostilne in kavarne 30. aprila že ob 8. zvečer, 1. maja pa prepovedo točenje alkoholnih pijač. Ker pa sta Kristan in Prepeluh jamčila, da ne bo nemirov, je vlada sklep preklicala in dovolila tudi praznovanje 1. maja, čeprav je to beograjska vlada prepovedala.

Žerjavovo poročilo na seji 16. aprila je bilo le nekoliko pretirano. Splošno nezadovoljstvo – zlasti med delavstvom – je vladalo povsod. Poročilo o seji dekanov ljubljanske škofije od 23. aprila pravi, da se je položaj na kmetih že začel popravljati. Konferenca dekanov je ugotovila in naročila, da je treba v vsaki župniji dobro izpeljati organizacijo SLS in imeti sem pa tja politične shode, dalje, da je treba razširjati klerikalno časopisje itd.

Takrat so se na Koroškem pripetili dogodki, ki so močno razburkali duhove. Kaže, da je to pot slovenska buržoazija (brez

vodstva socialnih demokratov) uporabila nam že znano nemško zvijačo o ljudski vstaji. Dne 24. aprila je prišla s Koroške novica, da je pritisk vedno hujši in da je »ljudstvo pripravljeno z orožjem odbiti neznosni pritisk sovražnika«. Zato je še istega dne prosila vlada poveljstvo dravske divizije, naj »se dotični kraji zasedejo« in Žerjav je izvedel, da je poveljstvo dovolilo na večkratne prošnje polkovnika Bleiweisa, naj »napravi na celi črti, zlasti pri Velikovcu velik izpad z odkritim namenom, da vrže nemške čete nazaj in vzame sovražnikove topove, ki ogrožajo dravske mostove«. S poveljstvom je govoril tudi predsednik vlade; temu so zatrjevali, da »smo močni dovolj, da se izpad posreči in da bi že davno lahko osvojili Celovec«.

Slovenski narod je 29. aprila zapisal: »Narod je zaklical v Pariz: Nehajte! Sam si je vzel, česar mu niso mogli dati samozvani sodniki sveta. Naše čete zasedajo naše kraje z vihrajočo trobojnico, ker tako želi naše ljudstvo.« Ali na drugem mestu: »Koroška se osvobaja – vstaja slovenskega ljudstva proti nemško-boljševiškemu nasilju. Divjanje nemških band na Koroškem... vse to je povzročilo, da je zavrela kri tudi jagnječe krotkemu slovenskemu prebivalstvu na Koroškem. Zgrabilo je za orožje, da se v samoobrambi reši svojih nemških zatiralcev. Vstaja je izbruhnila v zgornji Rožni dolini. Ponekod so se vneli mejni boji. Do skrajnosti obupano ljudstvo je zaprosilo naše obmejne čete na pomoč, ki so se prošnji odzvale, ker niso mogle ostaviti trpečega ljudstva brez zaščite.«

Ljubljanski dopisni urad je sporočil: »Že več tednov je apeliralo slovensko prebivalstvo v pokrajinah, zasedenih od nemških čet, na vlado in armado kraljevine SHS in na mirovno konferenco, naj napravi kraj temu terorju, ki ga izvajajo nemško-boljševiške tolpe, in naj svoje ljudstvo osvobodi. Jugoslovanska vlada se vsem tem pozivom ni mogla odzvati, ker se je v januarju 1919 ob intervenciji neke ameriške misije vezala na sklenjeno premirje in se je tega premirja tudi držala, četudi so nemške tolpe to premirje kršile z ognjem pušk in topov... Vesti o najnovejših dogodkih na pariški konferenci so vzele ljudstvu zadnjo nado na skorajšnjo rešitev... Zato je sklenil slovenski narod... zlasti v Rožni dolini in med Velikovcem in Celovcem, da si pomaga sam. Naše ljudstvo je razorožilo nemške tolpe, ki so se le prav slabotno upirale in ponekod celo z njimi fraternizirale. Ljudstvo je nato proglasilo svoje združenje s kraljevino SHS in

naprosilo jugoslovanske čete, stoječe na demarkacijski črti, ki so jo nemške čete zapustile, naj one prevzamejo skrb za red in mir... Narod je čete povsod sprejel z največjim navdušenjem. V tukajšnjih krogih se torej dogodki zadnje noči presojajo v tem smislu, da ni v njih videti nikakega sovraštva napram nemško-avstrijski republiki, s katero želi stopiti jugoslovanska vlada v prijateljske odnošaje.«

Ta vojaška akcija ljubljanske vlade, ki so jo silili predvsem liberalci, je bila 29. aprila nekako takale: tržaški bataljon je stal brez akcij severno od Dravograda, 2. bataljon slovenskega planinskega polka je udaril s črte Kokošnjak (1512)–Rabštajn na Etno vas in Labot, a so ga odbili na izhodišče. Na velikovškem mostišču sta napadala 3. bataljon mariborskega polka in četa slovenskega planinskega polka na sektorju Vovbre–Sv. Štefan, a so ju odbili, osrednja bojna skupina (3. bataljon celjskega polka in dve četi 1. bataljona slovenskega planinskega polka) je napadala s sektorja Orliča vas–Mrzla voda–Šmarjeta proti Trušnjam, a je naletela na močan odpor. Levo krilo je napadalo s črte Šmarjeta–Rak–Drava proti zahodu, prišlo do Krke, zavzelo Trušnje in Mali Št. Vid, medtem ko je 2. bataljon ljubljanskega polka napadal od Dul do blizu Grabštajna, 3. bataljon ljubljanskega polka pa s črte Galicija–Apače–Šmarjeta–Sele in prodrl v bližino Borovelj, kamor je prišel tudi ljubeljski odred. Pri Podrošci naj bi se mostišče pri tunelu razširilo vsaj do Drave.

Ker naše čete niso dosegle pričakovanih uspehov, so se zvečer vrnile na izhodišča. Bilo je precej mrtvih in ranjenih ter okrog 400 ujetih. Dunajska vlada je takoj vprašala beograjsko vlado, kaj to pomeni, ta pa je odgovorila, da se je napad začel brez njene vednosti. Zato je dunajska vlada ukazala svojim silam, naj pazijo, da bi se ne zapletle v vojno z Jugoslavijo in naj nikar ne prekoračijo demarkacijske črte. Celovški vladi je dunajska vlada dovolila vpoklic novih letnikov in poslala na pomoč enote folksvera z Dunaja in Klosterneuburga. Na Koroško so začeli prihajati tudi razni prostovoljski oddelki. V sporazumu s komandantom antantne komisije za premirje na Dunaju, italijanskim generalom Segrejem, so te enote dobile nalogo držati Dravo kot demarkacijsko črto, da ne bi Avstrija zapravila svojega ugodnega položaja na mirovni konferenci, kjer jo je tudi Italija podpirala. Italija je podprla Avstrijo tudi na Dravi in italijanski generalni štab je poslal svoje sile na črto Jesenice–Beljak.

Avstrijci so 2. maja prešli v protiofenzivo na velikovškem področju; tu je že zjutraj popustilo naše desno krilo, glavnina pa se je začela reševati čez dravski most. Od celjskega in mariborskega polka je ostal le še slab bataljon, vse drugo je bilo ujeto. Dunajska vlada je svetovala celovški, naj se zadovolji s Celovcem in s črto na Dravi.

Kakšna je bila avstrijska vojska? Njen velik del je sestavljal folksver, socialnodemokratska vojaška organizacija, v kateri so bili nekateri bataljoni zelo dobri, zlasti tisti, ki so bili sestavljeni iz oficirskega in podoficirskega kadra bivših koroških regimentov. V vseh enotah so komandante volili, oblast pa so imeli voljeni sovjeti, ki so imeli pravico vplivati tudi na komandantove odločitve. Tako je bilo od sovjetov odvisno, ali se bo bataljon bojeval ali ne. Tudi se je zgodilo, da je več bataljonov zapustilo bojišče, ker se je to zdelo sovjetom umestno.

Na seji ljubljanske vlade je socialnodemokratski član 3. maja zahteval natančnejše poročilo o dogodkih na Koroškem, zakaj so prekršili premirje, kdo je vodil vojaške operacije, kdo je zanje odgovoren, ali sta se res sporazumeli deželna vlada v Celovcu in italijanska okupacijska oblast, da bodo Italijani avstrijski vojski pomagali z municijo itd. Čeprav so bila to nerodna vprašanja, je predsednik vlade obljubil, da bo odgovoril čez dva dni.

V noči od 3. na 4. maj je formiral komandant bataljona tirolskega folksvera tri kolone, da bi z njimi likvidiral jugoslovansko mostišče pri podroškem tunelu. Sovjet se je nekaj časa obotavljal, ali bi dovolil napad, češ da so poslali tirolski bataljon na ta sektor pravzaprav zato, da bi prevzel transport moke in ga odpeljal na Dunaj. Tako so zadevo dali na glasovanje in od 170 mož se je prijavilo za boj 89. In ti so, pomnoženi z nekaj borci iz bataljona folksvera iz Klosterneuburga, takoj zbežali do Pogorja, brž ko so naleteli na ogenj jugoslovanskih mitraljezov. Vendar so Avstrijci 4. maja uspešno udarili na področje Galicija–Šmarjeta–Sele. Med operacijo so metali avstrijski avioni tudi letake, v katerih je bilo napisano, da je v Ljubljani ustanovljen vojaški sovjet, ki bo vse spore poravnal z avstrijskim vojnim sovjetom, in pozivali naše, naj se ne vojskujejo brez potrebe. Naše so zvečer vrgli na Obir, ponoči pa so se umaknili na črto Pliberk, Drava, Karavanke.

Naslednjega dne je zahteval general Segre, naj dunajska in ljubljanska vlada takoj ustavita sovražnosti; to je sporočil tudi celovški vladi. Toda v noči od 4. na 5. maj so Avstrijci prešli

Dravo pri Velikovcu in zavzeli Pliberk. Naši so se umikali čez Prevalje in Guštajn in prek hribov k Dravogradu in Slovenjemu Gradcu. Panika je bila splošna. 5. maja je odgovorila na Segrejev ukaz celovška vlada: »Ni sile na svetu, ki bi nas ustavila, dokler ne bo osvobojeno ozemlje med Dravo in južno železnico.« Toda general Segre je vložil uradni protest zaradi kršitve demarkacijske črte, dunajska vlada pa je predlagala ljubljanski pogajanja o takojšnjem premirju in brzojavila celovški vladi, da bodo pogajanja in bodo za določitev demarkacijske črte povabili v Celovec delegata antante, ljubljanske in dunajske vlade. Tudi je zabičala, naj nikakor več njena vojska ne napreduje.

Brejc je držal obljubo in 5. maja odgovoril na interpelacijo. Dejal je, da je krivec koroške nesreče sovražnik, ker je v začetku januarja napadel in potem po sklenjenem premirju vsak dan obstreljeval naše enote ter mobiliziral vso Koroško. Na pomoč so mu prišle čete s Tirolske, Salzburga, Dunaja in Gradca in je potem, ko »je bil zbran, z vsemi silami udaril na nas in nas res tudi potisnil nazaj. Ne more biti govora o drugi krivdi, razen da smo bili vojaško preslabi. Danes z vojsko ne razpolaga več deželna vlada, zato ni odgovorna, če je bila koroška meja preslabo zavarovana.« Tudi je pripomnil, da je vlada »že skozi več mesecev vsled neprestanih prošenj in apelov s Koroške prosila centralno vlado in vojaške oblasti, naj storijo konec trpljenju koroških Slovencev.« Ničesar pa ni vedel povedati o dogovoru med koroško vlado in Italijani. Sklep vlade je bil, da je treba iskati »vzroke neuspeha in skrbeti za kažnovanje krivcev«, medtem pa je treba pomiriti javnost in ji dopovedati, da vlada ni kriva, in to tembolj, ker »obstoji prava zarota proti vladi, ki se je hoče v politične osebne svrhe izrabljati.«

Tega dne je brzojavil v Ljubljano general Maister, da je na »Koroškem fronta popolnoma razpadla«. Sporočil je, da ima polkovnik Bleiweis komaj 120 mož, ki pa so nezanesljivi, in 2 bateriji, od teh eno srbsko. »Demoralizacija v oddelkih se razširja in preti, pod sedanjimi razmerami po pobeglih vojakih zatrositi se tudi med dosedaj intaktne oddelke pri Spodnjem Dravogradu. Če pade Dravograd, je ogrožen Maribor in ves slovenski Štajer.« Dalje je general povedal, da so poslali v Dravograd in na Koroško fronto tolikšno pomoč, da je posadka v Mariboru nezadostna in bi ne mogla nastopiti proti morebitnemu uporu mariborskega nemškega prebivalstva in železničarjev. Prosil je za pomoč, 1000

mož za Dravograd, 1000 mož za Maribor, in sicer srbske čete. Le s takojšnjo pomočjo je »mogoče preprečiti velikanski polom v od nas zasedenih slovenskih pokrajinah, ki bi imel nedogledne žalostne posledice za vso Slovenijo in tako tudi za državo SHS«. O koroški aferi je razpravljala 5. in 6. maja tudi seja ministrskega sveta v Beogradu. Sklenili so, da je treba zahtevati od antante »vzpostavitev demarkacijske črte, ker so naše čete angažovane za antanto na Ogrskem«. Dalje je vlada naročila jugoslovanskemu poslaniku na Dunaju, naj zahteva ustavitev operacij in stanje, kot je bilo pred 2. majem. 6. maja se je popolnoma razsula vsa naša fronta na vzhodnem Koroškem in Nemci so vdrli na Štajersko. To napredovanje je ustavil Malgaj, a je ob tej priliki junaško padel. Ostanke ljubljanskega in planinskega polka so urejali okrog Slovenjega Gradca, celjski polk na področju Marenberg–Ruše, mariborskega na področju Mute, dravograjska skupina pa se je umaknila proti Vuhredu. Avstrijske sile so bile ustavljene.

Interpelacije socialnodemokratskih poslancev v začasnem narodnem predstavništvu (Kristan, Čobal, dr. Lončar idr.) navajajo hud zločin nekaterih oficirjev celjskega pešpolka, ki so v Velenju 7. maja aretirali 2 rudarja in 1 vojaka, ki so »peli neko antidinastično pesem in jih brez razsodbe ustrelili«. Beograjska vlada ni dala na to nikoli zadovoljivega odgovora. Predsednik vlade Protić je 24. maja odgovoril le to, da o dogodkih na Koroškem »ne more zaenkrat odgovoriti«. To je bilo približno toliko kot sočasen sklep načelstva JDS, da odločno odklanja vsako odgovornost za začetek in potek dogodkov na Koroškem in da pričakuje, da bo točna preiskava dognala krivce ter jih kaznovala. Nesrečni dogodek v Velenju je imel svoje ozadje. V noči od 6. na 7. maj so namreč rudarji z orožjem v rokah prišli do rudniškega denarja (80.000 kron) in si ga potem razdelili. Zato je okrajno glavarstvo ukazalo, naj poskuša vojska na vsak način zaščititi rudnik.

Na seji vlade je 7. maja vprašal socialnodemokratski član, ali je znano, da so Nemci prešli štajersko mejo in so že v Velenju? Brejc je odgovoril, da se ni bati, ker »sploh ni več povoda za strah«. Jugoslovanske patrole so se prepričale, da Nemcev ni v Slovenjem Gradcu in da se je general Maister umaknil na novo črto za koroško mejo.

Poveljstvo dravske divizije je poslalo po navodilih generalnega štaba v Celovec tri oficirje, deželna vlada pa svojega pooblaščenca; temu je dala naslednje kratko navodilo: »Restitucija statusa quo ante se ima točno izvršiti v vseh ozirih. Zlasti naj z njim nastopi isti pravni položaj, kakršen je bil, ko se je vsled intervencije polkovnika Milesa podpisalo graško premirje. Izrecno bi se moglo reči, da se to premirje vpostavlja. V pogodbi se sicer označi linija, na katero mora sovražnik nazaj, a to ni dogovorna demarkacijska linija, temveč le ponovitev faktične linije, ki je nastala po zimskih bojih. Če bi Nemci hoteli izzvati debato o za njih ugodnejši liniji, na to odgovarjamo s pariško našo pretenzijo, o kateri bo itak vsak čas odločitev... Določiti je treba kratek rok za takojšnjo evakuacijo, da nemške čete ne bodo jemale s seboj vrednosti.«

Na seji vlade je predložil Žerjav »letak defetistične vsebine, kateri je po svoji subverzivni dikciji uprav revolucionaren«. Take letake so razširjali na Jesenicah, v Kranju, Tržiču, po vsej Gorenjski in tudi v Ljubljani. Socialnodemokratski poverjenik je zahteval preiskavo, od kod letak, četudi »ima zadeti krivda kakega nevarnega pristaša njegove stranke«. Po njegovem letaka niso izdali Nemci ali socialni demokrati, temveč je iskati njegovega avtorja v Ljubljani. Šlo je verjetno za letak »od četovodje Oblaka«, katerega vsebina je podobna letaku, o katerem smo že govorili.

Slovenski narod je 9. maja zapisal: »Iz Koroške so nas pometali, ker so naši cesarjevičevi junaki (imejitelj 17. pešpolka je bil bivši prestolonaslednik Oton) zbežali kakor zajci... In ker je opaziti na mnogih mestih neka dezorganizacija in demoralizacija, ki bi jo pričakovali na Madžarskem, nikdar pa ne pri našem ljudstvu.« Na seji eksekutive JDS 6. maja je bilo rečeno, da stranka odločno odklanja vsako odgovornost za začetek in potek dogodkov na Koroškem ter pričakuje, da bo točna preiskava dognala krivce. O tem je sklepala tudi eksekutiva SLS in ocenila vsako domnevo, da bi bila katera koli stranka odgovorna za vojaške dogodke, za brezsmiselno, in je nujno pozvala narod k enotnosti. Toda glas o krivcih je bil tako močan, da so morale vse tri stranke 10. maja posebej izjaviti: 1. Vse naše misli naj se raje ukvarjajo z vprašanjem, kako rešiti in ohraniti naše slovensko ozemlje. Prenehajo naj strankarski boji v časopisju, na shodih in v zasebnem življenju. Kdo je kriv za katastrofo, bodo

raziskale stranke; 2. Združiti je treba vse moči, da se ne bo rušila enotnost SHS. Rešitev je le v disciplini, vestnem izpolnjevanju državljanskih dolžnosti in pokorščini zakonom.

Dne 10. maja so se začela v Celovcu pogajanja delegatov obeh vlad. Naši so uporno zahtevali vzpostavitev stanja pred avstrijsko ofenzivo, to pa je bilo seveda za koroško vlado nesprejemljivo. Na vladni seji so 11. maja sklenili nagli sod za obmejna glavarstva Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Radovljica za »delikte pobune, umora, ropa, požiga in v § 85 navedeno hudodelstvo javnega nasilstva«. Vlada je tudi prosila poveljstvo dravske divizije, naj takoj najodločneje ukrepa »z ozirom na silno razširjene zločine, ki so se v zadnjih dneh pripetili med vojaštvom, zlasti proti subordinaciji, uporu, dezertaciji, plenjenju in javnemu nasilju«. Poveljstvo divizije naj takoj pošlje v Velenje zanesljivo vojaštvo. Po vsej Sloveniji naj uvedejo razorožitev in zapro vse gostilne, v katerih se goji nemškutarstvo.

O položaju na Štajerskem je poročal poverjenik Verstovšek. Dejal je, da so se naši umaknili do Marenberga, v Mariboru pa so se že pojavili odstavljeni nemški uradniki. Bežeči vojaki so odmetavali orožje. Držal je le celjski polk, zato je imel tudi izgube. V Pliberku je skušal vplivati na vojake general Maister. Vzklikali so mu živio, ko pa je počil prvi strel, so zbežali. Pri vojakih so našli letake četovodje Oblaka. Vsi slovenski polki so popustili, posebno kranjski. Nemška patrola 17 mož je pognala cel bataljon in 36 žandarjev iz Slovenjega Gradca. Nato je takoj začela ropati in pridružilo se ji je tudi domače prebivalstvo. Ko se je naša vojska nekoliko zbrala, so zapodili Nemce iz Slovenjega Gradca, a vojaki »so začeli takoj nemške trgovine s krampi razdirati in tam pleniti. Tako je bil Slovenj Gradec ves oplenjen od vojakov in civilnega prebivalstva. Ljudstva se polašča velik nemir. Častniki so sami pravili, da je popolnoma nemogoče s tem vojaštvom kaj opraviti. Dezerterji so ropali od hiše do hiše, odpeljali konje, grozeč z revolverji ... V Šoštanju so izpustili podčastniki več radi plenjenja zaprtih. Orožništvo si ne upa nič ukreniti in sploh se je opažalo, da je tudi orožništvo na celi črti odpovedalo. Razmere od Celja do Špilja so take, da se mora nekaj ukreniti. General Maister je že dal gotova navodila za tamošnja okrajna glavarstva.« Delavci so 10. maja zahtevali na velikem zborovanju v Velenju, naj aretirane delavce izpuste, sicer bo »šel šaht v zrak«.

Nič čudnega torej, da je vlada razglasila nagli sod, da »se zatre nevarno gibanje in vpostavi red«. Pogajanja v Celovcu so tekla, koroška vlada je 12. maja poklicala na tritedenske orožne vaje letnike 1896 do 1899. Odziv je bil slab kljub grožnjam. Od 1600 se jih je javilo le 600. Pogajanja v Celovcu so se razbila 16. maja in ljubljanska delegacija je naslednjega dne zapustila mesto. Takoj za tem je poveljstvo dravske divizije mobiliziralo 5 letnikov in v Slovenijo so prišli 3 srbski polki, topništvo in konjenica. Ustanovili so 5 odredov pod poveljstvom srbskih oficirjev, le labotskemu odredu je poveljeval general Maister. Takrat je bila usoda Koroške na mirovni konferenci v glavnem že zapečatena. Komandant dravske divizije je 23. maja v posebni zapovedi določil poveljnike, številčno moč in oborožitev vsakega odreda in njih operacijsko področje. Tako so bili pripravljeni za ofenzivo: labotski odred (general Maister, 4 bataljoni, 4 baterije in oddelek konjenice) z nalogo prodirati v smeri Dravograd–Št. Pavel; koroški odred (podpolkovnik Marić, 6 in pol bataljona, 5 baterij in oddelek konjenice) z nalogo prodirati v smeri Guštajn–Črna–Pliberk–Velikovec–Gosposvetsko polje; jezerski odred (podpolkovnik Milenković, 7 srbskih bataljonov, 8 baterij in oddelek konjenice) z nalogo prodirati v smeri Jezersko–Železna Kapla–Celovec; ljubeljski odred (polkovnik Sava Tripković, 1 bataljon ljubljanskega polka, oddelek prostovoljcev in 2 bateriji) z nalogo prodirati v smeri Ljubelj–Borovlje–Celovec, in jeseniški odred, ki je ostal v defenzivi v Podrošci. Sektor na Muri od Špilja do Radgone je zavaroval podpolkovnik Uzorinac.

Jugoslovani so torej pripravili za ofenzivo 22 bataljonov, 8 švadronov, 20 baterij, torej 10.200 pušk, 270 mitraljezov in 80 topov. Poveljnik 4. armade general Janković je izdal dnevno povelje in na koncu dejal: »Zapovedujem, da se sovražne čete v koroških krajih s silo napadejo in z božjo pomočjo preženejo iz naše domovine«. Tako je začel komandant dravske divizije general Smiljanić 28. maja ob 3.30 ofenzivo na črti od Jesenic do Dravograda. Naše sile so bile že 29. maja na Dravi; tu so Avstrijci porušili vse mostove. V noči od 29. na 30. maj so Avstrijci prosili za premirje. General Smiljanić je predlagal vrhovnemu poveljstvu, naj predlog o premirju sprejme, nadaljeval pa bo ofenzivo do sklenitve premirja. Pogajanja za premirje so se začela 2. junija v Kranju, naša vojska pa je prodirala naprej in

3. junija zavzela Velikovec, 6. pa zasedla črto Gosposvetsko polje–Celovec–Vrbsko jezero–Podrošca.

Ljubljanska vlada je bila mnenja, naj se pogajanja v Kranju zavlačujejo tako dolgo, dokler se ne bi utrdil naš položaj. Za pogajanja je določila generala Smiljanića, Maistra, podpolkovnika Nedića in Žerjava, navodila pa bodo dobili iz Beograda. Naročeno jim je bilo, naj na pogajanjih zahtevajo zasedbo vseh slovenskih občin in stavijo še posebne pogoje glede pomirjenja slovenske Koroške. Pazljivo je treba pregledati pooblastila avstrijskih delegatov (katera vlada jih je dala) in stavljati zelo stroge pogoje. Gledati je treba, da bomo prišli v Celovec »če ne že z orožjem pa vsaj kot soupravitelji mesta«. Tako so se prava pogajanja začela šele 4. junija in jugoslovanski delegati so dobili navodila iz Beograda šele med pogajanji, pa še ta niso bila jasna. Zato so naši v Kranju zahtevali demarkacijsko črto Vrbsko jezero–Glinica–Glina–Krka in bi tako Celovec prišel že v nevtralno cono. Naši so zahtevali, naj avstrijska delegacija podpiše premirje do polnoči 4. junija, tega pa ta ni storila. Ko so 6. junija zasedli tudi Celovec, so naši zahtevali v demarkacijsko črto tudi njegovo vključitev, in to v ultimativni obliki. Če Avstrijci ne podpišejo, bodo naši prodirali dalje na Beljak in Št. Vid.

Tako so Avstrijci 6. junija ob 4. popoldne v Ljubljani podpisali pogodbo. Nekaj ur kasneje, ko je bilo že dano povelje za prenehanje sovražnosti in so nekaj izvodov pogodbe že podpisali, so avstrijski delegati nenadoma odklonili podpis nadaljnjih izvodov. Že v Kranju so se sklicevali na »konec maja po antanti izdani sklep«, ki je zahteval, naj obe strani izpraznita celovško kotlino. Dolgo časa so se pogovarjali z nekim italijanskim oficirjem in iskali navodila z Dunaja. Od naše strani so ponudili kompromis in pripravljenost sprejeti v končni zapisnik, da ta pogodba ne more prejudicirati nobenih zaključkov mirovne konference.

Ob pol devetih zvečer je prišel odgovor z Dunaja, da »Nemška Avstrija v smislu v Parizu izdanega sklepa ne more ničesar odrejati glede celovške kotline«. Zato nemški delegati ne smejo več ničesar podpisati, razen če bi v pogodbo vnesli določbo, da bodo Jugoslovani izpraznili celovško kotlino, če bi jo zasedla neka tretja sila. Jugoslovanska delegacija je nato odgovorila, da ne prejudicira antantnih sklepov, vendar pa tudi ne prizna nobene tretje sile, razen antante kot celote. Naši so tudi trdili, da je

sklenjena pogodba pravno veljavna in jo bodo poslali vladi kraljevine SHS, da jo ratificira.

Toda Avstrijci so 7. junija preklicali premirje in poudarjali, da so bili v bistveni zmoti, zato pogodbe ne bodo dali ratificirati. Po mnenju ljubljanske vlade bi morala dati beograjska vlada »pogodbi popolen rešpekt« obenem pa je »storila korake, da bo tudi ta od najvišjega mesta priznana«. Vlada je na seji 8. junija razpravljala o upravi na zasedenem delu Koroške. Iz Pariza je namreč jugoslovanska delegacija priporočila, naj »čimprej pridemo na celi črti na dan z našo upravo«, zlasti zato, da bi pripravili teren, če bi prišlo do plebiscita. Če Dunaj zahteva, naj se naše čete umaknejo iz celovške kotline, se naša uprava ne bo umaknila.

Tudi general Smiljanić je menil, da je položaj tako dozorel, da lahko civilna uprava obseže vso črto do Krke in črto Vrbsko jezero–Glinica. Vlada naj v te kraje pošlje dobre uradnike, le v Celovec, ki se »lepo obnaša«, naj pride vojaški komandant, prideli pa naj se mu komisar«. Dalje je bilo sklenjeno, naj se uprava nasloni na dosedanjo upravno razdelitev z okrajnim glavarstvom v Celovcu, z začasno politično ekspozituro v Borovljah in okrajnim glavarstvom v Velikovcu. Upošteva naj avtonomijo občin, a razpusti vse občinske odbore, ki so v nemških ali nemškutarskih rokah, za gerente pa naj postavijo Slovence. Na Koroško naj odide 120 žandarjev, v Celovec pa 180 policajev, iz služb naj poženo vse nemške železničarje, poštarje in financarje.

Slovenske stranke so začele glasno oznanjati, da se na mirovni konferenci v Parizu za nas zadeve slabo razvijajo. Seja eksekutive SLS je 7. junija poudarila, da zahteva vse ozemlje za Jugoslavijo, kjer strnjeno živi narod SHS, na velikem shodu JDS 10. junija v Mestnem domu v Ljubljani pa je bilo rečeno, da »ne dopustimo, da bi se za nas barantalo v Parizu in kličemo vsemu svetu odločen in svarilen glas, da Jugoslovani nikdar nikomur ne bomo robovali. Celovec damo iz rok le kot kup ruševin«. Dne 13. junija naj bi bil v Ljubljani velik protestni shod pod geslom, kdor se ne brani, ni vreden življenja! Shod pa je vojaška oblast – boječ se izgredov – prepovedala. Slovenec je ogorčeno zapisal: »Roka, ki je segla včeraj popoldne v Ljubljano, bo vrgla po naši deželi vihar in spravila na površje ravno to, kar je hotela zatreti. Prepovedan shod nam dokazuje, da plavajo nad našo domovino nevidne sile, ki nam vladajo.«

Dne 10. junija je zahtevala antantna komisija na Dunaju (general Segre) ustavitev vseh sovražnosti in umik na novo demarkacijsko črto. Ta je sicer zajela še velik del slovenske Koroške, ne pa Celovca. Italijani so postali 13. junija aktivnejši in so začeli zasedati železnico Beljak–Trg (Feldkirchen)–Št. Vid, da bi si zagotovili železniško zvezo z Dunajem. Tako so do 15. junija zasedli 4 km široko nevtralno cono med jugoslovansko in avstrijsko demarkacijsko črto. Zato je moralo jugoslovansko poveljstvo izprazniti Gospo Sveto, pri Podkorenu pa se je ena naših enot zapletla v malo prasko, kjer so Italijani s pomočjo Avstrijcev zasedli dve koti, a so se kmalu umaknili. Na seji ljubljanske vlade so 23. junija poudarjali, da Italijani podpirajo Nemce, zato »ne gremo iz Celovca, ker so italijanske čete identične za nas z Nemci«. Tudi so dejali, da so uredili popolno upravo zasedenega ozemlja, prebivalstvo se je »tudi že sprijaznilo z okupacijo« in množijo se glasovi, da je dobra.

Na seji vlade 17. junija sta Prepeluh in Kristan po naročilu stranke odložila poverjeništva in tako je ljubljanska vlada zašla v krizo. Vlada je takrat še držala Celovec in tudi tu vpeljevala svojo upravo. Toda v Celovcu je bila tudi antantina komisija (angleški, italijanski, francoski in ameriški oficir). Ta je delala naši vojski sitnosti in se neprestano sklicevala na sklep antante, da mora naša vojska zapustiti Celovec. Toda beograjska vlada je uporno vztrajala, da celovške kotline ne izpraznimo in tudi ne Celovca, razen če bi ga zasedle enako močne antantne sile. Ako bi ga pa zasedli samo Italijani, bi poslali tudi mi enako močno vojsko. Seja je določila tudi ustanovitev dveh okrajnih glavarstev v Velikovcu in Borovljah, v Celovcu pa naj bi se uprava uvajala postopoma, in to pod vojaško firmo najprej pri pošti in železnici. Prebivalstvo v Celovcu je »kulantno in življenje je popolnoma normalno. Ljudje so zadovoljni, sprašujejo samo, če bodo dali Jugoslovani kaj moke«. Žerjav je predlagal, da bi nemške internirance in talce še obdržali, ker Nemci niso izpolnili pogojev premirja in slabo ravnajo z našimi interniranci.

Ker sta odstopila socialnodemokratska poverjenika, je Žerjav 2. julija predlagal, naj bi odstopila vsa vlada. Predlog ni bil sprejet. Generalni štab se je odločil, da ne bo prej izpraznil Celovca, dokler ga ne bodo zasedle antantne sile. Začela se je močna agitacija, da bi pridobili izjave Celovčanov za Jugoslavijo. Na vladni seji je bilo rečeno, da bi v Celovcu »danes plebiscit...

za nas ugodno prav gotovo uspel, tako se je javno mnenje nam v prilog obrnilo«.

Na vladni seji 8. julija je predsednik Brejc protestiral, ker so za njegovim hrbtom (bil je nekaj dni v Beogradu) govorili o odstopu vse vlade in »da se hoče od neke strani doseči strmoglavljenje sedanjega vladnega sistema in uvesti uradniška vlada«. Žalostne reči pa je na tej seji poročal Žerjav o Koroški. Dejal je, da je zelo verjetno dokončno določena delitev Koroške na dve coni, na A in B z vmesno cono, in da so sprejeli precej natančne določbe za plebiscit. Tudi je povedal, da še naprej teče »akcija za pridobitev Nemcev« in da je v celem mnenje ugodno. Beograjska vlada vztraja, da Celovca ne smemo izprazniti vse dotlej, dokler ne bo rešeno vprašanje vojnega plena. Kljub vsemu temu so morali naši konec julija izprazniti Celovec in vso cono B.

*

Vrniti se moramo nekoliko in pogledati, kako so reševali usodo naše severne meje na mirovni konferenci, kot smo že poudarili, ne glede na dogodke v domovini. Antanta je odobrila za mirovno konferenco kraljevini Srbiji (ne Jugoslaviji) tri delegate (Srba Pašića, Hrvata Trumbića in Slovenca Žolgerja). Ta jugoslovanska delegacija je imela že 28. januarja 1919 zarisane na severu zelo visoko meje, a je – na konferenci delegacije – izvedenec dr. Smodlaka trdil, da bi naša zahteva po Celovcu in Beljaku pomenila več kot gotovo vojno z Nemčijo, ker sta to čisto nemški mesti. Zadnje je potrdil tudi Trumbić, a s poudarkom, da ju je treba zahtevati, ker sta pomembni železniški središči. Za to sta bila tudi Žolger in Ribar; nato je na seji delegacije prevladalo mnenje, da je treba pač upoštevati mnenje Slovencev.

Uradno je naša delegacija prvič zahtevala mejo – po načelu samoodločbe – 18. februarja. Preveč je poudarjala zemljepisno in gospodarsko enotnost celovške kotline, kajti to se je potem obrnilo proti nam. Po tej zahtevi naše delegacije naj bi naša severna meja tekla na Koroškem: Rosskofel pri Pontebbi–Šmohor–gorovje med Dravsko in Ziljsko dolino–Gumern–Osojsko jezero–Osojske Ture – Ulrihova gora–Magdalenska gora–Svinška planina–Dreieckkogel. Na Štajerskem pa: Dreieckkogel–Radl–Remšnik–Mura–Obrajna–Grujsla ob madžarski meji. V Prekmurju prejšnja avstro-ogrska meja do Rabe–Raba do vzhodno od Št. Gotharda–črta proti jugu do vasi Krča–razvodje med Ledavo in Krko–

Ledava–Mura. Najvišji organ mirovne konference je 22. februarja predložil ta predlog v obravnavo enemu od najpomembnejših organov mirovne konference, teritorialni komisiji.

Slišali smo že, da je Pašić zahteval neke vrste plebiscit na Koroškem. Rezultate tega plebiscita so prebrali na seji jugoslovanske delegacije 1. marca. Že naslednjega dne je o naši severni meji razpravljala teritorialna komisija mirovne konference. Takoj so se pokazala čisto nasprotna mnenja. Američani so spraševali, ali naj dobimo Maribor, zdelo pa se jim je škoda deliti celovško kotlino, zato so bili za mejo na Karavankah. Angleži so bili za to, naj bi mi dobili Medjimurje in Prekmurje, ne pa Radgone. Maribor naj bi bil jugoslovanski, Pliberk, Železna Kapla in Celovec pa naj bi prišli pod Avstrijo. Jugoslovanske zahteve so podpirali Francozi, Italijani pa so se slabo izkazali. Madžarom so bili pripravljeni dati Prekmurje, Maribor Avstriji, meja na severu pa naj bi bila: Mura–Ljutomer–med Mariborom in Pragerskim–Velika Kopa (Pohorje)–Plešivec–Železna Kapla–Ljubelj in naprej po koroško-kranjski deželni meji. (Tu je treba Italijane razumeti. Vedeli so, da bo ostal velik del južne železnice po Sloveniji v rokah Jugoslovanov, zato so si želeli – v bolj prijateljski Avstriji – zagotoviti zvezo Trbiž–Beljak–Dravograd–Maribor–Gradec.) Prav s tem svojim predlogom so delali Italijani težave še takrat, ko je šlo za dokončno usodo Maribora in okolice.

Povedati je treba tudi to, da je bila jugoslovanska delegacija neverjetno slabo obveščena o tem, kaj so razpravljali »veliki«. Zato je bilo mnogo ugibanja, mnogo improvizacij itd. Sredi marca je naša delegacija le nekako po čudnih ovinkih izvedela, da prevladuje mnenje, naj bi bila severna meja Drava. To je sporočil naši delegaciji jugoslovanski izvedenec prof. Cvijić, kot tudi, da bo najbrž za Celovec in del njegove okolice določen plebiscit, kar bo nam v škodo.

Razmejitvena komisija je 6. aprila izdelala razmejitveni predlog med Jugoslavijo in Avstrijo. Za mariborsko področje so ugotovile vse delegacije – razen italijanske – da je na deželi pretežno slovensko prebivalstvo, ki je tesno povezano z ozemljem južno od Drave. Zato je predlagala mejo po hribih severno od Drave do izliva Labošnice, od tod proti Železni Kapli in na Karavanke. Italijani so oporekali in zatrjevali, da je Maribor povsem odvisen od avstrijskega gospodarskega sistema. Za celovško kotlino je bila komisija – izvzemši italijanske delegacije – mnenja, da ima

mešano prebivalstvo, da je gospodarska enota s solidno južno mejo na Karavankah. Zato naj bi tekla meja po Karavankah, prebivalstvu pa naj bi bila dana možnost, da naj se izreče za vključitev v SHS ali proti njej. Tudi italijanska delegacija je ugotovila, da je celovška kotlina del avstrijskega gospodarskega prostora. Francoska delegacija je bila za to, da pride Celovec pod Avstrijo. Tako je bil dosežen skupni predlog, naj bi Jugoslavija dobila Maribor, o usodi celovške kotline naj bi odločil plebiscit.

V glavnem je tako tudi ostalo. Zato je 16. aprila sporočil eden od naših izvedencev iz Pariza, da je »trenuten položaj glede Koroške... obupen«. Zato je ljubljanska vlada takrat sklenila, naj brzojavi Žerjav v Beograd za »vojaško intervencijo za rešitev naših rojakov v Prekmurju in na Koroškem«. Pašić je bil 16. aprila pri šefu teritorialne komisije Tardieuju; ta mu je povedal, da so se odločili za mejo po Dravi in Muri, da pride Maribor pod Jugoslavijo, odprto vprašanje pa je bilo še glede Beljaka in Celovca. Za oba je komisija predlagala plebiscit.

V začetku maja so Italijani zopet skušali pridobiti Maribor za Avstrijo. Premeteno so sprožili tudi problem »jeseniškega trikota« in zahtevali, naj bi prišla gornja savska dolina do Radovljice pod Avstrijo. Ta italijanski predlog je bil zelo zanimiv: Slovenci v jeseniškem trikotu naj bi prišli pod Avstrijo, v zameno za to pa bi dobila Jugoslavija Nemce v Mariboru in na Kočevskem.

Dne 12. maja je prišla Koroška drugič pred najvišji organ mirovne konference. V načelu so sprejeli plebiscit v celovški kotlini, brez uspeha pa ga je hotel italijanski delegat raztegniti na mariborsko področje. Dalje so sklenili, da pride pod Jugoslavijo vsa Dravska dolina in radgonski kot. Jugoslovanska delegacija je vložila protest pri Wilsonu zaradi plebiscita v celovški kotlini. Priznala bi ga edino pod tem pogojem, če bi določili plebiscit tudi za Primorsko. Vendar je nazadnje predlagala, naj bi se plebiscitno ozemlje v celovški kotlini razdelilo po črti: Maloško poldne–proti severu–zahodno od Baškega jezera–Drava–Rožek–zahodni breg Vrbskega jezera–Vrbsko jezero–Glinica–Glina–Krka (zelena črta) na dva dela, južni naj bi prišel pod Jugoslavijo, severni pa pod Avstrijo. Dne 18. maja je jugoslovansko delegacijo sprejel Clemenceau; zahtevala je na Koroškem severno mejo po črti Vrbsko jezero–južno od Celovca–Krka, v Prekmurju pa do Dolnje Lendave in Radgono. Naslednjega dne

je prišla pred teritorialno komisijo avstrijska delegacija, ki jo je vodil sam dr. Renner. Zagovarjala je nedeljivost Koroške, predvsem celovške kotline, in predlagala plebiscit na spornem ozemlju do Karavank, Julijskih in Karnijskih Alp.

Poučno je pismo iz tega časa, ki ga je poslal dr. Rybař ljubljanski vladi; v njem je zapisal, da nam je svet desetorice (najvišji organ mirovne konference) »brezpogojno priznal na Koroškem le jugovzhodni kotič na desnem bregu Drave in Jezersko«. Za ostali del, približno od Malošč, pa je že sklenjen plebiscit. Posrečilo se je le, da je vrhovni svet popravil ta sklep toliko, da dobimo brez plebiscita del Koroške vzhodno od Malošč, južno od Drave, Vrbskega jezera, Krke, Glinice in vzhodno od Krke ter severno od Velikovca. Zato je Rybař priporočal »tolerančnost in rezerviranost do Nemcev, zlasti naj se preprečijo izgredi in napadi na Nemce, ker so ti obdani sedaj s simpatijami entente, da bi se preprečilo združenje Nemčije«. Kje je Rybař dobil te podatke, ni znano. Ljubljanska vlada je 23. maja vložila protest pri beograjski vladi proti taki rešitvi koroškega vprašanja, ker koroški narod ne bi mogel shajati brez svojega središča, Celovca ali Beljaka. Prej bi se deželna vlada odpovedala Beljaku kot Celovcu.

Teritorialna komisija je 20. maja razpravljala o predlogu, naj bi ozemlje južno od Drave dobila Jugoslavija, severno od Drave pa Avstrija. Toda Wilson je baje temu ugovarjal. S tem v zvezi je verjetno dopis slovenskega izvedenca na mirovni konferenci ljubljanski vladi, da bi bilo »silno važno in priporočljivo«, če bi prišli v Pariz Korošec, predsednik deželne vlade in ljubljanski škof, ki naj bi »napravili pri merodajnih oblastnikih še zadnji poskus«. Dr. Brejc je k temu pripomnil, naj bi šli v Pariz tudi zastopniki vseh treh slovenskih strank. Na Žolgerjevo vprašanje pa – kdaj naj odreče svoj podpis na mirovni pogodbi – je ljubljanska vlada odgovorila, da vsekakor takrat, če bi kraljevina SHS ne dobila enakih finančnih ugodnosti kot ČSR in če ne bi prišla spodnja Koroška s celovško kotlino k Jugoslaviji brez plebiscita. Drugod na Koroškem bi deželna vlada pristala na plebiscit, a le pod pogojem, da bi bila med plebiscitom uprava v slovenskih rokah, medtem ko naj bi Beljak in Ziljska dolina prišla že kamor koli, nikakor pa ne pod Avstrijo. Če bi prihajalo s koroškim vprašanjem kakor koli v nevarnost mariborsko, potem je izključen vsak kompromis.

Precej boljši je bil položaj s Prekmurjem; to je dobila SHS že 26. maja, vendar ga je bilo treba prej še osvoboditi »boljševiške nevarnosti«. To je potem storila SHS začetek avgusta, ko je Prekmurje vojaško zasedla.

Rekli smo že, da so na podlagi Milesovega elaborata izdelali ameriški izvedenci memorandum o celovški kotlini. Zanjo je bilo rečeno, da želi večina prebivalstva ostati pod Avstrijo in je proti delitvi celovške kotline. O tem je izvedela tudi naša delegacija in je to sporočila v Ljubljano. Ljubljanska vlada je 28. maja protestirala proti delitvi celovške kotline in poudarila, da je sprejemljiva le črta, ki jo je zahtevala naša delegacija. Beograjska vlada je zatrdila, da ni dobila od delegacije nobenega poročila.

Dne 29. maja je prišla v Pariz dosti močna ljubljanska delegacija (škof Jeglič, Triller, Ravnihar, Brejc, Prepeluh in Golouh). Prav ta dan je bilo že odločeno, da pripade celovška kotlina Avstriji, šest mesecev po podpisu mirovne pogodbe pa naj se izvede plebiscit, ki bo končno odločil o njeni pripadnosti. Ljubljansko delegacijo so najprej sprejeli ameriški izvedenci (polkovnik House); delegacija je izvedence opozorila na nevarnost, da je plebiscitno ozemlje (od črte, ki jo je predlagala jugoslovanska delegacija kot severne meje na Koroškem do Karavank) razmeroma veliko. Šele 30. maja je jugoslovanska delegacija izvedela tudi za tisti del mirovne pogodbe, ki je govoril o meji na Štajerskem in v Labotski dolini, 31. maja pa o tem, naj bi bil plebiscit v vsej celovški kotlini. Zato je tajnik jugoslovanske delegacije govoril 1. junija s polkovnikom Housom. Ta mu je dejal, da Wilson še vedno vztraja pri nedeljivosti celovške kotline in pri plebiscitu, pri tem pa sta ga podprli tudi britanska in francoska delegacija. Naši so zagrozili, da ne bodo prišli v Saint Germain, ko bo antanta izročila Avstriji mirovne pogoje. Toda House je dejal, da bi to naredilo zelo slab vtis in bi bilo bolje pisati predsedniku konference Clemenceauju. Nato se je naša delegacija odločila prositi za sprejem pri svetu četvorice, kjer bi še vedno zagovarjala delitev plebiscitnega ozemlja po tako imenovani zeleni črti, ki naj bi razdelila celovško kotlino in naj bi severni del kotline pripadel brez plebiscita pod Avstrijo, južni del pa pod SHS. To je pomagalo toliko, da je prišlo 4. junija vprašanje celovške kotline znova pred svet štirih in tu je Wilson pristal, naj se celovška kotlina razdeli na dve coni. V coni A (južno od zelene črte) naj bi bil plebiscit šest mesecev po podpisu pogodbe;

če bi zmagala Jugoslavija, naj bo plebiscit še v coni B. To je bil končno le uspeh, vsaj ta, da je bilo vse vprašanje znova vrnjeno teritorialni komisiji in dano seveda upanje na zmago v coni A.

Wilson je sprejel ljubljansko delegacijo 5. junija. Dr. Brejc ga je nagovoril: »Ave, Wilson, Sloveni morituri te salutant!« Ta svoj pozdrav je utemeljeval s tem, da smo bili Slovenci pod Avstro-Ogrsko – čeprav politično brezpravni – vsaj združeni. Sedaj pa nam grozi razbitje na štiri države in ne moremo razumeti, kako je mogoče izročiti Koroške Slovence premagani državi. Toda Wilson je le vztrajal, da je celovška kotlina gospodarska celota, naši pa so dokazali, naj bi prišlo ozemlje južno od zelene črte (Vrbsko jezero–Krka–Drava) pod Jugoslavijo brez plebiscita. Wilson je ostal pri svojem in dejal, naj se Slovenci na Koroškem svobodno odločijo o svoji pripadnosti, in to še na večjem področju kot samo južno od Drave. Tako niso dosegli nobenega soglasja. Dne 7. junija je izvedela jugoslovanska delegacija, da je teritorialna komisija sklenila, naj bi dobila Jugoslavija do plebiscita upravo v coni A, Avstrija pa v coni B. Zato naj sedaj »naše čete čim boljše postopajo s prebivalstvom, da se pripravi teren za plebiscit«. Svet četvorice za zdaj sicer na to ni pristal in se je bolj nagibal k temu, naj bi imela do plebiscita upravo na tem ozemlju mednarodna komisija.

Prav tedaj pa je začela delati težave jugoslovanska vojaška zasedba Koroške kot posledica velike in skrbno pripravljene ofenzive. Wilson sam je opozoril našo delegacijo, da bi lahko to neugodno vplivalo na jugoslovanske zahteve na Koroškem. Del teritorialne komisije je bil 18. junija za to, da bi Jugoslovani zasedli cono A, Avstrijci cono B in da bi bil plebiscit v coni A že tri mesece po podpisu mirovne pogodbe. Ko je prišla 21. junija vsa zadeva ponovno pred svet četvorice, so sklenili, da se morajo avstrijske čete v coni B in jugoslovanske v coni A zmanjšati na število, ki je potrebno le za vzdrževanje reda, in se ravnati po navodilih medzavezniške komisije. Avstrijska delegacija je pozdravila plebiscit v celovški kotlini, pristavila pa je takoj, da je mariborska kotlina prav taka gospodarska celota kot celovška in da je železnica Bruck a. d. Mur–Beljak–Maribor zelo pomembna za Avstrijo. Maribor je odvisen od prometnih zvez z Gradcem in Dunajem, vodna sila Drave pa je vir bogastva za vso Štajersko. Stvari so se torej začele zapletati!

Svet četvorice je ukazal 24. junija jugoslovanski in avstrijski vladi, naj umakneta svoje čete na meje določenih con. Do 25. junija je teritorialna komisija že toliko izdelala mirovno pogodbo z Avstrijo, da je bilo jasno, da bo Jugoslavija dobila Jezersko in Mežiško dolino. Jugoslovanska delegacija je 26. junija pristala, da se celovška kotlina razdeli na dve coni, ki ju bosta zasedli Jugoslavija in Avstrija, po treh mesecih podpisa pogodbe naj bo plebiscit najprej v coni A, tri tedne za tem pa v coni B. Delegacija je poudarila, da je to sprejela »kot skrajno možnost«.

Kmalu za tem se je Wilson vrnil v ZDA. Sredi julija je prišlo na vrsto vprašanje Prekmurja. Na seji sveta četvorice 11. avgusta so mnogo govorili o ofenzivi proti boljševikom na Madžarskem. Maršal Foch je poudaril, da preti boljševizem vsem sosednim državam, zato naj bi dala Romunija 8 divizij, ČSR 2, Jugoslavija pa 8000 vojakov. Romunija in ČSR sta takoj pristali, v načelu tudi Pašić. Sklenili so, da bo Foch naredil načrt za ofenzivo, v kateri bosta sodelovali tudi dve francoski diviziji. Ofenziva naj bi se začela v 15 dneh. Proti tej ofenzivi je bil odločno italijanski delegat Tittoni, češ da bi ofenziva samo povečala prestiž boljševikov, kajti ti bi dvignili v obrambo napadene domovine ves narod. Za ofenzivo je bil močno češki delegat pa tudi Pašić, zato je sklep o ofenzivi obveljal. Tako je vrhovni svet mirovne konference ukazal 1. avgusta, naj začne jugoslovanska vojska zasedati Prekmurje, ni pa dovolil zasesti Porabja.

Avstrijci so 6. avgusta znova zahtevali plebiscit za dravsko dolino in Maribor. General Smiljanić je 8. avgusta predlagal ljubljanski vladi, naj bi na Koroškem demarkacijsko črto med obema conama popolnoma zaprli. S tem bi bil Celovec obsojen na gospodarski propad, zabranili bi nemško agitacijo v coni A in »zabranili bi dohod novih boljševikov na naše ozemlje«. Avstrijsko zahtevo po plebiscitu na Štajerskem so predložili teritorialni komisiji in o tem je 25. avgusta razpravljal celo svet petorice. Ameriški, britanski, italijanski in japonski delegati v teritorialni komisiji so avstrijsko zahtevo podprli, francoski delegat pa je ugovarjal. Poudarjal je, da je Maribor sicer nemški, nikakor pa ne okolica. Celo sam Clemenceau je dejal, da bi bilo zelo težko, če bi ne pristali na plebiscit, a Tardieu je ugovarjal, da nima nobenih predsodkov. Če bi pristali na plebiscit, bi bil uspeh plebiscita jasen. Maribor bi glasoval za Avstrijo, okolica pa za SHS. In kaj bi s tem dosegli? Ali naj se mesto žrtvuje okolici ali na-

robe? Na Štajerskem bi s plebiscitom mejne črte ne mogli doseči tako kot na Koroškem. Prave težave bi nastale šele po plebiscitu.

Kljub Tardieujevim pametnim ugovorom je svet petorice sklenil, da ugode avstrijski zahtevi, v plebiscitno cono pa vključijo še Radgono. Naslednjega dne so sklep spremenili le toliko, da so izpustili Radgono. Tardieu je pripomnil, da je sklep o plebiscitu na Štajerskem povzročil nesoglasje v teritorialni komisiji. Dva delegata sta sprejela plebiscitno mejo, kot jo je začrtal italijanski delegat Tittoni, druga dva pa sta to črto označila za umetno, saj bi dajala Avstrijcem prednost. Če bi to črto sprejeli, bi se zgodilo tisto, čemur bi se radi izognili v celovški kotlini. Zato naj svet petorice odloči, ali sprejme Tittonijevo plebiscitno črto na Štajerskem; to je črto Pohorje–vitanjska razvodnica–Boč, tako imenovano modro ali angleško črto, ali ne. Nato sta se začela Tardieu in Tittoni na dolgo in široko prerekati.

Značilno je, da je o vsem tem izvedela jugoslovanska delegacija šele iz dnevnega časopisja. Seveda je odločno ugovarjala. Tako je prišlo mariborsko vprašanje 27. avgusta znova pred petorico. Tittoni je poudarjal, zakaj naj bi zaradi plebiscita tudi Štajerske ne razdelili v cone, kot so razdelili celovško kotlino. Ker Štajerska ni italijanska, nima Italija do nje nobenega neposrednega interesa. Ima pa velik pomen za Avstrijo, saj ima avstrijski parlament na tem ozemlju 28 poslancev. Lahko se zgodi, da ti poslanci ne bodo podprli vlade in vlada ne bo mogla podpisati mirovne pogodbe, to pa bi povzročilo velike težave. Tardieu mu je odgovoril, da na Štajerskem ni nobenega vzroka za plebiscit, saj je 75 000 Slovencev in 18 000 Nemcev. Tittoni je ugovarjal, češ da so še pred 24 urami sklenili plebiscit, sedaj pa naj bi ta sklep preklicali. Francozi so mu oporekali, da je bil plebiscit res določen za Maribor, niso pa še določili meje plebiscitnega področja, zato so to vprašanje vrnili teritorialni komisiji. Tudi temu je Tittoni oporekal, češ da je bil za plebiscitno črto na Dravi. V debato je posegel Wilsonov namestnik Polk in dejal, da bi bilo najboljše dati to ozemlje Jugoslovanom; temu je pritrdil tudi Tardieu in dodal, da imajo Jugoslovani dobre dokaze, da je dežela njihova. Maribor je bil gospodarsko in kulturno središče južne Štajerske celo v Avstro-Ogrski in zakaj ne bi imeli sedaj Jugoslovani do njega pravice.

Toda Tittoni se še ni dal ugnati. Začel je razlagati železniški promet prek Maribora. Dejal je, da je bilo na progi Maribor–

Beljak 32 372 odhodov in 32 349 prihodov vlakov, na progi Maribor–Gradec 30 792 – 49 230, na progi Maribor–Ljubljana 26 834 – 34 462 in na progi Maribor–Zagreb 1975 – 2288. Iz tega je Tittoni sklepal, da je gravitiral mariborski promet proti severu in ne proti jugu. Tardieu mu je odgovoril precej ostro, da so te številke znane tudi teritorialni komisiji, so pa posledica premišljene avstrijske politike. Naravno težišče Maribora je proti jugu, to pa je hotela Avstrija preprečiti in Italijani bi morali dobro poznati metode, ki jih je uporabljala Avstrija pri Trstu. Tittoni je ugovarjal, da opomba in primera nista dobri. Italijani so bili v Avstro-Ogrski premalo zastopani v parlamentu, da bi bili mogli dobiti kakršne koli ugodnosti. Slovence pa so kot Poljake marsikdaj upoštevali. Tardieu mu je odgovoril, da ne namerava razpravljati o plebiscitu na mariborskem področju, ki je bil včeraj sicer že določen. Avstrija ne zasluži, da bi sprejeli črto, ki so jo predlagali Avstrijci za mejo plebiscitnega področja. Plebiscit ni potreben in v taki obliki tudi ne bi imel nobenega pomena. Tittoni se le ni udal in je poudaril, da bi bil pripravljen potegniti črto plebiscitnega področja na mejo mariborskega sodnega okraja in doseči soglasje francoske in britanske delegacije. Francoski član četvorice Pichon je tedaj pripomnil, da imajo Jugoslovani zasedeno to ozemlje že devet mesecev in da »teh ne bi bilo mogoče pregnati brez določenih težav«. Nato je vprašal ameriški delegat Polk, če so Jugoslovani zasedli ozemlje z vednostjo antante (z avtoriteto mirovne konference) ali pa so to storili na svojo roko? Pichon je odgovoril, da formalnega dovoljenja ni bilo, nihče pa tudi ni ugovarjal.

Za tem je predlagal britanski delegat Balfour, naj črtajo plebiscit z dnevnega reda; s tem sta se strinjala tudi Clemenceau in Polk. Tittoni je vztrajal pri plebiscitu in utemeljeval njegovo potrebo s tem, da bo šele tedaj avstrijska delegacija pripravljena podpisati mirovno pogodbo. Proti plebiscitu se je izjavil tudi japonski delegat. Končno so sklenili, da plebiscita ne bo. Tittoni pa si je pridržal pravico sporočiti svoje končno mnenje popoldne.

Na seji sveta petorice 29. avgusta je Tardieu sporočil, da mu je Tittoni poslal nov predlog, češ da naj bi bil plebiscit samo v okolici Radgone. Na Clemenceaujevo vprašanje, zakaj, je Tittoni odgovoril: »Samo zato, da bi avstrijska delegacija podpisala mirovno pogodbo!« Dodal je, da je ta njegov predlog veliko popuščanje. Okolica Radgone je nemška, Maribor pa naj le

pride pod Jugoslavijo. Tardieu je bil bolj zato, da bi prišla Radgona v Prekmurje, končno so vendar odločili: meja je Mura, Radgona pride pod Avstrijo brez plebiscita, Maribor pod Jugoslavijo brez plebiscita. Tako je bila dokončno določena usoda naše meje na severu na Štajerskem.

b) Primorska

Za meje na Primorskem so se bili samo na diplomatskem področju, ker proti Italiji – antantni sili – ni bilo mogoče začeti oboroženega spopada. Pri vprašanju glede meje na Primorskem pa se je znašla mirovna konferenca pred veliko težavo. Na eni strani je konferenca zasedala pod toliko opevanim Wilsonovim geslom o pravici narodov do samoodločbe, na drugi strani pa je obstajala londonska pogodba iz leta 1915; po tej pogodbi so Italijani že zasedli demarkacijsko črto in šli ponekod tudi čez. Še posebej je močno zapletalo »jadransko vprašanje« dejstvo, da ga ni bilo mogoče reševati postopoma, po etapah. Obsegalo je Primorsko s Trstom in Istro, Reko, Dalmacijo z otoki in Albanijo. Še najhitreje so v sklopu celotnega jadranskega vprašanja rešili vprašanje Trsta in delno Primorske ter Istre – seveda na našo veliko škodo –, močno pa se je vprašanje zapletalo pri Reki in dalje.

Pri pripravah na mirovno konferenco sta jugoslovanska delegacija in vlada najprej osvojili mejo, ki jo je potegnil general Pešić. Po njegovi črti bi tekla meja med kraljevino SHS in Italijo v glavnem po meji med bivšo Avstro-Ogrsko in Italijo, saj bi to še najbolj ustrezalo dobri strateški meji. V Dalmaciji naj bi bila meja morje, ker Italijani niso imeli pravice karkoli zahtevati od Dalmacije in Istre ter otokov. Toda ob začetku mirovne konference se je demarkacijska črta med SHS in Italijo že dobro ustalila in tekla: Kepa–Peč–Korensko sedlo–Triglav–Porezen–Blegoš – čez Poljansko in Selško dolino – med Vrhniko in Logatcem–Bička gora–Črni vrh–Jadransko morje zahodno od Bakra. Seveda je imel srbski generalni štab to mejo za slabo. Ljubljana bi bila pod udarcem italijanskih topov. Ker so imeli Italijani na Notranjskem zaseden Snežnik, jim je bila odprta pot v dolino Kolpe in naprej proti Zagrebu. Pravilno je tudi generalni štab poudarjal, da se ta demarkacijska črta ne ujema s črto londonske pogodbe (Reka!) in dodal, da bi morala ta črta teči – zaradi za-

ščite Ljubljane – vsaj prek Cola, Nanosa in Vremščice. Ta predlog pa spričo vsega, kar je hudega sledilo, ne bi bil najslabši!

Že na prvi seji jugoslovanske delegacije je general Pešić povedal mnenje načelnika francoskega generalnega štaba, da sumi, če bomo dobili Gorico, Trst in zahodni del Istre. Dne 21. januarja je že bilo izdelano mnenje ameriških izvedencev, da se na Primorskem, v Trstu, Gorici in Istri »zaradi mešanosti prebivalstva« ne morejo upoštevati niti črte londonske pogodbe niti etnografske meje. Zato je Wilson predlagal črto od Karavank na Učko in po sredi Istre ter po reki Raši do morja. To je tista »znamenita« Wilsonova črta! Tako naj bi po tej črti Italija dobila Trst, Jugoslavija pa Reko in tudi vso severno Dalmacijo, razen Lošinja in Visa. Poudariti je treba, da za to nesrečno črto jugoslovanska delegacija še ni vedela in je slepo verjela v demokratičnost Wilsonovih načel, ki so bila sama po sebi zelo lepa!

Pašić je v pogovoru s Fochem 22. januarja ostro protestiral, zakaj ne bi dobila Jugoslavija Trsta in Pulja, za Reko pa je predlagal nekakšno svobodno mesto ali državo. Jugoslovanska delegacija je 23. januarja sklenila čimprej izdelati karto z mejami, ki naj bi se v glavnem skladale z narodnostnimi mejami, upoštevali naj bi tudi strateške momente. Karto generala Pešića so morali popraviti, ker je šla daleč prek narodnostnih meja.

Jugoslovanska delegacija je začela kmalu pravilno slutiti, da se pripravljajo hudi boji. Zato je 28. januarja sklenila vztrajati pri stari avstro-ogrski meji do Trbiža, usodo Trsta in Istre pa predložiti Wilsonu v odločitev (ta je že odločil!). Popoldne 2. februarja je svet desetorice prvič vprašal jugoslovansko delegacijo glede ozemeljskih zahtev proti Italiji. Francoski zunanji minister Pichon je priznal težavnost problema, ker je bila francoska vlada po njegovem prepričanju le vezana na londonsko pogodbo, do nje pa je morala biti lojalna tudi britanska vlada. Zato je svetoval jugoslovanski delegaciji »kot prijatelj«, naj bi se poskušala kako sporazumeti z italijansko vlado.

Jugoslovanska delegacija je ugovarjala, da londonska pogodba ne more biti izhodišče za pogovore. Sklenjena je bila brez Jugoslavije (te takrat še ni bilo!), dalje ne obstaja več Avstro-Ogrska in so se tudi sicer močno spremenile okoliščine (Rusija!). Nato je naša delegacija razložila desetorici svoje zahteve, za Trst in Istro pa zahtevala Wilsonovo razsodbo (arbitražo). Pašić je še pristavil, da sili Italija na Balkan zato, da bi začenjala nove spletke in na-

daljevala politiko Nemčije, Trumbić pa je poudaril, da zahtevamo od Italije le svoje pravice. Toda Pichon je vztrajal, naj bi se jugoslovanska delegacija sporazumela z italijansko in le v skrajnem primeru naj bi Wilson razsojal. Pašić je 8. februarja povedal jugoslovanski delegaciji, da je poslal dr. Korošec Rybařu in Žolgerju spomenico, naj delegacija nikakor ne predlaga razsodbe glede zahodne Istre in Trsta, pač pa mora za oboje zahtevati vključitev v Jugoslavijo. Oba sta predlagala delegaciji, da je treba vzeti spomenico kar najresneje in kot »spomenico vsega slovenskega naroda, sicer bosta prisiljena izstopiti iz delegacije«. Zato je delegacija sklenila, da se bo držala spomenice in bo pristala na Wilsonovo razsodbo le, če bi to mirovna konferenca izrecno zahtevala.

Prav nasprotno je delegaciji 10. februarja brzojavil predsednik beograjske vlade Protić (v tej vladi je bil Korošec podpredsednik!), naj Wilsonovo razsodbo le sprejmejo, pač pa je vlada mnenja, da ni treba predlagati nevtralizacije Jadranskega morja. Zato je jugoslovanska delegacija še istega dne naprosila Wilsona, naj razsodi; nato je ta odgovoril, da »ga je zelo ganilo zaupanje«. Delegacijo je prosil za pismene predloge, o tem, da je sprejel arbitražo, naj delegacija obvesti tudi predsednika konference Clemenceauja. Ta je o tem sporočil drugim zastopnikom velesil; Italija je zelo ostro protestirala proti Wilsonovi arbitraži.

Sekretariat mirovne konference je povabil jugoslovansko delegacijo za 18. februarja. Takrat je Clemenceau pozval delegacijo, naj razloži glede svojih teritorialnih zahtev. Ta je ponovila že znane terjatve in ni povedala nič novega tudi na izrecno Clemenceaujevo vprašanje, ali ima še kaj dodati. Na seji jugoslovanske delegacije 5. marca je predlagal izvedenec dr. Smodlaka, naj bi vprašanje Primorske, Istre in Trsta rešili s plebiscitom. Delegacija je sklenila, da plebiscita ne bo predlagala in ne bo več sodelovala na konferenci, če bi ostala v veljavi londonska pogodba ali ne bi sprejeli Wilsonove arbitraže.

Italijanska delegacija je 12. marca prvič zahtevala področje Alp in Jadrana. Terjala je vso Istro in dele Dalmacije, ki jih Italijanom ne daje samo londonska pogodba, temveč tudi po dokumentih dokazani italijanski značaj. Tedaj je jugoslovanska vlada pristala na plebiscit na Primorskem in izdelala noto za Clemenceauja, vendar pa je ni odposlala. Na seji delegacije 28. marca je tožil dr. Smodlaka, da se je zlasti na Primorju močno

ukoreninil boljševizem in da je ljudstvo močno nezadovoljno zaradi negotovega položaja. Wilson je 3. aprila sprejel Trumbića, navzoči pa so bili tudi francoski, britanski in italijanski delegati. Trumbić je Wilsonu obrazložil le jugoslovanske zahteve po Reki. Te je obrazložil tudi italijanski delegat Orlando, ko pa mu je Trumbić začel ugovarjati, so se Italijani razburjeni umaknili, češ da je del Jugoslovanov njihov sovražnik. Wilson je nato vprašal Trumbića, če bi ne mogel Split kot trgovsko pristanišče nadomestiti Reke, nato mu je Trumbić odgovoril, da bi bilo to finančno neizvedljivo; s tem se je strinjal tudi Wilson. Po seji je bil Trumbić mnenja, da je napravil ugoden vtis na najodločilnejšo četvorico. Wilson je 14. aprila poklical Orlanda in mu predlagal svojo črto (Wilsonova linija), za Reko pa značaj mednarodnega pristanišča, a v jugoslovanski carinski zvezi. Orlando je predlog odklonil. Ta dan je bil sploh poln delavnosti. Wilson je predlagal nekoliko spremenjeno črto (Karavanke–Učka–Raša–Vis–Valona) in demilitarizacijo vseh dalmatinskih otokov, ki naj bi prišli pod kontrolo Društva narodov. Reka pa naj bi dobila popolno avtonomijo v carinski zvezi z Jugoslavijo. Tardieu, predsednik teritorialne komisije, je predlagal »tamponsko državo Reko«, ki naj bi obsegala okraje Reka, Postojna in Idrija in imela okrog 200 000 državljanov-Jugoslovanov. Tudi Tittoni bi bil takoj za tako vmesno državo, če bi bila ta država povezana z ozkim koridorom ob Kvarnerju z Italijo.

Na vse to je odgovorila jugoslovanska delegacija 15. aprila in predlagala plebiscit. Nato je Wilson naslednjega dne opozoril italijansko delegacijo, da je londonska pogodba izgubila svojo upravičenost, poudaril je, naj bi Italija dobila Trst in zahodno Istro. Pašića je Wilson sprejel 17. aprila. Pašić mu je obrazložil naše zahteve po plebiscitu in poudaril, da bo verjetno Italija proti, kot je bila tudi proti njegovi arbitraži. Znova je Pašić poudaril: v tem primeru, da bi dobila Italija Reko, Dalmacijo in otoke, bi samo nadomestila Avstrijo v teh krajih. Slovencem bodo storili večno krivico; ti so se potemtakem tisoč let zastonj borili proti nemškemu pritisku s severa in italijanskemu od zahoda. Na Wilsonovo vprašanje, kaj misli o Reki, mu je Pašić odgovoril, da je Reka za nas življenjskega pomena. Wilson mu je na koncu obljubil, da bo »branil naše pravične zahteve«.

Četvorica Clemenceau, Wilson, Lloyd George in Orlando je 19. aprila vnovič govorila o jadranskem vprašanju. Orlando je

zagovarjal »naravne meje« in zahteval vso Istro, Dalmacijo in otoke. Glede Reke je bil pripravljen pristati na plebiscit. Wilson je bil pripravljen dati Italiji južno Tirolsko in Istro po alpskih razvodnicah do Voloske. Reka naj bi postala svobodna država, odločno pa je nastopil Wilson proti vsem italijanskim strateškim razlogom. Nato je začel Sonnino vpiti, kaj vse je Italija žrtvovala in mora za to dobiti tudi plačilo. Velike sile naj spoštujejo dano besedo, in če ne gre drugače, naj se izpolni londonska pogodba! Wilson je miril Sonnina in poudarjal, da se je pripravljen pogajati. Oba, Clemenceau in Lloyd George, sta namreč izjavila: če Italija vztraja pri londonski pogodbi, bosta vztrajala tudi ona dva, čeprav ta pogodba »ni posebno primerna«. Zato je Wilson 24. aprila izjavil, naj bi služila Reka kot trgovsko pristanišče predvsem Madžarski, ČSR, Jugoslaviji in Romuniji, ne pa Italiji. Ta je dobila naravne in obrambne meje za Trst in Pulj in od nje je sedaj odvisno, ali hoče imeti okrog sebe prijatelje ali ne!

To Wilsonovo izjavo je jugoslovanska delegacija ocenila tako, da je Wilson pripravljen žrtvovati velik del našega naroda, glede Reke in dalmatinske obale pa da je odločno na naši strani. Zato je delegacija sklenila, da se vzdrži vsake akcije, ki bi otežkočala Wilsonov položaj in s tem poslabševala našega. Ta Wilsonova izjava, ki jo imenujejo tudi Odprto pismo italijanskemu narodu, je potemtakem predlagala nekakšno kompromisno rešitev. Obveljala naj bi Wilsonova črta, Reka pa postala svobodna država. Italijanska delegacija je bila nad to izjavo tako ogorčena, da je tvegala celo spor z Wilsonom in je z velikim pompom zapustila Pariz ter konferenco. No, čez 14 dni se je zopet vrnila!

Jugoslovanska delegacija je 3. maja sklenila poslati Wilsonu zahvalno pismo, ker se je »potegnil za našo pravično stvar«. V pismu naj bi poudarili tudi žrtve, ki jih bo utrpel naš narod spričo njegovega pisma italijanskemu narodu.

Tako so pariški dogodki glede naše usode dosegli prvi višek. To je odmevalo tudi v začasnem narodnem predstavništvu v Beogradu; tu je dejal 9. maja njegov predsednik, da hočejo Italijani izsiliti zase ugodno mejo z grožnjami, češ da ne bodo podpisali mirovne pogodbe z Nemčijo. Zato je predstavništvo izglasovalo telegram Clemenceauju, v katerem je zahtevalo trajen in pravičen mir. Mir, ki bi zadovoljil samo italijanske zahteve, ne bo trajen. Imperialistični mir, ki ga zahteva Italija, se more zagovarjati le z imperialističnimi razlogi. Pravičen mir more

temeljiti le na enakih pravicah malih in velikih narodov. Ni naša krivda, če smo majhen narod! To je bilo prav dobro povedano. Brzojavko so poslali tudi Wilsonu, v njej so ga skoraj pretirano pohvalili, češ da je junaško nastopil proti tajni diplomaciji in italijanskemu imperializmu. Ob tej priliki so se v predstavništvu trije oglasili. V imenu narodno radikalne stranke (NRS) je Miša Trifunović izrazil bojazen, da iz Pariza ne bo prišla pravična rešitev. Vendar je govornik zaupal v Wilsona. Tudi je dejal, da se v Parizu bori stara in nova politična vest. Drugi govornik, iz Narodnega kluba, se je močno zahvaljeval Wilsonu, govornik Jugoslovanskega kluba (SLS) pa je več govoril o tragediji na Koroškem.

Dne 14. maja sta se neuradno pogovarjali jugoslovanska in italijanska delegacija o možnosti kompromisa glede Reke. Obravnavali so predlog, naj bi prišla Reka pod Italijo, a Sušak pod Jugoslavijo, pristanišče med Rečino in železniško postajo naj bi dobila za 99 let Jugoslavija, upravljal pa naj bi ga poseben odbor, sestavljen iz Jugoslovanov in Italijanov. Kaže, da se je začel Wilson truditi, da bi dosegel sporazum med jugoslovansko in italijansko delegacijo. Kako pa naj bi tu popuščala jugoslovanska delegacija, saj je šlo za usodo več kot pol milijona Slovencev in Hrvatov? Tajnik za zunanje zadeve ZDA in član delegacije Lansing je sprejel 30. aprila jugoslovansko delegacijo in ji razložil, v kakšne težave je zašel Wilson, ko se je spustil v boj z Italijani za jugoslovanske zahteve. Dejal je, da so Italijani zaradi slabega političnega položaja doma (nevarnost revolucije) začeli postajati popustljivejši. Zato je treba sedaj začeti reševati jugoslovanske koristi, obenem pa tudi italijanske. Predlagal je, naj bi ustanovili samostojno državo Reko z mejami na zahodu do Voloske, na vzhodu do Risnjaka in na severu do Postojne in Idrije. Pod to državo naj bi prišel tudi otok Krk. Država naj bi bila 15 let pod varstvom Društva narodov, potem naj bi postala popolnoma samostojna. To je učinkovito vplivalo na našo delegacijo, tako da je še tisto popoldne pristala na veliko žrtev. (Revolucije v Italiji se je bala tudi SHS!) Poudarila je, naj bi pod reško državo prišla še vzhodna Istra (okraji Volosko, Labin, Pazin in Buzet) ter otok Cres, Jugoslavija pa naj bi dobila ob Kvarnerju neko manjše trgovsko pristanišče, povezano z železnico. Zato naj bi Sušak in Krk prišla pod Jugoslavijo, ki naj bi dobila v reški državi take pravice kot Poljska v Gdansku.

Tako se je jugoslovanska delegacija zadovoljila z Wilsonovo črto; o nji je dejal slovenski član delegacije dr. Žolger 27. junija, da je »skrajna meja našega popuščanja«. Isto je povedal tudi Pašić 1. julija, da se sme Italijanom popuščati le do Wilsonove črte, Reka pa naj postane tamponska država pod varstvom Društva narodov.

Posebej je o reškem vprašanju razpravljal svet četvorice 28. julija. Clemenceau je vprašal Tittonija, če bi dala Italija Jugoslaviji pravico prevažati trgovsko robo prek Reke. Tittoni je to odbil, češ da bi Jugoslavija to izrabila za ustvaritev svojih baz na Reki.

Že julija so postali Italijani na Reki zelo aktivni. Ustanovili so nekakšno prostovoljsko legijo, ki je neprestano izzivala nemire; na Reki se je sčasoma nabralo tudi precej regularne italijanske vojske. Legija se je julija spopadla s francoskim zaščitnim oddelkom; to je povzročilo, da je svet četvorice ukazal začetek avgusta razpust italijanskega narodnega sveta in legije. Na Reki je smel ostati le bataljon italijanske vojske, skrb za red in mir pa sta prevzeli angleška in francoska vojaška policija.

O jadranskem vprašanju je razpravljala teritorialna komisija 6. avgusta. Predlagala je svobodno državo Reko; ta naj bi obsegala mesto, sodni okraj Postojna in Ilirska Bistrica, Volosko, del Novigrada in občine ob železnici Ljubljana–Št. Peter–Reka, Sušak ter Krk. Italija bi dobila Cres in Lošinj, proti reški državi pa mejo na Učki–Raša ter strateško kontrolo nad železnico Reka–Ljubljana. Na področju Gorice naj bi se črta londonske pogodbe spremenila tako, da bi prišle Jesenice pod Italijo; ta bi tako dobila neposredno zvezo Trst–Beljak, Jugoslavija pa zvezo Reka–Ljubljana. Italija naj bi dobila v Dalmaciji le Zadar, vsi otoki pa naj bi se nevtralizirali. Tittoni je bil 29. avgusta zadovoljen z Zadrom in Wilsonovo črto v Istri, tamponska država Reka naj bi proti severu segala ob železnici do Št. Petra, vključen pa naj bi bil tudi Cres. Toda samo mesto Reka naj bi prišlo pod italijansko suverenost, Sušak pa pod jugoslovansko. Dva dni za tem je Lloyd George predlagal Tittoniju dve spremembi, preden bi o tem predlogu obvestili Wilsona, ki se je že vrnil v ZDA. Prva sprememba bi bila, naj Italija ne zahteva suverenosti nad Zadrom in nasproti ležečimi otoki, temveč naj bi vse to prišlo pod suverenost Društva narodov, druga pa, naj Italija ne zahteva suverenosti nad Reko in jugoslovanske nad Sušakom. Dne

10. septembra so sklenili, naj bi Wilsonu predlagali glede Reke dve možnosti: ali naj bi Reka in okolica prišli pod Italijo, Jugoslavija pa naj bi dobila vse vzhodno od Wilsonove črte razen rudnika Raše ali pa naj bi Reka postala samostojna država pod okriljem Društva narodov, vsa Dalmacija – razen Zadra – pa naj bi prišla pod Jugoslavijo.

Toda 12. septembra je italijanski pesnik d'Annunzio (Gaetano Rapagnetta) zasedel s prostovoljci Reko in razglasil njeno priključitev k Italiji. To je bil nov in nepričakovan zaplet jadranskega vprašanja. D'Annunzijeva akcija je imela zelo zanimivo ozadje; reči moramo, da se je italijanski veliki buržoaziji – s pomočjo Mussolinija in njegovih pristašev, kot je bil d'Annunzio – posrečilo prave revolucionarne zahteve italijanskih ljudskih množic spretno kanalizirati v zelo motne vode nacionalističnih in šovinističnih teženj. Poglejmo samo, kaj je zapisal Mussolini že 14. septembra o d'Annunzijevi akciji v fašističnem glasilu Popolo d'Italia! Dejal je, da je Italija socialistična država, zato tudi ni intervenirala proti Sovjetski zvezi in Madžarski. Bila je proti zmagi Anglije in Francije, ki sta podprli belogardistične generale v Rusiji, Denikina in Kolčaka. »In prvi udarec proti tej koaliciji Anglije in Francije proti Sovjetski zvezi je d'Annunzijeva akcija.« (To bi se reklo: zasedba Reke je prvi udarec proti britansko-francoski koaliciji proti Sovjetski zvezi, ki jo je podprla tudi Jugoslavija.) Dalje je Mussolini zapisal: »Ta akcija ni veličastna samo z nacionalnega stališča, temveč je izrazito revolucionarna tudi s socialističnega in proletarskega stališča in je naperjena proti sistemu, ki ga napadajo sami socialisti in proletarci.« Vsekakor je bilo to zelo dobro premišljeno slepilo in je med italijanskimi ljudskimi množicami na žalost uspelo! Italijanska vlada je sicer uradno protestirala proti zasedbi Reke in ukazala umik d'Annunzijevih prostovoljcev, a vse to je bil le videz.

Svet petorice je znova razpravljal o jadranskem vprašanju 15. septembra. Tudi to pot se niso mogli zediniti, kaj naj bi pravzaprav sporočili Wilsonu. Clemenceau je predlagal, da bi bilo najboljše dati Italiji mesto Reko, pristanišče in železnico Društvu narodov, okolico pa Jugoslaviji. To naj bi tudi sporočili Wilsonu. Toda Tittoni je videl v tem predlogu dvoje: ali bo mesto Reka svobodno mesto ali pa bo prišlo pod Jugoslavijo. Tako se niso mogli zediniti, kaj naj bi sporočili Wilsonu. Tittoni je še istega dne vložil spomenico, v kateri je poudaril, naj bi prišlo mesto

Reka pod Italijo in naj ne bi postalo svobodno mesto, pod Jugoslavijo pa naj bi prišlo vse ozemlje desno od Wilsonove črte – razen Reke in Raše – in Cres. Ozemlje, ki bi sestavljalo svobodno državo Reko, naj bi demilitarizirali, pristanišče in železnica pa naj bi prišla pod Društvo narodov. Jugoslavija naj bi dobila vso Dalmacijo razen Zadra, ki naj postane svobodno mesto pod upravo Društva narodov, a z italijanskim diplomatskim zastopstvom. Od otokov je zahteval Lošinj, Vis in Palagružo, v Albaniji Valono, ni pa terjal jeseniškega trikota, pač pa le svobodno uporabo železnice. Končno je zahteval nevtralizacijo vse obale od južne točke Istre do Kotora. Seveda je ta spomenica sprožila veliko debato.

Ameriški delegat Polk je vprašal, v čem se ta predlog razlikuje od tistega, ki naj bi ga poslali Wilsonu pred enim tednom? Tittoni je dejal, da sta bili tam dve izbiri. Clemenceau je vprašal, ali naj brzojavijo Wilsonu, da se konferenca strinja z drugim predlogom in da naj jo sprejme tudi on. Tittoni se je strinjal, a Lloyd George je dejal, da Wilson gotovo ne bo pristal na italijansko suverenost nad Reko in na italijansko diplomatsko zastopstvo v Zadru. Polk je dejal, da bi se dalo sklepati iz telegrama, ki ga je dobil od Wilsona, da je predsednik bolj naklonjen prvemu predlogu, boji se pa, da bo nejevoljen, ker bo slišal o novem predlogu. Tittoni je zatrjeval, da ne gre za nov predlog. Konferenca naj samo ugotovi, da pošilja dva predloga, med katerima naj predsednik izbira.

Wilson je 22. septembra brzojavil Polku, da obžaluje, ker na novo razpravljajo o Reki. Poudaril je, da Reke ne da Italijanom pod nobenim pogojem; je za svobodno mesto, za plebiscit in za tako obliko mesta Reke, kot jo je to imelo pod Avstro-Ogrsko (corpus separatum) in ničesar več. Prav takrat pa je senat ZDA obsodil Wilsonovo evropsko politiko, to pa je vplivalo tudi na nadaljnje reševanje jadranskega vprašanja.

5. RAZVOJ DOMAČE POLITIKE IN USODA PRIMORSKE

a) Socialisti

Spet moramo poseči nekoliko nazaj! Marca 1919 je kazalo, da bodo izstopili socialnodemokratski ministri iz centralne vlade in pokrajinskih vlad, klerikalni Slovenec pa je zapisal, da bo ta

prva opozicija posledica zmage levičarske struje v socialni demokraciji v Srbiji, Bosni in Hercegovini in na Hrvaškem. Najglobljí vzrok je v razpoloženju množic, ki so se odločile za levičarstvo. Naprej je sicer nekaj časa ugovarjal, da so vsi ti odstopi le posledica notranjepolitičnega položaja in da je pričakovati velik delavski prevrat v vsej državi. Na izredni konferenci vodstva JSDS 13. aprila v Ljubljani so odobrili opozicijo proti centralni vladi in sklenili odpoklic zastopnikov JSDS iz ljubljanske vlade. Ministerializem, sodelovanje predstavnikov socialističnih strank z buržoaznimi v organih oblasti, je vsekakor pospešil razcep nekoč enotnih socialističnih strank v levo in desno smer. Odstop socialno demokratskih ministrov iz raznih vlad tega razcepa ni mogel več preprečiti.

Levice so vedno bolj kazale voljo po združitvi. Na konferenci 28. marca so se izrekle za brezkompromisni razredni boj in sklenile, naj bi čimprej sklicali združevalni kongres vseh levičarskih struj v Slavonskem Brodu. Ker pa je policija tod kongres prepovedala, se je ta začel 20. aprila v Beogradu. Kongres velja kot 1. kongres KPJ, udeležilo pa se ga je 431 delegatov. V celoti so se abstinirale vse desnice in celotna, takrat še nerazcepljena JSDS iz Slovenije. Kljub abstinenci desnice je bilo na kongresu moč čutiti dve struji delegatov, revolucionarno in reformistično. Zato niso dosegli soglasja že pri imenu nove stranke in ne v diskusiji o programu. Sprejeli so ime Socialistička radnička partija (komunistov), kot začasni program pa nekoliko spremenjeni program srbske socialnodemokratske stranke, katerega podlaga je bil znani erfurtski socialistični program. Kongres se je izrekel za pristop k tretji internacionali. Skoraj hkrati so ustanovili tudi revolucionarno delavsko sindikalno centralo, Centralno radničko sindikalno veče Jugoslavije, septembra pa SKOJ.

Slovenski socialni demokrati so k beograjskemu kongresu dejali, da oni niso zakrivili razdora v socialističnih vrstah, temveč komunisti, ker so ustanovili novo stranko. »Siliti pa socialno demokracijo, da bi brezpogojno sledila vsakemu, ki si izmisli novo stranko, bi bilo vendarle nekoliko preveč tvegano,« je zapisal Naprej. Slovenskim socialnim demokratom tudi ni bila všeč ustanovitev nove delavske sindikalne centrale.

Od 8. do 9. junija je bil v Ljubljani kongres socialnodemokratskih sindikalnih organizacij; udeležilo se ga je 87 delegatov, ki so zastopali 19 000 članov. Ustanovili so Strokovno komisijo,

centralni sindikalni organ za Slovenijo. Kongres je poudaril željo, da bi se združil z drugimi sindikati v Jugoslaviji in da bi se poravnal spor in razdor v samih socialističnih strankah.

Kaj pa slovenska socialnodemokratska mladina? Ta je že julija poudarila, da je ni sram priznati, da je komunistična ideja tudi zvezda vodnica njenega dela med narodom. Komunizem ni ne »rop, ne umor, ne nasilje, ne diktatura«, temveč je utelešenje idealov. Zato si bo omladina izbrala »ono orožje, ki je našim razmeram najbolj prikladno in ki odgovarja mentaliteti našega ljudstva. Ne s hujskanjem zatiranih proti zatiralcem, ne z obljubami, da bo današnji hlapec jutrišnji gospodar, temveč s stvarnim delom, s poukom in krepko organizacijo bomo pridobili narod za komunistično idejo. Predvsem pa s tem, da se združimo z vsemi enakomislečimi vseh narodov v armado bojevnikov, ki bo pripravljena na najtežje žrtve, ker brez idealizma ni zmagala še nobena ideja«. Ing. Gustinčič je zapisal v Demokraciji, da hodi slovenska socialna demokracija po treh poteh. Po eni hodi zapuščeni proletariat, pa drugi voditelji, po tretji pa glasilo Naprej. Ni se dosti zmotil!

Kot že vemo, je v tem času zasedalo v Beogradu začasno narodno predstavništvo. Skupnih državnih vezi je bilo še malo in so pravzaprav le počasi nastajale. Močno je združeval to predstavništvo strah pred komunizmom. Zelo ostri so bili socialnodemokratski poslanci v debati o proračunu (izredni krediti), poudarjali so, zakaj je od 130 milijonov dinarjev kar 49 in pol določenih za vojsko. Toda pri glasovanju je bilo od 136 poslancev za proračun 129, proti pa samo 7! Na zasedanju 1. aprila so poudarjali, da je treba obvarovati pred boljševizmom vsaj armado; zato jo je treba dobro plačevati. S tem v zvezi so se prav kmalu začele hude pritožbe o korupciji, saj je neverjetno cvetela prav v vojaški upravi, pa tudi med uradništvom. Socialistični poslanec Petejan je ostro nastopil tudi proti svobodni trgovini, zaradi katere so cene poskočile za 100 %, dohodki delavcev in nameščencev pa so se znižali.

Sredi maja so začeli v začasnem narodnem predstavništvu znova hudo napadati vojsko in njeno administracijo. Socialisti so zahtevali takojšnjo demobilizacijo. Dne 21. maja so vložili socialisti interpelacijo o omenjeni »vstaji« na Koroškem. Odgovora ni bilo. Dne 23. maja so predložili načrt proračuna za leto 1919/1920; ta je zopet izkazal veliko večje izdatke za vojsko

kot za vso drugo državno upravo. V obrambo tako visokega proračuna za vojsko se je razvila zanimiva debata, ali je boljševizem nevarnost ali le ortodoksni marksizem in ne doktrina uničevanja. Ob tej priliki je socialist Korač dejal, da socialistični poslanci ne odobravajo ne teorije ne prakse boljševizma, socialni demokrati pa so »storili vse, da bi teoretično in praktično pobili boljševizem«.

Ker je centralna vlada prepovedala praznovanje 1. maja, je Korač vložil interpelacijo. Dejal je, da je bila revolucija v Rusiji velikanski svetovni dogodek, ki bo imel globoke posledice in poudaril, da boljševizem nikakor ni samo ropanje. »Res pa je,« je dejal, »da socialni demokrati niso pristaši boljševiške taktike in teorije. V Jugoslaviji se bo boril delavski razred na legalen način kot v Angliji ali Franciji.« Ker bo v Jugoslaviji zmagala demokracija, je Korač odločno odklonil boljševiške metode. Zelo dobro pa je poudaril, da si je pri nas boljševiško gibanje lahko obetalo uspeh novembra in decembra 1918, a »prav delavske organizacije so najenergičnejše preprečevale ustvaritev nereda, ki ne bi bil koristen za konsolidacijo nove države«.

Na to interpelacijo je odgovoril predsednik vlade Protić. Dejal je, da je vlada prepovedala praznovanje 1. maja zato, ker je država še v na pol vojnem stanju, ker je nastal na Madžarskem prevrat, ker v Parizu rešujejo našo usodo, ker so med delavci tudi komunisti itd. Notranji minister Svetozar Pribičević je povedal, da so za 1. maj zaprli 400 do 500 socialistov, 40 pa so jih oddali vojaškemu sodišču. Na vse to je odgovoril A. Kristan, da bi ne bilo boljševizma, če bi dala vlada ljudem delo, sicer pa je boljševizem v Jugoslaviji le »bavbav«. Dne 23. junija so v Beogradu izbruhnile hude študentovske demonstracije in žandarmerija je streljala v zrak. Pred začasnim narodnim predstavništvom so začele prihajati na dan silno umazane afere.

Tudi v Sloveniji se je politično življenje močno razgibalo. Že 1. junija so s finančno in moralno pomočjo liberalcev ustanovili Samostojno kmečko stranko (SKS), ki naj bi konkurirala SLS na deželi. Na zboru zaupnikov JDS je 6. julija dejal dr. Ivan Tavčar: »Mi hočemo, da imej srbski narod, kakor je imel v bojih prvo mesto, tudi vplivno mesto pri ustanovitvi naše države. Srbski duh mora nas vse prešinjati, če hočemo, da ne razpade Jugoslavija«. Zbor zaupnikov je izglasoval zelo zanimivo resolucijo, ki je v svojem političnem delu že načenjala – sicer narahlo in previdno, kot

so to znali liberalci – udarjati po svojih »dednih sovragih«, klerikalcih. Niso pač mogli iz svoje kože!

Svetovna delavska stavka 21. in 22. julija – zaradi kapitalistične intervencije proti Sovjetski zvezi in Madžarski – je po svoje odmevala tudi v Sloveniji. V Mariboru se je te dni uprl – okoliščine niso še do danes docela pojasnjene – mariborski pešpolk. Oddelek vojakov je hotel prodreti v popolni bojni opremi proti dravskemu mostu, hoteč priti v mesto, a je to preprečil in zadušil hrvaški karlovški polk. Oba voditelja so naslednjega dne po naglem sodu ustrelili. Preiskava je baje dokazala neke zveze s tujino (Budimpešta, Dunaj), buržoazni časopisi pa so pisali, da je bil ta upor čisto v boljševiškem duhu. Hujše reči so se dogodile tiste dni v Varaždinu, saj so srbske čete komaj zadušile vstajo in je večina upornih vojakov zbežala v gozdove.

Slovenec je 25. julija zapisal, da utegne razmajati temelje naše države in državnega organizma »ona korupcija, ki se širi v upravi na Hrvaškem in v Srbiji ... in ono nesramno tihotapstvo in veriženje, ki nam podražuje vsak dan kos kruha ... Klicati strojne puške in vojaštvo na ceste, da se zaduši v krvi vsak znak ljudske nezadovoljnosti, pri tem pa trpeti tihotapstvo, korumpirati našo upravo po receptu dr. Žerjava, se pravi zlo na lahkomiseln in brezglav način večati ...« Naslednjega dne je zapisal Slovenec: »Nepremostljiv prepad je zazeval med idejami ene skupine, ki se zove VLS, in druge, ki se imenuje JDS. Naši politični nasprotniki so mnenja, da je najboljše sredstvo javne uprave oborožena sila.«

Tudi v Ljubljani so 21. in 22. julija – po odloku ministra Pribičevića – štrajk prepovedali, a ga je deželna vlada dovolila na svojo roko. Verjetno je to storila iz istih razlogov, kot je pustila praznovanje 1. maja. Zato je Slovenski narod predsednika Brejca okrcal in zapisal, da je samo v Sloveniji, »kjer je vse javno mnenje obsojalo boljševiški teror, vlada proti striktnemu ukazu zlezla pod mizo pred votlim donenjem boljševiških groženj ... Pod oknom deželne vlade so nahujskani elementi dr. Brejcu v zahvalo pol ure klicali :Živio Bela Kun! Živio Lenin! Dol s Petrom! Živela revolucija! Živela republika! ... Potem se je vsa množica podala pred sodišče, da bi odprla sodne zapore in potem na kolodvor, da ustavi promet. Red je napravilo šele vojaštvo ...«

Če upoštevamo takratno silno previdno poročanje buržoaznega časopisja o kakršnih koli neredih, je bilo takrat v Ljubljani

precej nemirno, saj je morala priti na ulice celo vojska. V tem razburkanem času je izšla julija 1919 Baklja (socialno politična revija), ki si je vzela za program »osvoboditev kmeta in delavca tja do svobode, enakosti in bratstva«! V uvodu je njen ustanovitelj n. f. (Nino Furlan) zapisal, da danes »tista buržoazija, ki je leta 1918 s sklenjenimi rokami prosila zastopnike proletariata, naj pomagajo konsolidirati temelje države, noče ničesar vedeti o njih«. A. Kristan je o nastopu Baklje zapisal leta 1925, da so začeli »neznani elementi med delavstvom posebno akcijo« in da je Baklja začela propagirati boljševizem.

V začetku avgusta je odstopila celotna Protićeva vlada »zaradi nenormalnih odnosov med Protićem in Pribičevićem«, mandat za sestavo nove vlade pa je dobil šef demokratske stranke Ljuba Davidović. V to vlado so stopili kar trije socialni demokrati (Korač, Bukšeg in A. Kristan). Naprej je ta vstop opravičeval in zapisal, da so hoteli socialni demokrati s tem »preprečiti, da ne postane Jugoslavija najbolj nazadnjaška država v Evropi... Nepričakovano pot je zavzela taktika naših predstavnikov v Belemgradu, toda nujnost položaja, moreča in preteča reakcija je zahtevala ta korak«. To je bila vsekakor zanimiva koalicija med demokrati in socialnimi demokrati!

Davidović je predstavil novo vlado začasnemu narodnemu predstavništvu 23. avgusta in v vladni deklaraciji povedal, da bo nova vlada še naprej sodelovala z nekdanjimi vojnimi zavezniki, da pričakuje še nadaljnih priznanj nove države, da bo kmalu predložila volilni zakon za konstituanto itd. Toda pri glasovanju deklaracije je dobila vlada silno pičlo večino in Slovenec je dobro zapisal, da vlada ni imela za seboj ne ljudstva ne začasnega narodnega predstavništva.

Tik pred podpisom mirovne pogodbe z Avstrijo je povedal jugoslovanski delegaciji general Pešić katastrofalno novico o takratni jugoslovanski vojski. Verjetno je prav ta novica – treba bi bilo ugotoviti, ali je bila resnična ali zlagana – znatno pripomogla, da je delegacija »zaradi ljubega miru« le podpisala pogodbo. General je dejal, da je vojska v strašnem stanju. Dobre vojske ni niti 16 odstotkov; ni ne obleke, ne municije, ne hrane in sploh ničesar. Moralno in materialno stanje je slabo. Treba se je rešiti vsaj enega sovražnika in skleniti mir z Avstrijo. (Po vsej verjetnosti je vojaška klika ob tej priliki podprla velikosrbsko idejo, da je Jugoslavija le povečana Srbija, in to z najbogatejšimi

predeli bivše Avstro-Ogrske, tako da se ne bi splačalo izpostavljati se nevarnosti zaradi hribovitih slovenskih krajev.) Če je bila seveda ta generalova trditev resnična, potem odpade naša domneva, dokazuje pa naravnost neverjetno korupcijo v vojaški administraciji!

Na seji zaupnikov JSDS 7. in 8. septembra v Ljubljani so postavili minimalni program stranke, iz nje pa so »zaradi nedisciplineranosti« izključili ing. Guštinčiča. Ministerializem v JSDS je začela napadati celo SLS, Davidovićevo vlado pa je imenovala »demokratično zajednico s socialističnim repkom«. Davidović je 12. septembra odstopil, ker pa ni mogla nobena parlamentarna skupina sestaviti nove vlade, je morala ta začasno še ostati. Slovenec pa je vedno bolj napadal JSDS, tako da je izgubila živce in pri odgovorih začela zahajati v kalne vode kulturnega boja. Tako je na primer zapisal Naprej 22. septembra med drugim tudi tole: »Dijak, ki vendar dela z razumom, ki je zmožen misliti s svojo glavo, se gotovo ne zmeni za protilogično čvekanje popovo. Vse besedičenje papeževega hlapca zadene samo na posmeh. Sramotno bi bilo za dijaštvo, če bi še danes ne sprevidelo, da ta vera v spreminjanje vina in kruha v boga, v brezštevilne svetnike in vdove božje, hudiča in ne vem v kaj še vse, nima resne znanstvene podlage.« Jezik gotovo ni bil izbran, Slovenec je 28. septembra odgovoril, da sicer ne želi kulturnega boja, če mu ga pa kdo vsiljuje, »ga bo sprejel in bojeval s tisto odločnostjo, ki jo daje človeku sveta vera«. Naprej je moral odnehati!

b) Primorska

Kako pa se je razvijalo jadransko vprašanje? Ameriški delegat Polk je že 3. oktobra povedal kolegom, da je Wilson absolutno proti temu, da bi Italija dobila Reko, pripravljen pa se je vrniti na predlog o reški tamponski državi, v kateri naj bi bil po 15 letih plebiscit. Z določenimi pogoji je pripravljen dati Italiji mandat nad Albanijo. To je takoj pograbil Tittoni in predlagal, naj bi iz Reke, okrajev Postojna in Idrija nastala med Italijo in Jugoslavijo tamponska država Reka, glede Zadra pa ni spremenil svojih zahtev. Trumbić je 14. oktobra izjavil, da bi se Jugoslavija zadovoljila – kot minimum – z Wilsonovo črto, z Reko kot svobodno državo, a pod nobenim pogojem pod italijansko kontrolo. Zato je prišel na dan Tittoni 20. oktobra z novim pred-

logom, ki bi »zadovoljil italijansko javno mnenje in tudi d'Annunzija«. Novi italijanski predlog je bil: Reka svobodno mesto pod začasno upravo Društva narodov, toda vezana s koridorom z Italijo! Na Reki je d'Annunzio 26. oktobra izvedel volitve za mestni odbor in Italijani so zmagali. Zato je pisal 27. oktobra Nitti Lloydu Georgeu in poudaril, da je »Reka za Italijane vprašanje sentimentalnosti in Italijani bi se čutili ponižani, če bi zavezniki tega ne hoteli razumeti. Ekonomske koristi niti niso pomembne«.

Prav tega dne pa je sporočila vlada ZDA italijanski vladi, da bo Wilson vztrajal pri svoji črti, pri reški tamponski državi med Jugoslavijo in Italijo, ki naj bi prišla pod varuštvo Društva narodov, in pri trajni demilitarizaciji jeseniškega trikota. V Zadru zahteva poseben režim, Italiji daje Palagružo, Vis, Lošinj in Valono, mandat nad vso Albanijo pa Društvu narodov. Na to so Italijani silno hitro odgovorili. Zahtevali so vsaj kontrolo nad diplomacijo Zadra, naj se mesto Reka (corpus separatum) izloči iz svobodne reške tamponske države in naj postane popolnoma neodvisno mesto, pristanišče in železnica pa se dasta tamponski državi. Med mestom Reka in Italijo mora vsekakor obstajati koridor.

Na Nittijevo pismo je odgovoril Lloyd George 31. oktobra in poudaril, da bo britanska vlada italijanske zahteve brez pridržka podpirala. Brzojavil bo tudi Wilsonu in ga opozoril na velike italijanske žrtve v zadnji vojni in na njihove sedanje zmerne zahteve. Pritisnil bo na Wilsona, da bi Italija dobila svobodno mesto Reko brez pristanišča in železnice, koridor, diplomatsko zastopstvo za Zadar in otok Lastovo. Prav to pismo je dalo verjetno Italijanom pobudo, da se je d'Annunzio s svojimi prostovoljci izkrcal tudi v Zadru.

Jugoslovanska parlamentarna delegacija je iz krajev, ki so jih zasedli Italijani, 1. decembra predložila Clemenceauju spomenico; v nji je opisala d'Annunzijevo početje na Reki in delovanje vojaškega ter civilnega guvernerja za Dalmacijo, admirala Millonija. Italijanske čete povzročajo povsod nemire, postopek Italijanov – kot mandatarjev antante – pa je v okupiranih krajih povsod tak, da se ta začasna okupacija spreminja v dejansko aneksijo, povsod pa je hujše preganjanje, kot je bilo pod Avstro-Ogrsko. Povsod so odpravili slovanski tisk, zaprli šole, inteligenco pa konfinirali v Italijo. Na koncu je spomenica zahtevala v imenu 835.000 Jugo-

slovanov konec italijanske okupacije in združitev tega ozemlja s kraljevino SHS. Nepravična rešitev jadranskega vprašanja bi ogrožala svetovni mir!

Morda je tudi ta spomenica pripomogla, da so ameriški, angleški in francoski delegati izdelali načrt posebne spomenice in ga izročili na mirovni konferenci italijanskemu zunanjemu ministru Scialoji. V njem je bilo na začetku poudarjeno, da se jadransko vprašanje mora rešiti. Glede Istre je Wilson pristal na črto Karavanke–Raša, čeprav daje ta črta Italiji 300 000 Slovencev. Tu je Wilson žrtvoval narodnostno načelo gospodarskemu in dal Italiji tudi Labin. Dalje je Wilson – zaradi varnosti Italije – pristal v soglasju z italijansko vlado na reško tamponsko državo med Italijo in Jugoslavijo, v kateri bi bilo 200 000 Jugoslovanov in 40 000 Italijanov, a pod varuštvom Društva narodov. Dalje je Wilson soglašal – pa tudi francoska in britanska vlada – z demilitarizacijo jeseniškega trikota in s tem, da bi dobil Zadar poseben režim pod nadzorstvom Društva narodov, Italija pa bi dobila Palagružo, Vis in Lošinj ter Valono. Dalje pravi spomenica, da so zastopniki velesil vse to pazljivo preštudirali, prav tako probleme, ki so nastali zaradi ponovnih italijanskih zahtev. Ti problemi so: diplomatsko zastopstvo (ali vsaj kontrola) nad Zadrom, ločitev mesta Reke (corpus separatum) od svobodne države Reke, koridor med Reko in Volosko in italijanska aneksija Lastova. Sestavljalci spomenice menijo, da glede prvega problema ne bi bilo težav. Zadar bo tako v carinski zvezi z Jugoslavijo, a pod kontrolo Društva narodov. Če je res italijanski, si bo lahko volil svoje italijansko diplomatsko zastopstvo. Večja težava je ločitev mesta Reke od svobodne tamponske države Reke. To državo naj bi ustanovili zaradi strateške varnosti in zaradi uspevanja in razvoja mesta Reke. Med državo Reka in mestom Reka je torej najtesnejša povezava. Koridor med Reko in Italijo zahtevajo Italijani iz »sentimentalnih nagibov«, da ne bi tuja država ločila mesta Reke od Italije. Kako pa bi se dalo to praktično izpeljati?

To je bil načrt, ki se ni bistveno razlikoval od prave spomenice, ki so jo potem avtorji podpisali 9. decembra. Spomenica je dajala Italijanom še Labin, predlagala je Tardieujevo tamponsko državo, a brez plebiscita, dajala je Italiji mandat nad Albanijo ter Lošinj, Vis in Palagružo. Zanimiva je bila debata o tej spomenici. Začel jo je Clemenceau in dejal, da ne bo miru v Evropi,

dokler ne bo rešeno jadransko vprašanje. Wilson je jasno povedal, kaj bi sprejel in kaj ne. Zato je bila sestavljena ta spomenica, ki naj bi zadovoljila Wilsona in Italijo. Težave so nastale, ko je d'Annunzio okupiral Reko in je del italijanske vojske ter mornarice odrekel vladi pokorščino. Italijanska vlada naj bi se poskušala sporazumeti z jugoslovansko vlado, saj od nje ne zahtevajo preveč. Scialoja je na to odgovoril, da dvomi, če bo Italija sprejela to spomenico brez nekaterih sprememb. Zato je Lloyd George predlagal sestanek s predsednikom italijanske vlade v San Remu. Clemenceau je pristavil, da je ključ vseh težav v tem, ker različno gledata Wilson in italijanska vlada. Je za sestanek, a pod pogojem, da bodo imeli italijanski delegati vsa potrebna polnomočja. To pa bo težko doseči, ker bi se lahko znova uprli italijanska vojska in mornarica.

Scialoja je spomenico načelno sprejel, zahteval pa je »majhen popravek«, naj bi pod tamponsko državo Reko prišel še senožeški okraj. Ker je d'Annunzijeva okupacija pomenila za italijansko vlado vedno večje težave, mu je ta opetovano svetovala, naj se s svojimi legionarji umakne, ta pa o tem ni hotel ničesar slišati (»Fiume o morte!«). Ker je d'Annunzija sredi decembra prenehal podpirati tudi italijanski narodni svet na Reki, je sredi decembra razpisal na Reki referendum, v katerem naj bi ljudstvo odločilo, ali naj še ostane ali naj gre. Ker je referendum že na začetku pokazal, da ne bo za Italijo ugoden, ga d'Annunzio ni izvedel, rimski vladi pa sporočil, da se ne bo umaknil.

Jugoslovanska vlada je 2. decembra vprašala jugoslovansko delegacijo, če res hoče italijanska vlada resno razpravljati z jugoslovansko vlado o rešitvi jadranskega vprašanja. Trumbić ji je sporočil 29. decembra, da sta doslej obstajala dva načrta o rešitvi tega vprašanja. Wilsonov načrt italijanski vladi – o katerem je naša delegacija takrat še bore malo vedela – in načrt britanske vlade italijanskemu zunanjemu ministru Scialoji. Od obeh načrtov je takrat Trumbić vedel – in še to neuradno – tole: da obstaja Wilsonova črta, ki daje Italiji 300 000 Jugoslovanov, da naj se ustanovi tamponska država Reka pod nadzorstvom Društva narodov, da naj dobi Zadar poseben avtonomni status, Italija pa zaradi strateške meje neke zunanje otoke, ki bodo demilitarizirani, in končno, da naj dobi Italija mandat nad upravo sicer neodvisne Albanije ter Valono. Velesile se niso še odločile – je pisal Trumbić – ali naj bi Italija kontrolirala zunanjo politiko

samostojnega Zadra, ali naj obstaja samostojno mesto Reka v tamponski državi Reki in ali naj dobi Italija koridor med Reko in Istro. Tako je Trumbić, čeprav neuradno, vedel v bistvu vse. Tudi Žolger je 31. decembra poudaril, da se doslej »niso mnogo brigali za nas, ali nam bo taka rešitev všeč ali ne. Sedaj pa hočejo to nekako popraviti in nas silijo, naj se z Italijani sami pogodimo«.

Več kot jasno je bilo, da mirovna konferenca ali ne more ali noče rešiti jadranskega vprašanja, zato je na vse načine poskušala doseči rešitev med obema prizadetima državama. Žolger je pisal: Če bi pristali na Wilsonovo črto, bi to storili le s pogojem, da bi dobili Jugoslovani onkraj Wilsonove črte široko avtonomijo, kot bi jo dali Italijanom tudi mi tostran te črte, ako bi dosegli obojestransko demilitarizacijo kopenske meje, obojestransko nevtralizacijo vsega Jadrana in bi dobila Reka in Zadar avtonomijo. Dalje bi morala priznati Italija vse ozemlje tostran (vzhodno) Wilsonove črte za jugoslovansko in delitev interesnih sfer v Albaniji. Predsednik jugoslovanske vlade Davidović je sporočil 2. januarja 1920 jugoslovanski delegaciji o pogovorih s francoskim odpravnikom poslov v Beogradu glede neposrednih pogajanj z Italijo. Italijani so predlagali vmesno državo Reko brez koridora, vso Dalmacijo Jugoslaviji, Zadar z administrativno avtonomijo, avtonomijo mesta Reke pod »minimalno suverenostjo« italijanskega kralja, svobodno reško pristanišče pod kontrolo Društva narodov ali kakšne velesile, Italija pa naj bi dobila Vis in ne bi načenjala črnogorskega vprašanja, kvečjemu vprašanje morebitne apanaže kralja Nikole. Na vse to je odgovoril Pašić 5. januarja, da ne smemo dopustiti, da bi se usedla italijanska suverenost na kateri koli košček naše obale od Pulja do juga in na otokih. Prav tako je bil proti demilitarizaciji Jadrana, ker bi tako izgubili nekaj svoje suverenosti.

Dne 6. januarja je poslala italijanska vlada Lloydu Georgu nov predlog. V njem je znova omenila londonsko pogodbo, čeprav je Wilson izrecno izjavil, da ni več v veljavi. Italija je zahtevala izpolnitev londonske pogodbe, bila pa je pripravljena na nekaj odstopov: na ustanovitev svobodne države Reke, a z mejami londonske pogodbe na njenem jugovzhodnem delu, dalje, da dobi mesto Reka statut, ki bo zagotavljal varstvo njenega italijanskega značaja, da dobi Italija Cres in Lastovo, da postane

Zadar svobodno mesto s pravico izbire diplomatskega zastopstva in da se nevtralizira vsa obala od Reke do Vojuše.

Jugoslovanska delegacija je odgovorila na zavezniški memorandum italijanski vladi (od 9. decembra 1919) šele 8. januarja 1920, ker prej pač ni vedela zanj. Poudarila je, da se ozira memorandum le na italijansko strateško mejo, ne pa tudi na jugoslovansko, čeprav je država SHS dosti manjša. Italijanska vojska bi se mogla kadar koli spustiti z Julijskih Alp v dolino Save in Drave in čez Ljubljano proti Zagrebu v osrčje naše zemlje. Naša meja bi bila na vsej svoji črti popolnoma odprta italijanski invaziji, za kar je lep primer Reka, ki je okupirana že štiri mesece kljub drugačnim izjavam italijanske vlade in kljub zasedanju mirovne konference. Zaradi Wilsonove črte bi prišlo pod Italijo 400 000 Jugoslovanov, z ustanovitvijo vmesne države Reke bi jih izgubili še 200 000. Reka bi bila odrezana od svojega naravnega zaledja, Zadar bi bil s svojimi 12 000 prebivalci mikroskopska država, italijanski mandat nad Albanijo pa bi bil podoben mandatu Avstro-Ogrske nad Bosno in Hercegovino. Po mnenju jugoslovanske delegacije naj bi bila podlaga za rešitev jadranskega vprašanja plebiscit. Če tega ne bi sprejeli, naj bi tekla meja po Wilsonovi črti od Julijskih Alp do Raše in po njej do morja. Zadar nima možnosti samostojnega gospodarskega obstoja, Reka je sestavni del našega ozemlja in Italija je ni nikdar zahtevala razen sedaj pod geslom, da Italija ne išče Reke, pač pa Reka Italijo! Reka je naše edino trgovsko pristanišče. V Albaniji naj bi popravili mejo od 1913. leta in mi imamo pravico do Skadra.

Clemenceau in Lloyd George sta poslala – brez ameriškega delegata – 9. januarja italijanski vladi nov memorandum. Poudarila sta, da britanska in francoska vlada ne moreta pozabiti dragocene pomoči, ki jo je zaveznikom nudila v vojni Italija. V tej vojni se je na zavezniški strani junaško boril tudi srbski narod, medtem ko sta »hrvaški in slovenski narod dobila svojo svobodo in neodvisnost, ki ju sedaj uživata ... zahvaljujoč se v glavnem hrabrosti, požrtvovalnosti in vzdržljivosti italijanskega naroda in njegove vojske«. (?!) Obe zavezniški vladi sta se pripravljeni držati londonske pogodbe, če bo to zahtevala italijanska vlada. Če pa ta misli, da bi je londonska pogodba ne mogla več zadovoljiti, sta se pripravljeni držati memoranduma treh zaveznikov z 9. decembra 1919 s spremembami, ki jih je predlagala italijanska vlada 6. januarja 1920. Zato predlagata oba naslednjo novo

rešitev jadranskega vprašanja: ustanovitev svobodne države Reke po načrtu predsednika Wilsona, a tako, da se njena meja na jugu premakne nekoliko proti vzhodu. Mesto Reka naj dobi statut, ki bo varoval njen italijanski značaj, država Reka naj pride pod varuštvo Društva narodov, pristanišče naj se internacionalizira. Cres naj pride pod državo Reko, Lastovo pa pod Italijo, če meni italijanska vlada, da je to potrebno. Svobodno mesto Zadar naj upravlja visoki komisar s svetom, ki ga izvolijo državljani, ostane pa naj v carinski zvezi z Jugoslavijo in voli naj svoje diplomatsko zastopstvo. Nevtralizirajo naj se vsi dalmatinski otoki, ne pa obala. Na koncu spomenice je bilo poudarjeno, da bi britanska in francoska vlada ne mogle iti prek tega predloga.

Memorandum sta poslala Clemenceau in Lloyd George italijanskemu delegatu s pripombo, da ga bosta takoj, ko bo nanj pristal, poslala tudi jugoslovanski delegaciji. Prav tega dne pa se je Trumbić sestal z Nittijem in mu poudaril, da bi dobila Italija z Wilsonovo črto 400 000 Jugoslovanov, ne bo pa mogla ubraniti Trsta pred nemško agresivnostjo, če ji ne bo pomagala Jugoslavija. Nitti je predlagal Trumbiću štiri predloge: naj sprejme Jugoslavija črto londonske pogodbe, po kateri bi Reka prišla pod Jugoslavijo; naj pride pod Italijo vsa Istra z Reko, Dalmacija z otoki pa pod Jugoslavijo; naj ostane Wilsonova črta in tamponska država Reka; naj obvelja Wilsonova črta brez tamponske države Reka, mesto Reka naj pride pod Italijo, Zadar naj postane samostojen, a z italijansko diplomacijo. Na vse to je Trumbić Nittiju odgovoril, da ni mogoče o nobenem teh predlogov resno razpravljati!

Proti ustanovitvi tamponske države Reka je nastopila italijanska vlada 10. januarja, češ da ni ona nikoli kaj takega predlagala. V tej državi bi bili Italijani in Slovani, ne bi pa mogli ohraniti italijanskega značaja mesta Reke, ker bi mu vedno grozila slovanska penetracija. Zahodna meja te države – četudi bi prišel labinski okraj pod Italijo – bi bila še vedno nezadostno jamstvo za obrambo Trsta, Istre in Pulja spričo dometa težkega topništva. Meja bi bila oddaljena le 18 km od Trsta in okrog 22 km od zunanjih utrdb Pulja. Velikega pomena za obrambo Trsta je okraj Senožeče, za Pulj pa Učka.

Istega dne je Nitti odgovarjal pred četvorico na memorandum Clemenceauja in Lloyda Georgea 9. januarja. Dejal je, da se Italija ne more odreči koridoru in Reki. Ker je vsa okolica

Reke slovanska, je nujno, da prideta pod Italijo še Opatija in Volosko. Zahteval je korekturo pri Senožečah in mesto Reko. Lloyd George je hotel Nittija omehčati: »Država SHS se bo pritožila vladi ZDA, zatem še Rusiji in nastala bo prav peklenska situacija.« Nitti je vztrajal, da je Reka za Italijo »moralno vprašanje«, na kar ga je Lloyd George ostro zavrnil, da ga to čisto nič ne zanima in da je zanj važno samo to, ali hoče Italija oropati Srbijo Skadra, Jugoslovane pa Reke. To pa je nemogoče in povzročilo bi velikanske težave.

Popoldne 10. januarja so pred četvorico povabili tudi jugoslovansko delegacijo, Pašića, Trumbića, Žolgerja in Radovića. Clemenceau je pozval Trumbića, naj obrazloži stališče delegacije do jadranskega vprašanja. Trumbić je poudaril, da je Jugoslavija pripravljena na velike žrtve. Pripravljeni smo dati Italiji Trst z zaledjem in velik del Istre. Meja po Raši (Wilsonova črta) je dobra geografska in strateška črta, a pušča Italiji 400 000 Jugoslovanov. Na to pristajamo zato, da bi se zavaroval mir in da bi živeli z Italijo v dobrih odnošajih zaradi stalne nevarnosti za oba naroda spričo nemške agresije s severa. Dalje je Trumbić zahteval za Jugoslavijo vso obalo od Raše naprej, pripomnil pa je, da bi se dalo govoriti o posebnem statutu Reke in Zadra, medtem ko bi suverenost obeh mest ne mogla biti ločena od ozemlja, na katerem stojita. Še vedno je jugoslovanska delegacija za plebiscit. Nato je Lloyd George vprašal, če je v Dalmaciji še kako mesto, ki bi moglo postati administrativno središče. Trumbić je odgovoril, da bi bil to Split, a v Zadru so že vsa administrativna poslopja. Na vprašanje Lloyda Georgea, kakšno prebivalstvo bi prišlo v tamponsko državo Reko, je Trumbić odgovoril, da živi tu 90 odstotkov Slovencev. »In kakšna je razlika med Slovenci in Hrvati?« je vprašal Lloyd George. Trumbić je odgovoril, da je razlika v dialektu. Na vprašanje, koliko je Slovencev, je dejal, da milijon in 200.000. Na vprašanje, koliko bi prišlo Slovencev v tamponsko državo Reko, je Trumbić odgovoril, da 200 000, pod Italijo 400 000, ostanek bi ostal v kraljevini SHS; dostavil je še, da bi bila »to trojna delitev kulturnega naroda«.

Čez dva dni se je usodna debata nadaljevala. Besedo je dobil Nitti in dejal, da bi dobila Italija po londonski pogodbi polovico Dalmacije, Valono, veliko otokov, Istro, velik del Julijske Krajine, Volosko, ne pa Reke. Nato so predlagali dve rešitvi, eno o ustanovitvi svobodne države Reke s samostojnim mestom Reko,

druga pa, da bi dobila Italija mesto Reko, pristanišče in železnico bi internacionalizirali, Jugoslavija bi dobila Dalmacijo razen Zadra. Nato je Nittija vprašal Lloyd George, da bi zelo rad vedel, kaj to pot predlaga. Nitti je odgovoril, da predlaga za Italijo Reko, dalje Wilsonovo črto s popravkom pri Senožečah, koridor z Reko, Zadar Italiji (kot San Marino), Italiji nekaj otokov in Valono, medtem ko bi se dalo o severni meji v Albaniji debatirati. Nato je Clemenceau odgovoril, da bi se nekako še dalo govoriti, če ne bi bilo d' Annunzia na Reki. Ta je namreč upornik in ga italijanska vlada ne more ukrotiti. Italija bi lahko dobila Reko, ker je italijansko mesto, ne pa koridora, ker je ta poseljen s Slovani. Nitti se je vročekrvno pridušil, da ne bo prej zapustil Pariza, dokler ne bodo sklenili tako, kot bo ugodno za Italijo! D'Annunzio je »izraz italijanskega mišljenja« in se ne bi dal spraviti z Reke brez prelivanja krvi! Dalje je Nitti dejal, da Italija potrebuje Cres in Lastovo. Potem je pripomnil, da je koridor sicer poseljen s Slovenci, vendar pa tudi z Italijani. Dalje je naglasil, da ima Italija v Dalmaciji »veliko svojega prebivalstva z višjo civilizacijo«. (?!) Clemenceau mu je odgovoril, da je trenutnega položaja na Reki kriva italijanska vlada, toda ne Nitti, pač pa njegovi predniki. Italijanska vlada ne bi bila smela poslati na Reko 21 000 vojakov, prevzeti oblast, izobesiti zastave in na d'Annunzijevo povelje ne bi bila smela pregnati ameriških, angleških in francoskih vojnih ladij (?!).

Naslednjega dne – 13. januarja – se je debata nadaljevala. Clemenceau je vprašal Nittija, če bi sprejel za Reko režim Gdanska (svobodno mesto pod varstvom Društva narodov). Nitti se je začel izvijati, da bi bilo to težko sprejemljivo, ker niso enake okoliščine. Toda Clemenceau je pritiskal, da se ne bodo sporazumeli, če tega ne sprejme. Nitti je prosil časa za premislek. Potem ga je Clemenceau vprašal, če soglaša, da bi mesto Reko dobila Italija, zaledje pa bi prišlo pod Društvo narodov. Na to je Nitti pristal! Clemenceau je nato dejal, da bi dal koridor Nittiju, nikakor pa ne d'Annunziju. To je Nitti brž pograbil in dejal, da bo zadeva z d'Annunzijem prav hitro urejena, če mu dajo koridor. »In Zadar?« je vprašal Clemenceau? Nitti je odgovoril, da so se glede tega že sporazumeli, takoj pa je načel novo vprašanje, in sicer vprašanje Šibenika! Nato je Clemenceau vsemogočno odgovoril: »Dam Zadar Italijanom, ker je italijansko mesto, ker pa ima Italija že Pulj, ne moremo Šibenika odreči Jugoslaviji.« Nitti

je glede Šibenika še ugovarjal, Clemenceau pa mu je odvrnil, da ga ne more izpuliti Srbom, sicer ga bodo imeli še za sovražnika! Nato je Nitti vprašal, kdo bo skrbel za Sušak, Clemenceau pa ga je pomiril, da Društvo narodov. Francoski delegat Bertholet je prekinil diskusijo, ko je dejal, naj bi sklenili, da dobi Reko Italija, Sušak Jugoslavija, pristanišče in železnica pa pripadata pod varuštvo Društva narodov. Kot predsednik konference je Clemenceau to sprejel.

Nato so poklicali jugoslovansko delegacijo in Clemenceau ji je dejal: »Naredili smo vse, kar smo mogli!« Delegaciji je prebral že izdelano noto, po kateri naj bi prišlo mesto Reka pod Italijo, Sušak pod Jugoslavijo, pristanišče in železnica pa pod Društvo narodov. Dalje naj bi dobila Italija koridor z Reko, a opustili so načrt o tamponski državi Reki, železnica Reka–Postojna pride pod Jugoslavijo. Za varstvo Trsta se Wilsonova črta popravi pri Senožečah (v korist Italiji), sicer pa ostane Wilsonova črta nespremenjena. Zadar pride pod Društvo narodov s pravico voliti si lastno diplomatsko zastopstvo, Italija dobi Valono, kot je predvideno v londonski pogodbi, in mandat nad Albanijo. Del severne Albanije dobi Jugoslavija, Italija pa Lošinj, Palagružo in Vis, medtem ko se ostali dalmatinski otoki demilitarizirajo.

Nato se je začela velika razprava. Clemenceau je dejal, da so se glede prebranega zedinili in dali Jugoslaviji veliko. Cena za to je bila Reka. Če bi torej Jugoslovani na to ne pristali, ne bi dobili ničesar, imajo pa še vedno pravico braniti se in ugovarjati. Če bomo sporočili Wilsonu, da so se Jugoslovani in Italijani sporazumeli, bo tudi on pristal. Jugoslovani ste dobili otoke, Zadar bo postal svobodno mesto, dobili ste Skadar, Drim in Sv. Ivana Medovanskega.

Trumbić je začel najprej ugovarjati glede Reke in koridora ter poudaril, da smo žrtvovali že Trst, čemu potem še ta žrtev. Clemenceau je odgovarjal, da je Jugoslavija dobila železnico iz Reke proti Postojni, a Trumbić je odgovoril, da to železnico lahko Italijani takoj onesposobijo, če bi izbruhnila vojna. Nato je Clemenceau dejal, da je dobila Jugoslavija to železnico v mirnem času in da za zdaj nihče ne more predvidevati vojne, obstaja pa tudi jamstvo Društva narodov. Trumbić je odgovoril, da je vse to res, vendar pa tudi Društvo narodov ne bi moglo preprečiti vojne med dvema državama. Jugoslavija je postala velika država, a nima izhoda na morje. Nato je Clemenceau odgovoril, da je

dobila Jugoslavija Sv. Ivana Medovanskega. Sicer pa, je pristavil, da se nihče ni toliko branil dati Italijanom Reko kot prav on. »Sedaj morate odločiti ali ne odločiti, reči da ali ne. Če boste rekli ne, bo prišla v poštev londonska pogodba in spet bomo zašli v težave. Italija bo ostala v revoluciji, to pa ne more biti všeč ne nam ne vam. Dobili ne boste ničesar v Dalmaciji, mi pa ne bomo mogli skleniti miru. Prosim vas torej, naredite izjemo. V političnem življenju se dostikrat dogaja to, da mora imeti človek pogum reči da ali ne. Nihče ni pravi državnik, če si ne upa tvegati.« Trumbić je na vse to odgovoril, da smo izgubili 400.000 ljudi in da Reka pomeni veliko politično napako. Prosil je, če bi se smel porazgovoriti s svojimi tovariši.

Trumbić je takoj obvestil druge člane delegacije in Pašić je prvi dejal, da je treba na predlog odgovoriti negativno. Ne smemo pristati na italijansko suverenost nad Reko, Zadar naj dobi le široko krajevno avtonomijo na demokratični podlagi, otoki se lahko demilitarizirajo, imeti pa moramo pravico do svoje vojne mornarice. Žolger je dejal, da smemo pristati le na Wilsonovo črto. To je velika žrtev in naša zadnja koncesija.

Prav v tem času je dala jugoslovanska vlada naši delegaciji nova navodila. Predvsem je svetovala, naj doseže čimprej nova mednarodna priznanja kraljevine SHS, nato naj poskuša najprej s plebiscitom reševati sporna vprašanja. Če tudi to ne bo šlo, naj pristane – kjer bi bilo to mogoče – na demilitarizacijo; če tudi tod ne bi uspela, naj v načelu sprejme Wilsonovo črto kot vzhodno mejo tržaškega zaledja – z avtonomnimi pravicami za Slovence in Hrvate –, poskuša naj rešiti Vipavsko dolino in naj zahteva mejo po Raši na morje. Ne sme sprejeti tamponske države Reke, čeprav zaradi tega sprožijo vprašanje, ali bodo oziroma ne bodo podpisali pogodbe. Če še to ne bi pomagalo, naj šele pristane na vmesno državo, a pod pogojem, da bo čim manjša, da v njo ne pride Sušak in da naj glede njenega nastanka odloči plebiscit.

Jugoslovanska vlada je 14. januarja odgovorila, da ne more sprejeti italijanske suvernosti nad Reko in tudi ne koridora. Dalje je zahtevala jugoslovansko suverenost nad Zadrom s široko krajevno avtonomijo, vsa nesoglasja pa naj bi urejalo Društvo narodov. Zahtevala je popravke meje v severni Albaniji in demilitarizacijo Albanije; končno je poudarila, da bi pristala na demilitarizacijo dalmatinskih otokov, če bi dobila Jugoslavija vse.

O tem odgovoru je še istega dne na dolgo in široko razpravljala »velika trojica«. Lloyd George je poudaril, da »Srbi niso sprejeli ničesar« in da bodo nastale težave. Če bi sprejeli, ne bi bilo težav z ZDA. Treba bo na delegacijo pritisniti! Clemenceau za pritisk ni bil, priznal pa je, da jugoslovanska delegacija ni ničesar sprejela. Vpraševal se je, kaj naj ji sedaj odgovorijo, ali to, da ostane sedaj samo še uporaba določil londonske pogodbe? Kaj bo potem, gospod Nitti, z Reko? Tudi Nitti je poudaril, da se je znašel v veliki zadregi; če bodo uporabili londonsko pogodbo, bo morala Italija izprazniti Reko, ima pa že zasedene vse kraje po določbah londonske pogodbe, vključno Zadar (tega je zasedel d'Annunzio!). Clemenceau je svetoval, naj ga oba kolega pooblastita, da bo povedal jugoslovanski delegaciji, naj ne vztrajajo več zaradi svobodne države (mesta) Reke, sicer bodo uresničili londonsko pogodbo. Nitti se je takoj strinjal, je pa zahteval, naj postane Reka svobodno mesto in povezana s koridorom z Italijo. Lloyd George je menil, da je treba Jugoslovanom zabičati, da ni nobene druge možnosti več kot samo še uresničitev londonske pogodbe. Diskusije se ne morejo vleči v neskončnost. To je dejal tudi Clemenceau. Vprašala sta Nittija, ali bi Italija, če bi uresničili londonsko pogodbo, izpraznila Reko? Nitti je moral pritrditi, dejal pa je, da bo šlo zelo težko. Zahteval je, da morajo mejo pri Senožečah popraviti v korist Italije, Reka pa naj ostane svobodno mesto brez vmesne reške države.

Nato je trojica poklicala Trumbića in Pašića. Clemenceau je dejal, da je Svet pazljivo prebral jugoslovanski odgovor. Ne svetuje razprave, ker je delegacija zavrnila vse predloge, obžaluje, da bo nastal zaradi tega v Evropi tak položaj, katerega prva žrtev bo kraljevina SHS. Diskusije mora biti konec in mirovna konferenca se mora končno tudi nehati. Prišel je do prepričanja, da obstajata v jugoslovanski delegaciji dve mnenji, srbsko in hrvaško, od katerih je drugo brezkompromisno. Svet poudarja, da se je Srbija od prvega dne borila na strani zaveznikov in da je prispevala velike žrtve, ne more pa tega reči o Hrvatih, saj so se borili proti zaveznikom. Nato je vprašal delegacijo, ali sprejme Reko kot svobodno mesto, koridor in to, da dobi Zadar pravico, da si sam izvoli diplomatsko zastopstvo. Če tega ne sprejmejo, bodo izvršili londonsko pogodbo, Italija bo zasedla vse, izpraznila pa Reko.

To je bil ultimat! Priznati je treba, da se je Trumbić zelo dobro znašel. Ko je dobil besedo, se je duhovito zahvaljeval trojici za vso pozornost, a je takoj pristavil, da je zelo presenečen spričo izjave, da vlada v delegaciji dvoje mnenj. Spretno je pobijal tudi obtožbo, da so se Hrvati in Slovenci borili proti zaveznikom in navajal udeležbo prostovoljcev na strani antante. Poudarjal je, da je Jugoslavija sprejela Wilsonovo črto in s tem žrtvovala 400 000 svojih ljudi. Delegacija ne more sprejeti nobenega predloga brez pristanka svoje vlade. Na Clemenceaujevo vprašanje, kdaj bi prišel odgovor od vlade, je Trumbić odgovoril, da bo telegram poslal še ta večer. Končno se je oglasil tudi vedno molčeči Pašić in potrdil, da v delegaciji ni druge razlike v mišljenjih kot samo verskih, te pa so v vsaki deželi. Reke Jugoslavija ne more pustiti, ker je to njeno edino pristanišče, poleg tega pa so na Reki Hrvati in Srbi v večini. Lloyd George je pripomnil samo še to, da Hrvaška ne bi bila nikdar svobodna, če ne bi bila Italija stopila v vojno na strani antante.

Jugoslovanska delegacija je 20. januarja odgovorila, da v načelu sprejema svobodno mesto Reka, prav tako tudi Wilsonovo črto, čeprav v svojo veliko izgubo. (V tem času se je Wilsonova črta že jasno izoblikovala in je tekla: Karavanke–Ponce–Triglav–Lavševica – Kuk – Možic – Skapice – Debeli vrh – Kozjane – Velika Glavica–Šija–Rabac na morju.) Tudi je poudarila, da bi nobena stvar ne mogla opravičiti italijanske okupacije prek te črte. Delegacija se je izjavila proti koridoru, proti popravku meje pri Senožečah, v načelu pa je sprejela neodvisnost Zadra pod kontrolo Društva narodov. Ko so še istega dne sprejeli Pašića in Trumbića, jima je Clemenceau dejal, da je treba jadransko vprašanje rešiti. »Vaši protesti so prišli nekam pozno in ves čas, kar smo razpravljali z Italijani, nismo poznali vaših nasprotnih predlogov.« Najprej smo razpravljali z Wilsonom in z Lloydom Georgeom sva mu poslala memorandum, a se nismo mogli sporazumeti. Potem sva poskušala sama, da bi se sporazumeli obe stranki ob veliki različnosti predlogov. Res se je Srbija bojevala na naši strani, a sedaj morate sprejeti samo naše zadnje predloge, sicer se bo uresničila londonska pogodba. Pašić je dejal, da je odgovor, ki ga je dala jugoslovanska delegacija, obenem tudi odgovor jugoslovanske vlade. Nato je Clemenceau vprašal, če bi vlada lahko spremenila odgovor, na to pa je Pašić dejal, da jo bo vprašal. Clemenceau mu je dal štiridnevni rok za odgovor.

Takrat pa je vmes posegel Wilson. Prav tega dne je dobil ameriški delegat Lansingov telegram z vprašanjem, ali mislita britanska in francoska vlada odslej dalje sami reševati razna viseča vprašanja v Evropi in bosta potem o svojih uspehih samo še poročala vladi ZDA? Ultimat, predložen jugoslovanski delegaciji, je za predsednika ZDA nesprejemljiv!

Tako sta se morala Clemenceau in Lloyd George podvizati, da bi potolažila užaljenega Wilsona. Že 22. januarja sta mu sporočila, da vse tri vlade, britanska, francoska in italijanska, niso mislile dokončno rešiti vprašanja, preden ne bi bile vprašale vlade ZDA. Nitti je dal le neke spremembe k memorandumu treh velesil (ZDA, Velike Britanije in Francije), ki so ga poslale italijanski vladi 9. decembra 1919. Spremenili so le dve točki, obe v korist kraljevine SHS, in sicer: 1. Nič več niso predlagali svobodne države Reke, ki bi odtrgala 200 000 Jugoslovanov; mesto Reka naj bi postala samostojna država pod varstvom Društva narodov. 2. Albansko vprašanje bodo rešili v soglasju s kraljevino SHS, Italijo in Grčijo. Vsa ta vprašanja sta poskušala rešiti samo zato, ker ni bilo v Parizu opolnomočenega ameriškega delegata in bi ta nerešena vprašanja mogla pripeljati do vojne.

Če bi bila za to Wilsonovo intervencijo in odgovor Clemenceauja ter Lloyda Georgea vedela takrat jugoslovanska vlada, bi bila prav gotovo 22. januarja ne brzojavila delegaciji, naj začne popuščati, glede odgovora na ultimat pa skuša pridobiti čas. Na seji delegacije so ostro napadli ultimat Žolger, Radović in Rybař. Imeli so prav! Tako ne bi bilo mogoče ravnati niti s sovražnikom! Zanimivo je, kaj je menil Pašić. Dejal je: Če bi vedel, kakšno je stanje v jugoslovanski vojski in kakšen je političen položaj v domovini, bi mi bilo tudi jasno, do kod vse bi se mogli upirati Italiji. Trumbić je odgovoril jugoslovanski vladi 23. januarja, da je še mogoče manevrirati, naj vlada odločno nastopi pri velikih silah in naj nikakor ne pristane na ultimat od 14. januarja. Vlada je nato 27. januarja pooblastila delegacijo, da naj ostro nastopi proti koridoru, kajti odločilni trenutek še ni prišel.

Jugoslovanska vlada je poslala uradno noto mirovni konferenci 28. januarja. Poudarila je, da je bil ultimat sploh prvi uradni predlog, ki ga je dobila od konference. Kako naj na vse to odgovori v nekaj dneh? Zahtevala je za odgovor daljši rok in

poudarila, da ultimat ni v soglasju z načeli konference o pravici do samoodločbe in neodvisnosti narodov in ne z geografskimi in gospodarskimi okoliščinami. Že leto dni je, ko je vlada predlagala, naj bi se jadransko vprašanje rešilo z arbitražo in plebiscitom; na to bi bila še vedno pripravljena pristati. Ne more pa razumeti, da ji brezpogojno vsiljujejo pogodbo, ki so jo sklenile tri osebe brez njene vednosti in ki ji ni bila nikdar poprej sporočena. Zato vlada ultimat v celoti odklanja! Nejasno pa je, zakaj je vlada v posebni depeši naročila delegaciji, naj ultimat načelno sprejme, seveda pa s celo vrsto rezerv. Pašić je bil takoj za ta predlog, ne pa drugi člani delegacije. Angleška in francoska vlada sta še 5. februarja odločno zahtevali, da je treba ultimat sprejeti, sicer bodo uresničili londonsko pogodbo.

Toda 10. februarja se je vnovič oglasil Wilson. V uvodu obširne spomenice je dejal, da ni tako prepričan, da bi Clemenceaujev in Lloyda Georgea ultimat bistveno ne spreminjal skupnega memoranduma z dne 9. decembra 1919 in da sta napravljeni le dve spremembi, in obe v korist kraljevini SHS. Nasprotno – je poudaril Wilson – predlog z dne 9. decembra je »močno spremenjen v korist italijanskih ciljev, na resno škodo jugoslovanskega naroda in na resno nevarnost svetovnega miru«. Dejstvo, da je italijanska vlada odbila predlog z 9. decembra in sprejela tistega z dne 14. januarja, močno potrjuje to mnenje! Memorandum z 9. decembra je zavrnil predlog, da bi bila Reka povezana s koridorom z Italijo, a v memorandumu z dne 14. januarja je ta koridor priključen Italiji. Memorandum z 9. decembra je odbil italijansko zahtevo po aneksiji vse Istre, ker tega ne morejo opravičiti ne strateški ne ekonomski razlogi in ne ostane noben drug razlog kot »italijanske imperialistične težnje dobiti čim več ozemlja, naseljenega od Jugoslovanov«. Memorandum z dne 14. januarja predvideva aneksijo vse Istre. Memorandum z 9. decembra pazljivo izključuje vsako obliko italijanske suverenosti nad Reko, memorandum z dne 14. januarja pa, ki daje Italiji kontrolo nad zunanjimi zadevami Reke, uvaja nekoliko italijansko suverenost in možnost intervencije nad edino uporabljivo luko za sosedni narod. Memorandum z dne 9. decembra predvideva resnično obrambo življenjsko pomembne železnice, ki spaja Reko z zaledjem proti severu, memorandum z dne 14. januarja pa daje Italiji dominantne vojaške položaje blizu te železnice na nekaterih kritičnih točkah. Memorandum z dne 9. decem-

bra ohranja v veliki meri enotnost albanske države, memorandum s 14. januarja pa deli albanski narod med tri različne tuje sile. Dalje je poudarila vlada ZDA, da vse te spremembe bistveno spreminjajo rešitev jadranskega vprašanja. Tudi je menila, da ima londonsko pogodbo »za nepravično v načelu in nemogočo v rešitvi«. Zakaj potem siliti jugoslovanski narod, da bi jo sprejel? Dalje je bilo rečeno, da je bilo stališče francoske, britanske in ameriške vlade o pravični rešitvi vprašanja v severnem delu Jadrana složno in da so neupravičene italijanske težnje obsodili. Wilson je menil, da so šli francoski in britanski kolegi veliko predaleč pri popuščanju italijanskim zahtevam. Vlada ZDA »ne priznava nepravične rešitve, ki temelji na tajni (londonski) pogodbi, ki ne odgovarja novim okoliščinam in ne priznava rešitve, ki bi bila dosežena z izsiljevanjem, sklicujoč se na tajno pogodbo«. Čas je že – pravi na koncu memorandum –, da začnemo govoriti z največjo odkritosrčnostjo. Ako ni mogoče dobiti pristanka Italije na »pravične in plemenite koncesije« memoranduma z dne 9. decembra, ki so, kot je dejal Wilson, maksimum koncesij, ki jih more dati vlada ZDA, potem bo začel Wilson resno premišljevati o odpovedi podpisa versajske mirovne pogodbe, ki je sedaj pred senatom, in o tem, da bi dosegel, da bodo začele ZDA same zase reševati evropska vprašanja.

To so bile hude besede! Nitti je že 13. februarja spraševal svoja kolega, kaj je odgovorila jugoslovanska delegacija, in poudarjal, da se zelo boji italijanskega javnega mnenja. Sicer pa, če bo jugoslovanska vlada dejala ne, potem naj se izpolnijo določbe londonske pogodbe! Toda 14. februarja je trojica že vedela za odgovor ameriške vlade. Prvi sklep je bil, da je treba z jugoslovansko vlado zelo previdno ravnati, da bi ta namreč ne mislila, da je »konferenca izobesila belo zastavo«.

Dejstvo je, da jugoslovanska delegacija za to noto ameriške vlade ni vedela. Takrat je bil Trumbić na povabilo Lloyda Georgea v Londonu; šele ta je sporočil delegaciji, da je povzročil ameriški memorandum – za katerega vsebino pa ne ve – pravo senzacijo v Londonu. Lloyd George mu je svetoval, naj bi Jugoslavija sprejela »kompromisni predlog« in bi potem še vedno lahko zahtevala spremembe pri Društvu narodov.

Ker je takrat konferenca nekaj časa zasedala v Londonu, je svet v Londonu začel razpravljati, kaj naj bi pravzaprav odgovoril ameriški vladi in Wilsonu. Tako je svet 17. februarja poslal

v Washington tajen odgovor, v katerem je bilo rečeno – poleg začudenja, da je vlada ZDA zavzela tako stališče –, da ne Jugoslavija in ne Italija ne želita ustanovitve reške države, ki je bila vedno sestavni del vseh ameriških predlogov. Če se je bati italijanske aneksije Reke, potem bi bilo jamstvo Društva narodov brez vrednosti! Predlog glede Albanije pa se je veliko bolj oziral na jugoslovanske koristi. Ker je torej propadel predlog z dne 9. decembra – nihče sedaj ne želi svobodne reške države –, se britanska in francoska vlada nista mogli zateči drugam kot k londonski pogodbi, saj je obe vladi zaradi italijanskih žrtev ne moreta imeti za navaden kos papirja! Ne gre za ultimat Jugoslaviji, ne za italijanske koristi, kajti če bi izpolnili to pogodbo, bi morala Italija zapustiti Reko!

V London so prišli 19. februarja prvi glasovi, da je jadransko vprašanje v ZDA tako razgibalo javno mnenje, da bo vlada ZDA prisiljena objaviti vse dokumente od memoranduma 9. decembra dalje. Toda Nitti se je zatekel k novemu sredstvu in 22. februarja pred konferenco sprožil novo, črnogorsko vprašanje. Nittijev memorandum o tem govori najprej o neveljavnosti sklepov velike narodne skupščine v Podgorici (novembra 1918), ki je razglasila združitev Črne gore s Srbijo. V Črni gori je bil močan odpor proti temu sklepu, zato so mnogo ljudi zaprli, nekaj pa jih je emigriralo. Zato je Nittijev memorandum predlagal, naj bi mirovna konferenca priznala neodvisnost črnogorskega naroda. Sklep konference glede tega je bil, da bo zaslišala Trumbića, ki je bil še v Londonu, in črnogorskega prvaka Plamenca, drugače pa naj bi ostalo vprašanje še odprto, ker je postalo sestavni del jadranskega vprašanja.

Na tajno noto je odgovoril Wilson 25. februarja in sporočil, da jemlje na znanje, da je nasprotovanje Jugoslovanov in Italijanov pokopalo načrte o svobodni reški državi. Še vedno pa je prepričan, da Jugoslovani niso prostovoljno pristali na to. Kako je sedaj mogoče zahtevati od njih, da bi pristali še na slabši predlog? Wilson je svetoval, naj bi se *najprej sporazumeli Jugoslavija in Italija sami*, če pa sami ne bi mogli doseči soglasja, šele potem naj bi jima ameriška, britanska in francoska vlada predlagale, naj pristaneta na njihovo odločitev.

V Londonu so ta Wilsonov odgovor ocenili, da je njegov »ton veliko zmernejši, kot je bil poprej«. Že 26. februarja sta Wilsonu odgovorila francoski in britanski ministrski predsednik, da jem-

ljeta z veseljem na znanje, da bo pristal na vsako rešitev, ki bi bila dokončno sprejemljiva za Italijo in Jugoslavijo, in to pod pogojem, da rešitev ne bi bila na škodo tretje države. Zato umikata memorandum z 9. decembra 1919 in s 14. januarja 1920 ter prosita Wilsona, naj bi vsi trije skupaj poslali italijanski in jugoslovanski vladi formalni predlog in ju pozvali, naj se sporazumeta. Če bi to ne uspelo, naj bi tri velesile znova pretresle vprašanje in potem obema vladama konkretno predlagale. Še enkrat je treba temeljito pretresti tudi albansko vprašanje. Albanski narod naj dobi popolno avtonomijo, Jugoslavija pa izhod na Jadran pri Skadru. Wilson je na to pismo odgovoril 6. marca. Dejal je: če se italijanska in jugoslovanska vlada nočeta sporazumeti o tamponski državi in hočeta postaviti mesto Reko pod varstvo Društva narodov, potem bi bila vlada ZDA pripravljena pristati na to, da naj si Jugoslavija in Italija sami uredita svojo mejo. Odločno je bil proti, da bi dobila kraljevina SHS za odškodnino v Albaniji Skader, ker bi zgubila Reko.

O prvi Wilsonovi intervenciji (10. februarja) je razpravljala jugoslovanska delegacija šele čez en mesec. Pašić je dejal, da je nastal popolnoma nov položaj. Doslej je bilo jadransko vprašanje celota, sedaj pa se je razbilo na reško in albansko (in črnogorsko) vprašanje. Tako je bila Wilsonova intervencija nam v škodo, Italija bo zagospodarila v dolini Bojane, kolonizirala bo Skader in dobila Valono. To bi bila »strašna baza« italijanske ekspanzionistične politike na Balkanu! Wilsonovo intervencijo, »katere smo se tako veselili kot nekaj ugodnega za nas«, moremo danes zreducirati na tole: naš položaj na jugu je zelo ogrožen in Italija dobiva tod, kar sploh ni pričakovala, na severu pa zahteva Italija od nas Reko, za katero bo prej ali slej zahtevala aneksijo. (To se je tudi zgodilo, a takrat, ko je bil Pašić že ministrski predsednik!)

Jadransko vprašanje je torej v zgodnji pomladi prišlo v svojo zadnjo stopnjo, rešili pa naj bi ga Jugoslavija in Italija sami!

Vrnimo se nekoliko! V začetku oktobra 1919 je v domači politiki še vedno obstajala vladna kriza demokratske in socialno demokratske koalicije, ker menda regent ni pristal ne na koalicijsko ne na koncentracijsko vlado strank, ki so imele v začasnem predstavništvu močna zastopstva. Zato so slovenski klerikalci tudi zapustili Beograd in Slovenec je 11. oktobra zapisal, da je Korošec s svojimi pristaši zapustil »krog hujskanja in lahkomiselne osebne intrige, da gre v tej težki uri naše države med ljudstvo«.

Klerikalci so brezpogojno zahtevali volitve. Tudi slovenski socialni demokrati so se razjezili – čeprav je bil v vladi še vedno A. Kristan – in Naprej je 10. oktobra zapisal, da »takih pajacad ne mara več«! Kot klerikalci so tudi ti zahtevali razpis volitev. Davidović je 18. oktobra sestavil novo vlado, ki pa se je le malo razlikovala od prejšnje.

c) 11. kongres JSDS; levica in desnica

Na seji ljubljanske vlade 27. oktobra so mnogo govorili o Trbovljah, kjer je »naraščalo boljševiško gibanje«. Na komunističnem shodu 25. oktobra v Trbovljah so hoteli žandarji aretirati Nina Furlana, ker je »razširjal komunizem in delavce hujskal«, a je čez tisoč rudarjev obkolilo žandarje. Zato je prosil okrajni glavar iz Celja za pomoč vojsko, da bi se to gibanje v kali zatrlo, in sporočil, da so »na strani komunistov večinoma mladi elementi in delavci nižjih stopenj«. Ob tem poročilu se je razvnela na seji vlade precejšnja debata, glavno besedo pa je imel »notranji minister« Žerjav. Ta je dejal, da je »sedaj naša skupna naloga, pokazati energično državno avtoriteto, da ne bo izbruhnila splošna stavka v premogokopih ali pa celo po vseh tovarnah, medtem ko mora socialno demokratska stranka, v kateri je večina delavcev zastopanih, iti vladi na roko, ker gre za ohranitev reda... Potem se ne ustrašimo nobenih posledic, da nastopimo proti Furlanu, oziroma komunistom z intervencijo vojaštva, če pa se kaj zgodi, naj se razglasi preki sod«!

Diferenciacija v levo in desno se je tudi spričo teh Žerjavovih groženj dobro razvijala in mladi komunizem na Slovenskem je začel dobivati oblike, ki so se zdele buržoaziji že nevarne. Na vladni seji se je oglasil tudi Prepeluh, ki sicer ni »podal gotove izjave«, dejal pa je, da je JSDS proti štrajku v revirjih, ker so se mezdne razmere uredile in »če ne bi bilo hujskačev, ki jih je treba ven spraviti, ne bi prišlo do teh stvari«. Nato je vlada sklenila Furlana aretirati, v Trbovlje pa poslati 25 do 30 žandarjev in 400 vojakov »za vsak slučaj«. Če bi nastala kakršna koli namerna sabotaža, naj takoj razglasijo nagli sod.

Kljub temu je konec oktobra v Trbovljah izbruhnil štrajk. Ljubljanska vlada je takoj sklenila vpoklicati vse stavkujoče delavce na orožne vaje. Ko so na seji 3. novembra vnovič govorili o štrajku, so dejali, da se je začel iz političnih razlogov. Zato so

sklenili, naj dravska divizija takoj vpokliče rudarje od letnika 1881 navzgor, mlajših letnikov pa ne, da ne bi pri vojakih »širili komunistični duh«.

Omenili smo že, da je julija 1919 izšla Furlanova levičarska Baklja, 11. oktobra pa je izšlo novo levičarsko glasilo Vstajenje. To glasilo je prineslo Proglas delavsko-kmečkemu proletariatu z datumom 8. oktobra. V njem je bilo rečeno, da bije proletariat v vseh deželah hude boje s kapitalom in njegovimi hlapci, ker zahteva svetovni proletariat preureditev družbenega reda. Jugoslovanska buržoazija se združuje v močne stranke, le proletariat ne čuti te potrebe. »Mi nočemo več poslušati vaših (to je reformističnih) strupenih fraz, mi ne poznamo nobenega narodnega, krščanskega in državnotvornega socializma. Mi hočemo združitev z našimi brati v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Dalmaciji in Sloveniji v mogočno, kompaktno Jugoslovansko socialistično stranko komunistov.« Na prihodnjem kongresu JSDS bodo delegati zastopali to stališče!

Položaj je bil torej jasen. V slovenski JSDS se je izoblikovala že tako močna levica, da je zahtevala, kar je ponovila tudi na kongresu JSDS, združitev JSDS s Komunistično stranko Jugoslavije, ki je bila ustanovljena meseca aprila 1919. To zahtevo levice je poudaril tudi razglas Lovra Klemenčiča 20. oktobra (Socialističnemu delavstvu in kmečkemu proletariatu Slovenije); v uvodu pravi, da mora bližajoči se kongres JSDS doseči združitev slovenskega proletariata s proletariatom vse Jugoslavije. Kongres ne sme biti le sestanek voditeljev, ki »se vidijo vsak dan in brez kritike obravnavajo lastno taktiko«, temveč mora biti izraz volje širokih mas našega socialističnega proletariata. Kapitalizem hoče zvito zanesti razdor v delavske vrste in poskuša zazibati v spanje delavske voditelje z denarjem, z dobrimi službami in ministrskimi sedeži. Slovenski proletariat se doslej še ni pridružil Centralnemu delavskemu strokovnemu svetu in Socialistični delavski stranki Jugoslavije (komunistov) in nekateri »vaši voditelji, ki ste jim zaupali pred vojno, hočejo, da se priklopite socialno demokratskemu ministru Koraču in Bukšegu in njihovemu štabu. Ti ministri so danes generali brez komande«. Razglas je nato poudarjal, da so zahteve širokih slojev slovenskega proletariata: združitev JSDS z Radničko partijo, združitev vseh socialističnih strokovnih organizacij in prepoved paktiranja delavskih voditeljev z buržoaznimi strankami, ker le »tako bo stranka

ohranila čiste roke, razredno bojevitost in bo imela zaupanje pri svetovnih delavskih zvezah«.

Podrobnosti o pripravah na ta kongres JSDS, ki naj bi prinesel nekaj novega in uresničil zahteve levice, so danes še malo znane. Naprej zaradi osemtedenske grafičarske stavke od 14. oktobra do 14. novembra ni izhajal, od 14. novembra do 10. decembra pa le v zelo zmanjšanem obsegu. Še največ izvemo o 11. kongresu JSDS (ta je bil 1. in 2. novembra 1919 v Ljubljani) iz 15. številke Hrvatskega tipografa. Tu je zapisal Rudolf Golouh, da je bil kongres zelo pomemben, kajti »mase imajo občutek, da so bile prevarane«, jugoslovanski proletariat pa v celoti še vedno ni združen. Nato je podal Golouh zanimiv historiat in zapisal, da so šli srbski in bosanski sodrugi dosledno in neupogljivo svojo radikalno pot, drugi pa »smo bili z ozirom na izredni zgodovinski položaj primorani usmeriti drugače svoj nastop. Če je to bilo v danem momentu skoraj neizbežno, so nadaljnji dogodki v notranji in zunanji politiki pokazali, da je treba našo taktiko tudi v tem oziru primerno revidirati. Veliko zlo je bilo, da se je zaradi te dvojne taktike, ki je bila v prvem momentu le posledica zgodovinskih prilik, začel boj med dvema strujama, socialnimi demokrati na eni strani, boljševiki na drugi. Pozabilo se je pri vsem tem, da je delavska masa, ki pripada eni ali drugi socialistični stranki, le proletarska masa, ki čuti potrebo čistega razrednega boja ... kateri ne gre za naslov stranke, kakor tudi ne za paktiranje z meščanskimi strankami in vlado. Ve predobro, da je treba enotne stranke po vsej državi«. »Kakor vse kaže,« je pisal Golouh dalje, »moramo s politiko sodelovanja in ministerializma enkrat za vselej prenehati. Res pa je tudi, da si ne moremo delati nobenih radikalnih iluzij in da ne moremo misliti na ekstremne elemente. Potrebujemo predvsem mirnega razvoja, mirnega, pozitivnega snovanja v organizacijah in kulturnih društvih. Zato mislimo, da je sedaj možna združitev socialistične stranke – vsi drugi nepotrebni naslovi naj odpadejo –, ki bo odklonila za vselej vsak ministerializem, pa tudi vsako revolucionarno pretiravanje.«

Kongres JSDS je potekal v dvorani bivšega deželnega dvorca v Ljubljani v znamenju združitve vseh jugoslovanskih socialističnih strank; to sta izjavila tudi zastopnik komunistične stranke Lapčević in hrvaški socialni demokrat Korač. Kongres je v resoluciji zahteval razpis občinskih volitev po vsej državi in volitev v konstituanto na podlagi splošne in enake volilne pravice, Bal-

kan balkanskim narodom, takojšnjo demokratizacijo in omejitev oboroženih sil na »v resnici potrebno stanje«, a pod kontrolo ljudskih zastopnikov, svobodo besede, tiska itd. ter popolno »enakopravnost vseh narečij v državi«; poudaril je mednarodno in razredno stališče in potrebo po obnovitvi svetovne proletarske internacionale. Obžaloval je, da se še niso jugoslovanske socialistične stranke združile, zato je naložil izvršilnemu odboru dolžnost, naj se takoj poveže z bratskimi strankami v državi, ki so za razredni boj in priznavajo temeljna načela socializma in marksističnih metod. Ustvarijo naj podlago, na kateri bo mogoče doseči združitev.

Glede sodelovanja JSDS v meščanskih vladah je kongres ugotovil, da to »vobče ne odgovarja potrebam organizirane delavske stranke«; treba pa je bilo spričo zgodovinskih okoliščin »naši JSDS češče prilagoditi svoj politični nastop izrednim prilikam, zlasti zato, da se prepreči hujša reakcija«. Zato je kongres naložil izvršilnemu odboru, da »uravnava v smislu teh navodil svoje daljne odločitve« in poskrbi, da tudi pri razpravah o združitvi z drugimi bratskimi strankami ministerializem ne bo ovira za združitev.

Resolucija o mejnih vprašanjih je najprej odločno protestirala proti nasilni priključitvi Slovenskega in Hrvaškega Primorja. »Narodi v spornih ozemljih imajo sami odločevati o svoji državni pripadnosti ... Le od zmage socialističnega proletariata pričakujemo pravične rešitve narodnih vprašanj.«

O izobraževalnem delu in njegovem pomenu za slovenski proletariat je bilo rečeno, da mora proletariat iztrgati šolstvo kapitalističnemu razredu in klerikalizmu, in to tako, da se »povsod bori za svobodo, od vsake cerkvene organizacije ločeno šolo, da zanese propagando socializma tudi med učiteljstvo in dijaštvo ter tako privede intelektualce v isto organizacijo proletariata«.

Kongres je sprejel tudi resolucijo o kmečkem vprašanju. Ta pravi, naj mala kmetija ostane, če to zahteva poljedelstvo, drugače pa je treba malega kmeta združiti v »prisilne zadružne gospodarske enote, ki so edini porok ekonomskega napredka kmetov v kapitalistični družbi«. Gozdove in obrate, ki uspevajo bolje v velikem obratu, naj organizirajo v veleobrate. Takoj je treba izpeljati radikalno agrarno reformo. Kmečko vprašanje v Sloveniji je predvsem delavsko vprašanje, kmečki proletarec živi danes

v slabših razmerah kot organizirani industrijski delavec, ki si je v letih že izbojeval razne manjše ugodnosti.

Ne da se reči, ali je bila na kongresu levica v večini ali ne. Zahtevala je troje: združitev s komunistično stranko, sindikalno združitev vseh marksističnih strokovnih organizacij v Centralnem radničkem savezu (komunističnem) in prepoved voditeljem, da bi kakorkoli paktirali z buržoaznimi strankami, ker le »tako bo stranka ohranila čiste roke in razredno bojevitost«.

Češki socialni demokrat Stivin je o kongresu zapisal, da so ga pričakovali slovenski sodrugi s strahom, da ne bi prinesel razkola v stranko, saj je doslej vkljub hudim notranjim sporom le ohranjala enotnost. Dalje je zapisal, da obstaja v Jugoslaviji organizacijsko 7 socialističnih strank, idejno pa le tri. Eno stranko sestavljajo srbski in hrvaški sodrugi, ki se imenujejo komunisti ter se prištevajo k 3. internacionali in odklanjajo ministerializem, drugo srbski in hrvaški sodrugi oportunistične smeri in podpirajo socialno demokratske ministre v vladi, tretjo pa slovenski sodrugi, ki jim je enotnost stranke nad vse in iščejo osnove za sporazum z ostalima dvema strujama.

Vodstvo JSDS je 25. decembra 1919 izdalo razglas koroškemu ljudstvu in v njem protestiralo proti plebiscitu, ker bi se »prizadete narodnosti neposredno med seboj bolje in prej sporazumele«. Dalje je bilo v razglasu rečeno, da je za socialiste vprašanje, kako naj se ob plebiscitu ravna koroški sodrug, koroški delavec ali kmet, zelo preprosto. Slovenski Korošci morajo pač vsi glasovati za narodnost, kateri pripadajo, to se pravi za Jugoslavijo, ker je cona A pretežno slovenska. Vsako drugo glasovanje bi bilo nenaravno in zgrešeno in v prid le nemškemu nacionalizmu, »katerega mi ravno tako sovražimo kot jugoslovanskega ali katerega koli«. Nemški Korošci pa, ki so v tej coni v manjšini, naj glasujejo za svojo narodnost, dasiravno jim mora biti že sedaj očitno, da ne bodo kot manjšina pri glasovanju odločali, ker ne morejo zahtevati, da bi se večina žrtvovala manjšini.

Za novo leto 1920 je ljubljanski škof Jeglič pisal svojim duhovnikom, da morajo »skupno z ljudstvom odločno odkloniti brezversko socialnodemokratsko stranko s komunisti in liberalno stranko z narodnimi socialisti in neodvisnimi kmeti. Odkloniti morajo tudi vse njihove liste... Obrniti pa se moramo k slovenski ljudski stranki in vse svoje moči posvetiti njej, njenemu razvitku in njeni organizaciji«.

Sredi januarja 1920 je izbruhnil nov štrajk v revirjih, ki pa ni bil popoln in mu je bila ljubljanska vlada kos že 22. januarja. V februarski številki Naših zapiskov je zapisal dr. Lončar, da so socialistični omladinci kulturno Slovenci, politično Jugoslovani, gospodarsko pa socialisti. Opozoril je, da je treba ločiti marksistično ekonomiko od marksistične filozofije. Prva je sprejemljiva – čeprav se da včasih tudi kaj oporekati – druga pa ni, ker uči, da je zgodovinski razvoj nujen in ga določajo vsemogočne gospodarske sile. To je »temeljna zmota«, ker »v resnici vlada v zgodovinskem razvoju vzajemnost med idealnimi in materialnimi faktorji«, včasih so močnejši eni, včasih drugi. Poleg tega je treba upoštevati tudi »duševnost slovenskega naroda, kakor tudi njegovo socialno strukturo«. Kdor bi na Slovenskem pospeševal nasilno taktiko (revolucionarno) in se pri tem skliceval na marksizem, bi preziral dvoje: da teoretični marksizem ni vedno zagovarjal iste taktike in da je pri nas marksizem praktično omejen le na industrijsko delavstvo, to pa je maloštevilno. Ta neznatna manjšina pa ne bi mogla biti trajno nositeljica novega gospodarskega reda.

Dne 19. februarja je sestavil novo vlado radikal Stojan Protić. Vanjo so prišli tudi slovenski klerikalci. Razumljivo je, da so slovenski liberalci in socialni demokrati takoj in avtomatično stopili v opozicijo. V Sloveniji je zavladala SLS. V JSDS pa je tlelo dalje in Naprej je 20. februarja odgovarjal na več očitkov levičarjev v stranki. Prvi očitek je bil, da JSDS ni znala izrabiti političnega položaja, ki je nastal po prevratu. Naprej je odgovarjal, da takrat ni bilo v Sloveniji ničesar, kar bi se moglo imenovati armada in se »torej socialni preobrat ni mogel z lahkoto izvesti«. Glede drugega očitka – ministerializma – je Naprej odgovarjal, da je postalo načelo, naj socialist v meščanski družbi ne bo minister, skoraj dogma, kot »absolutna dogma pa je kljub temu neizpeljivo in nesmiselno«. V vseh državah, kjer so postali socialisti razmeroma močan politični faktor, je postalo nemogoče, da bi ne bili izrabili politične moči, ki jim jo dajejo legalna sredstva. Pri nas v Sloveniji je konstruktivno delo skoraj večje važnosti kot medsebojni boji, in ko se »lotevamo tega dela, nam postaja ministerializem koristen in često nujen, ako hočemo pomagati, da obvarujemo proletariat brezkoristnega trpljenja in propada«. Na tretji očitek – da še niso dosegli enotnosti delavskega razreda v Jugoslaviji – pa je Naprej odgovoril, da so bili

tega krivi beograjski in zagrebški politiki in voditelji tistega dela delavstva, ki so hoteli uvesti diktaturo. Zato smo se taki združitvi začasno morali odreči, po naših krajih pa se je začela strupena agitacija proti enotnosti JSDS. Toda Naprej ne dvomi niti za trenutek, kako bo slovenski delavec na to odgovoril. Odpadel bo morda ta ali oni, razkola v stranki pa ne bo.

Ko je 22. februarja zasedal širši izvršilni odbor JSDS, je ugotovil: 1. da je bila dosedanja strankina taktika pravilna, ker je utrdila organizacijo razredno zavednega proletariata v Sloveniji; 2. z nastopom nove, reakcionarne vlade je nastal za delavstvo Jugoslavije nov položaj in je enotnost vsega proletariata potrebna; 3. vstop v vlado je primeren le takrat, kadar dobi proletariat odločilno moč v državi ali pa takrat, kadar je konstruktivno organizatorično delo začasno za delavstvo odločilnega pomena; 4. strankini pristaši hudo kršijo disciplino, če v neugodnih političnih situacijah javno napadajo mandatarje stranke.

Konec februarja je JSDS ustanovila v Ljubljani Delavsko-kmečko zvezo ali Kmečko-delavsko zvezo (KDZ) kot nadaljevanje Gubčeve zveze, a sestavni del JSDS. V okviru KDZ so ustanovili prodajno zadrugo Sloga. Na sklepe in ugotovitve izvršilnega odbora JSDS je odgovoril ing. Guštinčič v Delu 12. marca. Poudaril je, da so vse organizacije JSDS v Sloveniji zahtevale sklicanje izrednega kongresa, »uzurpatorji« pa so 22. februarja odobrili svoje dosedanje delo, kooptirali v izvršilni odbor nove, sebi enake bratce, da bi si zagotovili v njem desničarsko večino. »Ako izvrševalni odbor noče sklicati strankinega zbora, ker nima več na razpolago Žerjavove policije... sklical ga bo proletariat sam in na tem zboru ne bodo imeli besede Kristani, Čobali, Prepeluhi in njihovi strokovni tajniki...« Levica se je sestala že 2. marca (27 zaupnikov) in sklenila, da izstopi iz JSDS in se razglaša za sestavni del nove Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Dne 3. marca so izmenjali uredništvo Napreja in levica je sklenila sklicati prvi kongres Delavske socialistične stranke za Slovenijo 11. aprila.

Razkol je bil precej očit in desnici ni preostalo drugega, kot da se spravi na voditelje-odpadnike, na ing. Gustinčiča, dr. Lemeža, Petriča, Vencajza in druge. Po mnenju desnice je začel razdor prvi Nino Furlan in Naprej je 5. marca škodoželjno zapisal, da je dobil 8 mesecev zapora, ker je zapeljal trboveljske rudarje. Tudi o drugih je vedel Naprej veliko povedati. Levičarji

so imeli 6. marca zbor zaupnikov svoje okrožne organizacije za Ljubljano in okolico; tu so izrekli popolno soglasje, da pretrgajo odnose z voditelji JSDS, in odobrili manifest, ki ga je naslovil na delavstvo pripravljalni odbor nove levičarske stranke. Manifest najbrže ni več ohranjen, moremo pa ga rekonstruirati s pomočjo drugih dokumentov. V glavnem je dolžil vodstvo JSDS, da je namenoma oteževalo združitev jugoslovanskega proletariata, da je odobrilo sodelovanje strankinih zastopnikov v meščanskih vladah, da je sklenilo razpustiti organizacije, ki se ne bi pokoravale vodstvu, da je sprejelo v izvršilni odbor nove člane, da je utrjevalo meščanski kapitalizem in pomagalo krogom, ki organizirajo v Jugoslaviji vojsko proti Sovjetski Rusiji, in da je nekaj ljudi izkoriščalo stranko tudi za svoje osebne namene.

Razcep je bil že tako močan, da so se na shodu Delavske socialistične stranke za Slovenijo 9. marca v Šiški med govorom nasprotnega govornika A. Kristana stepli. O potrebnosti novega kongresa je pisal 18. marca tudi Naprej in poudaril, da je združitev s komunistično stranko nemogoča, ker se je ta izrekla »brez pridržka za ruske metode in ker omalovažuje in ovira vsako delo, ki ne meri neposredno na revolucionarno akcijo ... Vsega pa ne bomo prevzeli, kar prihaja od Vzhoda in ne vsega zavrgli, kar si je zamislil in prej izkusil zapadni proletariat, ki ima za seboj dolgoletnejšo politično šolo kakor vzhodni«.

Zanimivo je, kako so gledale na ta razkol, oziroma na ustanovitev levičarske stranke v Sloveniji slovenske buržoazne stranke. Liberalci so komuniste podcenjevali. Dr. Ivan Tavčar je zapisal 25. marca v Slovenskem narodu: »Ali s komunizmom se na Slovenskem ne bo prišlo daleč. Prvič je dosti premalo teh komunistov in drugič se bo posedujoči razred že vendar enkrat zbudil iz svojega spanja ter bo napravil protiorganizacijo, braneč na eni strani svoje življenje, na drugi strani pa red in pravico.«

Že po ustanovnem kongresu komunistične stranke na Slovenskem je dr. Tavčar zapisal 18. aprila v Slovenski narod: »Dokažite nam, da je komunizem mogoč, dokažite nam to s svitlim mečem prepričevalnih argumentov, pa vam bomo vsi sledili. Revolver in pest pa nista taka argumenta. In tudi stavka ne!« Nasprotno pa se je nevarnosti komunizma – in sicer »ljubljanskega« – dobro zavedalo vodstvo SLS. Na zelo zanimivem zborovanju zaupnikov SLS je dejal njen tajnik dr. Kulovec, da ima SLS dva nasprotnika, socialne demokrate in v zadnjem času še

Versajska mirovna konferenca

Shod stavkajočih železničarjev pod Rožnikom

komuniste. Nato je nadaljeval: »Nasproti tem prekucijskim elementom moramo postaviti močno organizacijo, ki bo varovala red v državi, ki bo pospeševala rešitev velikih socialnih vprašanj.« Kulovec je potem govoril še o enem sovražniku, liberalizmu, a je znova poudaril: »Za edinega resnega nasprotnika ... smatramo s svojega stališča edino komunistično stranko. Boj prihodnosti, boj, ki se bo bojeval med strankami, je samo boj med krščanskim socializmom in komunizmom.« Na tem sestanku je bil tudi dr. Korošec, omenil vladni program in dejal: »Kar se tiče notranjega miru ... mislim, da kakšnih večjih nemirov sedaj in v bodočem času ne bo. Naša država je že toliko konsolidirana in ustaljena, da se nam ni treba bati kakšnih prevratov.« Pri analizi domačih političnih razmer je Korošec omenil najprej ustanovitev Samostojne kmečke stranke (SKS), o nji je dobro povedal, da je le privesek liberalnih krčmarjev, prekupcev in verižnikov. O liberalcih je dejal, da je »treba o mrtvih govoriti samo dobro«, kajti ti se ne bodo nikdar več dvignili. Tudi je močno poudaril, da so edina resna nevarnost komunisti, da SLS zagovarja enotno državo SHS, združitev troimenega naroda pa se ne more zgoditi s silo, nenadoma in z mehaničnimi uredbami. Združitev mora biti prostovoljna, naravna in s sodelovanjem ljudstva. Zaradi različnega zgodovinskega razvoja, različnega kulturnega stanja in različnih gospodarskih pogojev je potrebno, da dobijo zemljepisno, kulturno in gospodarsko zaokrožene enote v državi samoupravo z lastnim ljudskim zastopstvom. Zbor zaupnikov je glede rešitve socialnega vprašanja sklenil, da je njegova prava rešitev možna le na podlagi krščanskih načel, glede rešitve agrarnega vprašanja pa je bilo rečeno, naj se zemlja razdeli pravično in naj bo last tistega, ki jo obdeluje ali hoče obdelovati. Posestva, ki nastajajo na novo, ne smejo imeti več zemlje, kot jo more obdelati srednjevelika družina. Večji gozdni kompleksi naj postanejo skupna lastnina (zadružna, občinska, državna), drugi gozdovi pa naj se razdelijo med kmete.

Nekaj se je socialnodemokratski levici le posrečilo, kar se je potem tudi pokazalo 28. marca na plenarni seji Strokovne komisije za Slovenijo. Tam so namreč sklenili, da se Strokovna komisija z vsemi svojimi organizacijami s 1. aprilom vključi v Centralno radničko sindikalno veće.

Po štiri in polmesečnem ter povsem neupravičenem odmoru je 3. marca znova začelo zasedati začasno narodno predstavništvo,

pred njim je predsednik nove vlade Protić 5. marca prebral vladno deklaracijo. Kakšne naloge si je postavila nova vlada? Odobritev kreditov do konstituante (Davidovićeva vlada si je sama potrjala kredite), podpis mirovnih pogodb, zakon o narodni banki itd. Takoj potem naj bi bile volitve za konstituanto. Ta in taka deklaracija je povzročila živahno debato. Zelo oster je bil bivši socialnodemokratski minister Korač, ko je navajal »globje vzroke«, zakaj se je doslej enotna jugoslovanska buržoazija razcepila, kar je lahko čutiti tudi v narodnem predstavništvu. Eden od teh vzrokov, je dejal Korač, je agrarna reforma, katera nekaterim ni všeč, drugi vzrok je ureditev valutnega vprašanja in zamenjava denarja, ki je povzročila tak hrup proti prejšnji vladi. Toda deklaracija nove vlade in novi ministri o tem molčijo, »pa ni luk jeli ni lukom mirisali«. Deklaracija ničesar ne govori tudi o rešitvi invalidskega vprašanja. Oglasilo se je več diskutantov, od teh je močno napadel klerikalce v vladi dr. Puc. Pri glasovanju je dobila deklaracija 130 glasov, proti jih je bilo 15. (Davidovićeva vlada je dobila 16. avgusta le 127:119!)

Oglejmo si nekoliko takratno slovensko gospodarstvo! Najhitreje so obnovili in vzpostavili trgovske ter obrtniške vezi in mreže, kajti že 25. februarja 1919 je beograjska vlada dovolila svobodno trgovino v vsej državi. Blago je začelo silno hitro dobivati ceno, kar je rodilo verižništvo in prekupčevalstvo. Na zborovanju Trgovske in obrtne zbornice 18. marca 1919 v Ljubljani je bilo rečeno, da je treba čimprej zamenjati stari avstrijski denar (ta je bil sicer že žigosan, a skrajno površno) z enotnim jugoslovanskim denarjem, in to eno krono za en dinar. Vrednost tega novega denarja naj bi na svetovnem tržišču višali z omejevanjem uvoza, predvsem luksuznih predmetov in s pospeševanjem izvoza, ker more »edino naša gospodarska moč in zvišana produkcija ustanoviti ugodno razmerje nasproti tujemu denarju«. Ker je bilo takrat v obtoku približno tri milijarde papirnatih avstrijskih kron, naj bi ob zamenjavi z novim državnim denarjem pridržali del kron kot državno posojilo, to pa bi zniževalo inflacijo. Energično je zbornica zahtevala takojšnje pobiranje davka na vojne dobičke.

Iz poročila skupščine Zadružne zveze v Ljubljani (klerikalne), ki je bila 30. aprila 1919 v Ljubljani, izvemo, da je bil to največji denarni zavod v Sloveniji; v začetku aprila so imeli v Beogradu konferenco, kjer naj bi ustanovili glavno zadružno zvezo, ki bi

obsegala vso Jugoslavijo. V Ljubljani so 5. maja ustanovili Jugoslovansko kmetsko zvezo in prelat Kalan je izjavil, da se mora Slovencem »zagotoviti ona gospodarska samostojnost, da si lahko iz lastne moči opomoremo na višino«. Nikakor ne bi bilo pravično, če bi plačevali večje davke kot Srbi ali Hrvati. Smer prihodnje klerikalne agrarne politike na Slovenskem je nakazal dr. Mohorič, ko je dejal, da bomo tekmovali z Banatom, ne sicer s količino, pač pa s kakovostjo pridelkov. Kmetu naj služi vodna sila, kmet naj bo tudi trgovec, zato mu je treba organizirati nakupovalne zadruge. SLS je začela organizirati tudi obrtništvo, ker njeno vodstvo ni moglo »več trpeti, da bi nam nasprotne stranke pod pretvezo nepolitičnih obrtnih društev, zadrug in korporacij odtujevale naše obrtnike ... Tuj nam je razredni boj stanu proti stanu ... gospodarski napredek obrtništva zavisi v veliki meri od političnega kurza«.

Že 14. junija so v Beogradu ustanovili Glavno zadružno zvezo; vanjo se je vključilo 11 zvez, za predsednika pa so izvolili dr. Korošca. SLS je šla še dalje in razmišljala o koncentraciji vsega slovenskega zadružništva v »eno samo popolnoma nadstrankarsko zadružno zvezo, za katero bi bila merodajna izključno samo gospodarska načela«. Seveda so se liberalci temu uprli, ker bi jih tako povsem požrl klerikalni zadružni kapital. Odbor Jugoslovanske kmečke zveze je na seji 27. julija odločno nastopil proti oderuškim cenam in poudaril, da je »oderuštvo kapitalizma nova vrsta boljševizma v Jugoslaviji«. To seveda ni dosti pomagalo kot tudi ne velik protestni shod, ki ga je sklicala ta zveza 9. novembra v Ljubljani.

Toda bližalo se je še hujše, in sicer zamenjava denarja. Liberalci so na shodu 2. januarja 1920 v Ljubljani poudarili, da je napačno, če pri zamenjavi denarja jemljejo za podlago močnejšo valuto in bi bila pravična zamenjava le v razmerju 1:1. Isto je 14. januarja poudarila tudi seja Jugoslovanske kmečke zveze. Odpor proti taki zamenjavi je bil močan tudi na Hrvaškem. Slovenski gospodarstvenik dr. Fran Windischer je takrat zapisal, da je bil odpor tako velik »in tako utemeljen, da resni državniki ne bi mogli tvegati operacije na življenje in smrt ... brez parlamenta«. Prav takrat pa začasno narodno predstavništvo ni zasedalo in koalicijska vlada demokratov ter socialnih demokratov je uporabila to priliko in zamenjala dinar za štiri krone. Tudi skupno zborovanje vseh slovenskih gospodarskih organizacij 18. januarja

v Ljubljani ni pomagalo. Tam je govoril tudi dr. Ivan Tavčar in med drugim dejal: »Mi sami smo predvsem krivi, ker smo kričali, da je krona zanič. ... Slovenske pokrajine so vredne toliko kot Makedonija. Za krono stoji gospodarska energija našega naroda... Relacija 4:1 poje smrtno pesem!«

Poglejmo nekoliko cene na začetku 1920 in jih primerjajmo s tistimi iz 1914, pred začetkom vojne:

	1914 krone	1920 krone
kg moke	0,40	9
kg mesa	0,80	22
kg krompirja	0,05	2,50
kg sladkorja	0,46	32
kg masti	2	50
meter sukna	9	900

6. VIŠEK IN KONEC REVOLUCIONARNE KRIZE. IZGUBA KOROŠKE IN PRIMORSKE

a) Kongres levice in desnice; Založka cesta 24. aprila 1920

Prišel je 11. april in prinesel v Sloveniji dva kongresa. V Švicariji v Tivoliju v Ljubljani je bil kongres »ujedinjenega proletariata«; na njem se je zbralo 54 delegatov, ki so zastopali 20 političnih organizacij z 12.000 člani. Centralni odbor Socialistične radničke partije Jugoslavije (komunistov) sta zastopala Filipović in Radošević, JSDS pa dr. Lončar in Favaj. Kongres je ugotovil, da je nepretrgani razredni boj, katerega cilj je odstranitev kapitalističnega družbenega reda, nujen pogoj za popolno zmago socializma. Vsako sodelovanje proletariata z meščanskimi strankami »ob vsakem času, še posebno pa sodelovanje v sedanji revolucionarni dobi« je za proletariat škodljivo in ga je zato treba načelno odklanjati. Da bi se povečala bojna moč proletariata, se je treba takoj združiti s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov). Kongres je razglasil, da se »smatra slovenska levica v JSDS od danes naprej za sestavni del te stranke na temelju resolucij in sklepov velikonočnega lanskega kongresa v Beogradu«.

Kongres je izvolil tudi 20-članski odbor, da bo skupaj z odborom JSDS delal za to, da bi se združili z JSDS.

Istega dne je bil v Mariboru izredni kongres JSDS. Ta je: 1. odobril delo izvršilnega odbora za združitev vsega jugoslovanskega proletariata. To se doslej ni zgodilo iz načelnih razlogov. Da pa bi ostal enoten vsaj slovenski proletariat in bi se ta združil z jugoslovanskim proletariatom, je kongres izvolil poseben odbor, ki naj bi delal za to združitev. Kongres je tudi ugotovil, da med programom Socialistične delavske stranke (komunistov) in JSDS ni bistvenih razlik, zato je izrekel pripravljenost, da bi se JSDS združila tudi s to stranko. Zato se bo stranka udeležila kongresa v Vukovaru, da bi se našla podlaga za združitev vseh socialističnih strank v Jugoslaviji. 2. Kongres stoji neomajno na stališču razrednega boja in ima socialistično revolucijo za bistveno taktično sredstvo v boju za osvoboditev proletariata. 3. Kongres ne misli, da mora biti socialistična revolucija hkrati po vsem svetu, temveč »vidi v njej smotrno pripravljen končni efekt dolgega historičnega procesa, združenega z daljšo vrsto pripravljalnih dejanj in bojev«. 4. Kongres je ugotovil, da more proletariat uporabljati vsa sredstva, kjer to zahteva »taktična situacija«, ki vodijo do končnega cilja. 5. Zato je skušala stranka izrabiti izredne razmere nacionalne revolucije za okrepitev proletariata in stopila začasno v centralno ter pokrajinske vlade. »Z momentom pa, ko se je ojačil odpor buržoazije in ko se kažejo očitno njena proletariatu sovražna stremljenja, pa je tako sodelovanje izgubilo svoj pomen. Zato je prav, da je izvrševalni odbor odpoklical svoje zastopnike strank iz vlad in nalaga, naj tako dolgo ne sodelujejo, dokler se razmerje politične moči docela ne spremeni in dokler ne da strankin zbor za to novih direktiv«. 6. Kongres je izjavil, da JSDS izstopa iz 2. internacionale in bo storila vse, da se proletariat združi v novi internacionali. Kongres je izvolil nov izvršilni odbor, pred glasovanjem pa so trije, A. Kristan, Prepeluh in Čobal odpovedali kandidaturo.

Čez nekaj dni pa je izbruhnil v Sloveniji velik štrajk. Slovenski delavci so bili v tej stavki politično razcepljeni, sindikalno organizirani – kolikor so bili – pa še vedno enotni. Prvi znak za velik štrajk v Ljubljani je bil 13. april, ko so začeli stavkati delavci Tobačne tovarne v Ljubljani. 15. aprila so sklenili železničarji na zborovanju pred Mestnim domom v Ljubljani – zborovanje so sklicali komunisti – da bodo začeli stavkati v noči od

Marij Pregelj, Zaloška cesta

15. na 16. april, in to iz solidarnosti s splošnim štrajkom vseh transportnih delavcev v Jugoslaviji. Tisto noč se je štrajk začel in v Jugoslaviji je obstal ves promet. Kako se bo štrajk končal, je namignil Slovenec že 16. aprila, ko je zapisal: »Nikdar pa nobena vlada, ne ta ne druga ne bo smela dopustiti, da ji njeni uslužbenci diktirajo svojo voljo z grožnjo, s stavko, ki ogroža državo, prehrano, gospodarstvo, vse ljudstvo in slednjič tudi delavstvo samo«. V podkrepitev železničarskega štrajka je razglasila Strokovna komisija za Slovenijo tridnevno generalno stavko. V razglasu je med drugim zapisala: »Ta boj je in ostane zgolj mezdnega značaja. Tisti, ki bi skušal dati temu boju kako politično ozadje, se bo smatral za agenta-provokaterja in se bo z njim kot takim postopalo. Tudi zahtevamo, da se vzdrži povsod red in mir. Opustite vsako manifestacijo, pokažite svojo izborno disciplino in politično zrelost.«

Govorili smo že o veliki draginji. Stavka se je začela, ker so razveljavili tako imenovani protokol sporazuma saobračajnih radnika v Beogradu. Ta protokol je podpisal prometni minister s Savezom saobračajnih i transportnih radnika Jugoslavije točno leto dni pred začetkom stavke. V tem protokolu so bile natančno določene mezde in plače transportnih delavcev. Ta sporazum so objavili tudi v Uradnem listu, kar je še podkrepilo njegovo veljavo. Toda 18. marca je tedanji minister za promet dr. Korošec izdal na svojo roko »začasni pravilnik« in s tem razveljavil sporazum. Savez je takoj energično protestiral in zagrozil tudi s stavko; ker Korošec ni odnehal, je štrajk res izbruhnil. V svoji proklamaciji je Strokovna komisija med drugim dejala: »Zmaga železničarjev bo obenem tudi zmaga celokupnega organiziranega proletariata. Vemo, da so železničarji morali v skupni boj, ker so jim hoteli znižati prejemke, odvzeti 8-urni delovnik in odpraviti starostno ter bolniško zavarovanje.«

Prvi korak, ki ga je naredila ljubljanska vlada, da bi zlomila štrajk, je bil ta, da je izdal na povelje komande dravske divizije načelnik železniškega oddelka razglas, v katerem je klical stavkajoče železničarje, naj se takoj vrnejo na delo, ker »mobilno stanje še ni prenehalo in da se stavka smatra kot upor in kaznuje pred vojnim sodiščem«. Za vso državo je 17. aprila izdal minister za vojsko in mornarico odredbo, s katero so bili poklicani vsi železničarji, vojaški obvezniki od 21. do 38. leta starosti na dvomesečne orožne vaje. Vsekakor dober, čeprav ne povsem origi-

nalen udarec! (prim. Trbovlje, kjer so takrat klicali samo starejše letnike!)

Slovenec je 18. aprila zapisal, da uradni razglasitelji stavke navajajo dva vzroka za stavko: razveljavljenje protokola in uvedbo začasnega pravilnika, nato pa je zapisal: »Štrajk je političen in naperjen proti sedanji vladi. Političen štrajk pa je danes zločin nad državo ... Vlada je storila korake, da se promet upostavi in upa, da bodo že pojutrišnjem vlaki in ladje odhajali.« Štrajk je potekal skraja zelo mirno in ljubljanska vlada je dovolila, da so se stavkajoči shajali prve dni pred Mestnim domom na Krekovem trgu, kjer jih je mogla seveda po svojih agentih nemoteno kontrolirati. Korošec je 17. aprila sprejel delegacijo stavkajočih. Delavci so zahtevali, naj se začasni pravilnik umakne, naj se zaradi draginje povečajo plače in mezde, naj se tudi ravnateljstvo Južne železnice (ta takrat še ni bila podržavljena) obveže, da bo spoštovalo sporazum, in naj sprejmejo nazaj v službo vse delavce, ki so stavkali. Korošec je neizprosno zahteval, naj se delavci najprej vrnejo na delo, dejal pa je tudi, da ne more biti govora, da bi umaknili začasni pravilnik. Nato je delegacija izročila Koroščú spomenico, v kateri je bilo med drugim rečeno: »Ker uvidevamo, da prometni minister ne more umakniti svojega pravilnika, ne da bi trpela njegova avtoriteta, mu dajemo priliko za sporazum na ta način, da se izdela v sporazumu z nami nov začasni pravilnik.«

Dne 18. aprila so stavkujoči zborovali pred Mestnim domom; tu sta govorila komunista Makuc in Petrič in odločno zanikala, da bi se komunisti pogajali z vlado. Golouh je trdil, da je štrajk nepolitičen. Naslednjega dne je zborovala Zveza jugoslovanskih železničarjev, in sicer na vrtu Narodnega doma v Ljubljani; tu je njen zastopnik pozival, naj ohranijo železničarji treznost in mir, komuniste pa opozarjal, naj »vzamejo svoje možgane v roke«, ti pa so mu odgovarjali, da bodo rajši vzeli kole in puške! Zvečer je ta Zveza sklenila, da začno delati, manjšina pa je bila proti.

Doslej enotno vodena stavka je začela šepati. Tako se je 20. aprila na južnem (glavnem) kolodvoru že javilo v službo 250 železničarjev in tedaj so nastali razburljivi prizori, ko so stavkujoči legali na tračnice, da bi preprečili odhod vlakov. Zvečer 20. aprila so imeli stavkajoči – ker so se hoteli umakniti špijonom ljubljanske policije – velik shod pod Rožnikom. Tu je Marcel

Marii Pregelj Zaloška cesta

Žorga dejal, da se bo štrajk nadaljeval, da se na vpoklic na orožne vaje ne bodo odzvali, ker so to »odredili neodgovorni elementi na lastno pest«. Zelo ostro je zagrozil stavkokazom. Popoldne so se stavkajoči znova zbrali, to pot v Lattermannovem drevoredu (okrog 2000 z ženami in otroki), od tam pa so zopet odšli pod Rožnik. To pot je Žorga dejal: »Vlada je odredila mobilizacijo železničarjev, mi pa mobilizacijo proletariata, ki se je popolnoma posrečila. V stavki vztrajamo do zmage. Saj ne gre samo za zmago železničarjev, temveč, da zmaga razredno zavedni proletariat... V Beogradu sedi far Korošec, ta bo žegnal mašine, pa bo šlo in štrajk bo končan!«

Kot odgovor na vpoklic na orožne vaje in na stavkokaštvo je levičarsko delavstvo odgovorilo 21. aprila z generalno stavko. V to tridnevno stavko so stopili rudarji v Revirjih in v Velenju. V Revirjih so celo oklicali »tridnevno republiko«, ki pa jo je vojska s silo zadušila.

Dne 21. aprila dopoldne je pred Mestnim domom zborovalo več sto žena. Po zborovanju so odšle pred deželno vlado, na poti pa so se jim pridružili tudi železničarji, ki so prej zborovali v Lattermannovem drevoredu. Slovenec je škodoželjno pristavil: »So že bolj potrti, kajti ponoči je policija aretirala preko 60 železničarjev.« Deputacijo žensk je sprejel predsednik vlade dr. Brejc in jim povedal, da je odlok o vpoklicu na orožne vaje v veljavi in da aretirancev ni mogoče izpustiti, ker so se pregrešili proti vojnim zakonom. Pred vladnim poslopjem so izbruhnile velike demonstracije, od tu pa so demonstranti odšli pod Rožnik.

Ljubljanska vlada je 21. aprila naročila »gospodarskima poslovalnicama, ki skrbita za aprovizacijo železničarjev, da takoj ustavita aprovizacijo tistim, ki ne delajo«. Tega je bila takratna vlada zmožna, saj je bil tedaj njen poverjenik za notranje zadeve prof. Bogumil Remec! Sklepa se vlada ni upala niti objaviti, razglasila je le prepoved vseh shodov in zagrozila prirediteljem ter govornikom z globo do 20 000 kron ali z zaporom do 6 mesecev. Shodi levičarjev kljub temu niso prenehali in na enem od takih ilegalnih shodov je dejal levičar Perdan: »Če smo zrušili imperializem Avstro-Ogrske, naj pade še buržoazna imperialistična Jugoslavija. Vlada nam je vsilila politični štrajk, pa naj ga ima!« Nato so zborovalci živahno vzklikali sovjetom, Rusiji in Leninu.

Zelo resno je razpravljala ljubljanska vlada o štrajku tudi 22. aprila. Najprej je bilo rečeno, da je bila vlada ves čas brez

natančnih napotkov iz Beograda, saj je dobila eno samo brzojavko, naj uporabi vsa zakonita sredstva, da se ohrani red in upostavi promet. Zato vlada doslej ni uporabljala sile, je pa poskušala z vsemi sredstvi štrajk zadušiti (prepoved točenja alkoholnih pijač, prepoved aprovizacije, prepoved shodov itd.). Dalje je bilo rečeno, da je glavni hujskač Marcel Žorga pobegnil, odstavljen je bil tudi vladni uslužbenec dr. Lemež, ker je baje med demonstracijami 21. aprila klical pred vladnim poslopjem: »Dol z vlado!« Seje se je udeležil tudi general Smiljanić, pohvalil je zadržanje vlade in dejal, naj bi uporabili vojsko po službenih določilih srbske armade, a to šele tedaj, če bi zaradi neredov ne zadoščala civilna straža. Na seji so tudi dejali, da je promet nekoliko že vzpostavljen in da spremlja vsak vlak močnejša vojaška straža. Predsednik Brejc je na koncu predlagal, naj se »ob prvi priliki preženejo čez mejo vsi komunisti, ki niso pristojni v Ljubljano«. Po tej seji je vlada izdala uradno poročilo, da se je položaj znatno izboljšal in da generalni štrajk, ki je bil obljubljen, ni izbruhnil, saj so 21. aprila začeli stavkati le rudarji v Revirjih. 22. aprila je izšel razglas vojnega ministra o vpoklicu vseh železničarjev 1., 2. in 3. poziva (letniki 1870–1900) na dvomesečne orožne vaje, ki jih morajo nastopiti najkasneje do 23. aprila. Posledica tega razglasa je bil generalni štrajk v Beogradu.

Ljubljanska vlada je imela 23. aprila zvečer izredno sejo. Te so se udeležili policijski ravnatelj, komandant orožniške brigade, zastopnik komandanta dravske divizije in poštnega ravnateljstva. Sklenili so, da se mora preprečiti »v interesu varnosti in prestiža državne avtoritete ter glede na nasilnosti, javljene iz trboveljskega revirja, nameravana zborovanja in obhod po mestu, za kojih dovoljenje ni nihče prosil«. Zato je 24. aprila zjutraj 20 žandarjev in 5 policistov zaprlo Zaloško cesto med takratnim sanatorijem Leoniščem in mrtvašnico Deželne bolnišnice in pričakalo prihod okrog 3000 demonstrantov, ki so se – za obhod po mestu – zbrali pri takratni remizi ne daleč od postavljenega kordona.

Slabih deset let po krvavih dogodkih na Zaloški cesti je bivši predsednik deželne vlade dr. Brejc pisal takole: »Tako se je zgodilo, da je v jutro dne 24. aprila stalo policijsko ravnateljstvo pred dilemo: ali demonstrantom, ki so se ob sedmih zjutraj pred remizo električne železnice na Zaloški cesti zbrali v številu 3000 glav, pustiti prosto pot v mesto in riskirati, da do skrajnosti nahujskane množice, ki so prejšnji dan od svojih voditeljev dobile

pomembno navodilo, naj na nameravani pohod prinesejo »vsak svoje«, začno z nasilnostmi in plenitvami, kar bi utegnilo voditi do usodepolnih posledic, ali pa da jim v zmislu prejšnji dan storjenega vladnega sklepa zastavi pot v mesto. Odločilo se je za slednje... Varnostni organi so imeli strog nalog, da se smejo orožja posluževati samo na povelje... Demonstranti, ki so se morali pred kordonom ustaviti, so najprej poskušali pridobiti stražo na svojo stran in so jo nagovarjali, da naj jim izroči orožje. Ker je to prizadevanje ostalo brez uspeha, so začeli siliti vedno bolj v kordon, nastal je hrup in žvižganje. Del množice je vdrl po stranskih ulicah mimo bolnice in se je za hrbtom kordona združil z demonstranti, ki so prihajali iz mesta, tako, da je bila straža naenkrat obkoljena in obe vrsti kordona sta morali zavzeti nasprotni fronti. Mase so od obeh strani vedno bolj pritiskale in s palicami in rokami dajale znamenje za napad. Vsa svarila straže so bila zaman. S klici »doli orožje«! se je vrglo po več demonstrantov na posamezne orožnike in pričelo se je pravcato ruvanje za puške in bodala. Več mož iz množice je prijelo komandanta straže za puško, vrat in suknjo in ga tiralo od kordona proč v gnečo, kjer so ga s kamni tolkli po glavi. Le s težavo je prišel nazaj do kordona. V tem trenutku je priskočil eden izmed demonstrantov z napetim samokresom nad komandanta z besedami: »Ako ne boste rabili orožja vi, ga bomo pa mi« in je sprožil proti njemu. To je bil prvi strel, ki je padel, namenjen komandantu, ki pa je zadel nekega civilista. Oddana sta bila nato še dva strela iz samokresov iz vrst demonstrantov, od katerih je eden zadel komandanta v nogo in mu prebil piščal, da je takoj omahnil v krvi na tla, drugi pa nekega podnarednika. V tem položaju so začeli brez povelja tudi orožniki rabiti orožje in sicer bodala in puške na način, kakor jim je bilo v taki gneči pač mogoče, ko je bil vsak orožnik od več demonstrantov in od več strani hkrati napaden. Orožje se je torej rabilo v največjem silobranu. Oddanih je bilo kakih 30 strelov, od teh nad deset v zrak. Smrtno zadetih je bilo 13 oseb (12 moških in petletna deklica, ki jo je nosil neki moški na rokah), težko in lahko ranjenih je bilo čez trideset oseb. Značilno je bilo za množico, da je navalila celo na duhovnika, ki je prihitel iz Leonišča in hotel umirajočim podeliti poslednje zakramente, in na zdravnike in usmiljene sestre, ki so hotele ranjencem pomagati. Vojaštvo, ki je po tem spopadu do-

spelo na lice mesta, ni imelo več povoda nastopiti z orožjem, ker se je bila množica med tem že razpršila.«

Tako je zapisal dr. Brejc in nekaj mu je že treba verjeti. Vsak si lahko misli, kaj lahko povzroči že en sam strel, oddan v množico! Tudi iz zapisnika vladne seje od 24. aprila je razvidno, da so demonstranti – preden so začeli streljati orožniki – oddali dva strela. Slovenec je takoj po dogodku zapisal, da so se še po orožniških strelih slišali iz vrst demonstrantov klici: »Naprej! To je ognjeni krst!« Iz tega in tudi Brejčevega poročila moremo sklepati, da streli na Zaloški cesti le niso popolnoma zmedli demonstrantov. Demonstranti so nato odšli v mesto – ne sicer v povorki – in še okrog 500 se jih je zbralo pred takratnim hotelom Slon, medtem ko je Šelenburgovo ulico že zaprla vojska. Vladni zapisnik pravi, da je množico nagovoril Golouh, razglasil generalno stavko v permanenci, pozval množico, naj se mirno razide, in izjavil, da prevzema vso odgovornost stavkovni odbor.

Vlada je takoj razglasila za Ljubljano, Celje, Maribor in Ptuj prepoved zbiranja v skupinah, določila policijsko uro ob desetih zvečer in uvedla »posebno konfidentsko službo«. Kmalu za tem sta iskala Golouh in Tokan zvezo s predsednikom Brejcem, a ta in vlada sta odklonila pogajanja, sicer bi »ta pogajanja poraz, ki so ga komunistični voditelji danes doživeli, znatno omilila« in bi obstajala nevarnost, da ne bi »komunisti zavzeli pozo zmagovalca«. Zato je Brejc zahteval, da se morajo delavci pred pogajanji vrniti na delo. Ob treh popoldne pa je le sprejel oba delegata stavkovnega odbora; povedala sta, da je dobil odbor brzojavko od Saveza transportnih delavcev, da je bila dosežena baza za sporazum in o prenehanju stavke in da se bodo delavci takoj v ponedeljek vrnili na delo (24. aprila je bila sobota), toda pod naslednjimi pogoji: 1. da odpravijo militarizacijo železničarjev in izpustijo vse železničarje, ki so jih s silo prignali v vojaško službo ali pa so še v zaporih; 2. da naj izpustijo vse, ki so jih med stavko aretirali, da naj se ustavijo nadaljnje aretacije in prekličejo tiralice; 3. naj dovoli stavkujočim organizacijam v nedeljo dopoldne shod, kjer bodo sporočili delavcem, naj se vrnejo v ponedeljek na delo; 4. naj pokopljejo padle žrtve v nedeljo popoldne ob udeležbi stavkujočih organizacij in z nagrobnim govorom, za red in mir prevzamejo voditelji organizacij osebno odgovornost; in končno, naj uvedejo strogo preiskavo proti orožnikom in proti osebi, ki je baje streljala iz Leonišča (?!).

Na te pogoje je odgovoril Brejc šele ob sedmih zvečer. Dejal je, da spada vprašanje demilitarizacije v kompetenco vojnega ministra. Deželna vlada stavkovnemu odboru »ne more zaupati in se torej iz ozirov javne varnosti pa tudi splošne razburjenosti mirnega prebivalstva in njegovega strahu pred novimi izgredi, shod stavkajočih in slovesen pogreb ne moreta dovoliti. Proti aretirancem se bo postopalo po zakonu. Deželna vlada mora samo znova poudarjati, da ona ni poklicana pogajati se ... tem manj, ker odbor stavkujočih sam trdi, da že sam stoji v tozadevnih pogajanjih s kompetentnim ministrom«. Delegacija je nato obljubila, da se stavkujoči ne bodo več zbirali, toda policija je zaprla vse stavkovne odbore v Ljubljani, Celju in Mariboru.

Pogajanja pri prometnem ministru so se začela 26. aprila. Delegati so izjavili, da so delavci pripravljeni iti na delo, če prekličejo vpoklic na orožne vaje in uredijo njihove dohodke. Korošec je odgovoril, da ne pristane na pogajanja prej, dokler se delavci ne vrnejo na delo, in to ne zato: 1. ker železničarji stavke niso začeli legalno, saj niso poprej obvestili svojih predstojnikov; 2. ker so pred začetkom stavke delali sabotaže zlasti na lokomotivah in 3. ker so zadnje dni zagrešili nekaj nasilnih dejanj.

Naprej je takoj po tragičnem dogodku zapisal: »Bodi krivec tu ali tam, sodba bo težka. Prelita je bila delavska kri, po našem globokem prepričanju – popolnoma brez potrebe. Meščansko časopisje dela za vse odgovorno edino delavstvo ... Kdo je delavstvo organiziral za ta pohod, še ni pojasnjeno ... Brez dvoma pa je in je po pričah dokazano, da se je streljalo tudi še potem, ko je množica bežala, in tudi na posamezne bežeče.« V Slovenskem narodu je 25. aprila zapisal dr. Tavčar, da je »stavka prišla kar čez noč in še danes ne vemo, kaj je pravzaprav vzrok. Občutimo vsi, da je stavka zločin nad državo in obenem čin najkrutejšega neusmiljenja proti stradajočemu prebivalstvu.« Pisatelj Fran Govekar pa je v istem Narodu zapisal med drugim tudi tole: »Na Zaloški cesti jih je bilo 3000 ... Večino so imela nedvomno zopet zijala in nevedna sodrga ... Neverjetna ljudska duševna surovost ... Masa brez kulture pa je žival, ki se da krotiti le z bajoneti, kroglami in verigami.«

Dne 17. maja je sestavil Vesnić novo vlado, ki je bila koalicija radikalov, demokratov in klerikalcev. Na seji vodstva Socialistične radničke partije Jugoslavije (komunistov) 23. in 24. maja so sklenili, da se tajništvo Socialistične delavske stranke (komu-

nistov) v Ljubljani prizna kot organ SRPJ(k), da se prizna Rdeči prapor za glasilo SRPJ(k) za Slovenijo, da ima tajništvo v Ljubljani pravico odločati, katere organizacije iz Slovenije smejo sodelovati na vukovarskem kongresu in da pretrgajo z izvršilnim odborom JSDS v Ljubljani vse nadaljnje pogovore.

Kaj je zahtevala JSDS, da bi se združili? Da se izloči ime komunizem, ki vzbuja napačne predstave, naj bi se popolnoma združili in pritegnili tudi socialno demokratsko stranko na Hrvaškem, slovensko delavstvo pa naj dobi svoje predstavnike v prihodnjem parlamentu in že v sedanjem začasnem predstavništvu. Komunistični Rdeči prapor je 11. junija objavil razglas izvršilnega odbora centralnega sveta SRPJ(k), v njem je bilo med drugim rečeno, da ves »ujedinjeni proletariat Jugoslavije spremlja z največjo pozornostjo in najglobljim zanimanjem proces diferencijacije delavskih množic v Sloveniji. Ta proces so zlasti zaostrila razočaranja zaradi ministerializma in oportunizma. Nekdanji socialistični voditelji so opustili pot socializma, pomirili so se z buržoazijo in v zvezi z njo so poskušali ustvariti utopične iluzije malomeščanskega reformizma in pacifizma«.

O komunizmu so govorili tudi v začasnem predstavništvu, zlasti v debati o deklaraciji Vesnićeve vlade, ki je obljubljala vzpostaviti red in mir. Socialni demokrat Korač je trdil, da komunisti podpirajo s svojim delovanjem reakcijo, v glavnem pa o komunistični nevarnosti vse preveč pretiravajo. Podobno je trdil tudi A. Kristan in poudaril, da je bil ljubljanski štrajk gmotnega značaja, a ga je ljubljanska vlada razglasila za boljševiškega.

Dne 20. junija se je začel v Vukovaru 2. kongres komunistične stranke in je trajal pet dni. Udeležilo se ga je 347 delegatov, med njimi tudi slovenski. Kongresu so predložili tri predloge programa, predlog komunistične večine v vodstvu SRPJ(k), predlog socialnodemokratske manjšine in osebni predlog Lapčevića. Po ostrih debatah so sprejeli prvi predlog. Temeljne misli tega programa so bile, da kapitalizem preživlja krizo in se razkraja, revolucionarna gibanja pa se širijo, zato prehaja svet vedno bolj v razdobje svetovne proletarske revolucije. Dolžnost jugoslovanskih komunistov je boriti se za jugoslovansko sovjetsko republiko, organizirati ljudsko vojsko, izpeljati razlastitev in socializacijo proizvodnje, trgovine itd. Bojne oblike naj bodo uporaba parlamenta kot agitacijske tribune in »vse primerne oblike v danih

okoliščinah«. Kongres je preimenoval SRPJ(k) v Komunistično partijo Jugoslavije.

Kako je ta kongres odmeval v Sloveniji? Od buržoaznih listov ga je omenil le Slovenski narod; ta je zapisal, da se je kongresa udeležila skrajna levica, komunisti iz Srbije in Vojvodine, centrumaši (Topalović), desno krilo centruma (Lapčević), skrajna desnica in komunisti iz Ljubljane, ki so v znak protesta zapustili kongres. (Na to novico, ki je bila delno resnična, je zelo ostro reagiral Rdeči prapor.) Naprej je poročal, da je na kongresu zmagala radikalna struja Srbov, medtem ko so zmernejši – med temi tudi slovenski delegati – odstopili od sodelovanja v vodstvu stranke, v stranki pa so še ostali. »Lemež, Golouh in Petrič niso več upravičeni nastopati v imenu stranke, kateri pripadajo. Stranka jih je zavrgla, ker je videla popolnoma prav, da to niso nobeni komunisti, ampak socialisti, ki so se odtrgali brez potrebe in prenagljeno od naše stare delavske organizacije. Če se hoče delavstvo prepričati, kam ga komunistična stranka vodi, se na te voditelje ne sme več obračati. Merodajno mu mora biti samo to, kar pravijo tisti, ki so v Vukovaru zmagali. V nasprotju z nami hočejo komunisti, naj vodi proletariat večno vojsko in trajno revolucijo.« Na drugem mestu je zapisal Naprej, da so šli slovenski komunisti v Vukovar »kot telički v klavnico«, dalje, da trdi Rdeči prapor, da slovenski delegati niso bili prej informirani o novem programu in naslovu stranke in niso mogli o vsem tem poprej poročati svojim tovarišem in tudi niso imeli polnomočij. Zato so zahtevali referendum in podali izjavo slovenskih delegatov. V njej so zahtevali, naj prepuste slovenskim sodrugom, da bi se naknadno izrekli o vseh kongresnih vprašanjih, naj bi se zagotovila slovenski stranki (slovenskemu delu stranke) avtonomija in naj bi omogočili še drugim slovenskim organizacijam, ki se še niso ločile od JSDS, da bi se pridružile komunistom. O kongresu je pisal Naprej še 8. julija in poudaril, da niso bili slovenski delegati v Vukovaru ne za program ne za statut, kot ga je predložila komunistična večina. Toda beograjsko vodstvo je z njimi na kratko opravilo. V centralni svet je določilo študenta Lovra Klemenčiča, v pokrajinski odbor za Slovenijo pa Kolešo, Bratuloviča in Osterca, Golouh je izgubil uredništvo Rdečega prapora, dobil pa ga je Vladislav Fabjančič.

Dne 12. junija se je začela v začasnem narodnem predstavništvu debata o načrtu zakona za volitve v konstituanto; zanj je

vlada predlagala skrajšan postopek. Temu se je uprl Jaša Prodanović, rekoč, da cele tedne nič ne delamo, ko pa pride na vrsto pomemben zakonski načrt, se pa nenadoma tako mudi. Ni prodrl, vendar so v načelu vsi (razen enega) sprejeli načrt, obsežnejša debata pa se je razvila v razpravi o podrobnostih. Veliko so govorili zlasti o ženski volilni pravici. 20. julija je vlada nenadoma padla pri glasovanju v začasnem narodnem predstavništvu, ali naj bi imeli učitelji aktivno in pasivno volilno pravico. Vesnić je sestavil novo vlado in jo predstavil konec avgusta narodnemu predstavništvu. Tako je moglo predstavništvo že v začetku septembra izglasovati zakon o volitvah za konstituanto (od 166 poslancev je bilo za 123 in proti 43). Z izglasovanjem tega zakona je začasno narodno predstavništvo pravzaprav končalo svoje delo.

Od 26. do 28. junija je obiskal Slovenijo in Ljubljano regent Aleksander. Ob prihodu ga je dr. Brejc nagovoril: »Praznično oblečena in kakor nevesta v veselju in pričakovanju drhteča in koprneča – pričakuje Slovenija vašega prihoda.« Naprej je zapisal nekoliko drugače, a je bil zaplenjen zaradi stavka: »Delavstvo se teh manifestacij ne bo udeležilo, ker ima prevelike skrbi za vsakdanji kruh; prevelik je tudi strah delavstva, če bo ta država prav tako militaristična, kakor je bila Avstro-Ogrska.« Aleksandra so povsod zelo slovesno sprejemali in reprezentanti slovenske buržoazije so dobili veliko visokih odlikovanj. Pri tem so klerikalci in liberalci kaj nelojalno tekmovali, kdo bo dobil višje odlikovanje in nastalo je precej hudih zamer.

Svetla točka je bila konferenca vseh delavskih sindikalnih central 28. junija v Beogradu. Tu so sprejeli resolucijo, da se morajo združiti vse sindikalne organizacije do 31. oktobra, toda že septembra so se komunisti odcepili od amsterdamske sindikalne internacionale.

Dne 12. julija je bil v Ljubljani prvi shod KPJ v Sloveniji; tu je v Mestnem domu govoril tudi Sima Marković; dejal je, da je proletariat v Jugoslaviji združen, to pa še ni dovolj. Če hoče hoditi po poti zmage, se mora združiti na podlagi čistega komunističnega programa pod zastavo tretje internacionale. Buržoazija se zastonj trudi, da bi obnovila gospodarsko življenje, saj ni sposobna za to. Za to nalogo je poklican le proletariat, ki more rešiti človeštvo lakote. K temu shodu je 14. julija pripomnil Naprej, da je bilo udeležencev okrog 400 in da so bili navzoči tudi socialni demokrati. V debati se je oglasil tudi Čobal in vpra-

šal, kaj pravzaprav loči komuniste od socialnih demokratov. Dejal je, da imajo vsi isti cilj, toda »naša stranka ne more dopustiti, da bi se vodile delavske mase v klavnice, ječe in pod puške, ker bomo cilj prej in sigurnejše dosegli s pametno taktiko in organizacijo.« Ta izvajanja so povzročila pri komunistih veliko ogorčenje in Čobalu so vzeli besedo. Nato je dejal Klemenčič, da so v Vukovaru dosegli popolno soglasje in da so slovenski delegati zastopali 12 000 slovenskih komunistov, ing. Gustinčič pa, ki se je med tem že vrnil iz Trsta, je predlagal, naj pomečejo vse centrumaše iz stranke.

Pripomniti je treba, da je v novi Vesnićevi vladi le s težavo ostal Korošec, zato je začela SLS polagoma prehajati v opozicijo. Hotela je opozoriti na svojo moč. Zato je od 29. julija do 3. avgusta v Mariboru organizirala veličasten 1. slovenski orlovski tabor. Tod je Orel, ki ga niso prezirali samo liberalci, »tudi mnogi katoliško misleči so ga omalovaževali, tu in tam celo ovirali njegov razvoj«, pokazal vso moč novo nastajajočega slovenskega klerikalizma. V Mariboru so takrat dejali: »Najboljši župani, poslanci, predsedniki društev, vodilni možje in žene morajo zrasti iz naših vrst!« To je bil klerikalni program na daljšo dobo! Zato je bilo v resoluciji rečeno, da bo Orel gojil med ljudstvom vse panoge umske izobrazbe, posebno pa se bo poglobil v vsa »tista vprašanja, ki jih je rodila ruska revolucija«. Utrjeval bo tudi državljansko zavest, a le »zaradi velikega pomena enotne ljudske stranke med Jugoslovani«. Govoril je tudi dr. Korošec in med drugim dejal: »Danes vidimo, da nas je več, nego smo domnevali. Meje naših organizacij so se razširile, mi stojimo danes v Hrvaški in Slavoniji, v Bački in Banatu, v Bosni in Hercegovini in smo v Dalmaciji.« (S tem Korošec ni mislil Orlovske organizacije, temveč razširjenost kapitala Zadružne zveze.. To je treba imeti na umu, da bomo lahko razumeli vse kasnejše manevre SLS do drugih jugoslovanskih buržoazij, zlasti pa do združene velikosrbske buržoazije in obratno!)

Seveda ta velika revija moči in sile slovenskega klerikalizma ni mogla biti všeč njegovemu »dednemu« sovražniku, slovenskemu liberalizmu. Zato nas ne preseneča, kar je zapisal Slovenec 6. avgusta: »Sram nas je bilo, ko smo zadnje tedne po ljubljanskih ulicah gledali orlovske lepake raztrgane, pomazane z blatom, popisane s psovkami: Čuki! Afne! Svinje! Poleg njih pa z isto pisavo: Živio Sokoli.« Mesec dni za tem so tudi Sokoli (liberalci)

Marii Pregelj, Zaloška cesta

Vukovarski kongres

uprizorili – »na ogroženih slovenskih mejah« – v Mariboru svoj tabor, ki je bil združen celo z glavno skupščino Sokolskega saveza (takrat je bil Svetozar Pribičević minister za prosveto). Ne po nastopu ne po vsebini niso mogli biti kos klerikalcem, čeprav so v resoluciji med drugim zapisali: »Sokolstvo in klerikalizem se izključujeta. Omalovaževanje verstva, ki globoko vpliva na vse človeško čustvovanje, pa je sokolstvu tuje!«

Dne 8. avgusta je priredila KPJ v Ljubljani proletarski dan pod geslom: »Ven z volitvami za oba spola! Miru in reda v Evropi ne bo napravil nihče drug kot tretja internacionala v Moskvi! Jugoslavija bi hotela postati zadnji žandar v Evropi!« Resolucija tega dne je zahtevala takojšen razpust začasnega narodnega predstavništva, kjer delajo zakone proti delovnemu ljudstvu zastopniki in hlapci kapitalizma, in razpis volitev v konstituanto za oba spola po modernem volilnem zakonu. Dalje je resolucija terjala takojšnjo opustitev vseh vojaških priprav, zlasti proti Sovjetski Rusiji, priznanje Sovjetske Rusije in vzpostavitev gospodarskih odnosov in brezobziren izgon vseh tujcev, ki propagirajo v naši državi vojno proti Sovjetski Rusiji.

Naprej je 18. avgusta toplo pozdravil Etbina Kristana, ki se je vrnil iz Amerike, kot je sam dejal »delat za osvobojenje našega proletariata«. Prav takrat je sporočilo okrajno glavarstvo v Celju deželni vladi, da se »v Revirjih vedno bolj širi med rudarji komunistična dejavnost. Krožijo novice, da groze rudarji za slučaj stavke z razorožitvijo orožništva in s splošnim pogromom proti imovitejšim slojem.« Deželna vlada je opozorila komando dravske divizije, naj pošlje v revirje močno vojsko.

KPJ je številčno rasla. To so nazorno pokazale občinske volitve, pri njih je KPJ zmagala celo v Beogradu (KPJ je dobila 3622 glasov, radikali 3310, demokrati 2726 in republikanci 643), kjer so dobili komunisti poleg predsednika in podpredsednika občine še 30 odbornikov. Čeprav je ostal Korošec še v vladi, so doživeli konec avgusta klerikalci v ljubljanski vladi hud udarec, ko sta bila odstavljena dva klerikalna poverjenika, Remec in dr. Andrej Gosar. Tudi komunisti v Beogradu so doživeli poraz. Ker komunistični odborniki niso hoteli priseči, je notranji minister Drašković razveljavil njihove mandate in policija vseh teh odbornikov enostavno ni več pustila v občinsko poslopje. Zaradi tega je že 3. septembra v začasnem narodnem predstavništvu Pavle Pavlović vložil interpelacijo in povedal, da

so komunistični odborniki celo prisegli, kar je podpisal tudi duhovnik, pred katerim so prisegli. Toda minister Drašković je odgovoril, da so bili komunistični mandati razveljavljeni v soglasnem sporazumu z vlado »zaradi pravnega reda«(?!). Nato je Vasa Knežević spregovoril pomembne besede, da »buržoazni red ne more več vladati z legalnimi sredstvi«.

To je bila pomembna izjava in reči moramo, da se je v komaj nastali kraljevini SHS začela buržoazna diktatura že konec avgusta 1920. Tako je doletela kraljevino Jugoslavijo ta čast, da je med prvimi povojnimi evropskimi državami – še prej kot Madžarska po uničenju sovjetske republike – vpeljala buržoazno diktaturo in je vse, kar je potem sledilo, samo dopolnjevanje tega začetka! Uvedbo te diktature so znatno pospešili tudi veliki nemiri na Hrvaškem, ki so nastali zaradi nepostavnega in brezobzirnega žigosanja »vojaških« konj, ki so si jih kmetje prisvojili ob razpadu avstro-ogrske države. Nemiri so bili tako hudi, da so ponekod terjali mrtve in ranjene.

b) Plebiscit na Koroškem

Ko je bil za celovško kotlino določen plebiscit, je jugoslovanska uprava zasedla cono A, avstrijska cono B, med obema pa je bila zastražena demarkacijska črta. V obeh conah se je začela velika agitacija za plebiscit in skraja so bili vsi – na obeh straneh – zelo optimistični. Celovški Mir je na primer 14. avgusta zapisal: »Veselimo se obračuna z vami (Nemci)! Dan plebiscita bo dan naše slavne zmage!« Precej drugače pa je 18. avgusta zapisal komunistični Rdeči prapor. V poslanici proletariatu plebiscitnega ozemlja na Koroškem pravi, da je socializem na Koroškem pokopan in je nacionalistična gonja omamila vse delavstvo, da slepo drvi za nacionalisti. Tega so krivi voditelji avstrijske socialne demokracije, v kateri je organiziran tudi koroški proletariat in le nekaj ga je – a samo formalno – organiziranega v JSDS, ki »igra vlogo politične mevže«. Dalje pravi poslanica, da so komunisti svoje stališče glede plebiscita na Koroškem povedali že na vukovarskem kongresu, da »komunistično orientirani proletariat... odklanja plebiscit, ki nam ga je servirala pariška gospoda« in da je isto stališče zavzela tudi Komunistična partija Nemčije, Avstrije in komunisti v Celovcu. Zato »delavci iz fabrik, iz lesov, kmetje z njiv in travnikov in vsi tisti, ki ste tlačeni...

vas plebiscit ne briga čisto nič. Delavstvo ne dela meje med narodi, proletariat meje podira... Pustite gnilo nemško in slovensko buržoazijo, naj se grize med seboj... Mi se moramo boriti za upostavitev sovjetske demokracije... za upostavitev proletarske diktature... Na dan plebiscita naj vsak zaveden proletarec, vsak komunist ostane doma! S popolno abstinenco pokaži, ti, delavstvo, svojo politično zrelost, da ne priznavaš odločb Pariza... To, kar nam predpisujejo, ni samoodločba narodov, to je uspavanje nas v stari režim medsebojnega zatiranja... Delavstvo, ne prepiraj se pod katero kapitalistično državo hočeš pripasti, okleni se komunistične stranke... okleni se komunistične internacionale, ki vodi resničen boj proti vsakemu zasužnjevanju.«

Pokrajinski svet KPJ za Slovenijo je izdal 5. septembra resolucijo in naročil proletariatu Celja, Maribora, Ptuja in plebiscitnega ozemlja: »Proletariat obmejnih krajev mora sam zgraditi mostove mednarodne solidarnosti in bratstva med delovnimi narodi. Ne premikati buržoazne meje, temveč meje med proletariatom podirati, je naloga obmejnega proletariata!«

Na vladni seji 2. septembra se je dr. Brejc pritoževal, da je organizacija plebiscitnega dela v rokah plebiscitne delegacije »nepovoljna in nezanesljiva«. V njej je bil naš zastopnik rektor beograjske univerze prof. Cvijić. Brejc mu je predlagal, naj se o vseh važnejših zadevah najprej sporazume z deželno vlado, na ta predlog pa ni beograjska vlada ničesar odgovorila. Prof. Cvijić je dobil le navodilo, naj deset milijonov, ki jih je dala beograjska vlada za priprave in izvedbo plebiscita, uporabi sporazumno z deželno vlado. Najhujše vprašanje je bilo, ko sta morali obe strani odpreti doslej zaprto in zastraženo demarkacijsko črto med obema conama, o čemer deželna vlada sploh ni bila obveščena. Dalje se je Brejc pritoževal, da izve deželna vlada večino sklepov plebiscitne komisije šele iz časopisja, da se proti delu komisije pritožujejo narodni sveti, ker jim ne dopušča dosti vpogleda v delo in jim ne daje možnosti za sodelovanje; končno je moral oditi s plebiscitnega ozemlja bataljon na Jesenice, velikovški bataljon pa je zasedel cono A. Na isti seji je poročal dr. Žerjav o socialistični agitaciji na Koroškem in povedal, da so socialisti stopili v komunistični tabor »in vse delavstvo je za Avstrijo. Kazalo bi morda stopiti v zvezo s komunistično stranko, ki v principu ne prizna nacionalnih teženj. Doseči bi se morda dalo, da se komunisti ne udeleže volitev.« Dr. Brejc je na to odgovoril,

da se ne sme začeti nobena akcija brez sporazuma z narodnimi sveti, dr. Verstovšek pa je bil zelo razočaran nad delavstvom v Borovljah, kjer »ne bomo nikogar prepričali za naš program in je vsako delo zastonj«.

Deželna vlada je vnovič razpravljala o plebiscitu 6. septembra. Dr. Brejc je priznal, da položaj za nas ni ugoden. Ljudstvo na deželi je »v duši naše in se bo v odločilnem trenutku odločilo za nas«, mnogi pa se bodo abstinirali. Slabše je v mestih. Nemci kažejo namero, da bi plebiscitni rok zavlekli (rok je bil 10. oktobra). Našo vojsko je treba nadomestiti s policijskimi silami. Doslej je bilo na Koroškem (v coni A) 900 (!) žandarjev, od teh je bilo 300 domačinov, 600 pa od drugod, zlasti s Primorske.

Slovenski narod je 11. septembra zapisal, da se je v obeh conah razvil politični boj na vsej črti. Slovenci nastopajo samozavestno, ker so sigurni zmage, nemčurji in Nemci se oklepajo zadnje bilke, posebno v coni A. Celovški Mir je 25. septembra zapisal, da bodo »10. oktobra z vso sigurnostjo naše bele glasovnice, ti beli golobčki naše vstajajoče svobode, enkrat za vselej izbrisali sledove naše sužnosti«.

Sredi septembra so se zapletli slovenski socialni demokrati v hudo polemiko z avstrijskim socialnim demokratom Florijanom Grögerjem. Slovenski socialni demokrat Mihevc je trdil, da so boroveljski socialisti šovinisti in je v coni A nespametno agitirati za Avstrijo, ker je tudi to ne bo rešilo. Za cono A bo boljše pod Jugoslavijo, ki potrebuje industrijo bolj kot katera koli država na Balkanu. Tudi koroški kmet bo imel odjemalca pri nas. Če se združi cona A z Avstrijo, bo oživela iredenta. Najbolje je, da »vsak narod skupno živi in skupno goji kulturo«. Oglasil se je tudi socialist dr. Milan Korun in 16. septembra poudaril, naj plebiscit – čeprav ni idealno sredstvo – omogoči samoodločbo v coni A in B, zato naj poteka brez terorja. Slovenci naj glasujejo za Jugoslavijo, Nemci pa za Avstrijo. Mihevc je 18. septembra zapisal, da ni nikdar mislil, da »bodo koroški socialni demokrati onkraj Drave tako grešili, kakor so. Vdali so se z vso pridnostjo nemškim šovinistom in začeli so celo izdajati za plebiscit svoj list (Sozialdemokratische Mitteilungen für das Abstimmungsgebiet). Hoteli so dopovedati, da je treba glasovati za Avstrijo iz gospodarskih razlogov. Toda Celovec je bil gospodarsko vedno mrtev in Avstrija sama ni zmožna življenja. In Jugoslovanski militarizem? Ta je tudi nam na poti, a o njem bomo še govorili

v konstituanti. Gröger je trdil, da morajo biti meja Karavanke. Toda to govorijo tudi nacisti in tisti, ki se bojijo agrarne reforme. Gröger je trdil, da hoče ves proletariat v coni A pod Avstrijo. To ni res, ker nas prosijo socialni demokrati iz Roža, da razvijemo propagando za plebiscit. Delavci A cone, pojdite v boj za svoje res zgodovinske pravice, za svoj obstanek proti koroškim fevdalcem, ki se boje agrarne reforme in se odločite za Jugoslavijo.«

Na seji deželne vlade 13. septembra je poročal novi poverjenik za notranje zadeve dr. Leonid Pitamic o pogovoru s Trumbićem, ki je dejal, da bo izid plebiscita vplival tudi na rešitev jadranskega vprašanja. Če bi potekel za nas negativno, bi to ne bila »samo velika sramota«, temveč bi Italijani zelo verjetno začeli zahtevati kakšne pravice tudi v blejskem kotu. Na seji 15. septembra je dr. Brejc poročal o sestanku z jugoslovanskim delegatom Jovanovićem v plebiscitni komisiji. Beograjska vlada je ukazala umik naših čet iz cone A, plebiscitna komisija pa je zagotovila, da italijanske čete v nobenem primeru ne bodo vkorakale na plebiscitno ozemlje. Na tem sestanku je poročal tudi general Maister o velikem shodu, ki ga bodo imeli Nemci v Velikovcu. Sklenjeno je bilo, da bo bolje, če se ga Slovenci ne bodo udeležili. Komandant žandarmerije je poročal, da je na Koroškem 427 aktivnih žandarjev in 700 pomožnih, povečini domačinov. Od aktivnih je zelo malo Koroščev, a vsi nedomačini morajo kot vojska zapustiti cono, pomožni žandarji pa so »neresni, nezanesljivi in podkupljivi«.

Ker je ukazala beograjska vlada odhod jugoslovanske vojske iz cone A, je hotela ljubljanska vlada odstopiti, a v Beogradu odstopa niso sprejeli. Dr. Brejc je bil ponovno na Koroškem 20. septembra in je potem povedal, da so dobili Nemci v roke »vse naše tajne ukaze«, da zelo slabo funkcionira aprovizacija in da iz Ljubljane pošiljajo pokvarjeno moko. Razburjenje je zelo veliko »in naših ljudi se je lotil pesimizem.« Dr. Brejc je bil na Koroškem še 27. septembra in 2. oktobra ter je o tem poročal na seji vlade 4. oktobra. Dejal je, da je imel dvajset zaupnih sestankov. Naša organizacija zadnje dni ni bila enotna in zadovoljiva in ljudje niso imeli nobenih navodil. Naročil je, naj glasujejo že zgodaj zjutraj, da je treba »poskrbeti za jedila, meso, kruh itd.«, na agitacijskih prostorih naj izobesijo bele zastave (naše glasovnice so bile bele, avstrijske pa zelene) itd. Brejc je tudi ugotavljal število naših in nasprotnih glasovalcev. »Po ugo-

tovljenih številkah naših zanesljivih glasovalcev, bi napram onim, ki so zanesljivo za Avstrijo, ostali za par sto glasov v manjšini. Odločevali bodo torej omahljivci, katerih je treba pridobiti kar največ.« Kljub temu je bil dr. Brejc optimist in je bil prepričan, da »nam je zmaga zagotovljena, vendar z razmeroma majhno večino, v najboljšem slučaju s 60 %«. Povsem pravilno je Brejc pristavil, da ne bo mogoče ničesar več storiti za Koroško, če bo potekel plebiscit ugodno za Avstrijo.

Treba je na vsak način pohvaliti našo obveščevalno in agitacijsko mrežo, ker je imela nekaj dni pred plebiscitom zelo točne podatke o našem porazu! Zato je bila propaganda zadnjih dni precej bučna, ne pa uspešna. Slovenski narod je na primer 1. oktobra zapisal: »Vsi na delo za sijaj zmage, ki mora biti za naše prijatelje prepričujoča in polna grožnje za naše sovražnike.« Bolj previden je bil članek prof Cvijića, ki ga je prinesel Slovenski narod 2. oktobra in v katerem je bilo zapisano: »Težko je torej prorokovati izid glasovanja, kjer je tako mnogo omahljivcev.« Dalje je prof. Cvijić zapisal, da se predvsem inteligenca koroških Slovencev »odlikuje po gotovih duševnih posebnostih, ki jim na eni strani zmanjšujejo hrabrost in zaupanje, na drugi strani pa otežujejo smotrilcu, da bi prišel do sigurnih zaključkov o njihovem razpoloženju« – kar vse je – »posledica podrejenega položaja v teku vekov«. Predvsem, je zapisal Cvijić, se ti ljudje bojijo Nemcev, panika pa jih je prijela takrat, ko je bila odprta demarkacijska črta med obema conama. Ne zavedajo se, da je glavni pogoj moč in volja širokih narodnih mas in da je to prava zaslomba vsakega javnega delovanja. Poudaril je, da se je zadnje čase zelo dobro držala duhovščina, ki je »vseskozi narodna in ima največji vpliv na narod«.

Slovenec je 3. oktobra zapisal: »Na boj, na zadnji veseli boj!« Obe strani sta izdali morje letakov, katerih vsebina pa večkrat ni bila najbolj okusna. Tako je zapisal avstrijski letak: »Kranjci z zadnje luknje piskajo, Korošci pa veselo vriskajo!« Ali pa: »Marš vn s Kranjci!« »Zeleno je gift za Srbe in Kranjce!« Bolj stvaren je bil dr. Lambert Ehrlich, ko je 5. in 6. oktobra zapisal v Miru, da bo plebiscit za koroške Slovence odločil, ali so za antanto ali za Nemčijo in Avstrijo, ki bosta morali plačati vojno škodo. Avstrija se bo združila z Nemčijo in ta bo šla prej ali slej spet v novo vojno! Slovenski narod je 6. oktobra zapisal: »Ne mrzli sever, ne uboga propadla, falirana Avstrija, temveč sončni

jug, bogata, mlada Jugoslavija, naj bo vaša zvezda vodnica in kraljica!«

Tako je prišel 10. oktober 1920. Ljudje so v coni A odločili takole: 22.025 za Avstrijo in 15.279 za Jugoslavijo. Cona A je bila izgubljena in s tem tudi cona B.

Slovenski narod je 12. oktobra zapisal, naj potrpimo, kajti zmaga bo naša! Slovenec je bil 13. oktobra že bolj previden in je zapisal, da se da po dosedaj ugotovljenih številkah sklepati, da niso slovenski glasovi dosegli tiste mere, ki jo je bilo »po dejanskem stanu upravičeno pričakovati, nego da so številke onih glasov, ki so se izrekli za pripadnost k Jugoslaviji, povsem nepričakovano ostale pod odločilno točko«. Liberalno Jutro je 12. oktobra zapisalo, da ne more za varnost na Koroškem poskrbeti nihče drug kot naša vojska, in je zato zahtevalo »takojšnje vojaško zasiguranje svobodnih novih jugoslovanskih (?!) državljanov na Koroškem«. 13. oktobra je zasedalo načelništvo JDS in sklenilo poslati v Beograd naslednjo brzojavko: »Nemški teror na Koroškem ogroža življenje in imetje naših rojakov. Od včeraj se v plebiscitni coni vršijo poboji in požigi ... Rotimo vas, da nemudoma izposlujete, da naša vojska zaščiti naš živelj!« Tega dne so bile v Ljubljani in Mariboru velike demonstracije. Zlasti v Mariboru so pobijali Nemcem šipe itd. Povsod pa so demonstranti zahtevali, naj jugoslovanska vojska zasede cono A. To se je tudi zgodilo in 14. oktobra malo po tretji uri zjutraj so začele enote dravske divizije zasedati Sv. Jakob v Rožu, Rožek, Borovlje, Grabštajn, Velikovec in Pliberk. V Ljubljani so se ponovno začele velike demonstracije, češ da naj jugoslovanska vojska ne zapusti Koroške.

Najbolj so se pravzaprav znašli socialni demokrati: ti so 14. in 15. oktobra zapisali v Napreju, da je tolikšno število Slovencev glasovalo za Avstrijo zato, ker jim je posvetila centralna vlada premajhno skrb, ker so slovenske buržoazne stranke premalo poznale koroško ljudstvo. Zlasti so ljudstvo podcenjevali »gromovniki«, ki niso mogli opravičiti, zakaj v Jugoslaviji dve leti in pol ni volitev za konstituanto, in ovreči dejstva, da je Avstrija kot republika naprednejša od Jugoslavije. Svoboda Jugoslavije je le nekoliko drugače pobarvana relikvija iz habsburške dobe, militarizem, konfiscirano časopisje, komisarji na shodih, prepovedi sestankov in podobne utenzilije, ki jih je Avstrija vendar že pometla med staro šaro. Mariborska Enakost je zapisala 16. okto-

bra: »Nad leto dni so naši ljudje po Koroškem delali narodovo voljo. Prišel je čas – in narod je pokazal svojo.« Dobrote, ki jih je nudila Jugoslavija, so bile visoke železniške tarife, Stojadinovićevi davki, spretni cariniki, verižniki, špekulanti, zakon o zaščiti države (?!) in srbska soldateska.

Beograjska vlada je ukazala 17. oktobra umik vojske in civilnih oblasti iz cone A. 19. oktobra je zapisal dr. Puc v Slovenskem narodu v članku Pravi krivci, da so bili vendar naši ljudje eksperti v Parizu, da smo imeli skoraj dve leti upravo na Koroškem, da je bilo »naše vladanje slabo, naša uprava slaba« in da je kriva naša nadutost, nestrpnost, strankarski egoizem, desorganizacija in egoizem. Vedno bolj so začeli kazati s prstom na SLS kot na glavnega krivca, kar seveda le ni moglo biti res. Komunistični Rdeči prapor se je 20. oktobra spraševal, zakaj je ozemlje s slovensko večino glasovalo za Avstrijo? Odgovarjal je, da je bila to posledica politike jugoslovanske buržoazije, jugoslovanske uprave, posebne aprovizacije in izrednih cen, veljavnih samo za Koroško. In kakšna je bila propaganda? Prirejali so sokolske in orlovske veselice, preplavljali so Koroško z agitatorji »temnih značajev«, vladala je nacionalna nestrpnost do Nemcev, klerikalna vsiljivost, politična svoboda pod zaščito jugoslovanskih bajonetov in policije, prepovedovali so shode celo socialnim demokratom, ki so bili v službi plebiscitne agitacije. Delavci so po večini glasovali za Avstrijo, ki je imela v rokah pomembne adute: je svobodna in parlamentarna republika brez militarizma, podjetnik ni absoluten gospodar in je pod kontrolo obratnih svetov delavcev in nameščencev, na železnicah odločajo delavci, kdo bo sprejet v službo, Avstrija izpolnjuje socialno zakonodajo pod pritiskom delavskih mas in ščiti delavce pred špekulanti z življenjskimi potrebščinami, socialna zakonodaja je izpopolnjena zlasti za brezposelne, obstajajo delavski dopusti, strogo izvajajo 8-urni delovnik itd. Koroški Slovenci so izrekli javno obsodbo režima, ki je zavladal v naši deželi. Koroško ljudstvo se je prepričalo, da v Jugoslaviji ni upanja za rešitev vprašanja miru, zemlje in kruha. »S pomočjo mednarodnega proletariata bo jugoslovanski komunistični proletariat rešil tudi ta (koroški) problem za časa proletarske revolucije – ki ni za gorami – na ta način, da bi z lica zemlje strl imperializem, nacionalni in socialni šovinizem.« Zato živela svobodna sovjetska Koroška, Primorska in Dalmacija v okviru sovjetskih republik podonavske balkanske federacije!

c) Mirovna pogodba v Rapallu

Oglejmo si še usodo jadranskega vprašanja, ki naj bi ga rešili jugoslovanska in italijanska vlada sami! Trumbić in Scialoja sta se sestala 13. in 14. aprila; italijanski delegat je predlagal dve rešitvi. Če bi jugoslovanska vlada priznala italijansko suverenost nad Reko, bi Italija opustila zahtevo po koridoru, če pa ne, bo zahtevala italijanska vlada povečani koridor, in to ves svet južno in zahodno od železnice Reka–Št. Peter. Jugoslovanska delegacija je vprašala svojo vlado, a kurir je potreboval takrat zaradi železniške stavke v Jugoslaviji 6 dni za pot in delegacija je ostala brez navodil. O njih je razpravljal šele 21. aprila. Vlada je zahtevala, da je treba obravnavati jadransko vprašanje kot celoto, glede Reke in Dalmacije je nemogoče pristati na koridor, zahtevati je treba Wilsonovo črto in po možnosti odbiti italijansko zahtevo po diplomatskem zastopstvu za Reko. Zadar naj postane avtonomno mesto, demilitarizirajo naj se vsi otoki, ki bi jih dobili Jugoslavija in Italija po memorandumu z dne 9. decembra 1919, meja proti Albaniji naj se popravi zahodno in južno od Ohridskega jezera ter zahtevati je treba Črni in Beli Drim.

Dva dni za tem je sporočil Nitti Trumbiću, da je pripravljen reševati jadransko vprašanje po memorandumu od 9. decembra ali pa na podlagi Scialojevega predloga. Če je Trumbić pripravljen na pogajanja, naj pride v San Remo. Ta pa je odgovoril, da ni dobil še odgovora svoje vlade. Scialojevega predloga pa ne pozna. Nitti je še enkrat poskušal spraviti zadevo pred vrhovni svet mirovne konference; temu je povedal 25. aprila v San Remu, da bi bil voljan v glavnem sprejeti zavezniški memorandum z dne 9. decembra s popravo meje na Učki in pri Senožečah. Vrhovni svet je odgovoril, da bi moral vse to potrditi tudi Wilson, tega pa ni v Evropi in naj se zato obe vladi pomenita sami. Lloyd George je še pristavil, da dvomi v uspehe, ker je Srbiji do Albanije (izhod na Jadran), Hrvatom pa do Reke. V začetku maja se je vprašanje toliko premaknilo, da je Trumbić sporočil Scialoji, da bi bila jugoslovanska vlada pripravljena sprejeti memorandum z dne 9. decembra, demilitarizirano cono na obeh straneh Wilsonove črte in italijansko suverenost na Reki, če bi dobila Jugoslavija pristanišče in železnico. Na sestanku jugoslovanske delegacije 14. junija je ta lahko znova slišala o

katastrofalnem stanju v jugoslovanski vojski. Polkovnik Kalafatović je dejal, da »ne smemo izzvati nobene akcije, ki bi mogla pripeljati do zapletljajev z Italijo, ker smo nesposobni se upreti tudi najmanjšemu napadu«. Poudaril je, da imamo le 3000 francoskih pušk in 240.000 manliheric, potrebovali pa bi jih vsaj milijon. Na puško pride le po sto nabojev! Zato je Trumbić dejal, da bi bilo dobro »podžgati prebivalstvo okupirane cone, da bi začelo delati izgrede, da bi ubilo kakšnega italijanskega vojaka, da bi se ustvarila napetost v teh krajih, pri tem pa bi bilo treba paziti, da bi se na noben način ne angažirala naša država«. Rybař se je strinjal s Trumbićem, poudaril pa je, da je naš narod pod Italijani preveč miren in poslušen. Še bolj žalostno je, da naši državljani blizu demarkacijske črte zelo pridno trgujejo s Trstom in celo z Reko. S tem se omogoča življenje d'Annunziju in blaži ekonomska kriza v Trstu.

Jugoslovanska vlada je 21. junija razpustila našo delegacijo na mirovni konferenci. V Parizu sta ostala samo še zunanji minister Trumbić in delegat v reparacijski komisiji. Dobila sta nalogo, naj še ostaneta v zvezi z mirovno konferenco. Žolger je 24. junija dejal, da je to nespametno, ko glavna naša vprašanja še niso rešena. Pomembno je bilo, da se je umikal šef delegacije Pašić (ta je sam prosil za razrešnico, a vlada je odstavila vso komisijo) in Trumbić se je spraševal, če nima vse to kakšnega globljega vzroka, kajti delegacija še ni končala svoje naloge. Jadransko vprašanje še ni bilo rešeno, razmejitev v Banatu je bila le začasna in vprašanje plebiscita na Koroškem je začelo kazati prve težave. Tako je bila konec junija zadnja seja delegacije; na nji je Pašić dejal, da je delegacija delala v hudih pogojih londonske pogodbe iz l. 1915 in podobne pogodbe med antanto in Romunijo od 17. avgusta 1916. Zaradi londonske pogodbe smo morali žrtvovati veliko Jugoslovanov, dejal pa je, da veruje v revolucijo, ko jih bo mogoče rešiti. Trumbić je poudaril, da Jugoslavija ni imela na konferenci nobenega pravega prijatelja in nikjer resnične podpore. Imeli smo uspehe, a ti so bili pred vsem zaradi srbskih uspehov v vojni. Rybař je dejal: »Zasluge g. Pašića pri obrambi slovenskega dela našega naroda so znane vsem Slovencem, ki mu bodo ostali večno hvaležni.«

V Splitu se je zgodil 11. julija velik incident. Italijanski mornarji z vojne ladje Puglia – Italijani so imeli zasedeno vso Dalmacijo kot antantne sile – so sneli v Splitu z neke hiše jugoslo-

vansko zastavo, a Spličani so jih napadli. Zato je prišla z bojne ladje pomoč na motornem čolnu, s katerega so začeli Italijani še na morju streljati na demonstrante. Ti so začeli streljati nazaj in ubit je bil sam komandant bojne ladje, nekaj pa jih je bilo ranjenih. Italijani so potem divjali v Trstu in so 13. julija požgali slovenski Narodni dom.

Nitti je 22. avgusta prosil britansko vlado, naj bi pritisnila na jugoslovansko, da bi pristala na mirovno pogodbo. Italijansko javno mnenje – je dejal Nitti – je naklonjeno temu, da bi postala Reka popolnoma samostojno mesto in bi dobila Italija popravek pri Senožečah zaradi varnosti Trsta. Toda d'Annunzio je razglasil 8. septembra na Reki nekakšno italijansko reško-kvarnersko državo, imenoval prvo vlado sedmih rektorjev, ji dal ustavo in določil, naj bi ta država obsegala ves Kvarner z vzhodno obalo Istre, z Reko skoraj do Kraljevice in z otoki Krk, Cres, Rab in Lošinj.

Konec septembra je prišel v Beograd odposlanec novega italijanskega zunanjega ministra Sforze. Ta je na prvih pogovorih z jugoslovansko vlado povedal, da hoče Italija strateško mejo na Snežniku, Reka naj bi postala svobodno mesto (država), Italija ne zahteva koridora, Opatija naj pride pod Jugoslavijo, Zadar naj postane svobodno mesto, a v carinski uniji s kraljevino SHS. Italija ne bo delala vprašanja o črnogorski dinastiji, Albanija pa naj ostane neodvisna v mejah iz leta 1913. Jugoslovanska vlada je odbila zahtevo po mejah na Snežniku, nato pa je italijanska vlada znova klicala na pomoč francosko in britansko vlado. Francoska vlada je 5. novembra svetovala jugoslovanski, naj se sporazume z Italijo, sicer bodo izpolnili londonsko pogodbo. Wilson ne bi mogel več pomagati, ker je izgubil pri volitvah. Tako se je jugoslovanski vladi zazdelo, da ji ne preostaja drugega, kot da pošlje delegacijo v S. Margherito pri Rapallu in tu so se 8. novembra začeli pogajati z Italijani. Sforza je najprej predlagal mejo na Snežniku in širšo črto – v korist Italije – kot jo je potegnila londonska pogodba. Obe državi naj bi priznali svobodno državo Reko s pristaniščem na Reki in Sušaku; Cres, Lošinj, Vis, Lastovo in Zadar naj bi prišli pod Italijo. Italija bi priznala obstoj kraljevine SHS; s tem bi bilo rešeno tudi črnogorsko vprašanje. Trumbić je oporekal zlasti meji na Snežniku in črti londonske pogodbe, Sforza pa je dejal, da ne bi mogel ostati niti trenutek več v Italiji, če bi se vrnil v Rim brez Snežnika. Vse je

že kazalo, da se bodo pogovori pretrgali, a je znova pritisnila francoska vlada. Jugoslavija je bila takrat že sredi volilnega boja za konstituanto. Zato je jugoslovanska vlada 12. novembra podpisala tako imenovano rapallsko pogodbo. V tej pogodbi je Italija v 1. členu slovesno priznala obstoj kraljevine SHS, potegnili pa so naslednjo mejno črto: Peč–Jalovec–Triglav–Možic–Porezen–Blegoš–med Davčo in Novaki–Hotederšica–Planina–Javornik nad Cerknico–Biška gora–Snežnik–Kastav–vzhodno od Matulj–morje. Pod Italijo je prišel Zader kot tudi Cres, Lošinj, Lastovo in Palagruža. Za »večne čase« sta obe državi priznali popolno neodvisnost mesta-države Reke.

Toda na Reki je ostal še d'Annunzio, ki ga sedaj italijanska vlada ni več potrebovala, zato ga je malo zgrda pa tudi zlepa počasi izrivala iz mesta. Nato se je z njim 29. decembra v Opatiji sporazumela; nato je sredi januarja 1921 s svojimi legionarji zapustil Reko. Tako naj bi mesto-država Reka začela živeti samostojno državno življenje brez njega.

7. VOLITVE ZA KONSTITUANTO

a) Volilni programi strank in volilni uspehi

Priprave na volitve so bile v skrajno neugodnih okoliščinah (plebiscit in Primorska!), vendar so močno razgibale slovenske duhove. Naprej je 5. septembra zapisal, da se meščanskim strankam mudi na volitve zato, ker računajo z razcepljenostjo delavskega razreda. Na zborovanju pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo 5. septembra je bilo rečeno, da komunistično gibanje v Sloveniji zmagovito napreduje in se ne širi samo med proletariatom v mestih, temveč »prešinja že široke množice delovnega ljudstva na deželi«. Res pa je, da v vodstvu KPJ v Sloveniji ni bilo enotnosti, saj je dr. Lemež predlagal na zborovanju – čeprav so bili obvezni sklepi vukovarskega kongresa – naj ustanove programatični odsek, ki bi zbiral morebitne predloge za prihodnji kongres, kajti v stranki so bila »globoka nesoglasja« glede programa in statuta.

Uradno so sprožili volilni boj liberalci na velikem zborovanju 12. septembra v Ljubljani. Glavni govornik je bil dr. Kramer in je zahteval: 1. eno državo, enega vladarja, en parlament in

eno vrhovno oblast; 2. da brani Srb našo mejo na severu, a slovenski vojak na jugu; 3. zdravo dekoncentracijo državne oblasti, pokrajinska predstavništva naj bi dobila »gotovo moč«, toda vrhovna oblast naj obdrži odločanje v zadnji instanci. V občinah, okrajih in pokrajinah naj bo »ljudska samouprava na široki podlagi«, ki pa ne sme škoditi »zmagoviti ideji narodnega in državnega edinstva«. Na ta Kramerjev program je odgovoril Slovenec 15. septembra, da se bo sedaj končno odločilo, ali bo vladal Slovenijo beograjski centralistični uradnik ali slovensko ljudstvo po svojih zastopnikih. »Avtonomija je v tem, da imajo vrhovne pokrajinske oblasti v gotovih političnih, gospodarskih, prosvetnih in finančnih vprašanjih vrhovno in odločilno moč in oblast. Če ima dežela avtonomijo, ima pač pravico izdajati v teh zadevah postave ... in ne sme imeti v teh zadevah nobenega gospodovalca nad sabo. Po dr. Kramerju bi odločal v vsaki zadevi Beograd. On je skratka za avtonomijo, pri kateri bi komandiral Slovence nesposobni in brezglavi beograjski uradnik«. V ta spor o avtonomiji se je 18. septembra oglasil tudi Naprej in zapisal, naj Beograd vodi le skupne zadeve (zunanjo politiko, vojsko itd.), skupni parlament pa naj izdaja le okvirne zakone. Vsa podrobnejša izvedba postav in zakonov naj bo prepuščena izvoljenim pokrajinskim zborom, ki naj bi imeli tudi zakonodajno moč v okviru skupnih državnih postav in lastna finančna sredstva. Podobno samoupravo naj bi imeli tudi okraji in občine.

Začel se je hud boj za avtonomijo in proti nji. Oglasil se je tudi dr. Ivan Tavčar in zapisal: »Na vsakem grmičku bo sedela ptičica ter žvrgolela svojo pesmico k ustavi. Oglašali se bodo modrijani od vseh krajev in metali bodo na trg najprismojenejše ustavne načrte ... Glavna točka bodoče ustave bodi obsežena v preprostem stavku, da je Jugoslavija enotna, monarhistična država pod Karadjordjevićevo dinastijo ... Če bi se odločili za republiko, bi pokopali državo, ker bi pri naših parlamentarnih razmerah za volitev prvega predsednika potrebovali vsaj deset let. Če bi nam pa politični norci vsiljevali kako drugo dinastijo, bi izbruhnila v hipu državljanska vojna. Kadar se bo volilo v konstituanto, naj volivci odklonijo vsakega kandidata, ki jim bo godel o republiki in v blaznico naj ga pošljejo, ne pa v konstituanto ... Smo za enotno državo. Nekdaj smo bili za enotno centralistično državo, ker smo upali, da bo centralizem kakor jeklena traverza skupaj tiščal posamezne kose naše države ...

Ta centralizem nima danes življenjske moči v sebi in tega so krivi nemalo Srbi sami, ki so nam pošiljali preveč Lukićev, Stefanovićev in drugih, ki so se vsi odlikovali z izvanredno trmoglavostjo... Centralizem, ki bi rodil še več korupcije nego jo imamo, je mrtev in ustava nam bo morala prisoditi veliko, veliko avtonomije... Naravnost izključeno pa je, da bi v bodoče neznaten poverjenik v Ljubljani metal čez prag beograjske ministre.«

Na sestanku zaupnikov SLS 30. septembra v Mariboru je dejal dr. Korošec, da zahteva SLS enakopravnost za vsa tri plemena. »Noben ne sme vladati nad drugim. Povsod morajo biti enaki davki, državna skrb za bolnice, šole in uradnike povsod enaka«. Dalje je Korošec zahteval samostojnost Slovenije; država naj se zaradi boljše in hitrejše administracije razdeli na več pokrajin, od katerih naj bo ena Slovenija. Ta naj ima z državo skupno, kar je potrebno za red, moč in ugled države, naj pa bo samostojna v vseh tistih zadevah, ki se morejo boljše in uspešnejše opraviti doma. Te zadeve naj bi vodila pokrajinska vlada, ki naj bi bila odgovorna pokrajinski skupščini. Glede monarhije ali republike je Korošec dejal, da je poglavitno demokratična ustava in da ljudstvo samo odloča o svoji usodi. »Jaz sem monarhist, a tudi vsak patriot republikanskega naziranja mi mora priznati, da še nismo zreli za republiko.« Glede vere in cerkve je dejal, da še »nikdar ni bilo opravičeno in tako potrebno zanesti verskih vprašanj v volilno borbo kakor ravno dandanes«.

Na shodu socialnih demokratov 3. oktobra v Celju je posegel v volilni boj tudi Etbin Kristan. Dejal je, da ne gre pojmovati socialne revolucije tako, da v njej govorijo puške in topovi, da se rušijo mesta in vasi. Ta revolucija se je »udejstvila tako, da so se zrevolucionirali možgani milijonov. Socialna revolucija ni hudičenje, barikade, marveč le mogočen proces, ki spremeni temelje gospodarskih razmer do človeške družbe, ker postajajo stari temelji nemogoči... So pa nekateri prenapeteži, ki si predstavljajo socialistično demokracijo pod pokanjem topov. Proletariat pa si ne želi, da bi pokali topovi... Mi moramo delati na to, da se odvrnejo katastrofalni dogodki, in iskati sredstev, da se ustreže razredom, ki so spremembe potrebni... Varujmo se potov, ki vodijo med brzostrelne puške«.

Na volitve se je v Sloveniji pripravljalo šest strank. Tri od teh je slovenski narod že poznal iz političnega življenja v bivši Avstro-Ogrski (klerikalno, liberalno in socialnodemokratsko), v

novi državi pa so nastale še tri, liberalna Samostojna kmečka stranka, obnovljena Narodno socialistična stranka in KPJ.

SLS je dokončno izoblikovala svoj volilni program 26. oktobra. V njem je v začetku poudarila, da »stojimo že na robu propada, ako se ljudstvo ne bo dvignilo« in na volitvah pomedlo s stranko, ki se skriva pod lažnivim imenom demokracije (liberalci). Pod vlado te stranke so zamenjali štiri krone za dinar, kar je pomenilo dve tretjini izgube narodnega premoženja. Razcvetelo se je verižništvo, draginja, korupcija, strašni davki, izgubili smo Koroško in v nevarnosti je tudi Primorska. SLS je zahtevala avtonomijo za Slovenijo, nadalje pokrajinski parlament, ki naj bi imel zakonodajno oblast, kolikor ne bi bila ta izrecno pridržana skupnemu parlamentu. Armada naj bo v službi ljudstva, zemlja naj bo last tistega, ki jo obdeluje, in nihče drugi naj ne ima do nje pravice, delavci naj dobijo pravice, ki jim pripadajo, obrtniški stan naj se osamosvoji v trdni gospodarski organizaciji in s pomočjo dobrega obrtniškega zakona. SLS je vabila tudi slovensko razumništvo, naj pomaga strmoglaviti režim, ki hoče izbrisati slovensko ime.

Nič manj ni bil bojevit program JDS, ki ga je vodstvo stranke sprejelo 21. oktobra. Zahteval je, da mora biti država enotna in da o federalizmu ne more biti niti govora. Državo je treba precej decentralizirati, zato je JDS zahtevala samoupravo občin, okrajev in pokrajin z lastnimi dohodki in imetjem in z izvoljenimi zastopstvi, ki bodo lahko izdajali tudi norme, a le v okviru pooblastila ustave in posebnih zakonov in opravljali naloge lokalnega značaja. Vsa ta zastopstva naj bi imela predvsem gospodarski značaj. Izključiti je treba stari avstrijski dvotirni sistem, ki je dopuščal, da sta državni in samoupravni aparat drug drugemu jemala avtoriteto. Dalje je program JDS poudarjal, da se mora razvijati šolstvo v vsej državi enako in v breme države, zasebne šole niso dopustne. Stalna armada naj se omeji na minimum. Program je zahteval neodvisnost in nedotakljivost uradništva, gospodarske zbornice, ki naj volijo »drugi dom v parlamentu«, zaščito zasebne lastnine, pravico do dela in dolžnost do dela (mehanična obramba 8-urnega delovnika »vodi v čudovito nesmiselne posledice«), agrarno reformo (toda izdati je treba tudi zakon proti drobitvi posestev. »Kmečka družina, ki dostojno shaja na zaokroženem zemljišču, je najboljše zrno naroda«). Dalje je program zahteval še enakopravnost ver, spoštovanje verskega prepričanja in po-

udaril, da bodo »klerikalizem, ki ga vodi šef v italijanskem Rimu«, preganjali, dokler ga ne bodo pognali iz Jugoslavije.

JSDS je izdala volilni program 13. oktobra. Zahtevala je rešitev jugoslovanskega vprašanja, ki ni v »nobeni aneksiji, temveč le v svobodni združitvi plemen na podlagi prostovoljnega sporazuma in popolne enakopravnosti.« Dalje je program zahteval odpravo draginje in vojaške diktature, svobodo političnega, kulturnega in socialnega gibanja, ljudsko republiko, avtonomijo občin in drugih sestavnih delov, enotnost države, valutno reformo, konec militarizma (samo ljudska obramba), aktivno socialno politiko (delavci naj soupravljajo in kontrolirajo podjetja, kar je priprava za prehod na socializem). Program je tudi poudaril, da je narod sam lastnik vse zemlje, ki jo izroča v posest pravemu obdelovalcu, in zahteval zadružno organizacijo vsega poljedelstva, socializacijo velike industrije, rudnikov, velikih posesti in bank.

JSDS je imela od 31. oktobra do 1. novembra 1920 v Celju 12. kongres. Ta je znova poudaril potrebo združitve vseh balkanskih narodov v balkansko republikansko federacijo in zahteval, naj bo naša država ustavna, parlamentarna in demokratična republika. Veliko so tudi govorili o združitvi jugoslovanskega proletariata in poudarjali, da je taka združitev možna, kajti v JSDS se je vrnilo že okrog 50 zaupnikov, ki so uvideli, da so »vukovarski sklepi in Zinovljeve točke za zdrav proletarski pokret kvarni in nesprejemljivi«. Eden od tistih, ki so se povrnili, je zapisal 14. novembra v Napreju, da se je delo za združitev jugoslovanskega proletariata dobro razvijalo po beograjskem kongresu. Vse je kazalo, da se bo proletariat v Sloveniji kmalu združil, a prišlo je drugače po »krivdi par politično nezrelih in moralno defektnih ljudi«. Že pred vukovarskim kongresom so se silili neznani ljudje v ospredje z raznimi izjavami, ki niso bile prav nič komunistične. Po mnenju teh »mladih epigonov komunističnega ekstremizma«, je bila komunistična stranka preveč centrumaška. Trdili so, da je prišla doba revolucije in je treba ustanoviti rdečo armado. Videli so Ruse v boju s Poljsko, to pa jih je zmamilo. Vukovarski kongres je potem potekal v znamenju in pod vplivom ruskega prodiranja. V Vukovaru smo bili slovenski, hrvaški in bosanski sodrugi po številu organiziranih članov, ki smo jih zastopali, v absolutni večini, nismo pa zaradi stroškov poslali polno število opolnomočenih delegatov. »Srbski ekstremisti« so imeli le 11.000 članov, a so pripeljali »vseh vrst

delegate in tako majorizirali in terorizirali kongres«. Zato so na kongresu sprejeli vse, kar so pripravili ekstremisti, in Protić je bil lahko vesel tega kongresa.

Stranka se je po zaslugi peščice navideznih ekstremistov spremenila v brezpomembno sekto političnih fanatikov in pustolovcev. Po kongresu so šli ekstremisti na delo. Uničili so strokovne organizacije. Odkar gospodarijo ekstremisti v stranki, ni bilo nobenega štrajka, če pa je že bil, je klavrno propadel. Nobene akcije ni bilo proti razpustu komunističnih občinskih zastopstev v Srbiji, v katerih so komunisti dobili večino. Ni bilo bojkota proti belemu terorju na Madžarskem. Najbolj klavrno vlogo – je rečeno dalje – pa igrajo slovenski ekstremisti. Razmere v komunistični stranki so »prisilile vse najboljše sodruge«, da so zavzeli ostro stališče proti njej. Smemo trditi, da komunistične stranke v Sloveniji ni več. Živela je kratke štiri mesece, napravila pa je več škode jugoslovanskemu proletariatu kot vsa dosedanja blazna reakcija. Že po 2. kongresu 3. internacionale v Moskvi je isti pisec zapisal: »Če bi bili v Moskvi sami bogovi, ne bi mogli od tam in na podlagi njihovih pogojev voditi vse revolucionarno gibanje v Evropi, ki ni Rusija«.

Volilni program KPJ (6. oktobra, 16. oktobra in 13. novembra) je poudaril, da zastopa koristi ročnih in duševnih delavcev ter malih kmetov. Zahteval je sovjetsko ali kmečko delavsko republiko, najpopolnejšo obliko federacije in pokrajinsko gospodarsko enotnost. V gospodarstvu je zahteval delavsko kontrolo kot osnovno stopnjo socializacije industrije, agrarno reformo brez odškodnine, kontrolo nad veliko trgovino itd. Tovarne tistim, ki v njih delajo, črtajo naj se vsi državni dolgovi, odpravi stalna vojska itd. »Slovenski narod! Vstani kot en mož in glasuj v nedeljo za delavsko in kmečko državo, za delavsko in kmečko republiko, za sovjetsko Jugoslavijo, proti monarhiji, proti 60 milijardnemu državnemu dolgu, proti 200.000 vojakom in žandarjem, ki stanejo letno 5 milijard kron!«

Tistega, ki se je skesan vrnil v JSDS, je Rdeči prapor 2. novembra ostro okrcal in zapisal, da je »politični kameleon... presedlal v koruzni socializem. Kadar stoji Rdeča armada pred Varšavo, je navdušen komunist, kadar pa Rdeča armada odstopa, postaja sentimentalni-koruzni socialist«.

Nova oziroma obnovljena stranka, ki je nastopila na volitvah, je bila Nacionalna socialistična stranka (NSS); po programu se ni

prav nič razlikovala od tiste NSS, ki je kasneje v Nemčiji požrla skoraj ves nemški narod. Pri nas se to ni zgodilo. V svojem glasilu Novi pravdi je 8. maja 1920 zatrjevala, da je socialistična in je njen cilj »socialistični družbeni red, zmaga izkoriščanega razreda nad razredom gospodarskega kapitalizma... Pri nas hočemo jugoslovanski socializem, ne pa slabih kopij moskovskih, berlinskih, dunajskih ali drugih gospodarskih despotov. Ustvariti hočemo nekaj samoniklega, lastnega in našim prilikam odgovarjajočega. Zato naj bo bogastvo last tistih, ki ga ustvarjajo. Nihče naj ne bo gospod in nihče hlapec, temveč vsak sodelavec in solastnik. Današnja kapitalistična gospodarska organizacija se mora spremeniti v socialistično, današnje mezdno razmerje pa v solastninsko. Sredstvo za dosego tega cilja naj bo vsestransko pripravljena socializacija kapitalističnih podjetij, kar ni nič drugega kot prenos od privilegirancev na upravičence«. Tak je bil potem tudi program te stranke in z njim je šla tudi na volitve.

Ostane nam še SKS, ki je bila ustanovljena v začetku junija 1919. Liberalna stranka je dobro vedela, da na podeželju ne more konkurirati s SLS, zato naj bi ji pomagala ta stranka, ki je res imela dokaj uspeha med kulaki in vaškimi monopolisti. Po programu naj bi SKS obvarovala kmetu svobodno zemljo in preprečevala »diktat organiziranega tovarniškega delavstva v smislu komunizma«. O agrarni reformi pa je imela – kot izrazito kulaška stranka – svoje mnenje. Odobravala je sicer načelo, a s pristavkom in opiraje se na konkretne razmere, da »zemljišča, ki so ostala vlastelinstvu, proizvajajo najmanj petkrat toliko kot ona, ki so jih morali oddati kmetom. Sreča kmetova vendar ni odvisna od obsega zemljišča, temveč od razumnosti in zmožnosti, zemljo izrabljati, in od različnih drugih pogojev«. Posebej za volitve je SKS poudarjala, naj kmetje – teh je bilo 80 % v Jugoslaviji – ne priznavajo nad seboj nobenega diktata, ne meščanskega ne delavskega. Priznati je treba bogu, kar je božjega in vladarju, kar je njegovega, zemlja je božja in kmetova. V državi naj ne bo gospodujočega plemena. Prava agrarna reforma naj bo v tem, da ustvarjajo pogoje za mogočen napredek kmetijstva. Pri delitvi zemlje naj upoštevajo kot agrarnega interesenta le tistega, ki se s kmetijstvom v resnici peča ali se želi pečati in ki je »istočasno zemlje potreben, vreden in sposoben v smislu naukov in modernih pridobitev kmetijske tehnike čim najbolj gospo-

darsko porabljati zemljo v korist celokupnosti«. Program je dalje zahteval pravično in enakomerno porazdelitev davkov, pospeševanje kmetijstva, državno kontrolo nad velikim kapitalom, obdavčenje vojnih dobičkov, odpravo monopolov, zmanjšanje vojske itd. »Dokler monarhija in vladar ne zasledujeta protikmetskih ciljev, je naravno, da nimamo vzroka biti jima protivni«. SKS je bila načelno za avtonomijo Slovenije, toliko da bo v korist posebnim pokrajinskim potrebam in ne v škodo državni celoti.

Med vsemi temi programi so slovenski volivci (le moški) izbirali 28. novembra 1920 zelo zanimivo. Od 215.148 vpisanih volivcev jih je volilo 185 254 (73 %). Število poslancev (38) pa so si morale stranke razdeliti takole:

SLS je dobila 57 174 glasov (36,1 %) in 14 poslancev,
JDS je dobila 12 328 glasov (7,7 %) in 3 poslance,
JSDS je dobila 30 675 glasov (19,3 %) in 6 poslancev,
KPJ je dobila 16 396 glasov (10,3 %) in 5 poslancev,
NSS je dobila 6187 glasov (3,9 %) in 2 poslanca,
SKS je dobila 33 577 glasov (21,2 %) in 8 poslancev.

V Prekmurju je nastopila še Virstvena stranka in je dobila samo 1908 glasov.

Volitve so torej prinesle SLS slabo zmago in le relativno večino! Zakaj? Nekaj je šlo gotovo na račun takratnih nemirnih povojnih razmer, ki le niso bile ugodne za slovenski klerikalizem, glavni vzrok pa je bil vsekakor ta, da se SLS doslej še ni posrečilo razpresti svoje zadružne mreže po deželi tako, kot je bila pred vojno.

V vsej Jugoslaviji je volilo od 2 480 623 vpisanih volivcev 1 607 265. Glavne stranke so dobile: JDS 92 poslancev, NRS 91, KPJ 59 (uradno le 58) in Radićeva stranka 50 poslancev.

Radićeva stranka se je 8. decembra preimenovala v Hrvatsko republikansko seljačko stranko (HRSS) in zahtevala, naj postane Hrvaška – sporazumno z drugimi jugoslovanskimi narodi – »nevtralna kmečka republika«. Poslanci HRSS so bili sicer pripravljeni iti v Beograd, a s pogojem, da ne bi bili majorizirani v konstituanti. Začenjalo se je hudo vprašanje bivše Jugoslavije, hrvaško vprašanje. Kmalu za tem je izstopil iz vlade tudi doktor Korošec.

b) Obznana

Dne 12. decembra se je sestala konstituanta na prvi predhodni sestanek. Takrat so se slišali vzkliki: Živela Jugoslavija!« pa tudi »Živela Sovjetska republika!« Že naslednjega dne so ostro protestirali pri sprejemanju poslovnika (s kakšno večino naj bi bila sprejeta ustava!). 22. decembra so se v konstituanti prvič spopadli s komunisti, ker je bil šef komunističnega kluba Sima Marković proti prisegi, začasni predsednik pa mu je vzel besedo in komunistični poslanci so zapustili dvorano.

Dne 17. decembra je pričelo v revirjih stavkati okrog 12 000 rudarjev. Stavka se je pripravljala že od srede oktobra. Že takrat so komunisti zahtevali zvišanje mezd za 134 %, klerikalna Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) za 75 %, strokovna Zveza nacionalnih socialistov za 70 %, Strokovna komisija socialnih demokratov pa za 50 %. Končno so se vse strokovne organizacije zedinile na 134 % in še 110 % nabavnega prispevka. Na seji deželne vlade je bilo 20. oktobra rečeno, da vodijo mezdno gibanje komunisti in da pogajanja z zastopnikom TPD niso uspela. Poverjenik ing. Sernec je trdil, da hoče komunistični sindikalni savez z »rednimi stavkami in neredom uničevati gospodarsko življenje v državi in pripravljati pot komunizmu v smislu ruskega boljševizma«. Dalje je trdil, da bodo izbruhnile stavke, ker to hočejo komunisti. Čez dva meseca so delavci res začeli stavkati. Slovenec je takoj zapisal, da so stavko organizirali in da jo vodijo komunisti, deželna vlada pa je poslala v revirje vojsko.

Na seji izvršilnega odbora JSDS 26. decembra so sklenili: 1. ker so vzele meščanske stranke konstituanti značaj suverenosti, mora prenesti stranka težišče svojega dela iz parlamenta med ljudstvo, v parlamentu pa naj njeni zastopniki vztrajajo v najstrožji opoziciji; 2. stranka stopi v stik s pripravljalnim odborom, ki snuje novo internacionalo na Dunaju; 3. pospešiti je treba organizacijo kmečkega proletariata.

Medtem je padla vlada, a je imela še tako moč, da je udarila po KPJ, ki je bila tretja najmočnejša stranka v konstituanti. 30. decembra je izdal ministrski svet vlade v odstopu znano Obznano; oglejmo si jo nekoliko natančnejše! Obznana je imela dolg uvod, v katerem je bilo rečeno, da so državne oblasti od več strani in iz zanesljivih virov izvedele, da pripravljajo pre-

vratni in reakcionarni elementi te dni napad na državo, njen ustroj in red, da bi po ruskem boljševiškem vzoru razveljavili vse zakone, uničili vse ustanove, javne in privatne dobrine in bi namesto tega – kot v Rusiji – vzpostavili oblast nekaterih ljudi, ki bi razpolagali z življenjem, svobodo in imetjem državljanov naše države, to pa odprli invaziji tujcev. Ti imenujejo to diktaturo proletariata, in ker imajo našo državo le za del fronte, na kateri se borijo boljševiki proti vsemu svetu, hočejo začeti tudi pri nas vojno proti svetovnemu kapitalizmu, da bi porušili vse tisto, kar sta do danes ustvarila moč duha in človekovo delo. Tudi naša država bi morala – po njihovem načrtu – utoniti v krvi in zabresti v državljansko vojno kakor v Rusiji. Komunističnemu gibanju so se pridružili javno in tajno mnogi javni in skriti sovražniki naše države in naroda, ki so bili premagani v tej vojni in se želijo sedaj maščevati nad našo državo. Nekateri vojni bogataši se vpisujejo v komunistično stranko, drugi ji dajejo denar za časopisje, ki piše lažnivo in hujska na nezadovoljstvo, tretji imajo zveze s tujino in s tujimi denarnimi fondi, kupujejo bombe, eksploziv in orožje, četrti pa na vse načine ovirajo ureditev države. Vse to delajo zato, da bi se narod uprl državi. Sto in sto ljudi, plačanih iz tujih fondov, potuje iz kraja v kraj, z zborovanja na zborovanje, z vlaka na vlak, iz kavarne v kavarno in ne dela nič drugega kot da moti javni mir in ubija med državljani zaupanje v državo in njeno prihodnost.

Glavni agenti te propagande – je dalje rečeno v Obznani – so tujci, ki se kot delavci vrivajo v delavske organizacije in delajo v njih nered in nemir. Vrivajo pa se – zaradi špijonaže – tudi v državne službe. Mnogi dobri državljani in uradniki so že postali žrtve njihove propagande. Mnogi mlajši učitelji na primer – slabše izšolani in brez življenjskih izkušenj – so postali povsem zmešani in so, ne zavedajoč se posledic, pristali na razkrojevalno delo in skušajo širiti svojo strupeno propagando celo med vojsko in žandarmerijo, da bi kot v Rusiji porušili ta dva stebra reda in miru in namesto njih postavili rdečo gardo. Ta boljševizem je v nekaj tednih uničil Rusijo, obvladal tudi Madžarsko, tam pa je propadel in s tem tudi tisti, ki so hoteli postati diktatorji. Sicer so pa Amerika, Francija, Anglija in Nemčija in druge urejene ter bogate države komunizem zatrle takoj v začetku. Tudi ČSR je morala to narediti in naša država ne more dopustiti prelivanja

krvi, katere je bilo že tako preveč prelite. Narod hoče mir, da bi si celil svoje v vojni dobljene rane in bolečine.

Ker so prevratni elementi izbrali te dni, ko je začela ustavodajna skupščina urejati državo, da bi to delo ustavili in povzročili nered, krvavo zmedo in razsul, se je vlada odločila, da postavi moč države v službo svobode in reda. Zato odreja ministrski svet: 1. da se prepoveduje do sprejetja ustave vsaka komunistična in druga razdiralna propaganda, da se ustavi delo njihovih organizacij, zapro njihova zbirališča, prepovedo njihovi časopisi in vsi spisi, ki bi kršili red in mir v državi, poveličevali, opravičevali ali hvalili diktaturo revolucije ali kakršno koli nasilje. Takoj naj se zaplenijo vsi pozivi na štrajk in zapro do enega meseca vsi, ki bi jih razširjali; 2. prepovedujejo se tiskane stvari, s katerimi bi se zmanjševal pomen teh ukrepov. Samo po sebi je razumljivo, da ostane nedotaknjena svoboda besede in tiska, ki ne žali države in ne izziva javnih demonstracij; 3. ob vsakem neredu, ki bi imel namen rušiti javni red in mir, bodo vse potrebno ukrenili najprej proti voditeljem in moralnim podpornikom nereda; 4. za čas, ko zaseda konstituanta, so v Beogradu prepovedane vse manifestacije razkrojevalnega ali vznemirjajočega značaja. Vsi, ki bi se z orožjem v roki upirali državnim in varnostnim organom, pridejo pred vojaško sodišče; 5. tujci, ki bi se udeležili zmešnjav ali jih podpirali, bodo izgnani; 6. iz državne službe bodo odpuščeni vsi uradniki, ki bi širili boljševiško propagando, vsem študentom-komunistom pa se odvzamejo štipendije.

Težko je reči, da ne bi imela tako sestavljena in napisana Obznana uspeha! Na novega leta dan 1921 je bila potrjena nova vlada s predsednikom Pašićem (radikalsko demokratska koalicija, od Slovencev pa je prišel v vlado demokrat Kukovec). V pastirskem pismu je za novo leto škof Jeglič obžaloval, da so pri volitvah dobili toliko glasov socialni demokrati in komunisti. Zato je svetoval vernikom, naj berejo le krščansko časopisje in naj se varujejo glavnih nasprotih strank, komunistov, socialnih demokratov, liberalcev. Vesel pa je bil škof, da so dobro napredovale Marijine družbe in Orli. Proti novi vladi je nastopila SLS, veseli pa so je bili liberalci.

Dr. Žerjav je v uvodniku Jutra zapisal, da je že videti, kako dobiva država moč in kako drži z železno roko v šahu tiste, ki je ne ljubijo. Novi minister Kukovec je dejal, da klerikalnih raz-

valin ne more več popraviti noben umetnik. Štrajk v revirjih je trajal do 11. januarja 1921. TPD je bila zelo trdovratna in se ni hotela ukloniti niti zahtevam vlade, naj zviša mezde za 25 %, pri tem pa ne sme podražiti premoga. Zato je takrat nacionalno socialistični list Jugoslavija zapisal, da je odgovor velekapitalističnih mogotcev tako predrzen, da bi jim človek kar privoščil nekaj mesecev komunističnih eksekucij po ruskem boljševiškem receptu. Končno se je morala TPD le vdati, sicer bi bil v nekaj dneh promet popolnoma zastal.

Regent Aleksander je prebral prestolni govor pred konstituanto 14. januarja. Dejal je, da je orožje prispevalo svoje, to pa naj sedaj dopolni modrost narodnih sil. Proti prestolnemu govoru so vložili protest socialno demokratski poslanci in republikanci, a ga predsednik konstituante ni hotel objaviti. Po regentovem govoru so sprejeli poslovnik konstituante, ki je zahteval prisego; temu so se uprli komunisti in celo klerikalci. Ob to se je spotaknilo Jutro, ki je o klerikalcih zapisalo, da bi bilo »zapeljivo zbujati reminiscence in osvežiti visokoleteče republikanske fraze, s katerimi so se ... decembra podajali v Zagreb«. O komunistih pa je zapisalo: »Ali smo mi krivi, da so se komunistični voditelji postavili popolnoma na parlamentarno stališče in zatajili krvavo revolucijo, s katero so prej toliko paradirali.«

Dne 16. januarja je bila v Zagrebu seja glavnega odbora JSDS; te so se od Slovencev udeležili Etbin Kristan, Golouh in Bernot. Na seji so govorili o sestavi delegacije, ki naj bi odšla na ustanovitev poltretje internacionale na Dunaju. E. Kristan je predlagal tudi ustanovitev komisije, ki naj bi pripravila združitev proletarskih strank.

Interpelacijo proti Obznani je vložil v konstituanti 25. januarja šele Etbin Kristan. Vprašal je vlado, kakšne dokaze ima, da se je pripravljal državni udar, dalje, ali se vlada zaveda, da je Obznana nezakonita in ali jo je pripravljena razveljaviti. Notranji minister Draškovič je kratko odgovoril, da ima vlada dokaze, da ni prekršila zakonov in da ne misli Obznane odpraviti. Sima Marković je 28. januarja izjavil, da se bo komunistični klub podvrgel nasilju in prisegel. 14. marca pa je izjavil, da je vprašal Pašića glede Obznane že pred poldrugim mesecem, a mu ni ničesar odgovoril, čeprav bi bil moral dobiti odgovor po poslovniku v 15 dneh. Pašić se je nato še malo obotavljal, potem pa je pooblastil Draškovića, da je pred konstituanto 8. aprila spregovoril

o Obznani nekoliko obširneje. Dejal je, da je prvo in glavno orodje KP nasilje in da se buržoazija dobro zaveda, da boj s KP pomeni boj na življenje in smrt. Zato je izdala Obznano. Komunisti so zlorabljali sindikate, delavske štrajke in denar, imeli so razpredeno špijonažo in poskušali so razkrajati armado. KP je naraščala: Vukovarski kongres, občinske volitve, volitve za konstituanto so njeno moč krepili in komunisti so mislili, da je že prišel čas, ko se lahko spopadejo z buržoazijo. Začeli so pripravljati atentate, posebno močni pa so bili v južni Srbiji (Makedoniji). Povsod po svetu tako ali drugače pogaša komunistični plamen, mi smo ga pa z Obznano, čeprav za to nismo imeli zakonitega pooblastila.

Draškoviću je ugovarjal Sima Marković in dejal, da bo KP obstajala kljub vsem Obznanam; čeprav je sedaj suspendirana, vendar še vedno živi! KP črpa moč iz nezadovoljstva, ki ga povzroča kapitalistični režim. O nezakonitosti Obznane je govoril tudi E. Kristan, Pavle Pavlović pa je zahteval, naj Obznano takoj odpravijo, vse ministre iz prejšnje Vesnićeve in sedanje Pašićeve vlade pa naj postavijo pred sodišče!

Pašićeva vlada je predložila načrt ustave konstituanti 25. januarja in v pretres ga je vzel ustavni odbor 42 članov (11 radikalov, 11 demokratov, 4 iz Jugoslovanskega kluba – klerikalci, 3 muslimani, 2 socialna demokrata – republikanci, 4 zemljoradniki in 7 komunistov). V tem odboru je trajala načelna debata do 16. februarja, ko so glasovali v načelu. Za vladni predlog je glasovalo 23 članov odbora (radikali, demokrati in poslanec SKS Vošnjak), proti pa 19. Pašić je takoj opazil nevarnost in pričel pripravljati podkupovanje muslimanov (djemijeta), da bi glasovali za ustavo.

c) Slovenski avtonomisti in občinske volitve v Sloveniji

Prav v tem času je podpiralo 43 slovenskih kulturnih delavcev zanimivo avtonomistično izjavo, v kateri so najprej ugotovili, da so bili slovenski kulturni delavci od nekdaj glasniki narodne in državne enotnosti, zato imajo Jugoslavijo za utelešenje svojega ideala. Združenje vseh treh plemen v eno državo z eno suvereno oblastjo je politična nujnost mednarodne varnosti in s tem narodne svobode. Vidijo pa potrebo, »da država ne absorbira mehansko vseh individualnosti«, ker je treba gledati na kontinuiteto.

Zato naj dobi Jugoslavija tako ustavo, ki bo dajala državi potrebno moč na zunaj, a obenem možnost razvoja »imanentnim silam posameznikov in posameznih gospodarsko-kulturnih edinic na znotraj«. Zato se izrekajo za »avtonomijo slovenskega, že itak razkosanega ozemlja«, a to v takem obsegu, ki bi ne slabil moči države, temveč jo krepil, »dajajoč razmah individualnim silam edinic«. Zanimivo je, da vseh teh 43 slovenskih kulturnih delavcev še v tem času ne govori o slovenskem narodu, temveč le o slovenski zemlji. Kljub temu je izjava, katere avtor je bil dr. Lončar, močno razburila liberalce. Ustrelili so na njo kar z velikim topom in zapisali, da je že prvi odstavek falsifikat, ker nikdar niso bili vsi kulturni delavci glasniki jugoslovanstva. Eden od podpisnikov izjave je celo ovadil Slovensko matico zaradi knjige Gospodina Franja, eden pa je delal propagando za princa Evgena. Močno so zamerili podpis tudi prof. Prijatelju, češ da ima ta izjava v mislih le klerikalni avtonomistični načrt, ki bi pa pomenil smrt slovenske kulture in uresničenje Tavčarjevega romana 4000. Slovenski liberalci so bili takrat taki »enonarodnjaki«, da so za svoja dokazovanja uporabljali tudi nastopno predavanje srbskega profesorja za narodno zgodovino na ljubljanski univerzi 9. aprila, N. Radojčića, ki je med drugim dejal: »Pouzdanih, dakle istorijskih dokaza o kakvim bilo razlikama između Srba i Hrvata nije našao nijedan naš veliki istoričar, nego su, naprotiv, svi složni u tvrdnji, da su Srbi i Hrvati jedan narod.«

Drugo veliko avtonomistično manifestacijo pa so klerikalci uprizorili 13. marca z zborovanjem pod geslom za svobodo cerkve in proti kancel paragrafu, ki naj bi prišel v ustavo. Resolucija tega zborovanja je dolžila vlado »najhujšega nasilja« in začetka kulturnega boja. »Slovesno izjavljamo, da bomo v boju za svobodo cerkve in njene pravice v javnosti in v šoli vztrajali do zadnjega.« Zborovanje je protestiralo tudi proti naredbi prosvetnega ministra Svetozara Pribičevića, s katero so uvajali v šole sokolskega duha. Po tem zborovanju v Ljubljani je bilo še 66 velikih zborovanj po vsej Sloveniji.

Dne 24. marca je Pašić nekoliko spremenil svojo vlado in sprejel vanjo poleg demokratov še bosanske muslimane, od Slovencev pa enega od prvakov SKS, Ivana Puclja. Zato ni nič čudnega, če je škof Jeglič na konferenci dekanov v Ljubljani zelo priporočal sodelovanje duhovnikov zlasti pri posojilnicah in drugih klerikalnih zadrugah, ki »jih hočejo nasprotniki osvojiti in

ž njimi tudi ljudstvo za seboj potegniti... Ljudstvo bi izgubilo zaupanje do zavodov in do duhovnikov, ki bi ljudstvo v najbolj kritičnem času zapustili«.

Tako smo prišli do občinskih volitev v Sloveniji. Nastopilo je vseh šest slovenskih strank, komunisti pa kot kmečko-delavska republikanska stranka. Liberalci so imeli zbor zaupnikov 10. aprila; tedaj je minister Kukovec dejal, da je komunistična povodenj zajezena, s socialnodemokratskim programom ni mogoče nuditi narodu nobenega bogastva in zaslužka, klerikalizem je trajno potisnjen v opozicijo, SKS je, ker se je razbila solidarnost z zemljoradniki, izgubila stanovski temelj, ki je vrhtega še nevzdržljiv, ker se agrarni program ne da uporabljati za slovenskega kmeta in obrtnika. JDS mora postati stranka, v kateri bosta imela moč naš kmet in obrtnik.

SLS se je pripravljala na te volitve z velikim Koroščevim govorom, ki ga je imel v Ljubljani z geslom za avtonomno slovensko moderno Ljubljano! Korošec je dejal: »Nikdar, odkar obstaja politična zgodovina, ni slovensko ljudstvo nihče tako hitro in grdo ogoljufal, kakor so ga samostojneži (SKS). Oni so prodali slovensko ljudstvo in njegove pravice za skledo leče.« Dalje je menil, da mora biti v občini gospodar narod, ki tam prebiva. Zato mora biti določeno že v ustavi, da ne bo okrnjena svoboda in avtonomija naših občin. »Kdor je proti avtonomiji Slovenije, kdor hoče razkosati slovensko zemljo na oblasti, sreze in okruge, ta ne more ljubiti Ljubljane in ne želi, da bodi Ljubljana središče slovenskega naroda. Liberalna stranka razkosava Slovenijo... Mi sicer avtonomije ne bomo sedaj dobili, toda dobili jo bomo, če ne danes, pa jutri. Veleizdajalca sta Vesnić in Pašić in proti tema dvema, ki sta razkosala našo državo, je potrebna Obznana. Hrvati in Slovenci se bomo borili proti ustavi in verjetno še Protić.«

Korošec je le govoril o slovenskem narodu! Tudi JSDS je močno agitirala za občinske volitve kot vse druge stranke. Za volitve je izdala še posebna taktična načela. V občinah, kjer so imeli večino socialni demokrati, naj izvolijo župana in občinski odbor, v občinah, kjer so v manjšini, naj prepustijo župana tisti stranki, ki je najbolj naklonjena delovnemu ljudstvu. V glavnem naj se stranka izogiba zvez z nasprotnimi strankami, lahko pa stopi v stik z odborniki komunistične stranke, če se bodo ti odločili za koristno delo.

Občinske volitve v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptuju so bile 26. aprila, na deželi pa postopoma. V Ljubljani je bila volilna udeležba manjša kot pri volitvah za konstituanto, boljša pa je bila v drugih mestih. V Ljubljani je bilo volilnih upravičencev 11 158, volilo pa jih je 7688.

JDS je dobila 2809 glasov ali 18 odbornikov
KPJ je dobila 1051 glasov ali 6 odbornikov
NSS je dobila 1326 glasov ali 8 odbornikov
SLS je dobila 1554 glasov ali 10 odbornikov
SKS je dobila 140 glasov ali enega odbornika
JSDS je dobila 808 glasov ali 5 odbornikov

V Mariboru: SLS 7 odbornikov, NSS 9, JDS 7, JSDS 13 in KPJ 4.
V Celju: SLS 4 odbornike, NSS 6, JDS 12, JSDS 10 in KPJ nič.
V Ptuju: SLS ni kandidirala, JDS 7, NSS 6 in JSDS 11.

Porast socialnodemokratskih glasov je bil povsod, razen v Ljubljani, očiten. Po vsej Sloveniji so volitve potekale takole: SLS je dobila 61 % vseh odbornikov, NSS 1 %, JDS 2 %, SKS 21 %, JSDS 8 % in KPJ 2 %.

Zanima nas, kako so potem potekale ožje volitve v Ljubljani (volitev župana in podžupana). Jutro je takoj po volitvah zapisalo, da so razveseljivi rezultati v avtonomnih mestih. Klerikalizem je zavrnjen, vendar bi še rad intrigiral in bi bil rad ježiček na tehtnici med naprednimi strankami in delil milost tistemu, ki se mu zdi najmanj nevaren sovražnik, a da bi z njim tolkel močnejšega. Zato se je začela SLS v Ljubljani pogajati z NSS. Ta, tretja najmočnejša stranka v Ljubljani (8 NSS odbornikov in 10 SLS je dalo število liberalnih odbornikov), je 1. maja izjavila, da se pri ožjih volitvah ne bo vezala ne s SLS ne z JDS, 5. maja pa, da naj JDS kombinira tako ali tako, v Ljubljani in Mariboru ne bo dobila župana! Tako je obstajala resna nevarnost, da bi se v Ljubljani zrušila 40-letna liberalna trdnjava! Toda liberalci – spričo zelo jasnih številk – niso takoj vrgli puške v koruzo. Najprej so poskušali z A. Kristanom, a ni šlo. Potem so se spravili na finančnika NSS Antona Peska; začeli so ga dolžiti vsega, od poneverb do homoseksualizma. Ker to ni pomagalo, je začela vlada razveljavljati komunistične mandate. Tako so 8. junija volili

ljubljanskega župana. Pri prvih volitvah je dobil liberalni kandidat dr. Triller 18, Pesek 18 in komunist Vencajz 11 glasov. Ker ni nihče dobil dvetretjinske večine, so volili še enkrat. Pri drugih volitvah je dobil dr. Triller 19, a Pesek 18 glasov, zato so volili med Trillerjem in Peskom. Ker je Pesek to pot dobil 28 glasov, je bil seveda izvoljen za župana, za podžupana pa socialni demokrat dr. Ljudevit Perič. Kaj se je torej zgodilo? Da bi zrušili liberalce, so se SLS, KPJ, JSDS in NSS povezali. Jutro je 9. junija zapisalo, da le koga ni sram, da je Ljubljana danes, ko živimo v svobodni, demokratični Jugoslaviji, pod pestjo klerikalcev. Priti so morali narodni socialisti in opraviti to, kar vsa moč birokracije avstrijske vlade in združenega klerikalizma ni zmogla, dokler so v Ljubljani vladali demokrati. Seveda tudi Peskova Jugoslavija ni molčala. Pisala je, da je sedaj konec liberalnega gospodarjenja v Ljubljani. Ni pa bilo res, ko je Jugoslavija trdila, da NSS ni iskala z nikomur koalicije. »Postavili smo se kot steber, kot pol pozitivnega dela. In okrog tega stebra se je zbralo vse naravnost avtomatično, karkoli je bilo proti politiki, kakršno vodi JDS.« Približno enaka je bila tudi uradna izjava načelstva NSS, ki je poudarjala, da so klerikalni občinski svetniki volili NSS samo zato in brez obveze od strani načelstva NSS, da preprečijo izvolitev liberalnega župana. Uvideli so, da s svojim kandidatom ne bi bili prodrli, vedeli so pa tudi, da bi Vencajz, ki je bil skupen kandidat socialnih demokratov in komunistov, ne bil potrjen za župana in bi tako Ljubljana dobila liberalnega komisarja.

č) Debata o ustavnem načrtu

Dne 14. aprila se je začela v plenumu konstituante načelna debata o ustavnem načrtu. Med prvimi se je oglasil E. Kristan. Povedal bi bil lahko marsikaj pametnega, a se je dal sprovocirati od medklicev in je malo manjkalo, da se ni osmešil. Šef JDS Ljuba Davidović se je oglasil 15. aprila. V začetku je – kot se v parlamentarnih debatah spodobi – izjavil, da bo glasoval za vladni načrt. Dejal je, da hoče JDS enotno državo z enim vladarjem, eno skupščino in eno odgovorno vlado, obenem pa veliko dekoncentracijo oblasti, to je široke samouprave, na katere naj bi bila država razdeljena. Temu so oporekali socialni demokrati in trdili, da je ta ustavni načrt slabši od srbske ustave iz leta 1888. Nato se je oglasil dr. Korošec – ki je kot Pašić zelo redko-

kdaj govoril v parlamentu – in zahteval, naj bi imela nova skupščina še en dom, ki bi izdajal zakone socialnega in gospodarskega značaja. Ta dom naj bi volili stanovi in stanovske organizacije. Dalje je Korošec zahteval odpravo kapitalističnih odnosov, socializacijo industrije, velikih hiš in kapitala, kar bi v izrazito agrarni državi ne bilo pretežko. Najpomembnejša celica v državi je občina, zato naj ustava natančno določi njeno samoupravo. Slovenci in Hrvati zahtevamo zgodovinske meje, ker bo v teh najlaže nadaljevati svoje kulturno, gospodarsko in politično življenje. Pokrajine, ki jih je ustvarila zgodovina, je treba ohraniti.

V imenu komunističnega kluba je 18. aprila nastopil Sima Marković. Dejal je, da je treba čimprej navezati stike s Sovjetsko zvezo. (Komisar za zunanje zadeve Čičerin je v telegramu vladi kraljevine SHS 13. oktobra 1920 izrazil željo za vzpostavitev diplomatskih odnosov, a pod pogojem, če je jugoslovanska vlada »spremenila svojo politiko do belogardistov«. 10. decembra 1920 je Čičerin znova brzojavil, da »vsak dan prihajajo izrazi globokih simpatij ljudskih množic jugoslovanskih narodov do Sovjetske zveze«. Zato naj bi vzpostavili diplomatske odnose. Hkrati je poudaril, da sovjetska vlada z obžalovanjem ugotavlja, da daje jugoslovanska vlada pomoč belogardističnim beguncem, ki se zbirajo v nove skupine za napad na Sovjetsko zvezo.) Sima Marković je dalje dejal, da je naša država kot ČSR in Poljska sad svetovne vojne; idejo o združitvi pa je pozdravil narod v Srbiji, na Hrvaškem in v Sloveniji kot tudi komunisti. Če je začel Radić govoriti, da so Hrvati samostojen narod, je za to kriva vlada, zlasti Pribičević. V naši državi ni rešeno agrarno vprašanje, kar bi morali rešiti že narodni sveti, ti pa so, da bi vprašanja ne reševali kmetje sami, klicali na pomoč srbsko vojsko. Ničesar še nismo storili za obnovitev države in vlada ni izdala Obznane proti špekulantom in kapitalistom, temveč preganja Draškovič delavce kot divje zveri. Prav te dni so z uredbo povišali osemurni delavnik na deseturnega. Glede izgube Koroške je dejal, da je socialni moment opredelil slovensko večino na Koroškem za Avstrijo, glede rapallske pogodbe pa je menil, da se v kapitalističnem redu nacionalno vprašanje ne more pravilno rešiti in se rešuje tako, kot to zahtevajo koristi velikega naroda. Velik teror proti KPJ je trajal že med volitvami, Obznana jo je suspendirala, čeprav je KPJ dobila pri volitvah 200 000 glasov. En sam izhod je iz tega kaosa: socialna revolucija, zato je predlagal sovjetsko republiko.

Zanimivo je govoril 23. aprila dr. Trumbić. Najprej je poudaril zelo kočljivo vprašanje o odsotnosti poslancev HRSS. Dejal je, da bi tedanjim razmeram ne ustrezala ne federacija in ne avtonomija, ker sta obe neuresničljivi. Srbski element, ki je močnejši, tega noče in bi kvečjemu pristal na avtonomijo Slovenije. Težave bi namreč bile pri razdelitvi dežele, ker se ne da potegniti točna črta med Srbi in Hrvati. Zato bi bila boljša unitarna država. Vladni ustavni načrt je slabši od srbske ustave iz leta 1888 in 1903, zato bo glasoval proti njemu. Slovenski komunistični poslanec Fabjančič je govoril 10. maja. Poudaril je, da so bile spočetka vse slovenske stranke za republiko. Ker se je buržoazija bala delavcev, jim je dala osemurni delovnik, a ko so dobili spet moč žandarji, je začela buržoazija delavsko gibanje zatirati. Proti federalizmu je 12. maja govoril Sv. Pribičević. Dejal je, da bi ta ogrožal moč države in bi nasprotoval enotnosti naroda. To zadnje je poudaril tudi Pašić, češ da vedno govore, da smo Srbi, Hrvati in Slovenci en narod, ali je potem logično zahtevati federacijo?

Glasovanje v načelu je bilo 12. maja. Od 320 navzočih poslancev je glasovalo za načrt 227, proti pa 93. Pred začetkom debate o podrobnostih ustavnega načrta je odgovarjal Pašić na interpelacijo o pomoči ruskim beguncem in belogardističnim emigrantom. Dejal je, da daje država tem »našim bratom« mesečno 6 milijonov din podpore in sprejela bo še 200 družin. Prej je nekaj prispevala Francija, sedaj pa pravi, da ne more več.

V debati o podrobnostih so nastopili proti monarhiji komunisti in poudarili, da je nesmiselno govoriti, koliko je srbski narod navdušen za monarhijo. Enega vladarja je pobil s sekiro, drugega in tretjega je pregnal, četrtega tudi, petega pa pobil z ženo vred. Proti monarhiji so nastopili tudi republikanci in nacionalni socialisti. Za monarhijo pa se je močno potegnil dr. Trumbić in tudi za dinastijo, češ da je to domača dinastija. Velika debata se je razvila o »jugoslovanskem« jeziku in Miloš Moskovljević je med drugim dejal, da so »Slovenci zelo majhni po številu, da bi se mogli v današnjem času kulturne tekme obdržati. Hote ali nehote se bodo morali pridružiti našemu skupnemu književnemu jeziku.« Klerikalci so se močno potegovali za žensko volilno pravico, a tudi nekateri slovenski poslanci so ugovarjali, da je nočejo. Hude debate so se razvile pri gospodarskem delu ustave; tu so očitali muslimanskim begom, da so

dobili za zemljo, ki jim je bila odvzeta po agrarni reformi, četrt milijarde dinarjev. Ker se je med debato sprožilo tudi vprašanje korupcije, je nastal 10. junija v zbornici prvi pretep.

Dne 11. junija je v imenu kluba komunističnih poslancev izjavil Filip Filipović, da živijo delavci že dve leti in pol v globoki bedi in jih neusmiljeno izkoriščajo. Največji zločin jugoslovanske buržoazije je, da je zadušila glas teh delovnih množic in je onemogočila delo KPJ, čeprav ima 58 poslancev. Ker komunistični poslanci niso mogli opravljati svojih poslanskih dolžnosti, so 5. junija zahtevali od vlade, da takoj odpravi Obznano, da takoj dovoli sindikalne organizacije, da takoj odpre vse delavske domove, socialistične tiskarne in knjigarno Tucović, da izpusti vse komunistične zapornike in povrne škodo delavskim organizacijam. Ker se vlada za vse to ni zmenila, je Filipović izjavil, da je v takih pogojih postalo delo komunistov v konstituanti nemogoče, zato gredo med narod, da ga »pripravimo za trenutek, ki ni več daleč, da bo, voden od KP in oprt na svojo moč, uspel vreči sedanji brutalni, nasilni in krvavi režim«.

Nato so komunistični poslanci zapustili konstituanto. Na vse to je Pašić odgovoril, da je proti revoluciji, je pa za razvoj, pa naj ta pripelje že kamor koli. Pašić je bil odhoda komunistov samo vesel, kajti to je pomenilo odhod 58 glasov, ki bi gotovo glasovali proti ustavi! Klerikalci so zapustili konstituanto 14. junija. Odhod so utemeljevali s tem, da bo ustava sprejeta le s pomočjo plemenske majorizacije, zato odklanjajo vsako odgovornost za posledice, ki bodo sledile iz tega.

V debati o upravni oblasti so socialni demokrati poudarili, da ne zahtevajo pokrajinskih in plemenskih avtonomij, pač pa, kot je dejal dr. Korun, odklanjajo plemenske in zgodovinske meje. Ustanovijo naj primerne velike pokrajinske enote – z delegirano samoupravno oblastjo – ki bodo finančno zmogle opravljati svoje funkcije. Na zahtevo opozicionalnega poslanca, naj vlada, ki ni mogla doseči sporazuma med Srbi in Hrvati, odstopi, je odgovoril minister za konstituanto: »Ne možemo mi sami pustiti državu kako tikvu niz vodu!« Ta odgovor pa ni dosti pomagal, ker je opozicija znova načela diskusijo o topčiderski ekonomiji, ki je minister za kmetijstvo ni hotel izročiti beograjski ekonomski fakulteti, temveč je z nje zase in druge rajši dobavljal cenejše mleko, žganje itd. Ko se je minister V. Janković zagovarjal, so se oglašali medklici: »Pred sodišče z njim!« Ko je

poudarjal, da je bil mnogo let minister, so vzklikali: »Pa tisti fižol?« itd. Izvolili so poseben anketni odbor, ki naj bi preiskal zadevo.

Dan pred zadnjim glasovanjem se je vnovič oglasil dr. Trumbić. Dejal je, da so med debato odbili predloge opozicije brez vsake obrazložitve, to pa kaže na samovoljo; potrebno večino za glasovanje za ustavo za pridobivali tako, da tega ni mogoče odobravati; v ustavnem načrtu ni temeljne državne misli itd. V političnem pogledu je načrt reakcionaren, v plemenskem pa netoleranten. Osvobodili smo se tujega jarma, narod pa čaka na notranjo osvoboditev, ki je ni. »Zavestno bom glasoval proti ustavi, ki je nesodobna in slaba!«

Ko je bilo končno glasovanje – 28. junija – so klubi, ki so še ostali v konstituanti, izjavili, kako bodo glasovali. Nazadnje je od 258 navzočih poslancev glasovalo za ustavo 223 poslancev, proti pa 35.

Dne 4. maja je Naprej razložil načelno stališče do komunistov in zapisal, da socialnodemokratski program ni od včeraj. Če stranka ni mogla prej rešiti ljudstva, je vzrok v nezavednosti ljudstva, ki je sovražilo socialno demokracijo, namesto da bi ji bilo pomagalo. Brez ljudstva pa ne more zmagati nobena stranka. Kolikor je nastal komunizem na Hrvaškem zaradi nereda v socialnodemokratski stranki, ne moremo trditi, da bi bil to komunizem, temveč je le opozicija v socialnodemokratskih vrstah, a opozicija danes nima več pravice govoriti. Kolikor pa je pri nas pravih komunistov, ki so proti našemu programu, jim je treba povedati, da celjska izjava od 29. aprila – ki smo jo že omenili pri pripravah za občinske volitve – nikakor ne pomeni programatičnega zbližanja obeh strank. Načelstvo JSDS je v Celju priznalo komunistično stranko le kot stranko delovnega ljudstva, s katero smemo sklepati kompromis v obrambo proti skupnemu sovražniku, kapitalu. Bomo pa sodelovali s komunisti le tako dolgo, dokler bodo resno delali v korist delovnega ljudstva.

Po odredbi ministrskega sveta od 24. maja so smeli začeti zopet delovati sindikati; to je za Slovenijo pomenilo dosti močno okrepitev komunistov. Takoj so se začela – pod vodstvom komunistov – številna mezdna gibanja. Zato je na velikem delavskem zborovanju v Trbovljah lahko izjavil Baratulovič: »Prvič po petih mesecih smo se zbrali, da javno in neustrašeno pokažemo, da navzlic Obznani, katera nam je nasilno zaprla in ustavila

delovanje naših strokovnih organizacij, ni sile, ki bi zdrobila našo moč in ki bi zdrobila naše strokovne organizacije. Z Obznano, ki je bila naperjena proti politični stranki, so nam zaprli strokovne organizacije z namenom, da se omogoči raznim plačanim hlapcem kapitalizma ponovna monopolizacija naših organizacij.«

Tako se je zopet začelo delo komunistov: organiziranje (nepolitičnih) sindikatov, delo za združitev v eno samo sindikalno organizacijo in boj proti socialnim demokratom. Kako pa je reagiralo vodstvo KPJ na Obznano? Na prvi seji strankinega vodstva 1. junija 1921 (po šestih mesecih šele) si je zastavilo vprašanje: Kaj sedaj? Izoblikovali sta se dve mnenji. Eno, čakati na ustavo in drugo, začeti ustvarjati ilegalno organizacijo. Na ponovni seji vodstva 19. junija so sklenili, naj se formalno sprejme vladna odredba, ki dovoljuje oživitev sindikatov kot organizacij za zboljšanje ekonomskih pogojev delavskega razreda, vodstvo pa je izvolilo tudi namestniški izvršilni odbor, ki naj bi sodeloval z zaprtimi člani pravega izvršilnega odbora stranke.

d) Zakon o zaščiti države

Ko je 29. junija dopoldne prisegel na ustavo regent Aleksander, je komunist Spasoje Stejić vrgel nanj bombo, a zgrešil. To je bil velik dogodek v Beogradu. Takoj naslednjega dne so sledile številne izjave v konstituanti; od teh moramo omeniti izjavo socialnega demokrata Nedeljka Divca; ta je dejal, da so bili socialisti od vselej proti anarhičnim in terorističnim metodam, saj so doslej redno vodile do reakcionarnih dejanj proti delavskemu razredu. Terorizem je znamenje nezdravih družbenih razmer v državi. Preden so komunisti prisegli na ustavo je dejal Triša Kaclerović, da je težišče komunističnega boja zunaj buržoaznega parlamenta, in to v razrednem boju siromašnih delovnih množic. Komunisti pa bodo nadaljevali boj proti buržoaznemu režimu tudi v parlamentu. Takoj nato so komunistični poslanci prisegli in so še posebej izjavili, da uporablja KP taka sredstva, ki vodijo široke ljudske množice v akcijo za osvojitev politične oblasti, da se KP ne peča z osebami, temveč je proti sistemu zastarelih zgodovinskih ustanov, atentat pa je posledica neznosnih reakcionarnih režimov. Tudi republikanci so izjavili, da se rodi terorizem tam, kjer je ali materialna beda ali politično nasilje. Zato je nujno potreben povratek k svobodi in demokraciji!

V skupščini (konstituanta se je preimenovala v narodno skupščino) so 1. julija debatirali, ali naj izročijo sodišču nekatere komunistične poslance, ker da so nagovarjali Stejića k atentatu. Triša Kaclerović je predlog pobijal, češ da atentat ni delo KP, temveč sad nezadovoljstva z reakcionarno buržoazno politiko. KP se ne bori proti osebnostim, temveč proti režimu. Tudi atentatorjeva izjava, da je vrgel bombo po nalogu izvršilnega odbora KP – je dejal dr. Ivanić – še ni zadosten vzrok za izročitev dveh komunističnih poslancev sodišču, ker se ne ve, v kakšnih okoliščinah je atentator to izjavil. Filip Filipović sam – zanj je terjalo sodišče izročitev – je dejal, da se je KP vedno borila proti individualnemu terorju in proti akcijam posameznikov. Obznana je zavrla naš pravilni razvoj, zato vodilni partijski forumi ne morejo nositi odgovornosti za delo posameznikov. Oblast je sedaj v vaših rokah, ne bežimo in se ne bojimo odgovornosti. Predlagal je, naj bi se ustanovil anketni odbor. Komunistični poslanec Novaković je dejal, da tega režima ne držita Aleksander ali Pašić, temveč veliki kapitalisti, bogataši in bankirji. Ministri so le njihovi služabniki. Če bi popadali ti, bi poiskal druge. Ko je govornik omenil, kako je srbska vojska pobijala arnavtske otroke, je nastal v skupščini pretep, predsednik skupščine pa je zahteval, naj govornik prekliče svoje besede. Glasovanje je potem potekalo tako, da so oba komunistična poslanca izročili sodišču.

Ko so ustavo sprejeli, je Slovenec 1. julija zapisal, da se s tem, če avtonomistične stranke priznavajo zakonitost ustave, še ne odrekajo nadaljnjemu zakonitemu boju za uveljavitev avtonomističnih načel v ustavi. »Revizija reakcionarne centralistične ustave, to bo geslo vseh proticentralističnih strank. In to borbo bo ljudska stranka zakonitim potem vodila.« Od županov in občinskih odborov je zahtevala deželna vlada ob sprejetju ustave slavnostne seje in slovesnosti, načelstvo SLS pa jim je 4. julija izdalo navodila:

»Ustavi priznavamo zakonitost. Vendar pa je ta ustava sprejeta z glasovi dveh neznatnih slovenskih strank (JDS in SKS) proti volji večine slovenskega ljudstva in ima v sebi člene, ki so naperjeni proti našim demokratičnim, gospodarskim, narodnim in versko-nravnim načelom. Zoper te člene se bomo toliko časa borili, dokler jih ne spremenimo... Izjave in slovesnosti, ki jih zahteva deželni predsednik, ne odgovarjajo torej čustvom našega ljudstva in ne služijo ljudskim koristim. Zato na predsednikov

poziv odgovorite, da priznavate zakonitost ustave, da pa se ostalim njegovim vabilom ne morete odzvati.«

Vso Slovenijo je zajel velik val raznih katoliških in orlovskih taborov. Ministrski svet je imenoval – v duhu ustave – pokrajinskega kraljevega namestnika Ivana Hribarja, o njem pa je Slovenec zapisal, da je eksponent centrale z nalogo likvidirati avtonomijo slovenske pokrajine. Dne 3. julija je bila v Zagorju velika rudarska konferenca, na nji so sklenili, da v Zvezo rudarskih delavcev sprejmejo vsakega rudarskega delavca ne glede na njegovo politično prepričanje, in ugotovili, da je zadnji rudarski štrajk pokazal solidarnost vseh jugoslovanskih rudarjev. Slovenski rudarji so dosegli skoraj vse, kar pa še niso, je vzrok to, ker so se med delavce utihotapili agenti kapitala in snujejo žolte sindikate. Že 9. julija je začelo v Sloveniji izhajati novo komunistično glasilo Delo in je v razglasu zapisalo: »Po celi Jugoslaviji plamti plemenska mržnja... Industrialci in bankirji potom svojega časopisja na vse mogoče načine širijo mržnjo in sovraštvo, da bi na ta način vlili ogenj razdora med slovensko, hrvaško in srbsko delovno ljudstvo.« Razglas nato pravi, da je imela buržoazija pet mesecev zaprte delavske lokale in noče pomagati delavcem. Doseči je treba enotnost delavskega gibanja. Temne sile v Beogradu poskušajo ustanoviti poleg Centralnega radničkega saveza še neki Glavni radnički savez. To je skrita akcija kapitalističnega razreda, da bi razbila enotnost jugoslovanskega proletariata. O razbijanju strokovne organizacije je Delo pisalo tudi 23. julija in se spraševalo, kaj razbija te organizacije? Od 700.000 delavcev je bilo strokovno organiziranih komaj petina, največja zmeda pa je glede sindikalnih organizacij vladala med duševnimi delavci, ker niso mogli razumeti, da so njihove koristi enake koristim ročnih delavcev. Kapitalisti so izkoriščali to njihovo neznanje in nezavednost ter so ščuvali ročne delavce proti duševnim in obratno. Glavni vzrok pa, ki je razdvajal, je bilo pomanjkanje razredne zavednosti. To je bila tudi zadnja številka Dela. Ljubljanska policija je 28. julija preiskala pri komunistih, temeljito je pretresla Delavski dom na Turjaškem trgu in ustavila Delo. Vse to je bilo v zvezi z atentatom na notranjega ministra Draškovića na Delnicah. Malo pred ustavitvijo Dela je izjavil komunistični poslanec Klemenčič v Delu: »Časopisje v Sloveniji prinaša tendenciozne vesti povodom atentata... Ker nam je nemogoče, da bi v lastnih časopisih demantirali te tendenciozne vesti, prosim,

da objavite tole: »Naša taktika je akcija mas in nima ničesar skupnega z individualnimi terorističnimi akcijami.« To izjavo je malo kasneje dopolnil še komunist Vencajz: »Ker so se po poročilih v Srbiji in na Hrvaškem vrinili v stranko neodgovorni elementi... nočem imeti od današnjega dne naprej nobenega stika več s stranko in bi iz nje tudi formalno izstopil, če bi ta stranka v Sloveniji še poslovala.« Mož se je ustrašil.

Na Delnicah je 21. julija komunist Alija Aliagić ustrelil notranjega ministra Draškovića. To je bilo buržoaziji dovolj in že 24. julija je organizirala velike protestne shode v Zagrebu in v Beogradu; sprejeli so resolucijo, naj vlada in skupščina takoj uporabita kar najbolj energične ukrepe proti vsem protidržavnim in razbojniškim elementom, naj takoj izdajo zakon o zaščiti države in naj zatro sovražnike domovine; za to so pripravljeni dati zavedni meščani na voljo vse svoje moči, imetje in življenje. Tega sicer res ni bilo treba dati, res pa je, da so se izredno bali! Skupščina se je sestala že 30. julija. Predsednik je govoril o zaslugah pokojnega ministra in dejal, da ga je ubil zločinec v sporazumu s svojo zločinsko druščino, da so ga ubili ljudje, ki ne marajo naše domovine in so v zvezi s sovražniki domovine. Tako karakteristiko je pač takrat dajala vladajoča buržoazija KP! Na skupščinski seji so prebrali poročilo zakonodajnega odbora in nato tudi načrt zakona »o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi«, s poudarkom, da je Obznana premalo zaščitila državo. Pravosodni minister je zahteval, da izročijo sodišču vse komunistične poslance.

Na skupščinski seji 1. avgusta je spregovoril novi notranji minister Svetozar Pribičević in dejal, da je treba zavarovati državo pred revolucijo, ker smo geografsko blizu Sovjetski zvezi. Atentat na Delnicah je bil storjen z vednostjo KP, zato se mora država zavarovati z zakonom, ki ga zahtevajo »vsi svobodoumni in domoljubni elementi«. Nato so se oglašali posamezni parlamentarni klubi. Zemljoradniki so izjavili, da s kazenskimi zakoni ni mogoče zadušiti ekonomsko zlorabljenih slojev, ne odpraviti revščine, ki je glavni vzrok upora. Z načrtom zakona se ne strinjajo, bodo pa vseeno glasovali zanj. V imenu komunističnega kluba je govoril Triša Kaclerović. Dejal je, da bo ta zakon protiustaven in uvaja režim belega terorja. KP bo z zakonom onemogočeno delo, toda bo se ponovno legalizirala in bo delovala za komu-

nizem. Jugoslovanski muslimanski klub je bil za zakon, klerikalci so izjavili, da odločno obsojajo teror, bodo pa glasovali proti zakonu, ker se z njim ustvarja »pravna negotovost, ki more voditi do težkih posledic.« Podobno je povedal v imenu socialistov tudi Divac.

Glasovalo je 244 poslancev; za 190, proti 54. Naslednjega dne se je začela debata o poročilu imunitetnega odbora; ta je sklenil, naj komunistične poslance izročijo sodišču. Triša Kaclerović je dejal, da je preiskovalni sodnik grobo kršil poslansko imuniteto, ker se je skliceval na izjave in govore komunističnih poslancev v skupščini. Govoril je tudi Vladimir Fabjančič in še nekateri drugi. Nič ni pomagalo, večina je glasovala za izročitev komunističnih poslancev sodišču.

Kaj pa naši socialni demokrati? Naprej je že 30. julija zapisal, da so po njegovem »skromnem mnenju jugoslovanski komunisti precej neresni ljudje«. Atentati niso posledica njihovih načel, temveč nesigurnosti komunistične stranke. Glede zakona o zaščiti države pa je Naprej poudaril, da je bila JSDS vedno proti terorističnim metodam in je vedno najbolj energično gonila iz svojih vrst anarhistične elemente. Socialni demokrati so globoko prepričani, da se more to družbeno stanje spremeniti le z organiziranim delavskim in socialnim bojem, ne pa s terorističnimi dejanji.

Prav tiste dni, ko je parlament sprejemal zakon o zaščiti države, so se v Beogradu zbrali tudi zastopniki vseh treh socialističnih strank (slovenske, hrvaške in srbske) in dosegli »temelj za združitev«. Tudi so ugotovili, da je Jugoslavija ekonomska in politična enota, ki je ne gre deliti in da je združitev vseh treh socialnodemokratskih strank neobhodno potrebna zaradi socialne in politične reakcije. Sklenili so, da do dokončne združitve ustanove organizacijo za skupne nastope v vseh važnih vprašanjih in naj se imenuje socialistična zajednica Jugoslavije. Ta naj temelji na naslednjih načelih: poslanci v skupščini sestavljajo enoten klub, pri vseh pomembnih akcijah nastopajo skupno, sestavi se paritetni odbor 12 članov, ki se imenuje odbor združitve. Za program združitve se vzame kot maksimalni program v glavnem erfurtski program, kot minimalni pa program, ki naj obsega praktične zahteve in naj se izdela iz programa vseh treh strank.

Dne 2. avgusta so predložili skupščini načrt zakona, da bi smel finančni minister najeti 500 milijonov zlatih francoskih

frankov posojila. Načrt je obrazložil finančni minister dr. Kosta Kumanudi in dejal, da bo šlo posojilo za prometne investicije, za kritje državnih obveznosti v inozemstvu in za povračilo dolgov Narodni banki. Proti posojilu so ostro nastopili klerikalci. Posojilo ni bilo majhno, saj je šlo za 4 milijarde dinarjev.

Dne 16. avgusta je umrl kralj Peter Karađorđević in sledil mu je regent Aleksander.

II. 1921—1929

1. BOJ PROTI USTAVI IN VAROVANJE USTAVE. CEPITEV DELAVSKEGA RAZREDA

a) Klerikalci, liberalci in ustanovitev SSJ

Boja proti ustavi ne smemo gledati z načelnega stališča. Vsaka stranka na vladi je bila takrat za ustavo, ko pa je iz vlade izpadla, je šla v opozicijo in bila tudi proti ustavi. SLS ni bila na vladi, zato pa v opoziciji in tudi proti ustavi; 28. julija je priredila velik shod v Mariboru; tu je Korošec dejal, da ustava ni prinesla samostojnosti. »Mi si ne bomo nikdar dali izruvati te želje po svobodi ne po orožnikih, ne po ječah... Še zvestejši se bomo izkazali v svoji samostojnosti v okviru te naše države... Očita se nam, da se premalo brigamo, da bi prišli v vlado. Ni še prišel čas, da stopimo v vlado, kjer bi imeli enega ali dva ministra... Mi hočemo rasti, da ko prevzamemo vlado, imamo vajeti popolnoma v svojih rokah kot bomo hoteli mi in ne drugi...« Dalje je govoril kmetom o zadružnih organizacijah in poudaril, da bo SLS rešila delavstvo iz rok kapitalistov. Tudi je obljubljal, da se bo SLS potegovala za ustanovitev mednarodne zveze za osvoboditev kmeta, obrtnika in delavca.

Še bolj bojevit je bil Korošec 4. septembra na katoliškem shodu na Brezjah. Tu je dejal, da bodo klerikalci hodili pokonci, če bo še toliko bajonetov, in ne bodo padali na kolena ne pred dolgo brado (Pašić) ne pred obritim obrazom (Pribičević). Slovenijo so zajeli neštevilni katoliški shodi; na njih so se zbirali klerikalci pod geslom ‚Za križ in domovino!' Liberalci – ti so bili na vladi – so bili veliko manj aktivni. Posrečilo se jim je le razveljaviti izvolitev A. Peska za ljubljanskega župana, a niso se dolgo veselili zmage. Na ožjih volitvah je bil 28. septembra izvoljen za novega župana socialist dr. Ljudevit Perič, za podžupana pa narodni socialist Josip Ambrožič.

Na velikem zborovanju v Ptuju je 18. septembra Korošec dejal, da so vozniki državnega voza izgubili iz rok vajeti, pa tudi glavo. Obljubil je maščevanje. »Mi bomo spoštovali vsako drugo prepričanje, a za one osebe, ki sedaj divjajo proti našim ljudem, ne sme biti in ne bo pardona. V tem pogledu mora biti kaznovalna pravica slepa in brez srca!« Zahteval je tudi nove volitve. Na seji izvršilnega odbora SLS so poudarjali, naj točno zapišejo vse primere, da preganjajo uradništvo.

V drugi polovici septembra se je Jugoslavija zapletla v nespametno vojaško akcijo proti Albaniji. Ko se je konec oktobra pojavil zadnji ogrski kralj Karel Habsburški že drugič na Madžarskem, je jugoslovanska vojska hitro likvidirala albansko fronto. V začetku oktobra je Korošec hudo napadel jugoslovansko diplomacijo in dejal, da stojimo že tri leta oboroženi na albanski meji, da smo izdali že nad milijardo za podkupovanje albanskih plemen, uspeha pa ni nobenega. Celo proti mali Albaniji se je izkazala naša diplomacija povsem nesposobno.

Sredi oktobra so imeli shod tudi zaupniki JDS. Kukovec je poudaril, da resnično škoduje liberalcem samo klerikalizem in nobena druga stranka. Radikalna stranka je »pri nas nemogoča«, nepotrebna je tudi NSS, niso pa želeli liberalci boja s SKS, saj je »stekla veliko zaslug, ko nas je podpirala pri izgradnji ustave«. Zaupniki so sprejeli resolucijo, naj vlada ne uvaja novih direktnih davkov, da je treba začeti varčevati na veliko, da je treba posvetiti večjo pozornost srednjemu stanu, da je treba organizirati kmete in vso skrb posvetiti državnim uradnikom in nameščencem.

Kukovec je omenil radikalno stranko. Pri tem je mislil na to, da je začel izdajati advokat Sajovic 25. oktobra v Kočevju časopis Radikal; iz njega izvemo, da so se začetek avgusta sestali v Kočevju zaupniki kočevskih Slovencev in sklepali o ustanovitvi okrajnega odbora srbske radikalne stranke. Ta nova radikalna stranka naj bi odstranila politično razcepljenost »in uvedla pozitivno ustvarjajoče delo v korist celote«. V konstituanto ni volilo 20 % volivcev in so s tem dokazali, da ne marajo dosedanjih strank. Tako so v Kočevju ustanovili okrajni odbor Narodne radikalne stranke (NRS), v Ljubljani pa je že obstajalo popolnoma nedelavno poverjeništvo NRS za Slovenijo, ki ga je vodil dr. Niko Zupanič.

Na shodu zaupnikov SLS 29. oktobra v Tržiču je Korošec dejal, da ni bil nikdar tako ugoden trenutek za združitev vseh južnih Slovanov, kot je sedaj »Velika Jugoslavija med Jadranom in Črnim morjem bi nam bila najboljša garancija za mir, v miru se lahko konsolidiramo, kulturno in gospodarsko napredujemo in se socialno preustrojimo.« Če bomo vsi Jugoslovani združeni, bomo lahko tudi mislili na »epoho mirne ekspanzije in naši agrarci in industrialci lahko uprejo svoj pogled na levanto in severno Afriko, da ne bomo v večni gospodarski odvisnosti od Madžarov, Nemcev in Lahov.«

Korošec je bil »velik« vselej takrat, kadar je bil v opoziciji. V Tržiču je govoril tudi o socialnem vprašanju. Dejal je, da moramo dobiti nov družbeni red, v katerem bosta postala resnica gospodarska in socialna enakopravnost vseh stanov. Ta novi socialni red je treba pripraviti s široko razpredeno organizacijo. Zato je treba poslati stanovsko zavedne ljudi v stanovske in strokovne organizacije, gospodarske talente v zadružne, izobražence v prosvetne, a ljudi borbene narave v politične organizacije.

Prva seja v Beogradu ustanovljene socialistične zajednice je bila 6. novembra. Rečeno je bilo, da ustava ne more zadovoljiti potreb delavskega razreda in prave demokracije, zato jo je treba izboljšati. Toda buržoazno gibanje za izboljšanje ustave je reakcionarno, zato je delavstvo proti njemu. Delavstvo zahteva zakon o popolni narodni samoupravi z enim parlamentom in eno vlado za vso državo, zahteva svobodo tiska itd. Delavstvo je proti separatizmu (Radić) in regionalizmu (Korošec). Tudi je bilo rečeno, da je zakon o zaščiti države surova žalitev dosedanje ustave.

Dne 18. decembra je izšel v Beogradu manifest združenih socialističnih strank in dobro poudaril, da je v Jugoslaviji prenehala enotna fronta delavstva proti buržoaziji, ki se je zato okrepila. Rešitev proletariata je le v enotnosti. Zato so se vse tri socialistične stranke spojile v Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ), »na žalost pa ostane zunaj združitve še znaten del delavcev in delavskih organizacij, v katerih prevladuje duh sektaštva«. SSJ je pripravljena združiti se z njimi. Delavske stranke so danes razcepljene v tretjo, drugo in dunajsko internacionalo. SSJ bo obdržala zvezo z drugo internacionalo pa tudi z dunajsko zato, da bi se čimprej združile ne samo tiste stranke, ki so priključene tema dvema internacionalama, temveč tudi one, ki so priključene

tretji internacionali. SSJ bo podpirala sindikalno internacionalo s sedežem v Amsterdamu, kajti za ves svet in za vsakega delavca je jasno, da je moskovska delavska internacionala le »mrtva črka na papirju«. Manifest je pozdravil rusko revolucijo, ki je »še v razvoju«. Njen režim nosi začasno »obliko boljševiške nestrpnosti, terorja, diktature manjšine in utopističnih naporov, da bi revolucija preskočila preko svojih mej«.

Izdelali so tudi zelo natančen program in statut SSJ. Tako se je stara slovenska JSDS sestala zadnjikrat na kongres (13. kongres) 26. in 27. decembra v Trbovljah. Sprejela je program in statut SSJ, njeno vodstvo pa je postalo oblastni oziroma pokrajinski odbor SSJ za Slovenijo.

Kaj pa komunisti? Novembra 1921 je prineslo tržaško Delo razglas CK KPJ; v njem je bilo rečeno, da srednjeveška inkvizicija zbledi pred divjaškim mučenjem, ki so ga po ječah uvedli hlapci vladajoče reakcije. Ta režim je uvedel velesrbski buržoazni blok reakcionarjev, za katerimi stoji bančno kapitalistična oligarhija in monarhistično fašistična klika, ki si je s pomočjo plačanih muslimanskih begov uzurpirala ves državni aparat. Ker pa je ta režim brez zaslombe v ljudstvu, brez živih socialnih sil, ki bi ga vzdrževale, bo prisiljen, da razpade sam od sebe, kakor je razpadel vsak drug režim golega nasilstva (?!).

Dne 28. oktobra je izšla prva številka novega levičarskega glasila Delavskih novic pod uredništvom Emila Stefanoviča. Program Novic naj bi bil boj reakciji, prijateljstvo in mir z vsemi narodi, federacija balkanskih delovnih narodov v smislu razglasa kominterne, moderna demokracija (združitev vsega delovnega ljudstva v enotni fronti za zaščito svojih pravic), federativno načelo samouprave ljudstva, revizija ustave, podržavljenje produkcije, boj anarhizmu, kontrola nad veleprodukcijo, združitev vseh strokovnih organizacij, enotne nevtralne strokovne organizacije. Delavske novice so 30. decembra hudo napadle trboveljski kongres bivše JSDS in zapisale: »Razbijači edinstva jugoslovanskega proletariata, triletne sluge podivjanega kapitalistično verižniškega kapitala in izvrševalni organi policije današnjega reakcionarnega režima!« Dalje so menile Novice, da so voditelji socialne demokracije v bivših avstro-ogrskih pokrajinah Korač, Bukšeg, A. Kristan in Divac oportunisti in reformisti Scheidemannovega in Noskejevega kova, koristolovci Lapčević, Topalović, Jakšić in Krekić pa se šopirijo z revolucionarnimi frazami. Prve je vpregla

v svoj voz, v vlado, verižniška buržoazija, in da bi ostali v vladi, so pretrgali vse zveze s proletariatom, razbili enotno fronto proletariata in se popolnoma diskreditirali. Sedaj stavi vlada vse upanje na druge. Ti so že od Obznane s pomočjo policije v najhujšem boju s proletariatom, zato imajo pri vladi zaupanje, ki pa ga bodo imeli samo tako dolgo, dokler bo to všeč reakciji.

Vlado je 24. decembra z malimi spremembami znova sestavil Pašić, 29. decembra pa jo je predstavil narodni skupščini. V vladni deklaraciji je naštel vse zakonske načrte, ki jih bo vlada predložila skupščini. Takoj za tem se je vnela debata o dvanajstinah (za januar, februar in marec 1922); vanjo so posegli tudi klerikalci. Dr. Hohnjec je dejal, da je skupščina navadni glasovalni stroj za vlado, ki je v stalni krizi že od vidovdanske ustave. Predvsem je očital nepravično razdelitev davkov, od katerih je doslej (od 1. januarja 1919 do 10. oktobra 1920) plačala Srbija in Črna gora 149 milijonov, Slovenija 145, Bosna in Hercegovina 134, Hrvaška s Slavonijo 167 in Dalmacija 9 milijonov dinarjev. Vojska stane državo dve milijardi na leto, še več pa – dve in pol milijarde – uradniški kader.

Kljub opoziciji so dvanajstine sprejeli (od 168 poslancev je glasovalo za 133, proti 35). Več so debatirali o deklaraciji vlade, ki se je začela 16. januarja 1922. V glavnem so očitali, da vlada samo našteva, kakšne zakonske načrte bo predložila parlamentu, zelo malo pa govori v parlamentu – po Pašićevi zaslugi – o zunanji politiki in ničesar o notranji. Očitek je le primoral Pašića, da je 25. januarja nekaj povedal o zunanji politiki. Dejal je, da se zunanja politika drži političnе smeri bivših vojnih zaveznikov in da je treba izpeljati obveznosti vojnih pogodb. Naše meje proti Avstriji so dokončne! Takšne kot so, so po naši krivdi! Plebiscit v celovški kotlini smo izgubili, ker je »naš narod bolj gledal na materialne kot na narodnostne koristi«. Razmejitev z Madžarsko gre zelo počasi, z Romunijo in Bolgarijo pa je končana. Glede Albanije je dejal, da je njena ustanovitev po balkanskih vojnah preprečila Srbiji dohod do morja prek Skadra. Po odhodu princa Wieda je prišel Esad paša z geslom Balkan balkanskim narodom!, vmes pa je prišla londonska pogodba iz leta 1915 in v zvezi z jadranskim vprašanjem zahtevala delitev Albanije. Čeprav Albanije ni priznala nobena država, so jo sprejeli v Društvo narodov, s tem pa je dobila meje iz leta 1913. Zato se je spopadla z nami in nas so pred Društvom narodov

obsodili kot napadalce. Glede odnosov z Italijo je dejal, da je rapallska meja slabša od Wilsonove črte in slabša od črte v memorandumu z decembra 1919. Odnosi z Bolgarijo so korektni, nismo pa še prijatelji, ker pošiljajo svoje čete v staro Srbijo in Makedonijo. Hvaležni smo ruskemu narodu, zato sprejemamo ruske emigrante. Ne bomo pa se pobotali s sedanjo rusko vlado, dokler se ne bo ta z ruskim narodom!

Za novo leto 1922 je škof Jeglič naročil duhovnikom, naj skrbijo za razširjanje Družbe sv. Mohorja in za znanstvene revije Bogoslovni vestnik, Čas, Zbornik za umetnostno zgodovino, Socialno misel, Dom in svet, Časopis za zgodovino in narodopisje in za druge klerikalne revije kot Mentor, Slovenski učitelj, Mladost, Orlič, Vrtec, Angelček, Cerkveni glasbenik, Bogoljub in Vzajemnost. Glede politike je dejal: »Ne smemo vere zamenjavati s stranko, toda delati moramo za stranko, ki se boji Boga in prizna vse božje pravice nad človeštvom.« To zadnje je Jeglič skoraj moral zapisati, kajti iz tujine se je oglasil njegov nekdanji prijatelj, a sedaj hud nasprotnik, dr. Ivan Šušteršič. Ta je v knjižici Moj odgovor zapisal, da je SLS le »ozki krog ljudi, ki sede večino v Ljubljani in deloma v Mariboru, ki imajo stranko dejansko popolnoma v rokah in kojih volja edino odločuje«. Dalje je trdil, da nosi SLS soodgovornost za rapallsko pogodbo in koroški plebiscit, sicer pa so »klerikalci samo takrat načelni, kadar sploh nič ne morejo, kadar so brez moči, kadar imajo zvezane roke in noge in jim teče le jezični mlin in tintni potoki. Kadar pa imajo v rokah oblast in so tedaj v položaju, da načela izvedejo, takrat – adijo načela«! Ne bi mogli reči, da ni nekdanji vsemogočni šef SLS dobro ocenil politike vodstva svoje stranke!

Na shodu SLS je 29. januarja klerikalni poslanec in sociolog dr. Gosar analiziral položaj v Jugoslaviji. »Na Slovenskem,« je dejal, »zlasti pa na Hrvaškem, kjer komaj še priznajo državo, so vedno večje zahteve po avtonomiji.« Po orisu slabega gospodarskega stanja je poudarjal: »Mi smo državotvorni in hočemo državo, ki bo v njej vladala enakopravnost. Državo, ki bi bila eno samo korito za izkoriščevalce naroda, državo, v kateri ne bi bilo pravice in enakopravnosti, pa odklanjamo in jo bomo vedno odklanjali, ker to sploh ne bi bila država, kakršno hoče naš narod.« SLS je šla v svojih zahtevah po avtonomiji tako daleč, da je zahteval njen poslanec Sušnik v skupščini avtonomijo celo za Makedonijo. Tako so bili slovenski klerikalci prvi, ki so v skup-

ščini priznali potrebo – zaradi makedonskega naroda – po avtonomiji Makedonije. A to samo zato, ker so bili takrat v opoziciji! Sušnik je dejal: »V Makedoniji so razmere neznosne... Makedonsko vprašanje je – in rešiti se ga da le tako, da se da Makedoniji avtonomija!« Gotovo si ni dr. Sušnik mogel nikdar misliti, v kakšno osje gnezdo bo dregnil, in skoraj neverjetno se sliši, s kakšno grobostjo mu je odgovarjal v skupščini leader velikosrbske buržoazije! Toda ni obstajalo samo makedonsko in slovensko vprašanje, obstajalo je tudi hrvaško vprašanje! Dne 14. januarja je poslalo vodstvo HRSS memorandum na samo zasedanje Društva narodov, v katerem je poudarilo potrebo po ustanovitvi suverene Hrvaške ali pa priznanje hrvaške države v mejah kraljevine SHS, ker to postaja evropska zahteva. Hrvaški narod ne bo opustil nobenega sredstva – izvzemši oborožene vstaje, razen če bi šlo za obrambo samega narodnega obstoja –, da se ne bi izpolnila odločna volja hrvaškega naroda in da si ne bi dobil simpatij in moralne podpore prosvetljenih državnikov in civiliziranih narodov.

V parlamentu so letele hude obtožbe, ko se je 21. februarja začela debata o 299 umrlih rekrutih, ki so jih poklicali v vojsko pozimi. Debata je odkrila toliko in tako strašnih dejstev, pa tudi toliko cinizma, da se mora človek upravičeno vprašati, le katere »višje sile« so takrat obstajale, da so vse to, kar naj bi se imenovalo država, še držale skupaj. Ni jih seveda težko uganiti in tudi ni težko zapisati »velika srbska buržoazija«, a silno težko bi bilo še danes – spričo popolnega pomanjkanja virov – točno reči, kriv je bil ta in ta. Toda takrat, ob takih strahotah, ni padla ne vlada ne parlament, niso razpisali novih volitev itd.! Hudo so se tudi sporekli o dvanajstinah za marec in april 1922. Poslanec Gosar je trdil, da ministrstvo za finance sploh nima pregleda nad gospodarstvom, če finančni minister sam priznava, da je proračun fiktiven. Precej pravilno je načel Gosar tudi vprašanje, komu bo nekoč pripisala zgodovina glavni delež pri zmagi nad centralnimi silami. Dejal je namreč, da je treba pri zlomu Nemčije in Avstro-Ogrske računati tudi na notranji razpad, ki so ga povzročili sami narodi. Klerikalni poslanec Brodar je 23. februarja načel vprašanje, zakaj kadrovci ne smejo imeti zvez z orlovsko, lahko pa jih imajo s sokolsko organizacijo. Dejal je, da je vsak, kdor nastopa proti orlovski organizaciji, sovražnik

slovenskega naroda. Zaradi tega zadnjega stavka bi se bili skoraj začeli poslanci SLS in SKS pretepati.

Na shodu zaupnikov SLS 12. februarja na Vrhniki je Korošec dejal, da so obtožbe v Radićevem memorandumu na Društvo narodov »žal le preresnične«. Nekaj čisto novega pa je načel Korošec na shodu rudarjev 14. marca v Trbovljah; tam je dejal, da mora biti delovno ljudstvo v boju proti kapitalizmu složno. »Dokler drug drugemu podira gospodarske in strokovne organizacije, ne more biti kos sili kapitalizma. V borbi mora iti delovno ljudstvo ne skokoma, nego korak za korakom. Delavci si naj najprej izvolijo obratne svete, v katerih se bodo delavci pripravljali na socializacijo produkcijskih sredstev.«

V parlamentu je prišel 20. marca na dnevni red predlog o povečanju kraljeve civilne liste (plače) na 24 milijonov dinarjev, a tako, da bi mu izplačali 6 milijonov v francoskih frankih, 18 milijonov pa v dinarjih. Predlog so razdelili poslancem v razmišljanje in debata o njem se ni takoj začela. Opozicija je 21. marca vložila interpelacijo o ruskem belogardističnem generalu baronu Wranglu. Zunanji minister Ninčić je dejal, da je Wrangel pri nas le odličen begunec, ki uživa gostoljubje. Pri nas se ne pripravlja nobena akcija proti Rusiji in glede te tudi vlada ni sprejela nobenih obveznosti. Poslanci s tem odgovorom niso bili zadovoljni in zemljoradnik Miloš Moskovljević je dejal, da jugoslovanska vlada zelo malo ve, kaj se dogaja na njenem ozemlju, da namreč živi caristična Rusija dalje, da ima tod Wrangel svojo armado itd. Ostra debata se je sprožila 27. marca o zakonskem načrtu o oblastnih in okrajnih samoupravah. Po tem zakonu bi Jugoslavijo razdelili na oblasti, ki bi obsegale po 800 000 prebivalcev. Kljub ostri debati je od 182 poslancev glasovalo za načrt 140 in tako so Slovenijo razdelili na dve oblasti, na mariborsko in na ljubljansko.

Strahotna »afera generala Zečevića« (299 mrtvih in 6000 obolelih rekrutov) je kljub velikemu odporu vlade 29. marca znova prišla pred skupščino. Bivši vojni minister general Zečević se je izgovarjal, da ni kriv, Etbin Kristan ga je zelo v rokavicah spraševal, ali je res treba decembra klicati rekrute in zakaj niso poskrbeli za varen prevoz po železnici. Kristanu je odgovarjal takratni vojni minister general Vasić, in to s cinizmom, ki bi mu težko našli kje primer. Kljub temu so v parlamentu obtožbo proti generalu Zečeviću odbili s 148 proti 71 glasovi. Toda opozicija

je bila tako močna, da je prišla afera ponovno pred skupščino 6. aprila. To pot je nastopil Miloš Moskovljević in dejal, da vodijo Pašića »nevidne roke« in da je bil celo del vladne večine za to, da pride general Zečević pred sodišče. Toda – je dejal Moskovljević – takrat so poslancem nenadoma povečali dnevnice in general ni prišel pred sodišče. So pa poslanci pristali na izvolitev anketnega odbora, a za izvolitev tega odbora ni bilo kvoruma. Kljub temu je bila opozicija le toliko močna, da je bil anketni odbor izvoljen 24. aprila.

V tem času je že začela razsajati po državi ORJUNA (Organizacija jugoslovanskih nacionalistov), ki je bila ustanovljena v Splitu. To ni bilo nekaj originalnega in je bilo ustanavljanje takih oboroženih buržoaznih skupin splošen pojav v takratni Evropi. Tako je leto 1922 rodilo poleg Orjune še radikalno buržoazno oboroženo formacijo SRNAO (Srbska nacionalna organizacija) in hrvaško HANAO (Hrvaška nacionalna organizacija). Ne bi bilo torej povsem pravilno trditi, da je Orjuna nastala zgolj zaradi zatiranja komunizma. Nasprotno, vse te organizacije so nastale za medsebojne buržoazne obračune. Prvič se je spopadla Orjuna s klerikalci v Dalmaciji, zato je vložil Korošec 27. marca oster protest pri notranjem ministru. Konec tega protesta se glasi: »Ako se državne oblasti ne bodo zganile in bodo nadaljevale pasivno rezistenco ter puščale svobodne roke za zločinske napade, potem je potrebno, da se oboroži ljudstvo, ki ne pripada fašistični organizaciji.« Tako je obsodil Korošec Orjuno kot fašistično organizacijo. Ta je bila daleč od tega, dajala pa je opoziciji dosti povoda za napade na vlado. Tako je Korošec 9. aprila na Jesenicah lahko dejal, da ustvarja vladajoči vladni sistem vedno večjo politično napetost v državi. V upravi vladajo nesposobnost, nezrelost in korupcija, slaba finančna politika pa pogublja valuto. Slovenija je gospodarsko popolnoma izsesana in na denarnem trgu se je pojavila najbolj nevarna kriza. Tudi v naših vrstah se pojavlja klic: »Obrnite se stran od Beograda! Nastopite isto pot kot Radić!« Toda abstinenčna politika bi bila za Slovence in Hrvate »veliko zlo, kajti povodenj nadvlade in izkoriščanja bi se razlila neovirano in brezobzirno čez vso hrvaško in slovensko zemljo. Če pa bi uvideli, da bi bila pasivna politika boljša, bi za to vsak hip zagrabili.«

Stvari so se v Sloveniji začele zanimivo razvijati in segati celo na področje kulture. Zato ni bila konferenca arhidiakonov

in dekanov ljubljanske škofije posvečena samo moralnemu pouku v šoli, temveč tudi raznim strujam med duhovniki »v pogledu na duhovsko življenje, na politična, kulturna in posebej literarna in umetnostna naziranja«. Glavni referent dr. Aleš Ušeničnik je na konferenci predlagal zlato sredino v umetnosti, medtem ko je prof. dr. Anton Breznik zastavil pošteno in odkritosrčno vprašanje: »Ali naj bo katoliški umetnik nasproten, ali naj prezira, ali se odtujuje modernim strujam, ki so po vsem svetu?« Razumljivo, da konferenca na to težko vprašanje ni mogla dati nobenega odgovora.

Ker je bila JDS v vladi, ni mogoče dosti povedati o slovenskih liberalcih. Na shodu zaupnikov JDS 22. aprila v Mariboru je dr. Ravnihar poudaril enotnost stranke od Triglava do Soluna. »Težko je v takih razmerah vladati, lahko pa je biti v opoziciji.« Demokrate je že večkrat mikalo izstopiti iz vlade in se omejiti na kritiko, toda – je dejal Ravnihar – državni in narodni interesi so bili večji kot strankarski. Ravnihar še ni ničesar spregovoril o razcepu med slovenskimi liberalci, omenil pa ga je Kukovec in dejal, da je zato slovenska napredna javnost brez moči.

Na seji izvršnega odbora SKS 9. januarja 1922 v Ljubljani je minister Pucelj dejal, da bo SKS še naprej ostala v koaliciji z obema večinskima strankama. Malo je že tod Pucelj udaril po klerikalcih, še bolj pa je udaril po njih na shodu v Slovenski Bistrici, ko se je pohvalil, koliko je dobrega storil za slovenskega kmeta, medtem ko je »duhovnik Korošec kupoval ženske čeveljčke, plesne bluze in temu slično blago, država pa mora sedaj plačati 37 milijonov kron«.

NSS je imela občni zbor 25. in 26. marca. Sklenili so, naj se takoj odpravi vsaka tajna diplomacija, naj država uresniči zamisel slovanske državne zveze z Bolgarijo, o Rusiji pa je bilo rečeno, naj vlada priskoči gladujočim v Rusiji na pomoč, čeprav se stranka z boljševizmom ne strinja. »Kjer je denar za wranglovce, mora biti tudi za gladujoče brate v Rusiji.« Občni zbor je obsodil slabo gospodarsko politiko v državi in zahteval revizijo ustave v smislu popolne enakopravnosti vseh treh plemen, ne pa avtonomije v smislu negacije integralnega jugoslovanstva. Terjal je nedeljivo Slovenijo in odpravo zakona o zaščiti države.

Leto 1922 je rodilo v Sloveniji novo stranko, stranko zemljoradnikov, nekoliko na škodo SKS. Konec leta 1921 je skupina dr. A. Novačana okrog časopisa Naša vas v Celju razbila shod

SKS in imela nato v sosedni gostilni »prvi zemljoradniški zbor«. Za novo leto 1922 je predsednik tega zbora Mahen zapisal v Naši vasi, naj bi vsi poslanci SKS odložili mandate, njihovi namestniki pa naj bi se v Beogradu pridružili srbskim zemljoradniškim poslancem. Gibanje za ustanovitev te nove stranke se je začelo v okolici Celja, seglo pa je tudi v okolico Novega mesta, Brežic in Krškega ter celo na Gorenjsko okrog Šenčurja pri Kranju. Povsod tod so začeli ustanavljati kot osnovne organizacijske celice vaške svete.

Program stranke je prinesla Naša vas 16. marca. Po tem programu naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi na zunaj en sam politični narod; glede stranke je bilo poudarjeno, da ni samo politično, temveč tudi strokovno gibanje kmetov in delavcev, da je cilj stranke zadružna država z gospodarskim parlamentom, notranje pa naj državo sporazumno uredijo plemena. Dva dni za tem je bil ustanovni občni zbor slovenske zemljoradniške stranke v Celju, ki je razen ene točke sprejel celoten program zveze srbskih zemljoradnikov. Temeljne organizacijske oblike so postali vaški sveti. Občni zbor je toplo pozdravil HRSS. Že 14. aprila je vodstvo te nove stranke izjavilo, da ni sestavni del zveze zemljoradnikov, ker je ta monarhistična, 23. aprila se je stranka v Pristavi ob Sotli razglasila za Slovensko republikansko stranko. V resoluciji tega zborovanja so izrekli nezaupnico vsem slovenskim strankam, zlasti SKS, SLS in SSJ, ker niso izpolnile obljub, ki so jih dajale pred volitvami. Stranka se bo z vsemi zakonitimi sredstvi bojevala za republikansko vladavino, v kateri naj bi imel vsak od treh narodov svojo lastno državo (konfederacija); vložila je protest proti delitvi Slovenije na dva upravna dela, poudarila je, da je rešitev slovenskih, hrvaških in srbskih delavcev in malih obrtnikov le v zadružništvu, da si želi čim tesnejših stikov s HRSS. Za predsednika stranke je bil izvoljen dr. Anton Novačan.

Ta je 5. maja program dopolnil z izjavo, da bo stranka ohranila katoliško vero brez trohnobe klerikalizma in ohranila slovenski jezik. Ta nova stranka je morala le biti nevarna SLS, saj je Korošec 9. maja poslal k Radiću svojega emisarja, ki ga je poskušal nagovoriti, naj se ne veže z Novačanom, ker se bo SLS v kratkem razglasila za slovensko republikansko stranko in je pripravljena vstopiti v blok s HRSS. Kljub temu je Novačan 12. maja dosegel sporazum z Radićem in ta je ob tej priliki poslal

posebno poslanico. V njej je svetoval, naj Slovenci ustanovijo samostojno republikansko stranko, ki naj bi temeljila »na isti človečanski in kmetski podlagi kot HRSS«. Obe stranki naj bi bili v stalnih stikih in naj bi odborniki obiskovali obojne seje. Ko bo prišel čas, naj bi se Slovenci in Hrvati sporazumeli še s programsko sorodno srbsko stranko. »Mi nočemo stanovske kmečke republike, v kateri bi veljal samo kmet vse, drugi pa ničesar. Mi hočemo kmečko narodno republiko, v kateri je kmet prvi in glavni človek, ker je on v večini, ker največ dela in ker najbolj iskreno veruje v Boga, toda prav ta in takšen kmet lahko živi v sporazumu in ljubezni najprej z delavci, potem z meščani in z vso ostalo družbo.« Novačanovo gibanje se je zdelo nevarno tudi oblasti. Zato je 8. junija prepovedala izhajanje Naše vasi. Novo glasilo, Republikanca, je začel Novačan izdajati šele 2. decembra 1922. V njem je že 7. decembra predlagal celo reformo slovenskega jezika po načelu, piši kot govoriš (z majhnimi razlikami, n. pr. veroval – verovao, išao itd.). V tem čudnem žargonu je potem tudi Republikanec pisal.

Na seji načelstva SLS 21. maja v Celju je poudaril Korošec, da se je položaj za SLS v Beogradu znatno izboljšal, ker je dobila zveze z zemljoradniki in tistimi muslimani, ki so za avtonomijo. V analizi domačega političnega položaja je dejal, da se je koncentracija slovenskih svobodomiselskih strank izjalovila. S SKS je SLS v najhujšem boju, z NSS nima stikov, vendar »včasih gredo z nami, včasih pa so proti nam«, pod Radićevim okriljem so ustanovili Slovensko republikansko stranko. SLS ne more prevzeti Radićevega kulturnega in gospodarskega programa, Radićeva abstinenčna taktika je zakrivila, da nas danes še zatirajo in izžemajo. Če bi bil Radić sodeloval v parlamentu, bi se bilo marsikaj drugače razvijalo. O Šušteršičevi akciji (Moj odgovor) pa je dejal, da je ta doslej SLS samo še koristila?! V resoluciji je bilo poudarjeno, da je za SLS vprašanje republike ali monarhije vprašanje druge stopnje. V SLS lahko svobodno deluje prepričan republikanec pa tudi monarhist. Prvo in glavno vprašanje za SLS je popolna samovlada ljudstva v nerazdeljeni Sloveniji. Tudi je bilo poudarjeno, da je centralistična politika okrepila v SLS republikansko krilo.

Po vsej Sloveniji so se začeli veliki klerikalni shodi za avtonomijo Slovenije. Liberalcem se je 18. maja le posrečil razpust občinskega sveta in tako je Ljubljana dobila vladnega komisarja.

Na shodu JDS 29. maja je Kukovec dejal, da je moč JDS silno potrebna jugoslovanskemu narodu. Toda med slovenskimi liberalci je nastal očiten razkol. Shod zaupnikov JDS je moral konec maja že razpravljati o »klevetah«, ki jih je navedel ravnatelj Jadranske banke Kamenarović proti dr. Žerjavu in mladinom v vodstvu JDS. Slovenski narod je zato zahteval, da je treba »brezpogojno razčistiti notranje razmere v stranki«.

V liberalni stranki je zadivjal hud boj med mladini in starini. »Afera Jadranske banke« je prišla na dan na občnem zboru banke 27. maja, ko je o njej poročal njen ravnatelj Kamenarovič. Takoj so odpustili Avgusta Praprotnika in dr. Kavčnika. Praprotnika so obtožili, da je oškodoval državo za več milijonov pri svinčenem rudniku v Mežici, da je poneveril propagandni fond za koroški plebiscit in večmilijonski fond za organizacijo ljubljanske univerze. Žerjav je takoj močno interveniral v korist obtožencev, preiskava pa je dokazala, da je šel ves ta denar v korist JDS, kar pa iz blagajniških knjig ni bilo takoj razvidno. To in še številni drugi medsebojni očitki so pripeljali do tega, da so se doslej enotni liberalci razcepili v starinsko Narodno napredno stranko (NNS) in mladinsko JDS.

b) Nova cepitev med slovenskimi socialisti

Kako je bilo v tem času z delavskimi strankami? Oktobra 1922 so ustanovili socialisti posebno komisijo, ki naj bi poiskala osnovo za združitev strokovnih organizacij v Jugoslaviji. Socialistično strokovno glasilo Delavec je 13. januarja 1922 zapisalo, da so se delavske organizacije 1919. leta razsule. »Čudo pri celi stvari je to, da so se dokaj edinstvene organizacije razbile ravno pri zedinjevanju, zato je treba vsak korak pri zopetnem zedinjevanju dobro premisliti.« Zedinjevalna konferenca je bila nato 7. in 8. januarja v Beogradu v navzočnosti 64 delegatov iz vseh krajev. Tam so dejali, da je združitev mogoča, in izvolili izvršilni odbor z nalogo izpeljati združitev posameznih poklicev v enotne zveze, katerim naj do kongresa tudi načeljuje kot Glavni radnički savez Jugoslavije. Ta GRS se je postavil na stališče razrednega boja delovnega ljudstva za izboljšanje njegovega gmotnega in družbenega življenja in končnega osvobojenja okov kapitalističnega načina proizvajanja ter na mednarodni vzajemnosti strokovne internacionale v Amsterdamu.

S tem enotnosti vendar niso dosegli, ker je bivše »neodvisno« delavstvo (komunisti) – tako je pisal Delavec – začelo snovati neodvisne delavske sindikate. To je pokazalo veliko delavsko zborovanje 15. januarja v Beogradu. Tam so komaj ustanovljeni GRS obsodili, prav tako tudi SSJ, ker je s pomočjo svoje zaveznice – policije ugrabila imovino delavskega razreda. Zborovanje je pozdravilo ustanovitev Medzveznega strokovnega odbora, ki ga je razglasila centrala neodvisnih sindikalnih organizacij, Centralno sindikalno radničko veće Jugoslavije (CSRVJ).

Tako sta poslej obstajali dve sindikalni centrali, komunistično CSRVJ in socialistični GRS. Na velikem zborovanju »ljubljanskega proletariata vseh struj« 19. februarja je predložil eno resolucijo Zvonimir Bernot, drugo pa komunist Makuc. O Bernotovi so zapisale Delavske novice, da bi jo lahko podpisal upravni svet vsake moderne velike banke. Resolucija, ki jo je predložil Makuc, je najprej ugotavljala, da so plače in mezde ljubljanskega proletariata za okoli 100 % nižje od zagrebških in beograjskih, in to zato, ker se delavci »ne zavedajo, da si jih more proletariat izboljšati le v razredno zavednih strokovnih organizacijah«. Shod je zahteval svobodo in pravico združevanja strokovnih organizacij v vseh državi.

Prav takrat je začela delovati Zveza rudarskih delavcev v Trbovljah; sredi februarja je izdala razglas, kjer je med drugim dejala: »Če ne bomo delovni in požrtvovalni, bomo izgubili še to, kar smo si z velikimi boji priborili.« Na velikem zboru Zveze 24. februarja v Trbovljah se je zbralo čez 4000 rudarjev. Zahtevali so popolno pravico združevanja in delovanja strokovnih organizacij.

Glasilo slovenskih avtonomistov Avtonomist (frakcija Lončar-Prepeluh, ki se je že odcepila od socialistov), je 26. avgusta 1922 zapisalo, da so »delavske stranke razbite in politično neorientirane. Sam pripadnik socialističnega kluba (E. Kristan) je pristopil v vladno službo kot uradnik izseljencev v Ameriki.« Če pustimo E. Kristana ob strani, je imel Avtonomist le prav, ko je pisal o razcepu v delavskih strankah. Staro socialno demokratsko glasilo Naprej je 2. junija zapisalo, da je stranka (SSJ v Sloveniji) čista in njen član samo tisti, ki priznava progresivno strankino članarino (ki plačuje članarino po višini svojih dohodkov, torej poslanec tudi od svojih dnevnic), kompromisarjev in koritarjev

v stranki ni več. Dobili bomo nov tednik Zarjo, izdajale pa jo bodo »žrtve«, ki jih je naredil red in disciplina v stranki.

Tako je doslej vsaj kolikor toliko enotno nekdanje socialno demokratsko ali socialistično gibanje doživelo ponovno cepitev (prvi razkol so povzročili že omladinci, drugega znana cepitev v desno in levo, tretjega pa so povzročili avtonomisti). Ta novi razcep naj bi bila povzročila progresivna strankina članarina; konec maja je spor že toliko dozorel, da je pokrajinsko načelništvo SSJ za Slovenijo (izvoljeno na kongresu v Trbovljah) izključilo nepokorne člane Kopača, Kisovarja, Kocmurja, dr. Periča in dr. Jelenca; ti so takoj sklenili izdajati novo glasilo Zarja. Prva številka je izšla že 3. junija in je zapisala v uvodniku, da so zavladale v delavskem gibanju v Sloveniji anarhistične razmere in da se je že nekaj časa pojavljala demagogija in »lov na instinkte«, kar je sicer velika večina socialističnega in komunističnega proletariata obsojala. Naloga Zarje bo, da povede ali vsaj pomaga povesti delavsko gibanje iz tega blata in da sodeluje pri ustvaritvi enotne fronte razredno zavednega proletariata. Zato bo stala Zarja odločno na razrednem stališču in bo lojalna do poštenega sodelovanja v proletarskem gibanju drugih nians, »toda bojevali se bomo z vso energijo proti nepoštenemu boju ljudi, ki hočejo zavajati delavstvo v medsebojne boje z raznimi frazami«. Uvodnik je poudaril, da se skupina še vedno podreja statutu SSJ, na podlagi katerega tudi more izdajati novo glasilo.

Na seji pokrajinskega odbora SSJ 28. in 29. junija so sklenili, da morajo poslanci, ki so zaostali s plačevanjem strankine članarine, poračunati članarino tudi od poslanskih dnevnic, in to v enem mesecu. Dalje je bilo rečeno, da dajejo bivši krajevni politični organizaciji SSJ v Ljubljani (Perič-Kocmur), ki je bila zaradi tega neplačevanja črtana iz stranke, možnost popraviti svojo napako tako, da v enem mesecu predloži obračun ter stopi kot sekcija krajevne politične organizacije SSJ v Ljubljani v stranko, za naprej pa se drži obveznosti trboveljskega organizacijskega pravilnika zadnjega kongresa. Prizadevanje mariborske okrožne organizacije SSJ po ustanovitvi samostojne oblastne organizacije SSJ pa pokrajinski odbor ni priznal za koristno in je zahteval, da se morajo Mariborčani držati trboveljskega statuta.

Cepitev se je torej nadaljevala in za Ljubljančani so prišli še Mariborčani! Pokrajinski odbor SSJ je 22. septembra ugotovil, da niso ubogali sklepov z dne 29. junija niti Ljubljančani niti

Mariborčani, ki so med tem že začeli izdajati svoje glasilo Enakost, katere prva številka je izšla 4. avgusta. Seja je sklenila vse izključiti. Mariborčani so odgovorili, da sprejemajo izključitev na znanje, vendar ostajajo še naprej – čeprav izključeni – sestavni del SSJ. Nerazumljivo pa je, zakaj so se Mariborčani razglasili za glavni odbor (kasneje oblastni odbor) vseh socialističnih organizacij v mariborskem okrožju.

Kaj je torej pridobil delavski razred v Sloveniji jeseni 1922? Tri socialistične frakcije, ki so bile še močno sprte med seboj. Ena je bila frakcija okrog Napreja, imenovana tudi Bernotova, ki si je upravičeno lastila funkcijo pokrajinskega odbora SSJ za Slovenijo, druga frakcija so bili ljubljanski Zarjani ali Peričevci, tretja pa je bila mariborska frakcija okrog glasila Enakost ali Korunovci (po izdajatelju Enakosti advokatu dr. Milanu Korunu).

Ob vseh teh razprtijah je v revirjih izbruhnil velik štrajk. Revirski komunisti so že v prvomajskem razglasu zahtevali odpravo vseh protidelavskih zakonov, zlasti zakona o zaščiti države, svobodo združevanja, zborovanja in štrajka, enotno akcijo proletariata proti kapitalu, enotno proletarsko fronto v vsaki deželi in v internacionali, navezavo gospodarskih in diplomatskih stikov s Sovjetsko Rusijo itd. Dne 14. maja so rudarji na shodu v Trbovljah zahtevali, naj ukrene TPD vse potrebno, da ji bo železnica plačala premog in da bo lahko TPD zvišala mezde; 2. junija so se začeli TPD in delavski zastopniki v Ljubljani že pogajati. TPD je odklonila vsako pogajanje, dokler bi ji železnica ne plačala razlike v cenah premoga. Pripravljena bi bila zvišati mezde za okrog 10 kron na dan, a to šele takrat, če bi ji vlada dovolila zvišati cene premogu. Zvišanje mezd za približno 10 kron na dan bi po mnenju TPD ustrezalo zvišanju cen življenjskih potrebščin. To so rudarski zastopniki odklonili, 21. junija pa se je Zveza rudarjev pritožila pri raznih ministrih. Ti so veliko obljubljali, a nihče ni ničesar naredil. Ponovno so se pogajali 24. in 25. julija v Ljubljani. Delavski zastopnik Stefanovič (urednik Delavskih novic) je zahteval, naj se pogajajo na podlagi eksistenčnega minimuma. Po dolgih debatah so sestavili tri tabele življenjskih potrebščin, po katerih so delavci zahtevali zvišanje mezd za 100 %, zastopnik vlade za 70 %, zastopnik TPD pa za 10 %. Zastopniki vseh treh sindikalnih organizacij (komunistične, socialistične in klerikalne) so pristali na vladni predlog, TPD pa je vztrajala pri svojem. Zato je vladni zastopnik predlagal kompromis, zvišanje

mezd od 20 do 30 %, na to pa niso pristali delavski zastopniki. Vendar je TPD sama in brez pogajanj 29. julija zvišala 20 kron za šiht in 30 % za akord, s tem pa niso dosegli povprečnega življenjskega minimuma. Zveza rudarskih delavcev je odgovorila, da zahteva zvišanje, kot ga je prvotno predlagala vlada (za 70 %), pozvala je delavce, naj ohranijo mirno kri, naj se ne pustijo hujskati, naj se vzdržijo uživanja vseh alkoholnih pijač, naj se omejijo le na najnujnejše potrebe, naj si pripravijo vsaj za dva meseca prehrane in naj zbirajo za obrambni fond Zveze rudarjev. Zveza je izdala 6. avgusta nov razglas. Odločno je nastopila proti TPD, ki »hoče svoje delavstvo popolnoma izstradati in tako obsoditi na smrt in jetiko«. Zadnjikrat – pravi razglas – pozivamo vse odločilne faktorje, da v osmih dneh rešijo rudarsko vprašanje ali pa naj poskrbijo delavcem sredstva in potne liste, da se bodo mogli izseliti. Posebna rudarska delegacija je 14. avgusta obiskala ministra za socialno politiko. Ta je zatrjeval, da zadeva ne sodi v njegovo področje, obljubil pa je vplivati prek rudarskega glavarstva na TPD, da bi ta stopila v obvezna pogajanja. Dejal jim je celo, da preostane rudarjem samo še razredni boj, če so izčrpana vsa sredstva.

Ker TPD ni pristala na pogajanja, je 2. avgusta izbruhnil štrajk. Zveza rudarskih delavcev je pozvala rudarje, naj se preselijo na kmete in si tam zaslužijo vsakdanjo hrano, vsi pa naj do skrajnosti varčujejo. Od 25. do 27. avgusta so se začela pogajanja. Pogajanja je vodil sam kraljevi namestnik za Slovenijo Ivan Hribar. Spočetka so potekala mirno, ko pa so začeli določati življenjski minimum, so se zaostrila, TPD in Hribar sta bila mnenja, da ni treba zviševati družinskih doklad, obenem pa je Hribar grozil s silo, namigaval na aretacije in vojaštvo. Končno so zastopniki vseh treh strokovnih organizacij sprejeli Hribarjev posredovalni predlog, da družinskih doklad ne povečajo in se vsota, za katero bi se morale povečati družinske doklade, delno všteje v minimalne mezde.

Tako so sklenili pogodbo. Ostale so štiri kategorije delavcev, ki so začele dobivati od 28. avgusta dalje naslednje minimalne mezde: kategorija A 92 kron, B 83 kron, C 70 kron in D 57 kron. Ostala je osebna draginjska doklada 27 kron za šiht; v dosedanji višini je ostal nabavni prispevek (za rudarski konsum) za delavce in družinske člane. Prav tako je ostala dosedanja stanarina in družinske doklade. Sorazmerno kot minimalne mezde

so povišali minimalne plače in akorde. Končno je bilo v pogodbi rečeno, naj pred potekom dveh računskih period (po štiri tedne) rudarsko glavarstvo v Ljubljani pokliče zastopnike delavcev in TPD, da bi sklenili novo pogodbo, če bi se zvišale oziroma znižale cene življenjskih potrebščin.

Tako so delavci odšli 28. avgusta na delo, čeprav jih je TPD že 22. avgusta, to je pred začetkom pogajanj, vse odpustila. Zanimivo je, kako je na štrajk reagirala slovenska buržoazija. Jutro je 24. avgusta zapisalo: »V kolikor prihajajo pri trboveljski stavki v poštev čisti bančni interesi, nima javnost nobenega vzroka zavzemati stališče niti za eno niti za drugo banko. Pri vprašanju stavke sploh ne gre za to, kdo je na strani družbe in kdo ne. Po obstoječih zakonih pristoja njej kakor vsakemu drugemu pravica svobodno določati cene premogu, te pa stoje v relaciji z rudarskimi mezdami. Gotovo pa ni vseeno družbi, ako se ji dela krivica v moralnem pogledu, ker se slika javnosti njeno razmerje do delavstva kot skrajno nečloveško ... Mi smo razbili demagoštvo peščice plačanih agentov, ki so na brezvesten način in lahkomiselno pognali rudarje v stavko.« Jutro je torej branilo TPD. Nasprotno pa so skušali klerikalci izrabiti štrajk za boj proti liberalni buržoaziji, zato so se »načelno« postavili na stran rudarjev. Slovenec je 24. avgusta napisal, da Jutro hujska proti rudarjem, kar je zločin. 27. avgusta pa je zapisal: »Korak trboveljskih rudarjev, ki so končno hoteli, da se vsakemu delavcu prizna vsaj pravica do življenja, pozdravlja vsakdo in želi, da se jim to prizna in da se njihov boj konča z zmago.«

Zakon o zaščiti države je zalotil takratno vodstvo KPJ nepripravljeno. Le preveč je bilo obremenjeno s socialno demokratskimi idejami, zato si ni znalo pridobiti revolucionarnih zaveznikov, pričakovalo je izbruh evropske revolucije in se povsem izoliralo od naprednih meščanskih sil, ki so bile vedno bolj proti velikosrbski hegemoniji. Tudi v namestniškem izvršilnem odboru so izbruhnili notranji spori, septembra 1921 pa je nastal na Dunaju še nov vodstveni organ, tako imenovani zagranični komitet. To dvojno vodstvo je silno oteževalo vsako pravo revolucionarno delo, v obeh vodstvih sta se izoblikovali dve struji, in sicer leva ter desna. To je bilo jasno čutiti na 1. državni konferenci KPJ od 3. do 17. julija 1922 na Dunaju; te se je udeležilo 21 delegatov. Levica (Kaclerović) je zahtevala, naj ustanove enotno vodstvo, ki pa se mora vrniti v domovino. Temu je nasprotovala

desnica (Sima Marković). Ostro so se sporekli, levica je zapustila konferenco, desnica pa je izvolila novo desničarsko vodstvo KPJ. Kominterna je pretresala zadeve v KPJ šele na 4. kongresu novembra 1922, a ni dobro poznala razmer v Jugoslaviji. Levica je začela v domovini ustanavljati legalno stranko ilegalne KPJ, katere ustanovitev so sklenili decembra 1922.

Opozicija je vložila v skupščini 27. aprila 1922 novo interpelacijo na vojnega ministra: kdo je zakrivil smrt 30 000 rekrutov ob umiku čez Albanijo leta 1915 in ali je vojno ministrstvo že končalo preiskavo o tem? Nastalo je burno prerekanje, končno so afero odstavili z dnevnega reda. Vojni minister Vasić je kričal, da ne dovoli, da bi govorili, da vladajo v vojski škandalozne razmere. Poslanec Ivanić pa ga je prekinil: »Kako to vi, gospodine, govorite? Vi niste ovde u kasarni!« Začel se je velik hrup in predsednik je moral zaključiti sejo. Tudi v debati o zakonskem načrtu o ministrski odgovornosti 27. maja so se hudo sporekli in poslanec Ivanić je zagrozil vladi: »Treba motkom da vas isteramo iz skupštine!« Na seji 23. junija je zunanji minister Ninčić priznal, da v Beogradu še vedno obstaja rusko poslaništvo, ki pa ne zastopa uradne Rusije. Poprej je zastopalo Kolčakovo vlado, sedaj pa je kar nekako ostalo.

Dne 23. junija se je začela debata o proračunu za l. 1922-23. Med razpravo 7. julija se je oglasil tudi dr. Trumbić in dejal, da bo glasoval proti in bo s tem izrazil nezaupnico vladi ter režimu. Režim je vrgel iz skupščine eno od najmočnejših strank (KP), a ker je sodišče ni obsodilo, bi se morali poslanci vrniti. Ta režim je moral še 28. junija 1921 kupovati glasove, da je bila izglasovana njegova ustava. V državi ni pravne varnosti, vlada velika korupcija, vse je le povečana Srbija. Predlog proračuna so 14. julija v načelu sprejeli s 164 proti 44. Vzporedno s proračunsko debato je tekla tudi razprava o najemu posojila milijon dolarjev. Finančni minister je 20. julija dejal, da bo imela ta pogodba o posojilu z ZDA »političen pomen prvega reda«. Denar bodo porabili le za produktivne namene in zdravi dolarji bodo dali večjo vrednost dinarju. Del posojila je namenjen za izgraditev jadranske železnice in drugih železnic, manjši del pa bo dobila vlada za svoje potrebe. Opozicionalni poslanci so posojilu oporekali in 21. julija je poslanec v opoziciji Nikola Uzunović dejal, da smo lahko kljub slabim železnicam izvozili vse, kar smo imeli. Vendar je proti posojilu glasovalo le 18 poslancev.

Živahnejša je bila podrobnejša proračunska debata. V debati o proračunu notranjega ministrstva so 24. julija poudarjali, da je slab položaj v Črni gori, kjer so odšli v gore pošteni ljudje, boječ se slabih uradnikov in teroristov in kjer vladajo »kud i kamo gore svireposti i nečovečnosti, nego su vladale za vreme austrijske okupacije«. Nič bolje ni bilo v Makedoniji, kjer je vladal najslabši uradniški »ološ« in so okrajni glavarji prejemali podkupnino tudi od bolgarskih četnikov. V debati o proračunu zunanjega ministrstva so 26. julija poudarjali, da je zunanja politika slaba in nejasna, da je parlament o njej premalo obveščen in da Pašić dela po svoje. Poslanec SLS dr. Hohnjec je zahteval navezavo stikov s Sovjetsko Rusijo. »Rus, četudi je boljševik, je naš slovanski brat.« Grajal je preveliko popustljivost do Italije in poudaril trpljenje Slovencev na Koroškem in pod Italijo. Tudi E. Kristan je dejal, da je zunanja politika nekakšen misterij, o Italiji je dejal, da je naša največja sovražnica in da sta Trst in Zadar odskočni deski za prodiranje Italije globlje na Balkan, kjer imajo interese tudi druge velike sile in se zato lahko ustvari nevarno vojno žarišče. Velika neumnost bi bila čakati na padec režima v Sovjetski Rusiji in šele potem navezovati z njo diplomatske odnose.

V debati o proračunu vojnega ministrstva 27. julija so zlasti poslanci SLS zahtevali znižanje kadrovske vojske, odpravo veliko višjih oficirjev (1984 generalov in vojvod!) in znižanje kadrovskega roka. Kritizirali so prevelike postavke – milijardo in 181 milijonov dinarjev – medtem ko naj bi ves proračun znašal 7 milijard. Dalje so kritizirali pretepanje v vojski, neenako ravnanje s slovenskimi in hrvaškimi oficirji, velike zaslužke vojnih liferantov. Zahtevali so, naj Wranglovo vojsko preženemo čez mejo. Vojni minister je krčevito branil proračun in dejal, da je spričo draginje še majhen, da so plače oficirjev majhne (komandant armije dobi na mesec z vsemi dodatki le 2500 din) in da kadrovskega roka absolutno ne smejo znižati (»onda vi vodite vojsku ne mi«!). Končno so proračun sprejeli tudi v podrobnostih s 162 proti 48.

Jesen 1922 je prinesla spor tudi v doslej enotni jugoslovanski JDS. Spoprijela sta se Lj. Davidović in Sv. Pribičević. Na ta spor je opozoril že Korošec 8. oktobra na shodu v Celju in Šoštanju, ko je ostro napadel proračun vojnega ministrstva in pravilno

dejal, da bo šlo veliko od tega proračuna za nakup starega orožja, ki bi se »ga neka druga moderna država rada znebila na račun naše države«. Ni težko uganiti, da je Korošec pri tem mislil Francijo.

c) Občinske volitve v Ljubljani in Zveza delovnega ljudstva

Začele so se priprave za ljubljanske občinske volitve. Kako je bilo z zadnjimi volitvami, smo slišali; seveda so se začele na volitve vestno pripravljati vse stranke. Nobena pa v Ljubljani ni bila tako močna, da bi bila lahko sama zmagala. Prvi so začeli akcijo liberalni starini (Ravnihar in Triller) in 13. oktobra sklenili, da bodo za volitve iskali sodelovanje z NSS, »ako se hoče ljubljansko občino zopet zasigurati napredni stvari«. NSS je na to pristala in tako so starini in nacionalni socialisti sklenili koalicijo. Nova pravda je 20. oktobra opravičevala to koalicijo z nedemokratičnim volilnim redom, dejala pa je, da se bo »koalirala s poštenjaki«. Tako so ustanovili volilno politično formacijo, Jugoslovansko zajednico, in 21. oktobra izdali volilni razglas. V njem so zahtevali rešitev hrvaškega vprašanja, vprašanje nedeljivosti Slovenije in najširše narodne samouprave in korenito iztrebljenje korupcije in terorizma iz javnega življenja in državne uprave. »Tudi v Sloveniji morajo izginiti iz našega javnega življenja politični poslovni ljudje, politično dobičkarstvo in parazitstvo in zavladati mora stara slovenska načelnost in poštenost.« Jugoslovanska zajednica je 31. oktobra postavila svoje kandidate (dr. Ravnihar, J. Tavčar, prof. dr. Kušej in znani ljubljanski zdravnik dr. Šlajmer), 12. novembra pa je izdala svoj komunalni program; v njem je zahtevala, naj postane Ljubljana gospodarsko in kulturno središče, da v občinski zastop ne spadajo brezplodni strankarski boji, temveč in predvsem pozitivno gospodarsko delo. Dalje je program terjal nedeljivo Slovenijo, saj je življenjske važnosti za Ljubljano, najširšo občinsko avtonomijo itd.

Kaj pa liberalni mladini? Ti so se najprej poskušali spraviti s starini, ko pa se jim to ni posrečilo, so jih začeli precej ostro napadati in so 18. oktobra postavili svojo listo, katere nosilec je bil dr. ing. Milan Vidmar. O tej listi je Jutro zapisalo, da je »krasen dokaz discipline, ki vlada v stranki. Na čelo se je postavil eden najodličnejših mož naše Ljubljane ... in v pravi demokratski harmoniji se vrstijo uslužbenci in gospodarji poleg pre-

prostih delavcev, posebno številno pa zastopniki javnih in privatnih nameščencev ter naprednega obrtništva«. Mladini so začeli 23. novembra izdajati celo posebno glasilo Napredna Ljubljana; tu je v prvi številki prof. Vidmar zapisal, da je treba privezati na Ljubljano trgovino in industrijo, kajti iz tega izvirajo vsi gospodarski problemi ljubljanske občine. Načelstvo JDS je izdalo 1. decembra napredni Ljubljani razglas; v njem je dejalo, da divja volilni boj z vso srditostjo. »Vendar pa sta se žalibog zagrizli druga v drugo z največjo ljutostjo baš obe napredni fronti, dočim stoji glavni sovražnik, klerikalna in komunistična koalicija skoro neopazno v ozadju ter se zahrbtno pripravlja na naskok.«

Volilna koalicija liberalnih starinov in NSS nas ne more presenetiti, pač pa volilna koalicija SLS, komunistov okrog Delavskih novic in socialistična Zarjanska ali Perićeva frakcija. Tu je vodstvo SLS pokazalo precejšnjo premetenost in poslalo v boj svojo sindikalno centralo JSZ, ki naj bi se povezala z ljubljanskimi komunisti in socialisti ter s pomočjo teh zavzela staro ljubljansko liberalno občinsko trdnjavo. Komunistične Delavske novice so 5. oktobra zapisale, da so občine v rokah vladajočega razreda, dokler vlada kapitalistični sistem in oblast kapitalistov. Toda tudi proletariat se mora aktivno udeleževati volitev, parlamentarnega in gospodarskega dela v občinah, kajti s tem si »vzbuja razredno zavednost, razkrinkuje surovo eksploatacijo kapitala in diktaturo kapitalističnega razreda ter s pozitivnim delom za gospodarske in socialne zahteve delovnega ljudstva na eni strani manifestira ustvarjajočo voljo in sposobnost proletariata, na drugi strani pa jasno dokaže, da je kapitalistični sistem glavna ovira za vsako važnejšo, odločilnejšo gospodarsko in socialno pridobitev delovnega ljudstva«.

Citat je nekoliko dolg, a je potreben, če hočemo razumeti izhodišče takratnih ljubljanskih komunistov, ki je bilo – po današnjih merah – pravilno. Dalje so zapisale Delavske novice, da se mora proletariat brezobzirno boriti proti meščanskim strankam, in ne glede na to, ali so te stranke na vladi ali v opoziciji. Zato morata proletariat in delovno ljudstvo najti podlago za ustanovitev enotne proletarske fronte, za proletarski blok, ki more v danih razmerah z enotno taktiko in enotnimi akcijami nuditi dovolj odpora nasilju kapitala. Tako enotno fronto morajo vzpostaviti tudi v občinah. Toda bilo bi oportunistično ustvarjati enoten blok opozicionalnih strank samo zato, da bi zavzeli občino, pri-

dobili večino občinskih mandatov, ne da bi se popolnoma sporazumeli o komunalnem programu, o enotni taktiki in enotnih akcijah. Tak blok bi mogel koristiti samo eni meščanski stranki na škodo druge, od tega pa delovno ljudstvo ne bi imelo trajne koristi. Tak blok bi tudi razpadel pri reševanju prvega socialnega vprašanja in bi tako samo kompromitiral idejo enotne fronte, to pa je v sedanjem položaju edino sredstvo za enoten boj in uspešno obrambo proti reakciji.

Enotni proletarski blok v občini mora biti osnovan na enotnem komunalnem programu in na enotni taktiki ter akciji za izvedbo takega programa. Vendar bi mogel razredno zavedni proletariat sodelovati v takem bloku le pod dvema pogojema: 1. da ni v bloku nobene skupine, ki ne bi bila izrazito proletarska, in 2. da so v bloku samo skupine, ki načelno pristajajo na tele minimalne zahteve komunalnega programa: boj za odpravo vseh zakonov, ki posredno ali neposredno kršijo načela občinske uprave, predvsem pa protiustavnega zakona o zaščiti države, boj za vpeljavo proporcionalnega občinskega volilnega reda, boj za aktivno in pasivno volilno pravico obeh spolov od 21. leta starosti itd.

Na ta predlog Delavskih novic so 21. oktobra odgovorili Zarjani, da je enoten nastop mogoč glede enotnega komunalnega programa, glede drugih vprašanj pa se stranke med seboj ne morejo vezati in morajo ohraniti svobodne roke. Skupni komunalni program naj bi bil po mnenju Zarjanov: 1. na političnem področju: boj za popolno avtonomijo ljudstva, boj za najširšo občinsko samoupravo (državna oblast naj bi imela le pravico ugovora proti nezakonitim dejanjem, o vprašanjih nezakonitosti pa naj bi odločalo sodišče), občina naj bi imela svojo policijsko oblast itd.; 2. na socialnem področju: popolna svoboda združevanja, dostojna življenjska eksistenca vseh občinskih uslužbencev in nameščencev itd.; 3. na področju stanovanjske politike: zidava malih hiš in stanovanj za delavce in nameščence itd. Program je dalje govoril še o gospodarski, zdravstveni, finančni in prosvetni politiki, o zaščiti dela ter o zaščiti mladine.

Na oba programa je v glavnem pristala po svoji JSZ tudi SLS in tako so ustanovili volilni blok Zveze delovnega ljudstva; ta je izdal 26. oktobra volilni proglas,v njem pa je bilo med drugim rečeno, da je »edina pot enotna fronta delovnega ljudstva za posamezne konkretne cilje, ki jih je doseči na političnem, go-

spodarskem in socialnem polju v skupnem boju proti obstoječi reakciji in eksploataciji«. Izrecno je bilo v proglasu poudarjeno, da ta enotna fronta ne odpravlja načelnih razlik med posameznimi skupinami. Postavili so kandidatno listo Zveze delovnega ljudstva, na njej pa dr. Periča, Makuca, Kremžarja, dr. Stanovnika, dr. Lemeža, Mihevca i. dr. Zvezo je ostro napadel v tržaškem Delu (glasilu KPI) ing. Guštinčič, in zapisal, da so delavski razred v Sloveniji spravili na blodna pota Klemenčič, Stefanovič, Lemež in Fabjančič. »Politični kozli, ki jih ti švigašvagarji v delavskih vrstah streljajo, izzivajo že dolgo resno kritiko, odnosno svarilo proletarcem.« Dalje je trdil, da hočejo ti strahopetni politikastri zaradi svojih mandatov zavleči razredno zavedni proletariat v volilno akcijo, ki ne pomeni za proletariat Slovenije nič manj kot podrepništvo klerikalnim disidentom. Nato je ing. Guštinčič razložil, kdaj in s kakšnimi pogoji lahko sodeluje revolucionarni proletariat tudi z reformističnimi in konfesionalnimi strankami. Prvič, če je na tem, da preide državna (kapitalistična) oblast izključno v delavske roke, in drugič, če gre za neposredno obrambo konkretnih delavskih pravic (n. pr. osemurnega delavnika, ohranitev mezd itd.). Občinske volitve – pravi ing. Guštinčič – pa so za nas neznatnega pomena. Bile bi brez pomena tudi takrat, če bi bilo pričakovati, da bo imelo delavstvo v občinski upravi večino, ker nam ta ne more nič pomagati. Razredno zavedni proletariat gre na občinske volitve le, če hoče prešteti svoje glasove ali pa preizkušati svojo bojno sposobnost. Opozicija, ki nastaja proti temu političnemu šarlatanstvu v delavskih vrstah Slovenije, je torej na pravi poti in ji lahko proletariat Slovenije mirno zaupa. Njena deviza je prava: ali gre razredno zavedno delavstvo v Sloveniji samostojno v volilni boj ali pa se volitev zdrži.

Zarja je odgovorila 11. novembra, češ da je prav, ako se organizira ves proletariat, ki bo takrat, ko bo številčno močan, prevzel oblast in uravnaval družbo po svojih načelih. S tako združitvijo se krepi in pospešuje prihod socialne revolucije. Svetovna vojna in ruska revolucija sta omajali meščanske stranke tako, da je bilo »danih mnogo slučajev možnosti sodelovanja s socialističnimi strankami«. Ker je bil občinski odbor razpuščen, je bilo treba poseči po obrambnem sredstvu, in smo na podlagi komunalnega programa sklenili koalicijo, ki bo ta program uresničila. To zadnje ni bilo v skladu z mnenjem Delavskih novic, ki

so že 2. novembra zapisale, da odklanjajo politiko koalicije zlasti z meščanskimi strankami. Razredno zavedni proletariat vodi lahko samo politiko enotne fronte, politiko konkretnih akcij, ki so jasno začrtane. Del proletariata stoji pod vplivom krščansko-socialističnih idej in malomeščanske mentalitete o mirnem sožitju razredov, drugi del pa živi v utvarah reformizma. Zato ni bila ustvarjena nobena koalicija s tema deloma proletariata, temveč le »enoten blok, to je, da sprejmejo minimalne zahteve komunalnega programa, enotno taktiko in enotno akcijo za izvedbo tega programa«.

Bernotovci in konzorcij upokojencev so sestavili 22. novembra svojo listo in v volilnem razglasu poudarjali, da je prvenstvena naloga občine celiti rane, ki jih je prizadejala svetovna vojna.

Ostane nam še skupina okrog Avtonomista, ki je dan pred volitvami izjavila, da – če hoče iti kdo na volitve – more izbirati med štirimi listami. Mladi liberalci in SSJ sta centralistični stranki, Jugoslovanska zajednica pa je koalicija disidentov JDS in NSS. Prvi so odgovorni za razpust občinskega sveta in za sprejetje vidovdanske ustave, drugi pa so bili za delitev Slovenije v dve oblasti. Tudi Zvezi delovnega ljudstva je očital Avtonomist, da se ni upala ali pa ni hotela javno nastopiti za zakonodajno avtonomijo Slovenije, temveč je uporabljala samo besedo samoodločba. Avtonomistom torej ni ustrezala nobena od teh štirih volilnih skupin, vendar pa so poudarili – ker so bile volitve v znamenju protesta proti centralističnemu nasilju – naj njihovi pristaši le volijo Zvezo delovnega ljudstva, ker je »v svojem bistvu še najbolj protirežimska«. Druge manj pomembne politične formacije v Ljubljani, kot NRS in SKS, so se odločile voliti Jugoslovansko zajednico.

Tako so za volitve postavili štiri liste. Volilni boj je bil hud. Liberalni volilni list je dražil klerikalce: »Sumus ex grege Christi, pa gremo s komunisti.« Ali pa: »Povsod doslej so boljševiki, brezverstva bili učeniki, samo v Ljubljani z jezuiti sklenili skupno so voliti.«

Kar je bilo – spričo razkola z liberalci – pričakovati, to se je tudi zgodilo. Slovenec je lahko 4. decembra zapisal: »Včeraj je bil dan sodbe in obsodbe. Pošteni delovni stanovi, delavci, uradniki, obrtniki so včeraj vzeli v roke bič, katerega so spletli zanje demokrati, in so jih z istim bičem natepli.« Jutro je 4. decembra zapisalo, da so zmagali klerikalci in komunisti po krivdi demo-

kratov, Slovenski narod pa je 5. decembra menil, da je volilni rezultat dokazal, da je politika Ravniharjeve skupine pravilna, ker je navezala stike z NSS. Dne 5. decembra se je oglasil tudi Bernotov Naprej: »Malo nas je ljubljanskih socialistov, a ko smo gledali, kako se vozijo v bogatih avtomobilih po Ljubljani komunisti in Zarjani v bratskem objemu s klerikalci, smo imeli vsi veliko zadoščenje, da nas je sicer malo, a da smo ohranili naš rdeči prapor čist!« Pucljev Kmečki list je 6. decembra zapisal, da je zmagala v Ljubljani najbolj nemoralna zveza in da so ta dan storili največjo sleparijo, kar jih pozna slovenski narod. Zgodila se je celo ta nezaslišanost, da je ljubljanski škof volil komuniste. Tako torej od 3. decembra dalje vera ni več v nevarnosti pred komunisti.

Delavske novice so 7. decembra zapisale, da so 3. decembra storili samo en korak v boju za delavske pravice in življenjske potrebščine. Le takrat bodo lahko izvedli komunalni program, če bo občinske odbornike Zveze delovnega ljudstva proletariat podprl »s svojo odločno voljo, boriti se potom svojih organizacij ... Zato ustvarjajte to enotno fronto proletariata po tovarnah, podjetjih in strokovnih organizacijah v boju za pravico združevanja in stavke, v borbi za vsakdanji kruh, v borbi zoper rastočo draginjo.«

Od 12 089 volilnih upravičencev v Ljubljani je volilo 8986. JDS je dobila 1822 glasov ali 5 odbornikov, Zveza delovnega ljudstva 3952 glasov ali 35 odbornikov, SSJ 295 glasov ali 1 odbornika in Jugoslovanska zajednica 2917 glasov ali 8 odbornikov. Ne da se torej tajiti, da so bili ljubljanski liberalci poraženi samo zaradi razcepljenosti! Ožje volitve župana in podžupana so bile 27.januarja 1923. Za župana so izvolili dr. Periča (dobil je 33 glasov, 13 glasovnic je bilo praznih), za podžupana pa dr. Janeza Stanovnika (31 za, 15 praznih).

V narodni skupščini se je 11. novembra 1922 spet vnela huda debata. Vojni minister je namreč predlagal izreden kredit 800 milijonov dinarjev za oborožitev vojske, čeprav je bila že v rednem proračunu velikanska postavka. Vojni minister je tudi zahteval skrajšan postopek in ga utemeljeval z nujni potrebami modernejše oborožitve vojske. Poslanec Djonović je dejal, da ne bomo mogli vojske oborožiti v petnajstih dneh, če bo dežela v nevarnosti. Če prejšnje vlade armade niso dovolj oborožile, potem kredit sicer dajmo, a hkrati postavimo vse bivše vlade pred sodišče. Poslanec

Avramović je menil, da dajejo od rednega proračuna za vojsko Belgija 6 %, Italija 13 %, Anglija 17 %, Francija 20 %, Švica 28 %, Jugoslavija 31 % in potem je samo še Japonska s 40 %. Predlog je močno podpiral tudi zunanji minister Ninčić, češ da velja država v zunanji politiki toliko, kolikor je močna. Tudi Pašić je zagovarjal predlog, tako da so ga končno izglasovali s 146 proti 32 glasovom. Nato je Pašić 4. decembra odstopil z vso vlado, 16. decembra pa je skupščini predstavil novo. To je bila vlada, sestavljena samo iz radikalov, vanjo pa je od Slovencev prišel dr. Niko Zupanič. Nato so v skupščini prebrali kraljevi ukaz o razpustu skupščine in o razpisu novih volitev za 18. marca 1923.

č) Priprave in volitve v narodno skupščino

Dne 11. decembra 1922 se je vrnil v Ljubljano dr. Ivan Šušteršič. Verjetno je Pašić pristal na njegovo vrnitev, da bi z njim miniral vsemogočnega Korošca, a se je zmotil. Glasilo Orjuna je 12. decembra zapisalo: »Z ozirom na dejstvo, da se nahajajo v naši državi še večji izdajalci, vas puščamo v miru, pač pa bomo bdeli nad vsakim vašim korakom.« Tudi klerikalni Domoljub se je spomnil Šušteršica in 10. januarja 1923 zapisal, da se je Šušteršič vrnil s pomočjo SKS, liberalcev in radikalov in da bi »Pašić vse dal, če bi mogel razbiti tudi SLS, kot ja razbil demokrate, zemljoradnike in vse svoje nasprotnike«. Domoljub je še poudaril, da med SLS in Šušteršičem ni več nobenega mostu.

Jugoslovanski poslanski klub (klerikalci) je – že v pripravah za volitve – izjavil Slovencem in Hrvatom, da je avtonomistično stališče edino prava rešitev notranje ureditve države. Do tega prepričanja sta prišla tudi radikal Stojan Protić in demokrat Ljuba Davidović in približevati se mu je začela tudi HRSS. Tako so ostale samo še tri centralistične stranke, Pribičevićeva JDS, Zemljoradniki in Pucljeva SKS.

Kakšen je bil gospodarski položaj Slovenije ob novem letu 1923? Slovenija je bila precej industrializirana. Njena premajhna orna zemlja in padanje valute sta naravnost silili in vabili h graditvi novih ali po razširjanju starih industrijskih obratov. Tako se je Slovenija industrializirala prek svojih moči. Isto bi mogli trditi tudi o trgovini. Tudi obrtnik se je povzpel in kmet si je mislil, da je prav, če si zida in izboljšuje gospodarstvo. Toda

mala, podjetna in pridna Slovenija je kmalu začela čutiti, da je morala 1922. leta plačati skoraj dve milijardi kron davkov. Ta denar se ni v nobeni obliki vračal iz Beograda, razen za uradniške plače. Ker se je začenjala tudi neke vrste inflacija – natisnili so preveč denarja – so začeli ljudje počasi čutiti draginjo. Prav to pa je spretno izrabila SLS in začela s silno močno predvolilno akcijo, da more Slovenijo rešiti le popolna avtonomija.

Dne 3. januarja 1923 je začela izhajati komunistična Strokovna borba in prinesla minimalne zahteve proletariata Slovenije: svobodno delovanje delavskih organizacij, vrnitev ugrabljene imovine delavskih organizacij, osemurni delavnik v vseh industrijskih, trgovskih in obrtniških obratih (za delavce pod 16 let šesturni delavnik in dve uri obvezne šole), prepoved nedeljskega dela itd. Pisanje Strokovne borbe je bilo že odmev 10. decembra 1922 ustanovljene Zveze neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo (komunistične); ta je 13. januarja predlagala v Beogradu, naj bi imeli konferenco, ki bi združila vse neodvisne strokovne organizacije. Ta konferenca je bila od 27. do 29. januarja v Beogradu in velja kot prvi kongres Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije, kjer so bili zastopani tudi Slovenci. V resoluciji je bilo rečeno, da je to zopet prva konferenca po štirih letih, ki nalaga boj za združevalno in zborovalno svobodo, boj za popoln zakon o zaščiti delavca itd.

Vsa ta akcija je bila na zunaj razmeroma malo vidna, kajti Slovenijo je zajel velikanski val priprav na volitve. Poglejmo najprej buržoazne stranke! Na shodu zaupnikov SLS 1. februarja v Ljubljani je Korošec dejal, da ima SLS na prvem mestu na programu samostojnost, avtonomijo slovenskega naroda, zato sovražniki SLS tudi obljubljajo samoupravo, še širšo samoupravo, nerazdeljivo Slovenijo itd. »Kaj hoče avtonomistična SLS? Hočemo postati samosvoj narod,« je dejal Korošec, »in se nočemo ne posrbiti ne pohrvatiti. Ohraniti in varovati hočemo svojo slovensko kulturo, svoje slovensko gospodarstvo in braniti hočemo svobodo naše cerkve.« Skratka, Korošec je predlagal ustanovitev enotne fronte slovenskega naroda. Shod zaupnikov je postavil svojo volilno listo, katere nosilec je postal dr. Korošec.

JDS se je že januarja močno trudila, da bi sestavila napredni blok z NSS in SKS. Toda SKS je to takoj odklonila, NSS pa se je malo obotavljala in sredi januarja tudi odklonila sodelovanje. Vse je kazalo, da bo morala iti JDS sama na volitve. Dne 16. ja-

nuarja je samostojno izdala volilni program in v njem obljubljala, da bo varovala svobodo in pravice vseh državljanov, da bo utrjevala državno enotnost in sprejela vse zakone, ki izhajajo iz ustave. Starini so 19. januarja tudi formalno ustanovili NNS, katere glasilo je postal Slovenski narod. Izdali so volilni program, ki je zahteval konsolidacijo države. Dne 29. januarja je načelstvo NNS sklenilo, da bo stranka v Ljubljani nastopila samostojno in bo vodila oster boj proti klerikalizmu in komunizmu. Toda mesec dni kasneje se je načelstvo NNS premislilo in 19. februarja sklenilo sporazum z JDS. V sporazumu je bilo rečeno, da zaradi izredne pomembnosti in potrebe ugodno rešiti vprašanje državnih nameščencev postavljajo v Ljubljani kandidata prof. Reisnerja (JDS), njegov namestnik pa naj bi bil dr. Ravnihar (NNS). Tako so za volitve v Ljubljani ustvarili med JDS in NNS Napredni blok in Slovenski narod je 25. februarja zapisal: »Šlo je za višje ozire, ki so zahtevali, da se začasno ustavijo sovražnosti med obema taboroma . . ., da Ljubljana kot ena izmed prestolnic naše države ne pošlje v skupščino poslanca, zastopnika državnemu in narodnemu edinstvu nasprotnih strank in struj. Zveza obeh strank je zgolj taktična in velja samo za Ljubljano.« Veljala bo do 1. januarja 1924, ko mora biti sprejet zakon o državnih uradnikih. Takrat bo moral prof. Reisner odstopiti mandat svojemu namestniku dr. Ravniharju.

Kaj pa NSS, ki je odklonila sodelovanje z JDS? Na izrednem občnem zboru stranke 28. januarja je bilo rečeno, da se je načelstvo stranke pogovarjalo z drugimi socialističnimi strankami o ustanovitvi enotne fronte delovnega ljudstva; toda to so na skupni seji zastopnikov Zarje, Delavskih novic in mariborske Enakosti 29. januarja v Ljubljani odklonili. Zato je načelstvo NSS sklenilo, da bo stranka nastopila na volitvah samostojno. Načelstvo je izdalo 24. februarja volilni program in v njem zahtevalo enotno fronto duševnega ter ročnega delavstva, hkrati pa ostro nastopilo proti razbijačem enotne fronte.

SKS je izdala volilni program že 9. januarja. V njem se je močno pohvalila, kaj vse dobrega je doslej storila za slovenski narod. Tudi je poudarila, da je za vsako revizijo ustave, ki bi pomenila zboljšanje za kmeta.

Malo bolj pa se je zapletala postavitev kandidatur pri Slovenski republikanski stranki. Na zbor 7. januarja v Celju je obljubil priti tudi Stjepan Radić; tega je vodstvo slovenskih repu-

blikancev še 4. januarja zelo toplo pozdravljalo: »Ko stopaš prvič na slovenska tla kot gost Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev, znaj, ti veliki graditelj in bojevnik za kmečke pravice, da ti trepeče nasproti tisoč in tisoč src naših slovenskih kmetov brez razlike strank!« Toda Radića v Celje ni bilo, čeprav je dvakrat obljubil, poslal pa je dva svoja odposlanca. Policijski komisar je zborovanje prepovedal. Medtem ko je odšla h glavarju delegacija, da bi posredoval, je Radićev delegat sam začel shod in govoril o preganjanju republikanske stranke. Policija je shod razgnala, zato so sklicali nov sestanek v Spodnji Hudinji, češ da se bodo sestali povabljenci. Tu so potem začeli postavljati kandidatno listo in izoblikovala sta se dva predloga. Eden, naj bo nosilec liste Stjepan Radić, a pod pogojem, da prevzamejo Hrvati na Hrvaškem enega od slovenskih republikancev kot nosilca liste, drug predlog pa je bil, naj postavi republikanska stranka svojo kandidaturo v Sloveniji sama. Radićev delegat je predlagal, naj bi prišli odborniki Slovenske republikanske stranke v Zagreb in bi s Hrvati postavili skupno listo tudi za Slovenijo, in sicer naj bi bil nosilec republikanske liste v Sloveniji za Štajersko dr. Maček, župnik Škrinjar pa na Kranjskem. Če bi bila izvoljena, bi se oba odpovedala mandatu v korist Slovenske republikanske stranke.

O slovenskih nosilcih hrvaških republikanskih list seveda Radićev odposlanec ni hotel ničesar slišati. Vsemu temu se je uprl šef republikanske stranke dr. Novačan in dejal: »Verujemo Radiću in smo z vso dušo za njegovo idejo, toda politika je politika!« To je Radićevega poslanca močno užalilo in je odšel. Stranka je potem postavila za svojega kandidata dr. Novačana in ta je 1. marca zapisal v svojem žargonu: »Jaz Radića visoko cenim, toda nočem, da bi Radić bio moj vladar, jaz pa njegov lakej. Zveza s Hrvati da in vedno, pod jarem pa nikdar in nikomur več, tudi pod hrvatski jarem ne!« V volilnem razglasu, ki ga je stranka izdala 8. marca, je zahtevala politično, gospodarsko in kulturno svobodo slovenskega naroda, popolno suverenost slovenskega naroda, revizijo ustave in zvezno republiko Jugoslavijo.

Tudi Šušteršič je za svojo obnovljeno stranko – Narodno ljudsko stranko – izdal volilni program. Dejal je, da je vrhovni zakon ljudstvo, da stoji njegova stranka na temelju pozitivnega krščanstva in je zato v boju s političnim klerikalizmom, da ob-

staja državni narod trojnega imena in trojne individualnosti, jedro naroda in države pa je kmečki stan.

Za NRS se je potegoval v predvolilni kampanji na Kranjskem takratni aktivni minister dr. Niko Zupanič. Začel je tudi izdajati svoj dnevnik Jutranje novosti. 16. februarja je postavil akcijski odbor NRS v Beogradu za nosilca radikalne liste v mariborskem volilnem okrožju dr. Milana Stojadinovića, ministra za finance, za ljubljansko volilno okrožje pa ministra dr. N. Zupaniča. Volilni razglas radikalov je zahteval izpopolnitev (ne revizijo) ustave, mir s sosednimi državami, vedno pripravljeno in močno armado, mir in red v državi, varstvo nacionalnih individualnosti tujih narodnih manjšin v državi, versko svobodo, pravično razdelitev finančnih bremen, boj korupciji in birokraciji ter državno enotnost.

Stjepan Radić je postavil na Štajerskem samostojno kandidaturo HRSS. Ljubljanska Orjuna je 7. januarja zapisala, da se nacionalisti »ne smejo angažirati za nobeno politično stranko, ker smo izven in nad strankami. Za nas obstaja samo narod, a vprašanje države je vprašanje naroda.« Zato Orjuna ni postavila svoje kandidature, dejala pa je, da bo skrbela za to, da v skupščino ne bodo prišli anacionalni in antidržavni elementi. Zato bo podprla državnotvorne stranke, ki so za absolutno narodno enotnost, integralno jugoslovanstvo in enotnost državnega organizma. Toda ta nadstrankarska organizacija je začela kmalu zganjati velik teror. Tako je 11. februarja napadla in delno demolirala klerikalno Cirilovo tiskarno v Mariboru; to je povzročilo, da je začela SLS pridno organizirati svoje protipretepaške odrede, tako imenovane ljudske straže. O teh mariborskih orjunaških pogromih je dejal Korošec, da rušijo državo tisti, ki podirajo temelje države z orjunaštvom, ki hočejo z nasiljem izvesti svojo idejo, ki je v službi velesrbstva.

Ojunačili so se tudi Nemci (Maribor, Celje) in šli prvič samostojno na volitve. Sprva je sicer kazalo, da bodo volili radikale in sta se o tem z njimi pogajala Stojadinović in Zupanič, vendar so 22. februarja na Štajerskem vložili samostojno kandidatno listo z nosilcem urednikom Cillier Zeitung. Program te stranke (Partei der Deutschen) je prinesla Marburger Zeitung 14. marca, kjer je bilo med drugim rečeno, da bodo štajerski Nemci branili jugoslovansko-avstrijsko mejo, kar je njihova dolžnost.

Bolj komplicirano pa se je na volitve pripravljal delavski razred v Sloveniji. Od 6. do 7. januarja je bil pokrajinski kongres SSJ v Celju; tu so ugotovili, da je pisanje Napreja in Ljudskega glasu pravilno, vendar pa so prekasno začeli izključevati iz stranke in je treba odločno nastopiti proti vsakemu pogajanju z izključenimi frakcijami. Zarja je 13. januarja zapisala, da je »vsemogočni Bernot« predlagal, naj Zarjo do kraja izključijo iz SSJ. Glede mariborske skupine okrog Enakosti je celjski kongres sklenil, naj bi izvolili komisijo, ki bi se pogajala za njen povratek v stranko. Toda to zadnje je bilo brez pomena, ker so Mariborčani že 12. januarja samostojno izdali svoji volilni program, v njem pa zahtevali revizijo ustave, socialistično republiko in samoupravo, skrajšanje vojaškega roka, odpravo indirektnih davkov, progresivno obdavčenje itd.

Kaj pa levičarji – komunisti okrog Delavskih novic? Delavske novice so že 7. januarja predlagale – kot za ljubljanske občinske volitve – ustanovitev enotne fronte delovnega ljudstva. Zato so ljubljanski komunistični občinski svetniki sklicali za 21. januarja konferenco »enotne proletarske fronte«. Delavske novice so 18. januarja zapisale, da se je razkol začel pred tremi leti, zanj pa je bil neposredni povod ministerializem, a tudi zahteva slovenskega proletariata po združitvi s srbskim in hrvaškim proletariatom, ki je v celoti obsojal ministerializem A. Kristana, Korača in Bukšega. Dve leti že divja – so pisale Novice – buržoazija z vso brezobzirnostjo. Kapital nič več ne potrebuje delavskih voditeljev za maskiranje. Dovolj je močan za odkrito ofenzivo proti delovnemu ljudstvu. Na shodu v Trbovljah in Zagorju, ki ga je imel Stefanović 14. januarja, so sprejeli zagorsko resolucijo, ki je zahtevala enotno fronto med skupino okrog Delavskih novic, s socialisti na Štajerskem, z zarjani, naprejevci, JSZ in NSS »na političnem, gospodarskem, strokovnem in kulturnem polju«, ki naj temelji na razrednem boju za zboljšanje življenjskega položaja vsega delovnega ljudstva s končnim ciljem osvoboditi delo izpod kapitalizma z jasno začrtanim in dosegljivim akcijskim programom. Resolucija je pozivala tudi drugi proletariat Jugoslavije, naj ustanovi enako enotno fronto in se čimprej poveže s slovensko. Kdor bi bil proti enotni fronti, ta bi bil razdirač in zločinec med delovnimi množicami.

Dne 27. januarja je v Ljubljani le prišlo do »konference enotne fronte proletariata Slovenije«, katere se je udeležilo 168 dele-

gatov iz 42 krajev Slovenije. Najprej so prebrali pismo Samostojne strokovne delavske unije v Ljubljani (liberalna sindikalna centrala); v njem je spraševala, zakaj ni bila povabljena in izrazila je željo, naj bi jo povabili. Takoj za tem so prebrali izjavo JSZ; v nji je bilo rečeno, da njeni delegati niso prišli na sestanek iz naslednjih vzrokov: ustanavljanje enotne politične organizacije, kjer nujno igrajo pomembno vlogo tudi kulturna vprašanja, lahko predstavlja »ali mrtvo tvorbo, ki mora v najkrajšem času razpasti, ali pa predpostavljati, da se nekatere skupine popolnoma odrečejo svojemu kulturnemu programu in glavnim točkam svojega političnega programa«. To je za JSZ nemogoče. Enoten nastop vsega delovnega ljudstva je možen le v gospodarskih in socialnih vprašanjih. Glede reševanja teh vprašanj smo za enotno fronto. Tudi bi z veseljem sodelovali v vsaki akciji, ki bi glede teh dveh vprašanj mogla pripeljati do še večje enotnosti. Zlasti bi bilo pomembno, da bi se združile vse delavske strokovne organizacije, da bi nobena ne začela mezdnega gibanja ali štrajka sama, ne da bi poprej poskušala doseči solidarnosti in podpore ostalih strokovnih organizacij. »Taka enotna fronta bi imela za delovno ljudstvo velik praktičen pomen in zanjo bi z veseljem tudi mi delali.«

Klerikalci so bili torej to pot proti ustanovitvi enotne politične delavske stranke, niso pa izključevali enotne delavske fronte. V imenu mariborskih socialistov je govoril Golouh in poudaril, da je enotna fronta mogoča, mogli pa bi jo ustvariti med tistim delom proletariata, ki je za razredni boj in ne paktira z buržoazijo. Z ljudmi, ki so kot NSS glasovali za zakon o zaščiti države, ne moremo sodelovati. S krščanskimi socialisti tudi ne, ker so dokazali, da se ne marajo ločiti od klerikalne buržoazije. Naprejevci delajo samo zmedo in so brez vsake razredne ideologije. Golouh je ugotovil, da le med skupino okrog Delavskih novic in mariborskimi socialisti ni nobene razlike.

Zarjani so se izjavili za enotno fronto, delegati NSS pa so dejali, da se hočejo skupno bojevati proti ofenzivi kapitala, in priznali, da so naredili napako, ko sta oba poslanca NSS glasovala za zakon o zaščiti države. Vendar v »enotno delavsko stranko za sedaj ne moremo vstopiti, ker ste marksistični in ker stojite na stališču zgodovinskega materializma«. Bili pa so za mednarodno solidarnost proletariata in za boj proti buržoaziji, zato so predlagali, naj bi med to novo delavsko stranko in NSS ustvarili federacijo. Del socialistov okrog Napreja (šišenska organizacija)

je izjavil, da je za enotno proletarsko fronto in ni zadovoljen z Bernotovim vodstvom. Delegat je tudi izjavil, da bo šišenska organizacija nastopila proti Bernotu, če bo hotel, naj bi SSJ sama nastopila na volitvah. Predlagal je še eno konferenco, da bi se dodobra zmenili.

To se ni zgodilo in 27. januarja so v Ljubljani ustanovili Socialistično stranko delovnega ljudstva; vanjo so stopili skupina okrog Delavskih novic in zarjani. Prvi člen statuta nove stranke se je glasil, da se bo stranka bojevala za spremembo kapitalističnega družbenega reda v socialističnega z razrednim bojem, za proletarsko demokracijo, za osvoboditev delavskega razreda in vsega zatiranega ljudstva ter za končno odpravo izkoriščanja in nasilja enega človeka ali razreda nad drugim. Da bi izpeljali še združitev z mariborskimi socialisti, so izvolili tričlanski odbor. V širši izvršilni odbor Socialistične stranke delovnega ljudstva so prišli iz Ljubljane in okolice: Makuc, Perič, Fabjančič, Šušteršič, Klemenčič, Tokan, Leban, Stefanovič, Kralj, Pokovec, Mihevc, dr. Likar, Čepelnik, Hlebec, Jakob Žorga in Praprotnik, iz podeželja pa Koljšak, Bedenik, Salomon, Potočnik, Mlakar, Koren, Tončka Čečeva, Strašek, Mulej, Ferčej, Wolf, Kuraž, Zabrezovnik, Usar in Baloh.

Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL) je 8. februarja izdala razglas za volitve; v njem je zahtevala delavsko-kmečko vlado in republiko, pravice za vse delovne ljudi itd. Toda takoj so začeli stranko napadati in Stefanovič je že odklonil kandidaturo v brežiškem, litijskem in laškem okraju, češ da se bo odtegnil političnemu delovanju. (Besede ni držal in spet ga bomo srečali, takrat med – radikali.) Že ob ustanovitvi SSDL je Marcel Žorga dejal, da so tisti, ki so za enotno fronto samo v Sloveniji, kontrarevolucionarji in so bile »ljubljanske občinske volitve napaka, ker smo se združili z buržoaznimi klerikalci«. Prav tako je znova napadlo SSDL tudi tržaško Delo (Guštinčič).

Kaj se je torej zgodilo? Rekli smo že, da je plenarni sestanek KPJ decembra 1922 sklenil ustanoviti legalno stranko ilegalne KPJ. To se je 13. in 14. januarja 1923 v Beogradu tudi zgodilo in nova stranka se je imenovala Nezavisna radnička partija Jugoslavije (NRPJ) ali Neodvisna delavska stranka Jugoslavije (NDSJ). Stranka je prevzela v glavnem vukovarski program. Zakaj pa so v Ljubljani 27. januarja ustanovili SSDL in zakaj se ni priključila beograjski oziroma jugoslovanski stranki? Iz neko-

liko kasnejšega referata Marcela Žorge izvemo, da je bil na ustanovnem kongresu NDSJ v Beogradu od Slovencev Vl. Fabjančič; ta je ob vrnitvi dejal, da je bila ustanovitev stranke onemogočena, zato naj slovenski proletariat ustanovi delavsko razredno stranko na svojo roko. Vodstvo KPJ je dejalo ob ustanovitvi NDSJ, da se je v Sloveniji posrečilo bivšim komunističnim poslancem zapeljati skoraj ves revolucionarni proletariat v izdajstvo. Ti »lažikomunisti in socialistični disidenti skrajne desnice« so postavili geslo pokrajinske avtonomije in tako je SSDL postala malomeščanska in provincialna stranka.

Verjetno bo težko razvozlati vse te zadeve, dejstvo je, da SSDL res ni bila sestavni del NDSJ, vendar pa je to pomenilo najmanj razkol. Celo Bernot je nastopil proti SSDL in 31. januarja zapisal v Napreju, da se blato ne more mešati z zlatom. Zarjani in komunisti, ki vabijo danes delavstvo z enotno fronto na boj proti buržoaziji, so še »včeraj sedeli na eni stolici s klerikalci in narodnimi socialisti ... in so blagoslavljali nove zvonove«. Nemogoče je, da bi se zaveden socialist poganjal za tistim, kar hoče komunist. O pogajanjih z mariborskimi socialisti je zapisal 25. februarja Naprej, da so naprejevci glede nosilca liste zahtevali le eno, da mora biti ta »zvest vojščak naše stranke, mož, ki ni pripravljen trikrat zatajiti preden petelin dvakrat zapoje«. Deset dni pred tem je pisal Napreju dr. Korun, da ni izstopil iz SSJ in ne ustvarja nove stranke, izstopil pa je iz pokrajinske SSJ (Bernotove). Ostal je torej še naprej socialist in bo skušal z nekaterimi pristaši združiti tiste pristaše in organizacije SSJ, ki niso zadovoljni s sedanjim političnim kurzom v Bernotovem pokrajinskem načelništvu SSJ.

Tako je pokrajinsko načelništvo SSJ postavilo 27. februarja svojo listo. Na Štajerskem je bil njen nosilec Franjo Koren, v Ljubljani Bernot, za Kranjsko pa okrožno sodišče liste ni potrdilo, ker je imela namesto sto le šestindevetdeset podpisnikov.

Mariborski socialisti ali oblastni odbor SSJ so na konferenci 28. januarja sprejeli Golouhovo resolucijo, da bodo šli v volilni boj samostojno. Ker pa so bili za enoten nastop razredno zavednega proletariata, so bili pripravljeni tudi za skupni nastop s pokrajinskim načelništvom SSJ (Bernotom), pozdravili so tudi ustanovitev SSDL v pričakovanju, da bo v tej stranki združeni proletariat »prišel tem potom politično in sindikalno v enotno organizirano celoto socialističnega pokreta v državi«. Njihovo

glasilo Enakost je prineslo 16. februarja članek, kjer so zapisali, da se je oblastni odbor takoj po razpisu volitev začel truditi, da bi na Štajerskem dosegli volilni sporazum z vsemi razrednimi skupinami proletariata.

Prvi so ponudili sporazum trboveljski sodrugi, drugi pa so bili sodrugi iz organizacij, ki so še ostale v pokrajinskem načelstvu SSJ. O vsem tem je sklepala oblastna konferenca 28. januarja in poudarila, da bi ta sporazum pomenil le enoten nastop proletariata na volitvah, ne pa tudi organizacijskega s to ali ono skupino, ker oblastna organizacija SSJ vztraja zvesto na osnovi SSJ. Verjetno je izjava posledica pisma, ki ga je poslala celjska okrajna organizacija SSJ oblastni organizaciji SSJ v Mariboru, da je pripravljena sprejeti na kandidatno listo nekatere strokovničarje, ne pa Golouha. Da bi se to uredilo, je postavil oblastni odbor posebno komisijo. Toda 1. februarja je v Celju okrajna konferenca SSJ sklenila, da bo postavila celjska okrajna organizacija svojo lastno kandidatno listo. V Ljubljani so istega dne podpisali sporazum za enoten nastop s SSDL v Trbovljah. Oblastni odbor je pisal celjski okrajni organizaciji, naj sprejme do 13. februarja njegove predloge (da naj bi bil nosilec liste Golouh), a Celjani so postavili svojo listo.

Ostanejo nam samo še avtonomisti! Avtonomist je 27. januarja zapisal, naj se slovensko delavstvo – v božjem imenu – organizira, kakor ga je volja, ali na marksistični, komunistični ali krščanski podlagi. Pač pa velja za vse struje, da delujejo v posebnih slovenskih okoliščinah, ki sicer ne izključujejo sodelovanja s strankami v drugih pokrajinah, pazijo pa naj, da se ne bodo vpregle v tuje vozove. Avtonomist je dal 10. februarja volilcem tele nasvete: vprašajte vsakega, ki se poteguje za vaš glas, če priznava, da smo Slovenci samostojen narod. Kdor bi mešetaril s plemenom ali jugoslovanskim narodom, temu pokažite vrata! Dalje naj ga tudi vprašajo, če priznava potrebo in opravičenost zvezne države (federacije), v kateri bi Slovenci dosegli svojo zakonodajno oblast.

Lahko bi spričo tega velikega volilnega vrveža pozabili na pomembne dogodke v revirjih. Že 18. decembra 1922 je bil v Ljubljani sestanek z delegati rudarjev in TPD; tu so v soglasju s pogodbo avgusta 1922 ugotovili, da cene do 15. decembra niso toliko zrasle, da bi bilo potrebno zvišanje mezd. Toda v začetku 1923 se je znova začelo mezdno gibanje, zato so se v Ljub-

ljani sestali zastopniki TPD in delavcev. Prvi so trdili, da je cena za kilogram bele moke (32 kron) pretirana in da stane v konsumih TPD le 29 kron. Toda zastopniki delavcev so dokazali, da je ta moka slabša. Končno so ugotovili, da so cene pri prehranjevalnem blagu v glavnem padle, ponekod pa tudi narasle za 3,03 %, kar po avgustovski pogodbi še ne opravičuje zvišanja mezd. Ker se je podražila obleka za najmanj 30 %, so 21. februarja sklenili sporazum za dva meseca, da se zvišajo minimalne mezde za 7 kron, s 1. marcem pa stanarina za 100 %. Nekaj uspehov je le bilo! Ne smemo pa pozabiti, da je hotela buržoazija to pot – za volitve – mir!

Katere glavne liste so postavili za marčne volitve 1923 v Sloveniji?

1. Za volilno okrožje Maribor-Celje: JDS, SLS, SRS (Slovenska republikanska stranka), SKS, SSDL, nemška stranka, HRSS, SSJ, NSS in NRS.

2. Za volilno okrožje Ljubljana-Novo mesto: SLS, SKS, Šušteršičeva stranka, NSS, JDS, SSDL, NRS in SSJ.

3. Za mesto Ljubljana: SLS, NSS, SSDL, JDS (Napredni blok) in Šušteršičeva stranka.

Ko je torej 18. marca prišel »dan sodbe«, je od 250 127 vpisanih volilcev volilo 178 598 (nekaj nad 71 %). In rezultati? Od 26 mandatov, ki jih je imela Slovenija, jih je dobila SLS 21 (107 976 glasov – 60,5 %), JDS enega (14 664 glasov – 8,2 %), SRS nobenega (1461 glasov – 0,8 %), SKS enega (11 023 glasov – 6,16 %), HRSS 2 (10 186 glasov – 5,76 %), Nemci enega (5981 glasov – 3,3 %), NSS nobenega (3901 glas – 2,1 %) in Šušteršič nobenega (875 glasov – 0,40 %). Zaradi volilnega sistema ni poslanca dobila tudi SSDL, ker je dobila 11 442 glasov ali 6 %, in tudi ne SSJ, ker je dobila le 5723 glasov ali nekaj nad 3 %.

Očitna je torej več kot samo absolutna zmaga SLS. Slovenec 19. marca ni zastonj pisal o sijajni zmagi, bridko pa mu je bilo, da so ljubljanski mandat dobili liberalci, kar ni bilo nič čudnega. Ko se je Korošec 21. marca zahvaljeval svojim volilcem, je upravičeno dejal, da je slovenski narod »nedvoumno dokazal«, da hoče samo tisto politiko, ki mu bo priborila v mejah te države samostojnost in neodvisnost. »Katastrofalno, liki mogočna povodenj, je izbrisala narodova nejevolja ... s površine zemlje one

stranke, ki niso hotele razumeti človekove duše.« Ni povsem točno, da bi zmagala ideja SLS, to je ideja klerikalizma. Bolj res je, da je prinesla SLS zmago že razpletena mreža klerikalnega zadružništva na podeželju. Če bi v tem času pogledali število klerikalnih zadružnikov, bi videli, da se to prav močno približuje številu oddanih glasov za SLS. Nekaj zaslug pri tej veliki zmagi je imela tudi klerikalna volilna propaganda. Odprimo Glasnik Srca Jezusovega (1923, štev. 3)! Tega so urejevali jezuiti in tam beremo: »Pomislite dobro, kako boste volili. Vprašajte nebeško Mater, nebeškega Očeta, vprašajte Jezusa v Presveti Evharistiji... Volit pojdite gotovo vsi volilci! Bog vas kliče. Volilci, preden pade vaša kroglica v volilno skrinjico, položite jo v – presveto Srce Jezusovo!«

Liberalci-starini so 19. marca zapisali v Slovenskem Narodu, da v Sloveniji triumfira na vsej črti SLS. Državna uprava je zadnja leta storila vse, da ozlovolji slovensko prebivalstvo in ga spravi v Koroščev tabor. Naravnost katastrofo je doživela na volitvah SKS (pri volitvah za konstituanto je dobila kar 8 mandatov!), skoraj enako je doletelo NSS, največji poraz pa je doživela NRS, in to vkljub temu, da sta v Sloveniji kandidirala kar dva aktivna ministra (Stojadinović, o katerem bomo še veliko govorili, in Zupanič, o katerem bomo tudi še nekaj slišali!). Pri JDS je bila edina tolažba Ljubljana; tu se je – kot je zapisal Narod – »z združenimi silami naprednega bloka posrečilo zajeziti črni val«. Pucelj je poraz odkritosrčno priznal, dejal pa je, da le ni bil tako hud, saj je dobil mandat, čeprav le s pomočjo volilnega količnika. Avtonomist je 24. marca zapisal, da so bile te volitve ljudski plebiscit. Ljudstvu je bilo na voljo, da se izreče za centralistično in monarhistično državo ali za federativno republiko. Ker je bila SLS od konstituante dalje proti centralistični vidovdanski ustavi, jo je slovensko ljudstvo poverilo, naj jo zastopa v tem spornem vprašanju. Prvič je slovensko ljudstvo pometlo z vsemi izrazito centralističnimi strankami, z demokrati, radikali in samostojneži in s strankami, ki niso hotele z barvo na dan. Zato so bili najbolj prizadeti socialisti in komunisti. Ljudstvo se je izreklo, da hoče biti na lastnih tleh, iz katerih je zraslo, suvereno.

Oglasila se je tudi Orjuna in 25. marca zapisala, da je narod odklonil male skupine, naravnost katastrofalen poraz pa so do-

živele socialistične struje, kajti leva hotenja nimajo v našem narodu realnega temelja. Zmagale so stare stranke s parlamentarno tradicijo in Slovenijo je zajel črni val klerikalizma. Ob velikem porazu so pisali tudi vsi socialistični časopisi in med vrsticami le priznavali, da je bila vzrok tega poraza velika razcepljenost delavskega razreda.

2. KDO BO KOGA?!

a) Markov protokol

Začenjamo novo poglavje in videli bomo, da je njegov naslov opravičen. Kam se je ob tako veliki zmagi SLS sedaj – v državnem merilu – naslonila? Radikali so pri volitvah dobili čez sto poslancev, demokrati čez 50, Radič 70 itd. Korošec je imel veliko večino slovenskih mandatov in je že 22. marca izjavil, da so se Slovenci, Hrvati in Bunjevci enodušno izrekli proti centralizmu. Tako so te volitve zaostrile ustavno krizo. Na eni strani so bili Slovenci in Hrvati, ki so zahtevali odpravo centralizma, na drugi strani pa Srbi, ki so volili centralistično NRS ali JDS. Že 22. marca so se zbrali v Ljubljani zastopniki SLS in HRSS (dr. Vladimir Maček), da bi se porazgovorili o prihodnjem političnem sodelovanju.

Dne 27. marca so v Zagrebu sklenili pomemben sporazum med SLS, HRSS in Jugoslovansko muslimansko organizacijo ali odborom (JMO) bosanskih muslimanov. Uradni komunike je sporočil, da so se predstavniki teh strank sporazumeli o vseh aktualnih vprašanjih, a »o poglavitnejših tudi razpravljali« in da so v načelu dosegli sporazum. O tem sporazumu so slovenski liberalci nekako boječe zapisali, da so se klerikalci pridružili Radiću in so »odkrili svoje karte ter se razkrili pred vso pošteno, narodno čutečo javnostjo«. Za dosego svojih strankarskih ciljev so pripravljeni razbiti tudi državo! Na seji eksekutive SLS je 28. marca poročal Korošec, da v načrtih NRS nič ne kaže za dosego avtonomije. Zato naj eksekutiva odobri sporazum med SLS, HRSS in JMO »glede bodoče taktike v borbi proti centralističnemu režimu«, pri tem pa naj poudari, da ostane SLS kot zastopnica slovenskega naroda glede svojega programa neodvisna in nedotaknjena. Po vsej Sloveniji so se začela velika klerikalna zboro-

vanja, na njih so klerikalni prvaki razlagali pomen tega zagrebškega sporazuma.

Sporazum bi le mogel postati nevaren Pašiću (velikosrbski buržoaziji). Če seštejemo glasove blokovih poslancev, vidimo, da so bili ti zelo veliki, če pa pogledamo nekoliko na zemljevid, so bili v bloku Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina. Tako je nastalo vprašanje: kdo bo koga? Ali blok Pašića ali narobe. In Pašić ne bi bil »veliki lisac«, če bi ne bil temeljito izigral bloka in s tem izpulil kači zelo strupen zob. Brž ko se je Pašić zavedel te nevarnosti – in to se je zelo hitro zgodilo – je takoj začel sondirati teren. Eksekutiva SLS je že 11. aprila določila delegacijo (Korošca, Brejca, Kremžarja in Smodeja) za posebna pogajanja, ki so se začela 12. aprila v Zagrebu med delegati SLS, HRSS, JMO in dvema Pašićevima delegatoma, generalnim sekretarjem NRS Markom Đurišićem in dr. Janjićem. Po dolgih debatah so sklenili – začasno tajen, a že od 15. julija dalje javen – sporazum, ki je dobil ime Markov sporazum ali protokol (po Marku Đurišiću).

Po tem sporazumu bi dobila Hrvaška (HRSS) pravico, da morejo občinski odbori voliti svoje župane (doslej jih je nastavljal okrajni glavar). Pomilostili naj bi vse politične in vojnopolitične obsojence. HRSS bi dobila pravico, da razdeljuje živež za Dalmacijo in druge pasivne kraje, ukinili naj bi vse avstrijske cesarske kazenske patente, upravo nad občinsko imovino bi dobili izvoljeni občinski odbori, kr. namestnika in velike župane naj imenujejo v sporazumu s HRSS, žandarmerija v nobenem primeru ne sme izvrševati upravne, sodne in finančne oblasti, temveč mora biti samo pomoč za to pristojnim uradnikom. (Lahko si mislimo, kakšne razmere so takrat vladale na Hrvaškem!)

Za Slovenijo je bilo v protokolu določeno, da bodo postavljali kr. namestnika v sporazumu s SLS (kar je praktično moglo pomeniti le to, da bo klerikalec, kot na Hrvaškem član HRSS), določen je bil razpust vseh terorističnih organizacij, zlasti Orjune, izmenjava – zopet le v sporazumu s SLS – vseh neobjektivnih uradnikov pokrajinske uprave, posebni krediti za univerzo in šole.

Za Bosno in Hercegovino, kjer so vladale najhujše razmere, so se dogovorili, naj na vsa važnejša upravna mesta postavijo sposobne in objektivne uradnike z ustreznimi kvalifikacijami, ki bodo upoštevali potrebe in razpoloženje vsega ljudstva. Zamenjali bodo sedanjega kr. namestnika, uradnike bodo nastavljali po de-

janskih, ne pa po strankarskih potrebah, popravili bodo vse dosedanje krivične namestitve ali premestitve, vsem samoupravnim telesom (občinam) bodo vrnili samoupravo, takoj bodo razpisali občinske volitve, orožje bodo vrnili vsem, ki so imeli orožne liste, vrnili se bodo vaški načelniki itd.

Končno je bilo v protokolu rečeno, da bodo takoj in brezpogojno ustavili začeto upravno parcelacijo Hrvaške, Slovenije, Bosne in Hercegovine. Če bi bili ta sporazum kdaj začeli izvajati, bi bile vse te dežele veliko dobile. Toda Pašić je vedel, da se to nikdar ne bo zgodilo, zato je lahko obljubljal, kar je kdo zahteval. Njegov namen je bil pač razbiti blok! In kaj so morale Pašiću v tem protokolu obljubiti SLS, HRSS in JMO? Samo to, da ga bodo poslanci vseh treh strank v skupščini podprli, da bo lahko sestavil samoradikalno vlado in se iznebil Pribičevića. To so lahko delegati vseh treh strank z velikim veseljem obljubili!

Že dan po podpisu je Radić v obsežnem govoru poudarjal, da mora biti kralj le neko znamenje skupnosti jugoslovanskih narodov, ki hočejo biti samostojni. V Beogradu vlada »jedna cincarska banda«, ki je ni tako lahko pregnati. Monarhija je stari plug, republika pa novi stroj. Korošec je bil veliko bolj previden in je dejal na seji načelstva SLS 14. aprila samo to, da bodo šli poslanci HRSS in JMO v Beograd.

Pašić je takoj po sporazumu odstopil z vso vlado in dobil mandat za sestavo nove, samoradikalne vlade; to je kralj odobril šele potem, ko mu je Pašić obrazložil vsebino Markovega sporazuma. Že 5. maja je Korošec poudaril, da se radikali še niso odločili izvajati zagrebškega sporazuma, zato »imamo v parlamentu in izven njega popolnoma svobodne roke ... Napram vladi bomo torej odločna, resna in stvarna opozicija, a z drugo opozicijo (JDS, ker ni bila več v vladi), bomo hodili ista pota samo, kadar in v kolikor si bomo mi sami to odločili«.

V verifikacijski debati je 15. maja dejal Ljuba Davidović, da so volitve potekale pod nasiljem in je nova skupščina nesvobodno izvoljena. Isto so poudarjali tudi drugi poslanci, razen poslanci strank, podpisnic Markovega sporazuma. Socialist Divac je poudaril, da radikali v skupščini nimajo večine, sicer pa ne vladajo ne Pašić ne Pribičević, temveč banke v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani, uvozniki in izvozniki in vse mogoči kapitalistični špekulanti. Sv. Pribičević je dejal, da je Pašić razpustil prejšnjo skupščino zato, da bi imel v novi vladi večino, volitve so bile svo-

bodne le za radikale, muslimane, Nemce, Radićevce in klerikalce. Dalje se je Pribičević pohvalil: »Ja sam uništio komuniste, to je moja zasluga koja mi se mora priznati!« Korošec je še 17. maja izjavil, da je Markov protokol prvi dokument, ki kaže na dobro voljo, da bi skupaj z radikali reševali notranji položaj, Radić pa je 21. maja dejal, da hoče zakonitost, ne mara pa korupcije, da hoče Hrvaška svoj sabor in da je »sporazum naša politika«, ne pa taktika, kot misli Pašić. V skupščini so začeli demokrati močno napadati Radića, klerikalci pa so »lojalno« molčali. Pašić je dejal 26. maja, da je izpolnitev protokola odvisna le »od dobre volje tako pri enih kot pri drugih«. Še posebej je poudaril, da Radićevci nočejo povedati nič točnega, kaj naj bi se spremenilo v ustavi.

Pašić je prebral deklaracijo vlade pred novo skupščino 1. junija. Dejal je, da je Srbija premagala sovražnika in ustvarila svoj ideal »osvoboditev in združitev našega troimenega naroda SHS«. Tudi je povedal, kakšne zakonske predloge bo vlada predložila skupščini. V deklaracijski debati je Pribičević 5. junija pobijal vrednost deklaracije in dejal, da je slabokrvna. Glede pogajanj z Radićem je dejal, da je slaba tista vlada, ki se mora pogajati z uporni kom, in da se s takimi pogajanji samo legalizira Radićevo gibanje. Pucelj je imenoval 6. junija deklaracijo limonado, Radić pa je istega dne na seji eksekutive HRSS rekel, da je deklaracija »čudež duševne omejenosti in politične nesposobnosti in prav tako bedasta kot avstrijski ultimat iz leta 1914«. Tudi visoki »ideolog« SLS dr. Hohnjec je 7. junija v parlamentu dejal, da bo Jugoslovanski klub glasoval proti deklaraciji, ker ni povedala ničesar o zunanji politiki, glede notranje pa trdi, da je državo ustvarilo samo eno pleme.

Pašić je na vse to odgovarjal, da v državi ni centralizma. Ideja federalizma je ostanek avstrijske sužnosti, kjer je federalizem razbijal Hrvate in Slovence. Zakaj federalizem, če smo en narod? Dalje je dejal, da mu je bilo že dalj časa jasno, da ni rešitve za hrvaško in slovensko pleme, če se ne združita s Srbijo, kar pa je Avstrija ovirala. Poudaril je, kako je podpiral Jugoslovanski odbor in mu odprl pot do zaveznikov in kako je bil – spričo »krfske pogodbe« – tudi za federacijo. Ko pa smo pogledali na zemljevid, nismo mogli potegniti nacionalnih mej, ker je Avstrija vse meje zmešala. Zato smo sklenili, naj se ustanovi enotna država. Ne bi bil proti reviziji ustave, ne more pa od-

stopiti od ideje enotne države. V imenu SLS je Pašiću odgovoril 8. junija dr. Fran Kulovec. Dejal je, da je tudi SLS za enotno državo, ne pa za centralizem. Gotovo je, da imamo Slovenci svoj jezik, svojo kulturo in svojo narodno individualnost. Obstajajo trije narodi, Slovenci, Hrvati in Srbi, in kdor bi trdil drugače, hoče narediti »z državno silo samo en narod in druge raznaroditi«. Zato SLS odklanja »narodni imperializem«, ki naj bi ga prinesel centralizem. Raznarodovanje se začenja tam, kjer je narod izgubil politično moč in je gospodarsko odvisen od drugega.

Ker se je Pašić upravičeno bal, da ne bo dobil večine, deklaracije enostavno ni dal na glasovanje, poslanci pa so to še kar nekam mirno prenesli. 11. junija se je začela debata o naknadnih kreditih, katerih potrebo je utemeljeval finančni minister dr. Stojadinović in obljubljal, da odslej dalje ne bo več nobenih izdatkov brez kritja rednih državnih dohodkov. Novi viri državnih dohodkov bodo povečanje neposrednih davkov in štednja v državnih financah. (Redukcija državnih uradnikov celo do 30 %.) Minister je zahteval milijardo 250 milijonov dinarjev novega kredita. Ko so o predlogu glasovali, je vlada le dobila potrebna večino. Nekoliko nevarno je bilo le drugo glasovanje, ko je od 150 poslancev glasovalo za kredit 90, proti pa 61.

Na seji vodstva SLS v Celju 8. julija je Korošec dejal, da hoče SLS avtonomijo, ki se bistveno loči od federacije. »Ni toliko pušk, ne toliko vislic, ne toliko ječ, da bi z njimi mogli udušiti željo slovenskega naroda po svobodi, kakor si jo je sam zamislil v tej državi.« Korošec je tudi povedal, da so v parlamentu pomagali radikalom le toliko, da ni nastala radikalno-demokratska koalicija, in da so jih podprli pri verifikaciji mandatov. Če se potem sporazum ni izvedel, so krivi samo radikali. Tako so SLS, HRSS in JMO 15. julija objavili doslej tajni Markov protokol, to pa je vzdignilo precej prahu. O protokolu je zapisal Šušteršič v Ljudskem tedniku 19. julija, da je protokol »sijajen dokument popolne politične nesposobnosti in nepoštenosti SLS« in da se v vseh zahtevah SLS v protokolu zrcali spaka klerikalne pohlepnosti in brezobzirnosti. Pašić pa je izigral objavo sporazuma tako, da je skupščina 25. julija – brez poslancev SLS, HRSS in JMO – izglasovala, naj Radića izroče sodišču. Ta pa se je umaknil v tujino. Dan poprej so brez navzočnosti demokratskega kluba Ljube Davidovića, zemljoradnikov in Jugoslovanskega kluba sprejeli zakon o državnih uradnikih.

Na vse to je HRSS odgovorila na plenarni seji 17. avgusta v Zagrebu; ugotovila je, da ni nobena srbska stranka pokazala volje in pripravljenosti priznati hrvaškemu narodu njegove državne, politične, narodne in kulturne individualnosti. Prav tako ni dvakrat enodušno izražene volje hrvaškega naroda vzela vsaj kot resno politično dejstvo, s katerim mora računati. Zato je plenarna seja odobrila pretrganje vseh pogajanj z Beogradom. Nova pogajanja bi bila možna le s takim srbskim narodnim zastopstvom, ki bi kot »prvi in glavni predpogoj sporazuma priznalo državno, politično in narodno-kulturno individualnost hrvaškega naroda in se obenem izjavilo za pripravljeno, da se s hrvaškega državnega in narodnega področja odstrani vsaka najmanjša sled srbske hegemonije«. Dalje je dobil Radić posebno polnomočje za diplomatsko akcijo, da se mirno prizna pravica samoodločanja hrvaškega naroda.

To so bile vsekakor hude zadeve! Tudi SLS je – nekoliko drugače – odgovorila na Pašićev udarec. V Ljubljani je 17. avgusta – vpričo kralja in drugih najvišjih državnih predstavnikov – uprizorila eno največjih manifestacij svoje zmogljivosti, V. katoliški shod. Jutro je pravilno zapisalo, da je bila to »politična revija avtonomističnega klerikalizma«. Slabše – vsaj za ta čas še – je označil to veliko klerikalno revijo sile in moči takratni levičarski list Glas svobode, ko je zapisal, da je bil glavni namen shoda konkubinat katoliške cerkve s pravoslavno monarhijo, združitev katoliške reakcije s pravoslavno reakcijo, zveza med mitro in krono, novo razdobje cezaropapizma.

b) Ponovna cepitev med slovenskimi socialisti in komunisti

Kaj pa delavski razred? Ta se ni nehal cepiti tudi po volitvah. Na seji pokrajinskega odbora 8. aprila v Celju so znova sklenili, naj bi se združil proletariat na Slovenskem, zato je pokrajinski odbor SSJ pripravljen na razne olajšave pri obračunavanju članarine. Istega dne je bila v Celju tudi »zedinjevalna konferenca«. Sklicala jo je skupina okrog Rdečega prapora, ki je začel znova izhajati 27. januarja 1923 pod uredništvom dr. Koruna; ta je že v prvi številki zapisal, da si bo prizadeval, da bi se proletariat v državi čimprej združil »na razrednem socialističnem programu v enotnih organizacijah«. Dostavil je, da bo zbral Rdeči prapor le tiste socialistične organizacije, ki se ne strinjajo s se-

danjo politično taktiko pokrajinskega odbora (Bernota). Tako se je torej zbral v Celju na tej »enotni konferenci« ves cvet tedanjih socialistov, razen bernotovcev in zarjanov. Mariborska Enakost je zapisala, naj bi šlo to pot le za prvo stopnjo združevanja, ker je bil Bernot pripravljen popustiti pri obračunavanju članarine, odločno pa je vztrajal pri trboveljskem pravilniku. Proti temu je nastopila mariborska oblastna organizacija, ker so ta pravilnik sprejeli proti njeni volji. Zato se je Petejan (Maribor) oglasil s kompromisnim predlogom: stanje naj ostane v vseh krajevnih organizacijah SSJ takšno kot je, udeleženci konference naj izvolijo začasni skupni pripravljalni odbor za združitev, v katerega naj imenuje vsaka skupina po tri člane. Ta odbor naj bi pripravil kongres, ki naj bi bil do 1. junija. Nanj naj bi prišle z glasovalno pravico vse krajevne organizacije SSJ v Sloveniji, ki so poravnale strankino članarino zadnje tri mesece pred kongresom. Ta kongres naj bi sestavil nov pokrajinski pravilnik, ki mora biti v skladu s pravilnikom SSJ, izvoli naj tudi nov pokrajinski odbor in reši vprašanje strankinega tiska. Sklepi tega kongresa bi bili veljavni za vse krajevne organizacije; brž ko pa bo sklenjen sporazum, morajo v socialističnem tisku prenehati vsi medsebojni napadi. Toda Petejanov predlog so sprejeli le socialisti okrog Rdečega prapora in delegati iz Maribora. Na seji oblastne organizacije (Maribor) so 13. aprila sklenili, naj se pogovori za združitev nadaljujejo, sprejeli predlog bernotovcev, naj za vodstvo prihodnjih pogajanj za združitev imenujejo štiri delavce, in končno, naj se časopisa Enakost in Rdeči prapor združita.

Tako je bila 22. aprila v Zidanem mostu nova združevalna konferenca; tu so dosegli sporazum med oblastnim in pokrajinskim odborom SSJ. Sklenili so, da se trboveljski pokrajinski pravilnik ne vzdržuje v celoti, če bi bil ovira za združitev. Vse sporne točke naj reši skupni pokrajinski kongres, katerega sklepi naj bodo podlaga za kongres SSJ v Beogradu. Dalje so poudarili, da morebitna delitev Slovenije na dve oblasti ne sme biti vzrok spora in da naj pokrajinski kongres odloči glede uradnega strankinega tiska.

Dne 6. maja sta imela ločeni seji pokrajinski in oblastni odbor SSJ. Pokrajinski odbor je sklenil, naj se sestane »delavstvo še enkrat, da, še večkrat, pa ne samo po štirje in štirje, ampak naj se vrši diskusija kar na javnih zborih in po časopisih. Do zedinjenja mora priti, zato tudi pride!« Mariborčani so bili istega dne

bolj kratki. Dejali so, da vzamejo sklepe konference v Zidanem mostu v celoti na znanje in da je treba čimprej sklicati kongres.

Toda nastali so hudi zapletljaji. Mariborčani so bili 18. maja proti »najširši diskusiji«, ki jo je predlagal pokrajinski odbor SSJ, češ da je že dovolj vse pojasnjeno. Nato je 23. maja odgovoril Naprej, da je za proletariat koristno, če se združi in »če ne drugače pa preko glav vseh tako imenovanih voditeljev«. Na to pisanje so Mariborčani 24. junija sklenili, naj se skliče skupna konferenca 8. julija v Celju; nanjo naj obe organizaciji pošljeta po pet članov, ki naj bi pripravili teren za skupni kongres v Sloveniji. Toda ta sklep so bernotovci odklonili, zato se je trojica Koren, Čebular in Verbančič odcepila od bernotovcev, ki so jasno pokazali, da »hočejo imeti razkol«. Sedaj je posegel vmes glavni odbor SSJ v Beogradu, in 7. julija zahteval, naj 12. julija skličejo izredni strankin pokrajinski kongres v Celju. Na ta kongres morajo priti pokrajinski odbor, oblastni odbor in skupina Korun-Uratnik. Proti tej zahtevi je zelo ostro odgovoril Naprej, češ da so sklicanje izrednega kongresa nasvetovali glavnemu odboru Korun, Uratnik, Svetek, Golmajer, Čobal, Golouh, Petejan idr. Zato so imeli bernotovci 15. julija svojo konferenco v Brežicah in sklenili, da bodo spoštovali trboveljski program in pravilnik, dokler ga ne bo spremenil kongres, ki ga je edini upravičen spremeniti. Udeležili se bodo le tistega kongresa, ki ga bodo sklicali po tem pravilniku.

Medtem so se zarjani spojili s skupino okrog Delavskih novic, ko pa so te dobile novo vodstvo – o tem bomo še govorili – je Zarja začela zopet samostojno izhajati; 4. avgusta je zapisala, da so v »naše razočaranje cepljenje in demoralizacijo v delavskem pokretu nadaljevali nekateri elementi po volitvah ... Tudi v bodoče bo Zarja priznavala temeljna načela SSJ, njen program ter podpirala njeno delovanje prav posebno v smeri konsolidacije onih skupin, ki ta program priznavajo.«

Rekli smo že, da sta se mariborska Enakost in Rdeči prapor združila. Namesto njih je začel 16. avgusta izhajati Socialist; iz njega izvemo, da je bil 12. avgusta združevalni kongres. Ta je »proklamiral enoglasno zedinjenje ločenih strankinih delov v obnovljeni pokrajinski organizaciji in v okviru SSJ«. Toda Naprej je k temu kongresu pripomnil, da je bil to samo kongres Koruna, Golouha, Čobala in drugih. Sklepi tega kongresa so bili, da ustanove novo pokrajinsko organizacijo SSJ s sedežem v Celju in

sprejmejo nov pokrajinski pravilnik. Tudi so sklenili, da sta odslej dalje le dve uradni socialistični glasili v Sloveniji, Socialist in Volksstimme, in da se pod kaznijo izključitve prepoveduje vsako drugo izdajanje socialističnih glasil brez dovoljenja novega pokrajinskega odbora. Kongres je tudi izvolil nov pokrajinski odbor.

Zarja je k temu kongresu zapisala, da je niso povabili v Celje. Na seji so zarjani ponovno poudarili, da stojijo še vedno na načelu programa SSJ, da njihovo delovanje v ljubljanski komunalni politiki ne nasprotuje programu SSJ in da so trdno odločeni varovati svojo akcijsko svobodo v ljubljanskem občinskem svetu, da bi se izvedel samoupravni program SSJ. H kongresu samemu je zapisala Zarja, da pozdravlja vsako iskreno delo za utrditev socialističnega gibanja v Sloveniji, Bernotova nenavzočnost v Celju pa dokazuje, da mu ni do konsolidacije stranke. Kongres je objektivno presojal položaj in je važen mejnik, vendar pa še velik del proletariata tava po krivih poteh.

Novo komunistično glasilo Glas svobode je prineslo 21. aprila manifest proletariatu Slovenije. Iz njega izvemo, da je bila 15. aprila konferenca komunistov-zaupnikov iz vse Slovenije; tam so govorili, naj se razredno zaveden proletariat Slovenije združi s proletariatom Jugoslavije v NDSJ, in sicer je treba to nemudoma storiti. Na konferenci je govoril Marcel Žorga, o njem pa smo že slišali. V resoluciji konference so poudarjali, da sta vodila odgovorne organizatorje SSDL pri ustanavljanju stranke neodpustljiv reformizem in oportunizem. To je povzročilo, da so prišli v centralno oblast stranke »očitni priganjači buržoaznih strank, ki so imeli poleg tega odločilno besedo pri tisku in da so prevladovali v vodstvu stranke znani socialpatriotični voditelji, ki s svojo politiko niso skrahirali samo med razredno zavednim proletariatom, temveč celo pred reformističnim delavstvom«. Zato razredno zavedni proletariat Slovenije o novi stranki (SSDL) ni hotel ničesar slišati in se je treba zahvaliti samo disciplini, da je del ob volitvah le šel na volišče. Tako so morale prenehati tudi Delavske novice in se postavile popolnoma v službo teh centrumaških voditeljev.

Konferenca je obsodila lažnivo poročanje Delavskih novic o gibanju razredno zavednega proletariata v državi, zatajitev o ustanovitvi NDSJ ter izdajalsko pisanje po volitvah. Obsodila je oportunistično in reformistično taktiko pri ustanavljanju SSDL, predvsem pa delovanje za odcepitev razredno zavednega prole-

tariata od enotne NDSJ. Končno je konferenca poudarila, da bi se najbolje izpolnile prehodne določbe statuta SSDL, ki govore o združitvi, če se »pridružimo edini razredni stranki jugoslovanskega proletariata, to je NDSJ«.

Konferenca je sprejela tudi resolucijo o enotni fronti. Kapitalističnemu razredu se je posrečilo s pomočjo izdajalske in razdiralne politike socialpatriotov, da se je politično utrdil in prešel v napad proti proletariatu na gospodarskem in političnem področju. Namen te kapitalistične ofenzive je zvaliti vsa bremena svetovne imperialistične vojne na pleča proletariata in na njegov račun po vojni obnoviti razrušeno kapitalistično gospodarstvo. Zato hočejo kapitalisti uničiti vse povojne pridobitve proletariata, osemurni delavnik, organizirajo razne oborožene garde, ustanavljajo fašizem itd. Ta kapitalistična ofenziva se je začela v Jugoslaviji z zadušitvijo železniškega štrajka 1920, z Obznano in z zakonom o zaščiti države. Nasproti tej ofenzivi stoji razcepljen proletariat, in to po krivdi takih svojih voditeljev, ki jim je ljubše sporazumevanje z raznimi buržoaznimi strankami kot enotnost in nepomirljivi razredni boj. Med delavstvom pa raste vedno večja zahteva po enotni fronti, ker je »mogoč uspešen odpor edino le v nacionalni in internacionalni fronti proletariata«. Toda taktika enotne fronte ima v sebi tudi mnogo nevarnosti, največja je pač ta, da lahko postane taktika enotne fronte za nekatere oportunistične voditelje sama sebi namen, ne pa sredstvo za prebujanje novih množic in za njihovo pridobitev za razredni boj.

Dalje ne sme razredno zavedni proletariat nikdar zamenjati enotne fronte z volilnimi kompromisi in pakti, ki odporne sile proletariata le slabijo in uspavajo. Zato razredno zavedni proletariat zavrača vse poskuse, ki hočejo spremeniti taktiko enotne fronte v organizacijsko politično združitev v eno stranko z reformisti. To bi po eni strani pomenilo uničenje ene najvažnejših zgodovinskih pridobitev proletariata – obstoj samostojnih revolucionarnih proletarskih strank –, na drugi strani pa rehabilitacijo izdajalcev delavskega razreda. Če se torej hoče proletariat tega obvarovati, je kot osnovni pogoj za pravilno izvedbo taktike enotne fronte potrebna čvrsta organizacija razredno zavednega proletariata v eno stranko, ki temelji na načelih revolucionarnega marksizma in proletarskega demokratičnega centralizma. Na teh temeljih je v Jugoslaviji ustanovljena samo NDSJ.

NDSJ bo budila in vodila proletariat. Pri tem se bo pogajala z vsemi drugi delavskimi organizacijami za mobilizacijo vsega proletariata na odpor proti besneči ofenzivi kapitala. S tem pa ne bo niti za hip odstopila od svojega programa in si bo tudi v skupnih akcijah proletariata pridržala popolno svobodo propagande in agitacije. NDSJ se bo udeleževala vseh volitev samostojno, njeno delo se bo raztegalo po vsej državi.

Za resolucijo konference so glasovali vsi razen Klemenčiča, sedem pa se jih je vzdržalo. Klemenčič je izdal posebno resolucijo, v nji je izrekel vodstvu SSDL in Delavskim novicam zahvalo, zahteval pa je združitev SSDL z NDSJ. Pri volitvah so v širši odbor NDSJ izvolili: Marcela Žorgo, Pristoua, Koširja, v pokrajinski odbor pa Makuca, Čepelnika, Lemeža, Šuštaršiča in Vehovca. S tem je bila SSDL likvidirana in ustanovljen slovenski del NDSJ; ta je izdal 28. aprila prvomajski razglas. V njem je poudaril, da si je razredno zavedni proletariat izbojeval po sedmih letih preganjanja zopet svojo politično stranko po vsej državi. Zato bo letošnji prvi maj tudi praznik združenega proletariata Jugoslavije v NDSJ. Konec aprila so ustanovili tudi proletarske akcijske čete (PAB).

Od 9. do 12. maja 1923 je bila na Dunaju 2. konferenca KPJ; na nji je bilo navzočih 37 delegatov in 2 delegata kominterne. Namen konference je bil razčistiti vprašanje med levico in desnico in dati delegatom kominterne pravo podobo o stanju v KPJ. Večina delegatov je zahtevala konec sporov in konstruktivno delo, levica je še posebej zahtevala, naj se vodstvo vrne v domovino. Konferenca je naložila vodstvu vrsto nalog: pospešeno ustanavljanje partijskih organizacij. Da bi partija postala stranka množic, zato naj bije vztrajne boje proti režimu, reakciji in nasilju; razširja naj partijski tisk in literaturo, ustanavlja partijske šole in kurze, krepi vpliv partije v vseh delavskih organizacijah in ustanavlja delavska kulturna ter športna društva; posebno pozornost je treba posvetiti nacionalnemu vprašanju; lotiti se je treba kmečkega vprašanja in začeti delati med kmeti na vasi, ustvariti aktivno obrambo proletariata proti fašizmu itd. Omembe je vredno, da so na drugi konferenci že opustili stališče o enem samem jugoslovanskem narodu, niso pa še govorili o več narodih, pač pa o več plemenih, o jugoslovanskem narodu pa kot o narodu, ki šele nastaja.

Glas svobode je prinesel 7. junija zanimiv pregled delavskega gibanja v Sloveniji. Poudaril je, da so delavske množice že dvakrat rešile položaj. Prvič, ko so se po vukovarskem kongresu obrnile stran od socialnodemokratskih centrumašev, ki so hoteli sabotirati združitev revolucionarnega proletariata Jugoslavije, in drugič, ko so se množice ob ustanovitvi SSDL odločile za revolucionarno smer. Posebno zaslugo je imela pri tem proletarska mladina. Za 1. maj je prinesla razglas tudi Strokovna borba, zahtevala je popolno svobodo združevanja, razpust vseh fašističnih tolp, a v prvi vrsti Orjune, in združitev vseh zavednih razrednih strokovnih organizacij.

c) Velik štrajk v revirjih

Že 11. aprila sta se socialistična Unija slovenskih rudarjev in komunistična Zveza rudarskih delavcev začeli pogajati za enotno strokovno organizacijo rudarjev in za vstop v neodvisno zvezo strokovnih organizacij. Zveza rudarskih delavcev je zahtevala naslednje: združena organizacija mora stati na stališču nepomirljivega razrednega boja, glede mednarodne orientacije (Amsterdam ali Moskva) naj sklepa prvi kongres, pač pa naj bi združena rudarska organizacija pristopila naravnost k svoji rudarski internacionali. V Združeni organizaciji mora veljati načelo proletarske demokracije, začasno skupno upravo naj sestavijo sorazmerno po moči posameznih organizacij, združena rudarska organizacija naj pristopi k zvezi neodvisnih strokovnih organizacij, ki je včlanjena v Centralnem radničkem sindikalnem odboru Jugoslavije.

Socialno demokratska Unija je 30. aprila zahtevala, naj stoji združena organizacija na stališču amsterdamske internacionale, dokler ne bi mednarodni kongres določil drugače. Združena organizacija naj bo član mednarodne rudarske zveze s sedežem v Londonu, ki je članica Amsterdamske internacionale, združena organizacija v Sloveniji pa naj se notranje pridruži Strokovni komisiji za Slovenijo. Enotna stališča obeh organizacij so torej bila: razredni boj, načelo proletarske demokracije, včlanjenost v internacionali in proporcionalnost v vodstvu. K temu je Strokovna borba takoj zapisala, da se ne more odločiti za Amsterdamsko internacionalo, ker je ta izdala načelo razrednega boja. Bi pa bila tudi za to žrtev, če bi se na kongresu za to izrekla večina, in to samo zato, da bi ostali enotni in združeni.

Dne 26. aprila se je znova začela konferenca pri TPD o ureditvi mezd. Delavski zastopniki so zahtevali zvišanje: za prvo kategorijo po 12 kron, za drugo po 11, za tretjo po 10 in za četrto po 9 kron. Zastopnik TPD je ugovarjal, češ da so rudarji pri TPD najboljše plačani delavci v vsej državi, končno je pristal na povišek. Medtem se je začelo mezdno gibanje v državnem rudniku v Velenju in Zabukovici, kjer so bili rudarji do štrajka decembra 1920 bolje plačani kot pri TPD. Decembra 1921 so prejemke izenačili. Februarja 1923 so rudarjem pri TPD mezde povišali za 7 kron; to bi morali dobiti od 25. februarja naprej tudi rudarji v državnih rudnikih, toda rudarski uradi tega še niso izplačali.

Delavci na obratu Kisovec (Trbovlje) so stopili 8. maja v štrajk, ker TPD ni odstranila nezaželenega ing. Lapornika. Takoj so imenovali posebno komisijo, ki je bila pripravljena zvišati prejemke, inženir pa naj bi še ostal. Zato so začeli 9. maja iz solidarnosti štrajkati tudi rudarji v Kotredežu in Zagorju. Zlasti učinkovita je bila stavka v Zagorju, saj so štrajkali rudarji vseh strokovnih organizacij in političnih prepričanj in so stavko tudi skupaj vodili. Štrajk je trajal do 12. maja, ko so delavci zahtevali poleg odstranitve inženirja tudi to, da pri akordnem delu upoštevajo vse okoliščine, ki ovirajo delo, in plačajo najmanj z minimalno mezdo čas, ko je treba čakati na vozičke ali drug material. Višino akorda naj določijo vedno pred začetkom dela. TPD je na vse pristala pod pogojem, da gredo rudarji na delo prej, preden bo odstavljen inženir. Delavci so sklenili, da bodo šli 14. maja na delo, vendar pa bodo 21. maja zopet prenehali delati, če ne bodo inženirja odstranili.

Novo mezdno gibanje v revirjih se je začelo 22. junija, ker bi 30. junija potekla pogodba. Zastopniki komunistične Zveze rudarskih delavcev so prišli na dan z novimi pogoji, vendar pa jih socialnodemokratska Unija ni hotela podpisati. Zveza je zahtevala, naj velja v splošnem za vse kategorije osemurni delavnik, v sobotah šesturni, ženske in mladoletnih naj ne uporabljajo za nočno delo, poleg tega naj veljata za mladoletne šesturni delavnik in dve uri obvezne šole. Mezdna tarifa naj bi bila: za prvo kategorijo za šiht 176 kron, za drugo 158 kron, za tretjo 136 kron in za četrto 116 kron. Onemoglim delavcem, ki so bili zaposleni pri rudniku deset do dvajset let, naj zvišajo plačo dnevno za 8 kron nad minimalno plačo, za tiste, ki so bili zaposleni dvajset

do petindvajset let, za 25 kron itd. Družinske doklade naj bi bile za ženo 50 kron, za otroke po 40 kron in še nabavni prispevek. Ker Unija na te zahteve ni pristala, so vložili delavci 22. junija nove zahteve: za prvo kategorijo 206 kron, za drugo 188, za tretjo 166 in za četrto 146 kron. Pogajanja s TPD so se začela 25. junija in se nadaljevala 4. julija, a jih nista resno vzeli ne TPD ne država. Vlada je imela zahteve za pretirane in je grozila, da stavke ne bo dovolila, TPD pa je zahteve odbila. Zastopnik TPD je prebral neko pismo, ki ga je dobil od »odbora samskih delavcev«; v njem so se ti izjavili proti delavskim zahtevam in dokladam. Zato je zastopnik TPD predlagal, naj bi se družinske doklade odpravile in naj bi plačevali samo delo. Na vprašanje delavskih zastopnikov, koliko bi TPD plačala za delo, je zastopnik TPD odgovoril, da za prvo kategorijo 180 kron, za drugo 160, za tretjo 140 in za četrto 100 kron. Ker bi se s tem dohodki znižali, so se pogajanja razbila.

Medtem so tekla pogajanja tudi za združitev vseh strokovnih organizacij. Na seji plenuma komunistične Zveze neodvisnih strokovnih organizacij 24. junija je bilo rečeno, da bo Zveza nadaljevala delo za združitev vsega strokovnega gibanja v Jugoslaviji. Osnova za to združitev naj bi bila: nepomirljiv razredni boj, proletarska demokracija v vseh strokovnih organizacijah, mednarodno orientacijo pa naj sklene prvi združevalni državni kongres. Ker bi se sklicanje kongresa lahko zavleklo, je predlagala komunistična sindikalna centrala za Slovenijo, naj bi za čas do kongresa sestavili paritetni odbor z nalogo, da bi pripravljal pot k združitvi, vodil enoten nastop pristašev obeh skupin (komunistov in socialistov) v boju za zboljšanje gmotnega položaja in vodil boj proti kapitalistični reakciji in nevarnosti fašizma.

Zveza rudarskih delavcev v Trbovljah je predložila 9. julija nove delavske zahteve s pristavkom, da se bodo »rudarji poslužili samopomoči«, če ne bodo zahteve rešene ugodno do 14. julija, TPD pa je kljub temu preložila pogajanja; ta so se začela 19. julija.

Na pogajanjih se je pokazalo, kakšne dobičke ima TPD. Delavec je povprečno nakopal na dan 720 kg premoga, ta je bil vreden 208.80 din. Povprečni delavčev zaslužek je znašal 31.67 dinarjev in 53 din režijskih stroškov, skupaj torej 84.67 din. Tako je imela TPD od enega delavca 124.13 din dobička. Ker so se pogajanja razbila, so 20. julija stopili v štrajk vsi obrati

TPD. Stavkovni odbor je izdal razglas, v katerem je bilo rečeno, da so bili rudarji prisiljeni stopiti v stavko. Zato poziva odbor vse delavce, organizirane v Centralnem radničkem sindikalnem odboru Jugoslavije (komunisti) in Glavnem radničkem savezu (socialisti), naj manifestirajo na skupnih shodih solidarnost do upravičenih zahtev trboveljskih rudarjev in naj povsod začno nabirati prostovoljne prispevke za stavkajoče. Rudarsko glavarstvo je 23. julija pisalo stavkovnemu odboru, naj bi se pogajanja obnovila, TPD pa je sporočila, pod katerimi pogoji je pripravljena popustiti, zato naj tudi delavci povedo, koliko bi oni odnehali. »Ako bi delavstvo v tem oziru ne pokazalo potrebne uvidevnosti, bi bila pokrajinska uprava v zaščito javnih interesov eventuelno prisiljena, da se napram delavstvu posluži prisilnih sredstev in z mobilizacijo in drugimi koraki poskrbi za to, da se vzdržujejo varnostne straže in izvršijo neobhodno potrebna vzdrževalna dela.« Stavkovni odbor je 25. julija odgovoril, da delavci od svojih minimalnih zahtev ne morejo odstopiti. Predlagal je, naj se revirji – ker TPD noče popustiti – podržavijo; delavstvo je pripravljeno vsak čas pogajati se in tudi želi, da bi se sporazumeli. Delavstvo daje na voljo tudi potrebno silo za varnostne straže in za straže proti požaru.

TPD je 31. julija razglasila, da bo odpustila vse delavce, če se v 48 urah ne vrnejo na delo. Delavci se seveda niso vrnili in 4. avgusta je bilo v revirjih vse polno shodov; na njih so sklenili, da je treba vztrajati v štrajku do konca. Toda začeli so se pojavljati stavkokazi, začele so obratovati elektrarna, cementarna, opekarna in separacija. TPD se je zatekala tudi k provokacijam. Agenti TPD so začeli pisariti stavkokazom grozilna pisma, ki so seveda prišla v roke žandarjem, obenem pa je TPD zagnala vik in krik, da je pisal grozilna pisma stavkovni odbor. Žandarji so začeli aretirati. Drugo provokacijo je naredila TPD, ko je dala v noči od 29. na 30. avgust zaminirati električno centralo, da so nato lahko žandarji aretirali nad 30 delavskih zaupnikov. Z zborovanja zastopnikov rudarjev 31. avgusta v Litiji so izdali sporočilo, da so se pretrgala pogajanja s TPD zaradi brezobzirnosti ravnatelja Skubeca, delavstvo pa je pripravljeno pogajati se, če bo TPD izboljšala delavcem položaj. Dalje je bilo rečeno, da je TPD v šesttedenski stavki uporabila vsa sredstva, da bi štrajk zlomila; tudi so povedali, koliko delavcev so že aretirali, a da je kljub temu razpoloženje v revirjih dobro.

Kljub temu poročilu se je žandarski teror v revirjih stopnjeval, dokler ni po osmih tednih štrajka dosegel višek. Žandarji so začeli množično aretirati rudarje, in sodni zapori v Celju in Litiji so bili prepolni. TPD je uprizorila atentat na dva svoja ravnatelja. Štrajk so 17. septembra s silo zlomili. Takrat so nad 150 rudarjev zaprli, 600 pa jih odpustili, čez 1000 pa poslali na brezplačen dopust.

Štrajk je trajal 59 dni, kar je bilo za takratne razmere zelo veliko. O poteku zelo dobro poroča Glas svobode, ko pravi, da so v začetku štrajka delavci v veliki večini zapustili revirje in si odšli iskat dela na kmete. Prva dva tedna nista prinesla nič novega, potem pa so se začele provokacije TPD, ki so zlasti v Kočevju privedle do nevarnega stavkokastva. Po petih tednih je bil štrajk še dokaj enoten, čeprav so se po štirih tednih tudi v Trbovljah pokazali stavkokazi. Proti njim so sklicali več shodov. Toda teror se je stopnjeval, žandarmerija je začela aretirati zlasti delavske zaupnike in po osmih tednih se je začelo v Trbovljah delavstvo vračati na delo, v Rajhenburgu in Hudi jami pa že nekoliko poprej. Najslabše se je med štrajkom obnašalo Kočevje, ker tam ni bilo strokovnih organizacij, najboljša pa sta bila Zagorje in Hrastnik. TPD je bila zelo aktivna. Začela je odpuščati delavce, izdala je več pozivov, naj se delavci vrnejo na delo, sama je organizirala stavkokaze, pošiljala je agente nabirat nove delavce v Prekmurje in je s pomočjo teh organizirala dnevni kop. Tudi socialnodemokratska Unija je podpirala Trboveljsko premogokopno družbo.

Delavske novice (pod uredništvom Vl. Fabjančiča) so navedle več točk, zakaj so štrajk zlomili. Prvi vzrok je bil, ker ni bilo pravilnega razumevanja enotne fronte. Drugi vzrok je bila nepripravljenost za dolgotrajen štrajk, dalje slaba organizacija štrajka, zlasti nesposobno vodstvo v Ljubljani, slaba propaganda, izostanek aktivne podpore hrvaškega in srbskega proletariata itd. V takih okoliščinah je bil od 21. do 23. septembra v Beogradu II. kongres SSJ. Kongres je odklonil vsako plemensko in federalistično delitev države in zahteval enotno zakonodajo, a popolno samoupravo občin, okrajev in oblasti na popolni demokratični podlagi. Kongres je obsodil sistem samoradikalne vlade, nastopil pa je tudi proti NDSJ, »dokler se ta ne postavi na stališče proletarske demokracije«. Kongres je sklenil pristop k 2. internacionali. Še posebej je zanimiva resolucija o »slovenskem vprašanju«.

V nji je rečeno, da je bil glavni odbor prisiljen sklicati 12. avgusta pokrajinski kongres za Slovenijo, sicer bi se bilo socialistično gibanje v Sloveniji popolnoma razsulo. Sklical ga je šele takrat, ko so bili zaman vsi poskusi, da bi se poravnali spori v organizacijah, toda na kongres ni hotela priti skupina okrog Naprej a. Beograjski kongres je sklenil, da ima – po pokrajinskem kongresu v Sloveniji – za svojo uradno organizacijo v Sloveniji samo tisto, ki je izšla iz pokrajinskega kongresa v Celju. Prav tako je omembe vredna kongresna resolucija o odnosu SSJ do komunistov. V nji je rečeno, da je komunizem oživil anarhizem, da je slepo v službi Moskve in da hoče čimbolj dezorganizirati življenje. Komunizem ovira politično konsolidacijo, plemensko in narodno pomirjenje in prehod notranjepolitičnega življenja v ustavne in demokratične oblike. Goni »brezumno in brezciljno v stavke«, zato resolucija izjavlja, da je SSJ »dosedanjo komunistično politiko katastrof in dezorganizacije vselej pobijala in jo bo pobijala«.

Zarjani, ki so trenutno ostali na levici, toda izven SSJ, so zapisali, da je bil ta kongres velik napredek v konsolidaciji socialističnega gibanja v državi. Zarjani so imeli 25. oktobra članski sestanek in sklenili, da bodo stopili v SSJ. In res, 11. novembra je Zarja prenehala izhajati, ker se je združila s Socialistom. Tako je bilo »ljubljansko vprašanje« v SSJ rešeno. Skupaj z Mariborčani je bil sestavljen začasni odbor z nalogo, naj pripravi skupno članske zborovanje, ki naj bi v ljubljanski organizaciji SSJ vzpostavilo normalne razmere.

Naprej je o beograjskem kongresu zapisal: »Pa čeprav naša delegata nista bila priznana, se vendar nista vrnila kot zapuščena generala, ampak kot zastopnika zavedne armade.« Naprejevci so na kongresu zahtevali, naj kongres ne prizna v Sloveniji nobene organizacije, ki ne bi hotela priznati statuta pokrajinskega odbora, in da so glasila SSJ v Sloveniji samo Naprej, Ljudski glas in Vorwärts. Te zahteve je seveda kongres odklonil, »zato je odpadla veriga, ki nas je tiščala pri vsakem koraku«.

Decembra 1923 je bila v Beogradu 3. državna konferenca KPJ; na nji je bilo vidno že prvi dan, kako poskuša desnica preprečiti vsako razpravo o nacionalnem, agrarnem in organizacijskem vprašanju. Vendar se je večina odločila za razpravljanje o teh pomembnih vprašanjih. Konferenca je izvolila novo vodstvo, ki je bilo sestavljeno pretežno iz levice in je takoj po kon-

ferenci izpeljalo po tisku NDSJ obširen referendum o sklepih konference, ki je potekel ugodno za levico.

Desnica (Sima Marković) je trdila, da je problem nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji le konkurenčni boj med srbsko, hrvaško in slovensko buržoazijo. Dokler sta hrvaška in slovenska buržoazija upali, da bosta složno vladali skupaj s srbsko, so govorili samo o enem narodu. Ko sta spoznali, da sta izigrani, sta začeli organizirati odpor Hrvatov in Slovencev. Tako se je v politični zgodovini prvič pojavilo nacionalno vprašanje. Markovićeva trditev je bila napačna predvsem v tem, češ da nima delavski razred nobenega interesa sprožiti nacionalnega vprašanja in bi bilo bistvo nacionalnega vprašanja izključno le v konkurenčnemu boju med buržoazijami v nacionalno mešanih državah, od katerih ni nobena zahtevala odcepitve in bi se vse to dalo rešiti samo s spremembo ustave. Levica je Markovićeve teze pobijala in je trdila, da nacionalno vprašanje v Jugoslaviji obstaja. Še več. Dokazovala je, da je rešitev nacionalnega vprašanja naloga delavskega razreda in njegovih zaveznikov v boju proti velikosrbski hegemoniji in kapitalizmu nasploh.

Tako so na tej konferenci sprejeli resolucijo o nacionalnem vprašanju, ki pravi, da je država SHS združitev treh jugoslovanskih narodov, ki so bili poprej razcepljeni in je bil en del pod avstro-ogrsko monarhijo. Ta združitev je ustvarila objektivne pogoje za izoblikovanje enega naroda iz treh sorodnih narodov, temu stapljanju pa sta velika ovira hegemonistična politika velikosrbske buržoazije in kapitulanstvo hrvaške in slovenske buržoazije, saj sta se zaradi strahu pred delavskim razredom oprijeli vidovdanske državne ureditve. Tako je namesto procesa, ko naj bi se izoblikovala ena narodnost iz treh sorodnih narodov, nastal le proces vse globljih nacionalnih nasprotij.

Gotovo je v resoluciji napačno to, da govori samo o treh jugoslovanskih narodih in o stapljanju teh treh sorodnih narodov v en sam narod. Pomembna pa je trditev, da zatira buržoazija močnejšega naroda buržoazije ostalih narodov, in ugotovitev, da je mogoče to odstraniti le tako, da se da narodom pravico do samoodločbe; delavski razred mora pomagati kmečkim množicam zatiranih narodov, ta boj pa mora združevati z bojem delavskega razreda proti kapitalizmu nasploh, saj je mogoče prav s tem bojem ustvariti osnovne pogoje za ustanovitev delavsko-kmečke republike v Jugoslaviji, na Balkanu in Podonavju, in končno, da

je za izhodišče vseh teh bojev potrebna ustanovitev delavsko-kmečkega bloka. Na konferenci so izvolili komisijo, ki naj bi sestavila načrt za rešitev agrarnega vprašanja.

Kakšen je bil torej politični položaj v Sloveniji konec leta 1923? SLS je bila v političnem bloku s HRSS in JMO, da bi uničila liberalizem, JDS je bila razcepljena, cepiti so se začeli tudi slovenski radikali. Delavski razred je imel – razen Bernota – enotno SSJ in NDSJ, javljali so se tudi začetki strokovnega združevanja v enotno sindikalno centralo v Sloveniji, v Zvezo neodvisnih strokovnih organizacij Slovenije, ta pa naj bi se združila v Centralni radnički sindikalni odbor Jugoslavije.

č) Liberalci in slovenski radikali

Poglejmo nekoliko nazaj k slovenskim liberalcem! Na seji načelstva NNS (starinov) 6. septembra 1923 so sklenili, naj se izpolni dogovor z JDS z dne 19. marca 1923 in naj skupni poslanec Reisner – ker je bil sprejet uradniški zakon – odstopi mandat svojemu namestniku Ravniharju. Toda o tem JDS ni hotela ničesar slišati in obojno načelstvo JDS (za ljubljansko in mariborsko oblast) je decembra povabilo načelstvo NNS k združitvi obeh strank, za »kar govore i načelni i taktični razlogi«. S tem seveda ni bilo ničesar, ker se je NNS že pripravljala na likvidacijo. Na seji načelstva NNS 24. decembra je bilo rečeno, naj bi stranko razpustili, člani pa naj preidejo k radikalom. Ravnihar je odšel v Beograd, kjer je bil »od merodajnih faktorjev« radikalne stranke ljubeznivo sprejet in mu je bilo celo ponudeno vodstvo radikalne stranke v Sloveniji. Ravnihar je to sprejel, svetoval pa je, naj bi prehod izvedli v stopnjah. Zato je formalno še ostala NNS »v likvidaciji« in obenem vodila tudi posle ekspoziture NRS v Sloveniji.

Zakaj je vodstvo radikalov v Beogradu tako prijazno sprejelo Ravniharja? Oktobra 1923 je nastal med slovenskimi radikali razkol, ki sta ga povzročila nam že znani Stefanovič in pesnik Podbevšek. Dne 7. oktobra so prinesle Jutranje novosti novico, da bivši tajnik NRS Stefanovič »ni vodil politike NRS v smislu njenega programa« in je zato moral to mesto zapustiti. Na to je Stefanovič ostro odgovoril v Orjuni, akcijski odbor NRS pa je njega in Podbevška izključil iz stranke z motivacijo, da je NRS »stranka poštenosti in da zato odločno odklanja vse moralno

dvomljive eksistence v svojih vrstah«. Stefanovič in Podbevšek sta 17. oktobra začela izdajati frakcionaško glasilo Radikal; iz njega izvemo, da sta šla v opozicijo zato, ker je bila NRS v Sloveniji le eksponent Jadranske banke. »Prehajanje naše ideje v kmečke in delavske mase na deželi je Jadransko banko resno zaskrbelo, ker je hotela malo sekto, katero bi lahko obvladala. Advokat Ažman, upravni svetnik, hoče imeti stranko bankirjev, veleposestnikov in bogatih ljudi.« Tako sta Stefanovič in Podbevšek sklicala 21. oktobra v Ljubljani kongres, tega se je udeležilo 38 krajevnih organizacij s 76 delegati. Na kongresu so sklenili, da odklanja NRS vsako odgovornost za politiko in taktiko dosedanjih odbornikov, ki niso bili izvoljeni predstavniki ljudstva (Ažman, Zupanič, Sajovic, Lukan in drugi). Na vse to je odgovoril akcijski odbor NRS, da Stefanovič in Podbevšek nista člana NRS, zato tudi Radikal ni glasilo NRS v Sloveniji in so vsi sestanki in shodi, ki jih ta dva sklicujeta, le navadna mistifikacija javnosti.

Tako je prišel sedaj Ravnihar ob pravem času, da bi napravil red med radikali v Sloveniji, kajti ob novem letu 1924 sta obstajala dva radikalska foruma, akcijski odbor (Zupanič) in Stefanovič-Podbevškovo glavno tajništvo, ki pa ga Beograd ni priznal.

Dne 19. septembra so se sestali v Zagrebu delegati HRSS, SLS in JMO in ugotovili, da se vlada ni držala obveznosti Markovega sporazuma, saj celo nadaljuje preganjanja ter ne spoštuje niti lastnih zakonov. Zato so delegati sklenili, da bodo sporazumno nadaljevali začeto akcijo proti režimu.

Ko se je začelo jesensko zasedanje parlamenta, je opozicija 26. septembra vložila interpelacijo o italijanski zasedbi Reke. Posebno oster je bil Ljuba Davidović; dejal je, da slabi notranji politiki vlade nujno ustreza tudi slaba zunanja. S to vlado drže samo še džemijet in nemški poslanci. Značilnosti vladne zunanje politike so, »neka ide kako ide«, tajnost, nejasnost in neobveščanje parlamenta. Prav malo je manjkalo, da ni tedaj Pašić zdrsnil. Ko so glasovali o prehodu na dnevni red, je bilo od 205 navzočih poslancev za prehod 113, proti pa 92. Nič boljše ni bilo pri glasovanju o dvanajstinah. 10. oktobra je opozicija zapustila parlament.

Zato je Korošec 5. novembra izjavil na zboru zaupnikov SLS, da ima sedaj v rokah usodo države srbski narod.

Če bi hoteli sedaj še čisto na kratko pogledati gospodarski položaj, bi mogli reči, da se prav konec 1923 zaključuje prvo razdobje jugoslovanskega gospodarstva, ki bi ga mogli imenovati razdobje inflacijske konjunkture. Značilno za to razdobje je, da je bilo denarja v državi v izobilju, obrestne mere so bile ugodne, domače in tuje tržišče pa je vzpodbujalo k ustanavljanju najrazličnejših podjetij in k novim investicijam.

Za novo leto 1924 je škof Jeglič opozoril duhovščino, da bo treba paziti na liberalce, ker so in bodo postali zelo aktivni po V. katoliškem shodu, zlasti pa bo treba paziti na Sokole. Malo je glede tega Jeglič pretiraval. Liberalci so se grizli med seboj, kolikor so se mogli. NNS je bila sicer v likvidaciji, vendar ni hotela popustiti pri ljubljanskem mandatu, JDS pa tudi ne. Na seji načelstva je sklenila, da mandata ne bo vrnila, ker je NNS prekršila pogodbo in ni izpolnila dogovorjene plačilne obveznosti. Prišla ni na dogovorjeno skupno sejo in uradno so izjavili, da bo stopil Ravnihar v radikalski parlamentarni klub, to bi pomenilo isto, kot da je NNS prenehala obstajati. Zato Reisner ljubljanskega mandata ne bo odstopil.

Poglejmo nekoliko zgodovino te pogodbe! Kot vemo, sta NNS in JDS 19. februarja 1923 postavili skupno kandidaturo Reisner-Ravnihar in določili, koliko bo katera od strank plačala volilnih stroškov. Ko je bilo treba stroške plačati, se je začela NNS izvijati, končno je pristala, da bo od skupnih stroškov 43.176 din plačala 21.588, a jih potem ni hotela dati. Ko je zahtevala NNS vrnitev mandata, je tajila tudi stroške. Tako so trdili mladini. Načelstvo NNS je na seji 8. januarja 1924 znova zahtevalo ljubljanski mandat in znova obljubilo plačati polovico volilnih stroškov, a s pogojem, če Reisner dokaže, da je dokončno odložil mandat. Zato je NNS vložila pri Kmečki posojilnici 45.000 din s klavzulo, da pravica do dviga ugasne, če Reisner do 19. januarja ne izjavi, ali bo odložil mandat. Načelstvo JDS je o ljubljanskem mandatu razpravljalo 17. januarja in sklenilo, da je NNS kršila pogodbo. 19. februarja 1923 je bila namreč sklenjena skupna plačilna dolžnost volilnih stroškov, to je NNS spočetka tajila, končno pa je bila pripravljena plačati dvakratno vsoto, ki je bila vložena z žaljivo vinkulacijo. Dalje je NNS odklonila skupno sejo, ali ne bi morda koristilo podaljšati skupni rok; končno je bilo v pogodbi 19. februarja 1923 rečeno, da dr. Ravnihar ne more stopiti v klub stranke, ki je bila v ostrem

boju z JDS, tudi če bi postal poslanec. Ker pa Ravnihar to misli storiti, nima NNS več pravice do ljubljanskega mandata.

Kot odgovor na to je sklenilo načelstvo NNS 22. januarja, da ukinja vsako občevanje in vsak stik z načelstvom JDS; svojim občinskim odbornikom v Ljubljani pa je naročilo, naj pretrgajo vsak stik z odborniki JDS; ta sklep naj se sporoči vsem ostalim »naprednim« strankam v Sloveniji, torej NRS, NSS in SKS. Na seji 29. januarja so sklenili, da je treba organizacijo stranke okrepiti, sklicati zbor zaupnikov in da se odobrava delo načelstva za zbližanje z naprednimi strankami.

Na zboru zaupnikov JDS 3. februarja je bilo rečeno, da hočejo demokrati pripeljati »slovenski del našega naroda v jugoslovenstvo« in da je njihov edini resni nasprotnik klerikalna stranka. Zbor zaupnikov je protestiral proti rimski pogodbi (o nji bomo še slišali), izjavil je, da ne zaupa radikalom in da odklanja »velesrbsko koncepcijo naše države«. V cerkvenopolitični resoluciji je zbor zahteval uvedbo liturgije v narodnem jeziku, obsodil je raznarodovalno politiko sv. stolice v Julijski krajini, zahteval je, naj se izroči uprava cerkvenega premoženja po demokratičnih načelih voljenim zastopnikom vernikov (kot pri pravoslavnih), zajamčijo naj se verska svoboda in mir.

Zbor zaupnikov NNS je 23. aprila sklenil, da se NNS združi z NRS, ker ji je ta po ideji in programu najbolj sorodna in blizu. No, v tem času sta bila oba slovenska radikalna odbora zelo delovna. Akcijski odbor (Zupanič) je 2. februarja ustanovil oblastni odbor NRS v Mariboru, 23. februarja pa mestni odbor NRS v Ljubljani, ki je prevzel tudi posle dosedanjega akcijskega odbora. Torej dejavnost brez primere!

Pašić je 23. marca opozoril vse okrožne organizacije NRS, da je začel opozicionalni blok boj proti vladi in režimu, ki temelji na ustavi in pravih koristih države in naroda. V nevarnosti ni samo država, temveč tudi vse tiste pridobitve vojne, do katerih je prišel narod za ceno tolikih žrtev. Verjetno je tudi to pismo podžgalo slovenske radikale k še večji dejavnosti in so 6. aprila ustanovili v Ljubljani še en odbor, oblastni odbor NRS, katerega predsednik je postal dr. Zupanič, medtem ko je bil v mestnem odboru samo podpredsednik. Ob tej priliki je Zupanič govoril; med drugim je že na začetku dejal, da je organizacija vseh teh političnih strank v prvi vrsti priprava za volitve. Dalje je trdil, da je NRS osvobodila in združila SHS »s strašnimi žrtvami v

krvi in imetju«, odstranila je avstrofilsko dinastijo Obrenovićev, podpirala je jugoslovansko propagando med Slovenci in Hrvati ter vodila državo med svetovno vojno. »Ob enajsti uri kličem narodno čutečim elementom, da se strnejo in odkorakajo v radikalske vrste,« kajti NRS je »stranka mož, ki ne menjavajo mišljenja in programa ob vsaki priliki.« (Tu se je Zupanič le motil!)

Ta govor gotovo ni vplival, pač pa drugi vzroki, da se je načelstvo NNS 24. aprila odločilo za vstop v NRS. Poudarilo je, da prinaša v to združbo svojo nacionalno zavest, svojo vdanost državi in kralju, svojo čisto in neomadeževano preteklost, svojo poštenost itd. itd. Tako so lahko za 1. maj Zupanič, Ravnihar in Lukan izdali razglas slovenskemu narodu, da sta se obe stranki združili. Razglas se je končal z ugotovitvijo, da kdor želi dobro sebi in svojemu narodu, naj stopi v radikalni tabor!

Kaj pa Stefanovičevo-Podbevškovo glavno tajništvo? To si je našlo novega voditelja, koroškega borca Franca Grafenauerja, in se je v začetku januarja 1924 konstituiralo v glavni odbor NRS za ljubljansko okrožje. Ker ni nič izdalo, da je ta dva upornika izobčil Zupaničev akcijski odbor, je Zupanič preskrbel še za »hujše« izobčenje, in sicer je to storil sam beograjski glavni odbor NRS. Na to je odgovoril Stefanović: »Z ozirom na izjavo glasila Jadranske banke opozarjamo naše pristaše, da dr. Vojislav Janjić ni niti glavni odbor in ne g. Pašić šef NRS. Za nas so veljavni statut in program NRS, za nas je veljaven star princip naše stranke – iz naroda za narod – in ne iz Janjića ali bankirja dr. Ažmana za narod. Naše organizacije bodo delale naprej ter potom resnega dela dokazale, da so vredne stopiti v kolo mogočne narodne radikalne stranke.«

Frakcija je izdala 25. februarja razglas, kjer je bilo rečeno, da stopa NRS v drugo stopnjo svojega poroda. Pri njenem rojstvu so ji v Sloveniji kumovali koruptni možje nečistih rok in nečistih misli. Toda mi smo jim takoj v začetku napovedali boj, ker so hoteli špekulirati z veliko idejo. Radikalna stranka je po tem boju prerojena, očiščena od korupcije in bankokracije. Vajeni smo bojev, vajeni smo zmag, zato stopamo danes čisti pred slovensko delovno ljudstvo. Posvetili bomo vse sile gospodarskemu stanju našega kmečkega ljudstva. Agrarno reformo je treba odvzeti upravnim oblastem ter jo spraviti pod kontrolo sodišč in javnosti. Veliko pazljivost je treba posvetiti delavskemu vprašanju, uradniški pragmatiki, izboljšati je treba gmotni položaj

naše duhovščine, kajti »vera je najsvetejše našega naroda«. Smo za »enakopraven troedini narod« itd.

Ta glavni odbor je imel sejo 28. februarja, na nji so sklenili, da odpotujejo v Beograd Grafenauer, Stefanovič in kaplan Jenko. Na sestanku 13. marca je potem Grafenauer poročal, kaj in kako so opravili v Beogradu. V Radikalu je 24. marca izšel članek z naslovom Tako je prav!, v njem je rečeno, da so se slovenski radikali razcepili zato, da se bodo zopet združili, ko »se bodo razčistili pojmi in prilike v naši radikalni stranki v Sloveniji«. Vzrok cepitve niso bile osebe (?!), pač pa različna naziranja v programu in razlagi tega programa. Mi smo trdili, da je radikalna stranka predvsem stranka delovnega ljudstva, v kateri naj ima zato tudi delovno ljudstvo prvo in zadnjo besedo. Dalje, da je vsako vmešavanje bank v stranko proti njenim tradicijam itd. To so začeli – je rečeno dalje – po šestih mesecih razkola uvidevati tudi pristaši nasprotne skupine. Zaradi »edino pravilnega tolmačenja« strankinega programa se je začelo okrog Radikalskega glasnika »prav živahno gibanje«, ki je zahtevalo takojšnjo združitev in izključitev bančne in birokratske politike iz vrst NRS. »Potemtakem ni več nobene ovire, da se ne bi takoj združili.«

Ni torej težko uganiti, kaj so radikalski »revolucionarji« opravili v Beogradu. So pač kapitulirali! Pašić je bil le predsednik vlade in NRS zares mogočna stranka! Tako sta imeli 29. marca obe skupini (okrog Radikala in Radikalskega glasnika) skupno sejo, izdali sta tudi resolucijo z obljubami in načrti. Vendar enotnosti niso dosegli! Radikal ni hotel objaviti resolucije. Radikalski glasnik je 21. maja ugasnil in s tem tudi – vsekakor zanimiva – opozicija med slovenskimi radikali.

V začetku 1924 se je na Slovenskem začela živahno gibati tudi Orjuna. V Celju je imela 2. februarja oblastno skupščino tu je njen šef ing. Kranjc govoril o dolžnostih Orjune do zasedenega ozemlja. Dejal je, da »akcijske čete pri Orjuni niso za parado, ampak da bodo šle takrat, ko pride čas, tudi preko meje reševat naše brate«. Do takrat pa mora Orjuna »stopiti s tem narodom v najožje stike in jih moramo spodbujati«. Vsaka orjunaška organizacija v Sloveniji mora vzeti v zaščito en kraj, kjer si mora dobiti svojega zaupnika. Ni pa treba seveda tega javno govoriti. V zasedenem ozemlju moramo ustvariti »nemirno ozemlje, drugo Makedonijo (?!), vulkan, ki bo vedno pripravljen, da

izbruhne svojo lavo in zagrebe ter uniči zatiralce našega naroda. Mi rimske pogodbe ne bomo nikdar priznali. Mi ne priznamo prijateljstva za Jugoslavijo in hočemo sovraštvo (?!). Naše sovraštvo do Italije preneha šele ob bistri Soči.«

Veliko bolj pametno je povedal orjunaš Šlajpah (ki je nesrečno padel v Trbovljah), da je Orjuna nezadovoljna z razmerami v državi. Urediti je treba socialne in gospodarske razmere, pomiriti verske in plemenske razlike itd. Glavni odbor Orjune je izdal 24. februarja komunike, kjer je bilo rečeno, da Orjuna pozdravlja vse napore, da bi se zrušila korupcija in plemenska politika, ki jo delajo sedanji vlastodržci (radikali; ne smemo pozabiti, da je bila Orjuna liberalna bojna formacija), hkrati pa je komunike poudaril, da z največjo opreznostjo in rezervo spremlja akcijo opozicionalnega bloka, ker Orjuna ne vidi v nobeni sedanji politični formaciji jamstva za izvajanje nesebične nacionalne politike v korist enotne jugoslovanske države. 12. aprila je prinesla Orjuna članek Rdečim apostolom. Tu je bilo prvič zapisano, da se Orjuna ni nikdar in da se tudi nikdar ne bo potegovala za naklonjenost mase, ki je v svoji notranjosti nedisciplinirana in podvržena hipnim vplivom zločinskih demagogov. »Mi smo in ostanemo načelni nasprotniki komunizma in marksizma... Naš namen je, prežeti vsakega delavca z idejami programa jugoslovanskega nacionalizma, ki vsebuje tudi rešitev socialnega problema... Sicer pa le hrumite in rohnite rdeči apostoli in advokati, resnično vam povemo, da ne veste ne ure ne dneva, ko bo v delavskih Orjunah organizirani proletariat obračunal z vami na orjunaški način.«

d) Opozicionalni blok

Ta grožnja ni mogla obetati ničesar dobrega! Manj pomembna je bila v tem času združitev SKS s srbskimi zemljoradniki 8. januarja 1924 v Zagrebu. Tja je prišel 10. januarja tudi Korošec in se sestal z vodstvom HRSS. Sklenili so, naj čimprej skličejo sejo predstavnikov vseh strank federalističnega bloka, kjer naj bi razpravljali o ustanovitvi opozicionalnega bloka na širši podlagi. Na širši seji plenuma HRSS 13. januarja so sklenili, da seja odobrava Radićevo delovanje v inozemstvu in mu zato tudi obnavlja mandat za bivanje v tujini. Vodstvo HRSS je dobilo mandat za nadaljnje delo pri ustanavljanju širšega opozicional-

nega bloka, katerega naloga naj bi bila strmoglavljenje Pašićeve vlade in razpis novih volitev. Tako je 26. januarja nastal v Zagrebu močan federalistični blok (SLS, HRSS in JMO); sklenili so, naj začno pogovore tudi z Ljubo Davidovićem.

Močno je razgibal javnost podpis tako imenovane rimske pogodbe 27. januarja 1924. (Pašić-Mussolini.) Takrat je Slovenec zapisal, da je to podpis brez privoljenja tistega ljudstva, ki je le objekt diplomatov, nepooblaščenih interpretov slovenskega in hrvaškega ljudstva. Po tej pogodbi, ki jo je Pašić podpisal kar se je le dalo samovoljno, je dobila kraljevina SHS Sušak, Italija pa Reko, slovanska narodna manjšina na Reki iste pravice kot italijanska manjšina v Dalmaciji, kraljevina Jugoslavija je dobila tudi Zavod sv. Hieronima v Rimu.

Dan pred sklenitvijo te samovoljne pogodbe je finančni minister Stojadinović znova zahteval od parlamenta dovoljenje za posojilo 300 milijonov frankov. Potrebo je utemeljeval z gospodarsko obnovo države in z dopolnitvijo najnujnejše oborožitve, čeprav je prav za to parlament pred kratkim votiral velike kredite. Stojadinović je dejal, da je posojilo izredno ugodno, da ga daje »prijatelj prijatelju« in to le po 5 % in po kurzu al pari. Jamstvo bo le višek monopolnih in carinskih dohodkov. Povedal pa je, da bo to posojilo v gotovini, a pod pogojem, da ga bo mogoče potrošiti samo v Franciji (kot prijatelj s prijateljem!).

Vojni minister je bil sicer precej nepreviden, ko je povedal, da bo dala francoska vlada vojni material iz svojih skladišč. Zato je klerikalni poslanec Sušnik pravilno dejal v debati, da bo dala Francija Jugoslaviji to, kar ima odveč, ne pa modernega orožja. Vendar so predlog sprejeli s 103 proti 61 glasovom.

Konec januarja se je začela v parlamentu pomembna debata o proračunu za leto 1924-25; o njem je Stojadinović dejal, da je uravnovešen. Opozicija je porabila to priliko predvsem za debato o rimski pogodbi. Tako se je klerikalni poslanec dr. Kulovec 7. februarja na dolgo in široko razgovoril, dejal je, da pogodba o Reki ni bila sklenjena v imenu slovenskega in hrvaškega naroda, temveč kvečjemu v imenu srbskega naroda. Sedaj so popolnoma v italijanskih rokah Trst, Pulj, Reka in Zadar. To je izhodišče za nadaljnje italijansko prodiranje na Balkan in Podonavje. Popolnoma pravilno se je Kulovec vprašal, kdo je dal Mussoliniju in Pašiću pravico razpolagati s svobodno državo Reko. Pašić se je izgovarjal, da je bil prisiljen zaradi mednarod-

nega položaja, a veliko bolje bi bilo – je dejal Kulovec – da bi sklenil Pašić prej sporazum z Ljubljano, Zagrebom in Sarajevom. Zakaj noče vlada ničesar slišati o Rusiji? (Medklic dr. Korošca: »Ona je proletarska, mi pa smo visoki gospodje!«) Kulovec je dejal, da bo na razvalinah Rusije vzklilo novo življenje, razmahnile se bodo in zavladale nove ideje, ki bodo vplivale na socialno življenje vsega sveta kot ideje francoske revolucije.

K snovanju opozicionalnega bloka je izjavil 8. februarja dr. Vl. Maček, da je HRSS v načelu zanj, še več, HRSS je pripravljena priti tudi v skupščino, kar bi seveda pomenilo smrt za Pašića.

Debata o ratifikaciji rimskega sporazuma se je začela v parlamentu 18. februarja. Zunanji minister Ninčić je dejal, da je sporazum o Reki obenem tudi sporazum o prijateljstvu med obema državama in da je bolje, če so se sporazumeli, kot da bi bila Italija sama rešila reško vprašanje s silo. Debata še ni bila tako burna, pač pa sta 19. februarja izjavila Jugoslovanski in Muslimanski klub, da ne bosta sodelovala pri glasovanju; tako je bila ta pogodba ratificirana z veliko večino.

Močno se je 1924 razgibalo Prepeluhovo-Lončarjevo avtonomistično gibanje, ki si je zadalo za glavno nalogo širiti med Slovenci zavest, da smo narod, ki ima vse tiste pravice do lastnega obstoja kot drugi narodi. Te pravice pa se dajo v danih okoliščinah najbolje uveljaviti v federativno in republikansko urejeni državi. Zato je glasilo Avtonomist dosledno zagovarjalo federacijo in republiko. Avtonomist je 22. marca zapisal, da hodi dosledno in neomajno za svojim političnim ciljem, federativno jugoslovansko republiko, v kateri naj bo Slovenec gospodar na svoji, Hrvat na svoji, Srb na svoji in Bolgar na svoji zemlji. Ta misel je slovenske avtonomiste nujno pripeljala v zvezo s HRSS. In ko so začeli ponekod po Sloveniji aprila 1924 ustanavljati krajevne organizacije slovenskih republikancev, so bili avtonomisti takoj za sodelovanje. 30. aprila je Radićev Slobodni dom poročal, da je bil urednik ljubljanskega glasila Avtonomist Albin Prepeluh dva dni na Dunaju in se tam sporazumel z Radićem za bodoče parlamentarne volitve.

Nam že znani Lovro Klemenčič je začel 10. januarja 1924 izdajati v Novem mestu Dolenjske novice kot »nepristranski gospodarski list, ki bo nesebično, resnično in stvarno zastopal gospodarske koristi obrtnikov, poljedelcev, delavcev in name-

ščencev. Časopis ne bo v službi nobene politične organizacije, temveč bo skušal stvarno zastopati interese malega, predvsem zadružnega gospodarstva in zadružništva sploh.« Klemenčič je ustanovil v Novem mestu tudi nakupovalno in kreditno zadrugo Vzajemnost, ki naj bi pospeševala zlasti nabiranje gob in jagod, pristopni delež pa je bil 100 din.

Na plenarni seji poslancev HRSS so 2. marca sklenili, naj bi takoj vse potrebno ukrenili, da se zruši korumpirana beograjska vlada in pripravijo nadaljnji ukrepi za samoodločbo hrvaškega naroda. Vložili so tudi protest proti rimski pogodbi, ki naj bi baje imela celó dve tajni točki, in to, da se Italija obvezuje v primeru nemirov v kraljevini SHS intervenirati s svojo vojsko, če bi jo za to naprosili, in da bi v ugodnem trenutku dovolila Jugoslaviji zasesti Solun, za to pa bi dobila teritorialne koncesije v Dalmaciji.

Dne 8. marca je bil ustanovljen opozicionalni blok, ki so ga sestavljali HRSS, SLS, JMO in Davidovićevi demokrati. Med šefi teh strank so dosegli sporazum, da dá HRSS za zdaj verificirati 20 mandatov. Nekaj dni pred tem je bila seja vodstva SLS; na nji so sprejeli ostro resolucijo proti korupciji. V resoluciji je bilo še posebej podčrtano, da je samosrbski centralistični vladni sistem sramotno izročil Reko Italiji in dela tako, da vzbuja nezadovoljstvo in nejevoljo ljudstva, uganja in ščiti najgršo korupcijo itd. Pot iz tega je le temeljita reorganizacija države na avtonomistični osnovi, ko si bodo avtonomni slovenski, hrvaški in srbski narod sami vladali, in to vsak po svojih razmerah in kulturnih potrebah. Kaže, da je začel dosegati dobro premišljeni boj SLS svoje prve uspehe.

V skupščini se je začela 20. marca debata o mučni interpelaciji zaradi razmer v južni Srbiji (Makedoniji). Minister za notranje zadeve je priznal tri boleče točke svoje notranje politike: komitsko vprašanje v Makedoniji, uporništvo v Črni gori in vprašanje kačakov v kosovski oblasti ter ob albanski meji. Debata se ni mogla dobro končati za vlado, zato je Pašić 24. marca nepričakovano sporočil, da je vlada v odstopu. Toda zgodilo se je nekaj notranje politično pomembnega. 26. marca so pisali Sv. Pribičević in tovariši (Krizman, Trifunović, Grisogono, Reisner idr.) Lj. Davidoviću, da ne odobravajo njegove politike, ker hoče prevzeti državno oblast s pomočjo federalističnega bloka. »Zato vas prosimo, da izvolite vzeti na znanje, da se ločimo iz Demokrat-

skega kluba in ustvarimo samostojni demokratski klub, ki bo vodil politiko v duhu programa demokratske stranke.« Tako so ustanovili frakcijsko Samostojno demokratsko stranko (SDS). Pašić je že 27. marca sestavil novo vlado iz radikalov in samostojnih demokratov (Pašić-Pribičević). Ob tej priliki je zapisalo ljubljansko Jutro, da mu ta rešitev ni popolnoma všeč in bi bilo želeti, naj bi se stranka ne razcepila. Ko je Pribičević stopil v vlado, je podpisal s Pašićem tudi politični sporazum; ta je bil spočetka tajen, potem pa ga je Pribičević prebral 21. julija 1925 na shodu v Beogradu.

V tem sporazumu je bilo rečeno, da so ga sklenili zaradi sodelovanja obeh strank pri upravi države, da bi se ustvarila koncentracija, ki bo varovala in izvajala ustavo na podlagi narodne enotnosti in popolne enakosti Srbov, Hrvatov in Slovencev. Koalicija obeh skupin se more razširiti s pristopom drugih strank, a s pristankom obeh skupin. Sporazumna koalicijska vlada pod Pašićevim predsedstvom mora biti parlamentarna vlada, ki mora skupščini predložiti vrsto zakonskih načrtov, na volitvah pa nastopi vsaka stranka samostojno, toda volilne razglase strank svojim pristašem morajo predlagati sporazumno. V koalicijski vladi dobi SDS ministrstvo za prosveto, pravosodje, promet in trgovino ter podtajnika v notranjem ministrstvu in ministrstvu za agrarno reformo.

Hrvaški poslanci so prišli v skupščino 28. marca. Ko so glasovali o poslovniku, je od 239 navzočih poslancev glasovalo za 127, proti pa 112, kar je takoj zrušilo vlado in Pašić je moral odstopiti.

Kako so sprejeli slovenski liberalci razcep v JDS? Ko so se malo oddahnili, so na seji obeh načelstev 31. marca odobrili stališče Samostojnega demokratskega kluba. Rečeno je bilo, da je temeljno načelo demokratskega programa integralna združitev jugoslovanskega naroda. S tem načelom stranka stoji in pade. Davidović in njegovi pristaši so se odločili za koalicijo s federalisti ali pa naj »jugoslovanski demokrati pomagajo izročiti temu in takemu Radiću državno moč, da bo mogel v bodoče še svobodneje razviti svoje razdiralno delo? Ali smejo jugoslovanski demokrati pripeljati na državno krmilo klerikalce, ki so ostali nepomirljivi nasprotniki nacionalne in napredne misli?« Le nekaj je še manjkalo slovenskim liberalcem – niso še bili na vladi, so pa potrpežljivo čakali in to tudi dočakali.

Na seji vodstva JDS 1. aprila je Davidović izključil Pribičevića in njegove pristaše, na to pa so Pribičevićevci 12. aprila odgovorili tako, da so se odcepili in šli z radikali, da bi s skupnimi močmi ohranili narodno in državno enotnost, zapisano v vidovdanski ustavi. S tem nočejo ustvariti nobene plemenske, pač pa nacionalno fronto, kjer je prostora za vsakega, ki je pripravljen delati v duhu bratstva, enakosti in enakopravnosti tudi z dejanji in ne samo z besedami. Naši tovariši v opozicionalnem bloku so ostali brez idej!

Opozicija je 10. aprila izjavila, da zavlačujejo verifikacijo mandatov HRSS zato, da lahko zavlačujejo sistem neparlamentarne vlade, da zavlačujejo sklicanje skupščine in zakrivajo neparlamentarni značaj vlade. Zato odklanja opozicija »vsako odgovornost za težke posledice, ki jih bo tako delovanje brezdvomno imelo za razvoj našega narodnega življenja«.

Točno je, opozicionalni blok je bil v tem času na višku svoje moči in je dobro držal Pašića v šahu! A ta je hotel s silo zlomiti Hrvate. Zato je 1. maja zahteval, naj prevzame oblast v državi parlamentarna večina kot poslovna ali kot volilna vlada. Tako je dobil 10. maja mandat za sestavo poslovne vlade Marko Trifković. Že 8. maja je vlada v odstopu sklenila, da bi bila za koncentracijo z opozicionalnim blokom, če bi ta opustil zveze s HRSS. Na to ponudbo je 10. maja odgovoril opozicionalni blok, da bi morali iz koncentracijske vlade izključiti vse stranke oziroma osebe, za katere je znano, da so proti sporazumu med Srbi, Hrvati in Slovenci. Prav tako morajo vse korupcionaše izročiti sodišču. Zato je 11. maja Trifković vrnil mandat in 16. maja ga je dobil Davidović, a ga je vrnil – in 21. maja je Pašić znova sestavil prav isto vlado s Pribičevićem.

Toda na pritisk opozicije so morali v skupščini 27. maja verificirati vse hrvaške mandate, poslanci HRSS so tudi prisegli in Pašićeva vlada bi bila gotovo padla. A tedaj je s kraljevo pomočjo izvedel udar v skupščini – to je poslal na počitnice do 20. oktobra 1924.

In kaj je storila sedaj opozicija? Nič! Le to, da je 29. maja izšla cela vrsta njenih razglasov. Tako je Slovenec zapisal, da je 27. maj zgodovinsko važen dan, ker je režim ta dan dokazal, da ne upošteva parlamenta, saj sme prezirati voljo pretežne večine ljudstva; še prav posebno ne upošteva Slovencev in Hrvatov, saj jih ne šteje za zakonodajno odločilni faktor v državi, temveč

le za politično brezpravne podložnike. Ko se je jasno pokazalo – je pisal dalje Slovenec –, da je vladna stranka v parlamentu v manjšini, je vlada poslala domov večino, sama pa ostala, da bo pet mesecev vladala brez parlamenta. S tem se je »proglasil absolutizem enega človeka in par njegovih pomagačev«. Po Pašićevem pojmovanju je država samo Srbija, to se pravi, srbska radikalna klika.

Jugoslovanski parlamentarni klub je tega dne povedal slovenskemu narodu, da je prav on pripravil teren, da so poslanci HRSS opustili večletno abstinenco in posegli aktivno v parlamentarno življenje. Opozicionalni blok ima absolutno večino v skupščini in stranke bloka so se obvezale, da bodo uredile notranje razmere v državi in ne bodo priznale nobene državne ureditve, ki ne bi jamčila pravice do ljudske samoodločbe. Zato je morala Pašićeva vlada dvakrat odstopiti, toda Pašić se 27. maja ni hotel ukloniti absolutni večini združene opozicije in je s kraljevim ukazom odgodil parlament do jeseni.

Združena opozicija je v razglasu dejala, da je odgoditev skupščine državni prevrat. Pogažen je bil temeljni državni zakon, udarec je zadel narodno suverenost. »Tega ne bomo pustili brez posledic. Zahtevamo, da se narodna skupščina takoj skliče na izredno zasedanje in se ji tako vrnejo njene pravice. Ne moremo in nočemo sprejeti nobene druge rešitve in sklenili smo poklicati pred sodišče vse tiste, ki so za ta protiustavni akt prevzeli formalno odgovornost!«

To so bile vse le besede; kdo bi si upal klicati kralja pred sodišče?

e) Referendum Neodvisne delavske stranke Jugoslavije

Kaj pa delavski razred v tej vsekakor razgibani dobi? Vemo, da je obstajala NDSJ, tej pa je vlada že drugič prepovedala državno konferenco. Zato je dalo vodstvo članom sredi januarja 1924 tele predloge na referendum: 1. *O mednarodnem položaju.* Po vsem svetu vlada kriza kapitalističnega reda, a proletariat te krize ne more izrabiti, ker ni enoten in so njegove sile po vseh državah organizatorično in duhovno razcepljene. To cepljenje povzročajo socialpatrioti, ki so prevzeli kontrarevolucionarno vlogo in se postavili na stran kapitalizma. Vendar postajajo te kontrarevolucionarne sile vse manjše, sile revolucionarnega proletariata

pa se večajo. Prav tako ni bilo mogoče uničiti Sovjetske Rusije. Kaotični in revolucionarni položaj vlada tudi na Balkanu, antanta pa dela z vso silo, da bi privezala Balkan nase. 2. *O položaju v Jugoslaviji.* Gospodarski in finančni kaos, finančna kriza, razvrednotenje denarja, oslabljeni splošni krediti, vedno večji državni proračun s stalnim primanjkljajem, vedno večji državni dolgovi za militarizem, brezobzirno finančno obremenjevanje siromašnih množic, vedno večja draginja in brezposelnost – vse to so pojavi, ki kažejo, da je tudi v Jugoslaviji kapitalistični razred v krizi, ki je buržoazija že pet let ne more rešiti. To krizo še povečuje nerešeno nacionalno in kmečko vprašanje. Da bi buržoazija obnovila gospodarstvo, se je zatekla k ostremu režimu nasilja. Svobodno delovanje neodvisnih delavskih strokovnih organizacij in NDSJ je dejansko onemogočeno v vsej državi. 3. *NDSJ in delavsko gibanje v Jugoslaviji.* Ustanovni kongres NDSJ je režim nasilno razgnal in onemogočil državno konferenco, sklicano za 18. november 1923 in 14. januar 1924. Stranka zaradi terorja ni mogla pokazati svojih uspehov. Stranki še niso priznali v nekaterih pokrajinah legalnosti. Na marčnih volitvah ni smela n. pr. nastopiti v Beogradu in imeti niti enega zborovanja. V strankinih organizacijah so bile tudi pomanjkljivosti. Niso bile sposobne odpraviti nezaupanja množic do stranke, vodilni kader je bil deloma brez zveze z množicami, stranka še ni izvedla svoje centralistične ureditve, opažala se je pomanjkljivost marksističnega znanja pri članstvu in funkcionarjih, strankin tisk je bil premalo razvit in premalo je bilo čuta za disciplino. Delavsko gibanje je organizacijsko in duhovno razcepljeno, zato proletariat ni sposoben za akcije in za boj proti ofenzivi kapitala ter proti socialni in politični reakciji. Zato je potrebna enotna fronta vseh proletarskih organizacij, ne samo v političnih akcijah, temveč tudi v sindikalnem gibanju.

Naloge NDSJ: 1. Boj proti politični in socialni reakciji, proti belemu terorju in nasilju itd., za amnestijo vseh političnih in vojaških zapornikov, za svoboden povratek makedonskih emigrantov, za rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Stranka je dolžna pokazati proletariatu, da narodnostno vprašanje v Jugoslaviji ni vprašanje navadne revizije ustave, temveč se more rešiti le z enotnim revolucionarnim bojem delavcev in kmetov za delavsko-kmečko vlado. 2. Čimprej je treba izdelati agrarni program, posvetiti največjo pozornost delu na vasi, propagirati idejo

enotne fronte delavcev in kmetov. 3. Boj proti brezposelnosti, proti finančnemu in gospodarskemu odiranju, proti vojni, proti Wranglovcem, za mir in zvezo s Sovjetsko Rusijo.

Resolucija o nacionalnem vprašanju. Samo po eni poti je mogoče doseči nacionalno svobodo in neodvisnost malih narodov: z osvobojenjem od vpliva imperialističnih velesil, z bojem proti sistemu imperialističnih mirovnih pogodb, z vzpostavitvijo prijateljskih odnosov s Sovjetsko Rusijo in s popolno odpravo politike nacionalne hegemonije in zatiranja znotraj države. Ustanovitev države SHS je »pomenila ustvaritev objektivnih pogojev za proces formiranja enega naroda iz treh sorodnih narodov« (?!), toda nacionalna nasprotja med tremi svobodnimi narodi se vedno bolj zaostrujejo. Zakaj? Združitev SHS se ni izvedla tako, da bi bila iz nacionalne zavesti izrastla potreba po združitvi, ki poteka z nacionalno revolucijo in samoodločbo od spodaj.

Združitev so izvedli brez vprašanja ljudskih množic pod diktatom srbskega vladajočega razreda in imperialistične politike antante. Hrvaška in slovenska buržoazija sta pod tem diktatom kapitulirali v strahu pred nezadovoljnim delovnim ljudstvom mest in vasi in se postavili pod zaščito srbske militaristične buržoazije. Tako sta izvajali skupaj s srbsko buržoazijo diktaturo nad delovnim ljudstvom. Tako se je zaradi razrednih interesov združene buržoazije in monarhije že v začetku zaustavil proces, da bi se izoblikoval en narod iz treh sorodnih.

Glavni krivec vsega zaostrovanja je bila srbska buržoazija, ki je hotela živeti na račun slovenske in hrvaške buržoazije, ker je imela v rokah ves državni in vojaški aparat in je bil ta reakcionarni režim legaliziran v vidovdanski ustavi. Nesorazmerno so bili razdeljeni proračunski dohodki in izdatki, prenos denarja v Srbijo, prikrajševali so denarne kredite drugim pokrajinam, monopolizirali so koncesije in liferacije. Uničevali so avtonomijo Črne gore, srbizirali Makedonijo in tlačili narodne manjšine. Potrebna je bila torej narodna obramba, kakršna je že bila na Hrvaškem in v Sloveniji, kjer sta si buržoaziji poiskali zaščito ljudskih množic.

Doseči je bilo treba torej popolno pravico narodov do samoodločbe in odstraniti nadvlado srbske buržoazije in njene vojaške klike, delavski razred naj bi podprl boj kmečkih množic in zatiranih narodov ter ga združil z bojem delavskega razreda proti

kapitalizmu, in končno, da bi z združevanjem delovnega ljudstva raznih narodov v skupnem boju proti kapitalizmu ustvarili temeljne pogoje za ustvaritev federativne delavsko - kmečke republike.

NDSJ priznava vsakemu narodu pravico do suverenosti v določanju svojih odnosov, torej tudi pravico do svobodne odcepitve in ustvaritve lastne države ali pa do priključitve svoji nacionalni državi. Priznanje pravice do odcepitve pa nima nobene zveze s tako imenovano amputacijo, saj bi pomenila samo novo obliko narodnega zatiranja. Pravica do odcepitve seveda ni vedno koristna, zato bo to vprašanje reševala NDSJ v vsaki zgodovinski okoliščini posebej, in to glede na korist napredka in razvoja razrednega boja proletariata. Čim popolnejša bo pravica samoodločbe, tem slabši bo separatizem, ker se bo v večini primerov posebno pri Hrvatih in Slovencih vedno pokazala težava odcepitve tako zaradi geografske prepletenosti kot tudi zaradi geografskih in gospodarskih zvez. Združitev srbskega, hrvatskega in slovenskega naroda v skupno državo ustreza zgodovinskemu progresu in interesom razrednega boja proletariata. Toda skupna država mora temeljiti na prostovoljni zvezi in popolni enakopravnosti vseh njenih delov. Zato naj vsak narod svobodno odloči svoje razmerje do drugih narodov in do državne celote.

Ker se morejo nacionalna nasprotstva pod kapitalističnim režimom v Jugoslaviji samo nekoliko ublažiti z revizijo vidovdanske ustave s pomočjo sporazuma med vladajočo srbsko buržoazijo z buržoazijo drugih narodov, tak sporazum ne pomeni dosega pravice do samoodločbe, temveč jo, nasprotno, zanikuje in ponovno ustvarja enotno buržoazno fronto proti delovnemu ljudstvu. Zato se bo NDSJ borila za odpravo vidovdanske ustave in za tako federalistično ustavo, ki bo pomenila najpopolnejšo enakopravnost vseh narodov. Ustvaritev močnega delavsko-kmečkega bloka je prvi pogoj za uspešen boj širokih množic delovnega ljudstva proti nacionalnemu zatiranju. Izoblikovanje delavsko-kmečkih vlad in njihova prostovoljna združitev v zvezo delavsko-kmečkih republik je edina oblika vladavine, ki bo dokončno rešila nacionalno vprašanje.

Narodnim manjšinam se mora dati neomejena pravica, da uporabljajo materinščino v občevanju z vsemi oblastmi, dalje obvezno šolanje v materinščini itd.

Resolucija o makedonskem in trakijskem vprašanju zahteva le avtonomno Makedonijo in Trakijo ter njuno združitev z drugimi balkanskimi narodi v federativno balkansko republiko (?!).

Resolucija o kmečkem vprašanju v Jugoslaviji in o delu NDSJ na kmetih: Štiri petine jugoslovanskih prebivalcev je kmetov in od teh več kot polovica revežev. Ob nastanku države so bile agrarne razmere naslednje: tri petine zemlje v Bosni in nad polovico v Stari Srbiji in Makedoniji je bilo še pod sistemom turškega fevdalizma, na Hrvaškem in v Vojvodini pa so se poleg ostankov fevdalnih zemljiških razmer že razvijala tudi kapitalistična zemljiška veleposestva z mezdno delovno silo. Tri četrtine kmetov je imelo na Hrvaškem le petino zemlje, medtem ko je je bilo v rokah veleposestnikov 45 %, v Vojvodini pa celo 50 %. V Dalmaciji je bilo skoraj polovico obdelovalne zemlje v kolonatskem razmerju ali pa je bila cerkvena last. V Srbiji in Črni gori so bili kmetje sicer svobodni, a revni. Ponekod na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, v Makedoniji in v Dalmaciji so si začeli kmetje takoj po vojni sami jemati zemljo, niso več hoteli plačevati dajatev itd., a vse to je zadušila buržoazija z vojsko in narodnimi sveti. Buržoazija je takoj obljubila agrarno reformo, a razdeljena je bila komaj petina zemlje, in še ta po večini bogatim kmetom, ponekod pa so revne kmete, če so že dobili zemljo, prisilili z žandarji, da so jo vrnili. Nikjer je kmetje niso dobili v last, temveč le v štiriletni zakup, dokler se ne bi dokončno rešilo agrarno vprašanje.

NDSJ je zato zahtevala razlastitev vse veleposestniške zemlje brez odškodnine in izročitev te zemlje v last siromašnih kmetov. Razlastijo naj vsa veleposestva nad 30 ha, popolnoma naj odstranijo vse fevdalne ostanke, kolonat in težaštvo v Dalmaciji; vrnejo naj vse vsote, ki so jih kmetje plačali veleposestnikom za zakup. Konfiscira naj tudi vsa cerkvena, samostanska in vakufska zemlja in odpravijo vse dajatve (bera itd.).

Resolucija o fašizmu. Fašizem je gibanje mas, gibanje širokih malomeščanskih, polproletarskih in nekaterih proletarskih množic, katerim je pospešeno razpadanje kapitalističnega gospodarstva uničilo prejšnje življenjske pogoje in jih spravilo v težak položaj. Te mase so šle takoj po vojni v veliki večini za socialisti in reformisti, ker so upale, da si bodo z ustvaritvijo socializma izboljšale svoj položaj. Izdajstvo socialne demokracije, ki se je namesto za socializem borila za utrditev kapitalizma, in to na

znoju in krvi malomeščanstva in mas, je te mase odvrnilo od razrednega proletarskega boja in od vsakega boja za socializem sploh. To gibanje razočaranih malomeščanskih mas izkorišča buržoazija, in še posebej industrijski kapital, da bi ga spremenila v svoje gibanje proti proletariatu. Buržoaziji so potrebne bojevne organizacije mas proti proletariatu in v tem obstaja smisel in naloga fašizma.

V Jugoslaviji se pojavlja fašizem predvsem kot gibanje, ki ga skuša izoblikovati srbska buržoazija med nezadovoljnimi malomeščani in polproletarskimi masami, ki so težko prizadete z gospodarsko krizo. Ustanovljena je Orjuna (pod vplivom demokratov), radikalska in militaristična SRNAO (srbska nacionalna organizacija), medtem ko je hrvaška buržoazija ustanovila HANAO (hrvatsko nacionalno organizacijo). Čeprav sta bili prva in druga ustanovljeni v prvi vrsti za zmago srbskega imperializma, tretja pa za obrambo proti njemu, so bile vendar vse te organizacije pripravljene združeno in z vso silo jurišati na organizirani revolucionarni proletariat.

Boj proti fašizmu mora biti dvojen: ideološki, da malomeščani ne podležejo njegovi nevarni demagoški ideologiji, in organizacijski, da se organizirajo proletarski obrambni oddelki.

Referendum je predlagal tudi kandidatno listo, po kateri naj bi od Slovencev prišli v centralni odbor Ivan Makuc, Franc Weinberger in Matija Ferčej.

Od 27. do 29. januarja 1924 je bila centralna seja Centralnega radničkega sindikalnega odbora (socialističnega), kjer je bilo rečeno, da so njegove organizacije slabe in siromašne. Zato je treba ustanavljati in boljšati organizacije delavskega razreda tudi kulturno in prosvetno, prav tako je treba širiti sindikalna glasila. V sindikalnih organizacijah je zavladala apatija in mnogo starih bojevnikov je izstopilo iz boja. Načelo nepomirljivega razrednega boja še vedno ostaja glavno načelo. Enotna proletarska fronta pa nam ni cilj, temveč samo sredstvo, s katerim bi najlaže prišli do enotnega sindikalnega gibanja. Žal – poudarja resolucija – ni komunistični Glavni delavski svet še dokazal, da res želi enotnost sindikalnega gibanja.

Od 2. do 3. februarja so imeli socialisti v Trbovljah XV. strankin kongres, ki je izvolil nov pokrajinski odbor, izčrpal pa je samo polovico dnevnega reda in zato sklenil, da se bo sestal zopet čez pol leta. To ni moglo obetati kdo ve kaj dobrega!

Plebiscitarni shod v Borovljah

Umik jugoslovanske vojske iz Celovca

Prvi rezultati referenduma NDSJ so bili znani 6. marca; od 96 organizacij je poslalo poročilo 70 organizacij. 9. marca je bila prva kmečka konferenca NDSJ v Ljubljani; te se je udeležilo 24 delegatov, ki so v manifestu dejali, da revolucionarni kmetje vedo, da jim bo NDSJ pokazala pravilno pot k osvobojenju. Zato je treba ustanoviti mogočen delavsko-kmečki blok pod vodstvom NDSJ, ki »nas bo povedel k osvobojenju in k delavsko-kmečki republiki, kjer bosta odločala delavec in kmet«. Resolucija je zahtevala odpravo vseh izrednih zakonov proti delavcem in kmetom, dalje, naj takoj priznajo Sovjetsko Rusijo in vzpostavijo z njo gospodarske in politične stike. Izvolili so tudi kmečki odbor.

Dne 16. marca je bila v Ljubljani konferenca proletarske mladine. Tu so sklenili, da se razširi Savez proletarske mladine Jugoslavije tudi na Slovenijo. Pokrajinsko tajništvo NDSJ za Slovenijo je 20. marca poslalo Zvezi neodvisnih sindikatov, Strokovni komisiji, Zvezi grafičnih delavcev, Osrednjemu društvu lesnih delavcev in Oblastnemu odboru SSJ (Mariborčanom) razglas, da je neobhodno potrebno, naj ves proletariat, ki stoji na stališču razrednega boja, skupno praznuje 1. maj; o tem naj bi se zmenili na skupnem sestanku. Toda pokrajinski odbor SSJ (pokrajinsko tajništvo) je 30. marca sklenilo na seji v Celju, da mora stranka z vsemi silami podpreti Konzumno društvo za Slovenijo, da morajo zopet doseči združitev z Bernotovo skupino, 1. maj pa bo stranka praznovala samostojno.

Sestanek, ki ga je predlagala NDSJ, je bil 22. marca in udeležili so se ga predstavniki vseh strokovnih organizacij. Vsi so bili za skupno praznovanje 1. maja, razen predstavnika SSJ in Strokovne komisije. Zato so 10. aprila izdali manifest o proslavi skupnega praznika brez njunega podpisa, v manifestu pa so še prav posebej poudarili, naj poteka proslava 1. maja »v znamenju delavske obrambe proti fronti buržoazije«.

Na prvi seji centralnega sveta NDSJ 13. in 14. aprila so med drugim imenovali tudi pokrajinski odbor NDSJ za Slovenijo, katerega tajnik je postal Lemež.

Za obletnico dogodkov na Zaloški cesti so socialisti sklicali velik shod v Mestnem domu v Ljubljani, na njem je govoril tudi tajnik amsterdamske internacionale (rumene) Sassenbach. Hudo so se prerekali in celo kri je tekla. NDSJ je 26. aprila izdala prvomajske parole, češ da se je izkazala buržoazija za nesposob-

no, da bi zagotovila delavcem in kmetom mir in da se širi ofenziva kapitala proti delavcem po vsem svetu. Prav ta ofenziva pa je tudi po vsem svetu oživela in razgibala najširše ljudske množice za enotno delavsko fronto.

Od 27. do 28. aprila je bil v Beogradu kongres Glavnega radničkega saveza; tega se je udeležilo 95 delegatov iz 31 strokovnih zvez, ki so zastopali 36.733 članov. Izven so ostale le neodvisne komunistične sindikalne organizacije. V centralni odbor so od Slovencev izvolili Svetka, Golmajerja, Krušiča, Jakomina, Petejana in Čeha.

Prva pokrajinska konferenca NDSJ je bila 4. maja v Ljubljani. Tu je bilo rečeno, da je stranka kljub vsem izjemnim zakonom in likvidatorski politiki izključenega Klemenčiča in Fabjančiča prodrla v vse važne industrijske kraje. Poudarjali so, da mora prodreti tudi v celjski okraj, nadalje, da po kmečki konferenci vpliv stranke na deželi hitro narašča. Glavna strankina politika je v taktiki enotne fronte proletariata in delavsko-kmečkega bloka. Treba pa je izpeljati reorganizacijo stranke, in to tako, da postanejo njena osnova obrati, kjer se mora usidrati in jih spremeniti v svoje trdnjave.

Na to in na enotno fronto nasploh je odgovoril manifest Glavnega radničkega saveza 29. maja. Dejal je, da komunisti vedno govorijo o neki enotni fronti. A to enotno fronto so naredili tudi s sovražniki delavskega razreda in s propalicami, da z njihovo pomočjo razbijajo delavska zborovanja. Pod frazo diktature proletariata zganjajo najhujše nasilje nad proletariatom. »Z buržoazijo in komunističnimi teroristi, ki ji pomagajo in povzročajo, da more meščanska policija razbijati delavske shode, ne moremo in ne bomo imeli ničesar skupnega razen boja. Proti enotni fronti komunistov in meščanstva bomo postavili naše enotne strokovne organizacije, čvrsto združene v strokovni internacionali v Amsterdamu.«

f) Prvi junij 1924 v Trbovljah

Velik prepad je torej zijal med obema! Glas svobode je 15. maja napadel Orjuno, ki je nameravala 1. junija razviti prapor delavske Orjune v Trbovljah. Dejal je, da hočejo s tem izzivati rudarski proletariat. Toda, »knapi ne bodo izgubili samozavesti, rudar zna odgovoriti na izzivanje, pa čeprav je nad njim

zakon o zaščiti države«. Orjuna je na to odgovorila: »In naj Glas svobode še tako poziva na poboj naših ljudi, mi bomo razvitje bojnega prapora naše prve delavske Orjune v Trbovljah proslavili na najsvečanejši način... Kdor bo v svoji slepi strasti dvignil roko proti enemu naših, ta naj se zaveda, da bomo odgovorili na licu mesta tako, da se ne bodo tresle samo Trbovlje, ampak tudi rdeča trdnjava na Turjaškem trgu v Ljubljani.«

Oboji so torej grozili! Oboji so se tudi pripravljali in tako so se 1. junija 1924 v Trbovljah pripetili krvavi dogodki, ki so široko odmevali. Zgodilo se je približno takole: zborno mesto Orjunašev, ki so oboroženi prihajali v Trbovlje od vseh strani (od ljubljanske in hrvaške), je bila železniška postaja v Trbovljah. Od tod je odkorakalo malo pred deseto dopoldne okrog 800 Orjunašev z vojaško godbo na čelu proti Trbovljam. Ko so prišli na Vode, blizu tedanje gostilne Povše, so jih oboroženi delavci napadli. Vojaško godbo so pustili na miru, udarili pa so po zastavah in funkcionarjih; na to so Orjunaši odgovorili z orožjem. Izbruhnila je prava bitka, v nji so Orjunaši ujeli pet rudarjev, nato pa odkorakali proti Trbovljam, tam razvili zastavo trboveljske Orjune, razgrajali, zažgali rudarski dom in od petih talcev ubili Fakina. Rudarji so imeli šest mrtvih, osem hudo ranjenih in petnajst lahko ranjenih, od Orjunašev pa so bili trije ubiti. Orjuna se je že popoldne umaknila iz Trbovelj, zvečer pa je Trbovlje zasedla vojska.

Kako so odmevali dogodki? Slovenec je 3. junija zapisal, da je zaman vsako izgovarjanje ali poskus zvaliti krivdo samo na eno stran in razglašati nedolžne žrtve za narodne mučenike, ki so žrtve tistih, ki razglašajo v politiki načelo nasilja. Slovenska javnost globoko obžaluje krvoprelitje, ker vidi v tem spopadu nadaljevanje bratomornega divjanja v drugih pokrajinah. Ob pogrebu Orjunašev je Slovenec zapisal, da je moralni krivec tisti, ki je zlorabil mladi idealizem za svoje umazane strankarske namene, pa tudi režim, ki je sankcioniral teroristična društva. Ob pogrebu trboveljskih rudarjev je Slovenec zapisal: »Za njihovo krsto niso stopali najvišji oblastniki in ne najvišji vojaški zastopnik. Mar ni od Orjune na naravnost nečloveški način justificiran delavec Fakin?«

Tako je SLS spretno izkoriščala orjunaški zločin v Trbovljah, se celo zavzemala za delavce, a samo zato, ker ni bila na oblasti.

Če bi bil takrat na vladi Korošec (kot je tudi bil pozneje dolgo časa kot notranji minister), bi bil Slovenec vse drugače pisal!

Po teh dogodkih so začeli rudarje množično zapirati, medtem ko niso spočetka nobenega orjunaša prijeli. Orjuna je divjala tudi po Ljubljani. A Slovenec je šel še dalje in je 6. junija zapisal, da se je začela v Sloveniji 1. junija doba brezpravnosti in javnega nasilja. Že 10. junija je veliki župan razpustil ljubljanski občinski svet in Slovenec je zapisal: »Bomo videli, ali je v tem dvoboju med slovenskim narodom in nasilneži moč slovenskega ljudstva večja kakor moč, ki jo je začasno uzurpirala peščica ljudi.« Po Ljubljani so se začele hude demonstracije, razpuščena je bila NDSJ, Slovenec pa je bil do 24. junija štirikrat zaplenjen in je nad njim že visela zakonska grožnja, da ne bo smel več izhajati. Na seji eksekutive SLS 13. junija so sklenili, da odklanja SLS vsako nasilje, da obsoja Orjuno in poziva slovensko ljudstvo, naj ne klone, temveč izbojuje započeti boj za svojo narodno individualnost in samostojnost.

Kaj pa liberalci? Ti so bili seveda trenutno na slabšem, vendar bivši starini okrog Slovenskega naroda le na boljšem kot žerjavovci okrog Jutra. Slovenski narod je že 1. junija zapisal: »Pri nas je vselej treba, da padejo žrtve, da se končno nekaj sprevidi. Nam je treba jasne nacionalne linije. Vsakdo, ki pride z njo v nasprotje, si mora razbiti glavo. Ko se bo zagrabilo prav pošteno v gnezdo separatistov in komunistov, se bo šele razvidelo, kakšna ogromna moč je država... Ali ni komunistični atentat glasen memento vsem odgovornim faktorjem, da je njihova indiferentnost in navarnost neverjetna popustljivost zločin proti državi in njenim interesom, ki so obenem interesi skupnosti?« Jutro je 2. junija zapisalo, da nosijo vso krivdo zaščitniki slovenskih komunistov, in to najprej kr. namestnik Hribar (?!), nato SLS, zlasti pa ljubljanski župan Perič. »Tako pa stvar ne more iti več naprej. Vsi, ki jim je pri srcu red in zakonitost, morajo v skupno fronto, da se enkrat za vselej iztrebijo vsa gnezda, ki goje nasilje in sovraštvo proti državi.« Svojevrsten rekord pa je dosegel s pogrebnim govorom padlim orjunašem književnik Vladimir Levstik, ko je dejal: »Umeli bomo živeti za Nacijo, umeli bomo zanjo umreti, kakor ste umirali s svincem v prsih, z očmi uprtimi v bojni barjak, hlipaje s krvavimi ustnicami presveto ime Ideje... Položaj je sedaj tak, da sili vse, ki mislijo narodno, ki jim je pri srcu blagor našega naroda, ki ljubijo našo

svobodno državo, da se strnejo v eno obrambeno organizacijo, katere edini cilj je, da čuva naše narodno in državno edinstvo.« Orjuna pa je bila še bojevita in je 7. junija zapisala: »Narode! Strni se pod naše mučeniške prapore, ki bodo nosili črne flore, dokler z osveto ne operemo z njih očrnele krvi. Nobene slabosti! Podli napadalci so nam vsilili orožje... in jamčimo, da odtlej ne bo nihče več prvi streljal na »Orjuno.«

Svoje so povedali tudi slovenski radikali in izrazili sožalje Orjuni, svoje tudi nacionalni socialisti. Prepeluhov Avtonomist je 6. junija zapisal: »Čeprav Orjuna pravi, da ni politična organizacija, ima vendar predpravico nositi orožje. Ideje, ki se širijo z orožjem, so navadno le kratkega življenja... Vlada je imela namen, poslužiti se tistega dela državljanov, ki jim je dovolila nositi orožje v dosego svojih namenov.« Dalje je zapisal, da vlada dobro ve, da večina ljudi na Hrvaškem in v Sloveniji ne odobrava njene politike. Zato ve, da ne bi mogla dobiti večine na poštenih volitvah, brez vsakega zunanjega povoda pa bi bilo pri nas in na Hrvaškem le težko razglasiti obsedno stanje, in če tak povod ne pride sam od sebe, ga je treba umetno narediti. Zato Avtonomist svetuje slovenskim kmetom in delavcem, naj ne rabijo orožja, četudi bi jih izzivali. Mirno in s trdno odločnostjo je treba čakati zopet dneva, ko bodo odločale volilne kroglice.

Ker je policija takoj po trboveljskih dogodkih ustavila vsa komunistična glasila, nimamo točnih odmevov med takratnim delavskim razredom. Naprej je 3. junija zapisal, da je prišla Orjuna krotiti rudarje, ne ve pa, ali zato, da bi dobila več glasov za občinske volitve ali da razširi po vsej državi strah pred jugoslovanskim Mussolinijem (Sv. Pribičevićem), ki misli, da bo res tudi naš proletariat tako ukrotil, kakor je njegov fašistični bratec italijanske mevže. Zmage delavstva proti kapitalu ne bodo izbojevali na ulici, s silo, ampak v gospodarstvu z organizatoričnim sodelovanjem vsega delavstva. Socialistični Delavec je istega dne zapisal, da je bil ta boj brez smisla. »Kdor vodi zakonito borbo za oblast, ta naj gradi delavske politične organizacije, kdor vodi nezakonito borbo za oblast, ta naj ve, da se mora koncem koncev meriti z armado in naj uravna po tem svoje delo in svoje prepričanje... Mi dobro vemo, da je bilo razvitje orjunaškega prapora v Trbovljah premišljeno izzivanje... Mi pa smo čitali žalibog tudi po Glasu svobode razne otročarije, ki samo dokazujejo, kako delavstvo slepo drvi v klavnico, kamor

ga režim premišljeno spravlja.« Socialist pa je 6. junija dejal, da mora država razorožiti orjunaše in delavce.

V teh dneh je bil Radić v Moskvi; tu je v začetku julija prezidij kmečke internacionale vključil tudi HRSS. Prezidij je Radiću v posebnem pismu poudaril, da je osvoboditev kmetov mogoča le s pomočjo in v zvezi z delavskim razredom. Na pismo je Radić odgovoril 27. julija, da je pooblaščen izjaviti, da stopa HRSS v kmečko internacionalo, da pa ostane »še naprej pri svojem programu in taktiki, in to tembolj, ker sta njen program in taktika v polnem soglasju z glavnim ciljem kmečke internacionale«. To so bile seveda zelo hude izjave. Državna oblast je obtožila Radića in njegove najožje sodelavce prevratnih nazorov, a te je ščitila poslanska imuniteta. V začetku julija je sprejel kralj na Bledu v avdienco Korošca. To je bilo tedaj, ko je Orjuna razgrajala po Sloveniji, izzivala pa je tudi incidente na italijanski meji. Opozicionalni blok (Korošec, Spaho, Davidović in za HRSS Predavac) je na seji 9. julija ugotovil, da je država v neustavnem in neparlamentarnem stanju, ki pa se je zaradi nasilja še poslabšalo. To bi se dalo popraviti le s takojšnjim sklicanjem skupščine na izredno zasedanje.

Vse to je le toliko vplivalo, da je Pašić 17. julija stopil iz vlade, naslednjega dne pa je poročal Radićev Slobodni dom, da je HRSS pristopila h Kmečki internacionali. To je bilo nerodno, kajti mandat za sestavo vlade je dobil Davidović. Kako naj pridejo v vlado tudi poslanci HRSS, ki se je vključila v komunistično internacionalo, čeprav samo kmečko! Ob padcu Pašićeve vlade in torej tudi PP režima je Orjuna 19. julija zapisala o klerikalcih: »Da, svojat, tudi tvoja ura pride ... Ako pa so med to kanaljo res junaki, ki hrepene po palmi mučeništva, naj bodo potolaženi. Morda se jim res posrečijo njihovi naklepi zoper državo in Nacijo v toliko, da pride do bratomornega boja za obstanek svetinj!« Še dan pred sestavo Davidovićeve vlade je zapisala Orjuna o sebi, da je »ideja, je skoraj vera vernikov, ki so ji vdani z dušo in srcem in radovedni smo na tistega, ki bi samo poskusil razpustiti idejo ... Gorje vam po razpustu! Gorje vam, ko bomo nosili znake obrnjene proti srcu«!

Davidović je 27. julija sestavil vlado iz demokratov, SLS (Korošec, Sušnik, Vesenjak in Kulovec) in JMO. Seveda je Slovenec takoj zapisal, kako se Jugoslavija raduje, ker »se je osvobodila največjih zajedalcev na svojem organizmu«. Začela je za-

sedati tudi skupščina, v kateri je bilo slišati ob novici o novi vladi vzklike Pašiću in Davidoviću. Davidović je prebral deklaracijo vlade, kjer je bilo med drugim rečeno, da je »pravični in prisrčni sporazum Srbov, Hrvatov in Slovencev« temelj dokončne in srečne konsolidacije notranjih odnosov v državi. Glede zunanje politike je poudarjal, da je treba negovati zveze, ki jih država že ima; zelo hinavsko je tudi menil, naj se v blaginjo obeh držav obdrži tudi pogodba z Italijo. Bo se pa nova vlada držala načela: Balkan balkanskim narodom! Skratka, to naj bi bila vlada poštenosti, pravičnosti in reda.

Manj zadovoljni so bili seveda liberalci in Jutro je zapisalo, da državna kriza še ni rešena, temveč se je še poostrila. Novi kabinet je politični monstrum, državno krmilo je izročeno elementom, ki deloma nimajo nobene stalne smeri, deloma pa zastopajo programe, ki so v popolnem nasprotju z državno idejo. Dan po sestavi nove vlade je prišel v Beograd tudi Radićev namestnik Maček in – hočeš nočeš – izjavil, da je bila vlada sestavljena sporazumno med strankami opozicionalnega bloka in jo bodo Hrvati v vsem podpirali.

Ko je Slovenec 3. avgusta analiziral program nove vlade, je zapisal, da nova vlada pomeni hud udarec za samostojne demokrate, Slovenski narod je dejal, da ne verjame, da bi krona dovolila kombinacijo s stranko, katere šef je bil v Moskvi. Še vedno je ostala junaška Orjuna in 2. avgusta je zapisala: »Kadar je prišlo do spopada ali napada, so žegnane barabe vzele v zaščito sobarabe (komuniste).« Dne 3. avgusta je imelo v Zagrebu tudi vodstvo HRSS sejo, kjer so sicer soglasno odobrili pristop HRSS h Kmečki internacionali, vendar z dostavkom, da je ta pristop »prva realna zveza med hrvaškim in ruskim narodom«. Tudi so poudarjali, da bo HRSS vlado podpirala, glede vstopa v vlado pa je vodstvo HRSS sklenilo, da ima predsedstvo vlade svobodne roke.

V deklaracijski debati so v skupščini očitali vladni deklaraciji opozicionalci (radikali in samostojni demokrati), da je idejo federativne jugoslovanske države pokopal konec Avstro-Ogrske in je bilo ob razsulu vsem jasno, da je edina sila, na katero se moremo nasloniti, srbska vojska; dalje, da v deklaraciji ni ničesar rečeno, da so Srbi, Hrvati in Slovenci en narod in da ni niti govora o vidovdanski ustavi, nič govora o pobijanju razvijajoče se komunistične stranke, in končno so se zanimali, ali bodo vrgli iz šol

Sokola in ga bo nadomestil klerikalni Orel. Socialist Divac je deklaraciji očital, da je prazna in ničesar ne govori o socialni politiki; notranji minister je dejal, da je treba delati z vsemi silami za notranji mir, ker je prejšnja vlada vladala nasilno; bivši minister Trifković je 8. avgusta dejal, da je dobila zunanja politika prejšnje vlade najlepše zadoščenje v deklaraciji nove vlade. Sv. Pribičević, ki se je odlasil 11. avgusta, pa je menil, da je nova vlada vse prej kot vlada sporazuma, ker za njo ne stoji srbski narod. V vladi je večina Slovencev, nobenega Hrvata in le manjšina Srbov. Močno je napadel Korošča, češ da je v vseh mogočih blokih; med tem pa je nekdo zelo posrečeno vzkliknil: »Kakogod okreneš, pop dobija!« Pribičevića je silno dražilo, da je dobil Korošec prav njegov resor, ministrstvo za prosveto. Popolnoma pravilno in objektivno je dejal, da je za pobijanje korupcije treba samo poštenih ljudi.

V imenu poslanskega kluba NRS je 12. avgusta spregovoril Pašić, češ da države ni mogoče deliti po plemenih, ker so tako mešano naseljeni, da nihče ne bi mogel potegniti meje. Meje bi rušile enotnost države. Davidovićeva vlada se naslanja na HRSS, a ta je odobrila pristop h Kmečki internacionali in zato spada pod zakon o zaščiti države!

Ko so glasovali o zaupnici vladi, je ta od 283 navzočih poslancev dobila 169, proti pa je bilo 114 glasov. Torej nezanesljiva večina in denar bi v marsikaterem klubu utegnil narediti svoje!

Orjuna je bila še vedno junaška, zato je 9. avgusta zapisala, da jo hočejo klerikalci uničiti, odkar je prešla vlada v radićevsko-turško-klerikalne vode. Povedala je, da so odšli člani oblastnega odbora »v ilegalo«, kar pa naj bi pomenilo, da »niso pobegnili, ampak so v stalnih stikih z nami in vrše svoje posle kakor do sedaj ... Ohranite mirno kri, brzdajte svoje pravično ogorčenje«! No, malo so se nekateri orjunaški »čelniki« le ustrašili in se poskrili!

Ljubljanski radikali so ob spremembi vlade izjavili, da hočejo biti lojalna opozicija, ki bo kritizirala vlado le tedaj, če bo njeno delo škodovalo državi.

Spremembo vlade je izkoristil Radić in se je 11. avgusta prek Dunaja vrnil v Zagreb; tu je dopisniku Slovenca izjavil, da zahteva od svojih poslancev, naj glasujejo za vladno deklaracijo, ker da ta vlada »išče potov za sporazum na parlamentarnih principih in ker je proti korupciji«. Slovenski liberalci so na seji obeh na-

čelstev 23. in 24. avgusta v Rogaški Slatini sklenili, da bodo stali neomajno na stališču narodne enotnosti in unitaristične razdelitve države po vidovdanski ustavi. Tudi je bilo rečeno, da je politika sedanje vlade popolnoma odvisna od Radića, dopušča, da njeno avtoriteto zlorabljajo za širjenje prevratnih idej, in ustvarja nezaupanje, zato imajo »padec sedanjega režima kot eksistenčno vprašanje našega nacionalnega obstoja«.

Plenarna seja HRSS je 13. septembra ponovno poudarila, da je vodstvo glede vstopa v vlado popolnoma svobodno. Na velikem shodu HRSS 14. septembra je Radić dejal: »Dobili smo pošteno, ustavno in parlamentarno vlado, namesto vlade lopovov. Ta vlada pa ni seljačka, ni federalistična, niti republikanska. Ni tudi naša v smislu našega programa, a je naša v smislu evropskega parlamentarizma.« Posledica tega govora je bila, da so načelniki parlamentarnih vladnih klubov pridno razpravljali o vstopu HRSS v vlado in načelno so že 17. septembra sklenili, naj bi dobila HRSS v novi vladi štiri ministrstva. 23. septembra se je Radić sestal z notranjim ministrom Nastasom Petrovićem in baje natančno obrazložil, zakaj je bila HRSS štiri leta v abstinenci.

Vse je pričakovalo, da bo HRSS stopila v vlado. Tudi ni bilo dvoma, da bi to zelo rada storila. Toda 6. oktobra je eden vodilnih ljudi v HRSS izjavil, da je vzrok, zakaj HRSS ne stopi v vlado, v »intrigah gotovih zakulisnih faktorjev, ki imajo vpliv na dvoru«. 6. oktobra je poslalo vodstvo HRSS v Beograd odposlanca, ki je bil opolnomočen izjaviti, naj vstopa HRSS v vlado nikakor več ne pretresajo in naj to vprašanje sploh odstavijo z dnevnega reda. Dejal je, da bo HRSS še vedno ostala član parlamentarne večine, ne bo pa več intervenirala v nobenem primeru, kajti doslej še niso izpolnili nobene njene zahteve. Tako je začela HRSS groziti, kajti parlamentarna večina bo še ostala!

Tedaj je Pašić presekal nevaren gordijski vozel, sicer zopet povsem neparlamentarno, a če je šlo tako že večkrat, zakaj ne bi šlo spet. 8. oktobra je nenadoma odstopil neparlamentarni član vlade vojni minister general Hadžić z utemeljitvijo, da ne more biti več član vlade, ki jo podpira HRSS in katere šef Radić napada kralja itd. Jutro je takoj zapisalo, da je ta odstop »politična afera največje važnosti«. Davidovićeva vlada je še istega dne sklenila, da zaradi tega ne bo odstopila, a je potem 15. oktobra kljub temu sklenila odstopiti z utemeljitvijo, da se tako razširi temelj »za podaljšanje naše dosedanje politike miru, reda, zakona,

borbe proti korupciji in končnega sporazuma s Srbi, Hrvati in Slovenci«. Radić je že 13. oktobra na veliki skupščini HRSS v Vrpolju dejal, da je Pašić »politična budala«, kajti kdor kliče: »Živela republika!«, pomeni to le kmečko pravico in kmečko državo, ne pa konec Karađorđevićev. Maček je 16. oktobra zahteval, naj odstop vlade prekličejo, sedanjo vlado pa razširijo še z vstopom HRSS in zemljoradnikov, vendar mora biti taka koncentracijska vlada brez Pašića. Ko je 20. oktobra začela skupščina redno zasedati, je bil za enega podpredsednika izvoljen Maček, za drugega pa Hohnjec. Vendar skupščina ni mogla začeti delo, ker je bila vlada v odstopu.

Tako je 23. oktobra spregovorilo vodstvo HRSS, češ da najostreje obsoja vsak poskus, da drugi ustavni faktor (kralj) posredno ali neposredno vpliva na sklepe parlamenta in si prizadeva, da bi se težišče javnega življenja preneslo izven parlamenta, ker se s tem uvaja osebni in absolutistični režim. Drugi ustavni faktor more pri reševanju vladne krize dajati le pobudo, da se odvrne od ljudstva nevarnost, ne pa posegati takrat in tako, da bi lahko ljudstvo dobilo vtis, da je korupcija pod najvišjo zaščito. Parlamentarna večina je namreč obtožila tri ministre korupcije in zahtevala njihovo izročitev sodišču. HRSS bi šla v koncentracijsko vlado le takrat, če bi izključili radikalske ministre in njihovo okolico ter samostojne demokrate, ki menijo, da bi se moglo le z nasiljem rešiti hrvaško vprašanje. Nova vlada naj bi dobila tudi mandat za izvedbo novih volitev.

Izjava ni bila všeč klerikalcem, zato so začeli dolžiti Radića, da je z »neverjetnim cinizmom in absolutno nepolitično in netaktično« porušil parlamentarno večino. Korošec je 25. oktobra izjavil, da zaradi tega širši opozicionalni blok še ni razpadel, je pa položaj dosti kompliciran. Radić je dejal 27. oktobra v Križevcih, da HRSS zahteva parlamentarno vlado, če pa tega ne bi mogla doseči, vsekakor zahteva svobodne volitve. Če še tega ne bo dosegla, »se bo zrušilo vse, razen naše Hrvaške, ki stoji kot zid«. Ostro je Radić 1. novembra v Zagrebu napadel vse šefe opozicionalnih strank, posebno pa SLS, in jim očital, da nima nihče poguma javno povedati, da more taka korupcija vladati samo v monarhiji. Kljub temu je kralj 6. novembra postavil novo vlado s Pašićem in Pribičevićem, vanjo pa je od Slovencev prišel tudi Gregor Žerjav. Skupščino je kralj 10. novembra razpustil in objavil volitve za 8. februarja 1925.

g) Priprave na skupščinske volitve

Tako se je začelo vse pripravljati na volitve. Liberalci so v Ljubljani že 10. novembra sklenili združiti vse napredne sile za skupni nastop pri volitvah. Na shodu zaupnikov SDS 11. novembra je Žerjav dejal, da morajo prinesti volitve močno večino in tak parlament, ki bo sposoben delati. Nova vlada je za sporazum in za to, da se da čimvečja samouprava, da se izboljša in decentralizira administracija, da se izenačijo davčna bremena itd. Ničesar pa ni bila pripravljena vlada odstopiti, kar bi lahko količkaj škodovalo enotnosti ali varnosti države.

Liberalci so najprej upali, da bo šla v ta napredni blok za volitve SKS, a ta je na seji izvršilnega odbora 25. novembra izjavila, da bo nastopila samostojno. Drugo upanje liberalcev je bila NRS; z njo so se začeli pogajati 15. novembra, a so se pogajanja razbila, vendar so se 19. novembra znova sešli. »Načelni« pogoji NRS za morebitni skupni nastop so bili številni in delegata SDS sta od teh pogojev sprejela naslednje: Noben član NRS ne sme biti zapostavljen ali trpeti škodo zaradi svoje pripadnosti k stranki, kar velja tudi za člane SDS. Nastavljanje uradnikov in njihovo napredovanje je treba reševati sporazumno; dokler traja sporazum, se ustavijo medsebojne sovražnosti v strankah; mestni odbor NRS zahteva v ljubljanskem gerentskem svetu pariteto s SDS. Odklonjeni pogoji pa so bili: zahteva po zadoščenju zaradi Reisnerjevega mandata in da naj bo nosilec ljubljanskega mandata iz vrst NRS.

Ker so ta pogajanja zašla v slepo ulico, je ljubljanska NRS vso zadevo predložila Pašiću, a ta ji je svetoval, naj se le pobota z liberalci. A stvari so se začele silno zapletati, kajti medtem so ponudili ljubljanski NRS volilno koalicijo narodni socialisti (NSS). Ti so bili zadovoljni s kandidatskim namestnikom, ljubljanska NRS pa je postavila samostojno kandidaturo. To je povzročilo v ljubljanski NRS razkol; ta je dosegel višek 28. decembra, ko je vodstvo sprejelo Ravniharjevo ljubljansko kandidaturo s 76 proti 23 glasovi. Beseda je dala besedo, nazadnje so se tudi stepli in opozicija (23 glasov) je pri priči postavila nov mestni odbor. Tako sta nastala dva ljubljanska mestna odbora NRS. Enemu je načeloval Ravnihar, ki se je vezal za volitve z NSS v Narodno zajednico, drugemu pa »upornik« Zupanič, ki se je vezal za volitve s SDS v Narodni blok.

V ljubljanski oblasti se je Ravnihar vezal z NSS in slovenskimi Davidovićevimi pristaši v Blok bratskega sporazuma, Zupanič in SDS pa v Narodni blok; v mariborski oblasti je šla ena frakcija v Bratski sporazum, druga pa je nastopila samostojno, ker se koalicija s SDS ni posrečila.

Precej zmede torej! Liberalcem volitve niso mogle dobro obetati, zlasti ne v Ljubljani. Korošec je na volilnem shodu v Ljubljani 23. novembra dejal, da je prvo, kar zahteva SLS, samostojnost Slovenije v jugoslovanski državi, centralizem in hegemonija pa pomenita smrt za slovensko individualnost. »Narodna volja mora biti v naši državi prvi suveren, tej ne sme nihče zaustavljati poti, če pa ji, potem smo enodušne volje, da tudi za to najdemo v zvezi s svojimi političnimi prijatelji med Srbi in Hrvati mirnim, zakonitim in ustavnim potom potrebnega leka.« (Tudi Korošec je nalahko grozil!) Glede Radićeve kandidature v Sloveniji je dejal, da hoče Radić s to kandidaturo dvoje: pridobiti si Prekmurje in vpreči Slovence v svoj voz. Pri Hrvatih je to grd imperializem, pri Prepeluhu pa (o tem bomo še slišali), je to grdo izdajstvo. Sicer pa, kdor je Slovenec, bo šel s SLS.

Slovenski republikanci, ki jih je omenil Korošec, so imeli sejo 30. novembra v Zidanem mostu, kjer sta bila navzoča tudi dva delegata HRSS. Prepeluh je govoril o skupnem nastopu vseh slovenskih kmetov in delavcev. Sklenili so, da nastopi SRS na volitvah samostojno v Sloveniji, v jugoslovanskem merilu pa kot sestavni del enotne konfederacije s HRSS. Zato je Prepeluh odklonil ponujeno sodelovanje s komunisti.

Decembra so nastale nerodnosti tudi v SKS, kajti ta je sklenila, da bo na volitvah samostojno nastopila. V mariborski oblasti so namreč izključili dr. Vošnjaka in Drofenika »zaradi njunega škodljivega in izdajalskega delovanja pri SKS«. Zato je šel Drofenik v koalicijo s SDS (dr. Pivko), pa tudi Pucelj je samostojno nastopil v tej oblasti.

Korošec je dejal na zboru zaupnikov SLS 11. decembra v Celju, da zahtevamo Slovenci »prirodno pravo«, da se zavedamo slovenske narodnosti in se hočemo kot slovenski narod v tej državi svobodno razvijati. Poglavitno je, da se omogoči Slovencem v tej državi »vsestransko samostojno življenje«, drugotnega pomena pa je, ali bo ta oblika slovenska republika ali federacija ali avtonomija ali oblast ali srez. Dejal je tudi, da se SLS ne boji vojaške diktature, kajti vojska je z opozicijo (?!), SLS se tudi ne

boji grožnje amputacije, da bi namreč Srbi izročili Slovence Italiji itd.

Dejstvo je, da se je zdelo Pašiću primerno 23. decembra razširiti Obznano tudi na HRSS z veljavnostjo od 1. januarja 1925; to pa je na Radića tako vplivalo, da je odšel v ilegalo. V obrazložitvi je bilo rečeno, da se je HRSS izjavila za tujo, protidržavno in komunistično propagando, da je HRSS začela sodelovati s komunistično stranko, ki je v Jugoslaviji prepovedana, da sodeluje tudi z makedonsko revolucionarno organizacijo itd. To je povzročilo, da so se 28. in 29. decembra sešli šefi opozicije (Korošec, Davidović, Maček, Hrasnica) in ugotovili, da sta nezakonitost in nasilje vlade parlamentarne manjšine še bolj utrdila opozicijo, da bo opozicionalni blok nadaljeval boj za zmago ustavnosti, parlamentarnosti in spoštovanja ljudske volje itd. Odločno so tudi protestirali, da pod krinko boja proti boljševizmu duše svobodo v državi, kajti nobena od opozicionalnih strank ni boljševiška ali orožje boljševizma. Stranke parlamentarne večine bodo storile vse, da se bo 8. februarja 1925 pokazala suverena ljudska volja, in to tako, da bo za vedno onemogočen režim korupcije in nezakonitosti.

Toda Mačka so kljub tem grožnjam 2. januarja 1925 aretirali. Na sestanku zaupnikov 4. januarja v Mariboru je Korošec dejal, da vlada v Jugoslaviji nasilje, in to na dva načina: z izjemnimi zakoni in po organizacijah, ki jih podpira vlada (Orjuna). »Sedaj je nasilje občutila HRSS ... Mi marsikaj očitamo Radiću, da se vsiljuje v Slovenijo itd. V rusko seljačko internacionalo pa je vstopil izrecno pod pogojem, da obdrži svoj program in ga na miroljubni način izpelje.«

Toda 5. januarja so policijski agenti zlahka odkrili Radića v ilegali in ga dobesedno izbezali iz stanovanja enega od prvakov HRSS, ing. Košutića. Bilo je precej smeha spričo te aretacije, toda komunike ponovnega sestanka šefov opozicije je 8. januarja odločno obsodil vsa nasilja režima in zagrozil, da bodo nekoč krivci še hudo odgovarjali.

Januarja se je v Sloveniji za volitve rodila še ena stranka, in sicer Kmečka republikanska stranka; ustanovil jo je kmet Josip Murn v Kandiji pod vplivom nam že znanega Klemenčiča. Na ustanovnem sestanku je Murn povedal, da je junija 1919 ustanovljena SKS zagovarjala republikansko načelo, toda kasneje se je njeno vodstvo prodalo beograjskemu centralizmu. Zato je danes

kmetom jasno, da more njihove koristi braniti le republikanska kmečka stranka. »Kmet bodi na svoji zemlji svoj gospod in pred nikomer ne upogibaj svojega hrbta kakor pred Bogom!« Dalje je Murn povedal, da so Hrvatje pometli z vso gospodo in organizirali močno Radićevo stranko. Zelo hudo so ti novi republikanci napadli Prepeluhove republikance, še bolj pa A. Kristana. Volilni program te stranke je bil: popolna narodna suverenost in republika, neomejena narodna samoodločba, revizija ustave, tako da bi dobili Slovenci svoj samostojen deželni zbor, skupne zadeve pa naj bi vodil sporazumno s Hrvati in Srbi zvezni parlament. Ne potrebujemo velike in stalne armade, če pa bi bilo treba, naj se oboroži ljudstvo, za notranji red in varnost naj skrbi ljudska milica. Denar, ki gre za vojsko, naj se raje uporabi za izboljšanje kmetijstva in večjo izobrazbo. Še posebej je bilo o Prepeluhu rečeno, da hoče svoje kmečko republikansko gibanje zlorabiti za svoje osebne ambicije. Njegovo republikansko gibanje ni nobeno kmečko gibanje, ker ni zraslo iz kmetov, temveč ga je začela malomeščanska napol študirana gospoda, ki je celih pet let molče odobravala nasilno politiko raznih režimov. Nova stranka bo skrbela za kmečke zadruge, hranilnice in posojilnice, kmetijske družbe in podobno. Posebno bo pazila na davčno politiko, iskala bo zaveznike in podpirala tiste, ki se iskreno borijo za kmečke koristi. Njen kmečki boj se bo osredotočil na boj za staro pravdo, to je na boj za pravice slovenskega naroda.

Ker bi lahko nastal prevelik škandal, je zagrebško apelacijsko sodišče 12. januarja ustavilo kazenski postopek proti aretirancem (prvakom HRSS), češ da njihova poslanska imuniteta še vedno velja. Niso pa jih izpustili iz zaporov.

Zadnji Koroščev volilni shod je bil 1. februarja v unionski dvorani v Ljubljani. Dvorana je bila polna zvestih pristašev SLS, pa tudi žandarjev in policije. Pred Union je prikorakalo tudi nekaj čez sto orjunašev, navalilo v dvorano in se zapletlo v hud pretep z »reditelji« SLS. Policija in žandarmerija sta se morali po službeni dolžnosti postaviti na stran orjunašev, zato je bil pretep še večji. Tako je mogel Korošec govoriti le borih deset minut; vladni zastopnik je prepovedal zborovanje in »reditelji« so odnesli Korošca na ramah iz dvorane na ulico, tu pa so se nadaljevale velike manifestacije za Korošca. Če je le kdaj naredila Orjuna veliko neumnost, jo je to pot. Prav ta razbiti shod je pripomogel Korošcu do dragocene zmage, ki je še dolgo potem pekla ljub-

ljanske liberalce, ker je Korošec brez kakršne koli koalicije dobil dragoceni ljubljanski mandat.

Tik pred volitvami se je oglasila tudi »stranka« upokojencev in invalidov. Izjavila je, da ne more postaviti samostojne kandidature. »Načelstvo« stranke je bilo deljeno, eni so bili za to, da naj bi njeni člani glasovali za narodni blok, drugi pa za Žerjava. A potem so to zopet preklicali in se odločili, da naj bi volili Žerjava. Malo pred volitvami so ljubljanski liberalci (Žerjav) izjavili, da je uničenje klerikalizma državno vprašanje številka ena; z zmago narodnega bloka bodo strli v prihodnjih štirih letih klerikalizem in »potem šele bo slovenski narod tudi na znotraj svoboden«.

Kaj pa Orjuna? Na seji glavnega odbora 22. in 23. novembra v Splitu so sklenili, da se Orjuna ne bo samostojno udeležila volitev in tudi ne volilnega boja, ki »ne bo ublažil razpaljenih plemenskih strasti, niti ne bo vobče rešil vprašanja ureditve države, najmanj pa v smislu močne, napredne in edinstvene Jugoslavije. Toda smatrajoč, da bi abstinenca članov Orjune koristila samo ekstremističnim protivnikom njene ideologije, ukazuje vsakemu članu, da izvrši svojo volilno pravico. Prepoveduje pa, da bi glasoval za listo, ki ne stoji na principu narodnega in državnega edinstva«.

Na tretji redni skupščini Orjune za ljubljansko oblast je njen šef ing. Kranjc dejal, da je največji sovražnik Orjune klerikalizem, njegovo »zaslepljeno orodje, komunizem, pa leži pred nami strt v prahu (?!) in ga bomo vedno pobijali v tla, če bo zopet hotel dvigniti glavo«. Vse to je bilo seveda nesmiselno, za nas je pa zanimivo dejstvo, da je moral ta »čelnik« v svojih lastnih vrstah odgovarjati zaradi svojega dosedanjega »hiševanja« (trboveljski proces). Prvi očitek je bil, zakaj se Orjuna ni pečala z bolj mirnim, propagandnim delom. Na ta očitek Kranjc ni prepričljivo odgovoril, kajti dejal je: »Če je Orjuna v Sloveniji to, kar je, se ima po mojem dobrem prepričanju zahvaliti samo moji edino pravi taktiki.« Drugi očitek je bil, da je Orjuna »nadstrankarska« in zakaj ni udarila po stranki (SDS). Kranjc se je pri odgovoru na ta očitek zapletel v velika protislovja, nazadnje pa je priznal, da je SDS edina stranka, ki je »stala na naši strani«. Pri debati, kako naj bi se zadržala Orjuna pri volitvah, se je oglasila tudi »silno močna orjunaška osebnost«, Vladimir Levstik. Ta je zelo globokoumno dejal, da je Orjuna ali katera koli druga stranka

»samo orožje, v katero nabašemo svoje volilne kroglice, da jih izstrelimo na separatiste in komuniste, zoper katere se kot nacionalisti moramo boriti«.

Nato so sklenili: pred volitvami in pri njih se mora Orjuna strogo ogibati vsakega nastopa, ki bi mogel vzbuditi kakršen koli dvom o njeni popolni neodvisnosti (glej razbijanje Koroščevega shoda!) od političnih strank. »Z ozirom na možne eventualnosti se sicer odreja popolna pripravljenost poedinih organizacij, vendar pa se za označeno dobo prepoveduje vsaka akcija, ki ne bi bila poprej odobrena po sklepu oblastnega odbora.« (Glej zgornjo pripombo!)

To so bili tisti orjunaši, ki so 10. januarja zapisali, da hočejo integralno združeni narod in »eno državo od Črnega morja do sinje Adrije, od Radgone in Celovca do Skadra in Soluna«. Orjuna je postala tako razbijaška, da so študenti beograjske univerze na sam dan sv. Save 27. januarja vprič a kralja in diplomatskega zbora izžvižgali početnika Orjune, Sv. Pribičevića, in klicali: »Dol z nasilneži! Fuj, cigan iz Vrginmosta!« in podobno.

Kako se je pripravljal na volitve delavski razred? Bernotova skupina je imela že v začetku julija v Trbovljah konferenco, kjer so sklenili, da je dovolj bratomornega boja in se mora delavski razred združiti. Osnova te združitve naj bi bila: pokrajinski pravilnik se ne vzdržuje v celoti, če bi bil ta v oviro združitvi. O vsem tem naj sklepa skupni pokrajinski kongres, katerega sklepi naj bi bili končnoveljavni. Čeprav je Slovenija razdeljena na dve oblasti, naj bo samo ena pokrajinska organizacija in z enim časopisom, ki naj bo po možnosti dnevnik. Iz obeh odborov (pokrajinskega – Bernotovega in oblastnega – mariborskega) naj bi takoj sestavili šestčlanski paritetni odbor z nalogo, da vse pripravi za sklicanje skupnega kongresa, ki naj bi bil 24. avgusta v Celju, če se za to izreče tretjina članov vseh slovenskih socialistov. Te sklepe so poslali tudi vodstvu bivše NDSJ. Že pred tem, 2. julija, je imela tudi Korunova (mariborska) frakcija konferenco v Celju; tu je govoril tudi Topalović iz Beograda in poudaril, da je treba začeti delati s podvojeno silo, da bi se zbrali razcepljeni kadri. »V delavski politiki te države smo mnogo grešili in dosegli, da izgledamo še slabši kot smo v resnici. Brezplodno bi se bilo prerekati, kdo je temu kriv.«

Dne 8. in 12. julija je policija preiskala prostore Centralnega radničkega sindikalnega odbora Jugoslavije in tam zaplenila sko-

Pohod orjunašev na Trbovlje

raj vse, kar je našla, prostore pa zapečatila. Isto je storila tudi v Delavskem domu v Ljubljani in zaprla več delavcev. Hkrati je bila prepovedana tudi NDSJ. Delegacija Centralnega sindikalnega odbora je 15. julija obiskala notranjega ministra. Ta je obljubil, da bo policija v 48 urah pregledala ves material, in če ne bo našla ničesar sumljivega, bodo strokovne organizacije Centralnega radničkega sindikalnega odbora zopet lahko delovale. Minister je izdal dovoljenje za zopetno delovanje 30. julija, ni pa to dovoljenje veljalo še za Slovenijo.

Toda spori med levico in desnico v vodstvu KPJ niso prenehali. Zato je poskušal rešiti te spore tudi 5. kongres kominterne, ki je bil od 17. junija do 8. julija 1924. Resolucija kongresa kominterne je sprejela vso resolucijo 3. državne konference KPJ o nacionalnem vprašanju, ni pa sprejela 7. člena, čeprav je bil bistven. Tako se je 7. člen, ki ga je popravila resolucija kongresa kominterne, glasil: »Splošno geslo o pravici narodov do samoodločbe se mora izraziti v obliki odcepitve Hrvaške, Slovenije in Makedonije od Jugoslavije, iz katerih se morajo ustvariti neodvisne republike.« Vsekakor tako popravljeni člen ni mogel biti pravilen.

Od 2. do 3. avgusta je bila 1. konferenca strokovnih organizacij Glavnega radničkega sindikalnega odbora Jugoslavije v Sloveniji. O odnosu delavskih sindikalnih organizacij do političnih strank je bilo rečeno, da so strokovne organizacije v svojih akcijah neodvisne od vseh političnih strank. Same se spuščajo v politiko le toliko, kolikor je to potrebno za varstvo delavskih gospodarskih interesov. Strokovne organizacije morajo ostati v bojih političnih strank, ki zastopajo načela demokracije in socializma, nevtralne. Konkretno to velja za njihovo razmerje do obeh delov SSJ v Sloveniji. Kljub temu pa seveda priporočajo funkcionarjem tudi delo na političnem področju. Glede razmerja sindikalnih organizacij do drugih strokovnih organizacij Glavnega radničkega sindikalnega odbora Jugoslavije je bilo rečeno, da se te organizacije ločijo od strokovnih organizacij, priključenih moskovski sindikalni internacionali v »strokovni taktiki« in je spojitev izključena, dokler ta razlika obstoja.

Na seji pokrajinskega odbora SSJ (Bernotova frakcija) 17. avgusta v Zidanem mostu je dejal Bernot, da se ideja čistega socializma na Slovenskem prav lepo širi in dogajajo se pomembne reči. Nato je prebral pismo Lovra Klemenčiča, ki mu je pisal, da bi se

rad pomenil z njim o treh vprašanjih: 1. kako bi čimprej obnovili v Sloveniji »progresivni delavski pokret«, ki bi mogel resnično zastopati vse delavske koristi (fizične in duhovne); 2. kakšno stališče bi zavzel Bernot do poskusa, združiti vse socialistične stranke v federacijo (kot laburistična stranka v Angliji); 3. kakšno stališče zavzema Bernot glede dela s kmeti in glede kmečkih strank v Jugoslaviji.

Krušič je dejal, da je združitev nujno potrebna, bil pa je proti pravilniku pokrajinskega odbora, nato ga je Bernot izključil iz stranke. Tudi so sklenili, da izrednega kongresa ne bo.

Dne 21. avgusta je začelo v Ljubljani izhajati novo komunistično glasilo Delavsko kmetski list (Glas trpečih), ki piše v uvodniku: »Kot učenci Marxa bomo pobijali vse reformistične, krščansko socialistične in druge malomeščanske iluzije ter zmote, ki ovirajo zatirane in izkoriščane množice na njihovi zgodovinski poti k osvobojenju vsega človeštva.« List je 11. septembra zahteval takojšnje dovoljenje za delovanje strokovnih, političnih in kulturnih organizacij in odprtje delavskih domov. Terjal je svobodo tiska in kaznovanje vseh pobijalcev, mučiteljev in požigalcev delavske imovine. Na velikem protestnem shodu 19. septembra v Ljubljani so delavci zahtevali mir, svobodo in kruh. Kmet naj vlada svojo zemljo, delavec tovarno. V boju proti buržoaziji naj se združijo vsi delavci. »Razcepljenost na političnem polju nas ne sme ovirati pri tem, da ustanovimo enotno strokovno organizacijo in da prepričamo člane Amsterdama, da je treba upostaviti enotnost, čeprav ni to všeč gotovim voditeljem.« Ponovno so delavci zahtevali obnovitev (svoje) strokovne organizacije, zopetno delovanje NDSJ in izpustitev zaprtih tovarišev.

Dne 5. oktobra je imel Bernotov pokrajinski odbor SSJ ponovno sejo v Zidanem mostu; tu so sklenili, da izredni kongres ni potreben, in dalje, da je za vodstvo tajništva in urejanje Napreja odgovoren edino Bernot.

Istega dne so imeli mariborski socialisti kongres v Mariboru. Ugotovili so, da nastopa doba konsolidacije kapitalističnega razreda, zato pa tudi razdobje globokih razrednih bojev med buržoazijo in delavskim razredom, ki se bodo neprestano poglabljali. Razredno zavedno delavstvo, organizirano v SSJ, se zaveda resnosti položaja, zato poziva vse politično zatirane, socialno izkoriščane in zapostavljene v enotno organizacijo SSJ. Izvolili so novo načelstvo (Korun, Petejan itd.).

Dne 4. novembra se je oglasil v Napreju Lovro Klemenčič s člankom: Preko razkola k združenju organiziranega proletariata. Med drugim je zapisal, da je jasno kot beli dan, da »se morajo zavedni in pošteni proletarci združiti v močno politično, enotno strokovno in enotno zadružno gospodarsko celoto. Samo združeni lahko pritegnejo tudi revnega kmeta, ki ima v glavnem istega nasprotnika«. Klemenčič je nato podal zanimiv historiat delavskega gibanja po vojni.

Kako so se delavske stranke pripravljale na volitve? Mariborski pokrajinski odbor SSJ (korunovci) je izdal 13. novembra razglas, kjer je poudaril, da mora iti delavski razred, strnjen v SSJ, svojo razredno pot. Boj SSJ velja vsaki plemenski, nacionalni ali verski nadvladi. Prihodnje volitve naj bodo za delavski razred plebiscit za njihove delavske zahteve. Proti bloku belega terorja in črne reakcije je treba postaviti »rdeči blok za svobodo, enakopravnost, demokracijo, republiko, socialne pravice in gospodarski napredek«. Tudi Delavsko-kmečki list je 13. novembra zapisal, naj gredo delavci in revni kmetje skupaj v volilni boj proti poostreni reakciji srbske buržoazije, proti nacionalnemu in socialnemu zatiranju, proti zakonu o zaščiti države itd. Kmetu zemljo in delavcem tovarne!

Do 25. novembra je šlo še vse nekam v redu. Tega dne so se sestali zastopniki delavskih frakcij, da bi ustanovili »enotno fronto«. Navzoči so bili zastopniki NSS (Deržič in Ambrožič), za mariborsko SSJ Korun in Svetek, za NDSJ (Delavsko-kmečki list, Kobler in Hlebec) in za Bernotovo frakcijo Pastorek in Veselko. Zastopniki NSS so poudarjali, da je skupni nastop potreben, če hočejo rešiti delavske glasove. Korun in Svetek sta bila za skupni nastop, ker je v načelu potreben, nista pa imela polnomočja, da bi o čemer koli glasovala. Pastorek (Naprej) je dejal, da je njegova stranka v načelu proti kompromisom, glede na okoliščine pa je možno in potrebno, da pri teh volitvah nastopi delavstvo enotno. Kobler in Hlebec sta dejala, da si je NDSJ vedno prizadevala, da bi dosegli skupni nastop delavstva pri vseh akcijah, a tega zaradi nerazumevanja pri drugih strankah niso dosegli. Kljub velikim načelnim in taktičnim razlikam med posameznimi strankami je enoten nastop mogoč, ker vse stranke govorijo in pišejo, da so socialistične in da stojijo na stališču razrednega boja. Mi ne pričakujemo, da bi parlament odpravil z zakonom kapitalistični družbeni red, delavstva ne bodo rešili in

osvobodili poslanci sami v parlamentu. Zato poudarjamo veliko važnost idejne in organizacijske moči delavskega razreda. Parlamentarno zastopstvo nam ni cilj, temveč sredstvo za dosego našega cilja: gospodarske in politične osvoboditve delavskega razreda izpod kapitalističnega jarma.

Delavsko-kmečki republikanski blok, ki so ga med tem osnovali člani NDSJ (skupina okrog Delavsko-kmečkega lista), je 28. novembra pisal Prepeluhu, da je vodstvo NDSJ pozvalo na skupni nastop s HRSS, zato poziva tudi slovenski del NDSJ (Delavsko-kmečki list) Prepeluhovo republikansko stranko, ki je v federaciji s HRSS, naj bi ustvarili blok delavcev in kmetov proti kapitalistični in monarhistični reakciji, kajti nacionalno in socialno osvobojenje se ne da doseči z raznimi papirnatimi sporazumi, temveč le s skupnim bojem delovnega ljudstva za republikansko demokratično vladavino. Zato predlaga Delavsko-kmečki republikanski blok skupni nastop in našteva, za kaj vse se bo tak blok boril. Prepeluh je na to pismo odgovoril 2. decembra, češ da je bilo pismo predloženo seji glavnega odbora SRS 30.novembra v Zidanem mostu, tam pa so sklenili, da bo šla SRS v Sloveniji samostojno na volitve. Izrazil je upanje, da se jim bodo ti iz bloka »enostavno pridružili«.

Dne 29. novembra so se znova sestali zastopniki delavskih frakcij, a se je kmalu izkazalo, da je enotna fronta skoraj izključena. Zastopniki NSS se niso hoteli izreči za republiko, korunovci pa niso bili za federativno republiko. Večjih razlik glede socialno gospodarskih zahtev ni bilo. Pri političnih in državnopravnih vprašanjih pa so se pokazale »nepremostljive razlike«. Hlebec in Makuc (namesto Koblerja) sta razložila minimalni program NDSJ: delavsko-kmečka republika, ki ne bo odvisna od monarhističnega centralizma, ki pa bo lahko v svobodni zvezi z delavsko-kmečkimi republikami Hrvatske, Srbije in Makedonije. Deržič (NSS) je ta predlog pobijal in dejal, da bi NSS izgubila veliko volilcev (državni uradniki), če bi se postavila na to stališče. Za NSS je »vseeno, če zmaga monarhistični ali pa republikanski blok«. Delavski blok naj zahteva le socialno pravičnost in solidarnost delavskega razreda ter enakopravnost.

Korun je trdil, da je SSJ za pomirjenje med narodi, za odstavitev nacionalnega vprašanja z dnevnega reda, da v boju med monarhističnim blokom in opozicijo ostane delavski blok nevtralen in da se postavi na razredno stališče. Delavsko-kmečka repu-

blika je parola tretje internacionale in Radića, lahko pa se sicer republika omenja, vendar to ni tako pomembno. Pastorek (Bernotova skupina) se ni izjasnil, češ da bo o tem sklepal kongres.

Nazadnje sta izjavila Hlebec in Makuc, da je sodelovanje z NSS in korunovci skoraj izključeno. Dne 3. decembra je bila še ena konferenca, a brez zastopnikov NDSJ (Delavsko-kmečki list) in Bernotovcev. (Ti so dobili vabilo baje prepozno.) Istega dne so se sestali tudi ožji zastopniki korunovcev iz Ljubljane in okolice ter sklenili, da je njihova edina zahteva za skupni nastop, da priznajo vse stranke načelo razrednega boja. Na sestanku je imel Korun tudi daljši referat, iz njega izvemo, da so nastale pri ustanavljanju enotne fronte težave zaradi zastopnikov NDSJ in NSS. Prvi so zahtevali, naj propagirajo delavsko-kmečko republiko, drugi pa so dejali, da so sicer načelno za republiko, imajo pa v stranki »celo vrsto državnih uradnikov, ki bi bili izpostavljeni preganjanju, če bi stranka propagirala to parolo, ki je identična s parolami meščanskih republikancev, ki se itak ne bore za republiko, temveč jim je to le vaba za lov na volilce«. Zato so ostala pogajanja na mrtvi točki. Če pa bi bili zastopniki NDSJ nekoliko odnehali, bi bili tudi zastopniki NSS postali popustljivejši. Niso se pa še odločili bernotovci in so čakali na svoj kongres, ki naj bi bil o božiču. Sestanek je nato sklenil, da morajo doseči enotnost, tako ali tako, kajti s terena (od krajevnih organizacij SSJ) so začela prihajati številna pisma, naj vendar že dosežejo enotnost.

Dne 5. decembra je izdal glavni odbor SSJ volilni razglas proletariatu Jugoslavije. V njem je bilo rečeno, da ni rešeno še niti eno vprašanje resničnih ljudskih potreb. 14. decembra je izjavilo 200 zaupnikov delavskih strank iz ljubljanske oblasti na skupni konferenci, da bodo podprli vse tiste skupine, ki se borijo za zopetno združitev delavskega razreda, zahvalili so se štajerskim in koroškim sodrugom, ki so dvignili prapor sporazuma in enotnega nastopa delavskih socialističnih organizacij, zahvaljevali so se tudi načelstvom SSJ, ki delujejo za enoten nastop, končno so zahtevali, da se za volitve sestavi enoten blok pod imenom: združeni delavci in kmetje SSJ.

Korunovci so poslali 19. decembra pismo bernotovcem in jih prosili, naj bi se sestali, če se bo božični kongres bernotovcev izrekel za skupni nastop, in to 26. ali 27. decembra, ker bo 28. decembra seja pokrajinskega odbora (korunovcev), kjer bodo

sestavili kandidatno listo. Bernotovci so takoj naslednjega dne odgovorili: Pošljite nam sprejemljive pogoje in kongres bo o njih sklepal. Na to so korunovci odgovorili: »Mesto, da iščete onih točk, ki nas družijo, pa silite v ospredje že stokrat premlete očitke, ki so v stanu duhove še bolj razdražiti, kakor so žalibog že itak.« Bernotovci so res imeli svoj božični kongres (16. redni kongres), kjer so izvolili novo vodstvo, in 27. decembra sporočili korunovcem, da je kongres sklenil omogočiti skupni nastop in jim je pripravljen prepustiti vsa mesta okrajnih kandidatov in namestnikov, razen v okrajih Prevalje, Slovenj Gradec, Celje, Laško, Brežice, Šmarje pri Jelšah, Radovljica in Kranj. Vloži naj se torej skupna lista SSJ. Toda korunovci so jim 29. decembra odgovorili: »Vi nočete sporazuma, temveč hočete vsiliti diktat!« Nato so jih vprašali, če so pripravljeni sestaviti skupno kandidatno listo na naslednji osnovi: da takoj po volitvah začno v Sloveniji delati za ustanovitev enotne socialistične stranke kot sestavnega dela SSJ na podlagi njenega programa in statuta; najkasneje v dveh mesecih po volitvah naj bi sklicali skupni pokrajinski kongres, ki bi sprejel skupni pokrajinski pravilnik in uredil vsa organizacijska in taktična vprašanja; okrajne kandidature morajo predlagati oboje organizacije v okraju, nosilca liste določijo sporazumno in vsaka stranka poravna polovico stroškov. Prosijo za odgovor do 31. decembra. A tega odgovora ni bilo.

Katere stranke so torej nastopile v Sloveniji na volitvah 8. februarja 1925? Na Štajerskem so vložili kar 14 list, na Kranjskem 9, v Ljubljani pa 5. Na Štajerskem so bile naslednje liste: SLS, HRSS (samostojno), lista prekmurskih malih poljedelcev (Hartner), Narodni blok (SDS), lista Zagorski, SKS, Delavsko-kmečki republikanski blok (Delavsko-kmečki list ali NDSJ), Nemci, NRS, SSJ (Mariborčani, Korunovci), Seljačka agrarna zveza, SSJ (Bernot), Hrvaška stranka in Bratski sporazum. Na Kranjskem so bile vložene liste: SLS, Narodni blok, SRS (Prepeluh), Delavsko-kmečki republikanski blok, Kmečka republikanska stranka (Murn), Bratski sporazum, SSJ (Mariborčani) in SSJ (Bernot). V Ljubljani pa: Narodni blok, Delavsko-kmečki republikanski blok, SSJ (Mariborčani), SLS in Narodna zajednica.

Rezultati: Od 262.405 vpisanih volilcev jih je volilo 186.981 (71,2 %). Glavne stranke so dobile od 26 poslancev naslednje število: SLS 20 poslancev (105.303 glasove – 56,8 %), Narodni blok 2 poslanca (23.689 glasov – 12,6 %), HRSS 3 poslance

(16.404 glasove – 10 %), SKS enega poslanca (12.322 glasov – 6,6 %). Vse druge stranke so dobile nekaj nad 17.000 glasov in nobenega poslanca. SLS je torej nekoliko nazadovala, porasli pa sta SDS in HRSS. Kot je bilo pričakovati, delavske stranke niso dobile nobenega poslanca. Delavsko-kmečki republikanski blok je dobil 5368 glasov (2 %), obe SSJ pa okrog 7000.

Rekli smo že, da je zmagal v Ljubljani Korošec. Zato je upravičeno takoj po volitvah izjavil, da vihra slovenska zastava bolj ponosno kot kdajkoli, svet pa ve, da se slovenski narod ne bo uklonil nobenemu nasilju. Liberalno Jutro je moralo priznati, da je zmagal v Ljubljani Korošec z večino 365 glasov. Za zmago SLS se je v Ljubljani združilo vse, kar mrzi naš narod, našo domovino; Ljubljana je padla zaradi izdaje in nikdar bi je v poštenem boju ne premagal klerikalizem. Tako je zapisalo Jutro.

V državi so dobile vladne liste kljub vsemu terorju 162 mandatov, opozicija pa čez 152, kar je pomenilo, da se bo vlada kaj težko obdržala.

Dejstvo je, da so potekale volitve pod velikim terorjem. V Makedoniji so morali na primer glasovati javno, v Sloveniji pa je bil volilni boj med klerikalci in liberalci že skoro majhna državljanska vojna. 14. februarja je izjavil Korošec, da položaj še ni jasen, dejstvo pa je, da med opozicijo in vladnima strankama ni nobenih zvez. »Azija prodira v Evropo. Ali moremo sploh narediti kompromis z nasiljem in korupcijo? Ne poznamo niti ene instance, niti ene oblasti, ki bi mogla danes ozdraviti to stanje. Edino ljudstvo samo lahko ozdravi te razmere.« (Zaradi te izjave je bil Slovenec zaplenjen.) V dneh od 23. do 25. februarja je opozicija sklenila, naj ožji in širši blok prenehata delovati in naj se vsa opozicija združi v enoten opozicionalni parlamentarni blok z enotno politiko in taktiko. Davidović je prebral program bloka: Blok si jemlje za program deklaracijo Davidovićeve vlade (»vlada miru in reda«), blokova osnovna politična načela so: država je celota, notranja ureditev pa se mora izvesti v sporazumu med Srbi, Hrvati in Slovenci po deloma že izraženih načelih; naša država mora biti podobna ljudski demokraciji in urejena po vzoru angleških samouprav od občine do parlamenta; biti mora parlamentarna monarhija po angleškem vzoru; blokova politika je popolnoma samostojna in določajo jo le ljudske koristi. Zato je potrebno, da se pretrgajo vse zveze z inozemstvom (Kmečka internacionala), interese naroda je treba postaviti v sklad z ideali

človeštva; blok izključuje diktaturo vsake vrste in zagovarja načelo narodnega sporazuma in sodelovanja; gospodarsko življenje kmetov naj se razvija na zadružni podlagi. To so podpisali Korošec, Davidović, Pavle Radić in Hrasnica.

Novo izvoljena skupščina se je sestala 7. marca. Prebrali so protest zaprtih voditeljev HRSS, da ne morejo na zasedanje, ker so že od začetka leta v policijskem zaporu. Ko se je začela 22.marca debata o poročilu verifikacijskega odbora, je spregovoril Davidović in očital vladi, da je izvedla volitve z velikim terorjem in šla na volitve celo s parolo boja proti boljševizmu; tega je obdolžila HRSS, čeprav so njeni voditelji neprestano trdili, da niso ne po programu, ne po metodah boljševiki. Minister Uzunović je dejal, da se v opozicionalnem bloku nikoli ne bodo sporazumeli, češ da: »Nema te majstorije, nema te večine, koja može da složi danas sve ono što se na onoj strani nalazi.« Za Davidovićeve vlade so neodgovorno klevetali vse, kar nam je najsvetejše, zato je tudi odstopil vojni minister. Radiću ne moremo verjeti, ker njegova pot v Beograd pelje prek Moskve. V debati se je silno previdno oglasil tudi dr. Hohnjec. 23. marca je minister za prosveto Pribičević močno napadel klerikalce, zato se je vnel zanimiv besedni boj med njim in Koroščem, v katerem sta drug drugemu očitala tatvino in to, kdo je več »zaradio«.

Zelo dobro je o Radićevem »boljševizmu« povedal v debati 25. marca dr. Ladislav Polić. Dejal je: Ko je Radić pristopil h Kmečki internacionali, »se pri nas niso vznemirili niti bankirji, niti industrijci, niti trgovci in niti obrtniki. Zakaj? Ker ni nihče videl v tem neke komunistične akcije«. Če bi se buržoazija – je nadaljeval – samo za trenutek čutila ogrožena v svojih koristih, bi se še kako postavila po robu, nikakor pa ne bi na volitvah glasovala kompaktno za HRSS! Javno mnenje na Hrvaškem je, da so Obznano raztegnili tudi na Hrvate samo zato, ker smo Hrvati. Še bolj odkritosrčno je govoril poslanec HRSS Stjepan Urojić. Dejal je: »Ko je bilo 1919 govora na Hrvaškem, naj se zemlja razdeli brezplačno kmetom, se je temu uprla prav HRSS in ni bilo težko prepričati hrvaškega kmeta, da bi v boljševiškem sistemu postal čisto navaden suženj.« Tako se je HRSS takrat borila proti komunizmu, katerega je takrat toleriral celo minister Pribičević in mi smo »brez denarja, brez oblasti, brez bajonetov in puškinih kopit preprečili širjenje komunizma na Hrvaškem«. Cilj naše republike je, da kmet gospodari v svoji hiši, v svoji

občini, županiji in domovini, pri tem pa mu je oblika vladavine postranska stvar. Naša dolžnost je plačati davek, a naša pravica zahtevati, kje in kako ta davek uporabljajo. Večina komunistov je odšla v SDS k Pribičeviću.

V odgovor na vse to je notranji minister Boža Maksimović bral razne dokumente, iz katerih naj bi bilo razvidno, kako hud in nevaren komunist je Radić. V debati se je 26. marca oglasil tudi Trumbić, ki je prevzel Radićevo obrambo, a mu je policija odvzela potni list, da bi lahko v inozemstvu proučil vse Radićevo »boljševiško« delovanje. Nato je Maksimović odgovoril, da ne bo dal nikomur potnega lista za Moskvo, dokler bo notranji minister. Dr. Benjamin Šuperina (HRSS) je dejal, da HRSS ni v nobeni komunistični zvezi in tudi noče biti. Komunizma na Hrvaškem ni in temelj HRSS je vera v Boga. Če je kdo od komunistov volil nas, je tega kriv režim, ker nas je razglasil za komuniste. Mi smo z republikanstvom prenehali; če smo prisegli, smo sprejeli tudi ustavo.

b) Radićeva pot v Canosso

Verifikacijski odbor je zahteval, da se razveljavi vseh 61 mandatov HRSS. Celo Slovenec se je silno razburjal, vendar tudi to ni dosti pomagalo in HRSS je prišla v Canosso. Tako je 27. marca spregovoril Pavle Radić. Dejal je, da je bila HRSS vedno v najtesnejši zvezi z narodom. To so dokazale vse volitve in dejstvo, da Radić ni zapeljal hrvaškega naroda. Pod Avstro-Ogrsko smo Hrvati le »živeli kot ljudje«. Imeli smo gospodarske ustanove, avtonomno sodstvo, prosveto, lastno upravo in del lastnih financ. Torej »nismo bili enostavno sužnji«. Vsi pa smo želeli, da dosežemo svojo politično samostojnost. Od 1904 smo poudarjali, da želimo živeti v sporazumu s Srbi, ki jih je na Hrvaškem petina. Nismo jim dejali Vlahi. Tudi danes se hočemo sporazumeti kot enakopravni s Srbi. Hočemo, da smo politično enakopravni kot Hrvati, Srbi in Slovenci in kot trije enaki bratje. Hočemo torej samoodločbo. Republikanstvo ni za nas oblika, temveč vsebina; nismo proti armadi, smo torej za sporazum, ne pa za hegemonijo.

Zato brezpogojno priznavamo vidovdansko ustavo in dinastijo Karađorđevićev. A s te osnove je treba iti dalje in zadovoljiti upravičene težnje hrvaškega in slovenskega naroda, da brez škode

za državno celoto zaščitita svoje ekonomske in socialne koristi, ki so bistveni pogoj njunega narodnega življenja. Glede enotnosti države ni debate in isto glede dinastije. »Mi smo obvarovali hrvaški narod komunistične infekcije. Imeli smo veliko truda s tem elementom, ker so ti imeli dosti plačanih agitatorjev zlasti v siromašnih krajih v Zagorju, Primorju in Dalmaciji.« Zlasti so bili hudi boji s komunisti glede agrarne reforme. Mi smo ves čas trdili, naj veleposestev ne delijo. Del naj ostane kot »vzorna posest, del pa naj se razproda kmetom«. Seljačka stranka je ponosna, ker je zlomila komunistični odpor prav pri tistem vprašanju, ki je na vasi najaktualnejše, pri agrarni reformi.

Glede obtožb proti Radiću je dejal, da je vodstvo HRSS glede komunističnih dokumentov silno previdno in rezervirano, res pa je, da je mogel Radiću pisati kdorkoli in karkoli. Policija je izpustila tudi dosti komunistov-provokatorjev. Eden od takih piše, pride policija, zapleni pismo in takoj sklepa: ta je komunist. Kmečka internacionala ni odvisna od kominterne. Če se ji je torej Radić priključil, ni storil nič slabega. Še več. S tem je pripravljal pot za vzpostavitev diplomatskih odnosov s Sovjetsko Rusijo. Sicer pa mi nismo poslali svojega stalnega delegata v Moskvo. Brž ko bo mogoče sklicati sejo glavnega odbora HRSS, bodo tudi sklenili, da HRSS nima nobene zveze več s Kmečko internacionalo.

V zaključku je Pavle Radić dejal, da priznavajo celoten politični položaj, ki sta ga ustvarili vidovdanska ustava in dinastija Karađorđevićev. Česar ne morejo odobravati, pa naj bo predmet revizije ustave. Da se preprečijo še hujše reči (revolucija), je hrvaški narod pripravljen na sodelovanje pri urejanju države, a to na temelju »dejanske in resnične enakopravnosti«. Zadnje volitve so jasno dokazale, da to ni kapitulacija.

Izjava je bila velik politični dogodek in spet se je pojavilo geslo, ki smo ga napisali na začetku poglavja: Kdo bo koga? Skupščina je za zdaj sklenila, da takoj verificirajo mandate »čistih« hrvaških poslancev, ki med pristopom HRSS h Kmečki internacionali še niso bili poslanci. Za tiste, ki so bili takrat poslanci, bodo izvolili anketni odbor, ki naj vse preišče, vodstvu HRSS pa se mandati uničijo. Ta zadnji sklep se je 28. marca spremenil v toliko, da namesto poslancev iz vodstva HRSS pokličejo njihove namestnike.

Jutro je takoj ob izjavi Pavla Radića zapisalo, da je moral nastati »pravcati politični preobrat v sami HRSS«. Radićevci so nedvoumno in slovesno izjavili, da so pokopali preteklost in se odrekajo destruktivnim ter protidržavnim prizadevanjem. Vse te izjave pomenijo »pravi triumf ideje jugoslovanske demokracije. Naše zadovoljstvo pa bo popolno in naša duša mirna šele tedaj, ako bodo lepim besedam sledila še lepša dejanja.« Manj je bil z izjavo zadovoljen Korošec, ker se je ob izjavi o enotnosti države ustrašil za slovensko avtonomijo.

Debata o dvanajstinah 31. marca je tekla popolnoma mirno. Prav v tem času sta se spojili dve slovenski stranki. SKS je po volitvah začela misliti, s katero slovensko stranko bi se združila. Zato ni mogla vreči več oči drugam kot na Prepeluhove avtonomiste. Ti so bili kmalu za to in že 1. maja so imeli »neobvezne« pogovore. Na občnem zboru SKS 3. maja pa je – burno pozdravljen – Prepeluh izjavil, da bo združitev kmetov v enotno stranko »v korist vsega kulturnega in gospodarskega razvoja med Slovenci. Nima smisla, da bi se mi, ki imamo iste cilje, prerekali in med seboj borili.« Potem so še dosti razpravljali. 24. junija sta se obe stranki odločili, da ostaneta sicer še samostojni, sklenili pa sta Zvezo kmečkega ljudstva. Zveza naj bi bila »pokret, ki na temelju prirodnih in zgodovinskih dejstev zasleduje kulturno-politične in gospodarsko-socialne smotre Slovencev. Zato poudarja vse, kar tvori bistvo nepokvarjenega slovenskega človeka, njegov jezik, njegovo verstvo, njegov način življenja, njegovo čustvovanje ter njegovo sveto pravico samoodločanja v vseh svojih ... vprašanjih.«

Zvezo je potrdilo in priznalo hrvaško kmečko gibanje in Zveza je stopila z njim »v politično zvezo, tako da se more reči, da je ves kmečko-delavski pokret med Slovenci in Hrvati danes enoten«. Prenehal je izhajati tudi Slovenski republikanec in se je spojil s Kmečkim listom. (Sklep seje 19. julija v Zidanem mostu.)

Spričo pomembnega dogodka v jugoslovanski politični zgodovini je Pašić odstopil z vlado, a je vlado zopet sestavil 29. aprila skoraj iz istih ljudi. Zato so na seji opozicionalnega bloka (Davidović, Korošec, Spaho in Pavle Radić) izjavili, da blok ni razpadel in da Radićevci iščejo le toliko stikov z vlado, da bi tako olajšali neverjetna preganjanja, ki so jim izpostavljeni. Toda Pašić ni hotel sklicati parlamenta. Poskušal je blok utruditi, pa tudi omajati.

Zato so poslanci bloka in še nekateri drugi vložili 2. julija pri predsedstvu skupščine obtožnico proti aktivnemu ministru za pravosodje Edu Lukiniću (samostojni demokrat) in s tem sprožili zanimivo »afero Thurn-Taxis«. (Res je, da obtožnice nista podpisala niti Davidović niti Korošec.) Obtožnica je dolžila ministra, da je na tem velikem fevdalnem veleposestvu odpravil sekvester in upravo izročil neki delniški družbi. S tem je povzročil »škodo naši državi« (in pri tem seveda sam veliko zaslužil).

Obtožbe so bile res hude, a majal se je tudi doslej enotni opozicionalni blok. Na seji vodstva SLS 7. junija v Celju je Korošec dejal, da stoji v ospredju notranjepolitičnega položaja vprašanje, ali se bodo sporazumeli radikali in HRSS in ali bodo sestavili koalicijsko vlado s tema strankama? Toda ta sporazum bi bil nekaj drugega, kot si ga je zamišljala opozicija. »Mi želimo sporazumno izvršiti veliko sanacijsko delo za našo državo, dati Slovencem in Hrvatom na njihovih teritorijih vse državljanske svoboščine in pravice... Ne smemo tudi prezreti, da živimo v bližini federativne Rusije in da federativne ureditve Rusije nihče ne šteje med slabe pridobitve ruske revolucije.« Toda sporazum Pašić-Radić bi omogočil skupno vlado radikalov in radićevcev na podlagi sedanje državne ureditve. Radićevci zahtevajo le, da se potrdijo sporni hrvaški mandati, da se izpustijo zaprti voditelji HRSS itd. Pavle Radić nam v bloku še vedno zagotavlja, da se ima za člana bloka. Blok torej še obstaja, je dejal Korošec, njegova prihodnost pa ni več tako trdna. Blok sam je 10. junija uradno izjavil, da v parlamentu zavlačujejo verifikacijo mandatov HRSS, čeprav je anketni odbor že zdavnaj končal svoje delo in ugotovil, da ni nobenega razloga, da mandatov ne bi verificirali. Vlada nadaljuje režim nezakonitosti in nasilja, zato je blok sklenil, da bo uporabil vsa zakonita sredstva, da se vrneta v našo državo moč zakona in državljanska svoboda. Toda Radić je kljub temu 15. junija stopil s svojim klubom iz bloka. Predvsem se ni moglo nič dobrega pripravljati za klerikalce!

Skupščina je 27. junija verificirala sporne radićevske mandate, v začetku julija pa so se začeli uradni pogovori med radikali in radićevci. Šlo je za enostavno kupčijo: kdo da več! Že na tretjem sestanku 4. julija so dosegli popoln sporazum za sestavo koalicijske vlade. Ko pa je Pavla Radića spraševal o tem ugledni član opozicionalnega bloka, Davidović, mu je Radić dejal, da ni še nič določenega sklenjeno, zato mu nima še ničesar poročati.

Kaj pa je bilo med tem časom z Orjuno? Ta je 5. aprila ponovno razvijala prapor v Trbovljah; tam to pot niso izbruhnili nemiri. Njen šef ing. Kranjc je to pot lepo govoril in dopovedoval bratom in sestram, da so prišli od daleč, in to v »znamenju miru, pa tudi v najstrožji pripravljenosti«. Dejal je, kako Orjuno boli to, da mora segati po takih ukrepih opreznosti med svojimi brati. Nato je vprašal, zakaj orjunaše tako sovražijo. Dejal je, da zato, ker orjunaši ljubijo »vso to našo zemljo in ves ta naš bedni narod. Ker hočemo, da bi narod spregledal. Ker hodimo po tej naši lepi zemlji kot apostoli in učimo bratstvo in ljubezen.« Tako je govoril tudi pri razvitju prapora v Celju 3. maja: »Kakor naj bo ta prapor našim sovražnikom in zatiralcem glasnik smrti in pogina, tako naj bo našemu zaslepljenemu narodu znamenje sprave, bratstva in ljubezni. Evangelij ljubezni in enotnosti!«

Od 31. maja do 3. junija je bil v Beogradu drugi kongres Orjune. Tu so izjavili, da je Orjuna nadstrankarsko gibanje jugoslovanskega nacionalizma, ki »smatra jugoslovansko edinstvo za dogmo«. Zato bo Orjuna delala za svojo notranjo krepitev in skrbela, da uvrsti v svoje vrste vse najboljše v državi, meščane, delavce in kmete. Do strank in aktualne politike je Orjuna popolnoma nevtralna in v popolni neodvisnosti. Je pa pripravljena vedno podpreti vsako dejanje, in to katere koli skupine, če bi bilo to v korist unitarizmu in jugoslovenstvu. Je proti razrednemu boju, ker ta zavira kulturni razvoj, je proti destruktivnemu komunističnemu delovanju, pa tudi proti kapitalistični eksploataciji delavcev. Orjuna je za »razredno solidarnost«.

Dne 6. julija je obtoženi minister dr. Lukinić predložil zdravniško spričevalo, da ne more odgovarjati na obtožnico, ker je nujno potreben zdravljenja v Kárlovih Várih. Poslal je pismeni zagovor, češ da nikakor ne gre za tako veliko veleposestvo, kot je rečeno v obtožnici, da so napadi nanj zlonamerni in da je Thurn-Taxis avstrijski državljan, zato je za njegovo veleposest treba uporabiti sanžermensko, ne pa versajsko mirovno pogodbo. Kljub obtoženčevi odsotnosti se je začela 7. julija v skupščini razprava. Poslanci so spraševali, zakaj je Lukinić sedaj nenadoma bolan, in kako je, če je res tako potreben nujnega zdravljenja v inozemstvu, mogel predložiti veliko obširnejši zagovor, kot pa je bila obtožnica. Ko se je 9. julija oglasil k besedi tudi Sv. Pribičević, so začeli poslanci HRSS vpiti: »Opet lažeš, lopove!« Bolj tragično za vlado pa je bilo glasovanje, ali naj preidejo na

dnevni red ali pa naj izročijo Lukinića sodišču. Od 248 navzočih poslancev je glasovalo za prehod na dnevni red 103, proti 138, 7 listkov pa je bilo praznih (glasovanje je bilo tajno). To je bil velik udarec za vlado, vendar ne o pravem času.

Dne 15. julija je pisal Pavle Radić Davidoviću, da stranke v opozicionalnem bloku deloma niso hotele, deloma pa tudi mogle uporabiti tistih parlamentarnih sredstev, ki jih je predlagala HRSS oziroma od njegove izjave v parlamentu dalje samo Hrvatska seljačka stranka (HSS). Zato se je vodstvo HSS – z Davidovićevo vednostjo – začelo pogajati z radikali, čeprav je bila z njimi stranka v boju 7 let. Pogajanja so uspela in tako bo mogla HSS začeti uspešno delo, da bi dosegli narodni sporazum in ljudsko demokracijo. HSS bo imela skupaj s klubom NRS močno, dvetretjinsko parlamentarno večino. Zato opušča HSS vse dosedanje parlamentarne zveze z ostalimi opozicionalnimi strankami, bo pa ohranila do njih vse spoštovanje in prijateljstvo.

Bloku ni preostalo drugega, kot da vzame izjavo na znanje. Nič pa se še ne da reči, kdo je zmagal! Kaže, da za zdaj Radić, a izkazalo se bo, da so bili še mnogo močnejši od Pašića!

Radikali in radićevci so 16. julija sklenili sporazum. Obe stranki sta ugotovili, da se popolnoma strinjata glede temelja države SHS. HSS je priznala državno enotnost, dinastijo Karađorđevićev (»kolikor ima zaslug za združitev SHS«) in ustavo. Obe stranki sta izrazili željo, da se utrdi narodna enotnost in da se narod popolnoma združi. Zato sta sklenili sestaviti vlado pod Pašićevim predsedstvom. Ta vlada naj bi sprejela obveznost, da se bo strogo držala ustave, da se začne v državi veliko varčevanje, da se izenačijo zakoni, da skupščina sprejme predložene demokratične zakone itd. Le eno važno vprašanje je ostalo nerešeno: NRS je želela, da bi enak sporazum sklenili tudi s Pribičevićem, to pa je HSS odločno odklonila.

Pašićeva vlada je že 16. julija odstopila in Pašić je 18. julija sestavil vlado iz radikalov in radićevcev. Ob tej priliki je Jutro zapisalo, da je vladna koalicija radikalov in samostojnih demokratov že skoraj popolnoma likvidirala »veliko notranje vprašanje«. A ta vlada se je sedaj morala umakniti, da se omogoči eksperiment z radićevci. »Mi se bojimo, da se ponavlja historija o golobu na strehi,« kajti nova vlada se je v prevari rodila in bo od prevare poginila! Sam Pribičević je 19. julija bridko vzdihoval, kako je to mogoče, da isti notranji minister Maksimović, ki

je pozaprl toliko radićevcev, sedi sedaj v vladi skupaj z njimi. Tudi je dejal, da je to nekaj nemoralnega.

Radića so izpustili in že 19. julija je govoril v Zagrebu; med drugim je dejal, da Davidović ni isto kot radikali, kajti z njim je Korošec, ki je »negacija vsega tistega, kar smo mi hoteli«, in z njim je tudi Spaho. Hrvati smo »socialno-tvorni«, radikali pa »državno-tvorni«, sporazum med obema pa je »človeški«. Kaj je hotel Radić s tem povedati, je težko reči, treba je samo ugibati kot skoraj pri vseh njegovih govorih.

Nova vlada je v deklaraciji 21. julija izjavila, da je nastala po sporazumu med dvema najmočnejšima parlamentarnima strankama, da je popolnoma enotna glede ureditve države, glede aplikacije ustave na vso državo, glede krepitve vojske itd. Deklaracija obljublja veliko varčevanje in kontrolo nad državnimi uradniki, njena zunanja politika pa bo podobna zunanji politiki prejšnje vlade. (Korošec je zaklical: »V skladu z Moskvo!«) Zanimivo je, da deklaracije ni prebral Pašić, ker se je že odpeljal zdravit v Kárlove Vári. Obe opoziciji na Slovenskem, klerikalci in liberalci, pa sta ob deklaraciji dejali, da je medla, dokument, ki bo razočaral vsestransko. Na seji obeh eksekutiv SDS (ljubljanske in mariborske) so 20. julija sklenili, da se bodo liberalci sedaj, ko je spravljen z dnevnega reda največji notranji konflikt, lahko s podvojenimi silami posvetili socialnim, gospodarskim in kulturnim vprašanjem našega naroda. SDS je sedaj razrešena neposredne odgovornosti pri vodstvu države, nikdar pa ne bo zašla na pot revizionistične politike.

Stjepan Radić je prišel v Beograd 22. julija in Slovenec je ob tej priliki zapisal, da je »prišel v novinarski klub zelo utrujen, a dobro razpoložen. Zaradi obilice smederevskega vina, ki ga je med potjo zaužil, je časnikarjem skrajno zmešano govoril. Začel je s Kristusovo vero in Kristusovimi evangeliji in končal z: Živijo časnikarji!« Svoj lonček je hitel pristavljati tudi Pucelj in 23. julija stopil v radićevski parlamentarni klub.

V parlamentu pa je tekla debata o vladni deklaraciji. Minister Uzunović je 22. julija govoril, kako bratsko so se sporazumeli z drugo največjo stranko v parlamentu. Odgovoril je tudi prejšnjemu govorniku, črnogorskem federalistu, od česa naj bi živela avtonomna Črna gora, in svetoval črnogorskim volilcem, naj za naprej ne volijo več takih poslancev. Ugledni član SLS Anton Sušnik je poudarjal, da v državi ni demokracije, da bo v tej vladi

še vedno odločujoči faktor NRS, kot Slovenec pa pozdravlja navzočnost poslancev HSS v vladi. Davidović se je oglasil v debati 23. julija in opozoril, da deklaracija ne govori ničesar o sporazumu med HSS in NRS. Podvomil je v iskreno sodelovanje Radića in Maksimovića, ki je odkril znane dokumente proti Radiću, in dejal, da je možno samo eno: da je bil Maksimović iskren takrat, ko je zahteval Radićevo glavo, ali pa je iskren danes. Oglasil se je tudi ugledni poslanec HSS dr. Basariček in dejal, da so se sporazumeli z najmočnejšo srbsko stranko, ki je najlegitimnejši predstavnik srbskega naroda. 24. julija je spregovoril dr. Trumbić in menil, da je sporazum v nasprotju s februarskimi volitvami, na katerih je spregovoril hrvaški narod. To zmanjšuje vrednost sedanje vlade in njene deklaracije. Trumbić je protestiral proti potvarjanju volje hrvaškega naroda in izjavil, da je izjava Pavla Radića pred skupščino osupnila hrvaški narod. Le kako je mogla HRSS sprejeti program NRS? Treba je razpisati nove volitve, naj narod sam o tem izreče svojo sodbo. Hrvaški narod zahteva federativno ureditev, v kateri bo tudi Hrvaška imela svoj zakonodajni in izvršni organ v Zagrebu. Pribičević je 25. julija dejal, da nihče, ki je leta in leta napadal eno politiko, ne more čez nekaj mesecev postati njen zagovornik; tudi če bi se SDS sporazumela z Radićem, bi se on nikdar ne mogel itd. Minister Pavle Radić pa je dejal, da HSS ni masa, ki bi ji ukazoval Pribičević.

Ni bilo težko uganiti, da bo deklaracija pri glasovanju dobila veliko večino.

Dne 26. julija so začeli razpravljati o dvanajstinah in konec julija so jih sprejeli (159 za, 66 proti; 223 za, 51 proti). Na seji ožjega opozicionalnega bloka (Davidović, Korošec, Spaho) 27. in 28. julija so sklenili, da bodo ostali načelniki svojih skupin še naprej v stalnih stikih »zaradi sporazuma o parlamentarnem sodelovanju in skupnih nastopov v parlamentu za časa zasedanja skupščine«. Soglasno so tudi sklenili, naj vprašanje prihodnjih državnih reform izpeljejo sporazumno med vsemi strankami. Temeljni in končni cilj njihovih strank je in ostane končna ureditev notranjih vprašanj, zakonitost in pravni red v državi in varstvo demokratičnih in svobodoljubnih ustanov in parlamentarne vlade.

Ob 352. obletnici Gubčeve smrti je bila na Krškem polju velika slovesnost; te se je udeležil Radić in v obsežnem govoru dejal, da je slovenski kmet pribit na trojni križ: na prvega ga je

pribil italijanski imperializem, na drugega advokati, na tretjega pa slovenski duhovniki. Od sto duhovnikov v Sloveniji je morda en sam dober. »Vera ni v nevarnosti, v nevarnosti je popovski žep!« Seveda tako in še dosti hujše govorjenje ni moglo biti všeč klerikalcem. Korošec je 12. septembra dejal, da je HSS kapitulirala pred nasiljem. Kdor pa bi hotel imeti klerikalce na svoji strani, bi moral upoštevati njihov slovenski program; ideja pravega sporazuma ni pokopana, Radićeva stranka jo je le zaustavila na njeni zmagoviti poti. Pod novo vlado je davčni vijak isti, kot je bil pod prejšnjo. Doba te vlade se lahko imenuje doba kmečkih eksekucij. Proti Radićevemu izzivanju kulturnega boja pa je dejal: »SLS ni istovetna z organizacijo katoliške cerkve. Ona ni verska, ampak strogo politična organizacija. Toda njen program je braniti vse svetinje slovenskega naroda in med te ne spada samo njegova kultura, marveč tudi njegova vera.« Naš cilj je dati državi mir in to tako, da damo vsakemu narodu politično svobodo, stanovom možnost obstoja, socialni in gospodarski napredek in razvoj. Državi je treba dati zdravo finančno politiko, narodom visoko splošno kulturo, državi pa tudi verski mir in versko strpnost.

Na zboru zaupnikov SLS v Mariboru 20. septembra je Korošec dejal, da HSS ni bila lojalna in poštena zaveznica, in to ne samo glede taktike, temveč tudi glede programa, katerega je končno izdala v celoti. Radićeva stranka je zapustila republiko, federacijo, narodni sporazum in kmečko demokracijo. Radić, Pucelj, Prepeluh ne bodo služili narodu, temveč ponižno radikalni stranki. Korošec je dalje menil, da je temeljna slabost nove vlade ta, da si Radić želi iz Pašićevega objema, a Pašić prav tako iz Radićeve druščine. Ideal Pašićeve stranke je bil in bo, da bi bila sama najmočnejša. Ker se liberalci niso spametovali v Pašićevi druščini, ne bo SLS storila nobenega koraka za to stranko. Sicer je pa SDS nesreča za slovenski narod. Takoj pa je Korošec pristavil, da za SLS ni izključeno vsako *načelno* sodelovanje z radikalno stranko. Še več; to bi bilo »pod gotovimi pogoji celo mogoče«. (To pomeni, da se je SLS začela že v tem času nagibati na stran NRS.)

Na zborovanju SLS v Šmarjeti na Dravskem polju 27. septembra je govoril Korošec o krizi slovenskega kmeta in dejal, da je izgubljen živinski trg v inozemstvu, vinska trgovina je otežkočena zaradi carine in isto je z lesno trgovino. »Kmečki stan pro-

pada, umira, smrtno pesem mu poje eksekutor.« Dalje je omenjal, da mu pravijo radikali in Radićevci, naj pusti avtonomijo in slovenski jezik, pa bo prišel v vlado (?!). Govoril je tudi o enotni slovenski fronti, ki bi se mogla ustvariti. Na njegovo pobudo se niso javile stranke, ki naj bi prišle v poštev, SLS pa je hotela pripeljati do moči tudi male stranke. Vse slovenske stranke bi se morale postaviti »odločno na slovensko stališče«, osvoboditi bi se morale vsakega varuštva neslovenskih strank in vso skrb bi morale posvetiti edinole prihodnosti slovenskega naroda.

Kralj je 7. oktobra na Bledu sprejel Radića, in ta je potem dejal časnikarjem, da je njegov vstop v vlado že odločen, gre samo še za obliko. Upal je še, da bo postal v vladi Pašićev namestnik. Korošec pa je rekel 19. oktobra, da postaja ljudstvo vedno bolj nezadovoljno. Država je neurejena in parlament bi moral delati v redu. Ko je 20. oktobra začela zasedati skupščina, je bilo razmerje sil naslednje: radikali 142 mandatov, radićevci 57, davidovićevci 26, pribičevićevci 22, SLS 20, Spaho 15, Hrvaški federalisti (Trumbić) 8, Nemci 5 itd., vsega skupaj 315 poslancev. Vladna večina je imela skoraj 200 poslancev, ožji blok 71, Pribičević 22 in drugi 33. Korošec je 27. oktobra govoril v Splitu in dejal, da doživlja vsa Evropa veliko gospodarsko in politično krizo. Zopet je močno hvalil Sovjetsko Rusijo in dejal, da moramo nanjo gledati objektivno in iskreno. Tam so ustvarili mnogo novega, kar je bilo slabo, je propadlo, kar pa je bilo dobro, živi. Dejal je, da ruski sovjetski sistem sloni na stanovih, na stanovskih organizacijah (?!), zato je Rusija visoka šola za vse politike Evrope. (Značilno je to: kadar je klerikalcem slaba predla, so silno hvalili Sovjetsko zvezo.) Glede narodnega sporazuma je dejal, da se moti, kdor misli, da so sporazum že dosegli. Le fantast more misliti, da so Srbi isto kar Slovenci in Hrvati. Najbližji bratje so si, a ne eno. Pri nas sedaj vladajo samo Srbi, Hrvati in Slovenci pa smo brez moči. Glede obetov za prihodnost je dejal, da bodo Srbi obdržali Radića v vladi kvečjemu pol leta. Dajali mu bodo vse mogoče kapljice, da se bo njegova stranka kompromitirala, potem pa bo prišla koncentracijska vlada, izvedla revizijo ustave in uvedla senat. Prihodnje leto pa bodo nove volitve. (Priznajmo, da ni govoril tako nespametno!)

V začetku novembra so v Italiji odkrili domnevno zaroto proti Mussoliniju; to je moralo občutiti tudi slovensko časopisno podjetje Edinost v Trstu, kajti fašisti so ga popolnoma demo-

lirali. Zato so v Ljubljani in drugod izbruhnile velike protifašistične demonstracije. V Zagrebu so študenti sneli s poslopja italijanskega konzulata celo italijansko zastavo in jo zažgali. Jutro je zapisalo, da je nepojmljivo fašistično divjaštvo vzbudilo v jugoslovanskem narodu tak enodušen odpor, da »je pred vsem svetom na naravnost manifestativen način ponovno razdrta ona legenda, da namreč Slovenci, Hrvati in Srbi nismo eno«. Incident z Italijo so kmalu likvidirali, a za ceno našega ponižanja. Na zahtevo italijanske vlade so takoj odstavili velikega župana v Zagrebu, jugoslovanski poslanik se je moral v Rimu opravičiti zaradi napadov na italijanske konzulate v Jugoslaviji, isto je moral storiti tudi zunanji minister Ninčić pri italijanskem poslaniku v Beogradu. Ob demonstracijah aretirane osebe so prišle pred sodišče in Italiji so povrnili nastalo škodo.

Dne 12. novembra je odstopil radikalni prosvetni minister Velja Vukičević in Jutro je zapisalo, da ima odstop »velepolitično ozadje«, tako kot demisija generala Hadžića. Ne, malo se je zmotilo, kajti Pašić je moral žrtvovati Vukičevića v korist Radića, ki je 18. novembra postal prosvetni minister v Pašićevi vladi. Tako je dosegel, kar je hotel, a ne pozabimo, kaj je malo prej prerokoval Korošec!

i) Poskusi združevanja delavskih strank in frakcij

Kako so se kaj obnašale naše delavske stranke in frakcije po februarskih volitvah? Te so se še vedno »združevale«. Skupina okrog Delavsko-kmečkega lista ali dekalisti (po začetnicah časopisnega imena) je že 13. februarja pisala socialistični sindikalni centrali za Slovenijo Strokovni komisiji, naj bi se vsa strokovna gibanja v Sloveniji združila. Pismo sta podpisala Makuc in Hlebec ter poudarila, da so zadnje volitve jasno pokazale, da je izgubilo delavstvo vero vase in se začelo množično nagibati na stran svojih razrednih sovražnikov. Pismo pravi dalje, da je res, da so med skupino okrog Strokovne komisije in skupino okrog dekalistov »načelna in taktična nasprotstva, vendar vidimo možnost strokovne združitve na podlagi razrednega boja proletarske demokracije v organizacijah in strankarske neodvisnosti«. Na pismo je odgovorila Strokovna komisija 17. februarja in predlagala »obširnejšo diskusijo o teh vprašanjih« ter svetovala, naj pošljejo dekalisti na to posvetovanje svojo delegacijo. Tako so

imeli 23. februarja prvo diskusijo; tedaj se je izkazalo, da bi se nesoglasja med obema skupinama dala premostiti in bi bilo možno ustanoviti močno in enotno razredno organizacijo.

Prvi resnejši sestanek je bil 10. marca v Trbovljah. Tam so se sešli delegati rdečih in rumenih rudarskih strokovnih organizacij v Sloveniji. Tod je bilo rečeno, da doživljajo rudarji udarec za udarcem, hkrati pa se meščanske stranke močno trudijo, da bi pod krinko strokovnih organizacij spravile rudarje pod svoj popoln politični vpliv in likvidirale razredni boj. Zato je konferenca sklenila, da se bodo vsi rudarji združili v strokovni organizaciji rudarjev Jugoslavije. Izvolili so akcijski odbor z nalogo, da izdela za kongres rudarske unije, ki naj bi bil 22. marca, podrobne predloge za ustanovitev enotne rudarske strokovne organizacije. Ta kongres so potem res sklicali 22. marca v Celju; tu so slovesno sklenili združitev rudarjev v enotni strokovni organizaciji. Sprejeli so pravila Zveze rudarjev Jugoslavije, ki naj bo na strogo razredno bojevnem stališču, na načelu proletarske demokracije in svobodne politike.

Doslej smo govorili o poskusih združevanja »po sindikalni liniji«, oglejmo pa si še poskuse združevanja »po politični liniji«. Po pooblastilu razširjene seje pokrajinskega načelstva SSJ (korunovci) z dne 15. februarja so korunovci pisali 27. februarja bernotovcem, naj bi se vendar združili. Predlagali so, naj bi bil najkasneje do začetka junija 1925 skupni kongres, na katerem naj bi imeli glasovalno pravico samo zastopniki tistih organizacij, ki so redno plačevale članarino vsaj zadnje tri mesece pred kongresom. Dosedanji člani obeh načelstev SSJ naj bi imeli na kongresu le posvetovalni glas, kolikor seveda ne bi bili voljeni na kongres kot delegati. Naprej (bernotovci) je bil takoj za to, a je pristavil: »Prav, a svoje mnenje naj sedaj povedo delavci, predvsem pa člani izvršilnih odborov (namreč obeh SSJ).« Potem je bilo nekaj časa vse tiho, 14. marca pa je poslalo uredništvo Napreja Odprto pismo Delavsko-kmečkemu listu, Socialistu, Delavcu in Novi pravdi (NSS), naj odgovorijo na naslednja vprašanja: ali hočejo združitev proletariata, na kakšnem temelju to želijo, katerih točk pravilnika bernotovcev ne odobravajo in zakaj ne, kako naj bi se spremenil program in pravilnik bernotovcev in kako naj bi dosegli enoten tisk. Toda socialisti (korunovci) in dekalisti na to niso odgovorili.

Pot do združevanja je bila torej silno težka. Poglejmo samo, kako so se poskušali združevati železničarji, ki so imeli brez dvoma najboljšo strokovno organizacijo.

Že konec decembra 1924 je sklicala mariborska železničarska organizacija v Celju konferenco vseh centralnih železničarskih organizacij (Udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev 37 delegatov, Prometna zveza 8 delegatov, Savez železničara 21 delegatov, Splošna železničarska organizacija 5 delegatov, Železničarska strokovna in pravovarstvena organizacija 6 delegatov in Organizacija upokojencev 2 delegata). Toda tam se je mnogo »govorilo, do zaključka pa ni prišlo nobenega in tudi ni moglo priti, ker so mnogi delegati po večini molčali«. Edini uspeh te konference je bil, da je dobila Železničarska strokovna in pravovarstvena organizacija mandat za sklicanje nove konference. Ta tega ni storila, pač pa je 16. januarja 1925 razpisala referendum, ker je bil lik enotne železničarske organizacije vedno bolj jasen in možen. Referendum je moral odgovoriti na zelo zapletena vprašanja: ali naj se združijo vse železničarske organizacije in društva v celoti »na podlagi sklepov njihovih voditeljev« ali »če to zahtevajo člani ne oziraje se na voditelje«. Kakšna naj bo ta združitev železničarskih organizacij? Kakšna naj bo ta enotna organizacija? Na kakšni podlagi naj bo: na razredno-bojevni, na nacionalni, na kompromisni itd. Razpis referenduma je zahteval, naj pošljejo vse organizacije odgovore do 25. januarja. Priznajmo, na ta vprašanja ni bilo tako lahko odgovoriti!

Verjetno Železničarska strokovna in pravovarstvena organizacija ni dosti zaupala v referendum, zato je 21. januarja sklicala konferenco vseh železničarskih organizacij v Sloveniji, ki jih nikakor ni bilo malo: Savez železničara Jugoslavije (centrala Zagreb), Železničarska strokovna in pravovarstvena organizacija, Društvo sprevodnik, Strucno udruženje mašinovodij, Splošna železničarska organizacija Maribor, Pokrajinsko udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev, Udruženje prometnikov, Strucno udruženje voznih nadzirateljev, Prometna zveza Ljubljana, Društvo kurjačev, Podporno društvo uradnih slug, Društvo profesionalistov. Začuda, konference so se udeležile vse organizacije, razen Organizacije strojevodij.

Kakšne predloge za združitev so predlagale posamezne organizacije?

1. Savez železničara je dejal, da zaradi neplačanega dela proletariatu buržoazija silno bogati, medtem ko živi delavski razred v veliki bedi. Da bi se proletariat čimbolj ubranil izkoriščanja, naj se organizira v svoje razredne organizacije in z razrednim bojem razbija eksploatacijo buržoazije. Ker so železničarji del tega delavskega razreda, morajo iti po poti boja, po kateri hodijo vsi drugi razredno zavedni delavci. Ta boj pa bo uspešen le, če se železničarji organizirajo »nacionalno in internacionalno z vsemi tlačenimi«.

2. Železničarska strokovna in pravovarstvena organizacija je izjavila, da se strinja z zgornjimi predlogi, dodati pa je še treba, naj bi bila ta združena železničarska organizacija v notranjih organizacijskih vprašanjih »na stališču demokracije, to je, večina odloča in manjšina se pokorava večini«.

3. Društvo sprevodnik je predlagalo, naj se »stvori nekaj trajnega, poštenega in dobrega ... brez razlike narodnosti, vere ali političnega prepričanja«.

4. Društvo strojevodij je predlagalo, da je treba doseči najprej združitev v Sloveniji, potem pa sklicati konferenco za druge pokrajine v Zagrebu.

5. Splošna železničarska organizacija je predlagala poleg razrednega boja železničarskih strokovnih organizacij še solidarnost vsega delavskega razreda. To se pravi, da se je treba v primeru potrebe obračati k drugim delavskim strokam in podpirati težnje drugih delavskih strok. Ta združena strokovna železničarska organizacija naj bi se pridružila internacionalni transportni organizaciji in federaciji.

6. Pokrajinsko udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev je imelo zanimiv predlog: najprej je treba likvidirati vse dosedanje organizacije in potem vzpostaviti enotno organizacijo, ki naj bi slonela samo na razrednem boju železničarjev (izključuje torej delavski internacionalizem).

7. Udruženje prometnikov ni nič predlagalo.

8. Prometna zveza je zahtevala »odkritosrčnost, poštenje in čimprejšnje uresničenje nameravane organizacije«.

9. Udruženje voznih nadzirateljev pa je dejalo: najprej je treba doseči enotnost v Sloveniji, potem pa iti na kongres v Zagreb.

Vsekakor so morali imeti takratni železničarji zelo dobre živce! Kaj naj bi dosegli na tem sestanku? Vsekakor to, da naj

bi bila prihodnja »enotna« železničarska organizacija strogo strokovna (enoglasna zahteva), ki naj dopušča svojim članom svobodo političnega, verskega in nacionalnega prepričanja (soglasno), sedež naj bi bil v začetku v Ljubljani, dokler kongres ne odloči drugače (17 za, eden proti), priznava naj proletarsko solidarnost (soglasno), v notranjem delu naj stoji na temelju demokracije (soglasno), o internacionalni pripadnosti naj odloči kongres (eden proti), izvolijo naj petčlanski odbor, ki naj izdela pravila na podlagi pravil Saveza grafičara in naj jih predloži najkasneje do 15. februarja vsem železničarskim organizacijam v Sloveniji.

Dne 8. marca je sklicala ista organizacija »člansko konferenco« v Ljubljani; tam so sklenili, da se morajo združiti. Prihodnja enotna organizacija mora stati na razrednem stališču, odklanja sistem federacije (Klemenčič) ali unije dosedanjih železničarskih strokovnih organizacij. Brezpogojno naj se združijo vse železničarske organizacije, ki sprejemajo naslednjo osnovo: enotna železničarska strokovna organizacija naj bo strogo strokovna, vsem članom naj priznavajo svobodo verskega, političnega in nacionalnega prepričanja, priznava naj proletarsko solidarnost, naj bo razredno bojevita, notranje demokratična, o internacionalni pripadnosti naj odloča kongres.

Tako so imele 22. marca vse te organizacije ponovno konferenco in na nji so dosegli delno združitev. Opolnomočeni delegati Društva sprevodnik, Društva uradnih slug, Prometne zveze, Saveza železničara Jugoslavije, Splošne železničarske organizacije in Železničarske strokovne in pravovarstvene organizacije so sklenili, da se združijo v enotno veliko železničarsko strokovno organizacijo Jugoslavije, ki naj temelji na razrednem boju, na strokovnosti, na proletarski solidarnosti, v organizacijskem pogledu na načelu proletarske demokracije, svojim članom pa naj priznava svobodo verskega, političnega in nacionalnega prepričanja; v državnem okviru se za zdaj vključi v socialistično sindikalno centralo, v internacionalnem pa v Internacionalno transportno organizacijo, vsekakor pa odklanja kakršno koli federacijo.

Uspeh je le bil: iz šestih organizacij je nastala ena. Zanima nas še to, kako je potekala ta konferenca. Navzoče niso bile več vse železničarske organizacije, pač pa so nekatere poslale svoje predloge. Tudi od navzočih je vsaka organizacija predlagala spočetka nekaj svojega in tako so nazadnje po izrednem trudu le dosegli vsaj združitev šestih organizacij.

Dne 20. aprila so se potem združile še nekatere železničarske organizacije. Vendar je začelo počasi prevladovati načelo federativne priključitve in tako so aprila 1925 nastale v Sloveniji tri večje železničarske strokovne skupine: 1. Strokovna železničarska organizacija s političnimi tendencami, 2. »Udruženje« (zgornjih šest organizacij), ki se je postavilo strogo na stanovsko podlago brez vsakih političnih tendenc in 3. neorganizirane oziroma nezdružene organizacije predvsem kurilniške službe. Kakor koli – in to je bilo že rečeno – železničarji so bili od vseh stanovsko najbolje organizirani, niso se pa mogli »združiti«. Na konferenci »razredno bojevnih železničarskih organizacij« 14. junija v Zagrebu so le sklenili, da ustanove enotno železničarsko bojevno sindikalno organizacijo; izvolili so akcijski odbor; ta je moral na podlagi skupne konference železničarskih organizacij 22. marca v Ljubljani sklicati kongres vseh »razredno bojevnih železničarskih organizacij« v Jugoslaviji. Tak kongres so imeli tudi malo kasneje v Beogradu; tu so ustanovili Ujedinjeni savez železničara Jugoslavije, ki si je nadel za nalogo, da zbere pod svoj prapor vse razredno zavedne železničarje v boj za njihove pravice.

Ni bilo napačno, če smo s primerom pokazali, kako je bilo – samo v eni delavski veji – težko doseči toliko zaželeno in opetovano poudarjano delavsko enotnost. Kaj so medtem sklepali in sklenili delavski »vrhovi«? Dekalisti so 10. marca povabili socialiste obeh skupin na skupno praznovanje 1. maja. Ti so, »začuda, pod pritiskom splošnega mnenja« na predlog pristali. Tako so lahko dekalisti 30. aprila izdali prvomajski razglas: Proletariatu Slovenije, delovnemu ljudstvu mest in vasi! V razglasu je bilo takoj v začetku rečeno, da so se korunovci skesali in hočejo preprečiti skupni nastop. Pomembnejša pa je ugotovitev v manifestu, da se »živo čuti potreba po proletarski stranki, ki bi morala biti ideološko, organizacijsko in akcijsko močna in bojevita. Zato naj bi se delavski razred strnil v enotno bojevno strokovno organizacijo pod vodstvom bojevite proletarske stranke.«

Ves mesec maj in junij je bil posvečen pogajanjem za združitev strokovnega gibanja. Na žalost ni šel boj v pravo smer in so se kresali samo rdeči in rumeni sindikati med seboj. *Osnovna težava* pa je bila v tem, da je bilo strokovno organiziranega delavstva samo 5 %. Ker je bilo industrijskega delavstva v tem času do pol milijona, so bili torej vsi drugi – odštejmo 5 % –

»divjaki«. Pa ne samo to. Tudi sicer so bile te zadeve zelo zapletene (kar smo že videli pri železničarjih). Objektivno vzeto so obstajale tri sindikalne skupine, ki so priznale načelo razrednega boja in internacionalizma: 1. legalna socialistična sindikalna centrala; vanjo je bila vključena tudi naša Strokovna komisija za Slovenijo; 2. ilegalna komunistična sindikalna centrala, ki je imela velik vpliv zlasti na slovenske rudarje; 3. Savez grafičkih radnika Jugoslavije; po njem so se zgledovali – vsaj organizacijsko – tudi slovenski železničarji. Kdo bo torej vse to združil? Prišteti je treba seveda še številne druge sindikalne centrale: Hrvaški radnički savez (Radićevci, ki niso bili tako v manjšini, zlasti v manjših obratih na Štajerskem), dalje dosti mogočno klerikalno sindikalno organizacijo Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ), dalje liberalno sindikalno Unijo in še precejšnjo vrsto »nevtralnih« strokovnih organizacij, od katerih pa je vsaka stala pod nadzorstvom kakšne meščanske stranke.

Stvari so se še bolj zapletale zaradi resnega teoretičnega vprašanja o odnosu proletarskih strank do strokovnih organizacij. Obstajale so kar tri struje. Ena je zahtevala »politično nevtralnost in idejno zatišje«. Sem so spadali »strokovničarji«, tisti, ki »vršijo intenzivno sodelovanje med delom in kapitalom«. Drugi so zagovarjali »idejno enotnost strokovnih organizacij s socialistično stranko«, kar bi se reklo, da so »strokovne organizacije le zunanje podružnice političnih strank«. Tretja skupina pa je zahtevala, da se strokovne organizacije ne smejo boriti samo za eno stroko (n. pr. rudarji samo za rudarje) na škodo druge ali na škodo razrednega boja. Kako torej vse to združiti?

Dne 6. julija je odgovorila jugoslovanska rumena centrala, da se morajo združiti na podlagi idejnih in organizacijskih načel amsterdamske internacionale in v smislu sklepov njenega kongresa na Dunaju 5. julija 1924, v vodstvu tako združenega strokovnega gibanja pa morajo biti v večini amsterdamovci. Na te zahteve vodstvo rdeče centrale ni več odgovorilo enotno. Večina je izjavila, da dunajski sklepi amsterdamske organizacije ne morejo biti podlaga za združitev strokovnega delavstva v Jugoslaviji. Centralni radnički sindikalni odbor Jugoslavije (rdeči) je neodvisen in popolnoma nevtralen nasproti rdeči moskovski sindikalni internacionali. Združitev vseh sindikalnih organizacij je mogoča le na podlagi popolne strankarske neodvisnosti in nevtralnosti.

Strokovne organizacije ne smejo biti odvisne ne od socialistične in ne od komunistične stranke. To pa seveda ne more pomeniti, da bi se sindikalne organizacije sploh ne smele ukvarjati s političnimi vprašanji. Manjšina pa je odgovorila, da pomeni odgovor večine moralno kapitulacijo pred Glavnim radničkim savezom (rumenim).

Plenum Glavnega radničkega saveza je 6. avgusta odgovoril Centralnemu radničkemu sindikalnemu odboru, da mora biti strokovno gibanje realno, konstruktivno in strankarsko neodvisno, kongres združitve pa naj sklepa o internacionalni pripadnosti. Na kongres naj obe strani pošljeta enako število delegatov. Plenum CRSOJ je 16. in 27. avgusta izvolil novo delegacijo za pogajanja in poudaril, da delavske strokovne organizacije združujejo delavce kot člane enega in istega razreda ne glede na njihovo nacionalno in strankarsko pripadnost; imajo torej mednarodni značaj in morajo biti organizacijsko neodvisne od vseh strank, ne pa seveda politično nevtralne. V vseh instancah združenega strokovnega gibanja morata vladati načelo proletarske demokracije in demokratični centralizem. Čimprej naj se pripravi kongres združenja.

Toda plenarna seja Saveza grafičkih radnika Jugoslavije je od 21. do 26. septembra v Zagrebu sklepala o tem kongresu in bila proti kongresu, češ da bo to le kongres GRS in uskokov iz CRSOJ. Zato naj skličejo drugi kongres, ki bo imel res za seboj delavske organizacije in delavce.

Toda od 10. do 12. oktobra je bil v Beogradu le združevalni kongres; o njem pa je Delavsko-kmečki list takoj zapisal, da je kongres »komedija zedinjenja socialpatriotskih komisarjev iz bolniških blagajn delavskih zbornic z nekaterimi odpadniki iz neodvisnih strokovnih organizacij«. Časopis je poudaril tudi to, da je dala vlada delegatom za kongres četrtinsko vožnjo, medtem ko te ugodnosti niso nikoli imeli niti orjunaši niti sokoli.

Kongres je GRS preimenoval v Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ) in s statutom določil nadstrankarsko stališče delavskih strokovnih organizacij, ni pa združil vsega proletariata. Hkrati je bil v Beogradu tudi plenum CRSOJ; ta je poslal kongresu več predlogov: da mora združena delavska strokovna organizacija temeljiti na razrednem boju, biti strankarsko neodvisna, oblikovana na načelih demokratskega centralizma itd.

j) Radić v vladi

Radić je torej postal prosvetni minister in začenja se razdobje njegovih govorov, v katerih je čestokrat pobijal tudi samega sebe. Takoj ob postavitvi za ministra je zanimivo govoril o šolstvu in dejal, da mora biti za prosveto prav tako denar kot za vojsko. Otroci morajo vedeti, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi en narod (?!) itd. Radić je že 21. septembra obiskal Ljubljano. Takrat je Slovenec zapisal, da je obisk nepotreben in da je Radićeva politika taka kot ciganska ruta. Ob njegovem prihodu so klerikalci na postaji res priredili malo demonstracij z vzkliki: »Dol, izdajalec hrvaškega naroda! Živio Korošec!«, a hujšega ni bilo. Radićevi prijatelji in somišljeniki (Marušič, Pucelj, Ravnihar, Lončar itd.) so mu priredili slovesno večerjo pri Štruklju. Radić je v dolgi in slovesni zdravici dejal, da smo imeli Slovenci vedno sijajne pesnike in literate, ne pa politikov. Prava politika je samo tista, ki sega v globino narodne duše. Ni bistvo demokracije v tem, če prižge bogatin revežu cigareto, čeprav je to demokratično. Tudi Krekov socializem ni brez napake, zakaj tudi takrat, ko je bil Krek najbolj pameten, je bil odvisen od Vatikana. Politika ni mehanika, je življenje. Kar narod čuti, kar je v njegovi duši, to mora zagrabiti politik in to mora biti temelj njegovega dela. Politik mora poslušati narodovo dušo in poznati vse, kar tare narod in ga osvoboditi. Ne more pa seveda drugega osvoboditi tisti, ki je sam suženj. Kako naj ima Korošec pravo politiko, če pa je suženj Vatikana? Demokracija mora izpeljati tri glavne naloge: pacifizem, socialno pravičnost in humanost ter narodno in versko misel. Hrvati smo si vzeli pacifizem za podlago svoje politike. Naša država ne bo nobenemu napovedala vojne, če pa bo napadena, se bo tako branila, kot svet še ni videl. Socialna pravičnost je harmonija, ki jo prinašajo radićevci. Napačna je misel, da bo narodnost umrla, in na napačni poti so tisti, ki trdijo, da so obračunali z vero, sedaj pa bodo še z narodnostjo. Vera je prepričanje, je zavest posameznika, ni pa njegova privatna stvar kot žepni robec. V naši državi je prepričanje svobodno, zato ni verskih bojev. Vera je odnos človeka z bogom, ne z duhovnikom. Vera je zavest, a ne imperializem. Isto je z narodnostjo, ki ni ne imperializem in ne šovinizem. Slovenija mora biti enotna, tudi tista, ki je danes ni tu (Koroška in Primorska). Slovenija hoče biti gospodar, ne berač. In v interesu nas vseh je,

da je Slovenija z nami, saj vnaša v skupnost svojo posebnost, svojo dušo, svojo kulturo. Slovenija ni danes zastopana v vladi in z neznatnimi izjemami so bili vsi, ki so (od Slovencev) prišli v vlado, smeti.

Naslednjega dne je Radić uro in pol govoril v Narodnem domu. Govor je toliko zanimiv, ker je sprožil celo intervencijo italijanskega poslanika v Beogradu in se je moral Radić opravičevati. Najprej je razlagal o sporazumu z radikali in dokazoval, da so hoteli radikali HSS najprej uničiti po Pribičevićevem receptu. Ko je bil zaprt, je sporočil Pašiću, da je tudi njegova stranka kmečka. Vi ste pregnali Obrenoviće, ker niso spoštovali narodnih pravic, mi pa smo delali revolucijo v korist ljudstva, toda samo z duhom. Mi smo Hrvati, in to ostanemo, Srbi ostanejo Srbi, a Slovenci Slovenci. Imeli bomo še četrte, ko bodo prišli, Bolgare. Ko pa se bomo morali braniti, se bomo, in takrat bomo ena sama država. Vsi naši poslaniki poročajo, da je naša država dobila sedaj po sporazumu velik ugled. Če bi hotela sedaj Italija početi kakšne nepremišljenosti, bi imela proti sebi ves svet. Fašizem bi združil proti sebi vse, kot je združil proti sebi vse nemški militarizem. Sedaj nam vse države ponujajo posojilo, a to se ne daje nesolidnemu podjetju.

Glede notranje politike je menil, da je treba varčevati v državnem gospodarstvu. Vsi nepotrebni in nasprotni državni uslužbenci bodo odpuščeni, število vojaštva se bo zmanjšalo, izenačili se bodo davki, ljudstvu škodljive carine pa odpravile. Slovenci so po kulturi med Jugoslovani na prvem mestu. Imajo najboljše ljudske in srednje šole. Vzdržali so med 70 milijoni Nemcev in 30 milijoni Italijanov. Slovenijo je treba povezati z morjem, posebno z Reko. Alpske zemlje je treba zvezati z našimi žitnicami, s Slavonijo, Sremom, Bačko in Banatom.

V naša konzularna zastopstva je treba poslati tudi Slovence in Hrvate. Tudi Slovenci morajo priti v vlado. Po krivdi tistih, ki sedaj žvižgajo in motijo (klerikalci), smo izgubili Koroško. Manjka torej tretjina slovenskega naroda, ki se mora združiti. To ni samo skrb Slovencev, temveč tudi Hrvatov in Srbov. Slovenija mora biti združena. Če se proti nam dvigne fašistična Italija, bo imela proti sebi sto milijonov. Res je, da smo mi in Italija prijateljski državi, toda razlikovati je treba veliki italijanski narod od črnih fašističnih srajc.

Prvo načelo sedanje vlade je absolutno varčevanje v vseh ministrstvih, odstranitev nekvalificiranih ljudi itd. Druga reforma bo v državni upravi. Imamo 20.000 žandarjev, medtem ko jih je imela Avstro-Ogrska za 50 milijonov prebivalcev le 22.000. Po sporazumu bomo potrebovali le še kakih 10.000 žandarjev za južno Srbijo in nekaj za Hrvaško. V Sloveniji pa le še za največjo silo, kajti tudi klerikalci, četudi so najbolj bedasti ljudje, niso proti državi.

Debata o dvanajstinah se je v skupščini začela 27. novembra. To pot je bilo zelo glasen Pribičević in očital, da vse leto že delajo z dvanajstinami in da proračun neprestano raste. Tudi je omenil, da je zaigral Radić v Ljubljani politično komedijo. Napadel je Italijo, a je napad takoj naslednjega dne demantiral v Beogradu. Ninčić je sicer branil Radića in dejal, da je Radić to demantiral na lastno pobudo, ne pa na pritisk italijanskega poslanika. 28. novembra pa je spregovoril tudi Radić. Dejal je, da je treba dokončati veličastno delo, ki ga je začela mučeniška Srbija sama. Zato so se tudi sporazumeli. »Nikad protiv države ništa i nikad protiv kralja ništa a za seljački program vse.« Dalje je dejal, da je Mussolini intuitivno doumel vas in mesto. Zato ima močno železno silo in skupno dušo z narodom. Kaj bi bilo danes v Italiji, če ne bi bilo Mussolinija, in kaj pri nas, če ne bi bilo Pašića? Sporazum je delo Pašića – državnika.

O dvanajstinah so glasovali 29. novembra. Od 242 navzočih poslancev je glasovalo za 171, proti 71, odsotnih pa jih je bilo 71.

Korošec je 6. decembra dejal v Ptuju, da sestavljajo program SLS načela krščanskega socializma in krščanske solidarnosti. Zato skrbi stranka za vse stanove. Predvsem goji stranka kmečko krščansko kulturo, v tem leži tudi moč in skrivnost SLS. Še posebej pa je poudarjal o veri, da to ni privatna stvar; kjer je vera privatna stvar, tam vlada korupcija.

Radić pa je 12. in 13. decembra obiskal Maribor ter tam govoril tudi o veri in dokazoval, da živi kmet najbolj moralno, ker živi normalno, zato pri nas vera ni v nevarnosti, pač pa nekateri mandati. Povedal pa je zanimivo misel o univerzah. Dejal je, da bi bilo dovolj imeti eno popolno univerzo za vso državo, fakultete pa naj bi bile tam, kjer bi bili za to najboljši pogoji (n. pr. gozdarska fakulteta v Bosni). S tem se je seveda silno zameril in vsa slovenska buržoazija je protestirala, češ da hoče okrniti ljubljansko univerzo.

Decembra je prišla na dnevni red zopet Lukinićeva afera v skupščini. Ta je med tem ozdravel, a položaj v skupščini je bil popolnoma drugačen kot prvič. Glavni tožitelji so sedaj sedeli v vladi. Zato debata ni bila tako burna, tajno glasovanje pa je potekalo takole: za predlog, naj se Lukinić izroči sodišču, so glasovali 103 poslanci, proti pa 128. Tako ga niso izročili sodišču, v skupščini pa so eni poslanci kričali: »Živela pravica!«, drugi pa »Živela korupcija!«

V začetku februarja 1926 se je začela v skupščini proračunska debata; to so izrabili klerikalci za močno interpelacijo glede izenačenja davkov, ki v državi še zdavnaj niso bili enaki. Močan in čisto upravičen očitek finančni politiki pa je bil ta, da so indirektni davki daleč prekašali direktne (celo v razmerju 1 : 9). Davidović je dejal 5. februarja, da je vlada toliko časa nastopala z dvanajstinami samo zato, da je zakrila, kakšen finančni kaos vlada; prav s tem proračunom je vlada dobro pokazala, da ne ve, kaj hoče, ne ve, kaj naj bi delala in tudi ne more delati. Ta vlada je bila rojena v znamenju Obznane proti HRSS in volitve niso bile svobodne. Če je vladina večina že prigoljufala kar 140 poslancev, zakaj jih ne bi še 200! Tri temeljne pravice ima skupščina: da poslanci vprašujejo ministre, da vlagajo interpelacije in budžetsko pravico. A nobene od teh pravic ne spoštujejo. Od 7. marca do 20. oktobra je bilo vloženih 482 ustnih in pismenih vprašanj, ministri pa so odgovorili le na 210, od 35 interpelacij pa le na 4. V tem sklicu pa so vložili že 458 vprašanj, odgovorov je bilo 95, od 28 interpelacij pa je dobila ena sama odgovor. Nismo še nagnali ministre, da bi spoštovali zakonitost narodne skupščine, kajti Pašićeva volja je zapoved za skupščinsko večino. Toda to je volja, ki često ni v soglasju ne z zakonom ne z ustavo in ne z narodnimi koristmi. Narodna skupščina uboga, namesto da bi ukazovala. Skupščina tudi ne dela; v 331 delovnih dneh je bilo 96 sej. Nekateri niti ne vedo, kdaj postanejo in kdaj prenehajo biti ministri, delajo pa z njimi slabše kot z uradniškimi praktikanti. Ničesar ne smejo narediti, ne da bi prej vprašali Pašića. Pašić je kriv za nered doma in od zunaj, za sprejem v službo zahtevajo le strankino izkaznico, ne pa šolsko spričevalo, v sedmih mesecih ni sporazum Pašić-Radić nič izboljšal in smo danes dalj, kot smo bili prej. Tudi vladni organi, v katerih sedi Radić, pretepajo ljudi. Na proračunu je 149.872 uradnikov in vsi ti so priganjači režima.

Besede uglednega politika so daleč odmevale. Dne 8. februarja se je oglasil tudi Korošec. Dejal je, da je dolžnost organizirati »efikasni odpor proti takim davčnim bremenom in načinu pobiranja davkov, kot je v Sloveniji«. Izgovor, da ni mogoče graditi industrije v Sloveniji zaradi koristi narodne obrambe, ne more držati. V Sloveniji propada kmet in lansko leto je bilo 48.000 eksekucij itd. Korošec je dalje poudarjal, da imamo pravico zahtevati združeno Slovenijo in se sporazumno združiti s Hrvati in Srbi, zato pa je treba najprej zrušiti centralizem. Vlada je po večini srbska, diplomacija v ogromni večini, generaliteta popolnoma itd. Slovenci in Hrvati se počutimo kot državljani druge stopnje.

Dne 17. februarja se je oglasil Trumbić in dejal, da je doslej govorila samo opozicija, poleg tega sta odsotna minister za finance in zunanje zadeve, to pa pomeni podcenjevanje skupščine (finančni minister Stojadinović je bil v ZDA, Ninčić pa v Temišvaru). Skupščina mora poklicati na odgovornost Radića, kaj vse je govoril po Bosni in Hercegovini. (Radić Trumbiću: »Mizerija jedna!«) Radić zastopa danes isti centralizem kot Pašić, a tega narodu ni nikdar poprej povedal. Radić vodi dvojno politiko, eno uradno, a drugo za narod. Toda hrvaški narod ne bo nikdar odstopil od svojih zahtev ter bo vedno terjal: hrvaško vlado, sabor in bana v Zagrebu in pravico, da razpolaga s svojim imetjem in financami.

Trumbiću je odgovoril še istega dne Radić, da so Srbi graditelji junaške in v svetu priznane države, da je sporazum isto kot federacija, kmečko socialni program HSS pa je isti kot pri NRS, Trumbić pa je na vse to vzkliknil: »Vi uvjek lažete! Vi lažete, vi ste jedan ordinaran lažac!«

Hohnjec je 20. februarja trdil, da je šel Radić v Dalmacijo zato, da bi preprečil agitacijo papeškega nuncija v korist klerikalizma; na to pa je Radić odgovoril, da bo HSS večni sovražnik klerikalizma itd. 25. februarja so proračun sprejeli; zanj je glasovalo 162 poslancev, proti pa 71.

Opozicija je 24. marca vložila interpelacijo proti znanemu korupcionašu, Pašićevemu sinu Radetu. To je bila silno nerodna zadeva in radikali so poskušali odgoditi zasedanja narodne skupščine. Toda opozicija je zagnala velik hrup in z njo vred tudi aktivni minister Radić, zato je bil Pašić v začetku aprila prisiljen odstopiti. Že 8. aprila je dobil mandat za sestavo vlade Nikola

Uzunović (torej ne več Pašić); ta je takoj sestavil približno isto vlado; o nji pa je Slovenec zapisal, da je to le poslabšana izdaja radikalno-radićevskega režima. Ta vlada pa je trajala silno malo časa in že 15. aprila je sestavil Uzunović svojo drugo vlado brez Radića, od Slovencev je prišel vanjo Pucelj (pravzaprav šele v tako imenovano tretjo Uzunovićevo vlado).

Kakor koli že, na hladno so postavili Stjepana Radića, medtem ko so njegovi pristaši še ostali v vladi. Opozicija je sedaj napela vse sile, da bi strla ostanke radikalno-radićevskega režima pod parolo boja proti korupciji.

Že 4. maja je spregovoril Korošec, kakšna je ta »vlada sporazuma«. Ministri se med seboj zmerjajo, Radić je vrgel Pašića, Uzunović pa Radića; to je torej sporazum, kakršnega »smo bili Slovenci vajeni gledati v naših gostilnah«. »Živimo v dobi,« je nadaljeval, »ko so prišle laž, nepoštenost in neodkritosrčnost na prvo mesto v programe političnih strank. Mi smo danes dolžni, da se postavimo ob stran kralja, bodreč ga, da krepko podpira borbo proti korupciji in laži, proti nezakonitosti in nepoštenju v našem javnem življenju.« (Ker je Korošec redkokdaj sploh omenjal kralja, je pri tem slavospevu imel že nekaj »velikega« za bregom. Kaj, bomo videli prav kmalu!) Nato se je Korošec vprašal: Kdaj pride naš čas? Dejal je, da poteka velika bitka; dosegla pa je to, da imamo že tretjo Uzunovićevo vlado. Pospeševali bomo ta zdravilni proces, kolikor bo to v naši moči. Vemo, da bo »čiščenje izvršeno, potem pa pride doba poštenja in dela in s tem tudi naš čas«. – To je bilo vsekakor lepo slišati! Korošec je tudi priznal, da ne bi bilo težko doseči ministrskih stolic, toda narod ima večje zahteve, in to: da naj gremo v vlado samo takrat, ko bomo imeli v zvezi z drugimi strankami »utemeljeno upanje, da bomo lahko obljube, ki smo jih dali ljudstvu pri volitvah, tudi izpolnili«. Vse dotlej pa bomo ostali v opoziciji.

Ljubljanskim volilcem je Korošec dejal 8. maja, da se je SLS vedno zavzemala za uradniško vprašanje in da beograjski vlastodržci nimajo nobenega smisla za socialno vprašanje. SLS ni šla v vlado zato, ker ni našla stranke, s katero bi lahko sestavila vlado, ki bi vodila pošteno politiko.

Opozicija je sredi maja predložila zakonski načrt o pobijanju korupcije. Zahtevala je sestavo anketnega odbora, ki bo raziskal vsa korupcijska dejanja vlade. Temu pa se je vlada uprla. A opozicija je gnala stvar na glasovanje in vlada je izgubila s 127 proti

150 glasovi. Takoj 15. maja je Uzunović odstopil z vlado, a je že 17. maja sestavil isto, četrto vlado.

V Ljubljani je bilo 31. maja veliko zborovanje proti korupciji; na njem je govorilo več voditeljev opozicije. Korošec je dejal, da pri nas strašno strogo nastopajo proti boljševikom. Če delavci začno stavkati, ne z namenom, da bi rušili državo, temveč da bi si pridobili nekaj pravice, takoj nastopijo proti njim z zakonom o zaščiti države. Ne vidijo pa »boljševikov na ministrskih klopeh in na vodilnih mestih političnih organizacij«. Bolj kot proti komur koli je potreben zakon o zaščiti države proti tem! Če bomo še naprej gledali mirne duše, kako z najvišjih mest zastrupljajo vso javnost, potem bomo v petih letih v resnici spodkopali temelje države.

Novo priliko za močne demonstracije je uporabila opozicija, ko so prišle pred ministrski svet nettunske konvencije (pogodba med Kraljevino SHS in Italijo, ki naj bi uredila nekatera vprašanja Italijanov, živečih v Jugoslaviji; o tem bomo še govorili). Zlasti v Ljubljani in Zagrebu so demonstracije zavzele tak obseg, da se vlada ni upala spraviti konvencij pred parlament v ratifikacijo.

Korošec je bil spet izredno delaven. 25. julija je dejal v Domžalah, da je edino delo vlade medsebojno klanje med radikali in radićevci. Naj bo že konec te komedije, kajti opozicija misli, da je potrebna vlada, ki bo imela gospodarski in socialni program. Politika SLS je slovenska politika in nismo zato avtonomisti, da bi sovražili druge narode. Hočemo le lastno samostojnost; nismo verska, temveč politična stranka, vemo pa, da morajo verske resnice vladati tudi v politiki in da le vera daje politično poštenost. 8. avgusta na shodu v Trebnjem je Korošec hudo napadel jugoslovansko zunanjo politiko, češ da je Ninčić spal, medtem pa je spredla Italija okrog nas mrežo in ima zdaj na Balkanu prvo besedo. Še več: Naša vlada je odprla Italijanom pot v našo državo (nettunske konvencije). Italijanska trgovina in industrija bosta prodirali k nam, za njo bodo prišli italijanski delavci in naše naravno bogastvo bodo pobirali drugi. V Trebnjem se je Korošec tudi spotaknil ob Puclja, češ da cepi slovenske sile, ker je bil pač v vladi. (Pucelj je v začetku maja združil svojo SKS s Slovensko republikansko stranko in tako je nastala Slovenska kmečka stranka.)

Na dolgo in široko je govoril Korošec zopet 15. avgusta, in sicer na Kmečkem dnevu v Mariboru; tu je dejal, da je kmet steber cerkve in države. Kmečki stan je studenec in vir vsega življenja. Ta stan je treba obnoviti, če hočemo obvarovati slovenski narod, kajti krivi preroki trdijo, da je naš narod premajhen, da bi igral pomembnejšo vlogo. Naloge slovenskega naroda so velike: narod mora dati svetu primer, kako je treba dati širokim ljudskim plastem največjo možno kulturo razuma, volje in srca. Isto je poudarjal 29. avgusta v Murski Soboti, češ da mora sedanja »kmečka vlada« iti. V posebni izjavi 14. septembra pa je menil, da stojimo pred veliko katastrofo, kajti taka vladna politika avtomatično boljševizira »bedne in revne državljane ne izuzevši uradniškega sloja«. Velik shod je imel 3. oktobra v Brežicah; tu je zlasti obsojal Radićevo izdajalstvo, čeprav je z njim sodelovala SLS skoraj dve leti.

Dne 13. oktobra je odstopila četrta Uzunovićeva vlada in Slovenec je takoj zapisal, da je vsa država kot še nikoli vesela padca vlade. Toda kralj ni sprejel odstopa – in vse je ostalo pri starem. Pač pa so začeli liberalci na široko pisati, pod katerimi pogoji bi šli klerikalci v vlado. Jutro je celo trdilo: če bi bila SLS res iskrena, bi morala stopiti na edino pravo pot, ki jo hodi SDS že osem let. Nobenega dvoma pa ni, da bi bila SLS takoj stopila v vlado, če bi se bila odrekla svojemu avtonomističnemu programu. (Tu je imelo Jutro popolnoma prav!) Slovenski narod pa je prinesel naslednje Koroščeve pogoje za vstop v vlado: združitev obeh slovenskih oblasti, da dobi SLS svobodne roke v Sloveniji in da se izvedejo volitve v oblastno skupščino. Jutro je še 26. in 29. oktobra pisalo o SLS in dejalo, da zahteva SLS ministrstvo za promet in za šume in rude, pripravljena pa se je odpovedati avtonomističnemu programu in je to tudi že storila, saj je od leta 1918 »ta strašni poraz SLS pravzaprav najvažnejši politični dogodek vsaj za našo ožjo domovino. Politična zgodovina Slovencev zaman išče primera tako tužne in sramotne kapitulacije.« Rekli smo že, da je imel Korošec, kadar je začel hvaliti kralja, vedno nekaj za bregom. To pot je res šele pripravljal izdajo avtonomističnega programa SLS, na katerega je bila SLS tako ponosna, vso to izdajo programa pa so liberalci predčasno malo preveč razpihnili. Še nekaj dobrih mesecev in prišli bomo do tako imenovane blejske pogodbe.

Kako in kaj je na vse to odgovarjal Korošec? SLS formalno ni bila povabljena v vlado; vidovdansko ustavo »smo mi itak priznali de iure in de facto, saj smo bili v vladi narodnega sporazuma«. Še posebej je izjavil 2. novembra, da za vstop v vlado ni bilo še nobenih obveznih pogovorov, pač pa le splošni in predhodni. Zato je vse pisanje o izdaji programa SLS brez temelja. »Mi se razgovarjamo s poštenimi ljudmi (kralj!) in prepričan sem, da se od nas ne bo nič nepoštenega zahtevalo. Mi smo poštena stranka, mi nismo nikoli zarotniki, nočemo pa tudi biti nikomur lakaji!«

Tako so se 14. novembra zbrali v Celju zaupniki; tu so slovesno poudarjali, da SLS ne bo nikdar zavrgla svojega avtonomističnega programa in da je trenutno nihče ne vabi v vlado. Kar zastopajo poslanci SLS, ni njihov program, temveč program volilcev, program slovenskega naroda, zato nimajo poslanci pravice zavreči niti ene točke tega programa. Ali naj se slovenski narod odreče slovenstvu, slovenskemu jeziku, pravici do svoje zemlje itd.? Tudi v politiki velja deset božjih zapovedi. Za načela ne barantamo! »Čisto nekaj drugega pa je način in taktika, kako priti do ustvarjanja idealnega in nedotakljivega programa.« Na volitvah so za načelnika znova izvolili Korošca, za prvega podnačelnika pa dr. Marka Natlačena.

k) Volitve v oblastne skupščine

Beograjski Radikal je že 17. novembra zapisal h Koroščevemu govoru v Celju, da imajo Slovenci pravico, da jih v vladi zastopa stranka, ki so ji dali zaupanje. Že 25. novembra so bile razpisane volitve v oblastne skupščine za 23. januarja 1927 in 27. novembra je Slovenec prinesel članek z naslovom: Po samoupravi k avtonomiji; v njem je zapisal, da se mora slovenski narod v SLS udeležiti teh volitev z vso energijo. Oblastna zbora v Sloveniji morata priti v roke tisti stranki, ki edina predstavlja slovenski narod. V oblastne odbore je treba izvoliti ljudi, ki bodo resnični predstavniki avtonomnega slovenskega naroda, ki bodo znali poudarjati svojo samostojnost in so sposobni priboriti samoupravni značaj samostojnega zastopstva slovenskega naroda.

Po volilnem redu bo dobila ljubljanska oblastna skupščina 53 članov, mariborska 63, volilne enote pa so bila okrajna glavarstva.

K volitvam je Korošec dejal 28. novembra, da bo šla SLS na volitve »s protestom proti zapostavitvi slovenskega naroda, ki so jo zagrešili njeni nezvesti sinovi, ki so se prodali za skledo leče«. Mi bomo dali narodu in vsem njegovim stanovom vse, kar bo moč dati po teh okrnjenih samoupravah. Ideal slovenstva je boj za širšo samoupravo in tega ne bomo nikdar opustili. Volitve naj bodo jasen in mogočen klic po življenja sposobni samoupravni in združeni Sloveniji.

Kaj pa liberalci? Tudi ti so se pripravljali z veseljem na volitve in zraven temeljito tolkli SLS zaradi njene izdaje.

Dne 27. novembra sta podpisali Albanija in Italija tiransko pogodbo, po nji je dobila Italija posebne pravice v Albaniji. To je vzbudilo med opozicijo veliko zgražanje proti nespretni Ninčićevi zunanji politiki, in 7. decembra je morala odstopiti vsa (četrta) Uzunovićeva vlada v znak solidarnosti z Ninčićevo politiko, ki je demisioniral malo poprej »zaradi nelojalnosti Italije, ker je vso svojo politiko gradil na prijateljstvu z Italijo«. Mandat za sestavo nove vlade je dobil zopet Uzunović, a ga je 9. decembra vrnil. Opozicija je zahtevala mandat za sestavo vlade zase, a brez Pribičevića. 10. decembra je nenadoma umrl eden največjih srbskih buržoaznih politikov Nikola Pašić. Zadela ga je kap, verjetno pa je, da ni bila vzrok te kapi samo že visoka starost. Verjetno je upal, da bo še dobil mandat za sestavo vlade, da bi »uredil razmere v državi«. Bil je politik velikega kova in objektivna zgodovina mu bo prisodila mesto, kakršno mu gre.

Dne 13. decembra je bil Korošec v avdienci pri kralju in mu dokazoval, da zunanjepolitični dogodki (tiranska pogodba!) zahtevajo močno vlado, v notranji politiki pa je treba najprej sanirati finance, gospodarstvo in socialno krizo. Če ni mogoče sestaviti take vlade, je treba pač iti na res svobodne volitve. Ko je dobil 14. decembra Uzunović znova mandat za sestavo vlade, je vprašal tudi Korošca, če je pripravljen vstopiti v vlado (v širšo koalicijo). Ta pa je odgovoril, da SLS načelno ne odbija tega sodelovanja. Toda klerikalci so morali še malo počakati spričo politike »poštenih ljudi«, ki jih je pred nedavnim Korošec še tako hvalil. Zato je 21. decembra izjavil, da se Slovenci zopet vračajo razočarani iz Beograda. V tej vladni krizi so od SLS zahtevali, »kar se ni zahtevalo od nobene druge stranke,« da se odreče bistvenim točkam svojega programa, da se odreče klerikalizmu in avtonomizmu. Toda – je vzkliknil Korošec – mi sploh nismo

klerikalna, temveč čisto navadna politična stranka z najbolj naprednim, socialnim in gospodarskim programom. »Nas ne vodita niti Rim niti episkopat, nego samo organizirana svobodna volja slovenskega naroda, da lahko v širokih samoupravah razvijemo svojo kulturo, svoje gospodarstvo, da lahko organično dalje razvijamo svoj jezik itd.« To ni državno politično vprašanje, to ni rušenje ali slabljenje države, temveč je vprašanje resnične demokracije. Vsi lahko v tej državi sestavljajo vlade, samo slovenski narod in njegova stranka ne. Priznavamo državo in njeno enotnost, od nas pa so zahtevali, da se odrečemo prepričanju, ki je prepričanje vsega slovenskega naroda. Zato odhajamo v Slovenijo in tam bomo razložili slovenskemu narodu nasilje, ki ga izvajajo nad njim in nad njegovimi zakonitimi zastopniki. Naj, kot je vedno do sedaj, slovenski narod izreče svojo zadnjo besedo!

Kaj vse je tako razkurilo Korošca, je težko reči. Sklepamo pa lahko: 1. da mu niso ponudili mandata za sestavo vlade in 2. da je le preveč lahkoverno verjel neprimerno bolj pametnim in sposobnim »poštenim ljudem«. Ker Uzunović tudi po 14. decembru ni mogel sestaviti vlade, je mandat vrnil in 21. decembra ga je dobil eden od uglednih šefov opozicije, Davidović. A tudi ta ni mogel sestaviti vlade, vendar mandata ni dobil Korošec, temveč znova Uzunović in 24. decembra sestavil zopet iz radikalov in radićevcev vlado; minister za promet je postal celo aktivni general, to pa seveda še malo ni dišalo po vojaški diktaturi.

Silno se je razgovoril užaljeni Korošec 26. decembra na shodu na Vrhniki; tu je postal znova velik avtonomist in dejal, da mora SLS izbojevati čimprej »široko samoupravo« za Slovenijo. Nato je na kratko obujal spomine in dejal, da je stavila SLS veliko upov na HSS in na Davidovića, toda Radić je bil izdajalec, vskočil je v vlado in »zato smo morali iti v borbo za avtonomijo na drug način. Začeli smo zahtevati volitve v oblastne skupščine, ki naj vodijo do samouprave, a pri tem smo morali imeti svobodne roke za nove politične kombinacije. Tako smo ostali nevezani in začelo se je misliti na to, kako bi SLS prišla v vlado. Na shodu (celjskem) smo izjavili, da smo načelno za vstop v vlado in celo, da smo pripravljeni vstopiti v vsako vlado.« Začela so se pogajanja, a pokazali sta se dve oviri: prvič, avtonomija. Mi razumemo avtonomijo kot »široko samoupravo z močnimi financami in z vsemi predpogoji, da lahko kulturno, gospodarsko

in socialno napredujemo. Mi nočemo z avtonomijo slabiti države, niti rušiti državne enotnosti, temveč imeti toliko samoupravne svobode in samostojnosti, da lahko v njej razvijemo svojo slovensko individualnost... Mi hočemo, da se vse stvari, za katere v Beogradu nimajo razumevanja tako kot mi – šolstvo, gospodarstvo, kmetijstvo, zdravstvo – obravnavajo v našem deželnem zboru, ki naj o vsem tem sklepa.« Korošec je povedal, da je to dejal Uzunoviću; ta ni zahteval nobene izjave več – a SLS ni prišla v vlado. Drugič: zedinili smo se – je dejal Korošec – da dobimo dve ministrstvi, za kmetijstvo (da odstranijo Puclja) in za socialno politiko. Ko pa je bilo že vse domenjeno, je Uzunović nesel listo na dvor in – klerikalci so izpadli. Kaj sedaj? – se je nazadnje spraševal Korošec. SLS je proti, da bi šla v vlado, vsekakor pa bodo potrebni novi pogovori. Nato pa se je Korošec le izdal in dejal: »Vprašanje je, kako se bodo zadržali radikali, pašićevci in centrumaši, ki so si sicer v laseh. Vprašanje je, h kateri struji se bomo nagnili in kje bomo našli boljši program.«

Za novo leto 1927 se je Korošec vprašal, ali bo mogla nova vlada premagati veliko gospodarsko in socialno krizo. Nato je v dosti spravljivem tonu odgovoril, da je SLS pripravljena podpreti vsako vlado, ki bi hotela reševati najnujnejše gospodarske in socialne naloge – če bi ji pri tem seveda ne bi bilo treba zatajiti načel krščanske demokracije in najbolj bistvenih zahtev slovenskega naroda.

Obe glavni slovenski stranki sta se jadrno pripravljali za volitve. Liberalci so izdali 12. januarja volilni razglas in dejali, da pomenijo volitve obračun z vladnimi strankami (torej niti ne s SLS). V zunanji politiki je doživela vlada polom za polomom (nettunske konvencije, tiranska pogodba) in vlada nima dovolj avtoritete, da bi naši domovini ustvarila v svetu tak položaj, kot ji pripada po njenem značaju in moči. (To je skoraj dobesedna Koroščeva teza!) V notranji politiki imamo brezpravje, brezdušno nasilje, naša domovina je »kolonija strank, ki vladajo«, porušen je vsak pravni red, vlada korupcija itd. Vlada je zatrla »vsako sled samouprave v naši državi« (kako blizu so si bili s klerikalci!). Zato bo za SDS glasoval vsak, kdor je za enotnost naroda in države, za svobodo misli, za pravo in resnično samoupravo občin, okrajev in oblasti. Razglas je bil pač tako »močan«, da se je SDS priključila v volilno koalicijo tudi umirajoča NSS in ustvarili so Napredni narodni blok; ta je v razglasu 20. januarja zahteval, da

se mora radićevščina umakniti nazaj čez Kolpo in Sotlo, in poudarjal, da je SLS (kljub povsem istemu programu) »dedna sovražnica napredka Slovenije«.

Kako je bilo kaj z delavskimi strankami v tem času? Od 26. do 27. decembra 1925 je bila v Ljubljani oblastna konferenca Strokovne komisije in sklenila priključitev k URSSJ. Bernotov Naprej je poslal konferenci Odprto pismo; v njem je bilo rečeno, da je od 70.000 delavcev, ki so v delavskem zavarovanju, organizirana v socialno demokratskih organizacijah samo dvajsetina! Edina pomembna organizacija v Strokovni komisiji je Zveza kovinarjev, vedno bolj pa se širijo čisto kapitalistične organizacije, klerikalna Jugoslovanska strokovna zveza, Narodno socialistična strokovna zveza, demokratska unija in Radićeva Slovenska delavska zveza. Vkljub konferenci Strokovne komisije in njeni vključitvi v URSSJ v Sloveniji še zdavnaj ni dosežena enotnost delavskih strokovnih organizacij in niti to, da bi bili delavci sploh strokovno organizirani. V čem je kriza delavskega gibanja pri nas? – se sprašuje Naprej. V tem, da proletarske organizacije, ki zagovarjajo razredni boj, propadajo, hkrati pa se širi med delavstvom vpliv kapitalističnih strokovnih organizacij, in drugič, da je več voditeljev proletarskega pokreta kapituliralo pred kapitalisti iz čisto osebnih razlogov.

Zato Bernot predlaga: 1. združeno sindikalno gibanje mora temeljiti na internacionalnem razrednem boju za osvoboditev delavskega razreda; 2. tako združeno gibanje mora »iti roko v roki z bojem na političnem polju proletarske stranke in Internacionale«, ki se bije za zmago socializma; najodločneje je treba zavrniti politično ali strankarsko nevtralnost, ker je to kapitalistična parola; 3. združeno strokovno gibanje mora biti organizirano na temelju načela javnosti, javnih obračunov, progresivno določenih prispevkov, na proletarski demokraciji, disciplini in solidarnosti. Združeno strokovno gibanje mora najodločneje nastopiti proti vsem neproletarskim, nerevolucionarnim metodam, ki so jih kapitalisti in njihovi agenti zanesli v proletarske vrste; 4. združevati se je treba predvsem na zborovanjih po obratih (od spodaj navzgor).

Bernotovci so imeli od 1. do 3. januarja 1926 v Trbovljah 17. redni kongres. Na njem se je stranka povrnila k svojemu staremu imenu, Jugoslovanski socialno demokratski stranki; izvolili so tudi novo načelstvo: Bernota, Al. Leskoška, Kisovca,

Thalerja in druge. Kongres je bil vsekakor zanimiv, če že ne zaradi drugega, zaradi Klemenčičevih analiz in tega, kako je podajal historiat. Ne bi se dalo namreč trditi, da ni imel Klemenčič marsičesa prav!

Kongres SSJ od 17. do 18. januarja 1926 je izrecno poudaril, da bo stranka podpirala graditev enotnih delavskih sindikatov amsterdamske smeri. Ne dolgo za tem pa je nastal razkol tudi med slovenskimi dekalisti. Skupina Štukelj, Makuc in Sedej je izdala 27. januarja letak in z njim hudo napadla ing. Guštinčiča, Hlebca in druge. Zapisala je: »Da nas ljudje pri Delavsko-kmečkem listu sedaj blatijo, ni nič novega. Blatijo nas ljudje, ki so hodili k državnemu pravdniku prosit, naj ustavi Delavsko-kmečki list... Ta danes žal ni več glasilo levičarskega delavstva, ampak je le glasilo nekaternikov, ki hočejo razbijati revolucionarni delavski pokret. Zato jih tudi hvalita Jutro in Slovenec.«

Na ta letak je Delavsko-kmečki list odgovoril s člankom Likvidatorji ali lopovi; v njem je trdil, da je ta skupina lažnivo prikrivala svoj prehod k A. Kristanu. »Tone Kristan jim ne da miru in jih nestrpno sprašuje, kje da je tisti razkol med komunisti, ki so mu ga obljubljali, kje da je tista likvidacija Delavsko-kmečkega lista, ki jih je spravila na topla mesta v njegovem taboru.« Nato so Guštinčič in njegovi izključili iz svoje srede najprej Štuklja, zatem pa še Makuca in Sedeja.

Dekalisti (Guštinčič, Hlebec) so pozvali 18. marca vse tedanje delavske organizacije na skupno praznovanje 1. maja. Toda 22. aprila je izšla zadnja številka Delavsko-kmečkega lista. Zato so 3. maja izdali Sedej, Makuc in Štukelj letak in napadli ing. Guštinčiča, da so on in še nekateri prevzeli uredništvo Delavsko-kmečkega lista ter začeli razglašati za izdajalce vse tiste, ki so bili proti nadaljnjemu razbijanju delavskih vrst. Policija je ustavila Delavsko-kmečki list, zaprla Kermavnerja, Hlebca, Marcela Žorgo in Peterkoviča, Guštinčiču pa se ni skrivil niti las. Temelj delavskega gibanja – pravi letak – mora biti vselej močna delavska stranka na podlagi marksističnega programa in taktike. Zato bomo sklicali v Ljubljani konferenco delavskih zaupnikov iz vse Slovenije in začeli izdajati nov list. Dan po tem letaku so imeli sestanek »bivši naročniki Delavsko-kmečkega lista«. Ti so dejali, da je reakcija zopet udarila po našem marksističnem gibanju. Njen cilj je bil z ukinitvijo Delavsko-kmečkega lista kot »edino resnično proletarske skupine« zadeti in uničiti vse delav-

sko gibanje v Sloveniji. Napad na dekaliste pomeni napad na ves slovenski in jugoslovanski proletariat. Kljub vsemu temu gre boj dalje, boj proti reakciji, za predvojne plače, za podporo brezposelnim od države, za osemurni delavnik itd. Hočemo »rdečo enotno delavsko fronto« in resnično strokovno združitev!

Tako so se torej dekalisti razcepili. Disidenti Štukelj, Makuc in Sedej so ustanovili novo skupino Zedinjenje. Ti zedinjaši so začeli 1. septembra 1926 izdajati svoje glasilo Delo z geslom: Mir med nami proletarci, vojna kapitalizmu! V prvi številki Dela so zapisali, da bo »neodvisna delavsko-kmečka skupina Zedinjenje« skušala s svojim glasilom premostiti vse prepade, ki ločijo proletariat v nešteto strank, zbližala bo sovražne tabore, da se pogovorijo o potrebi ene same, enotne delavsko-kmečke stranke, kajti skupina Zedinjenje je le »propagandistična skupina delavskega zedinjenja«. Program te združene delavske stranke pa naj bi izdelali po programu avstrijske socialnodemokratske stranke (?!). Jasno je, da je bilo to zadnje nesprejemljivo za drugo skupino bivših dekalistov!

Zedinjaši so pisali 4. septembra pokrajinskemu tajništvu SSJ (korunovcem), naj sprejme na dnevni red prihodnje konference tudi točko o združitvi delavskega gibanja v Sloveniji, in prosili, da bi se smela konference udeležiti tudi dva delegata te skupine. Tega jim tajništvo sicer ni dovolilo, ni pa hotelo podreti tudi vseh mostov.

Konferenca, o kateri so pisali zedinjaši, je bila 19. septembra za pokrajinski kongres SSJ v Celju. Tu so med drugim sklenili, da se mora strankina organizacija razširiti, a le v smislu svojega programa, zato pa je treba takoj ustanoviti dva strankina foruma, enega za ljubljansko, drugega za mariborsko oblast. Iz obeh oblastnih načelstev, ki naj jih izvoli kongres, naj bi izvolili pokrajinski odbor osmih članov. Sklenili so, da bo postala Delavska politika, ki bo začela izhajati 1. januarja 1927, organ pokrajinske organizacije SSJ. Glede pisma zedinjašev pa je kongres menil, da se je od komunističnega gibanja ta skupina odcepila, to pomeni pospešitev spoznavanja, da sta pravilni naziranje in taktika, da gre razvoj v tisto smer, ki jo je naznačila SSJ. Ker so zedinjaši izrazili željo, da bi se pridružili SSJ, naj upravni odbor to združitev izvede. Končno je kongres izvolil nov pokrajinski odbor in oba oblastna.

Kaj pa ostali bivši dekalisti? Ti so začeli izdajati novo glasilo Enotnost, in sicer je prva številka izšla 20. avgusta 1926. V nji je skupina postavila svoj program in izjavila, da bo Enotnost nosilec in zastopnik ideje enotnosti delavskega razreda. Politična linija enotnosti bo: enotnost delavske mase od spodaj, po obratih, enotnost strokovnega gibanja, zedinjenje URSSJ in CRSOJ in avtonomnih organizacij, združitev mas v enotno strokovno zvezo, združitev delavstva Slovenije z delavstvom ostale Jugoslavije, zedinjenje v akciji, organiziranje generalne obrambne akcije delavstva vse Jugoslavije, ustvaritev močne in enotne delavske stranke, ki bo korakala po ravni poti marksizma, združitev vse bojevne proletarske sile proti razkolniškemu delu SSJ, združitev vseh delavcev brez razlike v odbore enotnosti za boj za vsakdanji kruh itd.

KPJ je imela od 17. do 22. maja na Dunaju svoj tretji kongres. Udeležilo se ga je 36 opolnomočenih delegatov in 12 delegatov s posvetovalnim glasom. Navzoča sta bila tudi delegata kominterne. Pritisk od spodaj pa tudi od kominterne je bil tako močan, da sta obe frakciji priznali svoje napake in levica je bila celo pripravljena odstopiti od nekaterih sicer povsem pravilnih stališč 3. državne konference KPJ. Kongres je bolj obsodil desnico, zahteval pa je konec frakcionaštva in izvolitev takega vodstva, ki bo zmoglo izpeljati vse kongresne sklepe. Kongres je zahteval, naj pride v vodstvo večina iz delavskega razreda, proporcionalno pa naj bodo zastopane vse narodnosti in mlajša generacija. Vendar je kongres pri teh pomembnih zahtevah le delno vztrajal in ponovno so izvolili vodstvo iz obeh frakcij. Tako ni bilo nič čudnega, če je vodstvo takoj po kongresu znova zapadlo v stare boje, v katerih pa se je tudi levica vedno bolj spreminjala v breznačelno frakcijsko skupino. Boji so se zaostrili glede vseh vprašanj in posledice so bile hude. Na eni strani je bilo moč opaziti vedno večje upadanje članstva, na drugi strani pa vedno več aretacij zavednih komunistov, kajti policiji ni bilo težko vdirati v razmajane partijske vrste.

Dne 27. junija je bila v Beogradu konferenca, ki naj bi dosegla združitev vseh strokovnih organizacij. Udeležile so se je organizacije CRSOJ in avtonomne organizacije, pač pa je organizacija URSSJ izostala, češ da je za nas združitev že izvršena.

Govorili smo že o letaku, ki so ga izdali Štukelj, Makuc in Sedej. V njem so napadli del dekalistov in izrazili potrebo po

ustanovitvi nove stranke. Na ta letak so 15. maja odgovorili: Sima Marković, Cvijić, R. Jovanović, Marcel Žorga, Hlebec, Peterković, Gorenc, Kusold, Šuštaršič, Jaka Žorga, Dušan Kermavner, Weinberger, Okrogar, Fain, Klopčič, Teršek i. dr. Ta odgovor pravi: Ali hoče skupina resnično združitev strokovnega gibanja v Jugoslaviji ali pa hoče še naprej puščati slovenski proletariat osamljen in ali hoče boj proti razkolniškemu delovanju SSJ. Če torej hoče skupina boj v koristnem pomenu besede, bodo skupino podprli. Kot pa smo že slišali, je ta skupina ustanovila Zedinjenje.

Skupina je izdala ob obletnici ustanovitve Jugoslovanske socialno demokratske stranke zopet letak; podpisalo ga je 41 delavcev in v njem je bilo rečeno, da se voditelji po Obznani niso mogli več znajti. Ostala in živela sta dva politična in dva strokovna pokreta. Socialisti so imeli SSJ in Glavni radnički savez, komunisti pa NDSJ in Centralni radnički sindikalni odbor. »Oba pokreta sta obstajala, odnosno videla smisel svojega obstoja le zaradi medsebojnega boja.«

Zanimivo je, da Enotnost tega letaka ni več neposredno napadla. Nikakor pa se Enotnost ni hotela zbogati s SSJ. Ob njenem celjskem kongresu jo je Enotnost napadla in zapisala, da je kongres na eni strani pokazal prebujanje in aktiviziranje delavskega gibanja, na drugi strani pa popoln bankrot oportunizma in dosedanje mrliške taktike SSJ.

Na združitev sindikalnega gibanja so pozivale tudi vse avtonomne strokovne organizacije. Tudi te so poudarile, da je delavstvo strokovno razcepljeno na dve strokovni centrali in nekaj avtonomnih organizacij, »poleg tega pa je še ogromna masa delavstva strokovno neorganiziranega, ker se pač ne more znajti«. Tudi to je bilo brez uspeha. Komunisti so sicer pokazali voljo za pogajanja, socialisti pa so jih odklonili.

Koliko je vplival volilni boj na združevanje delavskih strank v Sloveniji? Za enotni blok delavcev in kmetov je za volitve prva začela propagirati Enotnost; ta je zapisala 26. novembra, da je že prišel čas, ko naj nastopita delavec in kmet samostojno kot razred. V članku Skupni nastop ustvarjen, je Enotnost 9. decembra zapisala, da so enoten nastop zahtevale delavske množice. Vendar so na pogajanjih za skupni nastop poskušali nekateri manevrirati; socialni demokrati so si namreč hoteli pridržati pravico ugovora glede kandidatov drugih strank. Nikakor ne bi pristali na kandidate, ki so kdaj sodelovali z buržoazijo ali pa

uganjali teror nad proletariatom. Socialisti in zedinjaši so predlagali, naj bi na skupnih volilnih shodih zastopniki posameznih strank govorili samo to, kar je skupno vsem delavskim strankam, da ne bi nastale nepotrebne diskusije in boji. Končno so se le za silo združili na naslednjih volilnih parolah: boj proti centralizmu, za samoodločbo s pravico do odcepitve, za samostojno in združeno Slovenijo itd. Vendar se je Bernot kmalu skujal in tako so Enotnost, SSJ in zedinjaši izdali 5. januarja 1927 skupni razglas: Za delavsko-kmečko kontrolo v oblastnih skupščinah, proti teroriju reakcije in preganjanju delavcev, kmetov in nameščencev, za svobodo tiska, zborovanja in združevanja, proti vsem izjemnim zakonom, proti gerentstvom in komisariatom na občinah. Bernot je 22. januarja izdal samostojni volilni razglas, ki se ni dosti razlikoval od gornjega.

Vse te medsebojne buržoazne pa tudi delavske boje moremo še laže razumeti, če na kratko pregledamo tudi gospodarski položaj leta 1926 in na začetku 1927. Doba konjunkture je že zdavnaj za nami, za nami pa je že tudi doba stabilizacije, ki je porušila veliko starih in novih podjetij in obdržala pravzaprav le tisto, kar je bilo solidno. Začela se je doba mrtvila, ki se je polagoma spreminjala v resnično krizo. Kmet ni mogel več kriti svojih stroškov, zato se je začel zadolževati. Posledica tega je bila kmalu vidna v primanjkljaju pri trgovcu, obrtniku in celo pri industrialcu, to pa je rodilo redukcije in ustavitev dela.

Ugodne razmere prvih povojnih let so bile torej pri kraju. Dobra prodaja naših agrarnih pridelkov na tržišču srednje Evrope se je začela ustavljati zaradi istih, a cenejših pridelkov, ki so pričeli prihajati na trg iz ZDA. Zaostalo agrarno gospodarstvo v naši državi ni moglo konkurirati boljšemu in cenejšemu blagu od zunaj. Kaj pa industrija? Domača je doslej nasičevala domače tržišče, a to se je polagoma napolnilo. Ker pa je industrija še delala, so nujno padle cene, tega pa domača industrija ni mogla prenesti. Domača podjetja so bila vedno bolj nerentabilna, hkrati pa je zaradi nezdrave carinske politike vedno bolj vdiralo inozemsko, boljše in cenejše blago. Srbska visoka buržoazija, ki je trdno držala v rokah gospodarska ministrstva, je za velike dobičke odpirala meje tujim firmam in s tem skakala v hrbet slovenski in hrvatski buržoaziji. Le tako moremo razumeti govor predsednika Zbornice za trgovino in obrt Jelačina v Ljubljani, ki je ob analizi gospodarskega leta 1926 dejal med drugim:

»Gospodarska politika, če je sploh mogoče govoriti o smotrni gospodarski politiki pri nas, se giblje v smereh, ki ne bi mogle nikdar dovesti do ekonomske konsolidacije naše države. Mi ne odrekamo našim bratom Srbom, niti bratom Hrvatom, da ne bi imeli volje in namena delati pametno gospodarsko politiko. Zahtevati pa moramo, da se tudi nam Slovencem ne jemlje in ne krati pravica smotrnega sodelovanja.«

Koliko list so vložili za oblastne volitve 27. januarja 1927? V ljubljanski oblasti 63, v mariborski pa 62. Volitve so prinesle tele rezultate: v Ljubljani: Zveza delavskih strank (ZDS) je dobila 941 glasov ali nobenega odbornika, liberalci 4159 (tri odbornike), klerikalci 3412 (dva odbornika), radikali 510 (nobenega), Bernot 77 (nobenega) in SKS 154 (nobenega odbornika). V ljubljanski oblasti: SLS 40 odbornikov, SKS 4, SDS 6, ZDS 1, kočevski Nemci 1, HSS 1. V mariborski oblasti: SLS 42, SDS 6, radikali 2, HSS 10, ZDS 3, SKS 1.

Klerikalici so torej očitno zmagali. Dne 28. januarja je Uzunović odstopil s svojo peto vlado (ker so radićevci zopet glasovali proti vladini večini!), a je zopet dobil mandat za sestavo vlade in je 1. februarja sestavil svojo šesto vlado iz radikalov in klerikalcev. Ali je Korošec sumil, da vlada ne bo dolgo živela in je zato poslal vanjo le svojo drugo garnituro Serneca, Gosarja in Kulovca. V vladi torej ni bilo več ne radićevcev ne liberalcev. Jutro je ob tej priliki zapisalo, da si ne želi hitrega konca tega kleroradikalnega režima in bi rado videlo »SLS pri delu, želimo primerjati njena dejanja in njene uspehe z njenimi besedami in obljubami«. Jutro je sploh začelo oster boj proti SLS, škofu Jegliču in cerkvi. Skoraj je kazalo, da bi bilo rado izzvalo kulturni boj.

Kaj pa se je ta čas novega dogajalo v skupščini? 9. februarja je končal delo anketni odbor, izvoljen za preiskavo korupcije na najvišjih mestih. Hkrati se je začela proračunska debata. Res ni moglo biti prijetno sedeti na ministrskih sedežih, kajti opozicija je vladi očitala vse, kar ji je padlo na pamet. Predvsem je vladi oponašala, da se nič ne zmeni, kako je z našimi zunanjimi dolgovi, da ničesar ne pove, kam gre denar, ki ga država dobiva na račun reparacij, itd. Posebno so ji očitali, ker dovoljuje vdor tujega kapitala, saj je že tako privilegiran, da plačuje samo enkrat davek, medtem ko ga mora domači kapital plačati trikrat. Pribičević je 16. februarja očital Uzunoviću, da je postavil svetovni rekord s svojimi šestimi vladami itd. Uzunović je v debati

dejal, da ni doslej imel še nihče nobenega tehtnega ugovora proti proračunu. Njegove vlade so odstopale pač zato, ker niso imele večine v skupščini. V debati se je oglasil 19. februarja dr. L. Polić in dejal, da vlada sploh ni prebrala deklaracije, kako naj ji potem parlament zaupa proračun. V vladi sta tudi dva neparlamentarca (generala), ali to pomeni, da radikali nimajo več dovolj svojih ljudi? Zakaj je potem NRS sploh vzela mandat za sestavo vlade? Kako more biti aktivni general sploh neodvisen? V vladi ni Hrvatov, sicer pa, kakšne funkcije so ti do sedaj imeli? Ali so sedaj prenehale batine? Sam hrvaški klub, ko je bil še v vladi, je vložil obtožnico proti ministru Maksimoviću. Dalje je poslanec Polić dejal, da je »oberbatinaš« Pribičević nenadoma postal velik prijatelj z Radićem, čeprav je Radić nekoč dejal, da je sklenil sporazum s Pašićem samo zato, da bi Pribičevića enkrat za vselej odstranili. Kako bomo pri nas odpravili agrarno krizo, ki je potegnila za seboj tudi trgovino, obrt in industrijo.

Doma pa so se 20. februarja v Celju zbrali vsi klerikalni oblastni odborniki. Tu so sklenili, da bosta oba oblastna odbora kolikor bo le mogoče gledala na enotno poslovanje obeh odborov pri delovanju za samoupravo Slovenije. Dalje so zahtevali veliko varčevanje, naj država čimprej vrne oblastnim samoupravam vso imovino obeh bivših dežel in vse bivše deželne davke in naklade ter jima zagotovi zadostno finančno pomoč.

Oblastna skupščina je v Ljubljani začela zasedati 23. februarja. Odborniki SLS so takoj izjavili, da je SLS v načelu proti tem samoupravam, ker temeljijo na centralističnem osnovnem državnem zakonu. Po tem zakonu imajo oblasti le naredbodajno oblast in so torej le eksekutivni organi centralizma, ki je raztrgal Slovenijo in s tem zgodovinsko tradicijo (Združena Slovenija!) Samouprava je »tuj in nebogljen otrok, iz neslovenskega duha rojena pokveka, ki jo mora sedaj večina SLS vzeti v rejo in dostojno oskrbovati«. Samouprave bodo v rokah SLS po vztrajnem delu počasi lahko pripravile pot k popolni zakonodajni avtonomiji, tako da se bo iz dveh polagoma razvila ena oblastna skupščina. Pred zasedanjem je SLS imela tudi mašo v stolnici. Za predsednika skupščine je bil izvoljen dr. Marko Natlačen (oddanih glasov je bilo 52, od teh je bilo 13 praznih glasovnic) in tako eden od odbornikov SLS le ni glasoval za Natlačena.

Natlačen je v govoru poudarjal, da bo skupščina zahtevala, naj ji vrnejo deželno last, kajti slovensko ljudstvo ne dopušča

novih davčnih obremenitev; dalje bo njena skrb, da se uresniči Združena Slovenija s široko samoupravno zakonodajo. »Stremeli bomo za tem, da se strne vse ozemlje, na katerem prebiva naš narod, v eno pokrajino in da zastopstvu te pokrajine priborimo pravice urejati mu odkazane stvari s pomočjo zakona. Pri tem pa nas ne vodijo nobeni separatistični ali protidržavni nagibi.«

V imenu naprednega bloka je izjavil dr. Kramer, da je ta voljan sodelovati z večino »pri vseh poslih, ki bodo v oblastni skupščini na dnevnem redu, da dvignejo gospodarski, socialni in kulturni nivo«. Oblastna skupščina je dedič bivše imovine Kranjske dežele in ne smejo uvajati novih davkov, iz skupščine pa je treba izločiti vsa politična vprašanja, ki spadajo edino le pred narodno skupščino. Nato so podali izjave še drugi klubi, potem pa so izvolili oblastni odbor, torej neke vrste eksekutivo oblastne skupščine. Kramere je zahteval, naj bi volili po proporcu; postavili so dve listi, Natlačenovo in Kramerjevo; Natlačenova je dobila od 52 glasov 40 glasov, Kramerjeva pa samo 6.

V beograjski skupščini pa je divjal hud boj. Opozicija je spet obtoževala notranjega ministra Maksimovića, češ da so med volitvami uganjali nasilja, pretepavali ljudi itd. V potrdilo svoje obtožnice je opozicija privlekla 24. februarja v parlament na pol golega človeka, ki ga je pretepla policija. Seveda je bil to velik škandal in Slovenec je karajoče zapisal, da je imela opozicija »na razpolago druga sredstva, da lahko parlament prepriča o ostankih (?!) nasilnih režimov, nego tak surov, nekulturen in odvraten nastop, ki je globoko ponižal naš parlament. Kakšen parlament je to, v katerem sme kazati človek navzočim ministrom, diplomatom, domačim in tujim časnikarjem ter damam zadnji del svojega telesa?«

Toda opozicije tudi to pisanje ni motilo in je naslednjega dne ostro nastopila v skupščini, rekoč, da obtožuje s tem sistem, ki vlada že tri leta. Ministrski predsednik Uzunović je ugovarjal, da je prazno obtožnico podpisalo 50 poslancev. Če bo šlo tako naprej – je dejal – bo moral odstopiti vsak dan en minister, kajti v »taki atmosferi« je mogoče vsak dan dobiti 50 podpisov. Dr. Basariček je dejal k obtožnici 26. februarja, da je bil pretepeni človek v skupščini dokaz, da je dajal notranji minister preveč svobode uradnikom, nobene pa narodu; prav zato obtožujemo ministra in vlado. Kdo pravzaprav vlada v tej državi? V državi vladajo »tajne sile«, ki se borijo ne samo proti opoziciji,

temveč tudi proti NRS in cepijo to stranko na tri dele, na pašićevce, uzunovićevce in božinovićevce. Časopisi so že pisali, da tej državi ni drugega izhoda, kot da se v njej uvede diktatura, da je treba to skupščino razgnati in pripeljati drugega, ki bo vladal. Dr. Pernar je povedal, kaj je dejal neki okrajni glavar varuhu skrinjice HSS pri volitvah: »Da si se pakovao kući prije noći, jer znaj, uvečer bit će ti rebra prebrojena!« Ni težko uganiti, da so se potem pretresale kroglice po mili volji iz radićevske volilne skrinjice. Pavle Radić pa je dejal: »Nehajmo vendar že enkrat s tem, mi smo osvoboditelji, a vi ste osvobojenci itd.«

Nato so tajno glasovali, ali naj prek obtožnice preidejo na dnevni red. Od 288 poslancev je glasovalo za prehod na dnevni red 151 poslancev, proti 134, dve glasovnici pa sta bili prazni. Vlada je torej dobila prav pičlo večino.

Proračunska debata se je nato nadaljevala 28. februarja. Eni so svetovali, naj bi se proračun znižal za 40 %, naj bi izvedli veliko redukcij v vrhovni upravi, drugi so trdili, da slabega proračuna ne bo mogla izvajati še slabša vlada itd. Debata se je, čeprav ne posebno zanimiva, vlekla do 9. marca, ko so glasovali v načelu. Od 260 poslancev jih je glasovalo za proračun 151, proti pa 109.

Bolj razburljivo je potekala debata pri posameznih postavkah ministrstev. Opozicija se je močno zagnala na notranjega ministra Maksimovića, ki je 16. marca branil svoj proračun. Dejal je, da je notranji položaj v glavnem zadovoljiv, da je javna varnost na potrebni višini in da se stvari polagoma normalizirajo. Toda črnogorski poslanec je povedal, kako je v Črni gori. Če najde žandarmerijska patrola v gozdu kmeta, ga pač »istuče na mrtvo ime«; notranji minister hoče narediti v Črni gori red in mir z ognjem in mečem. Dr. Pernar je dejal, da pošilja notranji minister na Hrvaško uradnike in sreske načelnike, ki so bili včeraj še »kelneri in brice, šnajderi i druga čeljad«. Za Maksimovića je kundačenje in batinanje doseglo rekord. Ali more žandar govoriti človeku, da mu »jebe boga republikanskoga«? Dr. Zanić je očital, da se troši za žandarmerijo 368 milijonov, za kmetijstvo pa le 200 milijonov in da je današnji steber samouprave samo žandar.

Ostre debate so bile tudi pri proračunu zunanjega ministrstva in vojnega ministrstva; tu so zlasti oporekali Hrvati in tudi očitali razne korupcijske zadeve. Pri končnem glasovanju 31. marca je

od 238 poslancev glasovalo za proračun 157, proti pa 126 poslancev, kar je bila že zelo slaba večina.

Slovenec je prinesel 10. aprila članek o uspehih SLS, odkar je stopila v vlado. Niso bili sicer veliki, nekaj pa jih je le bilo: financiranje samouprav, predlog za zvezo Slovenije z morjem, ljubljanska borza dobi pravico trgovati z devizami in železniški most v Medvodah.

Uzunović je 16. aprila odstopil s šesto vlado »z ozirom na različne važne dogodke zadnjega časa« in kralj je poveril mandat za sestavo vlade radikalskemu disidentu Velji Vukičeviću, ne da bi se bil prej po parlamentarnih običajih posvetoval s katerim koli načelnikom parlamentarnih klubov. Kralj Aleksander je začel torej voditi politiko na svojo roko, o Vukičeviću pa je bilo tako splošno znano, da je bil »iskren kraljev prijatelj«. Tako je Vukičević sestavil 17. aprila vlado iz radikalov, demokratov in muslimanov, a brez Slovencev in Hrvatov, kralj pa je hkrati odgodil parlament do 1. avgusta.

Slovenec je 20. aprila zapisal: Nič si ne prikrivamo. Trikrat smo že šli Slovenci na led, trikrat, in to v najtežjih položajih, in trikrat so beograjski činitelji kvitirali naš vstop v vlado z grdo nelojalnostjo! Jutro je že 18. aprila zapisalo, da so bili klerikalci vrženi iz vlade »tako brezobzirno in naravnost brutalno, da se nikakor ne da odobravati. V skrajni sili in kadar ni drugega, vabijo klerikalce v vlado, a čim se pokaže prva možnost, jih zapodijo.« Tako blizu si klerikalci in liberalci v vsej dosedanji in prihodnji zgodovini niso bili! Komunike, ki ga je izdal 19. aprila Jugoslovanski klub, je poudaril, da je začela koalicija NRS in SLS uspešno reševati gospodarsko krizo v državi, a namesto da bi se bila ta koalicija še razširila, so sestavili novo vlado brez parlamentarne prakse.

Kaj pa delavci? Lovro Klemenčič je zapisal 5. februarja v Napreju članek: V trezno premišljanje – in za skupni nastop. Tu meni, da se je za oblastne volitve posrečilo ing. Guštinčiču preprečiti skupni nastop proletariata (?!). Pasivnost in zaslepljenost volivcev je opogumila buržoazijo, da začenja novo ofenzivo. Zato je potreben skupni nastop delavstva na temelju proletarske demokracije, ki izključuje vsako diktaturo enega proletarca nad drugim oziroma ene proletarske organizacije nad drugo. Nadalje, da ima vsaka frakcija pravico in možnost zagovarjati svoje nazore in nasvete. Treba se je torej združiti v »federativno stranko dela«

(to je bila stara Klemenčičeva teza). Zato je Klemenčič predlagal, naj bi bila ta federativna stranka dela zveza vseh delavskih, poljedelskih, uradniških itd. organizacij Slovenije, ki hočejo na podlagi proletarske demokracije biti samostojni boj proti kapitalistični reakciji in vsem njenim pojavom na političnem, gospodarskem, socialnem, zadružnem in samoupravnem področju. Ta zveza naj bi skupno nastopila v različnih primerih, ki jih Klemenčič natančno našteva; predloge za skupni nastop pa naj bi dajal centralni svet te federativne stranke, ki naj bi imel 21 članov, delegiranih od vseh slovenskih delavskih strank in frakcij.

Na ta načrt so socialisti (Delavska politika) odgovorili z razglasom 16. marca, naslovljenim na delavce. V njem so poudarili, da morajo delavci sami graditi svojo delavsko organizacijo, ki naj temelji na poštenosti, požrtvovalnosti in disciplini. Osvoboditev delavcev mora biti delo delavcev samih, zato, proletarci vseh dežel, združite se! Zato mora biti vsak delavec član strokovne organizacije in član delavske kulturne organizacije, obenem pa se mora zavezati, da bo z vsemi silami deloval za »enotno politično razredno bojevno delavsko-kmečko stranko«.

Dekalisti okrog Enotnosti so 17. marca pozvali vse delavce na skupno proslavo 1. maja. Zapisali so, da je delavstvo Jugoslavije razbito in slabo organizirano. Zato ga nikjer ne upoštevajo kot resnega razrednega faktorja (to so imeli dekalisti vsekakor prav!). Zato mora proletariat Jugoslavije skleniti svoje vrste v enotno fronto in zato – na skupno proslavo 1. maja!

Pokrajinsko načelstvo SSJ je imelo sejo 1. aprila; tedaj so sklenili, naj vse pokrajinske organizacije pripravijo protestne shode proti ukinitvi stanovanjske zaščite, proti ukinitvi žalnih svečanosti v spomin dogodkov na Zaloški cesti in proti prepovedi, da bi praznovali 1. maj, kot je to nova vlada storila. Enotnosti pa so socialisti odgovorili 4. aprila: »Imajoč v vidu politični karakter vaše skupine, imajoč nadalje v vidu politični karakter prvomajske proslave, smatramo ... da se mora dati tej proslavi predvsem obeležje stremljenja po politični enotnosti razrednega proletariata.« Na to je Enotnost odgovorila 8. aprila, naj pošljejo socialisti do 13. aprila svoje delegate, da bodo ustanovili centralni prvomajski odbor. Toda SSJ je že 10. aprila izdala svoj prvomajski razglas; v njem je zahtevala zmago in uresničitev socialističnega programa itd. Kot že rečeno, je vlada prepovedala pra-

znovanje 1. maja, zato tudi niso ustanovili centralnega prvomajskega odbora.

Dne 8. maja je bila seja načelstva SLS v Ljubljani; na nji je Korošec dejal, da trdi sedanja vlada, da ima volilni mandat in da vsi radikali obžalujejo, ker SLS ni v sedanji vladi. Če bodo res volitve, bo šla SLS v volilni boj s svojim starim bojnim programom.

Konec maja je nastal prvi večji konflikt v SLS sami. Spor je v vodstvu SLS trajal pravzaprav že od leta 1925, ko si je Korošec obdržal ljubljanski mandat, ta pa je bil namenjen znanemu krščansko-socialističnemu ideologu in uredniku Slovenca Terseglavu. Spor se je še bolj zaostril na oblastnih volitvah; na njih naj bi po dogovoru kandidiral dr. Ivan Stanovnik v Ljubljani, za to ga je tudi določila ljubljanska organizacija SLS, vodstvo SLS pa je hotelo izpeljati kandidaturo znanega klerikalnega prvaka dr. Antona Breclja. Takrat se je dr. Stanovnik pokoril strankini disciplini. Toda 12. maja 1927 so objavile Zagrebške novosti Stanovnikovo izjavo, da se bije v sami SLS boj med levico in desnico. Stanovniku so zagrozili, da ga bodo izključili iz stranke, če ne odloži funkcije v stranki, zato se je ta res umaknil »vse dotlej, dokler bo na površju sedanje vodstvo z dr. Koroščem na čelu«. Krščanski socialisti želijo, da bi v SLS zopet zavladala demokracija in da izgine klerikalizem, ki je vtelešen v samovladi duhovščine. To je bil hud razkol, ki se ni dal nikoli več urediti.

Razkol v SLS je hotela izrabiti tudi SKS; njen Kmečki list je 18. maja zapisal o »napredni fronti«, to je o političnem sodelovanju neklerikalnih strank v Sloveniji, ki naj bi temeljila na jasnem in odkritem priznavanju slovenskega naroda »vobče in v tej državi še posebej«. Zastopati mora najdoslednejšo demokracijo, to je popolno suverenost naroda in sodelovanje vseh delavskih stanov v javni upravi na temelju popolne enakopravnosti in enakovrednosti. Priznati mora kmečko in delavsko ljudstvo kot jedro naroda in kot nosilca vsega narodnega materialnega in duševnega življenja.

Nobenega dvoma ni, da je avtor tega članka bivši nacionalni socialni demokrat dr. Lončar. Na seji načelstva SKS 20. maja v Ljubljani je bil navzoč tudi Radić. Sprejeli so resolucijo, da obstaja med SKS in HSS popolna soglasnost v propagandističnem in taktičnem pogledu glede gospodarskega in političnega položaja. Izrazili so tudi željo, naj bi se temu kmečkemu gibanju pridružil

tudi srbski narod, nadalje popolno zaupanje voditelju Stjepanu Radiću v zavesti, da je edino v neomajni slogi s hrvaškim kmečkim narodom mogoče olajšati težko gospodarsko, socialno in politično stanje slovenskega naroda. SLS je z nesolidno, neiskreno, demagoško in nesposobno politiko od združitve pa do zadnje sramotne politične pustolovščine hudo oškodovala ugled slovenskega naroda. Ob prihodnjih volitvah ima SKS svobodne roke, da v sporazumu s HSS ukrene vse potrebno, da se v Sloveniji zruši nadvlada reakcionarne SLS in s tem konča nesreča slovenskega naroda.

Konec maja so v Ljubljani zelo slovesno praznovali desetletnico »majniške deklaracije«. Posebno SLS se je trudila, da bi dokazala, kako odločilno je sodelovala pri ustanovitvi kraljevine SHS, kar ji je bilo seveda zelo težko verjeti! Jutro je 1. junija zapisalo, da je bilo deklaracijsko gibanje odsev misli in čustva slovenskega ljudstva, ki je klerikalne voditelje prisililo, da so krenili na to pot. Šele ko je postajalo čim dalje bolj jasno, da je Avstrija poražena in so voditelji SLS spoznali, da gre v tem primeru za njihove glave, so si v SLS vloge porazdelili. Eni so igrali na avstrijske (Šušteršič), drugi pa (Korošec, Jeglič) na jugoslovanske karte. Socialistična Delavska pravica je 1. junija zapisala: ».... O ne, naše delavstvo ni maralo habsburškega žezla in mu je bila majniška deklaracija takrat kakor danes habsburška deklaracija in sramotni dokument avstrijakanstva, lažnjivosti, bojazljivosti, dvoličnosti, tiranskega dunajskega dvorjanstva in hlapčevskega izdajstva naših, z dušo in telesom na avstrijski monarhiji in avstrijski katoliški reakciji visečih buržoaznih strank.«

Toda SKS pri ustvarjanju napredne fronte ali bloka ni šlo vse po sreči. Zato je njeno načelstvo 2. julija izjavilo, da obžaluje, ker se je njegovemu povabilu na ustanovitev neklerikalne fronte odzvala le SDS, ne pa NRS in nobena od delavskih strank. Zato se je SKS začela pogovarjati le s SDS in je pri tem zahtevala jasen slovenski program, kot ga je objavil Kmečki list (Lončar). Delegati SDS so odgovorili, da bi sporazum glede teh načelnih zahtev ne bil nemogoč, če »bi se dosegel sporazum glede razdelitev mandatov v Sloveniji«. Delegati SKS so to vzeli na znanje in so zato predložili za nosilca liste na Štajerskem Radića, ki pa naj bi po volitvah odstopil mandat namestniku. Nato naj bi bil prvi kandidat na Štajerskem liberalec, drugi kmetijec itd., tako da bi imela SDS pri enakem številu kandidatov kandidata več.

Na vprašanje, zakaj predlagajo Radića za nosilca liste, so kmetijci odgovorili, da je ta pač najmočnejša osebnost. Toda liberalci so se malo zmenili za to in so zahtevali svoje: na Štajerskem naj bo nosilec liste dr. Pivko, dva kandidata kmetijca, tretji in četrti pa iz vrst SDS. Če bi na Štajerskem izvolili pet poslancev, bi SKS dobila tudi drugega poslanca. Za Kranjsko je Žerjav predlagal samega sebe za nosilca liste, medtem ko bi se prva kandidata SKS vezala na okraja Krško in Novo mesto, tretji pa bi bil iz vrst SDS. Kandidatur v Ljubljani se niso dotaknili.

Tako tudi tod ni prišlo do »napredne fronte« in delegati SKS so izjavili, da SDS ni bila pripravljena »korigirati niti svojih načel niti svoje dosedanje taktike, katera se je izkazala za slovenski narod pogubna«.

l) Parlamentarne volitve 1927

Kmetijci so se hitro pobrigali za volitve, kajti kralj je res 15. junija razpustil parlament in ukazal volitve za 11. septembra. Slovenijo je zopet zajel volilni boj. Takoj so nastopili klerikalci in Slovenec se je vprašal, kaj naj prinesejo volitve! Dejal je, naj v skupščino pridejo ljudje, ki bodo imeli več veselja in sposobnosti za konstruktivno delo, iz skupščine pa naj odstranijo vse korupcionaše. Program SLS je, naj se ustvari močan in zdrav državni program, ki bo ustrezal glavnim potrebam narodov, pokrajin in krajev. V zunanji politiki je treba ohraniti mirno kri; zunanja politika mora biti miroljubna, kajti obkoljeni smo od sosedov, ki nas neprestano izzivajo. Gospodarski program: čim manjša davčna bremena, kmet naj dobi poceni kredit, delavec in obrtnik naj dobita delo in kruh, industrija naj dobi surovine itd. Na zboru zaupnikov SLS v Ljubljani konec junija so Korošca znova postavili za ljubljanskega kandidata. Ob tej priliki je Slovenec zapisal, da zahteva prestiž prestolnice Slovenije, da je »naš voditelj (?!) predvsem v prvi vrsti tudi zastopnik Ljubljane. Ljubljana mora dati državnemu zakonodajnemu telesu najboljšega moža in najmočnejšega državnika, ki jih ima naš narod.«

Res je Korošec na zboru zaupnikov 3. julija v Ljubljani že govoril v »jugoslovanskem merilu«, kot ga doslej še ni bilo slišati. Dejal je, da je skrb SLS posvečena vsej državi, kajti SLS pojmuje »državo kot živ organizem, katerega člani morajo skupno in vzajemno doživljati vso srečo in nesrečo celote kot posamezni-

kov... Nam ni vseeno, kakšna je usoda črnogorskega kmeta, srbskega delavca ali hrvaškega obrtnika. SLS raste in živi na slovenski zemlji, a njeno življenje je tesno zvezano s celim državnim organizmom.« SLS je za mir, ne more pa prenašati raznarodovanja naših bratov v Italiji. Sedanja italijanska politika neprestano ogroža mir na Balkanu, vendar »se obvladujemo zaradi ljubega miru«. Sedaj je država brez jasne gospodarske orientacije. Treba je rešiti gospodarsko krizo in gospodarsko vprašanje prepustiti po ustavi predvidenemu gospodarskemu svetu. Na gospodarskem področju še nismo prišli prek dilentatizma. Neprestano se tudi hvalimo, da smo kmečka država, a še ni rešeno vprašanje agrarne reforme, melioracije zemlje itd. SLS je stranka slovenskega naroda. Ako nam danes slovenski apostati kličejo, da smo zatajili svoj slovenski program, potem jim smelo odgovarjamo: vi ste sicer zaigrali pravico govoriti o slovenstvu, a mi se še naprej priznavamo k celotnemu slovenskemu programu. SLS je za čim večjo samoupravno samostojnost slovenskega naroda, ki jo dopušča »ustavno zajamčeno in od nas vedno priznano državno edinstvo«. (Torej ne več revizija ustave!) Taktika SLS v prihodnjem parlamentu bo, da bo skušala zastopati koristi države in Slovenije ne samo iz opozicije, ampak tudi z drugimi državnotvornimi strankami z vladnim krmilom v rokah. Ko smo bili šest tednov v vladi, smo našli pri radikalih iste resne poglede na našo državno politiko in veliko razumevanje za naše slovenske razmere, tako da je naša želja, da ustvarimo v prihodnjem parlamentu z radikalno stranko še prisrčnejše zveze, kot so bile do sedaj.

Tako sta 11. julija Vukičević in Korošec sklenila blejsko pogodbo. Besedilo nam ni znano, ni pa ga težko uganiti iz vsega tega, kar je povedal Korošec v Ljubljani in kar je – kljub kratkotrajni jezi, ker so ga prelisičili – govoril že ves čas, odkar je začel hvaliti kralja. Usoda SLS in s tem po njenem mnenju tudi usoda slovenskega naroda naj bi se začela vezati z velikosrbsko buržoazijo!

Skoraj upravičeno je liberalna Domovina zapisala, da so klerikalci zavrgli vse, za kar so se leta in leta borili in kar so uporabljali kot najučinkovitejša gesla proti samostojnim demokratom. Tako se je danes SLS prelevila zaradi strankarske moči iz avtonomistične v centralistično stranko in se je prijateljsko zvezala

s tisto stranko, ki jo je včasih označevala za vir korupcije, nasilja in krivic.

Pa tudi kmetijcem se je zgodila nesreča in stranka se je delno razcepila. Kmečki list je 27. julija sporočil, da se Jakob Kušar (doslej ugleden kmetijec) vozi okrog v avtomobilu s tajnikom SDS in nagovarja pristaše SKS za skupni nastop z Žerjavom. Zato je vodstvo SKS izključilo Kušarja, Ureka in Roškarja. Ti so 11. avgusta začeli izdajati Kmetski glasnik, kjer so v uvodniku zapisali, da je bila politična neodvisnost stranke sramotno potlačena in izdana ter izročena na milost in nemilost prevrtljivi radićevščini. Stranka je postala zatočišče političnih izgnancev in ubežnikov. Iz generalnih štabov raznih strank so določene ljudi namestili ali so se vrinili kar sami v vodstvo. (To so imeli ti kmetijski disidenti kar prav!) Ko je vodstvo SKS zopet diktiralo svojo kandidatno listo, se je uprla večina ustanovnih članov Samostojne kmečke stranke in sklenila, da bodo nastopili z lastno listo ali pa šli na liberalno.

Na volilnem zborovanju konec julija v Kranju je Korošec dejal, da je moč SLS v idejah (»privlačnost in svetlost naših idej in naše preteklosti«). Dalje je dejal, da je SLS širokosrčna in da ponuja na večer pred vstopom v vlado vsem slovenskim strankam božje premirje (treuga dei), da se »ne bomo, kadar koli bo od nas kdo na vladi, drug drugega preganjali, ampak podpirali vse stanove našega slovenskega naroda in vse poštenjake, naj si bodo katere koli stranke«. V interesu miru je, da se »v tem trenutku tesno privijemo ob kralja in svojo skupno domovino in da tudi navidezno ne damo povoda svojim neprijateljem, da bi mogli računati na kakršno koli našo razdvojenost ali neslogo«. Da gre SLS v vlado, narekujejo notranjepolitični vzroki, ker hoče kot vladna stranka pomagati slovenskemu narodu in vsej državi.

Te Koroščeve besede so začeli spremljati tudi neštevilni »katoliški dnevi«, ki jih je organizirala kot verske manifestacije klerikalna duhovščina. Poudarjali so katoliško skupnost, popularizirali ideje Cirila in Metoda in zahtevali, da morajo nastopati katoličani v vseh političnih in socialnih zahtevah skupno in enodušno.

Dr. Žerjav je 2. julija poročal, zakaj je propadla napredna fronta s kmetijci; zato so sklenili nastopiti na volitvah samostojno. Lista se je sicer ponekod imenovala Združena slovenska gospodarska lista, to pa zaradi nekaterih disidentov iz SKS, o katerih smo govorili.

Korošec je imel 14. avgusta velik shod v Rajhenburgu, 28. avgusta v Ljutomeru, teden poprej pa v Ptuju. Bilo mu ni težko govoriti, kajti povsod se je že hvalil, da je SLS državna stranka, pri tem delil obljube pa tudi grožnje na levo in desno.

Teže je bilo seveda liberalcem, vendar je tudi njim pomagal razkol v SLS sami, sicer ne bi bili prišli do silno dragocenega ljubljanskega mandata. Zanimiv je volilni razglas, ki ga je izdala SDS 1. septembra. V njem je bilo rečeno, da je SDS premaknila rešitev agrarnega vprašanja z mrtve točke in da brez nje tudi ne bi bilo socialne zakonodaje. Dalje je SDS stalno naglašala, naj preneha plemenski in verski boj (?!), ves čas pa je zagovarjala politiko jugoslovanske narodne in državne enotnosti. Ta enotnost pa zahteva enakost in enakopravnost vseh delov in vseh krajev države itd. Davidović je 7. septembra pozval vse svoje pristaše v Sloveniji, naj volijo liberalno listo.

Kako so se pripravljale na volitve delavske stranke? Reči moramo, da so bile zelo aktivne, njih delo pa je bilo včasih silno zapleteno. Čeprav se JSDS (Bernot) ni udeležila oblastnih volitev skupaj z drugimi delavskimi strankami, je na svojem 18. kongresu 5. in 6. junija 1927 ponovno razmišljala o skupnem nastopu vseh delavskih strank. Združevanje za volitve pa so sprožili socialisti v Delavski politiki 18. junija; tu so zapisali, da si mora delavski razred izbojevati svobodo, zato pa je potrebna »enotna proletarska fronta«. Konec junija so sestavili z zedinjaši »združeni volilni odbor«, ki je povabil na skupni nastop dekaliste (Enotnost) in bernotovce s pripombo, da je vodstvo bernotovcev verjetno uvidelo, da je napačno ravnalo pri zadnjih volitvah v oblastno skupščino.

Kako so tekla pogajanja, za katera so dali pobudo socialisti? Najprej o pogovorih s socialisti in bernotovci JSDS. Bernotovci so razpravljali o volitvah na sestanku 3. julija v Celju. S sestanka so pisali socialistom, da so za skupen nastop vseh delavskih strank, zato naj bi sklicali skupno konferenco, na kateri se bo postavila kandidatna lista. Zato so socialisti določili datum konference za 9. julija v Mariboru, nanjo pa bernotovci niso hoteli priti. Izgovarjali so se, da so dobili pismo prepozno, vendar pa so tudi zvedeli od strani, da to ni bila nobena konferenca, temveč samo nekakšen volilni pogovor. Poleg tega so tudi zvedeli, da vlada pri nekaterih socialističnih voditeljih precejšnja samovolja, ki skuša onemogočiti skupni nastop. So pa pripravljeni priti v

Celje 17. julija in se tam pogovoriti. Na to pismo socialisti niso odgovorili, poslali pa so bernotovcem sklepe konference z dne 9. julija, iz katerih je bilo razvidno, da so se tedaj pogovarjali socialisti in neka na novo nastala frakcija v JSDS in da bo naslednji sestanek 14. julija v Mariboru, kamor je povabljena celotna JSDS. Toda bernotovci so se medtem že začeli pogovarjati z dekalisti (Enakost), ki so oživili Delavsko-kmečki republikanski blok (DKRB) in povabili v koalicijo vse delavske stranke. Bernot jim je odgovoril 13. julija, da mu je njihovo izhodišče zelo simpatično in bi bilo mogoče doseči z malenkostnimi popravki popolno soglasje.

Kako so potekali pogovori socialistov z dekalisti? Na omenjeno pismo socialistov so dekalisti odgovorili, da so pripravljeni pogajati se, toda le s pooblaščenci stranke, ne pa z nekim nepoznanim volilnim odborom. Dekalisti so poslali socialistom program DKRB in dodali še »specifično slovensko platformo«; na oboje morajo pristati vse slovenske delavske stranke, sicer ne bodo dosegle enotne fronte. Te slovenske posebnosti so bile: 1. boj proti monarhizmu in za republiko, ker je v delovanju nekaterih članov iz vodstva SSJ »mnogo primerov očitnega nastopa za monarhizem« (eden je član častnega predsedstva za postavitev spomenika kralja Petra, drugi je v ljubljanski oblastni skupščini glasoval za vdanostno brzojavko kralju); 2. SSJ se mora izreči proti centralizmu in za samoodločbo narodov ter ustaviti v Delavski politiki napade na Sovjetsko zvezo; 3. SSJ se mora izreči za blok delavcev in kmetov, podpirati enotno strokovno gibanje in »pristati na skupne akcije vsega delavstva, ne samo pri volitvah, temveč v vsakodnevnih borbah«. Če socialisti sprejmejo te zahteve, naj odgovorijo do 9. julija.

Socialisti so odgovorili 8. julija, da se ne spuščajo v razpravljanja o osnovah DKRB, ker pri morebitnem skupnem nastopu ne mislijo »niti najmanj spreminjati svojega programa«, tega tudi ne zahtevajo seveda od drugih. SSJ ne misli na volitvah nastopiti skupaj z meščanskimi strankami, kot to namerava DKRB. Kolikor pa je pismo vsebovalo žaljivke, na te socialisti nočejo odgovarjati. Očitno je torej socialistično vodstvo, pokrajinski odbor SSJ, odklonilo nastop z dekalisti, vendar so se ti obrnili še na oba oblastna odbora SSJ in ju povabili na skupen nastop.

Tako so imeli 17. julija v Celju konferenco. Te so se udeležili predstavniki vseh treh slovenskih delavskih strank. Konferenca

je potekala zelo čudno. Vsaka od strank je imela najprej sama konferenco, ob desetih pa se je začela skupna konferenca; na nji je ing. Guštinčič razložil program DKRB. Toda po poročilu Enotnosti je prinesla SSJ s seboj »neverjetno rovtarstvo, psovke in laži« in voditelji SSJ so se ogibali vsake načelne razprave. Petejan je povedal, da so socialisti na predhodnem sestanku sklenili, da so sicer za skupni nastop, toda vsak s svojimi parolami, osnov DKRB pa SSJ ne sprejme. Po hudih debatah so se na tej dopoldanski konferenci bernotovci in dekalisti le sporazumeli, in sicer na podlagi osnov DKRB. Nosilec te kandidatne liste naj bi bil na Štajerskem socialni demokrat (frakcija) Möderndorfer, na Kranjskem in v Ljubljani pa dekalisti. Torej je lepo kazalo, če ne bi bilo socialistov. Tako tudi popoldanska konferenca ni prinesla uspehov in Enotnost je zapisala, da so delegati SSJ dokazali, da je »po vseh njihovih demagoških besedah ter po njihovem neproletarskem obnašanju in vpitju jasno, da so prišli samo razbijat proletariat, a ne združevat«. Več kot jasno je seveda, da so jim tudi socialisti vračali milo za drago!

Kljub temu so imeli delegati vseh teh strank 24. julija v Mariboru novo konferenco. Tu je ing. Guštinčič dejal: »Če se že ne more skleniti enotnega nastopa za vso državo, ga vsaj za Slovenijo.« V Celju so JSDS in dekalisti dosegli sporazum, SSJ pa so stavili še vrsto »specifičnih« pogojev, naj nastopi proti tistim svojim članom, ki sedijo v predsedstvih monarhističnih organizacij in so člani takih organizacij ter jih podpirajo z občinskim denarjem; nastopi naj proti tistim svojim članom, ki sodelujejo s policijo proti levo orientiranemu delavstvu itd. Dalje je Guštinčič dejal, da je centralizem, ki ga zagovarja SSJ, velika nesreča za delavski razred. Slovenci smo svoj narod in tega si ne damo vzeti; hočemo državo po zgledu Sovjetske zveze. Zato naj se SSJ danes končno izjavi: ali se hoče pogajati za vso Slovenijo ali pristane na osnovo, ki so jo sprejeli dekalisti in bernotovci in še »slovenske specifičnosti«. Nato je odgovoril Petejan: »Grehov, ki nam jih očitate, stranka ne prizna, ker če bi stranka napake priznala, bi si dala sama klofute in v javnosti potrdila, da je res, kar nam vsiljujete. Smo za samoodločbo narodov, pa kaj ima delavstvo od tega, če se prekljamo, ali smo narod ali pleme.«

Tako je o tej mariborski konferenci poročal Naprej, Delavska politika pa je zapisala, da je ta konferenca potekala na podlagi sklepa seje mariborske oblastne organizacije SSJ z mariborskimi

dekalisti in bernotovci, ki so jih zastopali Eržen, Petejan, Guštinčič in Klemenčič. Na tej predhodni konferenci 21. julija so sklenili, da nastopijo SSJ za mariborsko oblast, dekalisti in Naprejeva skupina na volitvah enotno, da vsaka od skupin obdrži svoj program, volilna gesla naj bodo parole DKRB z dodatkom »za enotno strokovno gibanje v Jugoslaviji in tiste, ki jih je sprejela oblastna organizacija SSJ za mariborsko oblast«. Toda Guštinčič je izjavil, da je na podlagi teh sklepov nastop nemogoč; to je za njim poudaril za Naprej tudi Klemenčič. Tako so se pogajanja 24. julija razbila. Po čigavi krivdi? Guštinčič je menil, da ima prav, vendar bi se mogla upravičenost zlasti njegovih »slovenskih specifičnosti« le precej oporekati, socialisti pa so se čutili močne in so res dobili pri volitvah enega poslanca kot edinega socialističnega poslanca v Jugoslaviji (Petejan).

Dne 24. julija je bila tudi konferenca zaupnikov SSJ ljubljanske oblasti. Pozvala je drugi dve delavski stranki, naj se izjavita v 48 urah, ali sta za enotno listo na podlagi parol Združene delavske liste za oblastne volitve. Toda odgovora ni bilo.

Zaradi boljšega razumevanja vsega tega si nekoliko oglejmo, kaj je ing. Guštinčič govoril 7. avgusta v Tržiču. Dejal je, da je dekalistična (komunistična) teza: kapitalizem se po tej vojni ne bo nikdar več postavil tako trdno na noge, kot se je pred vojno (?!). To se je sicer zgodilo, a kljub temu razpada in bo toliko časa, dokler mu delavci in kmetje ne bodo odbili zadnje ure. Na tej sloni vsa njihova razredna politika. Socialisti pa trdijo, da se kapitalizem hitro razvija in popravlja, da je v nekaterih državah že zavzel vse prejšnje pozicije in se dvignil na predvojno trdnost, se je torej že konsolidiral ali pa je tej konsolidaciji blizu. To sta, je poudarjal dve popolnoma nasprotni trditvi, zato je jasno, da tudi dve popolnoma različni politiki. Če trdim, da kapitalizem razpada, ga ne bom podpiral, mu ne bom pomagal na noge, temveč se bom odločno boril proti njemu. Če pa trdim, da se je kapitalizem zopet konsolidiral, »potem bom zlezel pod klop in bom skušal sodelovati s kapitalistično buržoazijo in si od nje izprositi kakšno drobtinico«. Mi hočemo enotno fronto kmetov in delavcev za razredni boj, socialistični voditelji pa hočejo enotno fronto proletariata za lažje sporazumevanje in sodelovanje z buržoazijo. Vsekakor so te trditve zanimive, niso pa popolnoma točne in logične.

Za volitve 11. septembra 1927 so v Sloveniji postavili naslednje liste: na Štajerskem SLS, HSS, SDS, Nemci, NRS, SSJ, DKRB in lista Zagorski; na Kranjskem: SKS, SLS, SDS, SSJ in DKRB, v Ljubljani pa SLS, SDS, SSJ in DKRB. Rezultati: od 270 464 vpisanih volilcev jih je volilo 177 256 (65,5 %); od 26 poslancev je dobila SLS 20 poslancev (106 247 glasov – 59,9 %), Radić nobenega poslanca (4576 glasov – 2,5 %), SDS 4 poslance (47 460 glasov – 15,5 %), SKS 1 poslanca (9900 glasov – 6 %), SSJ 1 poslanca (8886 glasov – 5 %), DKRB nobenega poslanca (9102 glasova – 5,2 %). Vsi drugi niso dobili mandata (11 084 glasov – 6,5 %).

Še vedno je bila po volitvah v Jugoslaviji najmočnejša stranka NRS, saj je dobila 112 poslancev, HSS 61, JDS 59 in SDS 22 poslancev.

Slovenec je takoj zapisal o velikem zmagoslavju po deželi, silno ogorčen pa je bil na Ljubljano, kjer naj bi bil »Kramerjev uspeh prigoljufan in še čisto negotov«. V Ljubljani je namreč Korošec dobil 4581 glasov, Kramer pa 4604. Šlo je torej za las in Slovenec je 16. septembra zapisal, da na volitvah ni govorila »Ljubljana, ampak je v njenem imenu govorila klika, ki je po demagogiji in nemoralnih kombinacijah dobila tistih 23 glasov«.

Vukičević je že 21. septembra sprejel v vlado dr. Gosarja kot ministra za socialno politiko in poslanci SLS so vstopili v radikalni poslanski klub. Vse slovenske stranke pa so se takoj začele vneto pripravljati na nove volitve, v ljubljanski občinski svet. Tako je SLS 25. septembra postavila svoj komunalni program, a obenem močno udarila po liberalcih, ki so pogazili avtonomijo mestne občine ljubljanske. SLS je zahtevala, naj zavladata na magistratu že enkrat red in poštenje, primerna varčnost, urediti je treba elektriko, vodovod, regulacijo Ljubljanice itd. SLS je ponudila tudi volilno zvezo socialistom, a ti so to odklonili. Poskušali so manever kot leta 1922! Svoje so povedali tudi liberalci in njihov kandidat dr. Dinko Puc je zlasti poudarjal združitev vseh naprednih sil v enotno fronto in pri tem menil: »Glavno politično načelo klerikalcev pred vojno, med vojno in po vojni je bilo, napraviti iz Ljubljane mestece, prepreženo s cerkvami in samostani... njegovo kulturo pa dati pod kuratelo Zgodnje Danice, Rimskega katolika, Bogoljuba ter Klaverjeve in Mohorjeve družbe.« Obljubil je, da bo SDS gospodarila na magistratu »dobro in pošteno«. Skupaj so šli na volitve socialisti in Zedinjaši, ki so

agitirali za »rdečo Ljubljano«, približno isto so govorili tudi dekalisti (DKRB).

Volitve 2. oktobra so potekale takole: od 14 546 vpisanih volivcev je volilo 10 432. SLS (Gosar) je dobila 3864 glasov ali 10 odbornikov, SSJ (Likar) 537 glasov ali 2 odbornika, SDS (Puc) 4879 glasov (za 1000 glasov več kot klerikalci!) ali 23 odbornikov, NRS (Ravnihar) 513 glasov ali 2 odbornika, DKRB (Lemež) 392 glasov ali 2 odbornika in Neodvisna gospodarska lista (dr. Gregorič) 247 glasov ali 1 odbornika.

Koroščeva priključitev radikalom je povzročila živahno politično dejavnost in zbliževanje doslej med seboj razcepljenih demokratov in združevanje do smrti sprtih pristašev Pribičevića in Radića. Na obzorju sta se torej pojavila dva doslej nepoznana bloka: radikali in klerikalci ter demokrati in radićevci. Že 3. oktobra sta na skupnem sestanku pooblastila Radić in Pribičević Davidovića, naj v skupščini nastopa v imenu njunih parlamentarnih klubov, 9. oktobra sta Pribičević in Radić sklenila taktično pogodbo, da HSS ne bo šla v nobeno kombinacijo brez SDS in obratno, 10. novembra pa so iz obeh strank ustanovili Kmečko-demokratsko koalicijo (KDK) kot »prvi veliki korak k združevanju demokracije«. KDK bo lahko stopila samo v tako vlado, ki bi »pomenila spremembo današnjega političnega sistema v duhu demokracije, parlamentarizma in enakopravnosti«. Kako je to Radićevo prelevitev pojasnjeval svojim bralcem Pucljev Kmečki list. 2. novembra je zapisal: če se že Radić zveže s Pribičevićem, to še ne pomeni, da je izdal in prodal svoj program, temveč je le izbral sredstvo za uresničenje in dosego svojega programa. Kakor hitro pa bi se razmere spremenile, se bodo morala spremeniti tudi bojna sredstva. Toda v odbor KDK sta prišla tudi Žerjav in Pucelj in Kmečki list je zapisal, da sta Radić in Pribičević sklenila koalicijo, da se vzpostavi v naši državi demokracija in da zavlada pravi parlamentarizem. Ko bo ta cilj dosežen, bo koalicija sama po sebi odpadla. Malo nerodno je le bilo pojasnjevati natančno iste »taktične« poteze, kot jih je moral Korošec leto dni poprej.

m) Krvavi obračun v skupščini

Takoj prvo zasedanje novo izvoljene skupščine 25. oktobra 1927 pa je lepo dokazalo, da bo v nji še silno vroče. Že takoj ko so izvolili začasnega starostnega predsednika Selića, je začel

Radić divje kričati: »Nema se stida ni od čega! Pasarić je stariji od vas za 8 meseci!« Med verifikacijsko debato se je oglasil 18. oktobra staroradikalni opozicionalec Nastas Petrović, češ da je hotel Vukičević med volilnim bojem dobiti pač tako skupščino, kakršno potrebuje. Zato so volitve izvedli v nasilju, kakršnega še ni bilo. Tudi Radić je nastopil in dejal, da je Vukičević govoril med volilnim bojem, da ga nihče ne more vreči, pa četudi bi Radić dobil 300 mandatov. Toda uničiti radićevce bi pomenilo uničiti hrvaški narod, to pa, da so zmagali v Dalmaciji radikali, pomeni afirmacijo italijanstva v tej izrazito hrvaški pokrajini. Opozicija je bila vedno hujša, dokler ni 29. oktobra sprožila velike debate o obtožnici proti Vukičeviću kot notranjemu ministru. Toda ko so 4. novembra glasovali za prehod na dnevni red, ki naj bi vrglo Vukičevića in njegovo vlado, je tajno glasovanje potekalo takole: od 259 poslancev je glasovalo za prehod 168, proti 84, praznih listkov je bilo 11, eden pa je zahteval, naj Vukičevića obtožijo. Opozicija je tako spoznala, da je številčno razmeroma šibka, a ni mirovala in 23. novembra je zahtevala pojasnila o politiki zunanjega ministra. Ta res ni vedel povedati dosti in Pribičević je upravičeno dejal, da so vse to samo fraze ter moreš več izvedeti iz govorov francoskega ali čehoslovaškega zunanjega ministra. Pravilno je Pribičević dejal, da je jugoslovanska politika tako servilna do Italije, kot ni bila srbska nikoli do Avstro-Ogrske. Radić je dokazoval, da te ničvredne vlade ne bo moč vreči čez noč, »ne bo pa preživela prihodnjega septembra«. (Tu se Radić res ni zmotil, toda preživel ga ni tudi on!) O vladi je še dejal, da se je »začela valjati v lastnem blatu, to pa najbolj smrdi«. Če bi izbruhnila vojna z Italijo, bi jo gonili, kot jo ni doslej še nihče; naša prihodnost pa je v prijateljstvu z Nemčijo in Rusijo. Nato je Radić naštel šest temeljnih programatičnih točk HSS oz. KDK: Hrvati so vedno imeli in tudi danes imajo svojo državo; Hrvati in Srbi so en narod in se morajo že zato sporazumeti, zlasti pa tam, kjer živijo skupaj; Srbija, Bolgarija in Črna gora so naše narodne države; Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari so dejansko en narod, posebno pa so istovetni njihovi gospodarski in kulturni interesi, zato morajo voditi eno politiko; brez politične svobode najkulturnejših Slovanov, Poljakov in Čehov, si ni mogoče niti zamisliti prave osvoboditve južnih Slovanov. Slovanstvo na svetu je vredno največ v Rusiji in zaradi Rusije.

Dr. Trumbić je dejal, da Hrvati nimajo oblasti in zato ne morejo vplivati na zunanjo politiko. Tudi je trdil, da je govoril zunanji minister le na splošno. Pogodba z Italijo nas je mnogo stala, Reko in še nettunske konvencije. Zunanji minister naj pojasni, kako gleda Francija na tiransko pogodbo in ali bodo prišle pred skupščino nettunske konvencije, ki so pri nas povzročile toliko prahu. Ali ne zahteva od nas Francija, da jih ratificiramo? Petejan je dejal, da odločno odklanja politiko tajne diplomacije in da socialisti niso za mir na bajonetih, temveč za sporazum z vsemi narodi. Zato bi se morala naša zunanja politika boriti v prvi vrsti za razorožitev. Minister ni niti z eno besedo omenil Sovjetske zveze.

Zunanji minister Marinković je odgovarjal, da pravkar sklenjena pogodba s Francijo nima nobenih pogojev in nobenih koncesij, pa četudi »bi te bile, bi ne prišle v tekst pogodbe«. Dejal je, da se trudi, da bi bili odnosi z Italijo dobri, priznal je tudi, da režim v stari Srbiji (Makedoniji) ni najboljši, a je še vseeno boljši od drugih režimov na Balkanu. Ni pa treba razglašati za nesrečo vsake koncesije, ki jo dajemo tistim, s katerimi hočemo živeti v prijateljstvu (medklic: preludij za nettunske konvencije!).

Dne 25. novembra se je začela debata o resoluciji o Glavnjači, ki jo je tudi predložila opozicija. Toda notranji minister ni hotel sprejeti nujnosti te resolucije.

Za novo leto je napisal Korošec uvodnik za Slovenca, v katerem je dejal, da se vlada veliko trudi, da bi razbila KDK, tako da bi pridobila Radića za vstop v vlado. Toda Radić se ne da in stavlja take pogoje, ki jih radikali ne morejo sprejeti. 23. januarja 1928 je bila velika skupščina KDK v Zagrebu; tu je Pribičević s številkami razbil legendo o solunski (kajmakčalanski) fronti. Dejal je, da je bilo na solunski fronti 28.000 jugoslovanskih prostovoljcev, torej isto število kot srbske vojske. »Ko se torej govori v Beogradu o Kajmakčalanu, je treba vedeti, da je ta Kajmakčalan prav tako naš kot njihov.« Jasno je, da je s tem dregnil v najhujše sršenovo gnezdo v Beogradu! Povedal pa je resnico, samo dosti prepozno.

Vukičević je 7. februarja odstopil z vlado in tudi Radića so poklicali na dvor. Ko se je vračal, je dejal časnikarjem, da je dobil mandat za sestavo vlade, a vendar – čeprav je imel za seboj večino – vlade ni mogel sestaviti. Radićevi pogoji so bili: da gre v vlado KDK kot celota – zase je zahteval finančno ministr-

stvo – in da mora biti novi predsednik skupščine iz vrst KDK. Tako je Radić 20. februarja vrnil kralju mandat; pri povratku je omenil časnikarjem, da je rekel kralju: »Mora se poiskati primerna osebnost izven parlamenta, da bi sestavila vlado. Ta osebnost mora biti absolutno in ne samo formalno izven strank.« Dalje je Radić dejal, da je kralj na to odgovoril, da ne more pristati na tak predlog, kajti on je vojsko držal in jo drži daleč stran od dnevne politike. Uvidel pa je kralj, da se koncentracija razbija na osebnih vprašanjih in priznal, da bi le koncentracija mogla rešiti sedanje naloge. Še isti večer je Radić izjavil časnikarjem, da je prepričan, da je »najbolj zdravi del naroda in naše države in da je najzdravejši del naše inteligence v naših višjih oficirjih (?!). Nastopajo momenti, da moramo naprositi našega vrhovnega komandanta in mu predlagati, da izbere glavo za parlamentarno vlado med njegovi izkušenimi oficirji.«

Toda s tem za zdaj še ni bilo ničesar in Vukičević je 23. februarja sestavil svojo drugo vlado iz radikalov, demokratov in muslimanov, Korošec pa je v njej postal notranji minister.

V skupščini se je prožila zelo ostra proračunska debata. Posebno jedek je bil Radić 17. marca, saj je med drugim dejal: »Ali ima še pomen, da smo tukaj, ali ima še smisel, da tod trošimo narodno zaupanje in si kvarimo zdravje, namesto da bi delali med narodom za odpor, ki mora privesti do uspehov.« To je bila huda grožnja! Že naslednjega dne je govoril Radić na velikem zborovanju KDK v Ljubljani na Taboru; tu je dejal, da znajo klerikalci preganjati hujše kot zver, da plačuje Slovenija največ davkov. (»Vi ste preveč pošteni in plačate vse, kar zahtevajo. To je sicer lepa čednost, toda danes je to velika neumnost.«) Dalje je dejal, da ni v vladi nobenega pametnega in poštenega človeka in da vlada hegemonija najhujše vrste. Glede nettunskih konvencij je menil, da Mussolini ne bo diktiral KDK, ali bo glasovala za konvencije ali ne. Dalje, da KDK ne bo šla v nobenem primeru v Vukičevićevo vlado, midva »s prijateljem Pribičevićem se nikakor na razideva in se nočeva raziti zato, ker naju veže veliko moralno delo. Mi moramo rešiti državo, a še posebej Slovenijo. Ako sva midva s Pribičevićem složna, potem ste tudi Slovenci lahko sigurni«. Na mitingu je govoril tudi Pribičević in dejal, da sta se pobotala z Radićem zato, ker je to zahtevala potreba našega naroda. Korošec je zagrešil zgodovinski zločin, ko je v usodnem času postal cincarski sluga. SLS je, namesto da bi

nas podpirala, prodala narodne koristi za majhno provizijo, da sme preganjati svoje nasprotnike v Sloveniji. Tudi Pucelj je dokazoval, da bi se brez Koroščeve pomoči ne mogel držati današnji sistem v Beogradu niti en dan.

V Beogradu pa je še vedno tekla proračunska debata in 23. marca se je oglasil spet Radić ter dejal, da je vlada mrhovina, katere smrad je okužil vso deželo. Nastas Petrović pa je ugotovil, da se čudi, kako se mora vlada še obdržati, ko nima več parlamentarne večine. Ko je bilo 26. marca končno glasovanje o proračunu, je od 204 navzočih poslancev glasovalo za 193, proti 11, 114 pa je bilo odsotnih. Toda 28. marca je protestiral dr. Maček, da so rezultati ponarejeni in je glasovalo za proračun le 132 poslancev, predsedstvo pa protesta ni hotelo sprejeti.

Radić se je oglasil zopet 2. aprila in napadel nepravilnosti vlade in zlorabe žandarmerije. Zagrozil je, da bodo vlado vrgli, če že ne v parlamentu, pa med narodom. Radić in Pribičević sta 4. aprila vložila resolucijo, zakaj se predsednik vlade ne udeležuje vladnih sej. Začela se je silno ostra debata, v nji je Radić dejal, da je predsednik vlade »jedan običan policajac«, da vlada nad parlamentom tajna policija, za katero skrbi predsednik vlade, da je zadovoljna, na narod in parlament pa se požvižga. Korošec je s svojim potovanjem po Makedoniji napravil več škode kot vsi komiti, oba, Korošec in Vukičević, sta kriva – tako se govori –, da bomo izgubili Makedonijo. Vukičević ni genij ni niti pameten človek, tudi ni idiot, pač pa lokav in nabrit. Sedajle ga ni v parlamentu, toda bomo že naredili, da bo odletel že na vratih »kako nikad ni jedna bitanga nije odletela«. In nato se je Radić vprašal: »Šta vredi što imamo ministra, koji nije ni za svinjara a kamo li za ministra?« To je bilo predsedniku skupščine le preveč in je prekinil sejo. No, Radića so za te vsekakor neparlamentarne izraze kaznovali s tem, da so ga izključili od desetih skupščinskih sej.

23. maja je pooblastil ministrski svet zunanjega ministra Marinkovića, naj predloži parlamentu nettunske konvencije. SLS je bila za ratifikacijo, čeprav jo je zahtevala Italija kot osnovni pogoj za obnovitev prijateljske pogodbe med Jugoslavijo in Italijo. Po državi so se začele velike demonstracije proti ratifikaciji, posebno pa v Beogradu, Zagrebu, Dalmaciji in Ljubljani. Jutro je konec maja zapisalo: »Nečuvena je servilnost, ki jo v sedanjih težkih dneh uganja SLS, ki s tako vnemo brani nettunske kon-

vencije kot gospodarski in politični dobiček za Jugoslavijo. Silno mučno je treznejšim pristašem SLS tudi pri srcu, ko gledajo, kako Korošec kot notranji minister v krvi duši nacionalni ponos našega naroda, osobito mladine.«

Posebno hude so bile te demonstracije v Beogradu, saj je v njih policija ubila dva študenta. Pribičević je 29. maja vprašal v skupščini v imenu KDK vlado, katera nujnost zahteva postavitev konvencije na dnevni red skupščine. Vsa država je silno razburjena in v parlamentu nista navzoča niti zunanji minister niti predsednik vlade. Ali sta se odločila, da bosta postala »krvnika svojega naroda«, zlasti mladine, ki te dni manifestira? Nettunske konvencije prihajajo pred naš parlament kot diktat italijanske vlade, še več, kot ultimat, in to celo na željo francoske in angleške vlade. Toda KDK ne bo pristala na ratifikacijo teh konvencij in uporabila bo »vsa sredstva, da se ratifikacija prepreči«. Dalje je Pribičević povedal, da je bilo pred študentskim domom v Beogradu ranjenih 29 študentov (večinoma Dalmatincev in Črnogorcev) in poudaril, da je Korošec, ki je pred nekaj leti še grozil, da bodo njegovi konji pili Tibero, postal sedaj inkvizitor naše mladine.

To so bili hudi in za Korošca res nerodni očitki, le to je bilo slabo, da je prišel z njimi na dan »oče Orjune«. Naslednjega dne se je oglasila k debati tudi čudna oseba, Puniša Račić, ki je dejal, da radikali niso nikdar česa dali Italiji na škodo naše zemlje ali svobode našega naroda. (To ni bilo čisto res. Vemo, kako so sklenili leta 1920 rapallsko pogodbo!) To so morali vedeti tudi poslanci takrat, kajti ob tej izjavi so se začeli silni prepiri in predsednik je moral sejo prekiniti. Po odmoru je Račić dejal, da imenuje opozicija radikale italijanske agente. (Medklic: To tudi so!) Toda mi hočemo, je dokazoval Račić, z ratifikacijo doseči v inozemstvu le veliko investicijsko posojilo, da bi lahko zgradili progo na Jadran. Poudaril pa je, da se bo boril proti Hrvatom, ker ti delajo proti Črni gori.

Toda zunanji minister je izjavil, da vlada ne sprejme nujnosti Pribičevićeve resolucije. 31. maja je prišla na dnevni red obtožba poslancev KDK proti bivšemu ministru za pravosodje dr. Subotiću, ki je držal izpraznjeno mesto predsednika kasacijskega sodišča eno leto nezasedeno zase, ko pa je prenehal biti minister, je to mesto tudi zasedel. Ko je bivši minister bral zagovor, so nastali v skupščini hudi nemiri. Opozicionalni poslanci so raz-

bijali po klopeh in vpili: »Dol krvava vlada! Dol ubijalci! Dol Korošec!« Nato so začeli opozicionalci prepevati »Hej Slovani in Lepa naša domovina«, predsednik pa je zaključil sejo in z žandarji izpraznil dvorano.

Vse to se ni moglo srečno končati! Parlament je začel zopet sejati šele 8. junija, ko je bila vložena obtožba proti notranjemu ministru Koroščcu. Toda 9. junija je še vedno trajala debata zaradi nastopa žandarjev v parlamentu; te je, kot je očital Pribičević, poklical na svojo roko predsednik skupščine. Proti temu, da je skupščinska žandarmerija pretepala poslance s puškinimi kopiti, je protestiral tudi dr. Branko Čubrilović, a motil ga je poslanec Jovanović-Lune. Zato se je obrnil Čubrilović proti njemu in dejal, da se ne bo bal Luneta, če je bil zmožen vreči bombo proti Ferdinandu. Prosil pa je predsednika, naj Jovanovića odstrani iz parlamenta, »sicer bom uporabil orožje. Bo on mene, poslanca, zmerjal s smrkavcem? Uporabil bom orožje, če ga ne odstranite!« Dne 11. junija se je nadaljevala debata o obtožnici proti bivšemu ministru dr. Subotiću; nastalo je silno razburjenje, ponovilo se je še naslednjega dne, ko je Radić zakričal: »Toga lopova, koga smo mi obtužili treba osuditi!« Tudi 13.junija se je nadaljevala debata. Ta dan so prvič prebrali zapisnik tudi v slovenskem jeziku. (Pucljeva intervencija!) Ker pa je imel Pucelj pripombo glede slabo sestavljenega zapisnika in ga je klerikalni poslanec prekinjal, mu je Pucelj zabrusil: »Molčite, hlapec!« Toda oglasil se je Puniša Račić in dejal, da vztraja pri predlogu, da morajo vse zapisnike pisati v cirilici in brati v srbskem jeziku, sploh pa naj se država preimenuje v Veliko Srbijo.

Pri dnevnem redu – v debati o aferi Subotić – se je oglasil Radić in dejal, da je Subotić navaden »hohštapler« brez znanja in pokvarjenec, kar je vse tako značilno za NRS. Vlada je »politična lješina, koja sve okužuje i koju moramo što prije zakopati«.

Medtem je zunanji minister 16. junija predložil parlamentu nettunske konvencije v ratifikacijo. Šlo je torej za vprašanje, kdo bo zmagal. Ali velikosrbska buržoazija (kralj) in njen lakaj Korošec ali KDK? Morda je torej le šlo za golo prestižno vprašanje brez globljih vzrokov.

V parlamentu so se od 14. do 18. junija vrstile silno ogorčene debate. Ne o nettunskih konvencijah, marveč o nepravilno vodenem zapisniku, o kršitvi poslovnika itd. Tako so se 19. junija takole obmetavali z besedami. Radić je rekel klerikalnemu zapis-

nikarju Bedjaniču: »Molčite hlapci!« Klerikalni poslanec Žebot je zabrusil: »Bedjanič, mulcu (to je Radiću) ne odgovarjaj!« Pucelj se je oglasil v Radićevo obrambo: »Drži svoj jezik, ti, z debelimi žnablji!« Nato se je oglasil Radić in vprašal predsednika skupščine: »Ali ste še predsednik skupščine ali ste varuh živine?« Predsednik je zahteval, naj Radić prekliče vprašanje, »sicer bo z njim fizično obračunal«. Nato je dr. Meštrović povedal, da je Puniša Račić dejal, da bi bilo treba Radića ubiti med zasedanjem, pa ga zato nihče ni prijel za besedo. Za tem sta Radić in Pribičević izjavila, da se v skupščini ustvarja »psihično razpoloženje za ubijanje«.

In tako je prišel nesrečni 20. junij. Seja se je začela ob 9,45, a že v začetku je bil tak nemir, da je moral predsednik neprestano zvoniti. Nato so se začele stvari razvijati takole: govoril je dr. Ljubomir Meštrović in dejal, da vsi v parlamentu čutijo neko tesno atmosfero, v kateri se hoče ustvariti »psihologija ubijanja, in to tistih ljudi, ki predstavljajo najmočnejši in najnaprednejši del v tej državi«, to je Radića in Pribičevića. Naj predsednik skupščine vsemu temu enkrat že naredi konec. Nato je Stjepan Košutić menil, da je Velja Vukičević pripeljal ubijalce v parlament. Toma Popović je pripomnil, da »lude govore Stjepana Radića, koji ne pristoje ni jednom kočijašu, sa kočijaškim vicevima, ne mora skupščina da sluša«. Stipe Matijević je dostavil, da je »ovo razbojnička špilja«, nato pa je Toma Popović še enkrat zagrozil: če bo Radić še enkrat žalil, jamči, da bo padla njegova glava. Zato ne bo kriva Srbija, temveč »vi, ki niste dresirani«. To je povzročilo silno vpitje in razgrajanje.

Nato je govornik dejal, da jih bodo oni že naučili pameti. Radić je večino imenoval živino, toda on sam je »sa svojim nedresiranim i nevaspitanim poslancima stoka«. Po tem lepem govoru je predsednik prekinil sejo. Po odmoru je dobil besedo Puniša Račić in v začetku poudaril, da je proti vsakemu zmerjanju in da mu je Popovićev govor ugajal. Toda kot Srb in narodni poslanec – ko vidi nevarnost za svojo nacijo in domovino – bo uporabil še drugo orožje, ki bo zavarovalo koristi Srbije. Medtem je Pernar nekaj zaklical, nato pa je Račić zahteval od predsednika, naj ga kaznuje, sicer ga bo on. Potem je nastalo silno vpitje, razločilo pa se je, da je Račić dejal: »Kdor se bo postavil medme in Pernarja, bo poginil!« Nato je pričel Račić streljati in po zapisniku je predsednik prekinil sejo ob 11,20. Račić je streljal naj-

prej na Pernarja, nato na Basarička, Pavla Radića, Ivana Grandjo in Stjepana Radića. Od teh sta na mestu obležala mrtva Pavle Radić in Basariček.

Kdo je potisnil Puniši Račiću revolver v roke? Ugibati se da marsikaj, zaradi pomanjkanja virov pa ničesar dokazati. Zato si rajši oglejmo, kako so tekle potem stvari naprej. Razumljivo je, da je bil doma in zunaj velikanski odmev. Prvo, kar je utegnil zapisati Slovenec, je bilo, da so bili usodni streli izključno le delo ene osebe, Črnogorca Račića. Torej »osebe, odgovorne same sebi, prežete krvne osvete« in demagogija prve vrste bi bila, če bi se dogodek hotel v katerem koli oziru naprtiti vladni večini. Opozicija je šla v parlamentu prek opozicije v evropskem pomenu besede. Zanesla je v parlamentarno debato odvraten postopek. Tudi Korošec je izjavil, da gre za dejanje posameznika, za katero ni nihče odgovoren.

n) Neuspela opozicija KDK

Že naslednjega dne je izšel komunike KDK; v njem je bilo rečeno, da njen klub ne bo sodeloval v narodni skupščini vse dotlej, dokler ne bodo dane polne reparacije in sankcije in dokler se ne ustvari potrebno jamstvo za popolno enakost in enakopravnost. Klub s sedanjo vlado ne bo vzdrževal nobenih odnosov. Komunike je tudi pozval narod, naj ohrani mirno kri (v Zagrebu je bilo pri demonstracijah 5 mrtvih in okoli 100 ranjenih) in popolno zaupanje v poslance in vodstvo KDK. Že 26. junija je zahtevala KDK razpis svobodnih volitev in revizijo ustave. Kmečki list je 27. junija zapisal, da pomeni sklep KDK zapustiti parlament, to, da je z beograjsko čaršijo nemogoče skupno obravnavati državna vprašanja. KDK ne zahteva samo, da odstopi vlada, da razpuste parlament, temveč tudi, da se spremeni do temeljev ves cincarski režim, da se spremeni ustroj države. Z eno besedo, zahteva popolno gospodarsko in zakonodajno samostojnost prečanskih krajev, to je federativno Jugoslavijo s popolnoma svobodnimi državami v skupni državni meji.

Prvo, kar je morala vlada narediti, je bilo, da je Vukičević 3. junija odstopil z vlado vred. Mandat je dobil najprej Aca Stanojević, a za tem ranjeni Radić; ta je mandat odklonil z utemeljitvijo, da stoji KDK na stališču, da so neobhodno potrebne volitve. Nato je dobil mandat general Hadžić. Malo poprej je

bila v Jutru objavljena Koroščeva karikatura. Korošec je oblečen v duhovniško obleko, ki je vsa okrvavljena, v rokah drži policijski pendrek, na glavi pa ima žandarsko kapo. Pod karikaturo je napis: Sin božji je trpel za druge in krvavel pod trnjevo krono. To je bilo v Judeji. V Jugoslaviji pa drugi trpe zaradi božjega namestnika, ki krvavijo od policijskega pendreka. Tu so ga liberalci polomili, kajti dali so klerikalcem ugodno priliko, da so zagnali velik vik in krik o »zlorabi vere« in s tem spretno kanalizirali upravičeno ogorčenje klerikalnih množic zaradi umorov v Beogradu v popolnoma druge – za stranko – manj nevarne vode.

Šlo je povsem zato, kdo bo zmagal. Ali tisti, ki je hotel tak razplet dogodkov, ali opozicija. SLS je priredila 15. julija velik shod v Žalcu pod geslom: Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu. Tod je Korošec dejal, kaj vse je prinesel slovenski narod v Jugoslavijo: globoko ljubezen do naroda in njegove svobode, zato bo svojo svobodo branil. Dalje poštenost in pravičnost za vsakega, željo po kulturi, omiki in izobrazbi, svoje zadružništvo, smisel za red in mir in globoko vero. Zato je naša zaobljuba: Stran z Jutrom iz naših hiš, ohranimo ljubezen do vere, narodnosti in države in »do njega, ki močno ljubi slovenski narod, do našega kralja!« (Korošec spet hvali kralja!). V poslanici tega žalskega tabora je bilo rečeno: Zgražamo se nad možnostjo, da je Jutro prineslo karikaturo, v kateri podlo blati dr. Korošca. Menimo, da je mera našega trpljenja polna. Zaradi tega izrekamo naslednjo našo zaobljubo: »... da bomo vedno in povsod čuvali ugled slovenskega javnega življenja, da se bomo borili z vsemi silami za čistost slovenskih političnih razmer in bomo svoj boj usmerjali v cilj, da se uniči Jutro in njemu podobno časopisje. V tem boju, ki ga istovetimo z bojem proti sovražnikom slovenskega naroda in naše države, bomo verno sledili navodilom svojih voditeljev. V ta boj gremo z geslom ‚Bog z nami!'«. Le kaj bi bili klerikalci počeli, če ne bi bili liberalci tako neumni in ne bi bili prinesli te Koroščeve karikature? Po drugi strani pa je iz vse te slovesne zaobljube jasno, da so se klerikalci le čutili krive; le prenerodno je bilo, da je bil katoliški duhovnik, čeprav notranji minister – posredno ali neposredno (kdo to danes ve!) kriv toliko prelite krvi v beograjski skupščini. Vendar ga za to niso poklicali na odgovornost. Lahko je razumljivo, da ga ni klical kralj, teže pa, da ga ni katoliški episkopat!

Dne 23. julija je general Hadžić vrnil mandat in naslednjega dne ga je dobil Korošec in 27. julija sestavil vlado iz radikalov, Davidovićevih demokratov in muslimanov, sam pa si je poleg ministrskega predsedstva pridržal še notranje ministrstvo. Prav v tem času se je močno poslabšalo zdravje ranjenega Radića.

Dne 1. avgusta je začela zasedati narodna skupščina. Istega dne je vodstvo KDK izjavilo, da je bila ustanovljena zato, da z legalnim bojem v parlamentu izvojuje spremembo sistema in ustave v tem smislu, da se zajamčita vsem tako imenovanim prečanskim krajem enakost in ravnopravnost s Srbijo. Sistem hegemonije, ki je bila zaradi boja KDK pritisnjena k zidu, je uporabil organizirani zločin 20. junija, da bi preprečil vse zakonite boje KDK in ji s tem onemogočil zakonito delo v skupščini. Prva nujna posledica strelov na hrvaške narodne poslance je bila ta, da so poslanci KDK zapustili beograjski parlament in pretrgali odnose s stranko, ki predstavlja današnjo srbijansko hegemonijo in ję pripeljala do katastrofe v skupščini. Radić in Pribičević sta predlagala kroni sestavo nevtralne vlade, ki naj bi poskrbela, da bi kaznovali zločince in razpisali svobodne volitve. Sedaj pa je znova sestavljena hegemonistična vlada iz srbijanskih strank, ki hoče, da bi narodna skupščina nadaljevala delo in tako sprejemala zakone tudi za hrvaški narod, ki v njej nima več svojih predstavnikov. Zato je vodstvo KDK sklenilo, da okrnjena skupščina, sklicana za 1. avgust, v Beogradu, ni pooblaščena sprejemati sklepov, ki bi bili obvezni za vso državo. Zato razglaša vodstvo KDK vse te sklepe za »nične in neobvezne za prebivalstvo prečanskih krajev, ki ga predstavljamo, in za hrvaški narod še posebej«; pripravljeni smo na odločen boj za novo državno ureditev, ki bo zajamčila popolno enakopravnost vseh njenih individualnosti (Hrvaške in Črne gore).

Na prvi seji tako okrnjene narodne skupščine 1. avgusta je predsednik skupščine obsodil zločin Puniše Račića; 2. avgusta je Korošec prebral deklaracijo vlade. Dejal je, da bo vlada nadaljevala delo in skrbela, da bo izšla vrsta potrebnih zakonov, predvsem, da pred krizo zaščitijo kmete in druge, ki jih je kriza prizadela. Izrazil je željo, da bi se vrnili poslanci, ki »so izostali brez zadostnega vzroka«, izrecno pa je poudaril, da za zločin v skupščini odgovarja samo posameznik. Zelo bi obžaloval, če bi se našle stranke, ki bi navajale ljudstvo na protizakonita dejanja. Vlada se bo v zunanji politiki držala sedanje smeri in bo vlada »miru in

prijateljstva«, v notranji politiki pa vlada »reda, pomirljivosti in dela«.

Spričo nerešene zadeve bivšega ministra Subotića so predlagali prehod na dnevni red; od 147 navzočih poslancev je v tajnem glasovanju predlagalo prehod 139, trije so bili proti, dva listka pa sta bila prazna. To je pomenilo, da bo tako okrnjena skupščina lahko sprejela vsak zakonski predlog. 3. avgusta se je začela razprava o obtožnici proti Korošcu kot notranjemu ministru zaradi njegovega nepravilnega ravnanja ob protiitalijanskih manifestacijah (nettunske konvencije). Obtožili so ga srbski zemljoradniki in Dimitrije Vučić je dejal, da je skozi Koroščeva usta, čeprav je bil notranji minister, govoril le Velja Vukičević. Za vsa nepoštena dejanja pa je sedaj Korošec postal celo ministrski predsednik. Nesreča v Jugoslaviji je v tem, da narod ne sme svobodno govoriti in ne svobodno voliti. Sedaj bo Vukičević lahko zopet delal prek Korošca kar bo hotel, če ne, ne bo dolgo predsednik vlade. Poslanec Kokanović je dejal, da je Korošec glavni krivec za vse zlo, ki je prišlo nad našo deželo. Če se zapro vsi ventili, mora nastati eksplozija. Oglasil se je tudi Petejan in takoj v začetku dejal, da v imenu SSJ obsoja zločin v skupščini, zato sodeluje v skupščini samo pogojno.

Jasno je, da so lahko izglasovali predlog za prehod na dnevni red, in 7. avgusta se je začela deklaracijska debata; v nji je poslanec SLS dr. Hohnjec poudaril, naj bi bil ministrski predsednik povsod deležen pravega razumevanja in podpore. Nove volitve niso potrebne, saj je komaj leto dni od njih. Tudi Hohnjec je pozival disidente, naj se vrnejo v parlament. Zemljoradniški poslanec Jovanović pa je kritiziral vlado, ki misli predložiti v tem razburljivem času pred skupščino nettunske konvencije. Dejal je, da je to »nerazumljivo izzivanje enega dela naše države«. Dalje je menil, da je 20. junij prvi primer v zgodovini parlamentarizma, da večina strelja na opozicijo, ki je dobila s tem pomembno orožje v roke. Petejan je ugotavljal, da je deklaracija kos papirja. Vlada naj odstopi in naj se čimprej sestavi koncentracijska vlada, ali iz opozicionalnih skupin ali iz nevtralcev. Ta vlada naj razpusti skupščino in takoj razpiše volitve! Vojislav Lazić je trdil, da je ta vlada tretja izdaja Vukičevićeve vlade. Prvi krivec za 20. junij je Vukičević, drugi Davidović, ki ni ničesar ukrenil, da bi se bile ublažile strasti v skupščini, tretji zunanji minister Marinković, ki je dejal, da bo skupščini predložil ratifikacijo nettunskih konven-

cij, četrti je Korošec kot notranji minister in peti predsednik narodne skupščine.

Toda 8. avgusta je umrl Stjepan Radić in v Zagrebu so izbruhnile velike demonstracije. Vendar skupščina ni prenehala delati; 9. avgusta je sicer opravila dolžno komemoracijo za Radićem, že 13. avgusta pa se je začela debata o nettunskih konvencijah. Kaj so torej bile te konvencije, ki so povzročile toliko hude krvi in ki jih je morala narodna skupščina ratificirati vsekakor na pritisk od zunaj? V bistvu so to dopolnila proslule in povsem samovoljne Pašićeve rimske in rapallske pogodbe. Pogajanja so se dolgo vlekla, vse od oktobra 1924, in bila zaključena pod Pašić-Radićevo vlado julija 1927. V političnem delu so dajale te konvencije italijanski narodni manjšini v naši državi pravico do uporabe materinskega jezika pred našimi oblastmi, pravico opravljati službo italijanskim advokatom in optantom, v gospodarskem delu pa so dajale italijanski državi v zakup za 50 let ozemlje dela bivše samostojne reške države, ki je po rimski pogodbi pripadlo Jugoslaviji. Demonstranti niso toliko napadali konvencij samih, temveč dejstvo, da Slovenci in Hrvati pod Italijo niso imeli niti trohice pravic, ne narodnostnih, ne gospodarskih, in obsojali vlado, da ni pri pogajanjih kot pogoj zahtevala reciprocitete.

Konvencije je sprejelo v skupščini brez vsakega hrupa 158 poslancev. Toda KDK ni mirovala. Korošec je 21. avgusta izjavil, da se utrjuje mišljenje, da ustvarjajo sistematično kampanjo proti državi kot celoti in poskušajo v tujini zmanjšati avtoriteto države. »To delo ne bo in ne more ostati brez zakonitih posledic.« Prav v tem času je zasedala interparlamentarna unija v Berlinu. Nanjo so poslali Hrvati dva svoja poslanca (Krnjevića in Pernarja), narodna skupščina pa tudi dva svoja. Poleg tega je poslalo vodstvo HSS interparlamentarni uniji telegram, da po 20. juniju ni mogoče sodelovati v beograjskem parlamentu in da ta nima nobene pravice zastopati Hrvatov in hrvaškega naroda.

Dne 23. avgusta je imelo vodstvo KDK sejo v Ljubljani. Tu je odobrilo »berlinsko akcijo HSS« in odreklo beograjskima poslancema pravico zastopati Hrvate in Slovence v Berlinu na zasedanju interparlamentarne unije. Policija je 27. avgusta zažgala Seljački dom v Zagrebu. 5. septembra je izdalo vodstvo KDK resolucijo kot protest pri Društvu narodov v Ženevi, 20. septembra pa razglasilo »družabni bojkot odgovornih predstavnikov

vlade in vladinih strank in v razglasu hrvaškemu, srbskemu in slovenskemu narodu je dejalo: »Ta narodu vsiljena manjšina hoče s silo ohraniti svojo nadmoč, izkoriščajoč še nadalje državno oblast na škodo večine... Borba za enakost in enakopravnost, za svobodo in pravice seljačkega naroda se prenaša zaradi tega v sam narod na naslednji način: s predstavniki vlade in vladnih strank, ki so odgovorni za sedanji režim sile in neenakosti, je treba prekiniti vse družabne stike. Prav tako je treba postopati z vsemi onimi, ki z avtoriteto svojega posvetnega ali cerkvenega položaja podpirajo ta režim.«

Vse to je že malo manj kot klicanje na državljansko vojno! Na shodu KDK 28. oktobra v Celju je dejal Žerjav, da narod pričakuje, da bo KDK zlomila hegemonijo v naši državi. Maček je močno napadel Korošca in duhovščino. V resoluciji je bilo rečeno, naj KDK nadaljuje boj proti sedanjemu režimu za ustvaritev velikih ciljev enakosti in enakopravnosti.

Korošec je dejal 7. novembra novinarjem, da doslej še ni bilo v vladi nobenih znakov za kakšne spremembe. Vlada bo izvedla sporazum tako, da bo koristen za državo in narod, proti KDK ne misli nič ukreniti, pač pa bo odločno uveljavljala zakon proti vsakemu, pa naj bi bil pristaš vlade ali opozicionalec. Na državni praznik 1. decembra so izbruhnile v Zagrebu krvave demonstracije. Zato so 5. decembra upokojili velikega župana zagrebške oblasti, generala Uzun-Mirkovića pa premestili v Skoplje; za vršilca dolžnosti zagrebškega velikega župana so imenovali polkovnika Maksimovića. Vlada je 7. decembra sklenila, da bo proti demonstrantom uporabila zakon o zaščiti države, da bo razpustila vse organizacije, ki so sodelovale pri napadih na državo, poslanci pa bodo odgovarjali pred rednimi sodišči. Istega dne je ugotovil zagrebški oblastni odbor, da so z imenovanjem polkovnika Maksimovića kršeni pozitivni zakoni, zato bo vložil pritožbo na državni svet. Oblastni odbor po zakonu ne sme in ne bo dovolil polkovniku Maksimoviću in njegovemu namestniku, da bi se udeleževal sej oblastnega odbora.

Dne 27. decembra je bila seja načelstva SLS; o nji je poročal Slovenec, da ni bilo ničesar izrednega in da so kot vselej ob zaključku koledarskega leta razpravljali o politiki in organizaciji stranke in izdelali načrte za prihodnje. Že 29. decembra je Slovenec prinesel komunike vladne seje, da je prišel Korošec na podlagi pogovorov s šefi strank do prepričanja, da so nastali v koali-

ciji vladnih strank pretresi, ki jih je treba prečistiti tako, kot ustreza parlamentarnim običajem. To je pomenilo službeno napoved, da bo vlada odstopila. To se je res zgodilo 31. decembra, kralj pa je sprejel odstop 2. januarja 1929. Mačka in Pribičevića je sprejel kralj 4. januarja. Maček je kralju svetoval temeljite spremembe v državni ureditvi, to je, da se »vzpostavijo državne, kulturne in historične individualnosti s svojimi sabori in vladami«, Pribičević pa je svetoval revizijo ustave in nove volitve.

Za septembrske volitve 1927 delavske stranke niso dosegle enotnosti, vendar so imeli – da bi dosegli strokovno enotnost – 16. oktobra 1927 v Zagorju konferenco; te so se udeležili zastopniki JSDS, CRSOJ in dekalistov, niso pa prišli socialisti. V Zagorju je Klemenčič poudaril, da je politična ali – kar je popolnoma isto – stranka nevtralnosti najnevarnejša parola, ki vodi delavske strokovne organizacije naravnost v naročje kapitala. Proti tej puhli frazi je treba postaviti načelo proletarske demokracije, ki dopušča vsem frakcijam v strokovnih organizacijah svobodo kritike, svobodo prepričevanja članov za svoje ideje. Tistim političnim delavskim strankam, ki imajo isti cilj kot strokovne organizacije in imajo v svojem programu poleg splošnih političnih načel tudi vse točke strokovnega delavskega programa, moramo ne samo dopustiti aktivno sodelovanje, temveč jim morajo biti strokovne organizacije tudi hvaležne za vsako, čeprav samo za moralno ideološko pomoč. Tako je pri rdečih delavskih organizacijah vedno bilo. Samo tako imenovani anarhosindikalisti in malomeščanske, nacionalne in verske organizacije so vedno trobile nevtralnost, izvajale pa v resnici podporo kapitalističnim strankam v vseh političnih akcijah.

Buržoazija napada enkrat eno, drugič drugo proletarsko organizacijo. Enkrat misli, da je bolj nevarna strokovna, drugič politična in tretjič zadružna organizacija. Vukovarski kongres je bil na primer dovoljen, strokovni, ki bi moral biti prav tam, pa ne. Zato je Klemenčič predlagal strokovno združitev vseh delavskih organizacij v kmečke delavske zveze, te pa bi lahko svoja pravila preuredile. Neposredna naloga tako združenih organizacij bi bila strmoglaviti komisarski in birokratski režim v delavskih zbornicah, bolniških blagajnah itd. in uvesti proletarsko demokracijo v njih s tajnimi in splošnimi volitvami za vse člane, ki plačujejo te ustanove. Dalje popolna izvedba osemurnega delavnika, volitve obratnih zaupnikov in svetov, odprava izjemnih zakonov itd.

vlade in vladinih strank in v razglasu hrvaškemu, srbskemu in slovenskemu narodu je dejalo: »Ta narodu vsiljena manjšina hoče s silo ohraniti svojo nadmoč, izkoriščajoč še nadalje državno oblast na škodo večine ... Borba za enakost in enakopravnost, za svobodo in pravice seljačkega naroda se prenaša zaradi tega v sam narod na naslednji način: s predstavniki vlade in vladnih strank, ki so odgovorni za sedanji režim sile in neenakosti, je treba prekiniti vse družabne stike. Prav tako je treba postopati z vsemi onimi, ki z avtoriteto svojega posvetnega ali cerkvenega položaja podpirajo ta režim.«

Vse to je že malo manj kot klicanje na državljansko vojno! Na shodu KDK 28. oktobra v Celju je dejal Žerjav, da narod pričakuje, da bo KDK zlomila hegemonijo v naši državi. Maček je močno napadel Korošca in duhovščino. V resoluciji je bilo rečeno, naj KDK nadaljuje boj proti sedanjemu režimu za ustvaritev velikih ciljev enakosti in enakopravnosti.

Korošec je dejal 7. novembra novinarjem, da doslej še ni bilo v vladi nobenih znakov za kakšne spremembe. Vlada bo izvedla sporazum tako, da bo koristen za državo in narod, proti KDK ne misli nič ukreniti, pač pa bo odločno uveljavljala zakon proti vsakemu, pa naj bi bil pristaš vlade ali opozicionalec. Na državni praznik 1. decembra so izbruhnile v Zagrebu krvave demonstracije. Zato so 5. decembra upokojili velikega župana zagrebške oblasti, generala Uzun-Mirkovića pa premestili v Skoplje; za vršilca dolžnosti zagrebškega velikega župana so imenovali polkovnika Maksimovića. Vlada je 7. decembra sklenila, da bo proti demonstrantom uporabila zakon o zaščiti države, da bo razpustila vse organizacije, ki so sodelovale pri napadih na državo, poslanci pa bodo odgovarjali pred rednimi sodišči. Istega dne je ugotovil zagrebški oblastni odbor, da so z imenovanjem polkovnika Maksimovića kršeni pozitivni zakoni, zato bo vložil pritožbo na državni svet. Oblastni odbor po zakonu ne sme in ne bo dovolil polkovniku Maksimoviću in njegovemu namestniku, da bi se udeleževal sej oblastnega odbora.

Dne 27. decembra je bila seja načelstva SLS; o nji je poročal Slovenec, da ni bilo ničesar izrednega in da so kot vselej ob zaključku koledarskega leta razpravljali o politiki in organizaciji stranke in izdelali načrte za prihodnje. Že 29. decembra je Slovenec prinesel komunike vladne seje, da je prišel Korošec na podlagi pogovorov s šefi strank do prepričanja, da so nastali v koali-

ciji vladnih strank pretresi, ki jih je treba prečistiti tako, kot ustreza parlamentarnim običajem. To je pomenilo službeno napoved, da bo vlada odstopila. To se je res zgodilo 31. decembra, kralj pa je sprejel odstop 2. januarja 1929. Mačka in Pribičevića je sprejel kralj 4. januarja. Maček je kralju svetoval temeljite spremembe v državni ureditvi, to je, da se »vzpostavijo državne, kulturne in historične individualnosti s svojimi sabori in vladami«, Pribičević pa je svetoval revizijo ustave in nove volitve.

Za septembrske volitve 1927 delavske stranke niso dosegle enotnosti, vendar so imeli – da bi dosegli strokovno enotnost – 16. oktobra 1927 v Zagorju konferenco; te so se udeležili zastopniki JSDS, CRSOJ in dekalistov, niso pa prišli socialisti. V Zagorju je Klemenčič poudaril, da je politična ali – kar je popolnoma isto – stranka nevtralnosti najnevarnejša parola, ki vodi delavske strokovne organizacije naravnost v naročje kapitala. Proti tej puhli frazi je treba postaviti načelo proletarske demokracije, ki dopušča vsem frakcijam v strokovnih organizacijah svobodo kritike, svobodo prepričevanja članov za svoje ideje. Tistim političnim delavskim strankam, ki imajo isti cilj kot strokovne organizacije in imajo v svojem programu poleg splošnih političnih načel tudi vse točke strokovnega delavskega programa, moramo ne samo dopustiti aktivno sodelovanje, temveč jim morajo biti strokovne organizacije tudi hvaležne za vsako, čeprav samo za moralno ideološko pomoč. Tako je pri rdečih delavskih organizacijah vedno bilo. Samo tako imenovani anarhosindikalisti in malomeščanske, nacionalne in verske organizacije so vedno trobile nevtralnost, izvajale pa v resnici podporo kapitalističnim strankam v vseh političnih akcijah.

Buržoazija napada enkrat eno, drugič drugo proletarsko organizacijo. Enkrat misli, da je bolj nevarna strokovna, drugič politična in tretjič zadružna organizacija. Vukovarski kongres je bil na primer dovoljen, strokovni, ki bi moral biti prav tam, pa ne. Zato je Klemenčič predlagal strokovno združitev vseh delavskih organizacij v kmečke delavske zveze, te pa bi lahko svoja pravila preuredile. Neposredna naloga tako združenih organizacij bi bila strmoglaviti komisarski in birokratski režim v delavskih zbornicah, bolniških blagajnah itd. in uvesti proletarsko demokracijo v njih s tajnimi in splošnimi volitvami za vse člane, ki plačujejo te ustanove. Dalje popolna izvedba osemurnega delavnika, volitve obratnih zaupnikov in svetov, odprava izjemnih zakonov itd.

Toda dekalisti so dejali, da v tako zvezo ne morejo iti, ker ta deluje po programu JSDS, dekalisti pa se svojemu prepričanju ne mislijo odreči. Dalje je ta socialno demokratska zveza »politična, strokovna, gospodarska in kulturna organizacija in v njej so organizirani delavci raznih strok«. Zato so dekalisti predlagali, naj bi obnovili rudarsko strokovno organizacijo, ki bi mogla združiti vse rudarje za obrambo svojih naprednih pravic, Tako se niso združili.

Socialisti so imeli strankin kongres 6. januarja 1928 v Trbovljah in Delavska politika je zapisala, da je bil ta kongres zgodovinskega pomena za nadaljnji razvoj socialističnega gibanja v Sloveniji. Izvoljeno je bilo novo načelstvo: Eržen, Grčar, Ošlak, Koren, Komavli.

Dekalisti (Enotnost) so 27. januarja ostro napadli KDK. Dejali so, da se srbski kapital s svojim reprezentantom pripravlja na odkrito vojaško diktaturo, zato se je morala prečanska buržoazija združiti. »Ta boj kmečkih in malomeščanskih množic proti beograjski hegemoniji bi bil vesel pojav, če bi bile te množice pod vodstvom resničnih nasprotnikov buržoazne diktature. To pa ravno ni! Radića, Pribičevića, Puclja in Žerjava vlečejo ljudske množice za seboj!« Svoje stališče so dekalisti objavili 2. marca in zapisali, da je dolžnost delavskega razreda, da ob vsakem vprašanju nastopi agresivno proti vsem meščanskih strankam in da mora biti vedno jasno viden prepad, ki loči delavski razred od buržoazije. V tem se dekalisti načelno ločijo od socialistov-oportunistov, ki imajo za dopustno sodelovanje z buržoazijo in se tako odpovedujejo razrednemu boju. Danes preti vojna nevarnost, zato se Beograd vedno bolj usmerja proti francoskim imperialistom in išče v njih zaveznike proti Italiji. Ker pa potrebuje posojilo, išče vedno večjih stikov z angleškimi bankami. Da bi dobil to posojilo, je nujno potrebna sestava koncentracijske vlade, to pa spretno izrablja prečanska buržoazija, da bi izsilila vedno več koncesij. Naloga dekalistov je razkrinkati pred kmeti in delavci ta navidezni boj obeh blokov; ustvariti je treba bojevno zvezo proletariata, kmečkega ljudstva in zatiranih narodov vsega sveta.

Od 4. do 5. februarja je bil v Ljubljani drugi strokovni kongres URSSJ, podružnice v Sloveniji, ki je v eni od resolucij zahteval: Balkan balkanskim narodom in zvezo svobodnih in enakopravnih narodov na Balkanu. Ob velikih demonstracijah proti

nettunskim konvencijam je zapisala Delavska politika, da jugoslovansko delavstvo najstrože obsoja te demonstracije, ker je proti slehernemu vojnemu hujskanju in proti vojni vobče, pa tudi zato, ker delavstvo ne vidi prav nobene razlike med režimom v Italiji in režimom v Jugoslaviji. Oba bi si lahko podala roke. Italijansko in jugoslovansko delavstvo se bo kmalu sporazumelo in ustvarilo mir. »Naj se samo enkrat zlomita reakcija v Italiji in Jugoslaviji, pa se bo videlo! Zmaga nemškega zavednega proletariata v Nemčiji (namreč na volitvah) je prva krepka klofuta za fašistično Italijo!«

Ob atentatu v skupščini je zahteval izvršni odbor SSJ takojšen odstop vlade in razpis novih volitev. Kot vzroke umora je izvršni odbor navedel dolgoletno zločinsko igranje z življenjskimi interesi in svobodo ljudstva, del odgovornosti pa nosi tudi buržoazna opozicija, ki je svoj boj proti vladi slabila z nedostojnimi izrazi.

Dne 24. junija je izjavila seja pokrajinskega načelstva SSJ v Celju, da so dogodki v skupščini posledica zastrupljenih odnosov, ki so jih ustvarile meščanske stranke v medsebojnih bojih za oblast. Sklenili so, da Petejan ne gre v parlament, dokler ne pride nova vlada. Izvršilni odbor SSJ je 7. septembra v Beogradu izjavil, da je privedlo škodljivo delovanje meščanskih strank državo do hudih kriz v gospodarskem in družbenem življenju. Zato zahteva razpust skupščine, razpis volitev, spremembo ustave v smislu dekoncentracije, združena opozicija (KDK) pa naj odkrito nastopi s svojimi zahtevami, da se bo videlo, ali se SSJ lahko poveže z njo. Tudi Delavska politika je 29. septembra načela to »načelno« vprašanje, a je prišla do zaključka, da s KDK ne more sodelovati. Radićevci in pribičevićevci so tudi po vidovdanski ustavi ponovno sodelovali v vladi z radikali in so torej sokrivi sedanjih političnih in gospodarskih razmer; kadar so bili na vladi, jih ni nič brigala demokracija in enakopravnost, zato sedaj, ko so v opoziciji, njihovim vnetim besedam ne gre verjeti!

Toda v tem je nastal razkol v SSJ. Do kongresa 1924 sta bila Korač in Divac ter njuna frakcija na vodstvu SSJ, po kongresu pa je ta frakcija ostala v manjšini, a se ves čas ostro spopadala z vodstvom SSJ, zlasti prek svojega glasila Pravo naroda. Po umoru v skupščini so se odnosi močno zaostrili. Ko je vodstvo SSJ odobrilo sklep celjskega sestanka pokrajinskega vodstva SSJ za Slovenijo, da Petejan ne sme v parlament, dokler Vukičevi-

ćeva vlada ne pade, je opozicija zahtevala, da Petejan sploh ne sme več v parlament, da morajo navezati stike s KDK in si prizadevati za sestavo volilne vlade, v katero naj bi prišli tudi socialisti (?!). Divac je šel celo korak dalje in je navezal stike z zemljoradnikom Jocom Jovanovićem in Pribičevićem. Zato je vodstvo SSJ zahtevalo izredni kongres, to pa je opozicija odbila. 30. septembra je imela sestanek v Zemunu in tu ustanovila »socialno demokratski akcijski odbor«; ta je sklenil ponuditi sodelovanje vsem opozicionalnim meščanskim strankam in je pozval svoje pristaše ter forume, naj pretrgajo zvezo z izvršilnim odborom stranke.

Tako je torej na večer pred odkrito diktaturo in razpustom vseh strank nastal razkol v SSJ. Na zahteve opozicije je odgovorila Delavska politika, da bi tako postala SSJ le privesek meščanskih strank. »O koaliciji z meščanskimi strankami more biti govora le tedaj, ko meščanske stranke v mirni fazi razvoja ne morejo več vladati brez proletariata in proti njemu, proletariat sam pa še nima večine, niti one moči, da bi sam prevzel oblast v svoje roke.« Sklepe opozicije v Zemunu sta obsodila tudi oba slovenska oblastna odbora SSJ.

Glavni odbor SSJ je 26. septembra zahteval odstop Koroščeve vlade, sestavo izključno volilne vlade, razpust skupščine, volitve, spremembo ustave itd. Toda prišel je Aleksandrov udar in 9. januarja 1929 je izdal pokrajinski odbor SSJ za Slovenijo naslednji poziv: »Z ukinitvijo ustave so propadle vse ljudske svoboščine... Ko opozarjamo somišljenike na nove razmere, jih pozivamo, naj ostanejo zvesti svojim lepim socialističnim idealom in naj si ohranijo v teh težkih dneh trdno vero v našo svetlo bodočnost.« Ko je bila SSJ tudi uradno razpuščena, je zapisala Delavska politika, da socializem ne bo prenehal živeti, čeprav je razpuščena stranka.

Poglejmo še, kako so prenehali delovati dekalisti! Ti so marca 1928 začeli veliko akcijo za skupno praznovanje 1. maja pod parolami proti vojni nevarnosti in vojaški diktaturi, za mir in za zvezo s Sovjetsko zvezo, proti podaljšanju delovnega časa, za dosledno izvajanje osemurnega delavnika itd. Sestanek so imeli 29. marca, a Bernota ni bilo. (Bernot je imel potem 27. in 28. maja 1928 zadnji, 19. kongres; kmalu za tem je prenehal izhajati Naprej, potem je še nekaj časa izhajala revija Socialdemokrat.) Dekalisti so ponovno poskušali ustanoviti DKRB, ki je ob po-

skusu ratifikacije nettunskih konvencij izdal resolucijo, da to ratifikacijo zahtevajo angleški in francoski imperialisti, da bo potem mogoče upostaviti enotno imperialistično fronto proti Sovjetski zvezi. Kot odškodnino za ratifikacijo bi beograjska vlada dobila milijardno angleško posojilo. Zato poziva DKRB v boj proti ratifikaciji teh konvencij in v boj proti sporazumevanju na račun malih in potlačenih narodov.

Po atentatu v skupščini so dekalisti ugotovili, da so streli v parlamentu razbili zadnjo tradicijo meščanskega parlamentarizma in da so sedaj odprta vrata vojaški diktaturi. Kaj sedaj? Dekalisti pravijo 6. julija, naj bo proletariat vsekakor pripravljen, da podpre zahtevo Hrvatov in Slovencev po reviziji ustave in po avtonomiji. Naj obenem seveda pazi, da se ob morebitni reviziji ustave ne bo nanj pozabilo.

Dekalisti so začeli snovati proti diktaturi, ki so jo pravilno predvidevali, čeprav napačno poimenovali, »bojevno zvezo delavcev in kmetov«. Gesla oziroma osnova te zveze naj bi bila: za brezplačno razdelitev veleposestniške zemlje z inventarjem vred tistim, ki jo obdelujejo, za oprostitev malih posestnikov plačevanja davkov, boj vojni, za mir in prijateljstvo s Sovjetsko zvezo itd.

Ko je 1. avgusta KDK napovedala boj in opozicijo vladnim strankam in parlamentu, je DKRB to napoved pozdravil in naglasil, da je zadnji čas, da se združijo v enotni fronti proti režimu vse narodne, delavske, kmečke pa tudi vse druge opozicionalne sile. Predlagali so, naj bi bila ta skupna akcija na enotni osnovi in naj takoj začno sestavljati odbore kmečke obrambe po vaseh in delavske obrambe po mestih. Toda začel se je velik pogrom Koroščeve policije proti komunistom. Samo v Ljubljani so 1. septembra aretirali 33 ljudi.

Enotnost je res lahko 11. januarja 1929 zapisala, da dekalistov 5. januar ni presenetil.

Kominterna je bila dobro poučena – obveščala jo je zagrebška oblastna partijska organizacija (sekretar Josip Broz) – in je po majskem posvetovanju 1928 napisala Odprto pismo članom KPJ; v njem je ostro obsodila nenačelnost obeh frakcij, opozorila člane, naj končajo vse to, in jih pozvala, naj izvolijo novo partijsko vodstvo. Pismo je pokazalo, da so v partijskih vrstah sile, ki so sposobne končati frakcijske boje in usposobiti partijo za pravi revolucionarni boj. Kominterna je tudi odstavila frakcijsko vodstvo (Sima Marković) in postavila začasni politbiro treh čla-

nov z Đurom Đakovićem na čelu z nalogo, naj čimprej izvede diskusijo o Odprtem pismu.

Novi politbiro je bil zmožen izvesti to direktivo. Dogodki v Zagrebu po umoru v skupščini, ki jih je spremljal velik generalni štrajk – delo Josipa Broza – so se končali za Partijo dosti nesrečno, kajti v začetku avgusta je bil Josip Broz aretiran in v znani »bombaški aferi« obsojen na pet let zapora. Reči moramo, da je bila to velika škoda, kajti Tito bi bil znal drugače analizirati vsekakor revolucionarno krizo, ki jo je povzročil umor v skupščini, in kar bi bilo še važnejše, dati v tej revolucionarni krizi prave direktive. (Prim. samo iskanje in tavanje slovenskih dekalistov!)

Novo partijsko vodstvo je pripravljalo kongres in priprave je spremljala velika diskusija o Odprtem pismu. Pokrajinske, okrožne in oblastne konference so izmed 2034 članov, kolikor jih je imela Partija, volile delegate za kongres, ki se je začel začetek novembra 1928 v Dresdenu v navzočnosti 20 delegatov. To je bil torej 4. kongres KPJ (5. kongres pa je bil 1948 v Beogradu). Ne leva ne desna frakcija ni imela na kongresu opolnomočenega delegata; glavna naloga kongresa je bila odprava frakcionaštva. Simi Markoviću in njegovi skupini so dali ultimat: če popolnoma in brez rezerve ne priznajo svojih napak in jih obsodijo in če se ne bodo pokorili sklepom kongresa, bodo izključeni! Pod pritiskom kongresa je S. Marković sprejel vse pogoje in napisal tudi pismo beograjski organizaciji, ki je bila najbolj razcepljena in pod njegovim vplivom. Za nekaj časa je tudi zapustil to organizacijo in bil dan na razpolago kominterni. Tako je kongres razbil obe frakciji.

Delno je bila napačna kongresna resolucija o gospodarskem in političnem položaju v Jugoslaviji. Pod vplivom 4. kongresa kominterne je kongres uvrstil Jugoslavijo v tisto vrsto dežel, v kateri se je – po napačni oceni kominterne – že začenjala revolucija. (Prim. dekalistične bojne zveze!) V Jugoslaviji naj bi to revolucijo začenjala HSS in zatirani narodi in ta revolucija bi v določenem času prerasla v socialistično revolucijo. Ker pa je za ta prerast buržoazija nesposobna, je potrebno, da vzpostavi delavski razred, kmetje in zatirani narodi, diktaturo delavcev in kmetov na bazi sovjetov. Šele tedaj bi mogla prerasti že začeta buržoazna demokratična revolucija v prvo etapo socialistične revolucije.

III. 1929—1941

1. ČISTA DIKTATURA

a) Kraljevina Jugoslavija

V zmoti bi bili, če bi mislili, da je bila jugoslovanska diktatura nekaj originalnega. Rekli smo že, da so jo uvedli zelo zgodaj v vseh tistih državah, kjer se je buržoazija bala revolucionarno razgibanih ljudskih množic. Res pa je, da se je buržoaziji kmalu posrečilo tako razbiti in ohromiti delavsko revolucionarno gibanje, da je še dolgo časa lahko vladala pod navideznim plaščem demokracije. Tako je odkrita diktatura nastopila v Jugoslaviji razmeroma zelo pozno, na Balkanu pa sploh zadnja.

Slišali smo že, da so to diktaturo dekalisti pojmovali za vojaško diktaturo. Dekaliste je motila govorica, ki se je potem tudi uresničila, da bo po Koroščevi vladi sestavil vlado general. To se je tudi zgodilo, a v vlado ni prišla vojaška klika (kot na primer danes pri številnih pučih v Latinski Ameriki), temveč zastopniki skoraj vseh jugoslovanskih buržoazij, izvzemši HSS, ki tudi prej ni bila vedno v vladi. Nekateri so iznašali izraz, da je bila to fašistična diktatura. Premalo so poznali bistvo fašizma, ki ni samo v črnih ali rjavih srajcah in v fašističnih bojnih oddelkih ali SA (Sturmabteilungen), temveč veliko globlje: v fašističnih deželah se je posrečilo pridobiti vladajoči buržoaziji delavski in kmečki razred (zlepa in s silo) za svoje osvajalne cilje. Tega o buržoazni diktaturi, ki se je javno predstavila začetek januarja 1929, res ne moremo reči. Ni imela ne takrat ne do leta 1941 za seboj v celoti nobenega razreda. Ne smemo pa reči, da se za to ni trudila!

Kaj pa izraz monarhofašistična diktatura? Če prevedemo izraz na razumljiv jezik, bi to pomenilo, da je vladar (monarh) začel uporabljati »fašistične prijeme«. Toda monarh je moral imeti nekje zaslombo! Med ljudstvom ne – to je res, imel pa jo je med veliko buržoazijo, in to srbsko, hrvaško in slovensko. Zato bi

lahko poimenovali to proslulo diktaturo kot diktaturo združene jugoslovanske velike buržoazije na čelu s kraljem Aleksandrom. Zato nekateri često pravilno poimenujejo to diktaturo kot diktaturo kralja Aleksandra, ali – po času uvedbe – šestojanuarska ali petojanuarska diktatura.

Pozno zvečer 5. januarja 1929 je beograjsko javnost presenetilo pisanje dvorne pisarne, v katerem je bilo rečeno, da se je kralj po odstopu Koroščeve vlade posvetoval z zastopniki vseh strank in parlamentarnih skupin. Posvetovanja so pokazala, da obstajajo med parlamentarnimi skupinami popolnoma nasprotni pogledi glede reševanja krize. »Zaradi tega ni nobene možnosti za parlamentarne rešitve, ki bi dale jamstvo za popolno ohranitev narodnega in državnega edinstva.«

Zjutraj 6. januarja je izšel razglas kralja Aleksandra; v njem je bilo rečeno, da mu ukazujejo najvišji narodni in državni interesi ter njihova prihodnost, da se kot vladar in sin te zemlje obrača na narod in da mu odkrito in iskreno pove, kar mu v tem trenutku nalaga vest in ljubezen do domovine. Prišel je čas, ko med narodom in kraljem ne more in ne sme biti več posredovalca. Parlamentarno delo in vse naše politično življenje dobivata vedno bolj kvarno obeležje. Parlamentarizem so začele zaslepljene politične strasti tako zlorabljati, da je postal zapreka za vsako plodonosno delo v državi. Iskati je treba nove metode dela in zato odloča, da se razveljavlja ustava kraljevine SHS od 28. junija 1921, v veljavi pa ostanejo vsi državni zakoni, dokler jih po potrebi ne razveljavijo s kraljevim ukazom in s kraljevim ukazom ne izdajo novih. Razpušča tudi narodno skupščino, izvoljeno 11. septembra 1927.

Takoj je kralj izdal nekaj novih zakonov: zakon o kraljevi oblasti in vrhovni državni upravi. Po tem zakonu je kralj nosilec vse državne oblasti, izdaja in razglaša zakone, nastavlja in odstavlja državne uradnike, imenuje predsednika in člane vlade, ki so mu neposredno odgovorni, kralj more sam obtožiti ministre, te pa potem sodi državno sodišče. Po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi se vsa dejanja proti državi kaznujejo z robijo do 20 let ali s smrtjo; prepovedujejo se in razpuščajo vse politične stranke, ki imajo ali verski ali plemenski značaj. Ustanavljanje novih ali obstoj dosedanjih društev, ki nimajo takih značajev, je vezano na posebno dovoljenje velikega župana. Ali je društvo politično ali ne, presoja veliki župan. Zakon o spre-

membah zakona o oblastnih samoupravah in občinah je razpustil občinske uprave. V Beogradu, Zagrebu in Ljubljani bodo na predlog notranjega ministra postavili s kraljevim ukazom nove, občinske uprave na deželi, občinske komisarje pa bo postavil veliki župan takoj. Oblastni odbori in skupščine prenehajo delovati, njihove funkcije prevzamejo oblastni komisarji, ki jih bodo imenovali takoj. Poostril se je tudi zakon o tisku, saj je uvedel predhodno cenzuro in jo izročil državnemu pravdniku.

Dne 6. januarja je bila s posebnim kraljevim ukazom postavljena nova vlada, katere predsednik je bil general Peter Živković, ministri pa iz naslednjih bivših strank, radikalne, demokratske, disidenti HSS in SDS, od slovenskih klerikalcev pa Korošec kot minister za promet. Ker je torej Korošec še ostal v vladi, je Slovenec 8. januarja zapisal: kolikor je bilo presenečenje ob imenovanju nove vlade, je bilo to presenečenje v širokih masah Slovencev, Hrvatov in Srbov »prijetno in ponekod naravnost iskreno in navdušeno... V vlado, ki ima polno zaupanje v vladarja in ustreza resničnim težnjam in potrebam ljudstva, imamo zaupanje tudi mi.« Teže je bilo seveda novo vlado hvaliti liberalcem, zato se nekam kislo molčali, pa tudi bili več ali manj v strahu, kajti nastati je moralo resno vprašanje, kako bo kralj obračunal še z drugim voditeljem KDK, s Pribičevićem. Z enim je že. Slovenec je še 19. januarja zapisal, da je »kralj izbral edino mogočo in edino pravo pot v danem položaju«, a že 20. januarja so bile razpuščene vse hrvaške, 22. pa je izšel ukaz tudi o razpustu Slovenske ljudske stranke. Korošec je takoj pozval vse somišljenike SLS, »naj sprejmejo to dejstvo mirno in lojalno na znanje, upoštevajoč višje državne interese«. Vse stranke so bile potem razpuščene 24. januarja.

Diktaturo so pozdravili predvsem gospodarstveniki, misleč, da bo ta odpravila krizo, ki se je vedno bolj stopnjevala. Zato so poslali 23. januarja kralju posebno resolucijo; v nji so zapisali, kako je gospodarstvo že več let v krizi in da je bilo že od 1922 dalje čutiti pritisk tuje industrije na naša tržišča, proti kateri se je težko boriti, ker so produkcijski stroški domače industrije dosti večji. Gospodarska politika nujno zahteva točno izdelan gospodarski načrt (program), zato je treba ustanoviti vsedržavni gospodarski svet, domačemu gospodarstvu pa je treba dati kapital, in to še posebej in predvsem industriji. Dalje, gospodarstveniki tožijo nad previsoko obrestno mero (14–30 %), nad previsokimi

davki, nad nesmotrno carinsko in tarifno politiko, nad prevelikimi prispevki za socialne dajatve itd.

Dne 9. marca so bile razpuščene tudi ORJUNA, SRNAO in HANAO in Slovenec je 23. marca še vedno pisal, da ni dvoma, da bodo vsi državljani ne samo lojalno, »nego i z vso vnemo, soudeležbo in moralnim soglasjem, z vsemi silami pomagali k uresničenju delovnega programa, ki si ga je začrtala vlada v najpopolnejšem skladu z visokimi domoljubnimi intencijami vladarja«. Če je bil v Sloveniji še »red in mir«, tega ne moremo reči o Hrvaški, iz nje so začeli emigrirati nekateri vodilni člani HSS, pa tudi še vedno živi frankovci. Tako sta prišla sredi aprila v Bolgarijo dr. Ante Pavelić (kasnejši poglavnik NDH) in Perčec, se povezala z bolgarskim nacionalnim komitetom in izdala resolucijo, da zahteva režim, kateremu sta izpostavljena Hrvaška in Makedonija, »koordinacijo skupne legalne akcije za izbojevanje nacionalnih pravic in politične svobode ter popolne neodvisnosti Hrvaške in Makedonije«. Seveda je bil odmev te akcije v Beogradu ta, da sta bila oba obsojena na smrt, še prej, 20. maja, je bil konfiniran v Brusu pri Kruševcu Svetozar Pribičević.

Dne 3. oktobra je s posebnim kraljevim ukazom dobila država novo ime, Kraljevina Jugoslavija, ki je bila razdeljena na devet banovin. Ob tej priliki je Slovenec zapisal: »Meja, ki je doslej proti naravi ločila Slovence v dve oblasti, je po novem zakonu odpravljena, tako, da so naše narodne sile zdaj združene za kulturno in gospodarsko delo v korist jugoslovanske življenjske zajednice v naši državi.« Slovenija – brez Bele krajine, ki je prišla pod Savsko banovino – se je poslej imenovala Dravska banovina. Kljub temu vse to klerikalcem le ni bilo všeč. Domoljub je 3. oktobra zapisal, da sedaj politično delo počiva, zato pa se je »treba poglobiti v tiste duhovne vrednote, ki so se nam v zunanjepolitičnem delu le preveč obrabile in porazgubile«. Zato Domoljub svetuje, da si je treba izprašati vest, če le »nismo prevečkrat vse karte stavili samo na politiko, premalo pa na praktično krščanstvo«. Ljubljanski škof Jeglič je dobil pomožnega škofa, voditelja orlovske organizacije in profesorja na teološki fakulteti v Ljubljani dr. Gregorija Rožmana in v »prave vode« je začela jadrati Katoliška akcija, v kateri so začeli katoliški laiki sodelovati pri upravljanju cerkvenih služb in funkcij. Prvič je udaril režim po klerikalcih 5. decembra, ko je bil ustanovljen Sokol Kraljevine Jugoslavije, Orel pa razpuščen. Takrat je škof

Jeglič zapisal: »Dragi Orli, srce me boli, ker slišim, da ste zaradi prestanka Orla močno potrti. Prosim vas in vam naročam, da pogumno dvignete glave pa trdno sklenete, da boste krščanskim načelom ostali zvesti v vseh okoliščinah, v katere koli pridete!«

Decembra so sprovocirali atentat na železnici blizu Zagreba in zaprli so tudi dr. Mačka. Novo leto 1930 v začetku ni prineslo novic. Na kongresu industrijskih korporacij 29. januarja so ugotovili, da se je promet na splošno izboljšal, z razdelitvijo države na banovine pa se je ustvarilo več gospodarskih področij. Ponovno je bilo poudarjeno, naj se čimprej uzakoni enotna carinska tarifa, ki bo zaščitila domačo industrijo, in ponovno so poudarjali pritožbo proti prevelikim dajatvam za socialne zadeve. Toda kriza je vedno bolj pritiskala. Cena pšenice in koruze je močno padla in ustanovljena je bila državna izvozna družba; zaradi ruske konkurence je močno padel tudi izvoz lesa.

Konec julija 1930 je odšel v pokoj škof Jeglič in zamenjal ga je koadjutor. Sredi avgusta je bil velik evharistični kongres za Jugoslavijo v Zagrebu. Na kongresu se je posvetil evharistiji ves hrvaški narod s temi besedami: »Ti nas vodi i blagoslovi da izvršimo narodnu zadaću svoju, koju nam namjenjuješ!« Konec septembra je iz vlade izstopil Korošec. Zakaj? Možnih je več ugibanj. Opozicija v SLS je bila vedno močnejša in prav proti Koroščú so bili iz vrst klerikalne mladine (tako imenovanih krščanskih socialistov) naperjeni težki topovi. Težko je bilo tudi sedeti »voditelju« slovenskega naroda v vladi, ki je vedno bolj uresničevala svojo temeljno zamisel, ustvaritev enega samega jugoslovanskega naroda. Laže je bilo v opoziciji. Ni pa izključena tudi misel, ki jo precej razločno zagovarja v svojih Spominih dr. Ivan Ribar, da je bil morda Korošec le kraljev človek, ki ga je ta potreboval za »daljšo« perspektivo. Uvedba diktature vsekakor ni rešila hrvaškega vprašanja, temveč ga je celo zaostrila (delo emigracije in kompaktna opozicija doma). Tako bi Korošec, kot je to že naredil ob vstopu v Vukičevićevo vlado, lahko ob primernem času zopet služil za obkoljevanje Hrvatov in zopet »pomagal« pri reševanju hrvaškega vprašanja. Dokazov za to seveda ni, vsak pa se le rad ustavi pri dejstvu, da je kralj drugače obračunaval s hrvaškimi opozicionalci kot s Koroščem, ko je odšel v opozicijo. Maček, na primer, je bil zaprt in obsojen, Korošec pa interniran v Niški banji in potem na Hvaru, kar bi mu lahko vsak – in mu tudi je – takrat zavidal.

Na seji zbornice za trgovino in obrt v Ljubljani se je 30. septembra pokazala naslednja gospodarska podoba: vse gospodarsko življenje je bilo v znamenju padanja cen na svetovnem tržišču; nekatera industrijska podjetja so že morala omejiti produkcijo in odpuščati delavce, najobčutnejše redukcije so bile v premogovni industriji, ker je bil uvoz tujega premoga cenejši, država pa je bila dolžna TPD skoraj milijardo dinarjev. Izvoz je nazadoval in s težavo branil pridobljene pozicije na svetovnem tržišču, v lesni industriji je bilo mrtvilo, kakršnega že niso poznali petindvajset let; na minimum je padel tudi izvoz živine.

V začetku oktobra je prišel v Ljubljano Živković in imel velik shod. Med drugim je dejal, da jugoslovanstvo kot nacionalna in državna misel ne izključuje »naših plemenskih, i slovenskih, i hrvaških, i srbskih občutkov in da obstaja v spoštovanju plemenskega imena, pisave in jezikovnih ostankov in plemenskih tradicij, ki predstavljajo za nas vseskupno svetinjo, narodno slavo – en narod in eno državo«.

Za novo leto 1931 je Slovenec zapisal: »Tudi poslej bomo smatrali za eno svojih glavnih nalog, da aktivno pomagamo k zmagi krščanskih principov v zasebnem in javnem življenju in da pozitivno pristopamo k vsem problemom javnega življenja.« Ob obletnici 6. januarja je zapisal: »Slovensko ljudstvo, zasidrano v večnih krščanskih življenjskih načelih, pa je kralju najbližje, ker ga vera uči, da je ljubezen do vladarja in do domovine nadnaravno dobro delo.«

Februarja so fašisti že začeli veliko gonjo proti Slovencem in Hrvatom onkraj rapallske meje. Zato je jugoslovanski episkopat razpisal javne molitve za 19. marec in Slovenec je zapisal, da je velik greh proti naravnim in božjim zakonom, če se nasilno krati kakemu narodu pravica religioznega življenja v materinem jeziku. Pobožnost je potekla nadvse mogočno in Slovenec je zapisal: »Po mestu nič kričečih lepakov, nikjer kakšne agitacije, ne javne, ne v društvih, nikjer posebnih pripravljalnih odborov, ne kričečih prirediteljev – in vendar smo napolnili vse prostore. Zadostoval je en sam poziv, ena sama okrožnica naših nadpastirjev. To je moč katoliške cerkve... To je sila, s katero so pametni državniki vedno računali in le državniki improvizatorji si morejo dovoliti luksuz, da se ji postavijo nasproti... Jožefovo je prineslo veliko presenečenje vsem nasprotnikom cerkve, bodisi prizadetim fašističnim glavarjem, bodisi drugim njenim sovražnikom v svetu

in pri nas.« Proti tej molitveni akciji je začel Mussolini veliko kampanjo. Hotel je, naj Vatikan zahteva od zagrebškega nadškofa dr. Bauerja, da prekliče okrožnice s pozivom na molilne akcije. To je Vatikan odklonil. Končno se je maščeval nad upokojenim Jegličem. Ko je tiste dni slavil goriški nadškof Sedej 25-letnico svojega škofovanja in je bil škof Rožman odsoten zaradi kanonične vizitacije po deželi (birme) in ker je bila ljubljanska škofija sufragan goriške nadškofije, se je hotel Jeglič zaradi zadržanega škofa Rožmana tudi udeležiti slavnosti. Italijanske oblasti so mu dale dovoljenje za potovanje, a so ga v Podbrdu neprimerno zadržale; nato je Jeglič vrnil Italiji vsa svoja visoka italijanska odlikovanja in to tudi objavil v dnevnem časopisju.

Dne 8. maja 1931 je dobila Jugoslavija veliko posojilo v Franciji; s tem je izvedla stabilizacijo dinarja in začela javna dela. V začetku septembra je izdal kralj novo ustavo (oktroirana ustava), po njej je postala Jugoslavija ustavna nasledna monarhija z dinastijo Karađorđevićev, službeni jezik je bil hrvatsko-srbsko-slovenski, poleg skupščine je bil uveden še senat in banovine so dobile širše samouprave. Že 7. septembra je izšel zakon o volilnih imenikih, 12. septembra pa volilni zakon, ki je upeljal javne volitve in državno volilno listo. Nosilec državne volilne liste je moral zbrati v vsakem okraju najmanj 60 podpisov, državna lista, ki bi dobila na volitvah že relativno večino glasov, dobi dve tretjini poslancev itd. 23. septembra so bile razpisane volitve za 8. november 1931. Člani vlade so 26. septembra izdali volilni razglas, ki je med drugim dejal, da bodo volitve »manifestacija narodne volje za življenje in napredek, izpoved vsega zavednega jugoslovanstva za veliko nacionalno državno politiko, ki naj za vedno preseka naše stare nadloge in prepire in povede ves naš narod k miru, blagostanju, sreči in napredku«. Vse to se je lepo slišalo, toda le kateri drug nosilec – razen aktivni minister – bi mogel sestaviti tako državno listo, kot jo je zahteval volilni zakon? Istega dne se je sestala tudi »opozicija«, del radikalov, demokratov, zemljoradniki in SLS (Aca Stanojević, Korošec, Joca Jovanović, Davidović in Spaho), ter se odločila za abstinenco pri volitvah. 25. oktobra sta na abstinenco pristala tudi Maček in Pribičević, ki je bil ta čas že v emigraciji, kamor je odšel z rednim potnim listom.

Na vladni volilni razglas je Slovenec odgovoril 27. septembra in zapisal, da slovenskega rodu niso ohranili meči, ampak trdna

vera v ljudsko pravdo, v poslanstvo duha pred materijo, v končno zmago pravice nad krivico. To vero mu je oznanjala katoliška cerkev, ki jo je globoko vsadila v narodno dušo in jo ohranila tudi v časih najhujšega suženjstva, stiske in bede. Drugače so dejali slovenski liberalci, ostanek razbite KDK. Ti so zapisali, da bodo volitve »nekak plebiscit, ali hočemo pokopati stare nesrečne razprtije in prenehati streči drug drugemu po življenju«. Dalje so dejali, da nočejo več volilnih bojev, kakršni so bili včasih. To pot se oblikuje volilni boj v »mogočen narodni pokret, ki bo odprl oči množici zapeljanih ... Ob strani stoje le oni, ki se ne morejo sprijazniti z mislijo, da je res konec strankarskih diktatur«. Klerikalce bodo torej za nekaj časa zamenjali liberalci in Pucelj. V vladi sta od začetka septembra že sedela Kramer in Pucelj. Prav v tem času pa se je tudi pri nas pridružila gospodarski krizi še finančna kriza. Začel se je nenaden in izredno močan naval na denarne zavode, tako da so postali nelikvidni.

Na velikem volilnem shodu, ki sta ga imela Pucelj in Kramer 11. oktobra v Ptuju, je Pucelj dejal, da bi tisti, ki ne bi šli volit, dokazali, da nočejo »sodelovati pri veliki vsenarodni akciji« in bi tako zagrešili velik zločin proti lastni državi. Kramer je dejal, da moramo Slovenci izvoliti svojih 26 poslancev v čim večjem številu in da je treba za volitve izključiti iz naših vrst »vsako neslogo, ki nas je prej delila. Vsa tisti vprašanja, ki so nas delala za sovražnike, naj ostanejo na strani, ker so na dnevnem redu mnogo važnejša vprašanja.«

SLS je na vse mogoče načine agitirala za volilno abstinenco. Tako je Slovenec za praznik Kristusa kralja 25. oktobra zapisal, da je šla na ta dan vsa zavedna klerikalna mladina korporativno k obhajilu, da »nihče ne bo dvomil, kdo so in kakšno je njihovo mišljenje! Bolj kot kdaj koli je potrebno danes, da stopi v ospredje odločnost in jasnost. Naša mladina se dobro zaveda, da je njeno mesto edinole na strani delovnega in trpečega ljudstva.«

Na volitvah 8. novembra je nastopila samo Živkovićeva uradna lista. Kljub vsem potvorbam je bila volilna udeležba majhna, a izvoljeni so bili vsi kandidati uradne liste. Za novo leto 1932 je pisal škof Rožman svojim duhovnikom, da se razmere razvijajo tako, da »nas duhovnike vedno bolj vodijo v duhovno delovanje ... Bog ima svoje namene, ako dopusti, da nam eno ali drugo bolj zunanje delo odpade.« 3. januarja so bile tudi volitve senatorjev, na katerih so župani v Sloveniji izvolili štiri senatorje,

kralj pa je kmalu za tem imenoval še dva. Pred novo izvoljeno skupščino in senatom je imel kralj 18. januarja 1932 prestolno besedo. Dejal je, da je etnična resnica jugoslovanske misli zlomila vse, v stoletjih umetno ustvarjene ovire, dokler ni v zaključni dobi naše mučeniške in krvave nacionalne revolucije in v svetovni vojni ustvarila ene in nedeljive jugoslovanske kraljevine z enim narodom v eni državi. Najhujši udarec je doživela nacionalna in državna misel od zaslepljenih strankarskih strasti in medsebojnih bojev. Nacionalna enotnost in državna celota je izven diskusije, svoboden in nedeljiv narod pa naj živi v decentralizirani unitaristični državi.

V skupščini se je 12. februarja začela debata o načrtu zakona o ustanovitvi gospodarskega sveta, ki ga je obrazložil minister Kramer; ta je namreč s Pucljem ostal v novi Živkovićevi vladi od 5. januarja. Kramer je dejal, da bi v ta svet prišli gospodarstveniki, toda svet naj bi bil le neko posvetovalno telo in ne kakšen tretji dom poleg senata in skupščine. Dalje je menil, da je predlog odborne manjšine, naj bi se ta svet volil, nesprejemljiv, ker bi bil svet potem odvisen od vseh tistih organizacij, ki so ga volile; zato naj se svet imenuje. Za zakonski načrt je od 216 poslancev glasovalo 214, 2 pa proti njemu.

19. februarja se je primeril zanimiv dogodek v skupščini. Večina v verifikacijskem odboru je predlagala, naj izvedejo v okraju Otočac anketo o pravilnosti volitev, manjšina pa, naj se izvedejo nove volitve. Pri glasovanju so izglasovali predlog manjšine s 115 proti 66 glasovi. Vlada sicer ni padla, ker ni bila odvisna od parlamenta, pač pa se je izkazalo, da je v tej skupščini močna opozicija, čeprav so bili poslanci izvoljeni na državni Živkovićevi listi! Prav tako se je pokazala opozicija tudi v senatu, kjer so poslovnik sprejeli z 29 glasovi, proti pa je bilo 11 senatorjev.

Dne 29. februarja se je začela proračunska debata. Finančni minister je predložil proračunski načrt, ki je znašal skoraj 11 in pol milijarde dinarjev. Dejal je, da je proračun manjši za 2 milijardi od prejšnjega. Država bo začela varčevati in celo kralj sam je znižal svojo civilno listo za 4 milijone dinarjev. Med izdatki je minister našteval na prvem mestu državne dolgove, nato so sledili izdatki za vrhovno državno upravo itd. V debati so eni oporekali, da je proračun še vedno prevelik in da je na proračunu še vedno 100 000 uradnikov brez potrebne kvalifikacije. Po-

slanec Velizar Janković je povedal, kako je padel naš izvoz in cene poljedelskim pridelkom, kmetove dajatve pa so ostale iste ali še celo višje.

V nadaljevanju debate 1. marca je dejal slovenski poslanec Mohorič, da je dolžnost skupščine iskati, kako bi se sanirala kriza, zmanjšati je treba uvoz (?!) tistih poljedelskih produktov, ki jih imamo dovolj sami, brezposelnost pa je treba pobijati s pozitivnimi ukrepi. Že prej so nekateri poslanci silno ostro nastopili proti cenzuri poslanskih govorov. Obsojali so tudi nečloveška mučenja po zaporih, zlasti na Hrvaškem. Mnogi so zahtevali vrnitev svobode tiska in govora. Zelo zanimivo je diskutiral o krizi poslanec Sekulić, ki je dejal, da se je kriza začela pri nas tako, da je produkcija agrarnih produktov rastla, zato so padale cene, kmet pa je lezel v dolgove, oziroma je prišel v škarje med svojimi in industrijskimi produkti. Nato je kriza nujno preskočila na obrt, industrijo in trgovino, dinar je dobil pretirano vrednost. (»Dinar nije više onako mali da ga možem metnuti na dlan, dinar je velik kao točak.«) Poslanec je svetoval boj kartelom (kilogram kvasa je 32 dinarjev, v resnici pa je vreden le 9 dinarjev), predvsem pa je treba pregledati, ali je v kartelih tuj ali domači kapital. Treba je začeti ofenzivo proti previsokim cenam industrijskih izdelkov in proti prepoceni kmečkim produktom. Doseči je torej treba stabilizacijo, čeprav je to dolg proces, ki ni omejen samo na našo državo.

Dne 3. marca se je oglasil tudi poslanec dr. Milan Stojadinović. Najprej je dejal, da ne gre, da bi se sedaj, ko je »razredni boj« in vlada velika kriza, prepirali, koliko Hrvatov in Srbov je v vladi; šole, predvsem gimnazije, se morajo bolj približati srednjim strokovnim šolam, da bo dobilo gospodarstvo čimveč strokovnjakov; porazne so številke, ki govore o nepismenosti (Slovenija 8,25 %, Bačka, Banat, Baranja 23, Hrvaška, Slavonija 32, Dalmacija 49, severna Srbija 65, Črna gora 66, Bosna in Hercegovina 83 in južna Srbija 88 %). Statistika je veljala le za moške, še večji so bili odstotki pri ženskah! Dalje je dejal, da ni dovolj samo govoriti proti boljševizmu, treba je sanirati družbo. Pri prvem glasovanju 5. marca je glasovalo za proračun 267 poslancev, proti pa 11.

Tudi senat je debatiral o proračunu. Dne 16. marca je senator Jovanović dejal, da je dejal neki »neškolovani« poslanec v skupščini, da je treba znižati kredite univerzam in da je treba od-

pustiti in upokojiti veliko univerzitetnih učiteljev. Minister za prosveto je ta predlog sprejel, a mi tega ne moremo sprejeti. Zelo je ta senator napadel češko veleindustrijo usnja in obutve Bat'o in se vprašal, kdo je dal dovoljenje za njene prodajalne v Jugoslaviji, kjer propada domača usnjarska industrija in obrt. Dalje je dejal, da imamo v Jugoslaviji tobaka za pol Evrope, a ga uvažamo iz Bolgarije skoraj za 200 milijonov dinarjev; industrija sladkorja je skoraj vsa v tujih rokah in koliko davka plačuje? V debato v senatu se je 21. marca oglasil notranji minister in dejal, da je treba napeti vse sile za boj proti komunizmu, ki dobiva podporo iz inozemstva in od koder tudi vse organizirajo in vodijo. Obsodil je teroriste-emigrante, ki postavljajo peklenske stroje v vlake.

Dne 4. aprila je kralj postavil novo vlado; v nji sta Pucelj in Kramer še ostala, predsednik vlade je postal Marinković. Deklaracijo nove vlade so prebrali 6. aprila pred skupščino, 8. aprila pa pred senatom. Povedala ni nič novega. 12. aprila se je v skupščini začela debata o načrtu zakona za zaščito kmeta. Načrt je predlagal, naj bi odložili vse javne prodaje premične in nepremične kmečke imovine za 6 mesecev z veljavnostjo od 19. marca 1932, dolžnik pa mora v tem času plačevati 6 % od svojega dolga. Načrt je torej hotel ustaviti vse dražbe kmečke imovine za pol leta. Prvič se je k debati oglasil »opozicionalni klub« (dr. Ivan Lončarević) in dejal, da se razmere ne morejo normalizirati, ker vlada ni odgovorna parlamentu. Samo bojazljiva vlada je mogla predložiti tak zakonski načrt, s katerim ne moreta biti zadovoljna ne kmet ne upnik. Še danes ni znano, koliko je kmet sploh zadolžen, kmeta pa ne bomo rešili s preprečevanjem prisilne prodaje, temveč samo v obnovi kmetove poljedelske moči. Vendar so vsi poslanci (215) glasovali za zakonski načrt.

b) Ofenziva slovenskih klerikalcev

Klerikalci so začeli polagoma prehajati v ofenzivo. Najprej so se spravili na poslanca Barleta, župnika pri Sv. Jakobu v Ljubljani, ki je bil ves čas v opoziciji proti uradni SLS. Na pritisk vodstva SLS je škofijski ordinariat prisilil župnika Barleta – čeprav mu je pred volitvami dal dovoljenje za kandidaturo –, da je odložil mandat. V začetku maja so se začele velike proslave Koroščeve šestdesetletnice. Najprej je bila velika proslava 8. maja v Ljub-

ljani; na nji je govoril pisatelj Finžgar in našteval, katere lastnosti mora imeti narodni voditelj. Dejal je, da ne sme nikdar omahovati med poklicem in osebno koristjo. Dalje mora biti dosleden v javnem delu za narod, spoštovati mora disciplino (strankino), imeti mora pogum, in to tem večjega, čim večji je odpor, in imeti mora modrost. V unionski dvorani je spregovoril Korošec sam in dejal, da »smo ohranili pogum in vztrajnost, nismo imeli klečeplastva in ne malodušnosti. Tako gledam, tako mislim o današnji slavnosti, da je današnji dan dokaz, da še nismo skopneli. Narod kljubuje viharjem! Zmaga bo naša!«

Dne 4. maja je izšel razglas ministrov, poslancev in senatorjev o ustanovitvi nove politične stranke, Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije (JRKD). Na plenarni seji zbornice za trgovino in obrt v Ljubljani je bilo 10. junija rečeno, da ljudje nočejo več vlagati denarja v denarne zavode, ker so izgubili zaupanje do njih. V začetku junija je bil v Ljubljani ustanovni zbor banovinske organizacije JRKD, sredi junija pa posvetitev pravoslavne cerkve v Celju in posvetitev temeljnega kamna za pravoslavno cerkev v Ljubljani, ki še danes stoji. Ker Slovenci takrat niso bili pravoslavne vere, ni težko uganiti, zakaj zidava tako mogočne pravoslavne cerkve v Ljubljani.

V začetku julija je bila postavljena nova vlada (Srskić); v nji sta ostala Pucelj in Kramer, prišel pa je še Ivan Mohorič; 16. julija je izšla posebna uredba bana dravske banovine, ki je prepovedala vsako pisanje, izdajanja, tiskanje itd. knjig, novin, plakatov ali objav, ki »merijo na to, da se v narodu omaja državna in nacionalna zavest, da se mu pod pretvezo neosnovanih in tendencioznih predpostavk jemlje vera v gospodarsko moč in razvoj države« itd. Uredba, ki je bila sankcionirana z globo 1000 dinarjev ali dvajsetdnevnim zaporom, je imela zelo realno podlago. Proslava Koroščevega življenjskega jubileja se ni omejila samo na Ljubljano, temveč je zajela vso Slovenijo. Zažigali so kresove, moški so nosili zelene kravate (in ko so bile te prepovedane, zelene nogavice), višek vseh teh »proslav« pa so bili tako imenovani šenčurski dogodki in z njimi v zvezi tudi mengeški in komendski. Bistvo dogodkov v Šenčurju je bilo, da je SLS preprečila poslancu, župniku Barletu, shod; nato je intervenirala žandarmerija in streljala v zrak. Začele so se velike demonstracije proti režimu po vseh teh krajih, tako da so celo vzklikali »Živio Mussolini!« Preprosta kmečka ženica iz okolice Škofje Loke se je pred pre-

iskovalnim sodiščem za zaščito države takole zagovarjala: »Saj nisem vpila ‚Živio Mussolini!', ampak samo ‚Dol s kraljevo hišo!'« (Nekdo je vsekakor moral šestdeset let stari ženici povedati to in jo naučiti podobna gesla!) Epilog vseh teh dogodkov se je potem končal pred sodiščem za zaščito države v Beogradu; tu so bili nekateri ugledni klerikalci precej obsojeni. Toda klerikalci se še niso dali in so proslavo Koroščevega jubileja spremenili v evharistične župnijske shode. V cerkev pa žandarji niso smeli stopiti, zato so lahko nemoteno slavili Korošca.

Dne 17. julija je dejal na Jesenicah minister za trgovino in obrt Ivan Mohorič, da se je začelo ustavljati kolo našega gospodarstva. Kmet je pasiven, a kmetov je v državi dve tretjini. Njegovo stanje so začeli (država) popravljati le s provizoriji. Premagati je treba krizo nezaupanja do denarja (vloženega v denarne zavode) in dati mnogo več zaščite domačemu gospodarstvu. Na zborovanju slovenskih trgovcev v Mariboru je 14. avgusta dejal, da je treba ustvariti močno in odporno narodno gospodarstvo, opozoril je na nevarnost kartelov in monopolizacije. Tudi je dejal, da se ne da vzdržati zakon o kmečkih dolgovih, sicer pa kriza ni nastala zaradi kmetove zadolženosti, temveč zaradi »denarja v nogavicah«! Tu se je minister le zmotil, kajti naša kriza je bila le delček svetovne! Začetek oktobra je isti minister povedal na Gorenjskem, da znašajo kmečki dolgovi okrog 6 milijard dinarjev, vsi dohodki našega kmetijstva pa znašajo okoli 20 milijard dinarjev. Dolg torej ni velik, a nevarna je obrestna mera, ki je zlasti velika v južnih krajih, kjer je ves kredit v zasebnih rokah.

Jeseni 1932 so znašali kmečki dolgovi v dravski banovini točno 1 118 661 948 din, dolžnikov pa je bilo 55 631. To je dokazovalo, da je bil slovenski kmet najbolj zadolžen v Jugoslaviji, delno tudi zaradi tega, ker je bil navajen višjega življenjskega standarda. Po tabeli je bila zadolžitev takale:

posestvo	dolžniki	dolg
od 0– 10 ha	42 608	638 540 564 din
od 10– 30 ha	11 319	363 761 143 „
od 30– 75 ha	1 473	91 118 674 „
od 75–100 ha	128	10 959 996 „
nad 100 ha	104	14 281 569 „

Dne 17. oktobra je skupščina sprejemala predlog, da se zakon o zaščiti kmeta podaljša do 20. decembra 1932. Ob tej priliki se je vprašal opozicionalni poslanec Lončarević, ali je skupščina sploh še potrebna? Predlog bi bilo treba temeljito pregledati, ne pa ga oglašati za nujnega. Dalje je vprašal, zakaj lahko žene kmeta na boben Priviligirana agrarna banka (ki je bila ustanovljena zaradi krize), ki lahko izdraži kmečko posest 17 juter za 12 000 din. Na vprašanje ni dobil odgovora.

Vse to in vedno večji pritisk, zlasti na Hrvaškem, je pripeljalo do velikih kmečkih nemirov v Liki, kjer je proti Velebitu uprizorilo 1400 žandarjev pravo ofenzivo. Ko je v začetku novembra postavila skupščina na novem rednem zasedanju nove odbore, je svoje odbore že postavila nova vsejugoslovanska stranka JRKD, svoje pa tudi opozicija kot Narodni seljački klub, dne 3. novembra pa je odstopila Srskićeva vlada, a je kralj še istega dne postavil novo Srskićevo vlado, v kateri pa od Slovencev ni bilo več Mohoriča.

c) Punktacije

Dne 7. novembra 1932 je nekaj bivših poslancev KDK, frankovec Budak in Trumbić sestavilo tako imenovane zagrebške punktacije, v katerih so poudarili, da je narodna suverenost steber vsake državne organizacije in da je narod izvir vse oblasti. Ker je v večini kmečki razred, je ta temelj organizacije našega celotnega narodnega življenja. Srbijanska hegemonija, ki se je vsilila deželam tostran Drine, Save in Donave, uničuje moralne in materialne vrednote naroda in njegov duhovni mir. To stanje je doseglo višek pod absolutističnim režimom od 6. januarja 1929 dalje. Prihajamo do zaključka, da je potrebno, vračaje se na leto 1918 kot izhodišče, začeti odločilni in čim bolje organizirani boj proti hegemoniji, da se ta odstrani iz vseh naših krajev z vsemi svojimi predstavniki. Le tako bo možno na novo urediti državno stranko, ki mora biti ustanovljena na svobodni volji svojih članov, da se zajamči razvoj in napredek srbskega, hrvaškega in slovenskega naroda.

Te zagrebške punktacije so bile najprej objavljene v Italiji, 23. novembra pa jih je objavila tudi beograjska Politika.

Dne 14. decembra je bil znova podaljšan zakon o kmečki zaščiti; zanj je glasovalo 210, proti pa 14 poslancev; 16. decembra je predložila vlada predlog za odobritev naknadnega kredita

70 milijonov dinarjev. Opozicija je bila proti predlogu, ker se bodo zvišala davčna bremena, zakaj vlada rajši ne štedi, ko je obljubila, zakaj ne odpravi treh ministrstev brez listnice, ki so povsem nepotrebna, luksuz je tudi ministrstvo za telesno vzgojo, samo za tiskovni urad gre 30 milijonov itd.

Dne 27. decembra je izdala punktacije Srbska republikanska stranka in v začetku izjavila, da stoji na stališču zagrebških punktacij že 14 let in zahteva novo organizacijo države na podlagi odločitve svobodno izvoljene konstituante. Narod je izvir vsake politične avtoritete in javne oblasti in legalni boj bo privedel do zmage suverene narodne volje. Dan za tem so izdali novosadske punktacije (vojvodinska opozicija), ki so poudarile, da je povzročil režim globoko nesoglasje in je najresnejša ovira za iskanje poti iz gospodarske krize. Treba je najti rešitev nacionalnih in političnih vprašanj, pa tudi socialnih, in ustvariti »ekonomsko demokracijo«. Narod je izvir vse oblasti, ki naj da tej državi novo in končno ureditev v ustavnem, demokratičnem in parlamentarnem režimu. Vojvodina in Srem naj imata isti položaj kot druge pokrajine, narodne manjšine pa naj dobijo kulturno avtonomijo.

Zadnjega decembra 1932 je izdala SLS tako imenovane ljubljanske punktacije. Tudi te so izšle ilegalno in jih je kot veliko senzacijo prinesel tržaški Il Piccolo. Punktacije pravijo, da je slovenski narod razdeljen in razkosan na štiri države, na Jugoslavijo, na Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Njegova temeljna zahteva je, da se združi v eno samo politično enoto, ker se more le tako ohraniti in se mu zagotoviti splošen napredek. Glavnemu delu naroda, ki živi v Jugoslaviji, je postavljena naloga, da za ta ideal neprestano dela, dokler ne bo uresničen. Zato si mora slovenski narod v Jugoslaviji priboriti tak samostojen položaj, ki bo neprestano služil kot privlačna sila za vse ostale dele naroda, živeče v drugih državah. Zato nam je potrebno: nacionalna individualnost, ime, zastava, etična skupnost, finančna samostojnost, politična in kulturna svoboda; radikalna socialna zakonodaja, ki more zagotoviti življenjske koristi in harmonično razvijanje vseh potrebnih in produktivnih poklicev, posebno kmečkega in delavskega razreda. Za dosego vsega tega je potrebno, da si Slovenci, Hrvati in Srbi ustvarimo po svobodnem sporazumu in na demokratični podlagi državo samoupravnih enot. Eno od teh enot naj sestavlja tudi Slovenija. Tako državo zahteva tudi KDK in radikalna stranka oziroma je ne izključujeta.

Tudi JMO je izdala svoje sarajevske punktacije, in sicer januarja 1933. V njih je rečeno, da je narod izvir vse oblasti, zato je treba uvesti polno demokracijo v vsem državnem življenju. Njeno pravo notranjo ureditev zahtevajo narodni položaj Jugoslavije, gospodarske in socialne težave. Centralistična ureditev je glavni vzrok slabe uprave, korupcije itd., do skrajne mere se je zaostrilo tudi nacionalno vprašanje. Nova ureditev države mora temeljiti na politično zgodovinskih enotah, skupno vsem tem pa naj bi bilo le to, kar je potrebno za varstvo skupnih koristi. Ena od enakopravnih enot naj bi bila Bosna in Hercegovina. Hkrati so se oglasili še črnogorski federalisti in poudarjali, da soglašajo z resolucijo KDK in SLS.

Konec januarja se je oglasil s pismom pristašem svoje stranke tudi Ljuba Davidović in zapisal, da je privedel režim državo do obupnega stanja, ki sta ga ustava iz 1931 in razpis volitev še poslabšala. Izhod iz tega je korenita sprememba ustave, ki naj temelji na narodni suverenosti s parlamentarno vlado. Parlamentarni režim naj se uvaja postopoma. Do nove ustave – prehodni režim – naj bi bile na oblasti sedaj opozicionalne stranke, državo naj bi razdelili na samo sedem do devet upravnih enot, ki naj bi se kasneje spojile v štiri večje upravne enote (Slovenija, Hrvaška, Srbija, Bosna in Hercegovina). Omeniti je treba tudi pismo radikala Ace Stanojevića iz istega časa, kjer trdi, da je nastala taka kriza v deželi zaradi nesposobne politike vseh vlad po 6. januarju. Zato je treba vzpostaviti demokratično obliko oblasti, katere nosilec naj bi bil narod v celoti. Centralistični sistem je nemogoč, državo pa naj urede le v sporazumu Srbov, Hrvatov in Slovencev prek svojih političnih strank, ki bodo dobile zaupnico ljudstva na svobodnih volitvah. Zatem je podalo izjavo tudi levo krilo zemljoradnikov (Dragoljub Jovanović), da je pripeljal 6. januar državo do katastrofe, iz katere je rešitev le v povratku na popolno demokracijo. Srbski kmet ni nikdar želel hegemonije, saj ga je prav tako neusmiljeno izžemala. Rešitev je v sporazumni, federativni državni ureditvi na podlagi 5. točke zagrebške izjave (povrnitev najprej na stanje pred 1. decembrom 1918).

Punktacij torej na pretek! Vse opozicionalne stranke so povedale v bistvu isto, najbolj ostri pa so bili Hrvati in za njimi ne dosti manj SLS, ki je – v opoziciji – zopet postala radikalno avtonomistična. Ne more biti nobenega dvoma, da se je režim z vso silo vrgel na punktaše. Ljubljansko Jutro je 8. januarja 1933

Delavsko-kmetski list.

Izhaja vsak četrtek. — Naročnina: mesečno 6 Din, četrtletno 15 Din.
Uredništvo in Upravništvo: V Ljubljani, Aleksandrova cesta št. 9/II.

Ne dajte se uklon
nobenemu nasilju!
dajte se zmešati po
benih lažeh! Vztrajaj
Mislite! Delajte! Ag
rajte! Delavsko-kmet
republikanski blok mo
združiti glasove vseh
lavcev in republikansk
kmetov! Dovolj je b
trpljenja in hlapčevstva
teh 6 letih. Zbudimo

Leto II | LJUBLJANA, 22. januarja 1925. | Stev. 4.

Kam se bo odločilo delovno ljudstvo Slovenije? Za svobodo ali sužnost?

Stranka	Kdo jo vodi?	Čigave koristi zastopa	V politiki	V industriji	V poljedelstvu	V mednarodni politiki
Delavsko-kmečki Republikanski Blok	Sami delavci in kmetje, ki so že v dejanju dokazali, da žrtvujejo za delavsko-kmečko stvar tudi življenje.	Zastopa koristi ročnih in duševnih delavcev na polju, v tovarni in pisarni, t. j. koristi proletarcev in kmetov — t. j. ogromne večine naroda. Zahteva popolno svobodo vsakega naroda v svobodni delavsko-kmečki republiki.	Zahteva predvsem vlado delavcev in kmetov, ki bodo vodili vso politiko in gospodarstvo izključno le v korist onih, ki delajo. Je proti nadvladi srbske kot francoske in vsake buržuazije in za samostojno slovensko delavsko-kmečko republiko. Slovenski delavec in kmet bodita gospodarja	Tovarno delavcu. Delavec naj vodi in kontrolira proizvajanje. Proizvaja naj se za potrebe ljudstva, ne za špekulante. Tako se bo odpravila draginja in tako si bo kmet poceni lahko nabavil vse.	Zemljo kmetu! Veleposestva naj se brez odškodnine razdelijo kočarjem brez zemlje in revnim kmetom. Država naj da brezobresten kredit za povzdigo poljedelstva. Odpravijo se davki na zemljišče, odpravijo se posredni davki in davki na poljedelske zadruge. Davke naj se naloži bogatinom in oderuhom.	Odpravi naj se v izdatke za militarize ki je samo v škodo pogubo delovnega č veštva. Odpravi naj se i perialistične „mirovn pogodbe, ki pomenja za večino narodov tudi za Slovence podv jeno sužnost in neva nost novih vojn. Upostaviti mir in br ske odnošaje s sovi

Grob Pura Đakovića in Nikola Kosinovića pri Sv. Duhu

začelo vrsto ostrih napadov proti »separatističnim punktacijam«, trdeč, da je njihova glavna zahteva popolna politična samostojnost Slovenije, ki naj bi se dosegla z nekim novim sporazumom med Srbi in Hrvati. Tako naj bi postala Jugoslavija zvezna država v obliki federacije. Jutro je močno podčrtalo tudi zagrebško zahtevo, da se mora pred sporazumom vrniti stanje, ki je bilo pred 1. decembrom 1918. Slovenska županska zveza (liberalna) je imela dan prej veliko protestno zborovanje v Ljubljani, kjer so sprejeli naslednjo izjavo proti ljubljanskim punktacijam: 1. decembra 1918 smo Slovenci, Hrvati in Srbi po svobodnem sporazumu opolnomočenih narodnih zastopnikov dokončno in za vselej rešili vprašanje naše narodne skupnosti. Zato o tem ne dopuščamo nobene debate, ker vidimo v državni skupnosti edino jamstvo za narodni obstoj vseh Slovencev ter za neoviran razmah slovenske kulture in vseh drugih panog našega javnega življenja. Razkosavanje velike Jugoslavije na več malih samostojnih enot bi pomenilo nevarnost za sam obstoj države in s tem nevarnost novega suženjstva. Dalje so župani izrekli kralju neomajno zvestobo in ljubezen, ker sta »kralj in njegov dom najjačji steber in največje jamstvo za obstoj in napredek naše narodne države«.

Toda opoziciji je to pot zelo očito – kljub demantijem zagrebškega nadškofa – priskočila na pomoč katoliška cerkev s pastirskim pismo proti Sokolu. To pismo so brali več nedelj vernikom v cerkvah. Glavni očitek je bil, da Sokol temelji na Tyrševi ideologiji, ki da je brezverska, zato episkopat svari starše, naj ne puščajo otrok k Sokolu. Kot avtorje tega pisma so takoj obdolžili jezuite, upravičeno pa so ga spravljali v zvezo s poplavo punktacij. Zato je zagrebški nadškof dr. Bauer 25. januarja demantiral in zapisal, da je napak spravljati pastirsko pismo v zvezo s punktacijami, kajti pismo je nastalo 17. novembra 1932 in tedaj »še nihče ni vedel za punktacije«. (To ni bilo čisto res. Punktacije so nastale že 7. novembra, torej deset dni pred nastankom zagrebških punktacij in težko je verjeti, da bi politik, kot je bil nadškof Bauer, ne vedel zanje. Tudi publicirane so bile dan prej, in sicer jih je prinesla Vedetta d'Italia 16. novembra 1932.) Nadškof je tudi trdil, da jezuiti niso sodelovali pri izdelavi pastirskega pisma in da je zato neumestno zahtevati njihov izgon!

Dne 10. januarja je izdelalo banovinsko vodstvo JRKD resolucijo, v kateri je poudarilo državno celoto za najbolj dragoceno svetinjo, enotnost jugoslovanskega naroda pa kot glavni vir sile

in napredka države. »Ogorčeno protestiramo, da poskušajo od naroda zapuščeni voditelji bivših političnih strank javno begati z novimi političnimi programi, ki morejo slabiti državno zavest ter razkosati državni in narodni organizem.« Čez deset dni nato je sledil Protest Ljubljane proti punktacijam, kjer je rečeno: »Državo, njeno osnovno idejo enega naroda in ene države ter Sokola Kraljevine Jugoslavije bomo branili z vsemi sredstvi ne le proti tujcem, marveč predvsem proti onim našim domačim elementom, ki skušajo z izrabljanjem današnjega težkega gospodarskega položaja sejati nezadovoljstvo in nezaupanje v naše ljudstvo ter zanetiti v njem nejevoljo proti državi in principu narodnega in državnega edinstva.« Naj oblasti nastopijo proti vsem takim z vso ostrostjo zakona, pred katerim smo enaki vsi državljani!

To je bil signal, ki ni obetal nič dobrega za klerikalce. 30. januarja so aretirali številne klerikalne prvake in jih poslali v razne kraje v internacijo, v Foćo, Bileće in Ključ, Korošca pa najprej v Niško banjo, nato pa na Hvar. Tako so jo še poceni odnesli, bili so tudi neprimerno manj nevarni kot Maček, ki je dal na primer 28. januarja tole izjavo za Petit Parisien: Hočemo biti gospodarji v svoji hiši, hočemo, da pristanejo vsi Srbi iz Srbije z vojsko vred, da se umaknejo na drugo stran treh rek. Meja naj bi bila poleg Kotora in bi pustila predvojni Srbiji Črno goro, nato naj bi šla prek Užica in Valjeva do Vukovara, puščajoč Sombor v enem taboru, Osjek pa v drugem.

Dne 8. februarja se je začela v skupščini debata o popravkih volilnega zakona. Opozicija je zahtevala – razumljivo – svobodne in tajne volitve, a je ostalo vse po starem, vendar je opozicija narastla že na 20 glasov. 16. februarja se je začela debata o načrtu zakona o občinah. Poročevalec večine je bil dr. Milan Stojadinović; dejal je, da je občina najčistejša samoupravna enota, vendar je treba paziti, da se ji ne da preveč kompetenc, sicer bi postala navadna državna podružnica. Ustanovijo naj večje občine, ker le-te morejo v redu opravljati komunalne samoupravne naloge. (Doslej so bile v Sloveniji majhne občine, na Hrvaškem in v Slavoniji so bile velike, v Bosni in Hercegovini pa jih sploh ni bilo.) Občinski odbor naj bi volili, volilno pravico naj bi imele tudi ženske (kar pa je bilo odbito).

Pred skupščino je prebral 17. februarja poslanec Preka izjavo Narodnega kluba (podobno je prebral 16. februarja senator Šupe-

rina pred senatom), ki zahteva monarhično obliko države s Karađorđevićevo dinastijo, priznava, da je država sestavljena iz več zgodovinsko političnih individualnosti in da je jugoslovenstvo skupni pojem »treh narodnih komponent, srbstva, hrvatstva in slovenstva, od katerih ima vsak v sebi vse svoje nacionalne atribute«. Zato je unitaristično načelo mogoče le »na principu polne enakosti in enakopravnosti med Hrvati, Srbi in Slovenci, izključujoč vsako oblast enega nad drugim«. Današnja oblika politične integracije ne ustreza današnjemu stadiju jugoslovanskega unitarizma; ideologija integralnega jugoslovenstva je v praksi zbrisala enakost in enakopravnost Hrvatov, Srbov in Slovencev. Hrvaško vprašanje ni rešeno in je prvenstveni državni problem, ki ga je treba rešiti po teritorialni razdelitvi, po kompetencah samouprave ali pokrajinske oblasti, in to po upravičenih težnjah Hrvatov, a brez škode za državno celoto. Notranjo ureditev po septembrski ustavi ne moremo imeti za dokončno.

Deklaracija je pri večini naletela na burne proteste. Slovenski poslanec Vošnjak je dejal, da je to upor bivših ministrov-bankokratov in dezerterjev šestojanuarske fronte. Mita Dimitrijević pa je trdil: Ko so Mačka aretirali, ni imel nihče od podpisnikov deklaracije moralne moči, da bi bil izstopil iz vlade. Zahteval je, naj do deklaracije zavzame stališče tudi vlada. Tudi v senatu so izjavo kritizirali. Dr. Šilović je dejal, da drugi hrvaški senatorji niso vedeli za izjavo in da je napačna trditev, da je naša država sestavljena iz več zgodovinskih političnih indivdualnosti! Srbi, Hrvati in Slovenci so trije deli enotnega jugoslovenskega naroda, Slovenci pa so sploh »planinski Hrvati«.

Dne 23. februarja se je v skupščini začela debata o dopolnitvi zakona o združevanju in zborovanju. Večinski predlog je zahteval ustanavljanje velikih strank, s katerimi bi pobijali partikularizem in separatizem, manjšina pa je bila proti. Modro je povedal slovenski poslanec Alojzij Pavlič, da bi najlaže pobijali komunizem, »ki je največja nevarnost za našo državo, s stanovskimi strankami«.

SLS je 28. februarja zadela nova nesreča; banska uprava je razpustila njeno močno prosvetno centralo, Prosvetno zvezo. Zelo živahna debata se je razvila v skupščini ob načrtu proračuna, ki se je začela 13. marca. Proračun naj bi znašal 10 milijard in pol. Krilo naj bi ga 80 % dohodkov iz posrednih davkov (carine, takse, trošarine in monopol) in le 20 % iz neposrednih davkov.

Najprej so vladi očitali, da ne odgovarja na interpelacije, dalje, zakaj ministri ne hodijo na skupščinske seje, zakaj vlada ni nastopila proti punktacijam, skratka, Srskićeva vlada nima nobene avtoritete. Proračunu so očitali nerealnost; kako bo kmet plačeval davke, ko je tako obubožal, da ima ponekod za razkošje celo sol?

Dne 15. marca se je oglasil v debati »nova luč«, Svetislav Hođera. Ta je dejal, da je bil zakon o gospodarskem svetu sprejet že pred enim letom, a ga še danes ni. JRKD ne pomeni ničesar, ker je vlada ni hotela podpirati. Zato se je začelo cepljenje v parlamentu in nastajale so punktacije. Dr. Stojadinović je dejal, da morejo nositi jugoslovensko idejo le močna ramena čistih, širokih delovnih množic Jugoslavije in srce in razum poštenih intelektualcev. Na te množice je kralj apeliral 6. januarja. Zato je treba voditi politiko malega človeka, treba je zaščititi kmeta, delavca, obrtnika in trgovca. Fašizem je agresiven in nosi v sebi kal vojne; naša država naj v čim krajšem času začne proučevati vprašanje, da bi vzpostavila stike s Sovjetsko zvezo.

Dne 16. marca je predsednik vlade Srskić dejal, da je doslej debatiralo okrog 90 poslancev. Obljubil je, da bo prišel zakon o agrarni reformi pred plenum takoj, ko bo sprejet proračun. Vzrok, zakaj vlada ni odgovorila na punktacije, je bil, da vlada odgovarja samo parlamentu, punktacije same pa so dokazale, da opozicija ni enotna (kar pa ni bilo res, saj se punktacije ujemajo v vseh bistvenih zahtevah, le da so bile zagrebške nekoliko ostrejše!) in da jim je skupno le sovraštvo do režima. Ni pomembno, če nekdo stokrat na dan reče, da je Srb ali Hrvat ali Slovenec ali če nekdo sploh ne more izgovoriti teh plemenskih imen. Pomembno je to, ali se prvi in drugi čutita za člana »velike jugoslovenske nacionalne skupnosti«. Glede pastirskega pisma je Srskić dejal, da vlada obžaluje, da se je zgodilo, ker to cerkvi samo škodi, je pa vlada zadovoljna z izjavo, da pastirsko pismo nima nobene zveze s punktacijami.

Glasovanje v načelu je potekalo takole: od 267 poslancev je glasovalo za proračun 246 poslancev, proti pa 21. V podrobnejši debati je govoril slovenski poslanec Cerar in dejal, da bomo Slovenci tako kot Srbi in Hrvati varovali svoj jezik in svojo književnost kot narodno svetinjo. Zato je tudi zahteval, naj ostanejo nedotaknjene slovenske kulturne ustanove, zlasti slovenska univerza. Izvedejo naj dekoncentracijo in decentralizacijo državne uprave. Na banske uprave naj prenesejo tipične pokrajinske po-

sle, zlasti gospodarske zadeve (kmetijstvo, gozdarstvo itd.). Pri obrambi svojega proračuna je 17. marca dejal notranji minister Lazić, da so dosegli znaten uspeh pri razbijanju in odkrivanju komunistične propagande in akcije, diktirane iz inozemstva. Zelo močne so v južni Srbiji komitske akcije (vpadi komitskih trojk in sabotaže), okrepilo pa se je delo hrvaške emigracije, ki pošilja oborožence v našo državo pod imenom ustaši, zlasti v Liko. V senatu pa je minister dejal, da je vlada oborožila proti vpadom komitov v južni Srbiji prebivalstvo in razdelila 25 000 (?!) pušk.

Dne 24. aprila se je začel v Beogradu pred sodiščem za zaščito države proces proti Mačku; v njem je bil obsojen na tri leta zapora. Znani slovenski klerikalni časnikar in glavni urednik Slovenca Drin (dr. Ahčin) je 14. maja zapisal v Slovencu zelo zanimiv članek Fašizem proti boljševizmu. Ahčin pravi, da ima fašizem v svojem gibanju »brez dvoma mnogo simpatičnih potez tudi za katoličana. Spomnimo se samo na njegovo prizadevanje za moralni dvig, za odpravo razrednega boja in ustvaritev korporativne države. Kar je pozitivnega na fašizmu, to je vzeto iz krščanstva in v tej smeri more biti fašizem res tudi del protiboljševiške fronte. Toda to še ni ves fašizem. Velik del njegove doktrine raste iz macchiavelizma in hegelianizma... Res pa je, da boljševizem predstavlja za cerkev daleko večjo nevarnost. Če se bo cerkvi posrečilo, da ga (fašizem) očisti poganskih primesi in izčisti njegovo državno in socialno ideologijo, more tudi fašizem postati dragocen sodelavec cerkve proti boljševiškemu razkristjanjevanju.« Povsod po Sloveniji so se začeli župnijski evharistični kongresi.

Dne 14. junija 1933 se je začela debata o načrtu zakona o spremembah in dopolnilih zakona o agrarni reformi. Poročevalec dr. Auer je zanimivo orisal tedanje agrarne odnose. V Sloveniji, na Hrvaškem, v Slavoniji in Vojvodini je imelo okrog 840 veleposestnikov nad 2 milijona juter obdelovalne zemlje (v Sloveniji in na Hrvaškem je imelo 180 000 kmečkih družin le 226 000 juter in je torej na družino prišlo po 1,25 jutra, na drugi strani pa je imelo 1000 veleposestnikov čez 750 000 juter obdelovalne zemlje). V Bosni in Hercegovini so vladali »kmečki odnosi« in beglučarji, ki so dajali določeno odmero svojih pridelkov pravim lastnikom, v Dalmaciji so bili koloni, v južni Srbiji pa so vladali čivčijski odnosi. Po prvi uredbi o agrarni reformi (19. februarja 1919) je država položila roko na 840 velikih posesti (2 185 883

kat. juter, od katerih je bilo 835 703 kat. juter obdelovalne zemlje). Ta obdelovalna zemlja je bila razdeljena po določenem ključu poljedelcem, družinam dobrovoljcev in beguncev, medtem ko je ostalo veleposestnikom še 293 909 juter zemlje. Vendar, zemlja je bila dana le v začasni zakup in nihče ni vedel, ali bo ostala ta zemlja njegova ali ne. Potem se agrarna reforma ni premaknila vseh deset let. Po uvedbi diktature so izdali nekaj agrarnih zakonov: o likvidaciji agrarnih odnosov v Dalmaciji, o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih, o ureditvi agrarnih odnosov v južni Srbiji in Črni gori in zakon o naselitvi južnih krajev. Po tem zakonskem načrtu naj bi torej uredili agrarno reformo tudi v severnih krajih (Slovenija, Hrvaška itd.). V debati se je izkazalo, da pridejo pod agrarno reformo tudi gozdovi, odškodnina pa bi se izplačevala v 30-letnih anuitetah (5 % obresti in po vrednosti eno jutro = 1650 dinarjev). Zakon so sprejeli s 162 proti 15 glasovi.

Dne 20. junija so zahtevali slovenski trgovci, naj zakon o kmečki zaščiti ukinejo ali pa spremene tako, da se terjatve trgovcev in obrtnikov izvzamejo iz zaščite; dalje, naj se revidirajo prevozne tarife, zgradijo naj nove železnice (n. pr. Kočevje–Sušak), ukinejo naj monopol nad prodajo šolskih zvezkov in izide naj čimprej zakon o pobijanju draginje. Za rešitev denarne in kreditne krize so predlagali sanacijo denarnih zavodov in njih normalizacijo, izdajo novega denarja, s katerim naj primerno likvidirajo kmečke dolgove in usposobijo denarne zavode za zopetno kreditiranje gospodarstva, narodna banka pa naj zniža obrestno mero. Ostro so nastopili proti privilegiranemu konzumnemu zadružništvu, ker je krivična konkurenca trgovinam, in zahtevali so zakon proti kartelom.

Konec julija je SLS priredila v Ljubljani mogočno manifestacijo; te se je udeležilo 60 000 predvsem mož in fantov. Biserno mašo upokojenega škofa Jegliča je SLS združila s proslavo 1900-letnice Kristusove smrti (to so praznovali po vsem katoliškem svetu). Mogočna prireditev je bila na stadionu, kjer je bilo že dopoldne čutiti, da bo ta cerkvena slovesnost po vsej verjetnosti prerastla v politično manifestacijo prvega reda, proti kateri bi se nobena žandarmerija in policija ne mogla uspešno postaviti v bran. Popoldanski dež je potem ohladil razburkane duhove. Slovenec je nato upravičeno zapisal: »Od časov, ko so bili krščeni in

sprejeti v krog kulturnih narodov naši očetje, ni bilo nobene tako ogromne manifestacije krščanstva med Slovenci.«

20. julija je bil kongres JRKD v Beogradu; na njem je stranka dobila novo ime, Jugoslovenska nacionalna stranka (JNS). Prva točka njenega programa je govorila o jugoslovanski narodni misli in nacionalni državi Jugoslaviji. Notranja ureditev Jugoslavije: enotna država, monarhija, dinastija Karađorđevićev, eno narodno predstavništvo (parlament in senat) za vso državo, neodvisno sodstvo, dekoncentracija upravne oblasti po banovinah in široke narodne samouprave. V gospodarskem delu resolucije je bil poudarjen kmečki značaj jugoslovanskega naroda, zato je treba kmeta v tej krizi zaščititi; poudarjena je bila zadružna misel, ki je narodnemu duhu najbližja in najbolj prikladna oblika ekonomske zaščite tako imenovanega malega človeka.

JNS se je začela skrbno pripravljati za oktobrske občinske volitve. 13. septembra je bila izvedena komasacija občin in od 1069 občin v Sloveniji jih je ostalo še 373. Za občinske volitve se v Sloveniji SLS ni abstinirala, na Hrvaškem pa se je HSS abstinirala. Po uradnih podatkih je volilo 368 občin, število kandidatnih list pa je bilo: uradna JNS 426, kompromisna (JNS in »simpatizerji«) 61, SLS 210. Od 275 126 vpisanih volilcev jih je volilo 188 025. JNS je dobila 126 231 glasov (67,14 %), kompromisna lista 10 516 (5,59 %), SLS 51 278 glasov (27,27 %). Tako je dobila JNS (volitve so bile javne!) 292 občin, kompromisna 20 in SLS 56.

17. novembra se je začela v skupščini debata o načrtu zakona o obvezni telesni vzgoji. To pot je imel dr. Milan Stojadinović svoj »veliki dan« in dejal v debati: »Mussolini je van svake sumnje jedan veliki čovek i jedan pozitivan, rekao bih jedan najpozitivniji duh u socialnom konstruktivnom pa ako hoćete i u konstruktivnom smislu reči.« Ustvaril je »na genialni način« italijanske mladinske organizacije, ki morajo biti predmet naše posebne študije. Taka mladinska organizacija je konstruktiven in zdrav element v socialnem in nacionalnem življenju Italije. Fašistični sistem popolnoma osvaja mladino. Nam seveda fašističnega sistema ni treba popolnoma kopirati, a od njega se moremo veliko naučiti, posebno tam, kjer je treba ustvarjati »oduševljene pionire pokreta« in jim vlivati duha nacionalne moči in delavnosti. Veliki fabrikanti Lombardije so Mussoliniju hvaležni, ker jim je vrnil tovarne, ki so jim jih bili delavci nasilno odvzeli (takoj po vojni).

Vsi grešijo, ki podcenjujejo tega »velikega duha«, ki je storil velike usluge Italiji in morda vsej Evropi, ko je ustvaril »novi red«. Vse to je dosegel s pomočjo mladine. Tudi veliko gibanje nacionalnega socializma (Hitlerjevega) – je nadaljeval – ima podobne socialne težnje. Tudi tu je Hitlerjugend, kateri se mora Hitler zahvaliti, da je danes v Nemčiji vsemogočni gospodar. Tako je danes mladina v Evropi v veliki meri v službi »države in nacije«. Tudi mi moramo ustvariti neko »duhovno gibanje« in povsod se mora čutiti, da nas nosi neko veliko mladinsko nacionalno gibanje, ki ga bo oživljala velika sila borcev, ne pa uradnikov. S pomočjo samostojnega gibanja mladine moramo ustvariti samostojne ustanove in samostojne organe, ki bodo v službi nacionalnega duha.

V debati o načrtu zakona o zatiranju spolnih bolezni se je izvedelo, da so ponekod dobivale policijske oblasti odstotke od javnih hiš. 14. januarja 1933 je Ahčin zapisal, da sta fašizem in komunizem neke vrste bolezen, ki razkraja Evropo, ni pa nujno, da bi jo moral vsak dobiti. Srskićeva vlada je 25. januarja odstopila in kralj je postavil 27. januarja novo vlado s predsednikom Uzunovićem iz politikov JNS; od Slovencev sta ostala v vladi Pucelj in Kramer.

Dne 6. februarja se je v skupščini začela debata k vrsti načrtov raznih finančnih zakonov. V debati se je pokazalo, da še vedno 65 % vseh dohodkov prinašajo posredni davki (trošarine itd.), ki jih plačujejo enako reveži kot bogataši (sol, tobak itd.). Polagoma hira 40 000 čevljarskih družin zaradi vdora Bat'e, ki pa plačuje le 100 000 dinarjev neposrednega davka. Tuji kapital zasluži v Jugoslaviji nad 200 %, a s tem denarjem beži čez mejo. Ministrstvo za gozdove in rudnike prodaja železniške pragove privatnikom po 18 do 28 dinarjev, od teh pa jih železnica plačuje po 48 do 58 dinarjev. Še veliko uradnikov prejema po pet plač, 70 % davčnih obvezancev plačuje davek od svoje lastnine, a ne od zaslužka. Odločno so tudi zahtevali strog zakon o korupciji. Poslanec dr. Auer je naglašal, da je treba vzpostaviti »davčno moralo« in da je potreben »gospodarski 6. januar«, ki bo enkrat za vselej potegnil črto čez gospodarske eksperimente. Gospodarska politika je brez načrta. Poslanec Metikoš je povedal, da plačuje vsa velika industrija in banke, ki so v Jugoslaviji, le 120 milijonov davkov, kmetje pa 600 milijonov zemljarine. »Dosta tih kartela!« je vzkliknil in zahteval zakon o kartelih. Dalje je dejal, da

vlada varuje tuja industrijska podjetja, ker ima »nekih specialnih razloga«. Tudi ta poslanec je zahteval strog zakon proti korupciji. Toda korupcionaši so v vrstah JNS. Ti imajo lepe palače v Beogradu, ki si jih s svojimi plačami niso mogli postaviti. Kdo tezavrira denar? Kmet gotovo ne, ker ga nima!

Na to je odgovarjal ministrski predsednik Uzunović. Dejal je, da je JNS za »harmonično razvijanje vsega narodnega gospodarstva«, glede korupcije pa je stoično menil, da je ta bila in da bo! 21. februarja je prišla pred parlament »sarajevska beglučka afera«, to je tatvina državne imovine, ki so jo zagrešili nekateri državni uradniki in posestniki. Neki poslanec sam je okradel državo za 10 milijonov dinarjev, a se je pri tem skliceval na zakon. Toda prešli so na dnevni red in 26. februarja se je začela proračunska debata. Finančni minister je povedal, da znaša proračun le 10 milijard in 171 milijonov in je torej manjši od prejšnjega. Torej bolje kaže. Toda opozicionalni poslanec dr. Metikoš je dejal, da nima zaupanja v vlado, ker si ne upa predložiti zakona o pobijanju korupcije. Dalje je dejal: Vi hočete ustvariti neko duhovno enotnost, a uporabljate politiko puškinega kopita. Nismo proti državi, pač pa proti slabi administraciji in raznim metodam policijskih organov. Če bi imela vlada večino med narodom, se ne bi bala tajnih volitev. Oglasil se je tudi »finančni genij« dr. Milan Stojadinović in dejal opoziciji, naj predlaga kakšen drug, boljši red. Opozicija nima ne načelnosti ne idejnosti; vse to je le politični verbalizem. Korupcijo bo odpravila rešitev ekonomskih, kulturnih in socialnih problemov, ne pa papirnati zakon. »JNS, temu velikemu gibanju, se pač ne da očitati korupcije.« Temeljno vprašanje pri nas je, kako izboljšati gospodarstvo. Mussolini, oče fašizma, zasluži našo največjo pozornost zaradi uspehov, ki jih je prinesel Italiji. Ne gre seveda slepo prenašati, kar je specifično italijansko, treba je postaviti svoj sistem, za katerega smo prepričani, da ustreza življenjskim potrebam našega naroda. Mussolini je dobil bitko za žito, prerodil je italijansko mladino, naredil je močno Italijo, s katero želimo obdržati najboljše odnose. Tudi hitlerizem se razvija spontano iz ljudskih množic kot »reakcija na revolucionarna gibanja«. Hitler je »velika ličnost«, namesto 24 strank je ustvaril svojo močno nacionalno socialistično stranko! Nismo ne za hitlerizem niti proti njemu, pač pa ga budno spremljamo, da se moremo okoristiti z njegovimi izkušnjami, kolikor ustrezajo naših potrebam in okoliščinam.

Tudi v boljševizmu je dala petletka nedvoumne uspehe, načrtno gospodarstvo prinaša uspehe. Toda ruska petletka se ne da izpeljati drugje (ni privatne lastnine!).

Dne 27. februarja je odgovarjal predsednik Uzunović najprej na vprašanje, ali bosta za veliko noč izpuščena Maček in Korošec. Dejal je, da veljajo zakoni za vse. Glede punktacij je menil, naj dajo odgovore avtorji sami. V nadaljevanju debate 2. marca je dr. Barac pripomnil, da je Hitler velika uganka za ves svet. Radić je res da rešil hrvaški narod komunistične nevarnosti, toda v Liki so sneli kraljevo sliko in obesili namesto nje Radićevo. Dalje je dejal, da so tri univerze v državi luksuz za tako majhen budžet in za deželo, kjer je toliko analfabetov in diplomiranih brezposelnih. 3. marca se je oglasil k debati tudi Hođera. Dejal je, da danes mnogo več poslancev hvali načrt proračuna, ker je sedanji predsednik vlade tudi šef JNS, ki bo verjetno tudi nosilec liste na prihodnjih volitvah. Dalje je dejal, da je v državi preveč 207 000 uradnikov itd. Nato je Hođera povedal zanimiv historiat o ustanovitvi Jugoslovenske narodne stranke, ki je izšla iz tako imenovane bristolske akcije (hotel Bristol v Beogradu). Dejal je, da so že v začetku decembra 1931 poslali Uzunoviću pismo, naj se takoj osnuje nova stranka, toda stari so neradi sprejeli zahtevo mladih, vendar se je gibanje začelo. Stari so zahtevali, naj se stranka imenuje JRKD, kar naj bi pomenilo koalicijo starih strank. Toda mladi so (91 podpisov) odgovorili, naj ime ne spominja na preteklost. Nato so v Nišu ustanovili JRKD, današnjo JNS. Zato se je začela »bristolska akcija«, katere resolucijo je podpisalo 166 poslancev. Vsak je moral izjaviti, da se je odrekel prejšnji strankini pripadnosti in da v prihodnje ne bo pripadal nobeni politični stranki, ki je bila pred 6. januarjem. Toda od vseh teh 166 podpisnikov je ostalo zvestih le 10 in ti danes sestavljajo Jugoslovensko narodno stranko (na 140. mestu od 166 podpisnikov je bil tudi podpis dr. Milana Stojadinovića). Hođera je dalje povedal, da so se bristolci tri dni pogovarjali s Srskićevo vlado. Takrat sta bila z bristolci tudi Pucelj in Kramer, a sta oba kasneje zgubila pogum, da bi »šla v novo politiko«.

V načelu je bil proračun sprejet s 234 proti 23 glasovi. V podrobnostni debati je 5. marca branil svoj proračun notranji minister Lazić. Dejal je, da se je žandarmerija zmanjšala od 18 210 na 17 978 žandarjev. Komunistična propaganda je bila precej aktivna, a so jo povsod pravočasno odkrili, prav tako ilegalne

organizacije v Ljubljani, Zagrebu, Vršcu, Novem Sadu, Beogradu, Mostarju in na Cetinju. Aktivnost VMRO se ni zmanjšala, toda kmetje imajo puške in se sami branijo. Nezmanjšano vpadajo ustaši na naše ozemlje in bivši minister Najdorfer je bil ubit. V debati k temu poročilu je dejal 6. marca poslanec Nikić, da so že dve leti na dnevnem redu interpelacije o zločinih policije in žandarmerije, a ni bilo odgovora niti na eno. Najhujše poglavje so žandarska nasilja in pretepanja, saj so postala sestavni del upravnega sistema notranjega ministra.

Debata je bila tudi ob proračunu zunanjega ministrstva, ki ga je branil 12. marca zunanji minister Bogoljub Jevtić. Ta je povedal, da je Jugoslavija trdno na strani Društva narodov in male antante, ki je v začetku junija 1934 v Pragi ustanovila gospodarski svet za ureditev gospodarskih zahtev srednje Evrope. Dalje je poudarjal, da Jugoslavija spoštuje pravico do miru vseh narodov, a najbolj sosedov. Zato je vlada julija lanskega leta tudi podpisala v Londonu definicijo napadalca. Februarja letos so sklenili balkansko pogodbo med Jugoslavijo, Romunijo, Grčijo in Turčijo. Pogodba je torej sklenjena brez Bolgarije in Albanije, a pušča vrata odprta tudi za ti dve državi. V debati je bilo precej poudarjeno, da brez sodelovanja Sovjetske zveze mir na svetu ne more biti posebno trden. Tretja internacionala s svojo težnjo, da bi zanetila svetovno revolucijo, je svojo politiko znatno spremenila. Osemnajst let je bilo čutiti praznino, ker ni bilo nobenih stikov s Sovjetsko Rusijo, zato pozdravljamo prvo našo posredno zvezo z Rusijo ob sklenitvi pogodbe male antante s Sovjetsko zvezo. Komunizem je komunizem, a Rusija Rusija. Čimprej je treba skleniti s Sovjetsko zvezo trgovinsko in prijateljsko pogodbo. Stojadinović je o fašizmu v Italiji, Nemčiji in Avstriji dejal, da je to »prebujanje nacionalizma v zelo ostri obliki in oživljanje družbene oblike korporacij iz srednjega veka«. Treba je počakati, kakšni bodo uspehi. Pozdravil je prve korake zbližanja s Sovjetsko zvezo, o kateri je dejal, da je zelo močan faktor v mednarodnih odnosih.

Prav tako je bila močna proračunska debata tudi v senatu. Senator Šuperina je 21. marca povedal, da so 1933. leta plačale donavska, savska in dravska banovina 1 181 705 727 din neposrednih davkov, drugih šest banovin z Beogradom, Zemunom in Pančevom pa le 723 118 421 din. (Medklic: »Pa dali smo u krvi!«) Približno ista slika je tudi pri posrednih davkih. Dalje je

Šuperina dejal, da hrvaško vprašanje obstaja. Zaradi Hrvatov je povečano število žandarjev za 4000, hrvaške vasi so blokirali žandarji, na Hrvaškem je polno režimskih konfidentov in zapori so polni Hrvatov. Temu je odgovarjal predsednik Uzunović: »Če govorimo, da smo en narod, potem hrvaškega vprašanja ni, zato to ne more biti vzrok krize. Zapori niso polni Hrvatov, ampak delinkventov.«

Dne 18. aprila je kralj postavil novo Uzunovićevo vlado, v nji pa je bil od Slovencev samo dr. Fran Novak. Uzunović je dejal, da to ni zahteval politični položaj, temveč »poslovni razlogi«. 13. maja je bila na zborovanju v Skoplju ustanovljena enotna organizacija jugoslovanskih trgovcev. Med drugim so zahtevali: da se omogoči gospodarstvu in gospodarstvenikom svoboda gospodarskega govora in tiska (?!), ureditev gospodarske politike, ki naj temelji na načelu objektivnega in pravičnega zastopanja in pospeševanja blaginje vseh delovnih slojev na pošteni in pravični razdelitvi dobrin in bremen. Naroda naj ne deli politična pripadnost, temveč naj ga združuje naprej določen gospodarski cilj. Nujno je potrebna reforma gospodarske politike, tako da bodo v narodnem predstavništvu zastopani vsi delovni stanovi po svojih gospodarskih organizacijah. Pred tem morajo ustanoviti gospodarski svet.

Prav tako so zanimive zahteve zborovanja slovenskih trgovcev v Konjicah 26. avgusta. Tudi ti zahtevajo svobodno gospodarsko diskusijo in poudarjajo, da notranja gospodarska politika ni v skladu s potrebami gospodarstva.

Kraljevski par je 27. septembra obiskal Sofijo in tu so ga nadvse slovesno sprejeli. 4. oktobra pa je odpotoval kralj na vojni ladji Dubrovnik iz Kotora svoji usodi nasproti. Z njim bi morala iti tudi kraljica, a se je premislila in rajši odpotovala z vlakom proti Parizu. 9. oktobra ob štirih popoldne, kmalu po izkrcanju, sta bila kralj Aleksander in njegov spremljevalec, francoski zunanji minister Barthou, v Marseillesu ubita. V Beogradu so odprli kraljevo oporoko, ki naj bi jo bil napisal 5. januarja na Bledu in v kateri je bil poleg drugih dveh postavljen za kraljevega namestnika knez Pavle Karađorđević. Veliko so takrat govorili o zločinu in zločincu. Za storilca zločina so kmalu ugotovili, da je iz vrst hrvaške emigracije v Italiji, teže pa je bilo odkriti, kdo je idejni začetnik zločina. Najbrž ne samo hrvaška emigracija in hrvaška opozicija v domovini, verjetno tudi ne samo Italija; ta je

na zahtevo Francije takoj aretirala Pavelića in Kvaternika, ni ju pa hotela izročiti Franciji.

Uzunovićeva vlada je 19. oktobra odstopila in 22. oktobra je bila postavljena nova vlada z istim predsednikom in skoraj brez spremembe. Uzunović je prebral deklaracijo vlade pred skupščino in senatom 26. oktobra in v njej dejal, da bo ostala Jugoslavija po zločinu hladnokrvna, kar pa ne pomeni ravnodušnosti in neaktivnosti, da se ne bi marsejski zločin popolnoma pojasnil in ne bi storili sankcij. Zločinskih akcij proti državi mora biti zdaj konec in pri tem bo Jugoslavijo podprl ves civilizirani svet.

Pri volitvah v verifikacijski odbor so se v skupščini že pojavile tri liste, lista Kluba poslancev JNS, lista Kluba poslancev Jugoslovanske stranke (Hođera) in lista Narodnega in seljačkega kluba. 21. novembra je vložil zunanji minister Jevtić pri Društvu narodov obtožnico proti Madžarski; v nji je naštel vsa taborišča jugoslovanskih teroristov na Madžarskem, od koder da je izšel tudi kraljev morilec. Stvar se je nekoliko zapletla, ker je začela jugoslovanska vlada prikrito groziti Madžarski z vojno. Na dnevni red Društva narodov je jugoslovanska pritožba prišla 7. decembra; tam so 11. decembra sklenili, naj bi ustanovili odbor, ki naj bi izdelal načrt mednarodne pogodbe o pobijanju terorizma. S tem je bila »vojna nevarnost« odpravljena.

Na plenarni seji zbornice za trgovino in obrt v Ljubljani je bilo 12. decembra rečeno, da vlada gospodarski kaos kot še nikoli. »Vidimo pred seboj grozečo nevarnost razsula onega sistema, na katerem je slonelo naše gospodarstvo vseh 80 let.« Na skupščini industrialcev od 20. do 21. decembra v Beogradu je bilo rečeno, da so bili ukrepi vlade za omiljenje krize prepozni zaradi nezadostnega stika z gospodarskim življenjem. Narodni dohodek je padel za 50 %, davčna obremenitev pa je podvojena. Tako so konec 1934 ostala nerešena še vedno naslednja vprašanja: bilo ni nobenega gospodarskega programa, denarnega trga niso sanirali, obrestna mera je bila še vedno previsoka itd. 20. decembra je bila postavljena nova vlada, predsednik je postal Bogoljub Jevtić, od Slovencev pa je prišel v vlado dr. Drago Marušič. Dva dni nato je bil izpuščen iz zapora dr. Maček.

Jevtić je prebral deklaracijo vlade pred skupščino 3. januarja 1935. Dejal je, da je vlada za dobre odnose s sosedi, bo pa od njih zahtevala lojalnost. Marsejski zločin mora biti popolnoma osvetljen in kaznovan. Dalje je obljubil, da bo vlada strogo iz-

polnjevala ustavo iz leta 1931, obljubil je reorganizacijo državne administracije in dekoncentracijo oblasti, uprava mora biti cenejša, enostavnejša in bližja narodu, obljubil je sklenitev konkordata s sv. stolico itd. V gospodarski politiki bo posvečena velika skrb zboljšanju domačih produktivnih sil in kmetu, največja skrb bo posvečena tudi fizični vzgoji mladine.

č) Petomajske volitve 1935

Dne 6. februarja so kraljevi namestniki razpustili narodno skupščino in razpisali nove volitve za 5. maja 1935. V Sloveniji je nastalo vprašanje, ali bo SLS šla na volitve ali ne. Sprva je kazalo, da bo šla, kasneje pa se je premislila. Med Slovencem in Jutrom so se začele hude polemike, a v SLS se je hkrati povečal notranji spor, ki za nekdaj tako enotno stranko ni obetal nič dobrega.

Za volitve je bilo 19. aprila vloženih 6 državnih kandidatnih list. Vladna lista JNS, lista Narodne stranke (Hođera), lista Združene opozicije (Maček), Socialistična lista (Topalović), lista Ljotićevega Zbora in Maksimovićeva lista. Kasacijsko sodišče je 22. aprila potrdilo le 4 liste: Jevtićevo, Mačkovo, Ljotićevo in Maksimovićevo. 5. maja so bile volitve; o njih pa so izdali kar dva uradna rezultata (zaradi ogorčenja javnosti spričo očitnih goljufij pri volitvah). Po 1. seznamu je dobil Jevtić 1 738 390 glasov ali 62,6 %, Maček 983 248 glasov ali 35,4 %, Ljotić 23 814 glasov ali 0,86 % in Maksimović 32 720 glasov ali 1,18 %. Po drugem seznamu pa je dobil Jevtić 60,64 %, Maček 37,36 %, Ljotić 0,84 % in Maksimović 1,16 %. V dravski banovini po prvem in po drugem seznamu Jevtić 125 178 (125 180) glasov, Maček 22 510 (22 220) glasov, Ljotić 2513 (2530) in Maksimović 44 (47). Tako je dobil Jevtić 303 poslance, Maček pa 67, v dravski banovini Jevtić 27 in Maček 2. Opozicija (Davidović, Jovanović, Maček in Vilder) se je konec maja sestala v Zagrebu in izjavila, da ne bo šla v skupščino in bo nadaljevala započeto delo »do popolne zmage, ker je prepričana, da se vsa vprašanja naše države, politična, gospodarska in socialna, morejo rešiti samo v svobodi in le po sporazumu Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Ožja opozicija, Mačkova skupina, pa je še posebej izjavila, da ne gre v skupščino in da je mnenja, naj se tako imenovana narodna skupščina takoj razžene in naj se razpišejo nove

volitve na podlagi novega volilnega zakona, ki bo zajamčil svobodo glasovanja.

Tako naj bi se začela pravzaprav stvar znova, parlament brez opozicije in tako dalje. Toda ta opozicija je bila silno močna in ni pretirano reči, da je kljub terorju dobila čez milijon glasov, na Hrvaškem pa več kot absolutno večino. Hrvaška opozicija se je ponovno oglasila s tako imenovano zagrebško resolucijo 3. junija, ki je poudarila, da so edini legalni zastopniki hrvaškega naroda hrvaški poslanci in da je voditelj hrvaškega naroda dr. Maček.

Nova skupščina se je sestala 3. junija, debata o poročilu verifikacijskega odbora pa se je začela 14. junija, kjer so povedali naslednje številke: lista Jevtića je dobila 1 746 982 glasov, lista Mačka je dobila 1 076 345 glasov, ostali dve pa 24 088 in 33 545 glasov. V debato je posegel notranji minister Popović in dejal, da vlada ni delala nobenih ovir pri agitaciji ne združeni opoziciji, ne drugim listam. Glavne Mačkove parole so bile: v savski banovini: Hrvati na okup! Ko ne glasa za dr. Mačeka, taj je izdajnik hrvatskog naroda! Dr. Maček ne ide u Beograd, već u Ženevu! Najbolj je bil Maček aktiven v primorski banovini, kjer so bile glavne parole: delitev Jugoslavije, ustanovitev svobodne Hrvaške, Maček, hrvaški kralj (Vlatko I), Pavelić vojskovodja, denar kuna, da je na italijanski meji 200 000 mož Pavelićeve vojske itd. V drinski in vrbaški banovini je opozicija agitirala za avtonomijo Bosne in Hercegovine z guvernerjem Spahom in za obrambo islama pred Srbi. V donavski banovini, da bo del Madžarov prišel pod Madžarsko, Bunjevci pa pod Hrvaško, v dravski banovini, da bo dosežen sporazum s Hrvati, odcepitev od Jugoslavije in združitev z Avstrijo, kjer bo zopet zavladala dinastija Habsburžanov, itd.

Sredi demonstrativnega dokaza moči in sile klerikalizma v Ljubljani, Evharističnega kongresa za vso Jugoslavijo, na katerega je papež poslal celo svojega delegata, je padla Jevtićeva vlada in dr. Milan Stojadinović je 24. junija predstavil svojo vlado, v kateri je bil Korošec notranji minister. Začelo se je novo razdobje.

Oglejmo si za to razdobje delavsko gibanje! Dejali smo že, da je diktatura spočetka zadela kot vse stranke tudi SSJ in vse delavske sindikalne organizacije, vendar je delavsko časopisje še vedno izhajalo. Socialistični Delavec je 10. aprila 1929 zapisal,

da prihaja zadnje čase od strani krščanskih socialistov klic po enotni fronti. Toda – pravi Delavec – ta klic ni nov in so ga že uporabljali komunisti, ker so bili mnenja, da je najlaže ribariti v kalnem.

Izredno hude udarce pa je doživela KPJ. Že aprila 1929 je bil ubit njen generalni sekretar Đuro Đaković, razni provokatorji so omogočili režimu, da je v letih 1929–1931 pobil skoraj sto partijskih in skojevskih voditeljev in malone popolnoma razbil partijske organizacije. To razdobje je bilo veliko hujše kot čas neposredno po izdaji zakona o zaščiti države. Po Đakovićevi smrti je KPJ dobila novega sekretarja, in sicer Martinovića, a vodstvo se je umaknilo v tujino in izgubilo vsak stik z domovino. Vodstvo je znova zapadlo v sektaštvo in frakcionaštvo. Napravilo je tudi to napako, da je ukazalo preiti KPJ v oboroženo vstajo proti diktaturi. To je imelo hude posledice za ves vodilni kader, ki je bil ali pobit ali obsojen na dolgoletne ječe ali pa je emigriral. Septembra 1931 že je izšel razglas CK KPJ, da se more diktatura strmoglaviti le z delavsko-kmečko vstajo.

Dobro se je razvijala v Sloveniji socialistična Svoboda, kulturna organizacija, ki je imela 12. maja 1929 zelo uspel kongres v Ljubljani. Svoboda, ki je bila ustanovljena 1913. leta, je doživela – kot vse delavske stranke in frakcije – po vojni vrsto težav in cepitev. Nekako 1925 se je konsolidirala in začela z uspešnim kulturnim in prosvetnim delom med socialističnim delavstvom.

Drugi kongres Strokovne komisije je bil šele 20. septembra 1931. Kot vemo, je bila Strokovna komisija včlanjena v URSSJ. Kongresa se je udeležilo 42 delegatov, ki so zastopali 9804 člane. Kongres je sprejel poziv, ki je bil poslan pripravljalnemu odboru za kongres URSSJ, naj nadaljuje akcijo za čimprejšnjo združitev vsega razrednega strokovnega gibanja v Jugoslaviji. Ta kongres URSSJ je bil potem 27. in 28. septembra v Zagrebu. Na kongresu je bilo močno poudarjeno, da Amsterdamska internacionala nikakor ne bo dovolila, da bi se ustanovila katera koli druga državna centrala kot URSSJ.

Prvi shod socialističnega mariborskega delavstva je bil 25. januarja 1932, sklicala pa ga je Strokovna komisija. Govoril je Petejan in dejal, da je v Jugoslaviji že 200 000 brezposelnih. Na velikem shodu delavcev v Zagrebu 3. julija je govoril Topalović in zahteval svobodne volitve v vse delavske javne ustanove, v de-

Proslava Koroščeve 60-letnice

Skupina brezposelnih rudarjev v Trbovljah l. 1932

Proslava Koroščeve 60-letnice

Skupina brezposelnih rudarjev v Trbovljah l. 1932

lavske zbornice, zavode delavskega zavarovanja in borze dela. Poudaril pa je, da je treba legalno doseči delavske pravice. Na ponovnem shodu Strokovne komisije v Mariboru 25. julija je Petejan zahteval, naj se takoj obnovijo mednarodni stiki delavskih organizacij. Govoril je tudi o veliki krizi, ki je zadela naše kraje. Resolucija zborovanja je zahtevala ustanovitev gospodarskega sveta, ki naj bi uredil gospodarstvo, zahtevala je štirideseturni tednik ob nespremenjeni mezdi, uredbo za brezposelne, preprečevanje dvojnega zaslužka, javna investicijska dela itd. 15. avgusta je bil v Ljubljani kongres Ujedinjenog saveza železničara Jugoslavije in kongres Svobode. Po pisanju Delavske politike je bil pomen obeh kongresov v tem, da sta bila oba »vsebinsko zgodovinsko pomembna za naše ožje delavsko gibanje« in da sta oba poudarila potrebo delavske solidarnosti.

Dne 11. septembra se je začel v Mariboru Strokovni teden, ki naj bi delavstvu pokazal pot iz krize. Tod se je pokazala razlika med tako imenovanimi socialističnimi svobodnimi organizacijami in narodnimi organizacijami. Prve so bile ustanovljene za delavce, druge pa od delodajalcev za delodajalce. Končno se je zganila tudi Ljubljana in tu so imeli delavci 8. novembra velik shod. Resolucija je zahtevala, naj se izdela mednarodna konvencija o osemurnem delavniku, prepove nočno delo v pekarnah itd. Dalje je bilo rečeno, naj se Jugoslavija pridruži akciji francoskega delavstva pa tudi delavstva v Nemčiji in Italiji, ki se bori za uvedbo štirideseturnega tednika.

V Beogradu je bil 3. in 4. decembra kongres vseh delavskih zbornic. Kongresna resolucija je poudarila, da je v Jugoslaviji zajela brezposelnost vse kategorije, zato naj bi uvedli poseben davek za brezposelne.

Za najhujšega pritiska diktature je vodstvo URSSJ 23. marca 1933 pozvalo vse delavstvo, naj povsod skličejo delavske shode, na katerih naj poudarjajo, da se položaj delavcev in nameščencev stalno slabša, in zahtevajo odpravo indirektnih davkov na vse življenjske potrebščine, strogo izvajanje zakona proti špekulaciji ter uvedbo javne kontrole nad karteli. Povsod je bilo veliko delavskih shodov proti draginji. Nekaj se je torej le začelo gibati. Dne 15. aprila je prinesla Delavska politika zanimiv članek; v njem je napisal Petejan Velikonočne misli. Poudaril je, naj se začne čimbolj temeljita akcija za dosego enotnega strokovnega gibanja v okviru enotnih strokovnih organizacij. Načel je tudi

vprašanje »samostojnega političnega udejstvovanja proletariata Jugoslavije« in je dejal: »Naša stranka je odločno zastopala stališče popolne enotnosti države s centralnim parlamentom ter najširšo decentralizacijo po večjih gospodarsko, prometno, kulturno in socialno sorodnih zaokroženih enotah«. Petejan je poudaril, da ustanovitev politične delavske stranke ni samo aktualno, temveč tudi nujno vprašanje.

Članek je sprožil zelo živahno dejavnost za ustanovitev socialistične stranke. Toda – so dejali nekateri socialisti – preden bi se obnovila stranka, bi morala biti svoboda tiska tako zajamčena, da bo lahko vsak državljan povedal, kar ga boli. Imeti stranko, a ne imeti možnosti, da bi svobodno povedali, zakaj je delovno ljudstvo nezadovoljno ali kaj hoče, se pravi delati slamnatega moža, ki mu nihče ne more do živega. Topalović je predlagal, naj bi dobila nova stranka ime Jugoslovanska socialna demokracija, to pa je povzročilo velike debate. Po drugi strani so se pokazale tudi težnje združiti v enotno stranko vsa slovenska socialistična gibanja. Toda že 28. junija je objavila Delavska politika članek Mi in komunisti; v njem je bilo rečeno, da je največja slabost delavskega razreda notranji razkol in je znano, da s »komunisti, ki stoje pod neposrednim materialnim, moralnim ali duševnim vplivom ruske stranke, ni mogoč noben sporazum«. Delavska politika pa je dostavila, da so tudi komunisti, ki niso tako podrejeni Moskvi.

Jeseni 1933 sta dva dogodka razgibala slovenske socialiste: volitve v Delavsko zbornico in občinske volitve. Za volitve v Delavsko zbornico so postavili socialisti listo za delavsko in nameščensko skupino. Za volitve so postavili svoje liste še JSZ, liberalci in nacionalno socialistična sindikalna centrala, tako da so bile štiri liste: rdeča (socialisti), modra (nacionalni socialisti), bela (krščanski socialisti) in zelena (liberalci). V delavski skupini, kjer liberalci niso postavili liste, so dobili socialisti 23, nacionalni socialisti 15 in klerikalci 12 mandatov; v nameščenski skupini pa socialisti 2, nacionalni socialisti 6 in klerikalci in liberalci po en mandat. Na občinske volitve so šli socialisti samostojno, ne pa v koaliciji z opozicijo. O tem nas pouči članek Zavedno delavstvo in občinske volitve v Delavski politiki 20. septembra. Rečeno pa je bilo, da so se to pot delavcem dobrikali klerikalci in liberalci. Zavedno delavstvo ne bo skušalo preprečiti strnjene fronte antimarksistov, od naprednjakov do klerikalcev, s tem, da bi sklepalo

gnile kompromise, temveč bo preiskusilo lastno moč v boju. Zavedni delavci podeželskih občin imajo svojega zaveznika v kmečkem proletariatu, malem kmetu, proletariziranemu malemu obrtniku in obubožani inteligenci.

Konec 1933 je znova oživela akcija za ustanovitev socialistične stranke. Petejan je 23. decembra zapisal, da je stvar dozorela že tako daleč, da bodo v najkrajšem času sklicali konferenco političnih zaupnikov in funkcionarjev iz vseh krajev države, da bi to vprašanje konkretno rešili. 30. decembra je izšel že tudi oklic akcijskega odbora za ustanovitev socialistične stranke Jugoslavije, vendar stranke niso ustanovili, čeprav je bil 14. januarja 1934 v Beogradu prvi sestanek in so na njem razpravljali, kako bi bilo to nujno. Poudarjeno je bilo, da je politično delovanje delavcev potrebno, ker se zaradi nezaposlenosti ne morejo vsi uveljavljati v sindikalnem gibanju. S štrajki in mezdnimi gibanji se delavstvo tudi ne more bojevati, ker je zaradi brezposelnosti prisiljeno prijeti za vsako delo in pod vsakim pogojem. Delavska politična organizacija je potrebna tudi zaradi boja proti fašizmu. 18. januarja je bil v Beogradu izvoljen ožji in širši akcijski odbor za vodstvo priprav pri ustanavljanju stranke, v Sloveniji pa so imeli delavci več velikih zborovanj in na vseh zahtevali ustanovitev stranke. Na Kongresu delavcev 3. in 4. februarja v Beogradu so celo ustanovili socialistično stranko in od Slovencev so v izvršilni odbor prišli Petejan, Eržen, Sedej, Klenovšek. V resoluciji tega ustanovnega kongresa je bilo rečeno, da je kongres »socialnodemokratske stranke« za aktivno politiko, ki naj gospodarsko in politično združi vse male države na jugovzhodu, Podonavju in na Balkanu v čim tesnejše sodelovanje. Toda notranji minister 14. marca ustanovitve ni dovolil z obrazložitvijo, da niso bili izpolnjeni bistveni pogoji, ki jih predpisuje zakon o zbiranju, shodih in društvih.

Tako so se morali socialisti znova zateči le k delu v sindikalnem gibanju. Že 18. marca je bil v Ljubljani kongres Strokovne komisije za Slovenijo (oblastnega odbora URSSJ); na njem je 48 delegatov zastopalo 12 000 članov. Resolucija kongresa je govorila o rudarskem zavarovanju, o ustanovitvi sklada za sanacijo pokojninske blagajne bratovskih skladnic, o bolniškem in nezgodnem zavarovanju, o delavski zaščitni zakonodaji, o brezposelnosti in bednostnem fondu.

Dne 3. julija se je začela v revirjih velika gladovna stavka. Slovenec je o tem takoj zapisal: »Nihče ne more vedeti za organizatorje oziroma za iniciatorje te nenavadne stavke, kajti celo delavski zaupniki so bili presenečeni nad tem strumnim in solidarnim nastopom slehernega moža. Gladovno stavko je vodil obup množic, vodila jo je resnična lakota.«

Rudarji so 3. julija ostali v rovih in jih niso hoteli zapustiti, ko je prišla izmena. Delavci v rovih niso delali in odklanjali so vsako hrano. Slovenec je zapisal: »Ta čuden način stavke je zelo uspešen in rudarji upajo, da bodo s svojo samopožrtvovalnostjo prisilili družbo, da umakne svoje nesocialne sklepe.« Štrajk je zajel 1300 rudarjev in 200 delavcev po delavnicah. Žene so pošiljale hrano rudarjem v rove, a ti so jo vračali nedotaknjeno. Na listke so zapisali: Le izdajalci naj jedo! Rajši umremo, kot da bi se podali! Delavci so bili zelo disciplinirani in vse varnostne naprave so vzdrževali v najlepšem redu.

Že 4. julija so se začela pogajanja, ko je prišel v Trbovlje zastopnik rudarskega glavarstva in sklical delavske zaupnike. Toda razpravljali so samo o vprašanju varnosti v rudnikih. Naslednjega dne so bila pogajanja v Ljubljani; na njih je TPD preklicala vse zadnje redukcije. 6. julija je prišel v Ljubljano minister za šume in rude in spričo njega so se 8. julija pogajanja nadaljevala. Minister je apeliral na obe strani, na delavce in TPD, naj se sporazumeta, kar bo v korist skupnosti in napredku naše industrije. Ravnatelj TPD je dejal, da morajo delavci nekaj popustiti, tajnik Delavske zbornice je odgovarjal, da odklanja vsak razgovor o reviziji, ki bi kakor koli škodovala delavcem. Delavstvo brani svoj zadnji eksistenčni minimum, pod katerega absolutno ne more iti. TPD ne sme posegati v rudarske mezde, dokler ne pridejo boljši časi. Isto so povedali tudi zastopniki rudarjev. Pozivali so TPD, naj ne sili delavcev v ponoven obup, ker bi se mogla pripetiti v revirjih strašna katastrofa. Končno so sklenili, da ostanejo iste mezde, dokler ne zviša država dobavne kvote premoga pri TPD. TPD je tudi obljubila, da ne bo reducirala delavcev. Tako je bil 8. julija štrajk uspešno končan. To je bila zmaga rudarjev, kajti TPD se je prvič po letu 1923 umaknila.

Od 15. do 16. decembra je bil tretji kongres URSSJ v Sarajevu; na njem so močno poudarjali potrebno po enotnosti delavskega gibanja. URSSJ je »odločno odbil idejo levih elementov o tako imenovani enotni fronti, ki bi bila v naših razmerah samo

varanje delavcev o enotnosti«! Navedli so še številne druge zahteve.

Dejali smo že, kako hud udarec je zadala diktatura KPJ. Vendar so se partijske organizacije konec 1932 le začele obnavljati v večjih središčih, 1933 so začele nastajati celice z mestnimi komiteji in do konca 1934 so bila obnovljena pokrajinska vodstva. Že konec 1932 je imenoval izvršni odbor kominterne začasno vodstvo KPJ z Gorkičem, prejšnje pa je bilo zaradi frakcionaštva odstavljeno.

Decembra 1934 je bila v Ljubljani 4. državna partijska konferenca; na njej je bil navzoč tudi Tito. Na tej konferenci so izvolili novo vodstvo, a povečini tisto, ki ga je imenovala kominterna. Iz sklepov konference je razvidno, da je na konferenci prevladoval drugačen duh. Med sklepi konference je bil tudi ta, da je treba popraviti napake, ki so se kazale v počasnem obnavljanju partijskih organizacij, v slabem delu partije na vasi, v vojski, sindikatih in tisku. Pomembna je bila ugotovitev, da hodi partija še vedno za množicami in ne pred njimi, prikazali so napako zaradi bojkota občinskih volitev, zaradi slabe taktike delavske fronte itd. Partija je dobila vrsto nalog: organizacijo in vodstvo vsakodnevnih bojev ljudskih množic v podjetjih in na vasi in spreminjanje teh ekonomskih bojev v politične, nalogo revolucionarnega dela v armadi, rekrutacijo novih sil iz vrst borbenih delavcev, kmetov in delovne inteligence, in končno, da v okviru KPJ ustanove KP Hrvaške in KP Slovenije. Na ljubljanski konferenci so sprejeli tudi stališče, da je mesto komunistov tudi v reformističnih sindikatih. To je rodilo kasneje ugodne uspehe, ko so se začeli komunisti vključevati v URSSJ.

Že začetek 1935 je izdelal CK KPJ osnovo za sodelovanje z levimi demokratičnimi skupinami. Tako je prišlo ob razpisu petomajskih volitev do razgovorov z Mačkom in Topalovićem. Toda po navodilih kominterne se je potem CK KPJ odločil, da postavi samostojno listo, ni pa bilo mogoče najti nosilca. Ker so potem prepozno dali direktivo, naj volijo komunisti opozicionalno listo, je ponekod nastala škodljiva abstinenca.

Od 19. do 20. januarja 1935 je bila na pobudo centralnega tajništva delavskih zbornic tudi med delavstvom v Sloveniji velika anketa o treh vprašanjih: o zakoniti ureditvi minimalnih plač, o podpiranju brezposelnosti in o obdavčenju plač. Volilni boj za petomajske volitve je odprla Delavska politika 13. februarja, kajti

socialisti so nameravali postaviti lastno listo. Delavska politika je zapisala, da morajo delavci nastopiti popolnoma samostojno z drugimi delovnimi sloji, to je z malimi obrtniki, kmeti in nameščenci. Zbrati je treba vse protikapitalistične in protifašistične sile v eno celoto na podlagi naslednjih zahtev: skleniti mednaroden sporazum o kontroliranju in zmanjševanju oborožitve, vzpostaviti mednarodno skupnost, ki bo delala načrtno itd. Treba je priznati Sovjetsko zvezo in se aktivno spoprijeti z gospodarsko krizo. Na zboru delegatov 5. marca v Beogradu je bil postavljen za nosilca samostojne delavske liste Topalović; ta je 13. marca objavil program za volitve: mednarodni mir, boj proti fašizmu, združitev vseh narodov v Društvu narodov, mednarodna kontrola oborožitve itd. Po vsej Jugoslaviji je bilo mnogo okrajnih konferenc, ki so postavljale okrajne kandidate. Uradni volilni razglas so izdali 20. aprila, toda dan nato je kasacijsko sodišče zavrnilo Topalovićevo listo.

Konec maja so na posvetovanju delavskih, kmečkih in obrtniških zaupnikov v Ljubljani sklenili, da bo začel izhajati Ljudski glas kot glasilo delovnega ljudstva pod geslom: Delavci, kmetje in obrtniki, združite se! Ljudski glas je res začel izhajati 1. junija in je v prvi številki klical na združitev v »en tabor delovnega ljudstva«.

Junijski plenum KPJ 1935 v Splitu je kritiziral politično pasivnost in nesamostojnost pokrajinskih komitetov in poudaril, da je glavni sovražnik ne samo delavskega razreda, temveč tudi prave demokracije, fašizem. Zato je nujno še nadaljnje delo za ustvaritev ljudske fronte. Ta junijski plenum je tudi – pri obravnavanju nacionalnega vprašanja – poudaril, da pravica do samoodločbe ne pomeni brezpogojno tudi odcepitve. Jugoslavija je realna tvorba, tudi plod truda in naporov ljudskih množic in ne samo delo imperialističnih sil.

d) Gibanja ali pokreti na Slovenskem

Diktatura je prinesla v slovensko politično življenje novost, in sicer tako imenovana gibanja. Legalno delo in življenje tradicionalnih političnih strank je bilo zatrto, vendar je obstajala še možnost političnega dela. Skupine ljudi so ustanovile lastno glasilo, okrog katerega se je začel zbirati krog bralcev, ki je začel predstavljati kako politično gibanje. Prvo od takih gibanj se je

začelo okrog tednika Slovenija, katerega prva številka je izšla 22. julija 1932. V uvodniku je bilo zapisano, da v časopisu sodelujejo »slovenski kulturni ljudje« in da je bil časopis ustanovljen iz čistih in idealnih namenov ter da ga je rodilo tisto, kar bodi prvotna podlaga za vse, kar jih je rodila slovenska mati. V začetku 1933 je Slovenija zapisala, da je treba združiti slovenske sile, potrebno pa je, da vodijo Slovence v odločilnih trenutkih »možje čiste preteklosti in ravne linije, neupogljivega značaja in neizpodbitne moralne avtoritete, ki jim lahko vsi z brezpogojnim zaupanjem sledimo«. Združitev Slovencev je potrebna, v gospodarstvu vlada anarhija, cene padajo in naraščajo. Zemljiške knjige so čedalje bolj popisane z vknjižbami, število konkurzov je vsak dan večje. Tudi v političnem življenju ni bilo nikdar toliko nejasnosti. Znanost se je zatekla v nadzemske pokrajine, filozofija rešuje metafizična vprašanja danes, ko umirajo ljudje po cestah, umetnost se peča s pustolovskimi vprašanji.

Pogoj vsakega napredka je duhovna svoboda, ki ne sprašuje, kdo je rekel, temveč vedno le to, kaj je rekel. Slovenska zavest – je pisala Slovenija 19. oktobra – je temelj, na katerega moramo postaviti državno in jugoslovansko zavest. Vsi računi naših ideologov integralnega jugoslovenstva, ki zahteva po svojem bistvu likvidacijo slovenske narodnosti, slone na tihi predpostavki o slovenski pasivnosti in moralni šibkosti. Za novo leto 1934 je Slovenija zapisala, da nima namena ustanavljati politične skupine in delati propagande za kak politični in strankarski program.

Drugo tako gibanje je bilo okrog glasila Pohod, katerega prva številka je izšla 10. septembra 1932. V prvi številki na vprašanje Kdo smo? je Pohod odgovarjal: »Mi smo tisti, ki smo ustvarjali to državo v bitkah in krvi, v zaporih in moriščih. Mi smo tisti, ki smo morali gledati, kako ogabni koristolovci zapravljajo naše narodno premoženje, kako izsesavajo našega kmeta in delavca, kako poganjajo v zrak naše denarne zavode, da polnijo sebi svoja nenasitna žrela... Smo zavedni in ponosni Slovenci, ravno zato pa brezkompromisni Jugoslovani. Mi smo mladina, združena v borbi. Mi nismo stranka, kajti nacionalizem je nad vsakim strankarstvom... Mi smo tisti, ki smo se združili v enem samem načelu: Ali naj bo Jugoslavija ena edinstvena in nedeljena država ali pa je sploh ne bo, ker bo izginila v krvi. To smo mi, ki ne poznamo zaprek, ki nismo plašljivi, marveč smo vedno pripravljeni žrtvovati vse za izvrševanje oporoke onih, ki so svoje

življenje dali za ujedinjenje naše domovine in ki nam kličejo iz grobov: Čuvajte Jugoslavijo!«

Precej govorjenja torej, kot ga je bilo tudi v njihovih enajstih programatičnih točkah, ki so jih izdali 17. septembra 1932. Iz teh je že razvidno, da tej skupini ideje nacionalnega socializma niso bile povsem tuje in tudi ne nevšečne. Da bi se gibanje razširilo, so začeli po deželi ustanavljati strelske družine, vedno bolj pa so jim bila všeč gesla, kot: Proč s tujci! Tuji služijo, naši stradajo! Ali, kot so zagrozili maturantkam na mestnem liceju v Ljubljani: »Ženski, ki so jim napolitanske pesmi lepše kot naše, ne želimo na jugoslovanski univerzi! Ste razumele?!« Vedno pogostejše so napadali tudi zagrebške Žide.

Leta 1933 je začel Pohod agitirati za ustanovitev Narodne odbrane v Sloveniji, tiste, ki je nastala v Srbiji jeseni 1908 za aneksijske krize in iz katere se je potem razvilo četništvo. Marca je Pohod zapisal, da pelje rešilna pot v nacionalnem pogledu na desno, v socialnem pa na levo, zato je treba ustanoviti fronto, ki bo dvignila »idejo nacionalne, dobro in pošteno upravljane in socialno pravične države«. V to enotno fronto morejo priti v prvi vrsti vsi tisti jugoslovanski nacionalisti, ki niso nacionalisti šele od 6. januarja 1929, in vsi drugi poštenjaki. Vedno bolj je bila Pohodovcem všeč Hitlerjeva Nemčija. Tako so 15. aprila zapisali, da Nemčija vstaja, in to v znamenju narodnosti in socializma. Dalje so vedno bolj pogosto zahtevali: Svoji k svojim! Čuvajmo domače producente! Kupuj domače blago! Ob jurjevanju 7. maja na Rožniku v Ljubljani so pohodovci prvič pokazali tudi svoje vojaške oddelke in nastopili kot oddelki Narodne odbrane. Ta Narodna odbrana je 22. maja zahtevala revizijo državnih meja. Glede odnosa do vere so pohodovci trdili, da mora država tesno sodelovati s cerkvijo, podpirati vero državljanov v boga, ne uničevati najsvetejših čustev posameznikov, morajo pa biti verniki državno zavedni in nacionalno usmerjeni. Boj pohodovega »viteškega pokreta« velja vsem, ki rujejo proti državni enotnosti z verskimi in plemenskimi načeli, vsem priseljenim tujcem in našim drugojezičnim državljanom, ki so naši državi nenaklonjeni in komaj čakajo, da se naša država zruši ter so pri nas le zato, da si kopičijo premoženje. Konec septembra so zapisali, da hočejo imperij – Jugoslavijo, balkansko velesilo od Tilmenta do Črnega morja.

Konec januarja 1934 se je tudi pri pohodovcih pojavila težnja, stran s starimi voditelji! Tako je Pohod 27. januarja zapisal, da si krči svojo pot »preko vseh ovir vedno bliže k svojemu cilju, veliki jugoslovanski Jugoslaviji, brez blestečih fraz, brez dvomljivih blagoslovov raznih več ali manj uglednih oficielnih osebnosti«. Njihov nacionalizem ne pozna strank in razredov, temveč le narod kot celoto. Tisti pa, ki sta mu cerkev ali zlato tele več kot narod, ne more biti pravi nacionalist. Na skupščini oblastnega odbora Narodne odbrane, ki je bila 24. junija v Ljubljani, so poudarili, da so imeli »mariborski bratje« v glavnem opraviti z varovanjem naše severne meje, medtem ko so imeli »ljubljanski bratje« opravka le s kočevskim otokom. V resoluciji je bilo rečeno, da je nujno potrebna koncentracija vseh konstruktivnih nacionalnih elementov v državi in da je mnogo poštenih nacionalistov razcepljenih v razne organizacije, ki nimajo med seboj nobene zveze. Za osnovo te združitve naj bi služila prav Narodna odbrana.

Po Aleksandrovi smrti so pohodovci še bolj poudarjali potrebo po združevanju vseh nacionalistov. Tako so predlagali 1. decembra, naj bi se združila Narodna odbrana z vsemi drugimi nacionalističnimi strankami v Zvezo nacionalnih organizacij Kraljevine Jugoslavije. Leta 1935 so začeli pohodovci veliko akcijo tudi za pridobitev delavcev. Pohod je 2. marca zapisal: »Nacionalno desno, socialno levo, to mora biti vodilna misel ne le vseh nas, marveč zlasti onih, ki stoje na vrhovih.« Za volitve je centralni odbor Narodne odbrane 9. marca zapisal, da bo Narodna odbrana kot strogo izvenstrankarsko nacionalna organizacija prenehala z vsemi mitingi in konferencami med volilno kampanjo. Pohod sam je poudaril: »Ne iz vrst stare generacije, temveč iz vrst one, ki šele dorašča, bodo zrastli res novi, naši državi in našemu narodu tako potrebni možje!« Za volitve je Narodna odbrana 31. marca še enkrat poudarila, da se ne meša v dnevne politične dogodke kot privesek te ali one stranke, še manj kot privesek te ali one osebe. Zato se ne bo angažirala niti za Jevtićev režim, pa tudi ne proti njemu. Pri nas je sistem firerjev in dučejev nemogoč. Če stoji Narodna odbrana strogo na nevtralnem stališču, imajo seveda njeni člani vso pravico, da se kot svobodni državljani odločijo za stranko, ki je v soglasju s programom in ideologijo Narodne odbrane.

Naslednje gibanje – po času nastanka – se je rodilo iz preživelih ostankov orjunašev in drugih nacionalistov v Mariboru,

kjer je 9. junija 1933 začela izhajati Borba, ki je bila – na zunaj – pravzaprav glasilo nacionalno socialistične sindikalne centrale Narodne strokovne zveze. V uvodniku Borbe je ta skupina zapisala, da hoče biti socialna in nacionalna ne samo v besedah, temveč tudi v dejanjih. Skupina hoče biti nacionalna vselej in povsod in v vsaki zadevi, hoče biti »združena falanga duševnih in ročnih delavcev, ki je začela ofenzivo proti vsemu, kar je krivičnega, nesocialnega in anacionalnega. Ta armada je sedaj na pohodu in ne bo poznala zaprek na svoji poti za dosego smotrov, ker zmaga mora biti njena.«

Junija 1933 so borbaši izoblikovali »nacionalno socialistične zahteve«, ki so bile podobne zahtevam pohodovcev. Le pri ideji jugoslovanskega edinstva so povedali nekaj novega – in tudi pravilnega – da so zato Jugoslovani, ker so Slovenci, in zato Slovenci, ker so Jugoslovani. Sredi julija so zahtevali, naj postane bogastvo last tistih, ki ga ustvarjajo, naj se spremeni kapitalistično gospodarstvo v strogo nacionalno socialistično, mezdno razmerje pa v solastniško. Zato naj se izpelje socializacija kapitalističnih podjetij, to je, »lastninski prenos priviligirancev na upravičence«. Zelo zanimiv je članek: Jugoslavija in hitlerizem, ki ga je prinesla Borba 6. oktobra. Tod je rečeno, da je za našo državo z notranjepolitičnega vidika vseeno, kaj se v Nemčiji dogaja, pomembno je le, da je hitlerizem pogoltnil komunizem, ne pa obratno. Dalje je bilo borbašem všeč tudi to, da je hitlerizem udaril po klerikalcih in Borba je zapisala: »Prava garancija naših in češkoslovaških meja je v znamenju kljukastega križa, nikakor pa ne v znamenju nove zarje nad dunajskim dvorcem.« (Takrat je v Avstriji vladal klerikalni Dollfussov režim, ki se je ogreval za restavracijo Habsburžanov in za delno obnovitev Avstro-Ogrske pod imenom Podonavske federacije. Borba je torej mislila, da so meje naše države in ČSR bolje zavarovane, če vlada v Nemčiji hitlerjanski kljukasti križ, kot če bi ustanovili podonavsko klerikalno habsburško federacijo, v katero naj bi bile vključene poleg Avstrije in Madžarske še Slovenija, Hrvaška, Romunija in morda tudi tako imenovane tri Benečije.)

Mariborskim borbašem je bil vedno bolj všeč razvoj nacionalno socialistične Nemčije. Tako je Borba 26. januarja 1934 zapisala: »Narodni socialisti v Nemčiji so doprinesli dokaz, da se more zgraditi nova družba tudi brez popolne birokracije narodnega gospodarstva, to je brez uporabe Leninovih načel.« Borbaši

so bili tudi del Jugoslovanske akcije, ki je bila ustanovljena maja 1932 v Zagrebu. Zato je Borba 6. aprila 1934 poudarila, da je ona »pokret, ki programsko in ideološko stoji na bazi, da samo politično-socialna formacija, ki je možna obseči in organizirati ves narod, vso državo in vse produktivne sloje, lahko pravično in dokončno reši splošno krizo političnih ustanov, ekonomskih sistemov in socialnega reda Jugoslavije ... Mi ne verujemo več v politiko starih »profesionalnih politikov«.

Kot del Jugoslovanske akcije so se borbaši udeležili 27. maja njenega kongresa v Osjeku, na kongresu 1. julija v Zagrebu pa je bilo v resoluciji rečeno, da išče Jugoslovanska akcija »novega človeka, nov tip organizacije nacionalne države, ki temelji s svojo močjo na blagostanju in prosvetlitvi najširših slojev naroda«. Resolucija je nadalje poudarjala neomajno zvestobo kralju, dalje, da so za pozitivni in konstruktivni jugoslovanski aktivizem, da Jugoslaviji niso potrebne stranke in strankarji, pač pa gibanje, kot je Jugoslovanska akcija, da ni potreben ne Stalin ne Mussolini in ne Hitler, ker je v Jugoslaviji že vrhovni vodja Aleksander. V centralni odbor sta bila od Slovencev izvoljena advokat dr. Kandare in nekdanji šef Orjune v Sloveniji ing. Kranjc. Borbaši so bili neutrudni in so 3. avgusta zapisali, da hočejo osvoboditi naš narod socialno, politično in kulturno in da hočejo ustvariti »jugoslovanskega človeka od Triglava do Črnega morja«. Zato so zahtevali popolno svobodo in enakopravnost za vse. Kapital mora služiti skupnosti. Zahtevali so močno stanovsko organizacijo, odločno pa so odklanjali razredni boj.

Februarja 1935 je bil v Mariboru ustanovni občni zbor mestne organizacije Jugoslovanske akcije. Za volitve je Borba 29. marca zahtevala, da morajo vsi nacionalisti brez izjeme voliti Jevtićevo listo. »Skupno korakati, skupno udariti in podpreti pošteno kandidatno listo gospoda Marušiča – mora biti naše geslo!« Konec junija je Borba prenehala izhajati.

Mnogo pomembnejši razvoj je naredilo gibanje okrog glasila Prelom (glasilo borcev Jugoslavije ali Boj), katerega prva številka je izšla 4. januarja 1934 in je v uvodniku zapisala, da je gospodarski sistem v razsulu, da vlada moralna kriza, ki ni nič manjša od gospodarske. Novi čas zahteva nove ljudi. V duhovnem narodnem prerodu morajo odigrati pomembno vlogo cerkev, armada in mladina. 6. januarja 1934 je bil občni zbor Združenja borcev Jugoslavije (Boja); na njem je govoril ljubljanski industrialec

Stane Vidmar o gospodarstvu in tem novem gibanju. Dejal je, da je podjetništvo v obupnem boju za obstanek, da propada, da brezvestni ljudje, ki imajo sicer polna usta patriotizma in državotvorstva, prodajajo koristi lastnega naroda tujcu. Hočemo, da naj bo Slovenec na svoji zemlji svoj gospod, da bomo Jugoslovani v svoji državi gospodarji in ne hlapci. Ivo Marinko je poudaril, da je kmet po svoji miselnosti sicer miroljuben, obsoja pa izkoriščevalce. Iz govora nam že znanega Vladislava Fabjančiča pa izvemo, da so 24. oktobra 1933 ustanovili Zvezo bojevnikov za vso državo in da so izdelali idejne smernice in pravila. Je to zveza bivših in prihodnjih vojakov, zlasti vojnih dobrovoljcev, rezervnih oficirjev, četnikov, bojevnikov in vojnih invalidov. Združenje borcev je »nadstrankarski pokret za duhovno in stvarno pripravo narodne in državne obrambe ter za pospeševanje vsestranskega napredka celokupnega našega naroda«. 28. januarja je bil v Ljubljani ustanovni občni zbor Boja za dravsko banovino in gibanje se je začelo neverjetno naglo širiti. Bilo je dovolj široko pa tudi legalno ter je moglo zajeti klerikalce in liberalce. Po vsej Sloveniji so se začela množična zborovanja Boja, takoj pa se je začel v vodstvu hud boj, čigavo gibanje bo to, klerikalno ali liberalno. Jasno je, da je to gibanju močno škodovalo. Vodstvo je ta čas – v dobi zmagoslavnega razvoja – še poudarjalo, da Boj ni stranka, kmalu zatem pa je začelo dodajati, da »smo vojaki v civilu, ki stojimo za svojim kraljem na podlagi šestojanuarskega manifesta«. Prelom je 7. junija poudaril, da gibanje zmagovito prodira in da se ljudstvo trumoma zbira okrog Boja, »oznanjevalca nove dobe, prerojenja naroda nove Jugoslavije, reda pravice in poštenja«. Nasprotniki – je pisal dalje Prelom – so zelo vznemirjeni, ker vidijo, da jim zmanjkuje tal pod nogami. Za Vidov dan 1934 je zapisal Prelom, da je med Slovence prišel nov duh, da se je slovenski orjak zavedel svojih sil in da je vsa država zastrmela nad prebujenjem slovenskega človeka.

Toda prva se je od Boja začela oddaljevati SLS, potem pa tudi JNS, ki je začela Boj celo ostro napadati. Na te napade je Boj odgovarjal, da se za njegovim gibanjem skriva »slovenski narod, ki zbira svoje sile, da se otrese zajedalcev in izkoriščevalcev ter s korobačem izžene iz svoje srede vse zavojevalce in špekulante z ljudskimi in državnimi interesi«. Tudi 9. avgusta je Prelom še vedno poudarjal, da je Boj nadstrankarsko gibanje in odklanjal vsako vabo na strankarske limanice, pa naj bi bila ta

stranka nacionalna ali narodna. Strankarstvo je razbijanje enotne fronte naroda, ki bije svoj boj za obstanek.

Toda na zboru delegatov Boja 8. decembra v Ljubljani je po zelo burnih debatah le s težavo prodrla lista dosedanjega vodstva. Predsednik je postal Kušter, Stane Vidmar pa le podpredsednik. Boj je dobil tudi temeljna načela, ki pa se že več niso ločila od kasnejšega programa Ljotićevega jugofašističnega Zbora. Ta temeljna načela so bila: 1. Srbi, Hrvati in Slovenci sestavljajo jugoslovansko narodno, družbeno in duhovno skupnost, ki jo veže krvna sorodnost in zavest iste usode. Jugoslovanskemu narodu kot celoti so podrejene vse koristi; 2. vere, ki so vezane na dušo naroda in izražajo njegov svetovni nazor in zaupanje v boga, so bistvene duhovne vrednote; 3. jugoslovanski narod oblikuje s svobodnim ustvarjanjem samosvojo jugoslovansko kulturo v duhu svojih izročil in na temelju človečnosti. Zaščitnik tega ustvarjajočega prizadevanja je jugoslovanska država. Posebnim (individualnim) duhovnim vrednotam (jezik, običaj itd.), ki jih posamezni deli naroda vnašajo v skupnost, se mora omogočiti neoviran razvoj; 4. jugoslovanska narodna skupnost mora imeti v družabnem pogledu svoj posebni sestav, ki ustreza njenemu duhu in njenim potrebam. Dom (družina) kot naravna podlaga naroda mora biti tudi družbena podlaga narodne skupnosti. Vas bo merilo jugoslovanske družbene politike. Delo je dolžnost in pravica vsakega posameznika, družbena koristnost dela odloča o vrednosti in vlogi v skupnosti. Zasebna lastnina in kapital se morata podrediti koristim celote. Svobodne posameznikove ali združene pobude so glavni nosilci družbene dejavnosti, katere zastopniki naj bodo stanovi. Država izključuje podreditev enega stanu drugemu; 5. jugoslovansko gospodarstvo je celota, katerega odnošaji so v medsebojni odvisnosti. Njegov temelj je poljedelstvo. O odnosih in razvoju celotnega gospodarstva odloča gospodarski načrt, ki naj ga naredijo gospodarske skupine v sodelovanju države; 6. Kraljevina Jugoslavija je zgodovinska in politična nujnost in samo ta omogoča obstoj in svobodni razvoj jugoslovanskega naroda. Le v tistih funkcijah, ki se nanašajo na življenje naroda v celoti, naj bo državna oblast osredotočena, v drugih pa se mora kazati v samoupravah. Vsaka oblast v državi mora biti popolna in stvarna in prav taka mora biti tudi njena odgovornost. Le kralj je nedotakljiv, parlament mora biti odsev stanovske ureditve države.

Prelom je 10. januarja 1935 objavil še Ljotićeve Smernice; v njih je bilo rečeno, da je pravica temelj države kot tudi resnična samouprava, svobodna, objektivna javna beseda, dalje, da javna bremena ne smejo ubijati gospodarstva, da Jugoslavija temelji na skupni zavesti vseh Jugoslovanov, da je poljedelstvo podlaga jugoslovanskega gospodarstva, da je potrebna temeljna preosnova jugoslovanske prosvete, rasno biološka zaščita narodne življenske sile in družine in da brez Bolgarov jugoslovanska narodna skupnost ni popolna.

Še januarja 1935 je bilo potem sklenjeno, da se ustanovi jugoslovansko gibanje Zbor z Ljotićem na čelu. Boj naj bi o tem sklepal na posebnem občnem zboru 20. januarja, a ker si je Ljotić zlomil nogo, občnega zbora ni bilo. Ko se je začelo volilno gibanje, je bil sestavljen glavni bojevniški volilni odbor, ki je 14. marca izdal razglas, da člani na splošno željo krepkega nastopa bojevnikov na volitvah, vendar bo Boj še naprej ostal to, kar zahtevajo pravila. Volilni odbor je potem 21. marca razglasil, da bodo šli bojevniki na volitve na Ljotićevi listi.

V Boju sta se oblikovali dve frakciji. Stane Vidmar je 27. marca poslal Boju pismo, v katerem je zahteval za volitve politiko nevmešavanja, ker je organizacija še mlada. Smeli bi se bojevniki odločati za eno ali drugo listo le, če bi to sklenil zbor delegatov. Vodstvo Boja je sklenilo, naj skličejo najprej banovinski odbor, nato pa zbor delegatov. Banovinski zbor se je res sestal in enodušno sklenil, naj bojevniki ostanejo izven volilnega boja. Zbor delegatov ni bil sklican, kljub temu – je pisal Vidmar – je bil ustanovljen glavni volilni odbor, ki se je seveda postavil sam, zato nima nobene pravice govoriti v imenu bojevnikov. Ta volilni odbor se je v začetku živo pogajal z ministrom Marušičem in banom Pucem, ki sta dokazovala, da je treba voliti Jevtićevo listo. Pogajanja so se razbila in nato je glavni volilni odbor nenadoma izdal razglas za Ljotićevo listo. Dalje je Vidmar zapisal, da se je kot predstavnik konzorcija Preloma uprl objavi tega razglasa, češ da je taka naglica škodljiva in je le treba prej vprašati tudi organizacijo. Zato je zahteval sklicanje zbora delegatov, kjer naj bi zadevo razčistili in izvolili novo osrednje vodstvo. Zbor delegatov naj bi bil 7. aprila. Ker Vidmar ni bil več pri konzorciju Preloma, je zapisal 5. aprila v Bojevniku (glasilo bojevniške skupine): »Nastali smo gibanje, nato pa so nastopili profesionalni politiki in v naših vrstah slabiči, naivneži, kruhoborci,

špekulanti in konjunkturisti. Več mesecev smo s skrbjo gledali par samozvancev našega pokreta. Žal nam je za del tovarišev, ki slepo naivno slede danes diktaturi Kuster-Fabjančič-Šturm i. dr.«

Že 30. marca je izdal osrednji izvršni odbor Boja okrožnico, iz katere je razviden še od druge strani historiat frakcijskih bojev v Boju. V okrožnici je rečeno, da je poslal Vidmar brez pooblastila vodstva pismo (27. marca) in s tem zagrešil nedisciplino. To je storil zato, ker hoče »kot posameznik po fašističnih metodah strahovati sklepe večine tako v osrednjem izvršnem odboru kot v celotni organizaciji«. Dalje je bilo rečeno v okrožnici, da je postal Vidmar po Aleksandrovi smrti nekam nestrpen in nemiren, za kar niso mogli najti pravega vzroka. Pozneje se je dognalo, da je hotel »postati neomejen vodja, nekak Führer na čelu silne organizacije«. Začel se je potegovati za predsedniško mesto, toda naletel je na odpor. Ker 8. decembra 1934 ni bil izvoljen za predsednika, je začel ovirati delovanje Boja. Sodeloval je sicer pri pogovorih z Ljotićem in bil v začetku januarja 1935 v Beogradu, kjer je še odločno zastopal združitev Boja z Ljotićevim Zborom. Obdal se je tudi z raznimi ljudmi, ki nimajo z Bojem nič skupnega, in se je vedno bolj odmikal od vodstva. Že pri senatorskih volitvah je Vidmar volil Žebota (SLS), ko pa se je začelo volilno gibanje za majske volitve, je prišel »v našo skupino nemir«. Poslali smo Vidmarja k Mačku in Korošču, vendar se stvar ni nikamor premaknila. Ko pa so začele nekatere skupine boja siliti na Jevtićevo listo, je vodstvo sklenilo na seji – na kateri Vidmar ni bil navzoč – ustanovitev glavnega bojevniškega volilnega odbora, v katerega je prišel tudi Vidmar, in je celo pomagal pri redigiranju pogojev, ki so jih poslali Marušiču. Ker Marušič pogojev ni sprejel, se je volilni odbor sporazumel z Ljotićem. Nato je Vidmar zahteval zbor delegatov. 22. marca so v Žalcu dosegli sporazum med Vidmarjem in drugimi člani osrednjega izvršilnega odbora. Toda ta ni dolgo časa veljal, ker je Vidmar sklical zbor delegatov za 14. aprila, drugi funkcionarji so izstopili iz izvršilnega odbora in vodstvo Boja je prevzel podpredsednik Vidmar.

Zbor delegatov je bil res 14. aprila. Tu so nastala medsebojna prerekanja. Za volitve novega vodstva so postavili tri liste. Prvo listo so postavili delegati, ki so se udeležili predkonference, drugo je postavila skupina iz Trbovelj, a je bila ista kot prva, tretjo pa je vložil delegat iz Kranja. Glasovanje je bilo tajno. Izvoljena je

bila prva lista (257 glasov) in Vidmar je postal predsednik. Zbor delegatov je sprejel resolucijo, v kateri je bilo poudarjeno, da je Boj patriotična, nepolitična, nadstrankarska organizacija in se zato ne more spuščati v volilno borbo. Zbor prepušča članom popolno svobodo in jih poziva, da pravice, ki jih nudi zakon o volitvah, uporabljajo, le da se po njih ravnajo v skladu z načeli in programom Boja. Zbor je izključil prejšnje vodstvo. Tako sta nastali tudi na zunaj dve frakciji: Bojevnik okrog glasila Bojevnik in stari Boj okrog Preloma.

Vidmar je 6. junija zapisal v Bojevniku, da bodo bojevniki kot organizacija slovenskega naroda iskali in lahko našli sebi enake in sorodne sile, a tudi enakovredne in enako pomembne. Iskali bodo zvezo in sklenili zvezo enakih z enakimi, ne da bi se po stari, naravnost bolestni slovenski ponižnosti in uslužnosti udinjali komur koli in se izročali na milost in nemilost. Banska uprava je 18. junija razpustila Boj (Prelom), a ta je vložil pritožbo na notranje ministrstvo. Spremembo vlade (Stojadinović-Korošec) je Boj (Prelom) navdušeno pozdravil, a kljub temu je notranji minister Korošec odbil Bojevo pritožbo. Pozitivno delo in zasluga Staneta Vidmarja je bila vsekakor ta, da je nekdanji Boj očistil Ljotićevega vpliva.

Svojevrstno je bilo gibanje okoli lista Glas naroda, ki je začel izhajati 14. aprila 1935. List sam je dejal, da je »neodvisno glasilo nepotvorjene narodove volje ter pobudnik slovenskega ljudstva v znaku morale in poštenja v zasebnem in javnem življenju«. Skupina, za katero je stal takratni minister Marušič, je bila frakcija JNS, ki se je v tem času vedno bolj nagibala k odcepu od stranke. Zanimivo je, da je skupina simpatizirala celo s Koroščem, o katerem je Glas naroda 28. aprila zapisal, da je »patriot v vseh situacijah« in je bila zato ta skupina prepričana, da bo prej ali slej možen z njim in njegovimi somišljeniki pošten sporazum v dobro in korist vseh Slovencev in naše države. Skupina se je postavila 21. maja proti slovenski fronti, ki jo je propagiralo Kramerjevo Jutro, češ da fronte prinašajo samo sovražnost, pač pa je bila za enotnost vseh poštenih ljudi in stanov v državi. Blaginje ne bodo prinesle fronte, temveč samo poštenost, morala in hotenje po napredku. Gibanje je kmalu nato utihnilo.

Novo gibanje, ki je bilo močno pod vplivom dr. Lončarja, je začelo izdajati 15. avgusta 1934 glasilo Slovenska zemlja. V prvi številki se je glasilo predstavilo z uvodnikom Kaj hočemo? Uvod-

nik je dejal, da je treba postaviti na dnevni red slovensko vprašanje v vsej širini in da njegova rešitev pripada kmetom in delavcem. Slovenska skupnost je po svoji večini kmečko-delavska in tej pripada vsa politična in gospodarska moč. Njej naj se pridružijo tudi drugi stanovi. Slovenija bo v resnici svobodna samo takrat, kadar bodo postala sredstva za pridelovanje, izdelovanje, promet in veliko denarstvo last tistih, ki sami obdelujejo zemljo ali njene pridelke predelujejo s svojo roko in s svojim umom. Meščansko in gosposko ureditev države je treba nadomestiti s kmečko-delavsko ali ljudsko skupnostjo. Vsak narod je edini vir vsake oblasti, zato mora biti vsa državna in samoupravna oblast demokratična. Zato brezpogojno odklanjamo vsak fašizem. Zahtevamo splošno in tajno volilno pravico za oba spola s proporcem. Verstvo naj bo svobodno in neodvisno od države, znanost naj bo svobodna kot tudi umetnost itd. Hrvaško kmečko gibanje, ki ga je začel Radić, je jedro, okrog katerega naj se zberejo Slovenci in Srbi. »Vsak samostojen v svoji hiši, a vsi združeni v boju za narodno in ljudsko pravico. Nosilci novih misli ne smejo biti stari sebičneži v delu in zmedenci v pojmih. Gibanju morajo dati hrbtenico v boju preizkušeni značaji.«

Svoj skrajšani program je prinesla Slovenska zemlja 5. septembra. Zahtevala je svobodo za vse in za vsakega (vsa vprašanja, od kulturnih do gospodarskih more reševati le svoboden narod); obe fronti naj deli jasna črta; brezpogojno mora vladati načelnost. Smo Slovenci, Slovenstvo za nas ni vprašanje, temveč dejstvo, Slovenstvo pa je »vse, kar ustvarja naše kulturno in tvarno življenje«. Ni svobode brez demokracije. Za vstop v gibanje Slovenska zemlja je potrebno priznati njen program in naročiti časopis, vendar so vrata odprta le neomadeževanim. Vhod je v Sloveniji, ne v Zagrebu. Zagrebški ključ ne odpira naših vrat, ker imamo svojega.

Začetek septembra je dr. Maček obiskal Črnomelj, sredi septembra pa so mu vrnili obisk na Kupincu dr. Kukovec, Koren, Lončar in Kocmur. Maček jih je pohvalil, da dobro delajo. Le tako naprej in zmaga bo vaša! Slovenska zemlja dobro piše! Maček je še dejal, da je to »edino opozicionalno glasilo naše smeri«. Slovenska zemlja je bilo torej Mačkovo gibanje pri nas.

Tudi komunisti v Sloveniji so izrabili možnost »gibanj« in tako je 5. oktobra 1934 izšla prva številka Ljudske pravice, ki je zapisala v uvodniku: »Naš list bo stal vedno na strani delov-

nega ljudstva, kmetov in delavcev, obrtnikov in drugih, ki si z največjim naporom služijo komaj svoj vsakdanji kruh.« Še bolj natančno je zapisala 2. novembra, da je zamišljena kot tak neodvisen list, ki bo branil koristi našega preprostega človeka in bo kazal pot k boljšemu življenju. »Okoli sebe hoče združiti vse naše preprosto ljudstvo, ki naj skupno brani svoje koristi in postavlja svoje zahteve. Do zdaj je bilo preprosto ljudstvo needino in razdeljeno na vse mogoče skupine... Kmetje in naše preprosto ljudstvo! Ne čakajte več pomoči od drugih, zato se združite okoli svojega lista!«

Šele 14. decembra je prinesla Ljudska pravica »Naš program«, v njem je zahtevala – izhajala je takrat v Lendavi – popolno prekmursko gimnazijo, ker je bila to želja in potreba prekmurskega ljudstva, želje in potrebe ljudstva pa so »same po sebi zadosten razlog, one ne potrebujejo nobenega utemeljevanja z nacionalnimi potrebami. Nasprotno, vsak narodni program ima samo toliko opravičenosti, kolikor odgovarja željam in potrebam ljudstva, to je, večine naroda. Pravi narodni program mora obsegati želje in zahteve te večine, kmeta in delavca. Narodni program ni nekaj kar bi obstojalo samo na sebi, slovenski program pa je program slovenskega preprostega ljudstva in zato tudi slovenski kulturni in politični program.«

Ljudska pravica je zapisala 8. februarja 1935 o potrebi skupnosti in poudarila, da so izkoriščani kmet, delavec, obrtnik in mali uradnik. Zakaj bi se potem ne zanimali drug za drugega v skupnem boju proti skupnemu sovražniku? Preprosto ljudstvo vedno bolj čuti skupni jarem, obenem pa uvideva, da je rešitev samo v skupnosti slovenskega preprostega ljudstva. Ljudska pravica je odprla 8. marca 1935 rubriko Marksistična kmečko-delavska šola, češ da imajo vsi ljudje pravico do dela in da naj dobi vsak plačilo po svojem delu. Kdor pa ne dela – a bi sicer lahko, – naj tudi ne je. Tlačeni del človeške družbe ni dobil darovane niti pedi pravice. Za vsako najmanjšo stvar se je moral in se bo moral boriti. Nikdar niso zmagali malodušneži, temveč tisti, ki so bili pripravljeni boriti se za svojo boljšo prihodnost in ki so bili pripravljeni za lepšo prihodnost kaj žrtvovati. V članku Kam jadramo je Ljuska pravica 23. marca zapisala, da je skrajni čas, da se ustvari med preprostim ljudstvom »ona skupnost, ki je potrebna za uspeh njegove borbe za boljše življenje svoje in svojih otrok. Skrajni čas je, da naše ljud-

stvo spozna, da brez skupnosti in uspešne borbe, brez žrtev ni uspeha.« Ljudska pravica je 15. junija zapisala, kaj je potrebno za uspešen boj; kmet se mora danes boriti proti vzrokom, ki ga silijo v tovarno. Boriti se mora za znižanje davkov tako, kot so se znižale cene kmečkih pridelkov. Boriti se mora za brezplačno razdelitev veleposestniške zemlje in gozdov, za znižanje taks, za brezplačno zdravljenje itd. Brezposelni se morajo boriti za delo, za zaposlitev pri javnih delih, za zvišanje mezd pri javnih delih in za breposelno podporo na račun države in davkov, ki naj jih plačajo tovarnarji od svojega dobička. Zaposleni delavci se morajo boriti za zboljšanje svojega položaja, za sedemurni delavnik, za zvišanje mezd, proti odpuščanju, proti davkom za delavske plače, za zboljšanje zdravstvenih razmer na račun tovarnarjev.

Za gibanjem okrog Ljudske pravice je časovno prvo klerofašistično mladinsko gibanje okrog glasila Straža v viharju, ki je začelo izhajati 1. novembra 1934. Spočetka je bilo pisanje Straže dokaj megleno, kot je bil nejasen in meglen v teh časih še njen duhovni oče prof. dr. Lambert Ehrlich. Prva številka poudarja, da uprimo »svoj pogled vase, začnimo pri sebi, zdravimo krizo duha, presojujoč vsa vprašanja v luči večne Resnice in pregnali bomo nadloge, ki nas tarejo«. Že 20. novembra je zapisala Straža o umiku v samoto, to je o odhodu katoličanov (SLS) za diktature iz javnega življenja, ki pa ni bil odhod premagancev. »Oni so se morali z notranjo nujnostjo umakniti, da se tako javnosti po tihi obnovi svojega notranjega človeka zopet pojavijo kot glasnik prave resnice ... V samoti se pripravljajo velika dejanja. Danes je zadnji čas, da se vsi, ki še hočejo ostati katoličani, pridružijo temu najmodernejšemu katolicizmu«.

V članku Slovenska mladina in komunizem je zapisala Straža 1. februarja 1935, da mladi ljudje, ki so zabredli v komunizem, že zdavnaj ali pa sploh nikdar niso rastli s svojim narodom. Svoj program so Stražarji prvič objavili 1. marca. Prvi njihov temeljni kamen je bila »verska obnovitvena akcija« (zato vero v slovenske družine, šole, književnost in v vse javno življenje), drugi temeljni kamen je bila »socialno reformna akcija« (pripraviti pot korporativnemu družbenemu in gospodarskemu redu, temelječem na čistem krščanskem organskem pojmovanju družbe). Tretji temeljni kamen je bila »narodnoobrambna akcija« (skrb za čisto slovensko ozemlje ob naših mejah, preprečevanje tujerodne ekspanzije po slovenski zemlji), končni temeljni kamen pa je bila

»politična akcija«, ki naj bi bila središče za uveljavljanje vsebine, katero je treba sistematično in času ustrezno ustvariti in zasidrati v ljudskih srcih.

Toda – je zapisala Straža 15. marca – danes ni čas samo za skromnost, ponižnost in potrpljenje. Za 1. maj je poudarila, da je čas, da mladina vstane in začne odločni boj proti kulturnemu boljševizmu. »Strah je naša smrt, pogum naša zmaga!« 15. maja je spodbujala: »Ne katoliški zaspanci, ne zgolj čuvarji varnega zatišja cerkva, pa tudi ne polovičarski udarniki, temveč le celi katoličani, religiozno močni, v nastopu borbeni in neutrudljivi predstavljajo pravi tip sodobnega in borbenega katoličana, ki se ne bo umaknil udejstvovanju v brezobzirnem življenju!«

V tem razdobju se je rodilo še eno gibanje okrog časopisa Edinost, ki je začel izhajati 3. marca 1934. Časopis je ustanovila maloštevilna skupina, ki se je vključila v Hođerovo Jugoslovansko narodno stranko. Gibanje oziroma stranka je imela v Sloveniji malo pristašev in zato o njej ne bomo govorili.

Še nekaj besedi o študentovskih društvih na ljubljanski univerzi in njihovih gibanjih, po katerih je diktatura delno tudi udarila. Že v začetku novembra 1931 so iz politično razgibanih študentov vseh treh političnih struj (klerikalci, liberalci in marksisti) ustanovili Akademsko akcijo, ki si je nadela nalogo izbojevati izpopolnitev ljubljanske univerze in kasneje tudi zidavo univerzitetne knjižnice. Ta Akademska akcija pa je pod vedno večjim vplivom študentov-marksistov kmalu prerasla v vodstvo številnih akcij in štrajkov proti diktaturi in režimu in, kot je pisalo večkrat glasilo marksističnih študentov Rdeči signali, tudi v vodstvo za »ekonomske interese slovenskih akademikov, za akademsko svobodo in avtonomijo slovenske univerze, za pravice slovenskega naroda in slovenske kulture in za popolno gospodarsko in politično samostojnost Slovencev«. Klerikalni študentje so 14. februarja 1933 svoje sodelovanje v Akademski akciji preklicali in pozvali svoja študenska društva, naj še naprej vztrajajo v boju za ohranitev univerze, ne pa za komunizem.

V začetku januarja 1934 je začel izhajati levičarski Akademski glas, ki je 6. januarja v uvodniku zapisal, da »po svoje gledamo na preteklost, po svoje sodimo sedanjost in po svoje si zamišljamo prihodnost«. Na socialno gospodarsko življenje so gledali enotno, narodnost jim je bila realno dejstvo, ki mora obstajati in živeti po naravnem in nravnem pravu. V religioznem

pogledu so priznavali svobodo posameznika in jo spoštovali. 3. marca so zapisali, da hočejo še naprej ostati glasnik in borec skupnih teženj študentov, da hočejo prispevati k razčiščevanju perečih vprašanj k potrebnemu sožitju akademskega kolektiva in skupno s pošteno slovensko javnostjo uveljavljati v javnem življenju načela, ki jim jih je narekovala mladinska samozavest in čut odgovornosti do naroda, ki čaka mladih sil.

Leta 1935 so se izoblikovali trije tabori na ljubljanski univerzi: 1. liberalno študentovsko društvo Jadran kot idejni dedič slovenskega liberalizma na univerzi. Nekoliko bolj v radikalno smer je šlo liberalno društvo Edinstvo. 2. Klerikalni tabor. Del tega tabora je imel za seboj že nekaj uspehov v boju s cerkveno hierarhijo in oficialnim vodstvom SLS, a ta del je bil obsojen, zato je ali kapituliral pred vodstvom SLS in cerkveno hierarhijo ali pa je ostal na uporniških pozicijah in se v okviru krščansko socialistične Borbe močno zbližal z marksizmom. Vendar je večji del klerikalne študentske mladine ostal ortodoksen in eni so se ukvarjali z dnevno politiko, drugi pa so se družili okrog Straže v viharju. 3. Skupina okrog Akademskega glasu ali levičarji, ki so imeli dvoje društev, Mladi Triglav in akademski agrarni klub Njiva.

2. STOJADINOVIĆEVI FAŠISTIČNI POSKUSI IN ZAČETKI KONCA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

a) Opozicija JNS

Stojadinović je 4. julija 1935 pred skupščino in senatom prebral deklaracijo nove vlade. Dejal je, da bo smer zunanje politike ostala ista kot doslej, da se bo vlada trudila, da se bodo dosedanja prijateljstva še okrepila in da bo vlada sodelovala z vsemi, ki želijo mir. Za obrambo dežele niso prevelike nobene materialne žrtve, vojska in mornarica sta naš ponos. Temeljna smer notranje politike bo ustava iz leta 1931 s posebnim poudarkom na državno in narodno enotnost, enakost in enakopravnost vseh državljanov. Zato bo vlada predložila več načrtov o samoupravi, volitvah, o tisku itd. Posebno skrb bo vlada posvetila kmetu in ravnotežju v državnem proračunu.

Opozicija se je sestala pri dr. Mačku. Ta je bila pripravljena sodelovati z novo vlado samo v tem primeru, če bi spremenili ustavo in uredili državo na federativni in avtonomistični podlagi. To je povzročilo interpelacijo v parlamentu, kakšno stališče bo vlada zavzela do te zahteve, kajti hrvaško vprašanje je bilo temeljni državni problem.

Dne 19. julija se je začela v parlamentu debata o dvanajstinah za pet mesecev leta 1935 in dva meseca 1936 in o naknadnih kreditih. Finančni minister Letica je dejal, da so dvanajstine v skladu z ustavo, ker je bila skupščina razpuščena, proračun in izredne kredite bodo povečali zaradi narodne obrambe, okrepitve prometa, ureditve ljudskošolskega pouka in odplačevanja državnih dolgov. Milijarda dinarjev bo šla za javna dela, da se omili brezposelnost, kmetom bodo znižali davek na obdelovalno zemljo in vinograde za tretjino, davčne dolgove do 10 000 din pa bodo znižali za 50 %. Hujše je bilo, da je vlada v finančnem zakonu zahtevala zakonodajna pooblastila; to pa je opozicija (to pot Jevtić s svojo ortodoksno JNS) spregledala in vzkliknila: »Vlada si hoče zagotoviti neomejeno pooblastilo, s katerim bo lahko spreminjala in dopolnjevala vse obstoječe zakone v času, ko skupščina ne bo zasedala, kar bi pomenilo, da vlada ne bo dopustila nobene možnosti, da bi kdor koli oviral njene najradikalnejše politične reforme, ki jih ima v programu.« Pri zahtevi tega pooblastila je Stojadinović precej tvegal, ker njegova vlada v skupščini ni imela večine, saj je bila skupščina izvoljena na petomajskih volitvah, torej za režima JNS.

Prvo, kar je novi vladi očitala opozicija JNS, je bilo, da je vlada sestavljena brez vednosti skupščine, dalje, da so dvanajstine znak slabe finančne politike, in končno, zakaj vlada zahteva zakonodajna pooblastila. Poslanec Lazić je vprašal vlado, kako bo vlada zbrala dohodke 15 milijard dinarjev, ki jih predvideva proračun. Tobak, ki ga kadijo kmet, delavec in cigan, se ni pocenil, pač pa so se luksuzne cigarete. Odpravljena je tudi taksa na avtomobile. Finančni zakon pa je »kao nekakva ciganska torba«. Vendar so proračun in finančni zakon 21. julija sprejeli. Zanj je glasovalo 90 poslancev, proti sta bila 2, odsotnih pa je bilo 117.

25. julija so v Vatikanu slovesno podpisali konkordat med Jugoslavijo in sv. stolico. Ko je tekla proračunska debata tudi v senatu, je Stojadinović 27. julija dejal, da bo njegova vlada

likvidirala tisti režim, ki je izvedel petomajske volitve, likvidirala bo atmosfero, ki je polna elektrike in napetosti, in odprla ventil, da bo državni stroj pravilno tekel.

JNS se torej ni nič dobrega obetalo. Zato so se zbrali jugoslovanski nacionalisti (Ivo Banjanin, Svetislav Popović, Petar Zec, Ploj, Kramer in drugi, vseh okrog trideset) od 19. do 20. avgusta na zelenem Pohorju in sestavili obsežno resolucijo: 1. edini izhod iz politične in gospodarske krize je »izvajanje čiste in iskrene jugoslovanske politike, kakršno je kot osnovo vsega našega narodnega in državnega življenja proglasil kralj Ujedinitelj«; 2. Srbi, Hrvati in Slovenci so v etničnem pogledu en narod. Zato more biti edino prava jugoslovanska misel soliden temelj za napredek nacije in razvoj države. Samo v enotni naciji imajo poedini deli naroda možnost, da razvijajo svoje potrebne kulturne pridobitve in obvarujejo stare tradicije; 3. Jugoslovani kot narod se morejo razvijati samo v unitaristični državi. Nosilec državnosti je ves naš narod, to je Srbi, Hrvati in Slovenci kot ena politična enota, zbrana okrog svojega kralja. Praktično to zahteva, da se na eni strani državna politika ne sme in ne more voditi pod pretežnim vplivom samo enega dela naroda, a na drugi strani, da se ne more noben del naroda otresti obveznosti, ki jih ima do celote. Vprašanja, ki nimajo izrazito splošno državnega značaja, se morejo reševati po pokrajinah, pri tem pa do skrajnih meja uveljavljati načelo dekoncentracije oblasti in decentralizacije uprave v banovinah z izgrajeno in finančno zasigurano samoupravo; 4. hrvaško vprašanje naj se čimprej reši. Vsak poskus, da se ta problem reši v skladu s splošno narodnimi in državnimi interesi, pa naj prihaja od katere koli strani, bodo jugoslovanski nacionalisti vestno in nesebično podpirali. Pri tem trdno verujejo, da se more vprašanje pravilno rešiti samo v okviru jugoslovanske politike in v skladu z načelom narodne in državne enotnosti; 5. metode dela, s katerimi naj bi dosegli urejene razmere v državi, niso načelno vprašanje, temveč vprašanje praktične dnevne politike. Zato odklanjajo na eni strani politično delo na temelju odkrite ali prikrite obnove starega strankarskega sistema, a na drugi se zavarujejo proti šovinističnim metodam, pa naj bi te prihajale od katere koli strani; 6. vsi naj se zberejo v enotno jugoslovansko nacionalno fronto.

To so tako imenovane Pohorske punktacije, ki so bile potrjene 2. in 3. septembra na podobnem sestanku na Hvaru, kjer so spre-

jeli tudi razglas s sestanka nacionalistov 7. avgusta v Sarajevu. Naslednja konferenca nacionalistov je bila 27. septembra v Sarajevu; tu so se brez rezerve postavili na načelo Pohorskih punktacij, ali kakor so se začele imenovati malo kasneje, Pohorske akcije. V tem času je Stojadinović oblikoval novo politično stranko, in sicer Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ); to so nacionalisti v skupščinski interpelaciji 19. oktobra ostro napadli. Dejali so, da je vladna deklaracija obljubljala pomiritev, nastala pa je nevarna zaostritev, kajti značilno za režim JRZ je lažniva demokracija in plemenska ozkosrčnost.

Zagrebški veleindustrijalec Arko je 29. oktobra predlagal številne gospodarske reforme: odpraviti je treba vsako delo otrok, vajencev in učencev, izdati je treba ukrepe proti parazitskim podjetjem (vsako delo je treba plačati s polno plačo), izdati je treba zakon o minimalnih mezdah, ki bo krepil kupno moč delavstva, ustanoviti je treba narodne gospodarske odbore (občinske, okrajne, banovinske in državnega) kot posvetovalne organe oblasti, ki bi mogli tudi sami predlagati za gospodarstvo potrebne ukrepe, izvesti je treba reformo gospodarskih zbornic in uvesti enotno gospodarsko ministrstvo.

Oktobra je bila določena nova rešitev vprašanja kmečkih dolgov. Dolžniki so bili razdeljeni na štiri kategorije. V prvi so bili tisti, ki so bili dolžni 20 % od vrednosti svojega imetja. Za te je bilo rečeno, da morajo v dvanajstih letih plačati ves dolg in 4,5 % obresti. V drugi kategoriji so bili dolžniki, dolžni od 20 do 50 % od vrednosti svojega imetja; za te je veljalo isto kot za prvo kategorijo. V tretji kategoriji so bili dolžniki z dolgom nad 50 % od vrednosti svojega imetja; tem se je dolg znižal za 50 %, a ostalo bi morali plačati. V četrti kategoriji so bili dolžniki, katerih dolg je znašal čez 50–80 % od vrednosti imetja. Upnikom teh bo dala država odškodnino. Prvi obrok so morali plačati dolžniki do 15. novembra 1936.

Tudi v senatu je bila 12. novembra vložena interpelacija o notranji politiki vlade, ki je v nasprotju »z zdravo resnično jugoslovansko mislijo«. V interpelaciji je bilo rečeno, da je največja napaka vračanje na staro politično življenje in ponovna delitev naroda po plemenskih, regionalnih in konfesionalnih vidikih. JRZ je koalicija treh starih plemenskih in konfesionalnih strank pod vodstvom najvidnejših članov vlade. Interpelacijo je podpisalo 59 senatorjev.

Novembra je Maček zelo natančno povedal, da je njegov minimalni program povratek na čas pred 1. decembrom 1918. Zahteval je zvezno državo s 6 ali 7 federalnimi enotami (stara Srbija, Hrvaška, Slovenija, Vojvodina, Makedonija in Črna gora – morda tudi Bosna in Hercegovina). Dalje je zahteval za Hrvaško lastno armado. Pristal pa je na to, da bi bil zvezni parlament v Beogradu. 6. decembra so izšle Osnove, delo in cilji Pohorske akcije, kjer je bilo rečeno, da je Pohorska akcija kot gibanje popolnoma neodvisna. Pojavila se je spontano kot afirmacija jugoslovanske nacionalne misli, a tudi kot odgovor na plemenski partikularizem in plemenski hegemonizem. V praktičnem življenju pomeni Pohorska akcija naglašanje ideje samouprave in decentralizacije, ideje unitarizma. Dalje je bilo poudarjeno, da to gibanje ni fašizem in da želi, da se postopoma vpelje normalizacija političnega in parlamentarnega življenja.

Konec decembra 1935 se je izkazalo, da je pri borzi dela iskalo zaposlitev 27 750 moških in 5449 žensk, podpore pa je dobilo decembra 12 876 brezposelnih, kar je zneslo 1,4 milijona dinarjev. Januarja 1936 je bila ta pomoč brezposelnim urejena nekoliko drugače. Doslej je dobival brezposelni dnevno po 10 din in 3 din za vsakega družinskega člana. Poslej so uvedli tedensko pomoč, ki je upoštevala plačilne razrede in se je gibala od 20 do 80 din, a največ za šestnajst tednov. Potem se je zvišala od 25 do 150 din.

Za novo leto 1936 je zapisal ljubljanski škof Rožman duhovnikom, da se komunizem zelo širi tudi v ljubljanski škofiji. »Vsi čutimo, da prihaja tudi pri nas kakor drugod po svetu čas, ko si bosta komunizem in katolicizem stala v odločilnem nasprotju.«

Kongres JNS, ki je bil od 10. do 14. februarja, je izdal resolucijo, ki pa jo je notranji minister Korošec prepovedal natisniti. V njej je bilo rečeno, da je politični in gospodarski položaj v državi vedno težji in da avtoriteta državne oblasti pada. Razvila se je nevarna demagogija o socialnih in gospodarskih vprašanjih in separatistične misli razbijajo narodne vrste. Politično življenje se razvija zopet v duhu stare strankarske razdvojenosti. JNS odklanja misel o ustvaritvi totalitarne države in obsoja fašistične in podobne metode. JNS ustvarja program na ideji jugoslovanskega unitarizma. Je torej proti federaciji, a je tudi proti centralizmu, ki bi oviral zdrave energije posameznih delov naroda in krajev. Resolucija je podala tudi definicijo unitarizma, ki je »no-

silec državnosti za ves narod, državna politika se ne sme voditi pod vplivom enega dela naroda ali kraja, a po drugi strani se noben del naroda ne more osvoboditi svojih obveznosti in dolžnosti do celote«. Glede hrvaškega vprašanja je dejala resolucija, da bi podpirala le tisto rešitev, ki bo v skladu z narodno in državno enotnostjo.

Zaostrovati so se začele tudi debate v skupščini. Ob interpelaciji 14. februarja, zakaj skupščina tako redkokdaj zaseda, je za prehod na dnevni red glasovalo 153 poslancev, proti jih je bilo 110, odsotnih pa 49. To se pravi, da vlada to pot pravzaprav ni imela večine, kot je ni imela tudi v skupščinskem finančnem odboru; to je 25. februarja povzročilo zelo burno sejo, na kateri je poslanec Preka v imenu opozicije izjavil, da ta dan sedijo za stenografsko mizo oboroženi policijski agenti. Zato je opozicija zapustila skupščinsko dvorano in se preselila na galerijo.

Dne 26. februarja se je začela proračunska debata in minister Letica je predložil načrt proračuna, skoraj 10,5 milijarde din, dejal pa je, da je za pol milijarde manjši od prejšnjega. Po tem načrtu naj bi šlo za materialne potrebe 51 %, a od teh za narodno obrambo in za odplačilo državnih dolgov kar 30 %. Glede dohodkov je minister gladko priznal, da prinašajo neposredni davki le 145 milijonov in da bodo posredni davki še dolgo najvažnejši vir dohodkov. Poslanec dr. Janjić je govoril za sprejetje proračuna, hkrati je povedal, da je Stojadinović najboljši finančni strokovnjak (čigar imetje so cenili na okrog 6 milijonov din). Ostala debata ni bila nič posebnega in glasovanje je v načelu potekalo takole: od 178 navzočih poslancev je glasovalo za 168, proti 10, odsotnih je bilo 139 (med temi na primer tudi Bogoljub Jevtić).

Konec februarja je vložilo nekaj slovenskih in hrvaških poslancev interpelacijo na notranjega ministra o ravnanju s političnimi osumljenci. 6. marca je branil – kot predsednik in zunanji minister – v podrobnostih načrt proračuna Stojadinović. Dejal je, da je proračun manjši, ker so se zmanjšali neposredni davki, primanjkljaj bo pokrila država z boni, s katerimi bo plačevala javna dela. Vlada bo dokončno rešila vprašanje kmečkih dolgov in zamrznjenega denarja v bankah. Ko je Stojadinović dejal, da je škoda, ker ni navzoča opozicija, je poslanec iz Jevtićevega kluba Arnavtović poskočil in začel streljati proti njemu; poslanci so poslanca hitro razorožili. Ob tej priliki je Slovenec zapisal, da so

klerikalci občudovali rezerviranost in hladnokrvnost vlade spričo divjaštev, ki so jih jugofašisti uprizarjali v skupščini. Odslej dalje pa mislijo, da taka rezerva že zaradi naroda ne bo več na mestu.

Seja je bila takoj prekinjena, potem se je zopet začela in eden iz opozicije je obžaloval dogodek in čestital Stojadinoviću. Nato je Stojadinović nadaljeval govor in dejal, da bo vlada obdržala tradicionalno prijateljstvo s Francijo in čim tesnejše sodelovanje z Anglijo. Z Italijo se obojestransko prizadeva, da bi se odpravila trajna nesoglasja in da bi se tesne gospodarske zveze, ki že obstojajo z Nemčijo, z Italijo še poglobile. Srečna dopolnitev male antante je balkanski pakt, zato je na Balkanu mir. Društvo narodov je za jugoslovansko vlado izhodišče njene politike.

Istega dne je branil proračun notranjega ministrstva tudi Korošec. Dejal je, da je bilo leta 1935 nad 18 000 žandarjev, da ima od 343 okrajnih glavarjev 176 že pravniško diplomo in da se je od leta 1934 zmanjšalo število zločinov za 4 %. Konec 1935 je bilo samo še 7 hajdukov, kačakov pa ni bilo več. Ubitih je bilo 9, a ranjenih 78 žandarjev. Vse leto 1935 je bilo čutiti močno komunistično dejavnost. Poudaril je, da je komunizem vsestranska nevarnost in je treba postaviti idejo proti ideji. V službo tega velikega boja za idejo se morajo postaviti cerkev in šole, politične stranke, kulturna in socialna društva in vse novinarstvo. Glede Hrvatov je dejal, da hoče vlada z vsemi Hrvati najtesnejše sodelovanje, najboljša pot pa je popolna enakopravnost.

Naslednjega dne je vlada odstopila, a bila še istega dne postavljena ista. 9. marca je vložil Jugoslovanski nacionalni neodvisni klub in Jugoslovanski radikalni klub protest, da notranji minister zapira poslance v zvezi z Arnautovićevim atentatom. Ni prav – je bilo rečeno v obtožnici – da uporablja vlada Arnautovićev primer za obračun s svojimi političnimi nasprotniki.

Dne 11. marca se je vnela huda debata, ali naj 9 aretiranih poslancev izroče sodišču. Poročevalec manjšine, ki je bil proti izročitvi, je dejal, da je bil material, ki ga je za oceno dejanj poslal notranji minister sodišču, zelo smešen. Poslanec Baričević je dejal, da se iz zahtev policije nikjer jasno ne vidi, kaj naj bi ti poslanci storili. Policija enkrat pravi, da so bili Arnautovićevi pomagači, a drugič, da so ga samo nagovarjali, toda nobenega od teh poslancev 6. marca ni bilo v dvorani. Kako jih je mogla torej policija prijeti pri delu? Trije od teh poslancev so nosilci Karađorđevićeve zvezde z meči in so veliki junaki iz vojne.

O Koroščcu je dejal, da je to »eden od najfatalnejših ljudi v državi«. Kljub temu so poslance izročili sodišču, Stojadinović pa je 13. marca izjavil: »To bitko smo dobili definitivno in dokončno. Atentat nas ni razdružil, temveč združil za vedno in pokazal vsemu svetu, da se 6. marca začenja nova doba naše zgodovine.«

Na interpelacijo, ki jo je vložilo v senatu 59 senatorjev že 12. novembra 1935, je odgovarjal Stojadinović šele 19. marca. Dejal je, da zato odgovarja tako pozno, da mora govoriti sine ira et studio. Da ni vlada predložila političnih zakonov, je bil vzrok ta, ker je imela v zakonodajnem odboru samo en glas večine, poleg tega pa je bilo takrat v skupščini nezdravo ozračje in vlada ni hotela razpihovati strasti v narodu. Na staro strankarsko življenje se ne bomo vrnili! Prvi ustanovitelj JRZ je bila NRS, ki je bila razširjena povsod, tudi v Sloveniji. Torej ni bila plemenska stranka, še bolj pa dokazuje to, da so v JRZ stopile še SLS in JMO in stranke narodnih manjšin. Socialni red rušijo tisti ekstremni elementi, ki »so poznani pod imenom komunisti«, teh pa ni nihče bolj preganjal kot sedanji notranji minister. Senator Banjanin je ugovarjal, da Stojadinović sploh ni odgovoril na interpelacijo, temveč samo na tisto, kar je smelo iziti tudi v dnevnem časopisju. Avtoriteta državne oblasti je tako padla, da je to nov problem naše državne politike. Komunistična propaganda je mogla nastati samo zato, ker je državna politika doživela popolno razsulo.

Stojadinoviću se je zelo mudilo organizirati delavce v stanovsko delavsko organizacijo in so že 22. marca v Beogradu ustanovili delavsko sekcijo JRZ. V senatu se je začela proračunska debata 23. marca. Čeprav je bila vlada v finančnem odboru senata v manjšini, je kljub temu prišel na dnevni red predlog večine, vendar brez zahtev po zakonodajnih pooblastilih v finančnem zakonu. Senator Anđelinović je dejal, da je sedanja vlada »vlada osebnega režima Stojadinovića«, ki se zakriva v navidezno strankarsko obliko brez vsake ideologije in sistema. Zakaj so bile zaplenjene Pohorske punktacije, komunikeji s Hvara in Sarajeva, kajti JNS je vendar legalna stranka? Senator Banjanin je 25. marca dejal, da bo senat – v katerem vlada nima večine – sicer izglasoval proračun, ker je državi potreben, toda hkrati naj to pomeni nezaupnico vladi. Tako je res 80 senatorjev v načelu glasovalo za proračun, odklonili pa so finančni zakon.

V začetku aprila je izdala JNS ilegalni letak, v katerem je klicala narod na »revolucijo«. Zapisano je bilo, da se JNS za zdaj še ni posrečilo zrušiti gangsterske vlade, in to predvsem zaradi slabe organizacije v narodni skupščini. Ker torej ni uspela v skupščini, je izglasovala nezaupnico v senatu. Vsaka vlada bi morala pasti, a ta ni. Zato je treba uporabiti druga sredstva, da jo vržemo!

V začetku aprila se je močno povečal izvoz v Nemčijo, Krupp pa je dobil pravico postaviti jeklarno v Zenici, katere vrednost je znašala 9 milijonov nemških mark.

Na seji banovinskega odbora JRZ 10. maja v Ljubljani je Korošec govoril o strelih v skupščini in dejal: »Narod, ki noče ne komunizma, ne fašizma, mora odločno nastopiti proti takim metodam. Naša mnogobrojna politična vprašanja se morejo reševati le v atmosferi miru in vzajemnega zaupanja. Naš lek mora biti zdrava demokracija.« Državni kongres JRZ je bil 1. in 2. junija v Beogradu. Tu so prišli v ožje predsedstvo Stojadinović, Korošec in Spaho.

A vse to ni moglo rešiti jugoslovanskega gospodarstva, kot ne cela vrsta novih gospodarskih odredb. V oktobru je bilo v registriranem obtoku 5 milijard din, toda 1 milijarda od tega je bila v inozemstvu, 1 milijarda tezavrirana pri privatnikih in le 3 milijarde so bile v pravem obtoku. Razumljivo je, da so slovenski pa tudi jugoslovanski gospodarstveniki začeli gledati na državo kot na sovražnika. Kaj so v tem času očitali slovenski gospodarstveniki? Najprej etatizem, to je poskus podržaviti jugoslovansko gospodarstvo. Začetek je res že bil, saj so podržavili nekatere banke in izvozno trgovino. Drugi očitek je bil vzdrževanje velikanskega birokratskega aparata, saj je šlo 0,75 % državnega proračuna za osebne izdatke, in to v državi, ki je bila 75 % agrarna. Nadalje so očitali poskus izravnavanja in poenotenja, ker so poskušali izvajati gospodarske zakone po vsej državi enako. Zakon o kmečki zaščiti je na primer lahko koristil kmetom v vzhodnih banovinah, za Slovenijo pa so gospodarstveniki dejali, da je ta zakon »iz našega poštenega in marljivega kmeta napravil špekulanta in nepoštenjaka, čigar beseda ni vredna nič več«. Nadaljnji očitek je bil poskus, da bi demontirali najvažnejšo industrijo v Sloveniji in jo preselili na vzhod zaradi »obrambnih razlogov«, zadnji očitek pa, dovoljenje ustanavljanja veleblagovnic (Bat'a, Tata, Tivar itd.).

Na 2. kongresu jugoslovanskih trgovcev 16. in 17. maja v Beogradu so poudarjali, da je stanje jugoslovanskega narodnega gospodarstva – posebno trgovine – že v kritičnem položaju. Kongres je zahteval svobodo govora in tiska (tudi gospodarska glasila so bila podvržena predhodni cenzuri državnega pravdnika), odpravo sankcij (zaradi italijanskega napada na Etiopijo je tudi Jugoslavija kot članica Društva narodov morala izvajati sankcije proti Italiji, s tem pa se je pri nas popolnoma ustavil izvoz lesa v Italijo). Dalje je bilo rečeno, da je treba kmetom – teh je v državi 80 % – posvetiti največjo skrb. Predvsem je treba popraviti davčno politiko. Srednji gospodarski sloji so preobremenjeni z davki, tuja velika podjetja pa so premalo obdavčena. Za Vidov dan 1936 je slovenski Trgovski list zapisal: »Svoje gospodarske svobode še nismo dosegli in v tem pogledu je ostala naloga Vidovega dne nerešena. Toda, tudi vsa politična svoboda nima smisla, če ni izpolnjena z gospodarsko svobodo.« Resno se je začela obetati nova nevarnost – ustanavljanje kartelov. Veliko izboljšanja so si gospodarstveniki obetali od ustanovitve gospodarskega sveta in gospodarskega načrta, a o tem ni hotela vlada slišati ničesar.

Konec junija je bil v Beogradu kongres JNS; tu je bil za predsednika izvoljen general Živković, za glavnega tajnika pa Kramer. Na seji izvršnega odbora JNS 3. julija je Živković dejal, da je naloga JNS izvajati med narodom svoj program na podlagi kraljevega manifesta in rešiti hrvaško vprašanje, a le pod pogojem, da se ohrani enotnost jugoslovanskega naroda. JNS bo izpeljala razdolžitev kmeta, organizirala bo boj proti korupciji in se povsem posvetila vzpostavitvi pravega demokratičnega reda v državi. Mnogo tehtneje je presojal položaj Slovenec in 26. julija zapisal, da je možno samo dvoje, ali bo slovenska prihodnost kapitalistična ali komunistična, JNSarska gotovo ne bo. Komunizem se skriva pod raznimi oblikami, najnovejša je oblika ljudske fronte. Vsa moč katolicizma se mora obrniti proti temu edinemu sovražniku.

Narodna skupščina je začela 19. oktobra prvič zasedati v novi (današnji stavbi). Malo poprej je vlada h ključu za ureditev kmečkih dolgov, o katerem smo že govorili, določila še to, da je kmet samo tisti, ki ima do 50 hektarov obdelovalne zemlje (zadruge do 100 ha) in da med kmečke dolgove ne spadajo dolgovi, manjši od 250 din in večji od pol milijona dinarjev.

V Sloveniji so bile občinske volitve 25. oktobra, v času, ko je bil politični spopad med klerikalci in liberalci zelo hud (liberalci so na primer minirali in podirali evharistične križe, ki so jih klerikalci postavili 1935 v spomin na evharistični kongres). JNS za te volitve ni postavila uradne liste, svetovala pa je, naj se postavijo liste »z najboljšimi gospodarji in najuglednejšimi občani«, v občinah pa, kjer bi se pojavile izrazite strankarske liste, naj JNS napne vse sile, da bi zmagala trezna smer v občini. Pač pa so liste postavili JRZ, kompromisna JRZ, skupna opozicija (mačkovci in komunisti), Hoďerova stranka in Nemci. JRZ je zmagala v 184 občinah, kompromisna JRZ v 13, opozicija v 24 in Nemci v 3 občinah.

b) Poskusi rešiti hrvaško vprašanje

Stojadinović je 7. novembra poslal Korošca v Zagreb na oglede. Ob tej priliki je dejal: »Jaz sem vedno ljubil Hrvate in visoko spoštoval hrvaški narod in nimam drugega kot samo vročo željo, da končam svojo politično kariero s tem, da bodo vsi Hrvati srečni in zadovoljni v naši državi in tudi z menoj.« Dva dni za tem je sprejel na Brdu pri Kranju dr. Mačka knez Pavle. Baje sta govorila, da je vlada pripravljena dati Hrvatom avtonomijo v okviru ustave, revizija ustave pa da ni možna pred kraljevo polnoletnostjo.

Za novo leto 1937 je Korošec po radiu dejal, da je napetost v javnem življenju nekoliko popustila, popolna jasnost pa mora vladati v boju proti komunizmu. Dejal je, da se komunizem še ni preveč razrasel med kmeti in delavci, veliko bolj pa med inteligenco. Komunizem je »največji in najhujši tiran svobode in demokracije. Pot je nasilja in krvi. Naša pot pa vodi v sredini.« Tudi jugoslovanski episkopat, ki je zasedal od 8. do 14. januarja v Zagrebu, je napovedal boj komunizmu, napisal je dolgo pastirsko pismo proti komunizmu. Zahteval je ratifikacijo konkordata, ki ga je Stojadinović predložil skupščini že novembra 1936, temu pa se je začela močno upirati srbska pravoslavna cerkvena hierarhija.

Na zborovanju JRZ 17. januarja v Ljubljani so med številnimi zahtevami predvsem poudarjali široko dekoncentracijo uprave, dalje, da naj Ljubljana postane središče široke samouprave na kulturnem, ekonomskem in finančnem področju. V Ljubljani

naj rešujejo zadeve, ki se tičejo slovenskega naroda, v Beogradu pa tiste, ki se tičejo državne skupnosti. Slovenskemu jeziku naj priznajo polno enakopravnost, posebno v šolah, izpopolni naj se ljubljanska univerza, poleg državnih zastav naj bi smele viseti tudi slovenske, Ljubljani in Sloveniji pa naj bi predali tisti del javnih dajatev, ki ji pripadajo po številu prebivalstva in davčni moči.

Dne 16. januarja sta se sestala v lovski koči v Dobovi pri Brežicah Stojadinović in Maček. Kaj sta govorila, ni znano. Korošec je naslednjega dne dejal v Ljubljani le to, da o sporazumu s Hrvati ni treba preveč govoriti, ker je še »nežno dete, ki se ne sme preveč trdo prijemati«. V finančnem skupščinskem odboru je Stojadinović 4. februarja dejal, da ima Jugoslavija armado milijon in pol »najboljših vojakov v Evropi«. Jugoslavija je zvesta članica Društva narodov in je zaradi sankcij proti Italiji utrpela veliko škodo. Pripravljena je skleniti prijateljstvo z Italijo in doseči take dobre odnose, kot jih ima z Nemčijo. Jugoslavija ostane zvesta starim prijateljem. Jugoslavija ne vodi niti germanofilstva niti frankofilstva, temveč samo jugoslovansko politiko.

Dne 17. februarja se je v skupščini začela proračunska debata. Načrt proračuna je bil povečan za več kot pol milijarde, kar je parlamentarna opozicija ostro kritizirala zlasti zato, ker je to povečanje zahtevalo povečanje uradniškega kadra. V debati 18. februarja so vnovič poudarjali, da je hrvaško vprašanje temeljno vprašanje države, da Hrvati v vsakem primeru upravičeno zahtevajo vsaj to, da ne bi imeli manj, kot so imeli pod Avstrijo. Poslanec dr. Baričević je 20. februarja dejal: Maček trdi, da so Hrvati narod in da niso en narod s Srbi. Potem je logično Jugoslavija država s tremi narodi. Če pa se Slovenija razglasi za samostojno državo, ali bo mogla kriti svoje izdatke z dohodki in kaj bodo ukrenili njeni mogočni sosedi, čeprav je Korošec »lukav i dobar trgovac«. Če dopustimo hrvaško svobodo, moramo tudi slovensko in srbsko. Slovenski poslanec Mohorič je dejal, da je bil načrt proračuna narejen v času, ko je naše gospodarstvo po štirih letih zastoja komaj začelo kazati znake življenja, v času, ko se ves svet oborožuje, in v času, ko smo zopet enkrat imeli dobro letino in smo mogli prav dobro prodati v Nemčijo. Zato imamo pol milijarde na kliringu z Nemčijo in Grčijo. Toda vse to pomeni, da dajemo Nemčiji s tem brezobrestno posojilo, dajemo ji živino, konzerve itd., da se ta lahko mirno oborožuje.

Demonstracije študentov proti nameravani okrnitvi slovenske univerze 14. februarja 1933

Še hujše je 23. februarja napadel vlado poslanec Božić, ko je dejal, da pomeni Stojadinovićeva vlada dobo brezvladja. Plemenske stranke zopet delujejo s polno paro, pojavljajo se socialno subverzivni elementi in gibanja, ki izkoriščajo gospodarske in socialne težave, da bi strmoglavili naš družbeni red. Največja današnja potreba je boj proti komunizmu, a tudi proti HSS. Poslanec Perić je dokazoval krivičnost davkov. Trošarina je prinašala milijardo 300 milijonov, a zemljarina le pol milijarde, in to od 8 milijonov hektarov orne zemlje, od 7 milijonov hektarov travnikov in pašnikov in 7 milijonov hektarov gozda. (Sladkor so prodajali kilogram po 14 din. Od tega je dobila država 8 din trošarine, fabrikant pa 6 din, dasi je stala izdelava kilograma sladkorja le 1,50 do 1,70 din.) Na prvem glasovanju je bilo za proračun 192 poslancev, proti 88, odsotnih pa je bilo 34. 3. marca je branil proračun svojega ministrstva Korošec. Dejal je, da je terorizem od onkraj meja znatno oslabel, posebna skrb pa je bila posvečena komunistom. Konec 1936 so zajeli funkcionarje PK KPJ za Hrvaško in Slavonijo, eksekutivo slovenske komunistične mladine, PK KPJ za Vojvodino in oblastni komite za Beograd.

Stojadinović je branil kot zunanji minister proračun 4. marca. Povedal je le nekaj običajnih fraz, za to pa ga je prvi ostro prijel stari politik Kosta Kumanudi, ki je dejal, da ni mogoče biti hkrati prijatelj z Nemčijo in Francijo. Zunanji minister, ki bi se mu to posrečilo, bi moral biti genialni akrobat in žongler. Kumanudi je izrazil bojazen, da bo imela Jugoslavija od take politike samo škodo. Poslanec Dimitrijević je dejal, da se mnogo govori, kako v jugoslovanski zunanji politiki prevladujejo nemške inspiracije, kar naj bi potrdil tudi Göringov obisk.

Dne 25. marca je obiskal Beograd italijanski zunanji minister Ciano. Jugoslovansko javnost je ta novica zadela kot strela z jasnega. Z Italijo je bila sklenjena politična in trgovinska pogodba z dodatnimi protokoli. V politični pogodbi je bilo poudarjeno obojestransko spoštovanje meje in obljubljeno, da bo ostala druga država strogo nevtralna, če bo katera od držav podpisnic napadena. V primeru splošne mednarodne nevarnosti se bosta obe državi posvetovali. Nobena od podpisnic ne bo segla po vojni kot sredstvu mednarodne politike in obe bosta reševali vsa medsebojna nasprotstva miroljubno. Nobena ne bo v mejah svoje države vzdrževala subverzivne dejavnosti, ki bi bila naperjena proti integriteti druge podpisnice (n. pr. v Italiji ustaši). Pogodba

je bila sklenjena za sedem let. V trgovinski pogodbi je bilo rečeno, da se bo dosedanja trgovinska izmenjava še povečala, v dodatnih protokolih pa je dobila jugoslovanska narodna manjšina v Italiji pravico do uporabe materinskega jezika v šoli in cerkvi, pravico do organiziranja gospodarskih in kulturnih organizacij in izdajanje svojih časopisov. Zagotovljena je bila neodvisnost Albanije in dosedanje albanske meje, še posebej je bilo sklenjeno, da bo Italija likvidirala emigrantska pribežališča, jugoslovanska vlada pa priznala italijansko aneksijo Etiopije.

Edina kolikor toliko praktična posledica vseh teh slovesnih izjav je bila Mussolinijeva brzojavka, da so bili izpuščeni vsi Jugoslovani iz številnih italijanskih koncentracijskih taborišč. Druga posledica te pogodbe je bil poplah v vrstah male antante, katere stalni svet se je sestal 1. in 2. aprila v Beogradu. Čeprav je bilo takrat poudarjeno, da vlada popolna enotnost v splošnih načelih in tudi trdna povezanost z Društvom narodov in se morajo politični in gospodarski odnosi s sosedi poglabljati le v mejah povezave z malo antanto, Balkanskim paktom in Francijo, je obstajala vse več kot javna tajnost, da je jugoslovanska vlada obrnila hrbet mali antanti. To je pokazal tudi obisk predsednika ČSR dr. Beneša 5. do 7. aprila v Beogradu, čeprav je bil še tako lepo in slovesno sprejet. Ljubljansko Jutro je 8. aprila zapisalo, da se je »na gotovih straneh izražalo škodoželjno veselje, da se vezi male antante rahljajo, da jugoslovanska politika išče novih usmeritev«. Med vrsticami je isto povedal tudi Slovenec 9. aprila: »Čuditi smo se morali najprej gotovemu delu evropskega javnega mnenja, da je prihod predsednika Beneša opremil z meglo domnevanj, češ, da so se v zgradbi male antante pojavile nevarne razpoke, da je naša država zavila na stranpota in da je Beneš poskušal, da se naša zunanja politika zopet spravi nazaj na stare tire.«

Konec maja pa so se – ob dvajseti obletnici »majske deklaracije« zopet sprli klerikalci in liberalci, kdo je imel več zaslug pri tej izjavi. V Beogradu so se dogajale velike reči, liberalno in klerikalno časopisje pa se je zapletalo v malenkostne in nenačelne spore.

V začetku junija je Jutro prineslo »zagrebški ustavni načrt«, ki so ga sestavili ugledni hrvaški javni delavci. Po tem načrtu naj bi imela država pet banovin, predvojno Srbijo s Črno goro, Hrvaško z Dalmacijo in Medjimurjem, Slovenijo, Bosno in

Hercegovino ter Vojvodino. Država naj bi bila federativna monarhija, državna oblast pa naj bi pripadala državi in banovinam. 6. junija je obiskal Ljubljano predsednik JNS general Živković. Že ob njegovem prihodu so na ljubljanskem kolodvoru izbruhnile hude demonstracije, za katere so dali pobudo komunisti, udeležili pa so se jih tudi klerikalci. Komunistični Delavski list je 15. junija zapisal, da sta se ob Živkovićevem prihodu v Slovenijo postavila nasproti dva tabora, tabor fašistov in tabor demokratičnega ljudstva. Živkovića je sprejela v Ljubljani s kamenjem in gnilimi jajci večtisočglava množica delavcev, kmetov, študentov in meščanov, ki so klicali proti fašizmu, za demokracijo in svobodno Slovenijo. Isto je bilo v Mariboru, Celju, Kranju, Konjicah in drugod. Klerikalci so organizirali svoje skupine, ki so se v avtobusih vozile za Živkovićem in mu razbijale shode. Te skupine so se pri Prihovi spopadle z Živkovićevim spremstvom in tedaj je bil ubit mladi klerikalni študent iz vrst Ehrlichove Straže Rudolf Dolinar; tega so klerikalci takoj oklicali za mučenca. Slovenec je 12. junija zapisal: »Neljubi gost, ki se nam je prišel surovo ponujat za gospodarja, se ni več vrnil v Ljubljano. Govorniškega odra v Ljubljani ne bo več imel, ker danes stoji v Ljubljani mrtvaški oder, s katerega govori bela krsta najmočnejšo besedo: Večje ljubezni nima nihče kakor tisti, ki da življenje. Doslej nismo imeli neoporečnih dokazov za veličino Slovenstva... Dolinar pa je branil, kar je naše in v 22. letu starosti na braniku dal svoje življenje.« Jutro je istega dne zaklicalo Ljubljančanom, naj ohranijo mirno kri. Toda prvo maščevanje klerikalcev je bilo, da so v noči od 12. na 13. julij zažgali sokolski paviljon v Tivoliju, na to pa so Sokoli skušali odgovoriti z velikimi manifestacijami po Sloveniji, vendar pa se te niso popolnoma posrečile. Delno tudi zaradi tega, ker je v vodstvu sokolskih vrst v tem času že nastal večji spopad med levo usmerjenimi Sokoli in desničarji. Ko se je sokolska telovadna vrsta 24. junija vrnila iz Beograda, kjer je na tekmah osvojila meč kralja Aleksandra, je Jutro zmagoslavno zapisalo: »Gromoglasno so si sinoči izpovedale tisočere množice: Ljubljane nimate, nimate in je nikoli ne boste imeli!«

Delavski list je 1. avgusta znova analiziral demonstracije proti Živkoviću in zapisal, da so dali pobudo za demonstracije komunisti, ker »se nihče drug ni ganil proti njegovemu prihodu. A pri tem smo delali tako kot delajo francoski, nemški, španski

in drugi delavci, da smo povabili v boj proti fašizmu vse one, ki so proti fašizmu. Zato smo agitirali tudi med katoliškimi ljubljanskimi študenti, obrtniki in okoliškimi kmeti, ki si ravno tako želijo demokracije kot mi.« Toda, je pisal dalje Delavski list, ko so slovenčevci videli, kaj se pripravlja, so morali sami sodelovati in agitirati, da je prišlo čimveč ljudstva k Živkovićevemu sprejemu. Morali so torej pognati množico v akcijo proti fašizmu. Če bi delavstvo ne bilo dalo pobude, bi ne bilo ničesar in slovenčevci sami bi mu tako lepega sprejema ne pripravili. »Saj so že naslednje dni začeli bremzati in so celo izdali letak s pozivom na mir.« Dogodki v Ljubljani in Celju – pravi naprej Delavski list – »so prvi začetki tiste skupnosti ljudstva, ki kakor na primer v Franciji in drugod nastaja v boju in obratu in na ulicah proti najbolj osovraženim ljudskim sovražnikom in ki se potem razvije v čvrsti in mogočni zvezi vsega delovnega ljudstva proti bedi in fašizmu«. V Živkovićevem spremstvu so bili isti morilci kot pred trinajstimi leti v Trbovljah. Zato so rudarji poslali venec in odposlanstvo na Dolinarjev pogreb, a venec je Straža v viharju odklonila. Tako se je jasno pokazalo, kdo je v resnici za boj proti fašizmu in kdo se istoveti z njim.

Dne 16. junija je Slovenec napadel ideologa tako imenovane intelektualne skupine krščanskih socialistov prof. E. Kocbeka zaradi njegovega članka v Domu in svetu Premišljevanje o Španiji; v njem je pravilno zastavil tole vprašanje: Kdo je kriv, da se je Španija dvignila in da rdeča Španija zmaguje? Dokazal je, da je velika krivda za to na strani španskega klerikalizma, najhuje pa je zadel slovenski klerikalizem in vodstvo katoliške cerkve na Slovenskem z ugotovitvijo, da je vsaka herezija duhovno junaštvo. Konec junija so priredili slovenski klerikalci znova veliko manifestacijo, tako imenovane celjske dneve, na njih je nastopil – tik pred svojo smrtjo – tudi stari klerikalni protagonist, upokojeni ljubljanski škof Jeglič. V Celju je Jeglič med drugim dejal: »Satan ima že svojo fronto, pa ima tudi Kristus svojo fronto... Zato zahtevamo: Povsod Boga!« To je bil Jegličev labodji spev, kajti 2. julija je umrl v cistercijanskem samostanu v Stični. O celjskih dneh je Slovenec zapisal, da je bil celjski tabor borben in nič več obramben. »Nič več ne bo slovenski narod zaposlen samo z ruvanjem plevela... Gre za osvojitev tistega sveta, ki nam je po zgodovini dan.«

Opozicija JNS je v začetku julija razvila v skupščini jugoslovansko zastavo, ki je bila raztrgana v Ljubljani v demonstracijah proti Živkoviću. Vsi poslanci so vstali in jo počastili. 9. julija so priredili mačkovci v Zagrebu veliko revijo svojih sil, predvsem svoje napol vojaške organizacije Seljačke sloge. Nastopili so po bataljonih urejeni pešci, mogočna konjenica, sam Maček pa je jezdil belega konja. Demonstranti so vzklikali samostojni Hrvaški in policiji ni preostajalo drugega, da je delala red kot na kaki državni prireditvi.

c) Neuspehi s konkordatom

Stojadinović je poslal 7. julija konkordat v ratifikacijo skupščini. Obenem je poslal tudi pismo, v katerem je papeška apostolska nunciatura v Beogradu skušala pojasniti nekatere člene, ki bi utegnili vzbuditi bojazen, da bi konkordat v nekaterih važnih točkah mogel škodovati ugledu in koristim države. Te sporne točke naj bi bile naslednje: 8. člen konkordata, ki govori o depolitizaciji katoliške duhovščine. Proti temu členu so bili zlasti na Hrvaškem, kjer je imel Maček polno zaslombo v katoliški duhovščini. Nekateri so tudi trdili, da se hoče s to določbo katoliška cerkev vtikati v jugoslovanske notranje zadeve, oziroma, da bi bil katoliški kler z depolitizacijo na slabšem od pravoslavnega, ki bi ne imel te prepovedi. Nunciatura je na to odgovorila, da je politično delovanje katoliške duhovščine že urejeno po kanonskem pravu. Nadaljnja pripomba je bila k 11. členu, ki daje narodnim manjšinam v Jugoslaviji pravice pri uporabi materinskega jezika v bogoslužju, ničesar pa ne ureja glede uporabe materinskega jezika pri bogoslužju jugoslovanske narodne manjšine v Italiji. Glede tega ugovora je nuncij obljubil, da se bo sveta stolica potegovala tudi za uporabo materinskega jezika pri bogoslužju Slovencev in Hrvatov pod Italijo. Zelo nasprotna je bila srbska buržoazija členu, po katerem bi dobila katoliška cerkev pravico ustanavljati nove škofije v Srbiji itd.

V posebnem skupščinskem konkordatnem odboru se je kmalu pokazalo, da bo to pot vladi predla trda in v odboru so konkordat sprejeli le z 12 glasovi proti 9. Vodstvo pravoslavne cerkve je zagrozilo z izobčenjem slehernega poslanca, ki bi glasoval za konkordat. Kljub temu se je začela 19. julija konkor-

datna debata v skupščinskem plenumu. Poročevalec manjšine je takoj v začetku poudaril, da je v načelu sicer za konkordat, naj pa se končna odločitev še odloži in naj se po novih razgovorih s sv. stolico spravijo konkordatni členi v sklad z jugoslovansko ustavo. Predloženi konkordat bi ne prinesel koristi in bi silno razburkal duhove. Poročevalec večine pa je dejal, da prehaja razpravljanje o konkordatu izven skupščine na strankarska stranpota in se ustvarja mučna ter nezdrava atmosfera. To je bilo točno, in prav tako tudi to, da bi bilo treba v državi, v kateri je bilo takrat 6 različnih pravnih redov o odnosu države do sv. stolice, te odnose poenostaviti. Debata o konkordatu v plenumu je potekala različno, vsa pa je pokazala, da poslanci le niso razumeli smisla in pomena konkordata, zato se je debata v glavnem sukala mimo glavnega problema in zahajala na stranpota. Tako so nasprotniki konkordata poudarjali, da je sv. stolica od nekdaj uničevala pravoslavno svobodo, da je pomagala Avstriji in podpirala politiko škofa Stadlerja v Bosni, kjer so prej živeli Hrvati in Srbi kot bratje, itd. Ugledni poslanec Kumanudi je poudaril, da so še za pokojnega Aleksandra izdelali tri načrte konkordata, a kralj ni hotel konkordata za vsako ceno, čeprav je vedel, da je vera »še vedno najboljši pomočnik obstoječega družbenega reda in antipod vsem subverzivnim revolucionarnim gibanjem«. Predloženi konkordat naj bi bil konkordat za vsako ceno. Bolje bi bilo izdati le verski zakon, kot so ga izdali 1929 za pravoslavno in 1930 za muslimansko in evangeličansko cerkev.Ta konkordat ni v soglasju z ustavo, ker bi dobila katoliška cerkev privilegiran položaj med drugimi cerkvami v državi, ker bi razveljavil nekatere člene ustave itd. Ko je Kumanudi to govoril, je planil v dvorano neki poslanec in zaklical: »Evo, šta ste učinili! Pretukli su vladike i sveštenike na ulici! Vaša policija je napravila škandal! Pocepane crkvene zastave, slomljeni krstovi... Tuku se žena i deca!« Sejo so takoj prekinili.

Ta dan so hoteli pravoslavni klerikalci – pod krinko procesije iz saborne cerkve, ki naj bi prosila za zdravje bolnega patriarha Varnave – uprizoriti velike demonstracije proti skupščini, kjer je tekla razprava o konkordatu. Vlada je hotela to procesijo preprečiti, zato je močan kordon žandarjev pričakal procesijo pred vrati. Žandarji so pustili del procesije iz cerkve, nato pa so procesijo prepolovili in razpršili oba dela. Nastali so hudi pretepi,

v katerih je bilo nekaj ranjenih, nekaj cerkvenih zastav in simbolov pa raztrganih. Opozicija je iz tega naredila velik škandal in demonstracije v raznih oblikah potem niso prenehale, dokler ni 24. julija patriarh umrl. Nato je bila obtožena vlada, da ga je dala zastrupiti.

Tako okoliščine niso bile ugodne za sprejemanje konkordata. V nadaljevanju debate je bilo v skupščini slišati, da je konkordat trojanski konj, ki prodira v trdnjavo pravoslavja. Stojadinovićevi pristaši so govorili, da žene ves ta hrup, češ da je v nevarnosti pravoslavje in s tem srbstvo, le JNS, a ta bo prej razpadla kot ugled dr. Stojadinovića, ki bo s konkordatom samo še porastel. Ali ni pravoslavni patriarh ministra Auerja, ko je ta odhajal v Rim podpisat konkordat, celo blagoslovil? Veliko srda je padlo tudi na Koroščevo glavo in eden od poslancev je v skupščini klical: »Pali, žari ljubljanski dizdaru i tvojoj će kuli reda doći!« Zanimive so bile debatne misli JNS poslanca dr. Janjića. Ta je 23. julija dejal, da se ni čutil še nikdar tako ponižanega kot takrat, ko je videl, da so slovenski žandarji pretepali tri srbske arhiereje in jih zmerjali. Pod Turki je imel episkop sultanov ferman in nihče se ga ni smel dotakniti. Vladino glasilo Vreme je pisalo, da se je neki škof ranil sam, ko je mlatil s križem okrog sebe. Na ugovore, da so sodelovali pri neredu tudi komunisti (to je bilo res), je Janjić dejal, da v procesiji ni bilo nobenega komunista.

Pri prvem glasovanju je bilo za konkordat 166, proti pa 128 poslancev. Na drugem pa za 167 proti 129. Konkordat so torej v skupščini sprejeli, niso ga pa nikdar predložili senatu.

č) Združena opozicija

Dne 8. oktobra se je v Farkašičih pri Sisku zbrala Mačkova opozicija; tej so se pridružili vsi drugi opozicionalci razen JNS. Tedaj so izdali obširen razglas. V začetku je opozicija poudarila, da mora biti narodna suverenost izhodišče vsake državne organizacije in narod izvir vsake javne oblasti. Ustava leta 1921 je bila sprejeta brez Hrvatov, ustava iz leta 1931 pa nima moralne veljave, ker je v nasprotju s temeljnimi demokratičnimi načeli. Sprejeli je niso samo brez Hrvatov in proti Hrvatom, temveč tudi

brez Srbov in proti Srbom. Vlada, ki temelji na tako enostransko sprejeti ustavi in ki se naslanja na tako imenovani parlament, nima nobene avtoritete ne med Hrvati ne med Srbi. Zato je opozicija soglasna, naj se uvede nov ustavni red, ki naj bi bil skupno delo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Prišel je zadnji čas, ko naj prenehajo vsi nedemokratični sistemi in režimi in naj se omogoči Srbom, Hrvatom in Slovencem, da sporazumno organizirajo svojo državno skupnost. Pot k temu cilju je sestava vlade iz vseh političnih strank, ki so res zakoreninjene v narodu. Ta vlada naj bi imela ob imenovanju skupaj s krono pravico, da razglasi začasni ustavni zakon, s katerim bi se hkrati odpravila ustava iz leta 1931. Ustavni zakon naj bi obsegal »bistvena načela države, ki so izven spora«, da je Jugoslavija nasledna, ustavna in parlamentarna monarhija, da v Jugoslaviji vlada kralj Peter II. Karađorđević, da do kraljeve polnoletnosti izvršujejo kraljevsko oblast namestniki, da so državljanske in politične svoboščine zavarovane in da je zajamčen parlamentarni sistem vladavine, da bo konstituanta sprejela ustavo s tako večino, v kateri bo večina srbskih, hrvaških in slovenskih poslancev. Obenem z ustavnim zakonom je treba še istega dne razglasiti pravičen in demokratičen red in razpisati volitve v konstituanto, ki morajo biti tako svobodne, da se bo pokazala prava narodna volja. Razglas so podpisali za HSS dr. Maček, za SDS Adam Pribičević, za NRS Aca Stanojević, za JDS Ljuba Davidović in za zemljoradnike Jovan Jovanović. Tako so torej obstajali trije buržoazni bloki: JRZ, JNS in opozicija.

Poleti 1937 so začeli gospodarski krogi živahno dejavnost proti veleblagovnicam. Tata v Beogradu je bila uradno sicer prepovedana, je pa še vedno delovala. Spor se je tako zaostril, da je iz gospodarskega vprašanja nastalo politično vprašanje. Tato in druge veleblagovnice je začelo braniti režimsko časopisje. 15. oktobra je bil zaradi ostrega govora novega predsednika združenih slovenskih trgovcev Staneta Vidmarja celo zaplenjen Trgovski list. Vidmar je namreč dejal, da je naravnost škandal, da traja kriza že toliko let. V Sloveniji ne grade ničesar, ali torej ne spadamo v to državo ali pa so zanič tisti, ki nas zastopajo. Vedno smo prvi le v plačevanju, nobenih pozdravnih in vdanostnih brzojavk ne bomo več pošiljali, pozdravljali bomo samo tiste, ki so za nas nekaj storili. Oktobra se je boj proti veleblagovnicam

(proti režimu) še bolj zaostril. Slovenski gospodarstveniki so dejali: če bodo veleblagovnice še ostale, potem je jasno, da »so na delu neke druge sile, ki razpolagajo z nekimi posebnimi sredstvi«. Proti takemu preziranju trgovstva je treba začeti odločen sistematičen boj.

To je bila vojna napoved režimu, a ta je zmagal, kajti veleblagovnice so delovale nemoteno. Dne 28. oktobra je bil Trgovski list znova zaplenjen zaradi članka Tuji kapital je zmagal. V članku je bilo rečeno: »Ne smejo zmagati tisti, ki so v službi tujega kapitala, temveč zmagati morajo oni, ki so v službi naroda. Vsa mirna sredstva je trgovstvo v boju proti veleblagovnicam izčrpalo, tako mora poseči po močnejših sredstvih.« Res so začeli trgovci štrajkati in po vsej državi so bile trgovine zaprte v četrtkih popoldne in v petkih ves dan. Stane Vidmar je 29. oktobra zapisal, da se je začel boj med dvema frontama. Na eni strani je tuji kapital, na drugi pa vse jugoslovansko trgovstvo brez izjeme.

V odgovor na objavljeni sporazum opozicije je izjavil slovenski minister dr. Miha Krek, da Slovenci k temu sporazumu niso bili povabljeni. Srbske opozicionalne stranke ne predstavljajo srbskega naroda, ker nimajo večine, ustava se ne more in ne sme spremeniti, »dokler ne postane naš kralj polnoleten«, opozicija pa želi zavladati takoj in dobiti vso oblast. Stojadinović je dejal 24. oktobra na kongresu mladinske JRZ, da je JRZ za nedeljivo Jugoslavijo in se ne more pridružiti nobeni akciji, ki bi hotela spremeniti dosedanje ustavno stanje na način in s sredstvi, ki v ustavi niso predvidena.

V začetku novembra je nastal očiten razkol v SLS, ki se je – kot smo že dejali – pripravljal dalj časa. Del vidnih politikov je že dalj časa zahteval, naj se SLS vrne k programu, ki so ga prinesle punktacije konec 1932. leta. Jutro je 7. novembra poročalo, da je bil taktični cilj te skupine dvojen, da bi se SLS otresla odgovornosti, ker je zavrgla stari avtonomistični program, in da bi si pridobila kvalifikacijo za sodelovanje z združeno opozicijo. Skupina je sestavila pripravljalni odbor, v katerega so prišli dr. Anton Brecelj, Jože Gostinčar, dr. Jakob Mohorič in dr. Ivan Stanovnik.

Za 1. december, praznik ustanovitve Kraljevine Jugoslavije, je Trgovski list zapisal, da je treba mirno priznati, da »ga ne

praznujemo tako, kakor smo sanjali pred 19. leti«. Prikazana je bila tale tabela:

	1918/19	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
1. Dražbe	26	17	47	53	93	244	486	787	857
2. Vpis v trg. register	130	278	468	372	401	203	148	140	216
3. Vpis v zadr. register	43	122	77	58	57	55	52	79	47
4. Konkurzi in poravnave	10	1	6	9	50	117	138	76	88

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
1. Dražbe	780	620	562	851	960	896	1014	1229	1481
2. Vpis v trg. register	189	228	589	181	125	100	86	56	58
3. Vpis v zadr. register	67	75	77	195	74	62	49	50	51
4. Konkurzi in poravnave	61	49	75	180	292	101	131	95	84

Tako prehajamo v novo leto 1938, v katerem je bilo veliko pomembnih svetovnih dogodkov, ki so vsi po svoje vplivali tudi na Jugoslavijo. Ljubljanski škof Rožman je za novo leto zapisal: »Želim nam, katoliškim Slovencem, edinosti, da bi trdno med seboj povezani se v novem letu skupnemu cilju vsaj za korak približali. Slovenci ustanavljamo preveč raznih organizacij in društev v isti namen. Sovražniki božji pa so navzlic globokim medsebojnim razlikam ustvarili enotno fronto. Papež nas poziva, naj zapostavimo vse različnosti, pa se združimo v močno edinstveno fronto zoper odkrito in prikrito brezboštvo.« Kaj je torej zapisal škof: Priznal je neenotnost v klerikalnem taboru, priznal je obstoj komunistične ljudske fronte v Sloveniji in zahteval katoliško enotno fronto za boj proti komunizmu. Prav tako so želeli za novo leto združitev sil tudi slovenski liberalci. Jutro je zapisalo: »Ko bi si razne tekmujoče in boreče se skupine vzajemno želele kaj dobrega in razmišljale o skupnih interesih in skupnih smotrih, ki jih družijo! Kajti poleg vseh mogočih razlik obstoji tudi mnogo stičnih točk, kjer se vzajemno spletajo tudi oblike usode.«

Obe izjavi sta dragoceni, saj pravita tole: naj bo sloga v posameznih taborih, naj bo sloga med klerikalci in liberalci! Vstaja

edini resni in razredni sovražnik obeh taborov – komunizem! O »komunistični nevarnosti« je škof Rožman napisal duhovnikom še posebno poslanico; v nji je dejal, da se je »komunizem predstavil spočetka tak, kakršen v resnici je, namreč skrajno zločest. Ko pa je spoznal, da se mu ljudje odtujujejo, je spremenil taktiko in si prizadeva množice pridobiti z raznovrstnimi prevarami ter skriva svoje zle namene za idejami, ki so same na sebi prave in lepe ... Prav tako snujejo organizacije in periodične liste pod raznimi imeni, ki nič ne spominjajo na komunizem, imajo pa samo ta namen, širiti z njimi komunistične zmote med ljudmi, med katere bi jih na drug način ne mogle širiti. Da, skušajo se vtihotapiti celo v politične in verske organizacije. Tu pa tam, ne da bi kaj popustili od svojih zmot, katoličane vabijo na sodelovanje, včasih na humanitarnem, včasih na karitativnem polju in predlagajo včasih stvari, ki so v popolnem skladju s krščanskim mišljenjem in nauki cerkve. Drugi celo hinavsko zatrjujejo, da bo komunizem v krajih, ki so globoko verni in na višji stopnji kulture, nastopal na milejše načine, da bo pustil vso svobodo verovati v Boga ali kakor koli misliti o verskih rečeh ... Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture. Če bi se dali nekateri v zmoto zavesti in bi v svojem kraju komunizmu pomagali, da bi se utrdil, jih bo za to zmoto prve zadela kazen.«

Slovenski gospodarstveniki so začetek 1938 ponovno zahtevali ustanovitev gospodarskega sveta. Naloge slovenskega gospodarstva v novem letu naj bi bile: železniška zveza Slovenije z morjem (Sušak), uvedba motornih vlakov, preureditev ljubljanskega kolodvora, ureditev cestnega omrežja, zboljšanje tujskega prometa, ureditev denarstva itd. Zahtevali so tudi izpolnitev ljubljanske univerze in ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti. Dalje so dejali, da bi morala biti ena prvih nalog državnikov, da bi dosegli soglasje med vodstvom uradne gospodarske politike in praktičnimi gospodarskimi ljudmi.

Ko je Stojadinović 14. januarja 1938 uradno obiskal Berlin, je Slovenec zapisal, da obstajajo med jugoslovanskim in nemškim narodom že dalj kot sto let tesne in plodovite vzajemne zveze predvsem na kulturnem in duhovnem področju. »Čeprav sta se Nemčija in Jugoslavija udeležili svetovne vojne druga proti drugi, nista bili sovražnici (?!), temveč samo viteški nasprotnici (?!). To si brez pridržkov priznavajo na srbski in nemški strani. Takoj

po vojni se je začelo uspešno gospodarsko sodelovanje, ki se je lepo dopolnjevalo. Nemčija je industrijska država, Jugoslavija pa agrarna. Zgodovinsko delo, ki ga je vodja rajha in državni kancler izvršil z duhovno preureditvijo Nemčije, je deležno tudi pri nas občudovanja in priznanja.« Več kot gotovo je, da ta članek le ni mogel nastati v možganih Slovenčevih urednikov. Ker je Hitler prav ob napadu na Jugoslavijo uporabljal dobesedno iste fraze, je zelo verjetno, da je bil avtor tega članka sam Göbbels in so ga morali priobčiti vsi takratni vodilni jugoslovanski časopisi. Če so ga morali priobčiti, ni težko uganiti, kam je JRZ do takrat že pripeljala Jugoslavijo.

Dne 9. februarja se je začela v skupščini proračunska debata. Finančni minister je poudaril, da je zaposlitev že večja, kajti število zavarovanih delavcev pri Osrednjem uradu za zavarovanje delavcev je znašalo konec septembra 1937 že 716 767(leta 1935 le 122 244), nezaposlenih je bilo konec decembra 1937 še 70 448, medtem ko je dobivalo pomoč javne borze dela 20 845, za kar je plačala država tri milijone dinarjev. V kmetijstvu so cene porastle le zaradi slabe letine, v obrti so se odpirali novi obrati, za industrijo je bila ugodna konjunktura in so vse industrije delale s polno zmogljivostjo. Zelo sta se razvili lesna in tekstilna industrija. Narastle so hranilne vloge, zunanja trgovina je bila aktivna, in to predvsem v neklirinške države. Dinar je bil popolnoma stabilen. To je bilo vse dobro. Poročevalec večine je tudi dejal: Čeprav je bil proračun povečan za eno in četrt milijarde, se zato ne bodo povečale dajatve, kajti največji dohodek je prihranek od prejšnjega leta, povečanje pa je potrebno zaradi narodne obrambe in izboljšanja poljedelstva. Poročevalec manjšine je menil, da je ta proračun podoben proračunu za leto 1925/26, a takrat je bil narodni dohodek 44 milijard, to pot pa je za 26 milijard manjši. Še vedno znašajo tri četrtine dohodkov posredni davki, zopet se je povečalo uradništvo itd. Ostro so kritizirali, da je bila prijateljska pogodba sklenjena brez vednosti skupščine in da ni izšel še noben političen zakon, čeprav so bili večkrat obljubljeni.

Opozicionalni poslanec je 11. februarja najprej napadel skupščinsko večino, ki je bila izvoljena še na Jevtićevi listi, a jo je izdala in vskočila v tabor JRZ, nato pa se je lotil vlade, češ da nima nobenega programa, ker ruši demokracijo, ne reši hrvaškega vprašanja, ima v svoji sredi Korošca, ki je »najbolj nevaren člo-

vek za našo državo«, je propadla s konkordatom, z razbijanjem narodne enotnosti pa najbolj podpira boljševizem. Tudi poslanec Dimitrijević je očital vladi, ki jo je narod vrgel že ob konkordatu, da še vedno trmasto vztraja na krmilu države. Poslanec Lazić je dejal, da ni nobenih uspehov v državi. Pojdimo v vasi, ne po Beogradu, pa bomo videli, kako je! Ljudje stradajo! Turki se pred sto leti zahtevali v Srbiji 10 % davkov od dohodkov, mi pa 40 %. Stojadinoviću se je zelo priljubila os Rim-Berlin, lahko bomo nekega dne tudi pri nas zagledali fašistične organizacije, toda tedaj se bo uprl narod. Vlada že uvaja fašizem in občine imajo ukaz, naj se začne uriti mladina od 12. do 18. leta.

Dne 16. februarja je kritiziral poslanec Kojić vladino zunanjo politiko in dejal, da so prinesli konkordatni boji 57 mrtvih. Dalje je povedal, da sta oslabela pogodba o prijateljstvu z Bolgarijo in balkanski pakt, kar je potrdil tudi notranji minister z zahtevo po povečanju kredita za učvrstitev varnosti na vzhodni meji. Stojadinovićevo pot v Berlin so doma in v tujini označili kot preorientacijo naše zunanje politike, ali drugače povedano, naša dežela je začela zapuščati dosedanjo zunanjo politiko. Italija je prepustila Nemčiji svoje glavne aspiracije v srednji Evropi, Francija pa trdi, da smo zapustili malo antanto. Poslanec Baričević je spraševal, ali je bil škandal s konkordatom potreben. Poslanec Ivančević je znova načenjal, da ves narod čuti, da je nastal v zunanji politiki preobrat, tega pa Stojadinović noče povedati. Naš narod je bil bolj miren, ko je imel manj prijateljev, a so bili ti pravi.

Naslednjega dne je poslanec Aćimović poudaril, da Makedonci v južni Srbiji obstajajo in da je treba spoštovati makedonsko jugoslovanstvo prav tako kot črnogorsko, vojvodinsko, bosansko itd. V južni Srbiji ni bolgarskega vprašanja, stare makedonske kulturne delavce, učitelje in duhovnike so preganjali Turki, Bolgari in Srbi. Makedonci želijo mirno življenje v veliki Jugoslaviji in želijo bratsko enakopravnost s Srbi, Hrvati, Slovenci in Črnogorci, to pa še ne pomeni Makedonija Makedoncem. Od poslancev za Makedonijo jih je šest, ki še niso videli južne Srbije, od 18 poslancev iz Makedonije jih več kot polovica ne uživa narodnega zaupanja, od tistih pa, ki jim ljudje zaupajo, so nekateri slabo pismeni. Makedonci so za srbske poslance, a ne za vsakega. Od 1929 ni bilo v vladi nobenega iz južne Srbije, a je veliko pametnih Makedoncev, ki bi zelo koristili v vladi; tak

Makedonec ne bi dovolil govoriti Koroščuo bolgarskem vpra šanju v Makedoniji. Bugaraši so pri nas tisti, ki so v bolgarsk špijonski službi, pa naj bi bil to Srb ali Makedonec. Država n pokazala nobene skrbi za vzgojo makedonske mladine. Ni gimna zij in prepovedano je peti makedonske pesmi. Zato Makedonc rajši študirajo v Zagrebu in Ljubljani kot v Beogradu. Poslanec Došen je vprašal: če je ta režim demokratičen, kje so potem de mokratični zakoni, če pa je fašističen, kje je poštenost? Naši na ravni zavezniki morajo biti danes – je dejal poslanec Stefanović – mala antanta, Francija, Anglija in Rusija, ker smo s pomočjo teh ustanovili državo. Preusmeritev zunanje politike k Rimu in Berlinu bi bila nevarna tudi zato, ker te politike naše množice ne marajo. To se je videlo lansko leto tako ob prihodu Ciana v Beograd kot ob prihodu francoskega zunanjega ministra Del bosa. Poslanec Popović je v imenu kluba JNS dejal, da država doživlja idejni in politični kaos, kakršnega ni bilo že dolgo.

Slovenski gospodarstveniki so 18. februarja zahtevali, naj na bavljalne in konzumne zadruge glede davščin izenačijo s trgov skimi obrati, gospodarsko dejavnost naj rezervirajo za domačine ter naj takoj pregledajo vsa zaposlitvena dovoljenja, ki so jih izdali tujcem. Znova so zahtevali, naj se prepove Tata, saj je popolnoma v tujih rokah, prav tako naj se prepove vsako krošnjarstvo.

Dne 24. februarja je v imenu Stojadinovića odgovarjal v skupščini minister Dragiša Cvetković. Dejal je, da kritika ni bila posebno objektivna, saj ni dala vladi niti enega priznanja. Govorili sta dve skupini, opozicija, JNS in drugi. Prvi so bili zelo žolčni, drugi pa so poskušali biti objektivni. Cvetković je v glavnem odgovarjal JNS. Dejal je, da se zunanja politika do Francije ni spremenila, da vlada harmonija v balkanskem paktu in da je Balkan zgled urejenosti in miru v Evropi. Stojadinović je dobro ravnal, ker si je pridobil sovražnike za prijatelje. Glede gospodarske politike je dejal, da so gospodarski uspehi v Jugoslaviji zasluga vlade, ne pa zasluga popuščanja svetovne gospodarske krize. Okrepljena je moč potrošnikov, zlasti kmetov. Vpeljali so javna dela in izdali uredbo o minimalnih mezdah. Vlada je brisala tri milijarde dinarjev kmečkih dolgov. Število brezposelnih je res da še veliko, a standard malih ljudi, če so zaposleni, se je povečal. Vlada se trudi, da bi zboljšala nacionalno industrijo (Zenica, Bor, Ljubija), toda koncesije temu tujemu kapitalu je dala

prav JNS. Glede notranje politike je dejal, da je mogoče priti do dobre notranje politike le prek dobre zunanje in gospodarske politike. Bili sta možni dve poti, politika koncentracijskih taborišč ali pa politika pameti in taktike. Glede hrvaškega vprašanja je dejal, da gre pri njegovi rešitvi za to, da bi bili zadovoljni vsi: Srbi, Hrvati in Slovenci. Zato so v državi ustvarili zmernejšo atmosfero, v kateri se more mirno in pametno pogovarjati. Če so bili pretrgani pogovori z Mačkom, je za to kriv on, ker se je sporazumel z združeno opozicijo. Na očitek nekaterih poslancev, zakaj je vlada dovolila revijo Mačkovih sil v Zagrebu, je dejal: »Če bi bil Korošec poslušal vas, koliko bi bilo takrat žrtev v Zagrebu!« Računati je treba s stvarnostjo in s tem, kaj hoče narod. Le taka politika more pripeljati do sporazuma s Hrvati. Naš credo je politika najširše samouprave, to je, zadovoljiti lokalne težnje v kulturnem in gospodarskem pogledu, sicer pa varstvo države nasproti zunanjemu sovražniku. Politični zakoni so res da sila reakcionarni, toda naredila jih je JNS. Poskušamo izvajati te zakone čimbolj liberalno.

Pri prvem glasovanju je glasovalo za proračun 183, proti 96, odsotnih pa je bila 38 poslancev.

Korošec je zagovarjal proračun 2. marca. Dejal je, da se hrvaško vprašanje kaže na zunaj v petih oblikah. Prva je delo HSS, ki sicer formalno ne obstaja, a politično vseeno deluje, in to deloma tudi na podlagi sporazuma združene opozicije. Druga oblika je gospodarska sloga, to je njihovo zadružništvo. Tretja oblika je Seljačka sloga kot kulturna organizacija, četrta Hrvaška seljačka zaščita, ki je ilegalna organizacija za varstvo Hrvatov, in končno Hrvaški radnički savez, delavski sindikat HSS. Dalje je dejal, da dosedanje ravnanje vlade s Hrvati ni slabost, temveč daljnosežni program, poln idealizma in hrabrosti. Treba je veliko potrpljenja, bolje pa je bilo Mačkovo proslavo dopustiti kot jo prepovedati. Razbojniška taborišča v Italiji razpuščajo in del emigrantov se je vrnil domov. Komunistični propagandi posvečajo največjo skrb, pri tem pa veliko pomagajo državnim oblastem razne organizacije in državljani.

Bolj burna je bila 4. marca debata pri proračunu za vojsko. Minister general Marić je moral priznati, da je odstavil več generalov zaradi korupcije, od katerih so nekateri posredovali celo dobavo pokvarjenega smodnika. Sedaj nakupujejo za vojsko posebne komisije in ne več samo načelniki v generalnem štabu, pred-

sednik te komisije pa je general Milan Nedić. Ministra se je krepko lotil poslanec Rašević, ki je imel to smolo, da so ga na poti v skupščino baje napadli neznanci in mu odvzeli aktovko z močno obremenilnim materialom proti vojnemu ministru, katerega zeti so bili razni posredniki pri nakupih za vojsko. Kljub temu je poslanec dejal, da je vojni minister naredil iz svojega ministrstva trgovino, da je njegov pomočnik oškodoval državo za težke milijone, da so skladišča prazna, vojaki goli in bosi, a država daje za vojsko vsako leto po nekaj deset milijard dinarjev.

Tudi Stojadinoviću, ki je branil 9. marca proračun zunanjega ministrstva, se ni godilo dosti bolje. Stojadinović je dejal, da je temeljna stvar v zunanji politiki uporabljati tista sredstva, ki vsakokratnemu položaju najbolje ustrezajo. Današnja zunanja politika zahteva »polno iniciative in svežosti v inspiraciji«. Nobena evropska prestolnica ni imela preteklo leto toliko političnih obiskov kot Beograd. Naša zunanja politika je bila: sprejeti vse, kar služi ohranitvi miru in ureditvi razmer v Evropi, obdržati in poglabljati tradicionalne zveze in prijateljstva, odpraviti vse nevšečnosti na naših mejah in skleniti nova prijateljstva, kjer je to mogoče. Sodelovali smo v Društvu narodov in si prizadevali, da bi se prej končala državljanska vojna v Španiji (politika nevmešavanja). Ne spreminjamo prijateljstva s Francijo, prav tako ne z Veliko Britanijo in mala antanta je za nas pozitivna postavka. Odnosi z Nemčijo se razvijajo v znamenju »vse živahnejšega in globljega medsebojnega razumevanja in spoštovanja, pogodba z Italijo (marca 1937) pa je nadaljevanje Pašićeve politike iz leta 1924 in ‚likvidacija preteklosti'«.

Stojadinoviću je odgovarjal poslanec Kumanudi. Dejal je: Če bi sodili po zunanjem videzu, je postal predsednik vlade najbolj privlačna in simpatična oseba v Evropi, kajti v Beograd je prišlo več pomembnih gostov, Beneš, Inöni, Tatarescu, Kjoseivanov, Ciano, Neurath, Delbos, Rudži Aras, Beck in še dva Romuna. Stojadinović je bil v Parizu, Londonu, Rimu, Berlinu, Ankari, Bukarešti, Pragi in Atenah. Toda napačno bi bilo ocenjevati uspehe po okrašenih železniških postajah, slavnostnih opernih prireditvah itd. Če bi gledali na to, bi lahko napačno sklepali, da je Jugoslavija najbolj iskana država v Evropi in je postal Beograd središče evropske politične dejavnosti. O pogodbi z Italijo je Kumanudi dejal, da je sicer dobra, a ne taka, kot si jo je nekoč želel pokojni kralj Aleksander. Pozitivno je to, da končuje že neznosno

Vrnitev stavkajočih zagorskih rudarjev iz jame 1934

LJUDSKA PRAVICA

TEDNIK ZA GOSPODARSTVO IN PROSVETO

to I. | Izhaja zadnjo vsaki drugi petek v mesecu. — Uredništvo Ljubljana, Glavna ulica 12. — Uprava Vel. Poljana p. Črnuše-Vel. Cena: mesečno Din 2·–, četrtletno Din 6·–, letno Din 24·–, za inozemstvo mesečno Din 4·–, letno Din 40· | Štev.

OLITIČEN PREGLED

Ljubljana, 28. sept. 1934.

Navaden človek, kmet delavec, misli: kaj me brigajo svetni politični dogodki, kaj me briga, mešetarijo gospodje po konferencah in po sestankih po svetu, prvo je kruha, od katerega živim. Politika je za one, ki imajo čas in denar. Vendar to ni čisto res. Res je to: kar je prvo in najvažnejše borba za vsakdanji kruh, toda pri tem ne smemo pozabiti, da nam ta vsakdanji kruh često krat reže politična gospoda na svetovnih konferencah, ali pa v zakotnih tajnih pogajanjih. Ni za nas važne ljudi vseeno, ali gospoda pri-pravljajo vojno, ali ne, ali bo poslala na smrt milijone in milijone ljudi v krvavo klanje, ni nam vseeno, če japonski diplomatje in veleposestniki izzivajo v vojno Sovjetsko Rusijo in ves svet. Vsa ta brezbrižnost često krat omogoča kaki državi, da izzove spor, ki mora potem plačevati delovno

vladali, ali pa se zaenkrat ne morejo otresti tuje nadvlade. Znana je njena politika z Indijo, kjer je pod njihovo nadoblastjo okoli štiristo miljonov ljudi. Anglija predvsem noče, da bi se ti ljudje osamosvojili, toda Angliji so na poti tudi druge države, predvsem velesile, ki bi rade z njo tekmovale. In zato stoji včasih na strani te države, drugič zopet na strani druge, vse zato, da ne bi mogla katera njej postati nevarna.

Silno važni so tudi dogodki v Španiji, kjer se delavci in kmetje uspešno bore za svoje zahteve. Tu ne bo še dolgo časa miru, toda naposled bodo vendar zmagali, ker imajo ogromno večino. Zmede, ki zdaj tam vladajo, kažejo samo na to, da še ni vse opravljeno, če so že dobili republiko, in je padel diktator Primo de Rivera.

Amerika preživlja štrajk za štrajkom. Roosvelt je sicer izvedel nekaj reform, toda vsi štrajki kažejo, da so te reforme bile komaj polovičarske, ko ni z njimi zadovoljna niti vsa ogromna množica delavcev, niti malbne

da so ljudje prenehali čakati na gospodo, da bi ta odpravila krizo. Zato so ljudje začeli odpravljati krizo na svoj način, z vztrajnim bojem za svoje najnujnejše življenske potrebe, ki se mu odrekajo.

In to je edino pravilna pot, po kateri bo človeštvo končno vendarle našlo izhod iz krize, ki davi miljone ljudi, jim pije kri in zdravje.

Naš list bo stal vedno na strani delovnega ljudstva, kmetov in delavcev, obrtnikov in drugih, ki si z največjim naporom služijo komaj svoj vsakdanji kruh, včasih pa tudi tega ne morejo, spremljal bo borbe tega ljudstva po svetu, in vam bo poročal o njih. Vsi rešitelji, ki so prihajali od zgoraj, z velikimi obljubami, so se izkazali, da tega niso zmogli. Na svetu je še vedno enako veliko število brezposelnih, na svetu je vedno vlada kriza, čeprav se je dozdaj iznašlo mnogo receptov za odpravo te krize, in na svetu je še vedno mnogo siromaščine. Krize in revščine s sveta ne morejo

popravljati hiše, gospodarskih pos pij, da ne obnavlja več prodija ali le, kar je najpotrebnejše, da ne u rabija več v veliki meri umetnih g ji, da si ne nabavlja več poljedels strojev, ki bi zmanjšali njegovo ranje, z eno besedo: slovensko kmeč gospodarstvo, ki je bilo še na prec šnji kulturni in tehnični stopnji, ved bolj pada nazaj na primitivno nev tabilno in nazadnjaško obdelovanj motiko, slovenska gruda bo poslej veliko bolj prepojena s kmečkim z jem, kakor je bila doslej. Pri vs tem je seveda tudi razumljivo, srednji kmet tudi ne more več na mati dninarjev, ampak poizkuša č več dela opraviti sam s svojo druži Kolikor pa vendarle najeme dninar potem ga plača slabo, ker ne mo tako, da je vržen slovenski poljedel delavec v najstrašnejšo bedo.

Nekdaj so otroci, ki jih dom gruda ni mogla več živeti, odhajali mesta v tovarne, delavnice in dru službe ter v Ameriko, v Francijo

nezaupanje med obema državama, ki je včasih mejilo celo na sovraštvo, ki ga mi nismo izzivali. Ničesar pa ni v pogodbi, kako je sedaj z Albanijo in kakšen je položaj naše narodne manjšine v Italiji. S pogodbo smo priznali status quo v Albaniji (ki je ugoden za Italijo) in se s tem odrekli pogodbi iz 1924 med Pašićem in Mussolinijem. V pogodbi tudi ni ničesar o Društvu narodov, iz katerega je Italija izstopila, Jugoslavija pa je še vedno njegov član. Je torej sporazum sklenjen mimo Društva narodov in kje so sedaj sankcije, če se katera od podpisnic ne bo držala sporazuma? Če upoštevamo javno mnenje – je nadaljeval Kumanudi – je bila Stojadinovićeva pot v Berlin neuspešna. Jugoslavija postaja temeljni kamen nemške gospodarske ekspanzije v srednji in vzhodni Evropi. V Jugoslavijo prodira fašistična in nacistična ideologija, ne obstajajo več stare prijateljske zveze, čeprav vlada trdi nasprotno. Boli nas, da se je pretrgalo staro prijateljstvo s Francijo in pretrgala zveza z malo antanto. Naši uradni časopisi so pozdravili Hitlerjev pritisk na Avstrijo, toda pot germanstva gre proti Jadranu prek Slovenije. Torej: ali London-Pariz ali Rim-Berlin. Naša pot v Berlin mora iti samo prek Francije. Naj se torej o svojih odnosih najprej sporazumeta Francija in Nemčija. »Ne vemo ne kam gremo, ne s kom smo ... Nova pota, po katerih je začela zadnje čase hoditi naša zunanja politika, niso v skladu z izkušnjami iz preteklosti in ne z mišljenjem naroda in državnimi cilji. To niso dobra pota in ne morejo voditi k dobremu.«

Poslanec Perić je prijemal Stojadinovića zaradi besed, da bo Jugoslavija v sporu velikih zahodnih sil ostala nevtralna. To naj govorijo predstavniki skandinavskih držav, ne pa balkanskih držav in še manj srednjeevropskih. Antikominternski pakt je le prevara, v resnici pomeni osvajanje dežel, ki so pod komunizmom. Poslanec Baričević je dejal, da je naša zunanja politika poznana le po Stojadinovićevih zdravicah. V Rimu se je Stojadinović odrekel naših krajev, ki so pod Italijo, v Berlinu so bile »retorske akrobacije«, da Srbi niso bili nikdar sovražniki, temveč le viteški nasprotniki, kar seveda ne more spremeniti resnice, kako se je Nemčija obnašala v Srbiji kot okupator. Sedaj imamo nemški imperij na Karavankah, Stojadinović pa je razbil enotnost male antante in pretrgal tradicionalne zveze s Francijo.

Ko je Nemčija zasedla Avstrijo in jo priključila k rajhu, so uradni časopisi sprva molčali. Slovenec se je oglasil šele 16. marca

in zapisal, da so naši odnosi z Nemčijo taki, da smemo upati, da bo neposredna soseščina nemške in naše države rodila lepe možnosti sodelovanja. 22. marca je zapisal, da je bilo to, kar se je zgodilo v noči od 11. na 12. marec, »čisto naravna in neizogibna ter zdravi pameti ustrezajoča resnica«. Res pa je, da je bila v skupščini 15. marca vložena interpelacija na Stojadinovića, naj se sedaj, ko ni več Avstrije in ko torej nič več ne velja sanžermenska mirovna pogodba, načne pri nemški vladi vprašanje slovenske Koroške! Ob anšlusu se je oglasil v senatu tudi senator Anđelinović in dejal, da smo spodkopali tri velike stebre politike: Društvo narodov, načelo kolektivnih pogodb in trgali pogodbe, ki so bile sklenjene v okviru Društva narodov. Nemčija je prišla na Karavanke in Dravo in tako postajamo sporno in eksploatacijsko področje nemške in italijanske politike in kapitala. »Nimamo sicer sovražnikov, nimamo pa tudi prijateljev.«

Rekli smo že, da so poslanca Rašovića 9. marca napadli na poti v skupščino. Toda notranji minister je 17. marca izjavil v skupščini, da napada sploh ni bilo. Rašović je odgovarjal, da mu je dobro znano, v kakšne vidne in nevidne sile je zapletena korupcija in kaj so vse – ko je udaril po njih – še pripravljene storiti. Dejal je, da ni zahteval, naj se ta napad preišče, znova pa je poudaril, da je obdolžil korupcije vojnega ministra in da je zahteval anketo, ki pa je vojni minister ni hotel. Vojni minister je skupščini sporočil, da je vložil tožbo proti Rašoviću. Kako se je potem stvar razvijala naprej, iz skupščinskih beležk ni mogoče ugotoviti. Bilo ni več nobene seje, 10. oktobra pa so kr. namestniki skupščino razpustili in razpisali nove volitve za 11. decembra 1938.

V senatu se je začela proračunska debata 21. marca. Poročevalec večine je dejal, da je dinar ena najtrdnejših valut v Evropi, da je zunanja trgovina prinesla višek prek milijarde dinarjev, povečanje proračuna za 11,6 % pa zahteva narodna obramba in državno gospodarstvo. Poročevalec manjšine je znova protestiral proti zahtevam vlade po zakonodajnih pooblastilih v načrtu finančnega zakona. Senator Anđelinović je dejal, da Stojadinović ni kvalificiran za reševanje hrvaškega vprašanja in da hoče Hrvate obkoliti. Če je uvedel diktaturo kralj Aleksander, zmagovalec v bojih, s kakšno pravico uvaja svojo osebno diktaturo Stojadinović? Ali morda zato, ker je »četiri teške godine svetskog rata proveo sa Pašićem na Krfu i u Parizu« ali zato, ker predstavlja

»onu srbijansku treću generaciju, koju je izgradila neprestana konjunktura«? Zadovoljni bi bili, če bi uživali tiste človečanske in državljanske pravice, ki smo jih imeli v Avstriji ali pa v predvojni Srbiji. Nujno je treba razpisati svobodne volitve. Že danes je vsepovsod polno nezadovoljstva, kaj bo šele takrat, ko bo treba poklicati narod pod orožje. Vse bolj postajamo sporno področje nemškega in italijanskega političnega vpliva in eksploatacijsko področje nemškega in italijanskega kapitala. Senator Glušac je 22. marca dejal, da je Stojadinovićeva vlada odpravila šestojanuarski režim. Ni več enotne države ne enotnega naroda, temveč so sprti trije narodi. Ponekod nič več ne spoštujejo oblasti, temveč samo še strankino vodstvo. Slovenski senator dr. Kramer je 23. marca dejal, da ni neposredne nevarnosti za ozemeljsko nedotakljivost naše države, kajti »nacionalna ideja pri Nemcih nam dokazuje, da je ona edina sposobna postati konec koncev zmagovalec nad idejami komunizma in boljševizma«. Le nacionalna ideja more usposobiti narod za življenje. Konec Avstrije je dokazal, da verskopolitična ideja ne more biti trajen temelj neke države. Na papeških okrožnicah temelječa Avstrija je morala propasti pred močjo nacionalne ideje. Ni pa danes jasno, ali je Jugoslavija pripravljena na oboroženo obrambo (veliki protesti v senatu!), saj vlada – po zaslugi JRZ – popoln razkroj v narodu.

Od 63 senatorjev je bilo pri prvem glasovanju za proračun 47, proti 17, odsotnih pa je bilo 11. Ko je Stojadinović 24. marca branil proračun, je povedal isto kot malo prej v skupščini, nato pa je govoril senator Andelinović. Dejal je, da Stojadinović ni povedal ničesar. Prvi neuspeh Stojadinovićeve zunanje politike je bila likvidacija male antante, balkanski pakt je že zdavnaj samo kos papirja. Približno isto kot v skupščini je v senatu povedal tudi Korošec. Morda je bil za spoznanje daljši, ko je opisoval zatiranje komunizma. Dejal je, da mora biti boj proti komunizmu splošno naroden, ker skuša ta bacil okužiti ves narodni organizem. Bolj živahna je bila debata pri proračunu vojnega ministrstva; v nji je senator Đorđević dejal, da se režim JRZ vzdržuje s silo, denarjem in prevaro. Pod tem režimom »smo Srbi izgubili med narodom moralo, a včasih smo tolkli tri cesarstva«. Ali bo imela armada potrebno moralno moč v režimu, ki beži kot vrag od resnice, ki sistematično duši vsako javno kontrolo in vsako po-

šteno kritiko. »Dajte samo tri dni svobodo tiska, pa boste videli, kako stojite!«

Ko je Stojadinović 27. julija obiskal Split, je poudaril v velikem govoru, da je najvažnejša naloga pridobiti si prijatelje ob Jadranskem morju. Tudi je dejal, da bi rad sklenil sporazum z Mačkom, ni pa mogoča diskusija o treh rečeh, o monarhiji in dinastiji, o enotnosti države in o spremembi ustave. Podobno kot Stojadinović se je na govorniški turneji vedel tudi Korošec. Na velikem zborovanju konec julija je v Šoštanju dejal, da povsod govore, kako se pripravlja nekaj velikega v politiki, kako se v Beogradu neprestano sestajajo voditelji opozicije itd. »Iz Zagreba se pripravlja vlak za Beograd. Vlakovodja bo to pot sam dr. Maček. Mislili smo, da dr. Maček ne bo ustavil svojega vlaka na pravi postaji. Toda začetek je storjen in upam, da se bo vlak v doglednem času ustavil na pravi postaji, kjer ga bo čakala večina Srbov, večina Slovencev in večina muslimanov. To je prava družba za Hrvate.« Na velikem kmečkem taboru 7. avgusta na Brezjah je Korošec dejal, da se morajo Slovenci zahvaliti kmečkemu domu, da že zdavnaj niso izginili v tujih valovih in da so ohranili svojo slovensko besedo. Slovenski kmet je bil vselej zvest svoji narodni državi Jugoslaviji, svoji narodni dinastiji in svojemu kralju (kaj so vpili klerikalci ob šenčurskih dogodkih!) »Niti klevete, niti zapori niso omajali njihovega nacionalnega in patriotičnega prepričanja.« Bog ne daj – je nadaljeval – da bi izbruhnila vojna. Modra roka našega priljubljenega kneza namestnika Pavla dela z vsemi napori za mir z vsemi našimi sosedi. Če pa bi bilo treba braniti našo domovino, tedaj bodo »Kmetski fantovski odseki (obnovljeni Orli) gotovo najboljši frontovski odseki«. Če vas bo pa država letos ali drugo leto poklicala na volitve, potem se spomnite tistih ljudi, ki so vam prirejali Šenčurske procese!

Dne 14. avgusta je v Beograd res prišel dr. Maček in Korošec je izjavil, naj si to zapomni, da ne bo obveljal star pregovor: Martin iz Zagreba, Martin v Zagreb! Vlak se potemtakem – če se spomnimo na Koroščeve besede v Šoštanju – ni ustavil na pravi postaji. Dr. Maček se je prišel pogovarjat z opozicijo, ne s Stojadinovićem. Pa tudi pri opoziciji ni opravil ničesar. Korošec je spet govoril 28. avgusta na taboru v Ljutomeru. Dejal je, da je uresničen program starih slovenskih taborov (Ljutomer, Vižmarje) do zadnje točke. Tudi od zunaj ne preti nobena nevarnost. Čeprav vlada še ni sklepala, kdaj naj bi bile nove volitve,

je vendar že čas, da začnemo delati za dober izid volitev. V vsej državi bo brez dvoma zmagala JRZ, na Hrvaškem pa za zdaj še močna HSS. Neutrudni Korošec je 4. septembra prišel tudi na Slovenski dan v Kočevju. Tu je v središču nemškega kočevarskega otoka dejal, da daje narodu moč odpora ne število, temveč prosvetljenost in moralnost. Ni važno, kdaj bodo volitve, pač pa, da bodo na volitvah izvoljeni možje na mestu, ki bodo neprestano vzdrževali stike s svojimi volilci.

Močno je razburkal duhove nenadni Mussolinijev obisk 19. septembra na Planini pri Postojni; tu ga je pozdravil ban dravske banovine dr. Natlačen in dejal, da je ves jugoslovanski narod vesel tega obiska, ker je stopil Mussolini na jugoslovanska tla kot prijatelj. Ban je tudi zaželel, da bi ta obisk še bolj utrdil dobro sosedstvo in prijateljstvo. Mussolini je dejal: »Ostati hočemo prijatelji. Pozdrav jugoslovanskemu narodu! Vedno bomo ostali vaši prijatelji. To je moja volja! Kar rečem, to držim, ker je taka moja morala.« Nato sta se z banom še takole pogovarjala:

Mussolini: Ali je ljudstvo pobožno?

Ban: Da.

Mussolini: To je dobro. Ali je v Jugoslaviji mir?

Ban: V naši državi je mir in ljudstvo je pod vlado dr. Stojadinovića popolnoma zadovoljno, ker ima vse zaupanje v svoje voditelje. Naš narod je dosegel velike uspehe, politične in gospodarske, ki mu jih je dala vlada dr. Stojadinovića. To dobrino zna narod tudi ceniti.

Mussolini: Da. Od vseh strani slišim, da je vaš jugoslovanski narod zadovoljen, odkar je prišla na oblast vlada dr. Stojadinovića.

Ban: V moji dravski banovini so ljudje posebno zadovoljni, ker so s prihodom dr. Stojadinovićeve vlade dobili še svojega domačega voditelja v osebi notranjega ministra dr. Korošca.

Mussolini: Dr. Korošec je vaš notranji minister?

Ban: Da.

Položaj pa je v državi postajal tako napet, da je notranji minister 24. septembra prepovedal vse shode in zborovanja. Po znani münchenski konferenci in nemški zasedbi češkega ozemlja sudetskih Nemcev je Slovenec poudaril, da je bil s tem ohranjen mir na svetu, kajti »Hitler je svečano obljubil, da je to njegova zadnja teritorialna zahteva v Evropi«. Bolj stvarni in pametni so bili to pot liberalci in Jutro je znova svetovalo »združitev vseh

dobromislečih, pozitivno in konstruktivno usmerjenih sil v našem narodu brez ozira na njihova razna gledanja v podrobnosti«.

Rekli smo, da je bila narodna skupščina razpuščena 10. oktobra in da so bile volitve razpisane za 11. decembra. Toda vlada je sklenila, naj bodo volitve po starem volilnem zakonu. JRZ je samo po sebi razumljivo sklenila, da bo šla na volitve samostojno, JNS se je 14. oktobra »načelno« izrekla za volilno sodelovanje s HSS; 17. oktobra sta obe stranki sklenili volilni sporazum, temu pa se je priključila tudi ostala opozicija, to je KDK in SDS. Za nosilca enotne opozicionalne liste je bil postavljen dr. Maček, v volilnem sporazumu pa je bilo rečeno, da obe skupini, opozicija in JNS, obdržita popolno programsko svobodo. Zato je opozicionalni blok ostal pri svojem oktobrskem programu (iz Farkašičev), JNS pa pri svojem (Pohorske punktacije). Oba tabora sta se izrekla za monarhijo, za dinastijo Karađorđevićev, za narodno vojsko in državno neokrnjenost.

Za opozicionalno listo v Sloveniji (KDK in JNS) je nastalo vprašanje, kaj bo s socialisti, Brecljevo-Stanovnikovo skupino, krščanskimi socialisti, raznimi gibanji in še posebej kaj bo z ljudsko fronto. Za zdaj lahko rečemo to, da se je vse to združilo za volitve in šlo na volitve kot združena slovenska opozicija pod vodstvom dr. Mačka. Zato je dejal Korošec na seji banovinskega odbora JRZ 30. oktobra v Ljubljani: »Komunisti, socialisti, pohorci, nezadovoljneži in vsakovrstni odpadki iščejo in prosijo zavetja pod streho Mačkove stranke. To je konglomerat. Kdor se hoče podati v vojne nevarnosti, naj gre z njimi ... Vse razumem, samo tega ne, da bo dr. Maček vzel pod svojo streho tudi komuniste. To je nekaj nezaslišanega, nekaj strašnega, ker daje s tem pobudo največjim neprijateljem družbenega reda in miru.« Troje je potrebno – je še nadaljeval Korošec – za našo zmago: da smo složni in se ne ukvarjamo z malimi osebnimi vprašanji, da gremo z vso vnemo na delo in da ne zanemarjamo intenzivne agitacije in da gremo z navdušenjem, korajžo in ponosom po svojo zmago.

Na volitvah so 11. decembra nastopile tri liste, uradna lista JRZ, opozicionalna lista dr. Mačka in Ljotićeva. Zaradi raznih goljufij in ostrega protesta javnosti je morala vlada tudi to pot izdati dvakrat »uradne« rezultate volitev. Po prvih in drugih volilnih rezultatih je dobila JRZ v dravski banovini 170 252 glasov ali 78,64 % (170 257 ali 78,70 %), opozicija 45 123 glasov ali 20,84 % (45 226 ali 20,88 %) Ljotić pa 1132 glasov ali 0,52 %

(1127 ali 0,52 %). V vsej državi je dobila JRZ 1 636 519 glasov (1 643 713), Maček 1 336 823 (1 364 524) in Ljotić 30 310 (30 743).

Tako je dobila JRZ 306 mandatov, opozicija pa 67 (od teh HSS 46), ki pa je takoj izjavila, da ne bo šla v skupščino. Slovenec je po volitvah zapisal, da je bila to največja zmaga, nato pa je zagrozil: »Mislimo, da je sedaj čas, da se slehernemu iz tega iznarodelega rodu, ki na enem ali drugem mestu še uživa ljudsko zaupanje, preiščejo obisti! Če je kdo tudi še pri teh volitvah vztrajal v protinarodni fronti, takemu Slovencu ne moremo zaupati ne vzgoje slovenske mladine, ne javne uprave in ne ljudskega premoženja. Red, in sicer brezobziren red zahteva v tem pogledu zvestobo, ki smo jo dolžni narodu, ki nam je izkazal popolno zaupanje.«

Kljub vsej tej zmagi je notranji minister dr. Korošec že 21. decembra stopil iz vlade, v novo Stojadinovićevo vlado pa sta prišla dva klerikalca, dr. Miha Krek in Snoj.

d) Akcija socialistov in KPJ

Oglejmo si sedaj razvoj nekdanjih socialistov v pravkar orisanem razdobju! Socialistična kulturna organizacija Svoboda je imela 7. julija velik zlet (čez 12 000 udeležencev) v Celju. Velike manifestacije, na katerih so prevladovali komunisti, so povzročile, da je ban že 13. julija razpustil Svobodo z obrazložitvijo, da je »delavsko kulturni dan prešel na politično polje v veliko protidržavno in komunistično demonstracijo«. Obenem z zletom je bila v Celju tudi konferenca predstavnikov socialističnega gibanja v Jugoslaviji, ki je sklenila, naj se obnovi socialistična stranka pod imenom Socialistična zveza delovnega ljudstva, njen časopis pa naj bi bil Ljudski glas. Zahteve v Celju ustanovljenega akcijskega odbora te zveze so bile: splošna amnestija vseh političnih obsojencev in vrnitev državljanskih pravic, odprava zakona o zaščiti države in izrednega sodišča, svoboda tiska, zborovanja, političnega, kulturnega in strokovnega združevanja, razpust narodne skupščine in nove svobodne volitve, notranja preureditev države na podlagi splošnega sporazuma, takojšen začetek velikih javnih del z jamstvom 40-urnega tednika itd. Po deželi se je začela velika aktivnost za ustanovitev Socialistične zveze. Julija sta bila v Sloveniji tudi velik boj gra-

fičnega delavstva in štrajk. Natančnejše je o Socialistični zvezi pisal Ljudski glas 1. avgusta in dejal, da je ta »programatično najčistejša, politično in gospodarsko socialno pa najnaprednejša«. Na velikem socialističnem shodu 18. avgusta v Mariboru so sprejeli resolucijo, naj se maja 1935 izvoljena narodna skupščina razpusti in izvoli nova. Ljudski glas je 1. decembra natančno zapisal, kaj vse bi mogla prinesti Socialistična zveza delovnim ljudem. Kmetu bi pomagala s premišljeno organizacijo svobodnega protikapitalističnega zadružništva, z olajšanjem in pocenitvijo prometa med mestom in deželo, z odpravo trošarin na nujno potrebne življenjske potrebščine, z dosledno izvedbo agrarne reforme in z zaščito dolžnikov. Delavcu bi pomagala, da bi bilo njegovo delo plačano tako, da bo mogel živeti s svojo družino na kulturni stopnji današnjega človeka, s strogim izvajanjem vseh zakonov in določil o zaščiti delavcev in z izvajanjem 40-urnega tednika, z zagotovitvijo eksistenčnega minimuma, z izvedbo starostnega in brezposelniškega zavarovanja, Obrtniku bi pomagala z zaščito domače obrti proti tujemu kapitalu, skrbela bi za razdolžitev obrtnikov itd.

Skratka, skrbela bi za zvečanje zaposlenosti in zboljšanje narodnega gospodarstva, in sicer z velikimi javnimi deli, s podružabljenjem velikih denarnih zavodov, s kontrolo nad karteli in velikimi kapitalističnimi podjetji ter njihovimi cenami z ustanovitvijo gospodarskega sveta, ki naj bi ga sestavljali izvoljeni zastopniki svobodnih strokovnih, znanstvenih in gospodarskih organizacij. Dvignila bi tudi kulturno stopnjo ljudskih množic z odpravo šolnine, z brezplačnim šolanjem, s preskrbo brezplačnih učnih pripomočkov za otroke revnih staršev, s podpiranjem svobodnega prosvetnega dela med ljudstvom, z zidavo modernih bolnišnic in brezplačnim zdravljenjem revnih.

Decembra so začeli socialisti novo veliko akcijo za enotno socialistično fronto. Ta naj bi bila samostojna delavska organizacija prepričanih in disciplineranih članov. Zato se je Petejan 25. decembra zapletel v Delavski politiki v polemiko, da ljudska ali slovenska fronta, ki so jo za občinske volitve na Ježici pri Ljubljani decembra »sestavili študentje in brezposelni intelektualci« ni prava socialistična fronta. Naloga delavcev je nastopiti povsod, kjer je to mogoče, samostojno, ker le samostojen nastop »zbudi vero in zaupanje v zavednih delavcih in ugled pri pošteni demokratični javnosti«. Niso pa seveda izključeni skupni nastopi,

na primer v boju za demokracijo, svobodo, proti fašizmu itd. Toda ti naj se sklepajo z organiziranimi skupinami, ki na taka vprašanja vsaj načelno enako gledajo, ki ne iščejo osebnih koristi in ne zasledujejo drugih namenov. Tu je Petejan napadel snovanje oziroma delovanje ljudske fronte v Sloveniji. Poudaril je, naj se delavstvo ne bega in meša z raznimi frontami. Še posebej je napadla ljudsko fronto Delavska politika 28. decembra v članku Proti zablodam; tu je zapisala, da so dobili komunisti po zadnjem sklepu kominterne nalogo stopati tudi v meščansko gibanje in prek teh in s pomočjo teh uveljavljati svoje zahteve.

Poseben razvoj je mogoče opažati 1935. leta pri krščanskih socialistih, katerih glasilo je bila Delavska pravica. Ti so bili že vse leto 1934 v močnem sporu z vodstvom SLS, od začetka 1935 pa je postalo vidno, da se bo doslej vsaj za silo enotna JSZ le začela cepiti. Tako so 15. novembra v Ljubljani ustanovili novo klerikalno delavsko strokovno organizacijo, Zvezo združenih delavcev (ZZD), ki je kasneje postala slovenski del Jugorasa.

Tudi leta 1936 so poskušali socialisti doseči ustanovitev Socialistične zveze delovnega ljudstva. Topalović je 19. februarja poudaril v Beogradu, da je poglavitno ustanovitev organizacij in gibanje množic, da pa si socialisti ne delajo utvar, da bodo prišli že jutri na oblast. Na socialistični konferenci 29. marca v Beogradu so sklenili vložiti prijavo za ustanovitev stranke, prav istega dne pa so v Ljubljani ustanovili Vzajemnost, ki naj bi nadomestila razpuščeno Svobodo. Delavska politika je prinesla 8. aprila članek o pripravah za ustanovitev Socialistične zveze in o njenem programu, ki je bil isti, kot je bil določen že takrat v Celju. 19. aprila je bil v Ljubljani 3. (4.!) redni kongres Strokovne komisije za Slovenijo. V resoluciji o delavskem strokovnem gibanju je bilo rečeno, da pritiska kapitalizem z vso silo na delavske in nameščenske plače, podaljšuje delovni čas, slabša socialno zakonodajo, krati osebno svobodo delavcev in nameščencev in se bori proti svobodnemu delavskemu strokovnemu gibanju. Dalje je bilo poudarjeno, da je Strokovna komisija del URSSJ, zato so za njo obvezni statuti in program URSSJ in je treba v kali zatreti vsako rovarjenje »pa naj pride že od katere koli strani, pa tudi vsak politični, verski ali plemenski vpliv, diktiran od zunaj«. V svobodne strokovne organizacije URSSJ morejo stopiti vsi delavci in nameščenci brez razlike vere in narodnosti ter političnega pre-

pričanja, le da so pripravljeni boriti se za skupne delavske koristi in boljšo bodočnost delavskega razreda.

Socialistična konferenca je 13. julija v Mariboru odobrila vse dosedanje politične akcije, zlasti še akcijo za ustanovitev samostojne politične stranke, pa tudi za sporazum z opozicionalnimi skupinami. Na konferenci je poročal Petejan, da so se začeli pogovori z raznimi skupinami, ki so težile k demokraciji, in da skušajo doseči nastop vseh demokratičnih sil. Prav o tem so govorili tudi na zborovanju socialističnih zaupnikov 21. julija v Ljubljani, kjer so poprej sklenili sporazum z gibanjem okrog Slovenske zemlje (o tem bomo še govorili).

Ko je Delavska politika ocenjevala ta sporazum, je zapisala, da je najvažnejše vprašanje demokratizacije in notranje ureditve države. Doslej so propadli vsi poskusi in socialisti so bili prepričani, da se da to urediti le tako, da se vrnejo ljudstvu politične svoboščine. O sporazumu samem je poudarila, da nima ekskluzivnega strankarsko političnega značaja in je odprt vsakemu, ki mu je res za demokratično in sporazumno ureditev države.

V tem se je začela doslej največja stavka na Slovenskem, stavka tekstilnih delavcev, katerih delovni pogoji so bili zelo slabi, plačani pa so bili po en dinar na uro, ponekod celo manj. Sredi julija je poslal centralni tarifni odbor, ki so ga sestavljali zastopniki JSZ, Strokovne komisije in Narodne strokovne zveze podjetjem in banovini osnutek kolektivne pogodbe s prošnjo, da bi se začeli čimprej pogajati. Toda podjetniki so začeli zavlačevati, med delavstvom pa je vrelo, zlasti v Kranju. Delavske organizacije so sklicevale shode, na njih so pojasnjevali delavcem, zakaj zavlačujejo pogajanja. Na shodu 19. avgusta v Kranju so delavci zahtevali takojšnja pogajanja, 20. avgusta pa so delo ustavili. Delavci so zasedli tovarne in sporočili lastnikom, da ne bodo prej začeli delati, dokler ne bodo začeli razpravljati o kolektivni pogodbi. Isto se je zgodilo tudi v Škofji Loki. Kranjski podjetniki so obljubili pogajanja za 29. avgust, zahtevali pa so, da morajo delavci takoj začeti delati. Centralni tarifni odbor je na to pristal in je sklical za 21. avgust zvečer sredi Kranja zborovanje. To pa so delavci odklonili, ker niso hoteli zapustiti tovarn. Zato je vodstvo stavke v Kranju prešlo v roke kranjskega tarifnega odbora, 24. avgusta se je ustavilo delo v tovarni v Št. Vidu pri Ljubljani, dva dni za tem pa v Tržiču. Centralni tarifni odbor je poskušal preprečiti, da bi se stavka ne razširila tudi v Maribor

in Celje. Tako so se začeli 28. avgusta v Ljubljani prvi pogovori. Tu so podjetniki izjavili, da se ne bodo prej pogajali, dokler delavci ne zapustijo tovarn, ker je zasedba tovarn nezakonita. Toda 1. septembra se je začela stavka tudi v Mariboru. Stavka naj bi bila dvodnevna, a je trajala dalje z izjemo v tovarni Hutter in se je razširila tudi v Št. Pavel pri Preboldu. Tako je stavka zavzela največji obseg, centralni tarifni odbor pa je popolnoma izgubil vodstvo stavke.

Banska uprava je 5. septembra zahtevala, naj delavci prostovoljno zapustijo tovarne, sicer jih bodo pregnali s silo. Bo pa banovina preskrbela, da bo sklenjena kolektivna pogodba in da ne bo nihče od delavcev odpuščen zaradi stavke. Rok za izpraznitev tovarn je bil do 14. septembra; tega so se delavci tudi držali, le v Kranju so vztrajali do 16. septembra, ko sta policija in žandarmerija s silo izpraznili tovarne. Medtem so tekla pogajanja za sklenitev kolektivne pogodbe, a to se je dogajalo brez delavcev. Dosegli so le to, da so postavili enake delovne pogoje za vso tekstilno industrijo, toda 350 delavskih zaupnikov in sindikalnih funkcionarjev so postavili na cesto. Pripomniti je treba, da je bilo od 15 000 stavkajočih delavcev strokovno organiziranih le 3500 in še večina teh je stopila v organizacijo tik pred začetkom stavke. Tako je bilo vodstvo štrajka pravzaprav v rokah delavcev in prek teh v rokah komunistov, ki so organizirali in vodili stavke.

Dne 4. in 5. oktobra je zasedal izvršni odbor URSSJ; ta je izdal resolucijo, v kateri je bilo rečeno, da je s simpatijami spremljal poživitev in krepitev delavskega gibanja na vsej črti, poudarjena pa je bila potreba prosvetnega dela med delavci in več primerov nedisciplíne, med katerimi sta bila našteta štrajk stavbincev v Beogradu in tekstilcev v Sloveniji (ker so ju začeli in vodili komunisti). Na zasedanju plenuma Strokovne komisije 23. maja 1937 so ponovno poudarjali, da je Strokovna komisija del URSSJ. Odstavili so njenega dosedanjega predsednika Franca Leskoška, na njegovo mesto pa je prišel Lojze Sedej.

Ob že omenjenih demonstracijah proti Živkovićevemu prihodu v Ljubljano je Delavec 15. julija zapisal: »Mala skupinica, ki se rekrutira deloma tudi iz delavcev, se je pokazala tako v Ljubljani kakor v Celju ter skušala podpreti stališče ene napram drugi demonstrirajoči stranki.« To je bila – je zapisal Delavec – fatalna napaka te skupine (namreč ljudske fronte), in to »fatalno

napako« razlaga takole: 1. če že delavstvo zavzame neko stališče, je vselej pogoj, da ga zavzame kot celota, po lastni volji in z lastnimi emblemi. Ne more in ne sme služiti drugim skupinam kot njihova priprega; 2. ljudje iz te skupinice se izgovarjajo, da so se vmešali v akcijo zato, da ji bodo dali »svoj značaj in svoje obeležje«. Toda pozabili so, da so v svoji gorečnosti določili, da so se »kitili delavci s tujimi emblemi in klicali po ulicah nam povsem tuje, da, našemu duhu povsem nasprotne parole«; 3. »čudimo se ljudem iz te skupine, da jih življenje nič ne nauči. Vso povojno dobo se že trudijo in pehajo, študirajo teze in debatirajo, posedajo po ljubljanskih in mitroviških zaporih, pa ostajajo vedno isti nebogljenčki. Vedno gre življenje mimo njih in prek njih. Oni nič ne vedo, da ima delavski razred svojo ideologijo, ki črpa svojo posebnost baš iz revirjev, ne vedo, da ima tudi ta razred svojo čast in svoj ponos«.

Citat je morda nekoliko predolg, a potreben. Jasno kaže, kakšen prepad je takrat (1937) vladal med socialisti in komunisti!

Na sestanku socialističnih zastopnikov 15. julija v Mariboru je bilo rečeno, da odobravajo delo pokrajinskega in glavnega odbora bivše SSJ in prav tako tudi odpoved povezave s Slovensko zemljo. Pozdravljali so delo združene opozicije, da bi dosegla sporazum, izražali so tudi simpatije do junaških borcev v Španiji. Znova so poudarili potrebo po socialistični stranki in upali, da jo bodo dobili, ker je to zgodovinska potreba. Na konferenci poverjenikov in sodelavcev Delavske politike 22. avgusta v Celju so sprejeli resolucijo, ki je odobravala pisanje Delavske politike, za prihodnje pa ji je bilo naročeno, naj s svojim pisanjem podpre delo socialistične internacionale in Mednarodne strokovne zveze ter naj se bojuje za najčistejšo politično in socialistično demokracijo.

Daljša pa je bila resolucija, ki so jo sprejeli na sestanku bivšega pokrajinskega odbora SSJ 8. septembra. V začetku je bilo rečeno, da dolgoletna diktatura ni mogla uničiti socialistične tradicije, duha in zavednosti delovnega ljudstva v Sloveniji, kjer je še danes pomembno gibanje širokih ljudskih množic. Slovenski socialisti vztrajajo s socialisti Jugoslavije v popolni solidarnosti, da se obnovi SSJ. Prav tako so soglašali s srbskimi in hrvaškimi sodrugi, da je treba podpirati zbiranje vseh demokratičnih skupin v Jugoslaviji za »delovno demokratično skupnost, ki naj bi čimprej odpravila politično diktaturo v Jugoslaviji in uvedla pravo

demokracijo«. Končno je resolucija poudarila, naj ostane socialistično gibanje zvesto svoji tradiciji in naj dela za združitev vseh južnih Slovanov v eno državo.

Ostali pa so neizprosni sovražniki komunistov. V Delavcu je 15. oktobra izšel članek Naši trockisti, ki je očital komunistom, da »nič ne znajo, da so tako rekoč nepismeni, da so nesamostojni, imajo pa bolestno ambicijo, da so rojeni za voditelje marksističnega gibanja, pri tem pa né znajo samostojno napraviti niti enega pravilnega koraka«.

Izvršni odbor URSSJ je na seji 29. oktobra v Zagrebu sklenil, da se kongres, sklican za 6. decembra v Slavonski Brod, odloži in vse potrebno ukrene, da bi naredili v organizaciji red in obvarovali temeljno linijo URSSJ kot razrednega in strankarsko nepolitičnega gibanja. Izvršni odbor je v celoti sprejel sklepe sestanka v Celju in poudaril, da bo podpiral zbiranje vseh demokratičnih skupin v akcijsko skupnost, in je zelo pohvalil nam že znani sporazum združene opozicije.

Že iz organizacijskih sklepov te seje izvršnega odbora je moč razbrati, da v URSSJ ni bilo enotnosti. Sejo izvršnega odbora so sklicali na željo levice, da bi pred kongresom dosegli enotnost in bi lahko kongres enotno potekal. Toda na seji izvršnega odbora je zmagala desnica in ugotovila, da z levico niso mogoči nobeni pogovori, sodelovanje pa naj se omeji le na tiste sindikalne zveze, ki so za enotnost; kongres naj se odloči za to, da bi dosegli enotnost s hrvaško radićevsko sindikalno centralo Općim radničkim savezom.

S tem se niso strinjali štirje levičarji in so odložili funkcije v vodstvu URSSJ. Toda oblastni odbor URSSJ za Hrvaško in Slavonijo je 9. in 10. novembra sklenil, naj se vsi ti sklepi odložijo do kongresa, do takrat pa naj se vodstvo URSSJ posvetuje s sindikalnimi zvezami in oblastnimi odbori, člani vodstva pa, ki so izstopili, naj se vrnejo in naj sodelujejo pri pripravah na kongres. Medtem je postalo znano, da kongresa ne pripravlja izvršni odbor, temveč komisija treh, in sicer Krekić, Pfeifer in Sedej; to je povzročilo razcep v URSSJ na Hrvaškem in v Srbiji. V enem taboru je bil Krekić in še nekaj članov izvršnega odbora URSSJ, ki so odklanjali vsak sporazum med levico in desnico v URSSJ, poskušali pa so skleniti sporazum s hrvaškim Općim radničkim savezom; ta je bil proti sporazumu med Hrvati in Srbi, češ da je nepotreben, ker v Jugoslaviji ni srbskega, hrvaškega in sloven-

skega naroda, temveč le Jugoslovani. V drugem taboru pa so bili štirje člani izvršnega odbora URSSJ, oblastni odbor URSSJ za Hrvaško in Slavonijo in Glavni radnički savez za Srbijo. Ti so zahtevali, naj se URSSJ ne razbije in naj se levica in desnica sporazumeta.

Petejan je v uvodniku Delavske politike za novo leto 1938 zapisal, da socialisti ne odklanjajo sodelovanja s skupinami, ki se hočejo boriti za iste cilje. Sodelovali bodo z združeno opozicijo, vendar kot samostojna politična skupina. Isto je Petejan poudaril tudi na političnem sestanku mariborskih delavskih zaupnikov 3. marca, pa tudi Topalović 27. marca na shodu v Ljubljani. Tu je Topalović povedal, da so socialisti »na začetku Jugoslavije premalo računali z narodnim pricinpom... Hoteli smo popolno narodno edinstvo, toda prevarali smo se glede sile narodnega čutenja.« Poudaril je, da zahteva združena opozicija premalo, ker hoče samo odpravo ustave in nov volilni zakon. Odpraviti ali menjati je treba zakon o zaščiti države, o strankah, o tisku itd.

Od 16. do 18. aprila je bil v Zagrebu 4. kongres URSSJ. Strokovna komisija za Slovenijo je ob pripravah na ta kongres 15. marca izjavila, da so bile doslej naše strokovne organizacije orjak z zvezanimi rokami. Samoslovenstvo – je zapisal Delavec – prav radi prepuščamo literatom in pesnikom, ki mislijo, da živijo narodi in ljudstva od lepo opiljenih besed. Toda usoda slovenskega delovnega človeka je resno povezana z usodo hrvaškega in srbskega in nazadnje z usodo delovnega ljudstva vsega sveta. Zato naj ima URSSJ svojo centralo v političnem središču države, vodstva akcij pa morajo biti na bojnem terenu.

Ker je bil Luka Pavičević med tisto levičarsko četvorico, ki je izstopila iz vodstva, sedaj pa je vodil kongres v Zagrebu, so pred kongresom dosegli sporazum med obema taboroma. Zagrebški kongres je pokazal zanimivo statistiko članstva, ki je plačevalo članarino. Leta 1928 je plačevalo članarino 25 921 članov, 1929 – 22 114, 1930 – 31 150, 1931 – 28 496, 1932 – 29 293, 1933 – 30 421, 1934 – 30 755, 1935 – 37 572, 1936 – 54 707, 1937 – 56 222. Rečeno pa je bilo, da je bilo včlanjenih vseh okoli 100 000. Na kongresu so poudarjali, da je URSSJ samostojen in neodvisen od vseh političnih strank. Delavci in nameščenci naj se ne glede na svoje politične in verske nazore vključujejo v svobodne sindikate, ki so organizirani v URSSJ. Končno so obsodili tudi vsako razbijanje URSSJ.

Dne 22. maja je bil 5. kongres Strokovne komisije za Slovenijo v Ljubljani; tu so sprejeli resolucije o ekonomskem in socialnem položaju delavstva, o delavskem tisku in sindikalnem gibanju.

Ob dvajseti obletnici obstoja Jugoslavije je Delavska politika 6. avgusta zapisala članek Država in socialisti. V njem je zahtevala demokracijo, ob pripravah za volitve pa je 12. oktobra zapisala, da se bodo socialisti »tehnično« vezali z združeno opozicijo, obdržali pa svoj program, ki je zahteval politično svobodo in enakopravnost za vse državljane, svobodo združevanja in tiska, splošno in tajno volilno pravico itd. Na konferenco poverjenikov Delavske politike 23. oktobra v Celju je prišel tudi Topalović in govoril o bližnjih volitvah, uredništvu časopisa pa je bilo naročeno, naj nadaljuje boj proti fašizmu, vojni nevarnosti in za zavarovanje miru, ljudskih pravic in demokracije.

Socialisti so začeli na okrajnih konferencah postavljati svoje kandidate, potem pa so se zvezali z JNS na skupno kandidatno listo. Delavska politika je 24. novembra zapisala, da sestavljajo združeno opozicijo bivša HSS, SDS, zemljoradniki, del bivše NRS, kateri se je za volitve priključila tudi JNS. V Sloveniji pa so se dogovorili socialisti in JNS »za ožji volilni program, po katerem sta obe politični skupini, čuvaje popolno samostojnost svojih programov, razdelili kadidature ter se dogovorili, da se bosta medsebojno podpirali pri volitvah«.

Dejali smo že, da se je od JSZ odcepila ZZD, o kateri je bilo ob njeni ustanovitvi novembra 1935 rečeno, da jo je poklicalo v življenje »slovensko katoliško delovno ljudstvo, da ga rešimo iz objema kapitalizma in marksizma in pripravimo pot za obnovo družbenega reda po evangelskih naukih Quadragesimo anno«. (papeževa okrožnica, ki je propagirala fašistični korporacijski sistem.) Potrebna je bila tudi zato, ker vodi vodstvo JSZ »svojo organizacijsko ladjo po tako nevarnih in kalnih vodah, da je postalo nujno potrebno, da prevzamejo novi ljudje krmilo te ladje. Če pa to ne gre, da si stešemo novo ladjo«.

Tako se je torej pojavila nova klerikalna sindikalna organizacija, vendar so na sestanku zaupnikov stare JSZ 23. februarja 1936 v Kranju izrekli zaupnico staremu vodstvu JSZ; še posebej so poudarili, da JSZ je in hoče ostati krščanska strokovna organizacija. To so ponovili tudi na občnem zboru JSZ 7. junija, kjer je bilo rečeno, da se krščansko socialistično delavstvo, organizi-

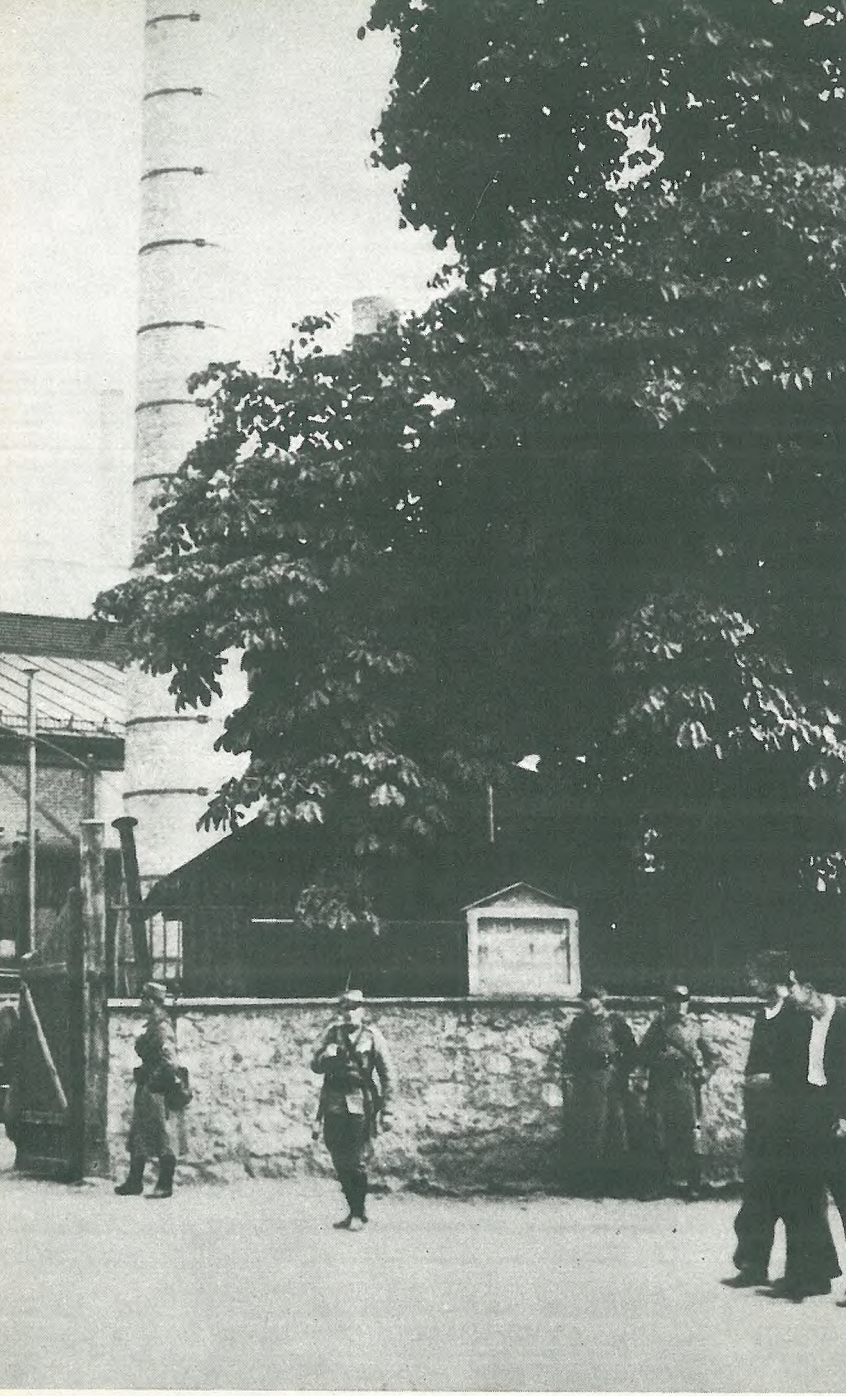
rano v JSZ, bori za zboljšanje delavskega položaja in pravičen gospodarski ter družbeni red v smislu krščanskih načel in mu kot vodilo služijo papeške socialne okrožnice. Odločno je občni zbor obsodil razbijanje enotne JSZ, kajti to je strokovna organizacija in mora biti zato svobodna in neodvisna.

Kljub temu je ZZD ostala in delno celo napredovala, saj jo je podpiral ves klerikalni kapital, še posebej pa vodstvo katoliške cerkve zlasti v Ljubljani. ZZD je imela 3. januarja 1937 svoj 1. občni zbor. Tedaj je bilo rečeno, da je imela ZZD ob ustanovitvi le 7 članov, takrat pa že 19 podružnic in 1250 članov. Tudi so poudarili, da se more v to Zvezo vključiti vsak slovenski delavec, ki izrecno priznava socialni nauk katoliške cerkve »ter brez pridržka odklanja marksizem in njegov razredni boj in diktaturo proletariata«. V začetku februarja je delegacija ZZD obiskala ljubljanskega škofa Rožmana. Ta je izjavil, da ga zelo boli neenotnost slovenskega katoliškega delavstva, upal pa je, da bo »božja Previdnost uporabila sedanje stanje tako, da se bodo s sodelovanjem ZZD sporna vprašanja obravnavala na ta način, da se izloči iz vrst organiziranega krščanskega delavstva, kar med nje ne spada, ter se tako ustvari ozračje za kompaktnejši nastop«. Ob razvitju prapora JSZ 29. avgusta v Kamniku je ideolog JSZ dr. Andrej Gosar poudaril tri temeljne točke krščanskega delavskega gibanja: krščanstvo, pravico in borbenost v okviru strokovnih organizacij. 16. oktobra je začelo izhajati glasilo ZZD Slovenski delavec; v uvodniku je poudarilo, da želi, da delavci ostanejo Slovenci in katoličani, napoveduje pa boj vsemu, kar je proti cerkvi. Spor med JSZ in ZZD se je vedno bolj zaostroval in Delavska pravica, glasilo JSZ, je ob razširjeni seji vodstva JSZ 8. maja zapisala, da se JSZ ne bo umaknila od svojega sedanjega stališča niti za korak in da je pripravljena »za načela krščanskega socializma in demokracije žrtvovati tudi svoj obstoj«. Istega dne je imela občni zbor tudi ZZD; tu je bilo rečeno, da je njeno članstvo naraslo že na 4212 in da je ZZD »pokret, reka, veletok, ki bo odnesel vse, kar ni v delavskem življenju in njegovih ustanovah zdravega«.

JSZ je priredila 4. septembra v okviru proslav dvajsete obletnice obstoja Jugoslavije v Kamniku velik tabor. Tu je poudarila, da se bo borila za svobodo slovenskega naroda in neodvisnost države, za gospodarsko samostojnost slovenskega naroda in za to, da bo delovno ljudstvo zavzelo položaj, ki mu pripada, in da bo

Zlet Sokolů v Celju

z vso odločnostjo odbijala vse napade zunaj ali znotraj, ki bi skušali škodovati slovenski narodni samobitnosti in demokraciji. V tej, tako imenovani »kamniški izjavi«, je JSZ pokazala »edino pot, po kateri moramo Slovenci iti, če hočemo rešiti težko socialno vprašanje, vprašanje gospodarskega obstanka slovenskega naroda, vprašanje slovenske narodne kulture in jo obvarovati pred popolnim zastojem, zagotoviti slovenskemu narodu enakopravnost z ostalimi jugoslovanskimi narodi in ustvariti vse pogoje za močno državno skupnost Slovencev z južnoslovanskimi narodi«.

Slovenski delavec je 3. decembra zagrozil, da ima ZZD za boj proti marksizmu in boljševizmu vzgojeno organizacijo in da more sestaviti iz izbranega članstva »posebno udarno četo, da pomete z boljševiško navlako iz našega življenja«. Delno na to in zaradi drugih vzrokov je odgovorila Delavska pravica 22. decembra v članku Naše razmerje do komunizma. Zapisala je, da komunizem odklanja, ker je v osnovi brezbožen, po metodah revolucionaren in kolektivističen. Je pa JSZ pripravljena sodelovati – razen v ideoloških in religioznih vprašanjih – z vsemi, ki »v svojem programu in delu nimajo niti odkrite niti utajene borbe proti veri in spoštujejo naše prepričanje, dasi ne izpovedujejo vere v Boga«. Z drugimi pa, ki imajo namen spodkopavati moč in ugled vere in cerkve kot Kristusove ustanove in naslednice njenega nauka, bi mogla JSZ sodelovati le tedaj, če bi te skupine vodili odkriti in pošteni nameni, ki so skupni tudi JSZ (npr. urejanje delovnega razmerja s podjetji in podobne strokovne zadeve).

CK KPJ je bil poleti 1935 še vedno na Dunaju, kot operativni organ CK je bil v Zagrebu postavljen zemaljski biro, vendar pa je deloval le pol leta do velikih izdaj in aretacij komunistov, ki so se začele konec oktobra 1935 in trajale skoraj do pomladi 1936. V tem času je bilo od 2000 komunistov zaprtih okrog 950, v Sloveniji na primer ves PK KPJ. Kljub temu je začel 5. oktobra 1935 v Ljubljani izhajati komunistični delavski Obzornik, ki naj bi »v današnjih težkih časih, zmedah in prevarah nudil čitatelju sliko vsega glavnega in bistvenega«. List je neizprosno zagovarjal združitev vseh strokovnih delavskih central tudi v Sloveniji, torej URSSJ (Strokovne komisije), JSZ in Narodne strokovne zveze v medstrokovno zvezo dela. To naj bi bila velika enotna fronta, ki je osnovni pogoj, da bi si delavstvo moglo priboriti svoje pravice. Toda od prek 110 000 delavcev je bilo v vseh strokovnih organizacijah včlanjenih samo okrog 15 000!

Na aprilskem plenumu CK KPJ 1936 so na Dunaju v CK nastala nesoglasja spričo ocene političnega položaja v Jugoslaviji. Zaradi tega je sklicala kominterna širše junijsko posvetovanje v Moskvo. Tu so sklenili, da se del CK s Titom vrne v domovino. 18. aprila 1937 je bila ustanovljena na Čebinah nad Zagorjem KPS kot sestavni del KPJ. Tako je bila izpolnjena naloga, ki jo je dala že decembra 1934 4. državna konferenca KPJ v Ljubljani: »Radi okrepitve boja proti nacionalnošovinističnem vplivu in radi olajšanja in pospešitve razvoja lastnega kadra iz vrst delavcev, ki pripadajo zatiranim narodom... se v okviru Komunistične stranke Jugoslavije osnuje Komunistična stranka Hrvatske in Komunistična stranka Slovenije ter v najbližji bodočnosti Komunistična stranka Makedonije.«

V razglasu ustanovnega kongresa KPS so bile poudarjene naslednje misli in naloge: 1. obstoj slovenskega naroda, ki je razcepljen, neenoten in zato nesposoben za obrambo, je spričo rastočega fašizma in nacizma vedno bolj ogrožen; 2. slovenski narod se ne more razvijati brez demokratičnih pravic in svoboščin, brez svobodne povezave bratskih jugoslovanskih narodov v federativni državi ter se ne more in ne sme odreči svojemu staremu cilju, združeni in svobodni Sloveniji; 3. slovenski narod zahteva krepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratičnimi državami; 4. dolžnost vsakega svobodoljubnega človeka je, da podpre osvobodilni boj španskega ljudstva; 5. slovenski narod zahteva tako gospodarsko politiko, ki bo slovenski narod gospodarsko osamosvojila; 6. treba je opustiti politikantstvo in medsebojne prepire v demokratskih vrstah, združiti se morajo vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda.

Novo legalno komunistično glasilo Delavski list je začelo izhajati 15. junija 1935. List si je zastavil pomembno nalogo delati z vsemi silami za skupnost slovenskega delavstva, naslednja njegova naloga pa naj bi bil boj proti vsakemu fašizmu. O fašizmu v Sloveniji je zapisal, da je še dokaj dobro organiziran, nima pa za seboj množic. V polemiki s socialisti je Delavski list 1. julija zapisal, da mora delavsko gibanje iskati zaveznike in se ne sme tako opredeljevati, da bi imelo proti sebi poleg fašistov raznih struj še veliko večino slovenskega demokratično razpoloženega katoliškega ljudstva. Vodstvu delavskega gibanja mora biti jasno, da so težnje po demokraciji, svobodi in narodni enakopravnosti slovenskega ljudstva istovetne s težnjami delavskega razreda.

Neštetokrat poudarjamo vsi skupne koristi delavcev in kmetov, sedaj pa, ko je prilika in nujno skupno nastopiti proti skupnemu sovražniku, se pojavljajo razne teorije o nevmešavanju.

Julija 1937 so poklicali iz Pariza v Moskvo takratnega sekretarja CK KPJ Gorkića in ga odstavili. Vodstvo je prevzel Tito, sestavili pa so tudi nov CK KPJ; ta je takoj začel čistko v KPJ. Najprej na nekdanjem Gorkićevem sedežu v Parizu, kjer je bilo pravzaprav središče frakcionaštva, nato v zaporih v Sremski Mitrovici in nato v Dalmaciji ter v Črni gori.

Delavski list je 22. avgusta pozdravil socialistično konferenco v Celju, vprašal pa se je, kako se bodo njene zahteve uresničile. Danes je potrebna za dosego svobode, kruha in miru enotnost vsega delavstva in enotnost vsega delovnega ljudstva. Zato bi morali socialisti na Celjski konferenci rešiti tale vprašanja: ali so za takojšnjo rešitev sporov v delavskem strokovnem gibanju, ali so za enotno fronto s krščanskimi socialisti in nacionalnimi socialisti, ali so za sodelovanje z vsemi demokratičnimi skupinami v Sloveniji in Jugoslaviji, ali so za ljudsko fronto in kako se konkretno mislijo boriti s fašisti v Jugoslaviji. To so bila važna vprašanja, še pomembnejši je bil v isti številki članek Kaj je enotna in kaj je ljudska fronta, ki je dobro pojasnil takrat – tudi teoretično – zelo težko in marsikomu nerazumljivo vprašanje. Enotna fronta – je zapisal Delavski list – je združitev delavstva, razcepljenega v razne organizacije ali pa sploh neorganiziranega, za skupni boj. Enotna fronta more nastati ob zahtevah, ki so skupne vsemu delavstvu: boj proti fašizmu, za kruh, za mir itd. Tako se ustvarja enotna fronta delavcev vselej za boj, to pa lahko za posamezno akcijo, za trajno akcijo ali le v enem obratu ali v vsej pokrajini ali za ves proletariat. Ta akcija je lahko kulturna, strokovna ali politična. V Sloveniji bi se torej lahko združili marksistični tabor obeh struj (komunisti in socialisti), krščanski socialisti in narodni socialisti. Ljudska fronta pa je združitev vsega delovnega ljudstva. To ni zveza proletariata in buržoazije, temveč zveza delavcev, srednjih slojev (predvsem kmetov) pa tudi tistega dela napredne buržoazije, ki je proti fašizmu in za ohranitev demokracije. V Sloveniji bi torej mogla nastati ljudska fronta iz enotnega proletariata, iz skupine kmečko-delavskega gibanja in SLS (»seveda pri tem mislimo klerikalne kmete in tiste njihove voditelje, ki so ostali zvesti demokraciji in slovenstvu«).

K članku, ki ga je objavila Delavska politika 4. septembra o socialistični resoluciji, je zapisal Delavski list 15. septembra, da je to velik korak naprej, ker je socialistična stranka zapustila svoje do takrat napačno gledanje o enem samem jugoslovanskem narodu, kot tudi, da resolucija odkrito zahteva združitev vseh demokratičnih sil v obliki nekakšne ljudske fronte. Slabe strani resolucije so še, ker ne pove jasno, kdo je glavni fašistični sovražnik ljudstva in koga ima za svojega demokratičnega zaveznika in ker ni zavzela pravilnega stališča do katoliških ljudskih množic. Močno se je Delavski list zavzel 1. oktobra za strokovno delavsko enotnost, za enoten nastop delavcev v okviru URSSJ. Ob oktobrskem sporazumu združene jugoslovanske buržoazne opozicije je Delavski list 15. oktobra zapisal, da delavstvo k temu sporazumu ni bilo povabljeno iz dveh razlogov. Prvi razlog je krivda na delavski strani, to je razcepljenost in neenotnost delavskega razreda, drugi vzrok pa nepravilno stališče, ki ga zavzemajo nekatere struje v delavskem razredu zlasti glede narodnega vprašanja.

Delavski list je 3. decembra prenehal izhajati, 24. decembra 1937 pa je začelo izhajati novo glasilo, Glas delavca, ki je v uvodniku zapisal, da bodo »povedali vse, kar se nam zdi slabo v našem delavskem strokovnem in političnem gibanju«.

V začetku 1938 je zapisalo glasilo CK KPJ Proleter, da stoje jugoslovanski narodi na pragu nevarnosti, da bi jih Stojadinovićeva vlada ne pahnila v novo vojno, in to na strani fašističnih razbojnikov. Tudi ves dnevni red prve konference KPS aprila 1938 je bil posvečen boju proti prodirajoči nacistični nevarnosti in povsod v narodnostno ogroženih krajih so se začele narodno obrambne akcije. Ob češkoslovaški krizi je klicala KPJ v prostovoljce, na obrambo domovine je klical tudi CK KPJ; to je ponovil v Odprtem pismu vsem članom na majskem posvetovanju.

e) Gibanja

Če sledimo orisu razvoja gibanj ali pokretov v istem vrstnem redu kot doslej, si zopet oglejmo gibanje okrog lista Slovenija. Slovenija je ob novem letu 1936 zapisala, da slovenstvo živi in da bo poklicano k vstajenju. 28. marca je podala ključ za rešitev slovenskega vprašanja, ki naj bi bil v popolni enakopravnosti Slovencev v Jugoslaviji. Na vprašanje, kaj je enakopravnost, je

Slovenija odgovorila, da je to tisto »pravno stanje neke združbe, ki izključuje vsak privilegij enega pogodbenika nasproti drugemu ali na škodo drugega«. Zato morajo imeti Slovenci, Hrvati in Srbi enake pravice in dolžnosti, to je, njihov državnopravni položaj mora biti popolnoma enak. Jezik je le del enakopravnosti, prava enakopravnost pa mora obsegati vse področje življenja, politično, kulturno in gospodarsko. Še posebej je Slovenija 17. aprila poudarila, da bo naša kultura ostala kultura beračev, če ne bomo dosegli gospodarske samostojnosti, kajti gospodarska samouprava je temelj narodnosti.

Znova je Slovenija poudarjala slovensko vprašanje 26. marca 1937. Zapisala je, da je njegovo bistvo v prvi vrsti finančnega značaja, v drugi vrsti, da »sami naravnavamo svoje gospodarstvo z ukrepi, ki jih imamo po svojih izkušnjah za umestne«, v tretji vrsti pa v popolnem poroštvu, da ostaneta slovenski jezik in kultura neokrnjena in da imata vse pogoje za svoj nemoteni razvoj. Na vprašanje, ali je mogoč politični sporazum med Slovenci (ljudska fronta), je Slovenija 11. junija odgovorila, da bi bilo to mogoče, naj pa bi bil skupni program vseh formalno priznanih strank v Sloveniji naslednji: 1. vse posredne davke v Sloveniji naj bi pobirali v Sloveniji, ki naj oddaja določen delež centrali, o višini te oddaje pa naj odloča Ljubljana; 2. vse fonde, ki dobivajo dohodke iz Slovenije, naj prenesejo v Slovenijo in tu samostojno upravljajo. Prav tako naj vrnejo v Ljubljano pupilarno varno naložen denar; 3. stranke naj se sporazumejo o zasedbi uradniških mest v Sloveniji po pravičnem proporcu; 4. vsaka skupina obdrži pravico propagirati svoj kulturni in socialni program.

Dne 9. oktobra 1937 so v okviru tega gibanja ustanovili Slovensko društvo. V sklepih o ustanovitvi je bilo rečeno, da je možna rešitev iz stiske slovenstva v zdravljenju in združevanju vseh sil in v njih smotrnem zastavljanju za svoboden razvoj našega naroda. Temu namenu »bomo služili kot živa, na vse strani neodvisna skupina, ki naj raste iz spoznanja, da je avtonomnost vsega slovenskega duhovnega in stvarnega življenja duhovna nujnost«. Društvo bo zbiralo v svoje vrste vse, ki čutijo globoko slovensko in bodo, nevezani na katere koli zunanje ovire, podrejali vse svoje javno delovanje slovenski stvari, kakor jo društvo umeva. Slovenski program bodo ustvarjali v skupnem delu in si prizadevali, da ga bodo načrtno in v sodelovanju z vsemi pokli-

K članku, ki ga je objavila Delavska politika 4. septembra o socialistični resoluciji, je zapisal Delavski list 15. septembra, da je to velik korak naprej, ker je socialistična stranka zapustila svoje do takrat napačno gledanje o enem samem jugoslovanskem narodu, kot tudi, da resolucija odkrito zahteva združitev vseh demokratičnih sil v obliki nekakšne ljudske fronte. Slabe strani resolucije so še, ker ne pove jasno, kdo je glavni fašistični sovražnik ljudstva in koga ima za svojega demokratičnega zaveznika in ker ni zavzela pravilnega stališča do katoliških ljudskih množic. Močno se je Delavski list zavzel 1. oktobra za strokovno delavsko enotnost, za enoten nastop delavcev v okviru URSSJ. Ob oktobrskem sporazumu združene jugoslovanske buržoazne opozicije je Delavski list 15. oktobra zapisal, da delavstvo k temu sporazumu ni bilo povabljeno iz dveh razlogov. Prvi razlog je krivda na delavski strani, to je razcepljenost in neenotnost delavskega razreda, drugi vzrok pa nepravilno stališče, ki ga zavzemajo nekatere struje v delavskem razredu zlasti glede narodnega vprašanja.

Delavski list je 3. decembra prenehal izhajati, 24. decembra 1937 pa je začelo izhajati novo glasilo, Glas delavca, ki je v uvodniku zapisal, da bodo »povedali vse, kar se nam zdi slabo v našem delavskem strokovnem in političnem gibanju«.

V začetku 1938 je zapisalo glasilo CK KPJ Proleter, da stoje jugoslovanski narodi na pragu nevarnosti, da bi jih Stojadinovićeva vlada ne pahnila v novo vojno, in to na strani fašističnih razbojnikov. Tudi ves dnevni red prve konference KPS aprila 1938 je bil posvečen boju proti prodirajoči nacistični nevarnosti in povsod v narodnostno ogroženih krajih so se začele narodno obrambne akcije. Ob češkoslovaški krizi je klicala KPJ v prostovoljce, na obrambo domovine je klical tudi CK KPJ; to je ponovil v Odprtem pismu vsem članom na majskem posvetovanju.

e) Gibanja

Če sledimo orisu razvoja gibanj ali pokretov v istem vrstnem redu kot doslej, si zopet oglejmo gibanje okrog lista Slovenija. Slovenija je ob novem letu 1936 zapisala, da slovenstvo živi in da bo poklicano k vstajenju. 28. marca je podala ključ za rešitev slovenskega vprašanja, ki naj bi bil v popolni enakopravnosti Slovencev v Jugoslaviji. Na vprašanje, kaj je enakopravnost, je

Slovenija odgovorila, da je to tisto »pravno stanje neke združbe, ki izključuje vsak privilegij enega pogodbenika nasproti drugemu ali na škodo drugega«. Zato morajo imeti Slovenci, Hrvati in Srbi enake pravice in dolžnosti, to je, njihov državnopravni položaj mora biti popolnoma enak. Jezik je le del enakopravnosti, prava enakopravnost pa mora obsegati vse področje življenja, politično, kulturno in gospodarsko. Še posebej je Slovenija 17. aprila poudarila, da bo naša kultura ostala kultura beračev, če ne bomo dosegli gospodarske samostojnosti, kajti gospodarska samouprava je temelj narodnosti.

Znova je Slovenija poudarjala slovensko vprašanje 26. marca 1937. Zapisala je, da je njegovo bistvo v prvi vrsti finančnega značaja, v drugi vrsti, da »sami naravnavamo svoje gospodarstvo z ukrepi, ki jih imamo po svojih izkušnjah za umestne«, v tretji vrsti pa v popolnem poroštvu, da ostaneta slovenski jezik in kultura neokrnjena in da imata vse pogoje za svoj nemoteni razvoj. Na vprašanje, ali je mogoč politični sporazum med Slovenci (ljudska fronta), je Slovenija 11. junija odgovorila, da bi bilo to mogoče, naj pa bi bil skupni program vseh formalno priznanih strank v Sloveniji naslednji: 1. vse posredne davke v Sloveniji naj bi pobirali v Sloveniji, ki naj oddaja določen delež centrali, o višini te oddaje pa naj odloča Ljubljana; 2. vse fonde, ki dobivajo dohodke iz Slovenije, naj prenesejo v Slovenijo in tu samostojno upravljajo. Prav tako naj vrnejo v Ljubljano pupilarno varno naložen denar; 3. stranke naj se sporazumejo o zasedbi uradniških mest v Sloveniji po pravičnem proporcu; 4. vsaka skupina obdrži pravico propagirati svoj kulturni in socialni program.

Dne 9. oktobra 1937 so v okviru tega gibanja ustanovili Slovensko društvo. V sklepih o ustanovitvi je bilo rečeno, da je možna rešitev iz stiske slovenstva v zdravljenju in združevanju vseh sil in v njih smotrnem zastavljanju za svoboden razvoj našega naroda. Temu namenu »bomo služili kot živa, na vse strani neodvisna skupina, ki naj raste iz spoznanja, da je avtonomnost vsega slovenskega duhovnega in stvarnega življenja duhovna nujnost«. Društvo bo zbiralo v svoje vrste vse, ki čutijo globoko slovensko in bodo, nevezani na katere koli zunanje ovire, podrejali vse svoje javno delovanje slovenski stvari, kakor jo društvo umeva. Slovenski program bodo ustvarjali v skupnem delu in si prizadevali, da ga bodo načrtno in v sodelovanju z vsemi pokli-

canimi ustanovami ter delavci postopoma reševali. Pri tem ne bodo pozabili rojakov zunaj slovenske domovine in skrbeli tudi za to, da si bodo pridobili z organizirano propagando prijatelje tudi za mejami in onemogočili nasprotnike avtonomne misli z jasnostjo idej, s silo prepričanja in z odločnostjo dejanja. Za svoboden razvoj Slovencev – so dejali – je odločilnega pomena, da zavlada v sožitju narodov in držav ideja enakopravnosti malih narodov, da zmaga ljudska misel nad avtoritarno, človečnost nad surovo silo. Nasproti imperialističnemu nacionalizmu so postavljali svoje pojmovanje naroda in države: v narodu vidimo najvažnejše, na naravni osnovi po zgodovinski usodi izoblikovano kulturno občestvo, ki se zaveda svoje samobitnosti, v državi pa organizacijsko obliko, ki naj služi narodu.

Slovensko društvo je kmalu ustanovilo več podružnic (Maribor, Celje itd.) in začelo prirejati javna predavanja; v njih so razlagali takratne aktualne probleme. Leta 1938 je Slovensko društvo vedno odločnejše zahtevalo sporazum med jugoslovanskimi narodi in ureditev države. Po münchenski kapitulaciji je zahtevalo »tako državo, v kateri bomo Slovenci svoje notranje zadeve sami reševali in si svoje stanovanje v skupnem domu urejevali po svojem okusu. Hočemo, da se rešijo ta vprašanja sporazumno od naroda do naroda in bomo v ta namen iskali prijateljev in somišljenikov na vsem ozemlju Jugoslavije med vsemi njenimi narodi.«

Na občnem zboru Slovenskega društva 6. decembra je predsednik dejal, da je prva slovenska nujnost ta, da se na zunaj in na znotraj strnemo v volji do samopomoči in polnega narodnega življenja, da se pripravimo na dneve velikih preizkušenj in si ustvarimo narodni program, obvezen za vse Slovence. Dalje je poudarjal, da je vsak Slovenec dolžan podpirati vsa prizadevanja za sporazumno delo in skupen nastop, kjerkoli je to v korist, posebno pa na narodnostnem področju. Svoji narodni stvari služimo, če vztrajamo v zvestobi do načel in idej, ki so zbudile male narode k zavesti, jim priznavajo pravico do samostojnega življenja in urejajo mednarodne razmere po človečnostnih vidikih. Prepričani smo, da je v demokraciji mogoče ustvariti take oblike ljudskega vladanja, ki ustrezajo današnjim gospodarskim, socialnim in političnim nujnostim v razvoju narodov. Svoj obstoj v prihodnosti vidimo najboljše zavarovan, če se na temelju teh zahtev zbližajo narodi, največja notranja ovira za uresničenje te misli pa

je v totalitarnem političnem nacionalizmu, ki narode medsebojno odtujuje in jih žene v osamljenost in odvisnost od mogočnih sosedov. Narodna ideja nam pomeni zmago kulturnega načela nad načelom plemena in krvi. Dejstvo, da smo narod, sprejemamo kot usodo in ukaz. Odklanjamo kot nenaraven vsak politični nauk, ki dopušča ali opravičuje zatiranje malih narodov in tistih, ki njih pravice branijo. Tudi to pot je predsednik poudaril avtonomnost slovenskega narodnega življenja in razložil njen pomen in vsebino.

Drugo gibanje okrog Pohoda (pohorci, Narodna odbrana) je v začetku februarja 1936 ostro napadlo vse dotedanje politične voditelje. Pohod je zapisal, da sedijo sedaj ti ljudje na varnem, »mali človek, ki se je boril iz idealizma, pa je brez vsakega varstva prepuščen na milost in nemilost besnemu preganjanju od strani zagrizenih nasprotnikov. Pri nas se po vsakem porazu generali skrijejo v svoje varne zapečke in čakajo prilike, da se zopet pojavijo kot rešitelji domovine.« Zelo je Pohod poudaril, da je združitev vseh nacionalističnih sil nujno potrebna, a ne zopet pod vodstvom istih voditeljev (Marušič, Puc, Pucelj, Marjan Zajc).

Sredi marca je Pohod zapisal, da pohodovcem ni treba izbirati med Moskvo in Rimom, ker so si že izbrali Oplenac (kraj, kjer je bil pokopan kralj Aleksander). V članku Na razmišljanja je Pohod 10. maja zapisal, da je postal italijanski narod po trinajstih letih Mussolinijevega režima »marljiv, discipliniran, čist in vojak«, pa bi Jugoslovani, ki imajo še večje pogoje za to, ne mogli postati taki? Ob dvanajsti obletnici trboveljskih dogodkov je 1. junija zapisal, da ne bo nikdar zmanjkalo nacionalistov, ki so in bodo vsak čas pripravljeni pasti na braniku jugoslovanske misli.

Od 28. do 29. junija je bil v Kragujevcu in na Oplencu kongres Narodne odbrane. Tu so sprejeli »oplenško resolucijo«, v kateri je bilo rečeno, da Narodna odbrana ne more, ne sme in noče ostati v tako usodnih časih v vlogi vsakdanjega opazovalca. Zadnji čas je, da se zaradi nacionalno politične in narodno obrambne dejavnosti združijo pod eno nacionalno zastavo vse jugoslovanske nacionalne organizacije in posamezniki, katerim je ideal narodno neodvisna, svobodna in močna, gospodarsko napredna, socialno pravična in moralno čista narodna zajednica.

Ob italijanski aneksiji Etiopije je Pohod 18. julija med drugim zapisal: »Toliko pa lahko tudi že sedaj rečemo, da bo Abe-

sinija v italijanskem narodnem in prav gotovo tudi v mednarodnem gospodarstvu postala mnogo važnejši činitelj kakor je bila doslej v oblasti nazadnjaških starokopitnikov.« V članku Mi in Rusija je Pohod 16. januarja 1937 zapisal, da so pohorci »brez dvoma proti komunizmu, proti njegovi ideologiji in proti vsem onim, ki ga pri nas propagirajo med našim narodom. Jugoslovanski nacionalisti so bili prvi, ki so trčili prsa ob prsa s komunisti v Trbovljah leta 1924«. Vendar pa – je pristavil Pohod – tako stališče še ne pomenja boja proti slovanski Rusiji. Ob italijansko-jugoslovanski pogodbi je Pohod 3. aprila zapisal, da ne protestira proti beograjskemu sporazumu, a se zanj tudi ne navdušuje. Ob prvi obletnici narodne odbrane je zapisal, da je jeklo skovano, ki čaka samo še tistega, ki je vreden in sposoben, da mu da obliko orožja. Toda Stojadinović je v začetku septembra 1937 Narodno odbrano razpustil.

Kot nadaljevanje Pohoda je začel 11. februarja 1938 izhajati Branik; njegovi izdajatelji so se predstavili takole: »Mi smo tisti Slovenci, ki hodimo že stoletja svojo pot iz robstva v svobodo, v Jugoslavijo. Raztreseni smo po vsej domovini in družiti nas more samo skupno glasilo. Glasilo ni v službi nobene politične stranke. Mi smo samo v službi ideje, ki jo imenujemo jugoslovansko nacionalno misel, smo glasniki vere v našo bodočnost.« Poleg tega je Branik 18. februarja obljubil, da bo branil malega človeka, kmeta in delavca, vse ponižane in razžaljene sinove naroda, žrtve preganjanja in zatiranja. Ostro je nastopil proti »slovenoborcem in samoslovencem« (okrog časopisa Slovenija) in proti Židom. Ob koncu samostojnosti Avstrije – je 18. marca zapisal, da je proti osi Rim–Berlin mogoče postaviti samo os Triglav–Djevdjelija. Na naši severni meji je zmagal zakon narave in zbrisal z zemljevida Avstrijo. Zakon narave nam nalaga, da se nehajmo igrajčkati Slovence in slovenske izkoreninjence, saj smo vendar vsi skupaj samo Jugoslovani.

Branik je bil prepovedan in je 29. aprila izšla zadnja številka. A 14. maja je začelo izhajati novo glasilo Proboj (po preboju na solunski fronti jeseni 1918). V prvi številki je Proboj povedal svoj program: Preboj solunske fronte je pomenil pohod v neosvobojeno domovino in na branik jugoslovanskih narodnih pravic. Naš program je ideja 1. decembra. Ponižani in razžaljeni bodo našli v Proboju vedno svojega zaščitnika. 26. junija je bil

– kljub prepovedi – izredni kongres Narodne odbrane, 29. oktobra pa je izšla zadnja številka Proboja.

Tisti del bojevnikov, ki je prešel k časopisu Bojevnik (Stane Vidmar), je jeseni 1935 resno načel slovensko vprašanje in slovenski program. Bojevnik je 8. septembra zapisal, da bo slovenska fronta pomladila skupno državo. Zato stran s starimi strankami, starimi ljudmi in starimi recepti! Več svobode in enakopravnosti, Slovenci naj gospodarsko, kulturno in moralno napredujejo v tej državi. Še bolj odkriti so bili Bojevniki 15. septembra, ko so zapisali, da so »slovenski narodni pokret in nimamo ničesar opraviti s hrvaškim«. (To je odmev dveh takratnih slovenskih gibanj, od katerih je eno trdilo, da je rešitev slovenskega vprašanja možna le skupaj s Hrvati, drugo pa, da je rešitev slovenskega vprašanja izključno slovenska zadeva, kar je takrat zagovarjala Ljudska pravica.) Tako so bili torej bojevniki s to svojo zahtevo na strani Ljudske pravice in so odločno izjavljali, da hrvaškemu gibanju na Slovenskem ne bodo sledili: »Prav dejstvo, če nam velehrvatski agenti propovedujejo odcepitev Bele krajine in Slovenske krajine od Slovenije, nam daje še več razloga, da poudarimo svoje Slovenstvo, kajti ona agitacija je posledica izida petomajskih volitev v Sloveniji, ko je Slovenija volila, kolikor je sploh volila, one ljudi, proti katerim bi se morali pravzaprav boriti ... Toda nihče nam ne bo mogel preprečiti, da bomo sodelovali s Hrvati za uresničenje našega narodnega programa.«

Do tod je bilo z bojevniki vse v redu. Oktobra 1935 pa se je del teh bojevnikov in skupina okrog Preloma močno približala Ljotićevemu Zboru. Del, ki je še ostal okrog Boja, je 13. oktobra izjavil, da je »socialno gibanje, ki hoče s težkim pritiskom na vse sovražne fronte udariti v smer gospodarske in socialne obnove naroda in države«. V članku Slovenska fronta je Boj 27. oktobra zapisal, da tisti del Slovencev, ki je združen v KDK, zahteva s Hrvati in Srbi predvsem politične zakone in na podlagi teh čimprej tajne in svobodne volitve. Slovenci moramo svojo politiko čimprej navezati na sodelovanje s Hrvati. Slovensko gibanje mora imeti svoje vodstvo, a to ne sme biti vsiljeno in se sklicevati na nekakšna pooblastila od drugod. Slovenijo samo Slovencem, in to je okvirni program, ki ga je treba dopolniti s kulturnimi, gospodarskimi in socialnimi smernicami. Novembra 1935 se je Boj še bolj zbližal z Ljudsko pravico.

Del Bojevnikov je odšel v Ljotićev Zbor; ta je izdal prvo slovensko številko svojega glasila Zbor 26. marca 1936, v nji je Dimitrije Ljotić zaklical: »Pomagajte nam ustvariti tak sistem, v katerem bo interes ljudske celote najvišji zakon, da pa bo v njem vseeno ohranjen maksimum ljudskega dostojanstva, svobode in pravice.« Program in načela Zbora so bila verno prenašanje predvsem nacionalno socialistične ideologije in njih prikrojevanje na jugoslovanske razmere. To je Zbor 18. junija tudi priznal in zapisal: »Če nas pa psujejo politiki s fašisti, ker hočemo ozdraviti naše javno življenje in odpraviti korupcijo, pa taka psovka za nas ni nečastna.« Močno se je list ogreval za stanovsko (korporativno) državo in je zapisal, da stranke predstavljajo politikanti, stanovi pa predstavljajo ljudstvo, ves narod. Zato hoče Zbor »postaviti namesto politikantske, klikarske, drobne in brezplodne politike veliko splošno ljudsko narodno in vsedržavno politiko, ki bi segala v širino in globino«. Zaradi tega naj bi stopilo stanovsko predstavništvo, namesto politikantskega, strankarskega parlamenta.

Avgusta 1936 je bil Zbor v Sloveniji organizacijsko razdeljen na 26 okrajev, ti pa so spadali pod dve organizacijski področji. 26. septembra je Ljotić napadel židovstvo, kajti »njemu predobro služijo protinarodni sistemi kapitalizma, demokracije, individualizma in ateizma« 19. novembra je Ljotić znova načel vprašanje, ali je Zbor fašističen. Dejal je, da se fašizem ne da enostavno presaditi v Jugoslavijo, priznal pa je, da ima Zbor s fašizmom dosti skupnih potez, ki so: realistični svetovni nazor, nasprotstvo individualizmu, ki je pripeljal do demokracije in kapitalizma, ki vodita v komunizem, »eksperiment, ki uničuje temeljne ljudske vrednote«. Dalje ima Zbor kot fašizem med svojimi temeljnimi lastnostmi smisel za red, pravico in blaginjo, kar pa je mogoče doseči le s konzultiranjem ljudstva, ne prek političnih strank, temveč s pomočjo ljudskih, družbenogospodarskih kategorij. Do tod – je dejal Ljotić – smo si popolnoma enaki s fašisti, naprej pa se začenjajo znatne in globoke razlike. Zboraši so bili na primer prepričani, da imajo vse rase poslanstvo v svetu, ter so odrekali državi božanski značaj (»kakor koli si želimo, da bi bila močna in silna«). Nazadnje je Ljotić dejal: »V glavnem torej zato nismo fašisti, niti to ne moremo biti. To pa ne pomeni, da ne vidimo, kaj so v svoji državi napravili velikega in lepega. Z ukinitvijo pravice do štrajka so dali delavcem mnogo boljše pogoje kot jih imajo demokracije, dalje so te države čuvarji kulture duha,

obrambni zidovi pred navalom boljševizma.« V članku Kaj je resnična revolucija je Ljotić v Zboru 14. januarja 1937 poudaril, da Zborova revolucija ne zahteva krvi in rušenja kot boljševizem, temveč samo, da se »v osnovi zamenja red«. Zborova revolucija tolče po materialističnem pojmovanju sveta, napada kapitalistični red, odstranjuje demokratično zablodo politike itd. Toda že marca 1937 so Zboraši poudarili, da niso ne fašisti ne komunisti ne skrajna desnica ne skrajna levica, temveč samo ljudsko gibanje. Na velikem zborovanju 16. maja v Smederevu je bila ustanovljena fronta ljudske svobode, katere ‚firer' je postal Ljotić; ta je ob tej priliki dejal, da je ta fronta ustanovljena proti vsem razdiralnim in negativnim silam.

Konec februarja 1938 je Ljotić postavil tri pogoje, ki jih morata izpolniti vsaka vlada in vsak režim: 1. tisti, ki opravljajo državne posle, naj pozabijo na svoje lastne. Na čelu države naj bo čimveč junakov in mučenikov, pa manj strahopetcev in oportunistov; 2. državna oblast mora biti »v rokah takih ljudi, katerim že z obraza odseva pravičnost«; 3. noben režim »ne sme delati ljudstva slabšega kot je«. Na banovinskem zborovanju Zbora 27. marca 1938 v Ljubljani je Ljotić dejal, da je Zbor predvsem duh, in to duh junaštva in mučeništva. Zbor ni sprejel Boja zato, da bi reševal osebno stisko koga od voditeljev. Ti so »zavestno sprejeli muke in borbo in s to zamenjali vse slasti in ugodnosti, ki nam jih je sicer nudilo življenje«. Glede dogodkov v Avstriji je menil, da se je zgodilo prvič v zgodovini, da je en sam človek osvojil državo s sedmimi milijoni ljudi v 24 urah in ni niti sprožil puške. Bodimo pravični, kdo od nas bi si mislil, da je ravnal krivično, če bi združil svoj narod v eno državo. Hitlerjeva dolžnost ni bila skrbeti za tuje koristi, temveč le za koristi svojega naroda, in to je izvršil pošteno in hrabro kot svojo življenjsko nalogo. Nočemo peti slave Hitlerju, temveč pokazati našemu narodu izhod iz megle.

Zbor je prinesel 12. maja program svoje organizacije za leto 1938. Ta je bil: stanovska demokracija kot izraz svobodne volje stanov, organiziranih tako, kot so pri nas nastali v stoletjih, stanovski parlament z zakonodajno močjo brez protekcionizma, zadružništvo kot najbolj slovanska oblika državnega in privatnega gospodarstva, organsko načrtno gospodarstvo, ki naj dostojno nagradi samo resnično opravljeno delo po geslu, kdor ne dela, naj

tudi ne je itd. Zbor potem dolgo časa ni izhajal, ko pa je spet začel 1. junija 1939, ga je oblast prepovedala.

Gibanje okrog Slovenske zemlje je 15. januarja 1936 v svojem glasilu izjavilo, da ni stranka, temveč gibanje, ki ga vodi dr. Maček. To je Slovenska zemlja konec januarja dopolnila s tem, da je gibanje v zavezništvu z dr. Mačkom zato, ker mora imeti kot opozicijsko gibanje vrhovno glavo, ko pa »zmagamo, si uredimo svoj dom po svoje«. Po vzoru hrvaške Seljačke sloge so 8. marca v Ljubljani ustanovili Slogo (gospodarsko in podporno zadrugo slovenskih kmetov in delavcev), 15. marca je bil v Celju sestanek zaupnikov Slovenske zemlje, na katerem je bil navzoč tudi odposlanec dr. Mačka, pa tudi razširjeni konzorcij Slovenske zemlje. Dr. Maček je 30. marca izjavil, da so bili somišljeniki, ki se zbirajo okrog Slovenske zemlje, prvi, ki so se izjavili za politično zavezništvo s Hrvati in prečanskimi Srbi »pod mojim predsedstvom in so to politiko tudi dosledno izvajali od volitev 5. maja 1935 dalje.« Le-to gibanje je torej bilo sestavni del gibanja Hrvatov in Slovencev pod Mačkovim vodstvom.

Zanimiv je članek Kam plovemo?, ki ga je zapisal dr. Lončar v Slovenski zemlji 31. marca. Zapisal je, da država nastopa z geslom o komunistični nevarnosti. Treba je vedeti, da se marsikaj razglaša za komunizem, ker ni, da bi iztrebili ali vsaj zastrašili vse tiste, ki so nezadovoljni z današnjim političnim in gospodarskim stanjem. 5. aprila je imelo gibanje okrog Slovenske zemlje zborovanje (nad 1000 kmetov in delavcev) v Presiki pri Središču ob Dravi, govoril je tudi odposlanec dr. Mačka. 15. junija je dr. Lončar zapisal v članku Kam vodi Slovence politična pot?, da slovenska levica ni enotno gibanje. Gibanje okrog Slovenske zemlje zajema v prvi vrsti kmete, kočarje, poljedelske delavce in obrtnike na kmetih. Obrtno in industrijsko delavstvo ima razne smeri, skoraj vse pa so enotne v tem, da je potreben politični in socialni prelom s preteklostjo. »Slovensko delavstvo se ne sme dati voditi od nekega neizpremenljivega nauka, ki bi veljal povsod in vedno, da namreč delavstva narodno vprašanje ne briga in da naj prepušča njegovo rešitev meščanstvu.« Naloga levice je, da se strne v zvezo slovenskega ljudstva.

Konec julija se je Slovenska zemlja združila s precej podobnim gibanjem okrog časopisa Stara pravda. 20. julija so sklenili zastopniki Slovenske zemlje in socialisti »skupnost političnega nastopanja v boju za popolno svobodo, to je, za politično in gospo-

darsko demokracijo, v boju proti fašizmu in vsaki diktaturi, za notranjo preureditev države na podlagi enakopravnosti in svobodnega sporazuma Slovencev, Hrvatov in Srbov z upoštevanjem jezikovnih in kulturnih pravic narodnih manjšin in v boju za svetovni mir ter proti vojni«. Socialisti so takrat zapisali, da sporazum nima ekskluzivnega strankarskega političnega značaja in je odprt vsaki politični skupini, ki ji je res do demokratične in sporazumne ureditve države. Slovenska zemlja je zapisala, da je s tem sporazumom podana podlaga za slovensko ljudsko fronto. Izrazila je upanje, da ta sporazum ne bo ostal le pri volilnem sodelovanju, temveč se bo iz njega razvilo veliko ljudsko gibanje. Zato je ta zveza odprta vsakemu, ki se hoče bojevati za slovenske narodne in ljudske pravice.

Prej smo rekli, da se je konec julija združila s Slovensko zemljo Stara pravda. Ta je začela izhajati 21. maja 1936, nekako takrat, ko je prenehal Bojevnik. V uvodu je zapisala, da hoče zbrati vse Slovence zaradi Slovencev in zaradi skupne države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Če se hočemo ubraniti jugofašistov, je potrebno, da se združimo »vsi, ki hočemo narodno enakopravnost in demokracijo«. Na Slovenčev očitek, da je skupina okrog Stare pravde stranka, je Stara pravda odgovorila, da je samo skupina poštenih Slovencev, ki so spoznali, da je prišel čas, ko se morajo porazgovoriti in združiti zaradi varstva svojih političnih in gospodarskih koristi. Prepire zaradi svetovnega nazora odlagajo kot neaktualne in za zdaj nepotrebne, dokler ni zagotovljen narodni obstoj. Pozdravljajo tudi gibanje hrvaškega naroda. Ob izidu prve številke Stare pravde je zapisala 29. maja Slovenska zemlja, da je razlika med Staro pravdo in Slovenijo v tem, da se ima prva za del združene opozicije, medtem ko je Slovenija »teoretično glasilo za slovenske koristi«. Dalje izvemo, da se je skupina okrog Stare pravde pogajala s Slovensko zemljo in so ji 19. decembra 1935 v Celju predlagali tole: naj prizna politično vodstvo dr. Mačka, naj prizna Slovensko zemljo z dosedanjim uredništvom in upravo, ki bi se mogla sporazumno razširiti itd. Stara pravda na te predloge ni takoj odgovorila, odklonila pa je tudi kasnejši dodatni predlog Slovenske zemlje o dr. Mačkovem vodstvu. V članku Bodimo bolj samostojni je Stara pravda 4. junija zapisala, da ni treba tako letati okrog Hrvatov, ker je čisto res, da nas tudi Hrvati ne bodo rešili, če se ne bomo sami. Čeprav je bilo to gledanje precej drugačno in tudi bolj pravilno

od gledanja pri Slovenski zemlji, je vendar Stara pravda 16. julija obvestila bralce, da se bo njen konzorcij združil s konzorcijem Slovenske zemlje. Slovenska zemlja je prenehala izhajati 10. septembra 1936, skoraj leto dni potem (15. avgusta 1937) pa je začela izhajati Slovenska vas in izdala razglas slovenskemu kmečkemu ljudstvu. V njem je poudarila načela demokracije in pravičnega skupnega življenja vseh stanov, predvsem kmečke miselnosti. V tej prvi številki je opisal dr. Lončar tudi historiat gibanja okoli Slovenske zemlje. Znano nam je že, da je začela izhajati Slovenska zemlja pred dvema letoma, za njo je prišla znova Slovenska zemlja, za njo pa Slovenska vas, ki je pravi naslednik programa *prve* Slovenske zemlje, kajti v *drugi* Slovenski zemlji, kateri so se – kot vemo – pridružili socialisti in Stara pravda, je prišlo do »samovoljnega ravnanja nekaterih oseb in razrahljanja zvez z Zagrebom«. Tako je v tej drugi Slovenski zemlji nastal razkol in iz njenega vodstva je izstopilo šest članov.

Stvar je nekoliko zapletena in zaradi razumevanja tega razkola si moramo ogledati gibanje okrog časopisa Neodvisnost, ki ga je začel 1. decembra 1936 izdajati v Mariboru dr. Kukovec. V uvodniku tega glasila je bilo rečeno, da je to »neodvisno, v popolnem smislu svojega imena, da ni glasilo nobene politične stranke, struje ali klike, nobenega socialnega razreda ali stanu, ampak glasilo vsega našega naroda«. Neodvisnost je prinesla 22. decembra članek o slovenski kmečko-delavski fronti, ki da je poleg JRZ predstavljala v Sloveniji »edini upoštevanja vreden faktor«, čeprav gibanje še ni bilo organizirano kot stranka. Voditelja tega gibanja sta bila dr. Vekoslav Kukovec in dr. Lončar. Gibanje so sestavljali slovenski pristaši bivše KDK, del bivših bojevnikov, del pristašev SKS, ki niso sledili Puclju v JNS, del bivših pristašev iz JNS, del krščanskih socialistov in bivših socialnih demokratov. 4. decembra 1936 so se v Zagrebu sestali z dr. Mačkom; tedaj so sklenili, naj v Sloveniji še naprej organizirajo zaupnike kmečko-delavskega gibanja, izvolili pa so tudi slovenski izvršilni odbor. Na sestanku ožjega odbora tega gibanja 13. marca 1937 je Kukovec še vedno poudarjal, da je to gibanje del KDK. Toda aprila 1937 so se sestali z dr. Mačkom v Zagrebu; ta je kmečko-delavsko gibanje v Sloveniji enostavno podredil HSS, to pa je povzročilo v Sloveniji razkol. V kmečko demokratskem gibanju so nastale kar tri frakcije, Lončarjeva v Ljubljani, advokata dr. Doboviška v Celju in Kukovčeva okrog

Neodvisnosti v Mariboru. Vzroki tega razkola? Lončar in Dobovišek sta bila za podrejenost kmečko-delavskega gibanja Mačkovemu vodstvu, Kukovec pa je zagovarjal samostojno stališče, da kmečko-delavsko gibanje v Sloveniji ni podružnica HSS.

V članku Naše slovensko stališče je zapisala Neodvisnost 19. junija, da je bistvo slovenskega vprašanja v tem, da se prizna Slovencem »položaj popolnoma samosvojega naroda« in prenehajo Slovence žaliti z izrazom pleme. Zato naj pride slovenski jezik v šole in urade itd., skupni državni upravi naj ostane le skrb za vrhovne zadeve, zastopanja države na zunaj itd.

Dne 4. julija je bila v Ljubljani seja predstavnikov kmečko-delavskega gibanja. Ker so nekateri (Lončar in drugi) izstopili iz izvršnega odbora in postali s svojim posebnim odborom podružnica HSS v Sloveniji, je ta ljubljanska seja pod Kukovčevim predsedstvom izpopolnila izvršni odbor kmečko-delavskega gibanja. Predstavniki tega gibanja so na seji izjavili, da ne bo škode, če je dr. Maček raztegnil HSS tudi na Slovenijo in da je »samostojno slovensko kmečko gibanje kot edina slovenska demokratična opozicijska skupina ostala zmagovita na bojišču. Danes je izginilo na slovenskih tleh mačkovstvo.« Ta ljubljanska seja je izdala obširno resolucijo; ta je poudarila, da je nujna takojšnja združitev vseh demokratičnih sil v državi in naj takoj sestavijo potrebno koncentracijsko vlado, saj bi to pomenilo prvi korak k ureditvi notranjih političnih, gospodarskih, finančnih, socialnih in narodnih razmer, k uveljavljanju resnične demokracije in k vpostavitvi suverenosti vseh narodov v državi. Takoj naj razpuste narodno skupščino, odpravijo vse izjemne zakone in odredbe, izvedejo svobodne volitve itd.

To Kukovčevo gibanje se je močno približalo takratnim komunističnim težnjam. To so izrabili socialisti in odpovedali 20. julija 1936 sklenjeni akcijski sporazum s Slovensko zemljo, ki se je pravzaprav – s prevelikim zbližanjem s HSS – več ali manj razbila v svoji prvotni obliki. Delavska politika je 7. julija 1937 zapisala, da bi bil sporazum s Slovensko zemljo lahko zelo koristen. Izkazalo pa se je, da druga pogodbena stranka ni bila enotna in je bila »sestavljena iz tako raznolikih elementov, da niso mogli resno in trajno sodelovati«. Končno so se razbili v dve skupini (Lončar – Kukovec) in socialisti so sporočili 3. junija 1937 obema skupinama, da je ta dogovor postal brezpredmeten, ker ne obstaja več isti sopogodbenik, kot je bil 20. julija 1936.

Na to sporočilo je odgovoril dr. Kukovec 13. junija: »Dogovor z dne 20. julija 1936 med socialisti in Slovensko zemljo je imel namen odtrgati vodstvo socialnih demokratov od tabora centralistov in ga pridobiti za misel skupnosti kmeta in delavca, ni pa bil namen, da da pogodbenikom priložnost enostransko in po lastnih taktičnih koristih soditi utrjenost drugega pogodbenika. Odpovednemu pismu vodstva socialnih demokratov se zelo čudimo in ugotavljamo, da je čisti račun za slovenski politični razvoj ugodnejši nego skupnost, če se tudi po sklenitvi dogovora vztraja v centralizmu in unitarizmu.«

Na to sta odgovorila Petejan in Eržen 6. julija. Petejan je dejal, da pismo po svoji »nečuvenosti dokazuje, da ste ga podpisali po narekovanju tistih uskokov, ki se skrivajo za vašimi pleči«. Delavska politika je še dodala, da so stopili v gibanje dr. Kukovca ljudje, ki so se skušali uveljaviti že pri vseh gibanjih in strankah. Po nastopu diktature so bili v Živkovićevem taboru aktivni poborniki fašizma ali kot plačani sluge Jevtićevega-Marušičevega centralističnega in unitarističnega režima. Poleg teh so bili tudi ljudje, ki jim je »višek revolucionarnosti rušenje socialističnega gibanja, razrednih strokovnih in kulturnih organizacij«. Ob tem izstopu je zapisal v Proleterju (XIII, št. 9) članek E. Kardelj, da je treba obsoditi obe skupini, ki sta dopustili razcep in da je izstop socialistov iz kmečko-delavskega gibanja »odločno napačen«, čeprav ni prišel nepričakovano. Izstop je samo »formalno potrdilo vsem znanega dejstva, da se slovenski socialisti kot stranka kljub sporazumu dejansko že davno niso udejstvovali v kmečko-delavskem gibanju«. V kmečko-delavsko gibanje so stopili ob občinskih volitvah, a potem se niso dosti zmenili. Toda kmečko-delavsko gibanje »ni samo začasna volilna koalicija, marveč fronta demokracije, katere naloga je vztrajen boj za dosego zahtev slovenskega ljudstva, vztrajen boj za neprestano razširjanje tega gibanja«. Toda socialisti tega niso razumeli. Kmečko-delavsko gibanje mora zajeti vse delavstvo in tudi vse slovensko katoliško ljudstvo. Tudi komunistični Delavski list je 25. julija obžaloval ta izstop. Zapisal je, da »čas zahteva, da se naša zunanja politika vrne od osi Rim-Berlin na staro zvezo z demokratičnimi državami«.

Kukovec je 17. septembra izjavil, da je postala Neodvisnost glasilo kmečko-delavskega gibanja v Sloveniji. V članku Naprednost in »naprednjaki« je Neodvisnost zapisala, da se morajo v tej

Gojmir Anton Kos, Ustanovni kongres KPS na Čebinovem

Zborovanje ljudske fronte pod Šmarno goro

novi napredni fronti združiti vsi slovenski demokratični elementi ne glede na svoje versko in politično prepričanje, organizirani in neorganizirani delavci vseh sindikalnih in političnih smeri, katoliški kmetje iz bivše SLS, zares demokratični elementi iz bivše SDS in iz vrst sokolstva, kmetijci, ki so zapustili Puclja in druge fašistične agente v SKS. »Ta nova slovenska napredna fronta, katere začetek predstavlja naše kmečko-delavsko gibanje, bo zadosti trdna, da se ramo ob rami z demokratičnimi silami bratskega hrvaškega in srbskega naroda postavi po robu vsem navalom mednarodnega fašizma od zunaj in od znotraj, da ustvari in brani svobodno demokratično Jugoslavijo na temelju narodne enakopravnosti in svobode vseh jugoslovanskih narodov.«

Kmečko-delavsko gibanje se je oktobra priključilo srbsko-hrvaškemu opozicionalnemu bloku in Neodvisnost je 11. oktobra zapisala, da je močna in enotna slovenska fronta slovenska narodna potreba. Zato naj bi se v Sloveniji vključili vanjo socialisti, slovensko kmečko-delavsko gibanje (Kukovec), slovenska skupina Mačkovega gibanja v Sloveniji (Lončar), pristaši bivše SLS, ki so ostali zvesti prejšnji avtonomistično usmerjeni stranki, pristaši bivše narodno napredne ideologije, ki se niso vključili v JNS, vse tri sindikalne slovenske delavske centrale, skupina okrog Slovenije, skupina bojevnikov, krog slovenskih razumnikov, zlasti tistih okrog Sodobnosti in Ljubljanskega zvona, in končno vse gospodarske organizacije, ki so odločno zahtevale preureditev države.

Toda Neodvisnost je prenehala izhajati, ker jo je zatrl dr. Korošec; ta je namreč pravilno sprevidel za njegov režim nevarno snovanje ljudske fronte in dejstvo, da so v Neodvisnosti propagirali to ljudsko fronto slovenski komunisti. Ostala je še Lončarjeva Slovenska vas (Slovenska zemlja), ki seveda kmečko-delavskemu gibanju ni bila prijazna.

Slovenska vas je za novo leto 1938 poudarila, da je Slovencem potrebna zadostna narodna in politična vzgoja, svoboda mišljenja in spoštovanja življenja bližnjega. Odločno je Lončar poudaril, da je Slovenska vas proti fašizmu, pa tudi proti boljševizmu. 15. januarja 1938 je zapisal, da more biti rešitev Slovencev edinole v zmagi polne in resnične demokracije, ki naj uveljavi ljudsko oblast nasproti absolutističnim prizadevanjem posameznih oseb, njih gospodarskih in političnih skupin. 15. junija je Lončar v članku V čem je bistvo našega gibanja? poudaril, da bi

se morala kmet in delavec zavedati, da je v njih samih vsa moč in oblast, zato naj ne pričakujeta pomoči od nikogar drugega kot od svoje organizirane volje. Gibanje okrog Slovenske vasi ima prav to nalogo, da vzbuja to samozavest in zavestno nadaljuje izročilo svojih prednikov (od Trubarja dalje).

Dr. Kukovec (kmečko-delavsko gibanje) je začel 12. januarja 1938 izdajati novo glasilo, Edinost; ta je v uvodniku zapisala, da je treba prinesti v naše zastrupljeno ozračje, razkroj in razcepljenost »duha skupnosti, edinosti, sloge in sodelovanja na vseh področjih našega javnega življenja«. Podobno je zapisala v članku Slovenci in politika: »Naš narod ne potrebuje slogaštva, temveč resnične in iskrene sloge, ker samo zdrava sloga vseh demokratičnih sil vodi v resnično demokracijo. Če starejši politiki ne morejo več sesti za eno mizo, ko je govora o skupni narodni usodi, potem naj to delo mirne duše prepustijo mlajši generaciji.« Isto je Edinost poudarila 9. aprila: »Ne Štajerci, ne Kranjci, ne liberalci in ne klerikalci, ne samoslovenci in ne Jugoslovani ne bodo rešili narodnostnega obstoja. Rešil ga bo skupno nastopajoči slovenski narod.« To misel je zagovarjala Edinost vse do konca avgusta 1939, ko je prenehala izhajati.

Komunisti okrog Ljudske pravice so ob spremembi vlade (Jevtić-Stojadinović) 20. julija 1935 zapisali, da bi moralo biti politično delo nove vlade samo priprava na prave, demokratične volitve, da bi narodi Jugoslavije dobili »oni minimum demokracije, brez katere je vsako politično življenje nemogoče, brez katere je nemogoča obramba gospodarskih in kulturnih pravic«. Če vlada tega ne bo storila, bo morala iti. V članku Drugačno politiko hočemo je 3. avgusta zapisala, da Slovenci potrebujejo stranko, ki bo zbirala vse delovne Slovence v boj za narodno enakopravnost, za demokracijo in boljše življenje. Mi smo Slovenci – je zapisala Ljudska pravica 17. avgusta – ki se hočemo kot Slovenci uveljaviti s svojimi zmožnostmi in posebnostmi, s svojimi potrebami in zahtevami. V članku Slovenska opozicija je Ljudska pravica 18. oktobra zapisala, da je slovensko ljudstvo pripravljeno, da pokaže v organiziranem nastopu svojo solidarnost s srbsko in hrvaško opozicijo. Na kakšni osnovi naj bi se osnovala »enotna slovenska fronta«? Skupine, ki bi se vključile v fronto, morajo črpati svojo upravičnost samo iz slovenskih razmer, iz svoje zasidranosti med slovenskimi ljudmi. Nobena skupina ne sme biti že vnaprej izključena iz skupnega dela. Pro-

gram mora vsebovati zahteve po takojšnji reformi političnega in upravnega življenja v Jugoslaviji in vsebovati tiste točke, ki so skupne vsem poštenim Slovencem. Skupni program »se mora izoblikovati predvsem v javnem nastopu pred množicami, v neposrednem stiku z njimi«.

Ljudska pravica je snovala ljudsko fronto. 1. novembra 1935 je zapisala, da je treba v Sloveniji ustanoviti »slovensko fronto ljudske svobode vseh demokratičnih sil«. V to fronto je pozivala delavce, skupine okrog Slovenske zemlje, Slovenije, Bojevnika, pripadnike svobode in demokracije v vrstah bivše SLS, socialne demokrate in delavske levice. Ponovno je zapisala 15. novembra, da mora postati »slovenska fronta« tista politična organizacija, ki jo potrebuje za svoje demokratične zahteve, za svoj demokratičen boj slovenski narod. »Slovenska fronta, ki bo skupaj s hrvaškimi in srbskimi množicami, zbranimi v široko fronto ljudske svobode izbojevala demokracijo v Jugoslaviji – se pojavlja.«

Tako so imeli 24. novembra 1935 v Celju zanimiv sestanek; tu so se zbrali slovenski pristaši dr. Mačka in še nekaterih gibanj. Prišli pa so – čeprav nevabljeni – tudi zastopniki Ljudske pravice in predlagali, naj bi izdajali namesto treh časopisov (Ljudske pravice, Bojevnika in Slovenske zemlje) en sam list z enotnim uredniškim odborom, ki naj bi bil glasilo slovenske fronte. Ljudska pravica in Bojevnik sta takoj objavila te pogovore, Slovenska zemlja pa je o tem pisala šele 14. decembra s pripombo uredništva, da mora biti to enotno gibanje, kmečko-delavsko gibanje, del gibanja, ki ga vodi dr. Maček. Na celjskih razgovorih je skupina Slovenske zemlje zahtevala takole sestavljeno skupno uredništvo: 10 predstavnikov Slovenske zemlje, 4 predstavnike Ljudske pravice in 4 predstavnike Bojevnika. Ljudska pravica je pripomnila, naj bi vsako glasilo zastopali štirje intelektualci in po en kmet iz vsakega okraja, določila pa naj bi jih Slovenska zemlja. Bojevnik je o celjskem sestanku pisal, da so se vsi predstavniki, stoječ »soglasno na miselnosti slovenske kmečke delavske politike in imajoči enake poglede glede izvedbe te politike«, dogovorili, naj se čimprej sestanejo po trije predstavniki vsakega lista in do 24. decembra izvedejo likvidacijo svojih listov, tako da bo ostalo za Slovenijo eno samo glasilo kmečko-delavskega gibanja v Sloveniji. Slovenska zemlja pa je zapisala, da se celjski dogovor ni izvedel zato, ker sta Ljudska pravica in Bojevnik od-

klonila pristavek, da naj bi bilo kmečko-delavsko gibanje v Sloveniji pod vodstvom dr. Mačka.

Ljudska pravica je 10. januarja 1936 zapisala, da »samostojna slovenska fronta« ni in ne more biti nadaljevanje KDK, ki je obstajala tudi v Sloveniji pred 6. januarjem 1929, ker se je njen slovenski del diskreditiral s priključitvijo k JNS (Kramer, Pucelj). Da se ni izpolnil celjski dogovor, je bilo krivo nerazumevanje skupine okrog Slovenske zemlje, ker je od vsega začetka zahtevala vodstvo, ni pa pristala na pariteto v skupnem uredništvu. Ljudska pravica bo ostala zvesta misli, ki jo je vodila pri celjskem dogovoru in se bo še naprej borila za široko ljudsko fronto, saj bo – edina – dosegla slovenskemu narodu narodno enakopravnost in s tem prvi pogoj za vsako demokracijo. Zato je celjski dogovor za Ljudsko pravico še vedno živ. Slovensko vprašanje je vprašanje politične moči in gospodarskih in kulturnih pravic širokih ljudskih množic. Uredništvo in uprava Ljudske pravice sta 6. marca izjavila, da bosta vložila tožbo proti Straži v viharju, ker jo »hoče po sili spraviti v zvezo z raznimi nezakonitimi organizacijami in nezakonitim tiskom«. Vendar je bila to zadnja številka Ljudske pravice v tem letu in nova številka je izšla šele januarja 1941.

Gibanje okrog Straže v viharju je 1. oktobra 1935 zapisalo, da je treba proti boljševiško komunističnemu bloku postaviti »strnjeno občestvo, kateremu načeljuje nevidna glava – Kristus«. Ob Evharističnem kongresu v Ljubljani je ta skupina postavila na univerzi v Ljubljani dva križa, enega na balkonu, drugega v zbornični dvorani. Z novim letom 1936 je začela Straža vedno bolj odprt boj s komunizmom. Spočetka je napadala »kulturni komunizem«, češ da naj bi se mu postavil po robu »kulturni katolicizem«, 1. marca pa je Straža že zapisala, da snujejo komunisti za dosego politične oblasti »času in razmeram primerna gesla«, kot na primer boj proti kapitalizmu, boj proti cerkvi, ker je nositeljica kapitalizma, in gesla o antifašistični fronti. Na to zadnje je obrnila Straža vso pozornost. Sprva je poskušala antifašistično fronto diskreditirati, da je to nekaj nejasnega zaradi »preobilice pojmov;« to je poskušala 25. junija tudi dokazati v članku Sovražniki so si nadeli novo krinko in 15. oktobra v članku Fronta Moskve.

Šele po petih letih obstoja so Stražarji 14. aprila 1938 objavili svoj dosti jasen in dokončni program: 1. hočemo v sebi oblikovati

lik celega katoličana, ki bo vselej in povsod živel iz vere in po veri; 2. hočemo izbojevati duhovnemu Kristusovemu kraljestvu zmago na vseh področjih človekovega delovanja, zlasti še na najvišjih, na področju lepe umetnosti in čiste znanosti; 3. hočemo ohraniti in okrepiti slovenstvo na zemlji, ki jo ima slovenski narod v posesti, skrbeti za povezanost vseh raztresenih udov slovenske družine, gojiti do največje možnosti duhovno in snovno kulturo slovenskega naroda in ohraniti v slovenstvu katolicizem kot njegovo bistveno oznako; 4. hočemo slovenstvo neokrnjeno organično vključiti v našo državno skupnost velike in močne krščanske Jugoslavije; 5. hočemo v družbenih odnosih dosledno uveljavljati načelo socialne pravičnosti in socialne ljubezni.

To je tipičen klerikalni oziroma katoliški totalitarizem. Straža ga je 28. aprila še posebej poudarila, da »edino totalitarno, dejavno in celega človeka zajemajoče katoličtvo more rešiti človeštvo, ker more rešiti iz zla in stiske celega človeka, njegovo dušo in telo«. Kakšno bi moglo biti – spričo takega totalitarizma – morebitno sodelovanje s komunisti, je opisala Straža 5. maja takole: 1. ne sodelujemo s komunisti kot skupina s skupino pri državnopolitičnih akcijah, pri socialnih načrtih in njihovih izvedbah, pri zgraditvi narodne kulture in prosvete (šolstvo, slovstvo, umetnost, film itd.); 2. možnost za sodelovanje s komunistično skupino v določenih primerih, od primera do primera, naj pretresa organizacija in nikdar posameznik, tako da sodelujemo kot člani katoliškega občestva. Organizacija naj se pri tem resno posvetuje z drugimi činitelji in naj posluša nasvete cerkve, da bo delovanje tako, da delujemo kot udje Kristusovega telesa. Večkrat je v Evropi položaj tak, na primer v parlamentu ali na univerzi, da je treba računati s komunistično organizacijo. Tedaj velja načelo disciplinirane podrejenosti do sklepov organizma, ki je v vesti dolžan gledati položaj v luči cerkvenih načel in navodil; 3. ljubezen do posameznih komunistov, apostolat med njimi, občevanje z namenom, da bi jih pridobili za Kristusa, za dela usmiljenja itd. – je najbolj iskrena želja cerkve in papeža. »Ponujano roko torej primemo, toda tako, da jih z močjo ljubezni in resnice potegnemo na našo stran.«

Zaradi štrajka na ljubljanski univerzi jeseni 1938 je Straža 24. novembra zapisala, da hoče biti popolnoma odkrita in da hoče »pokristjanjenje naše univerze«. Križ mora biti naš simbol in

»svetovnonazorsko usmeritev naj akademski učitelji dajejo akademikom po Kristusovih načelih«. To so bile hude zahteve!

Dne 18. septembra 1936 je začelo izhajati glasilo Mi mladi borci. Kot Straža, je bilo tudi to glasilo klerikalne mladine, ki pa je kmalu po svoji skrajni desničarski usmerjenosti in pod vodstvom profesorja na klasični gimnaziji v Ljubljani Ernesta Tomca v mnogočem prekosilo Stražo. Že 1. številka je prinesla geslo iz Matevževega evangelija: »Ne mislite, da sem prišel zato, da prinesem na zemljo mir; nisem prišel, da prinesem na zemljo mir, ampak meč. Prišel sem namreč, da ločim sina od očeta in hčer od matere in snaho od tašče; in človeku bodo sovražniki njegovi domači.« List je obljubil, da se bo boril proti največji nevarnosti, proti organiziranemu brezboštvu. Moč gibanja okrog tega lista bo v discipliniranem zbiranju okrog papeža. Delavskega razreda ne bodo rešili ne komunizem ne socializem in ne krščanski socializem, temveč le katoliški socialni nauk, ki ga je izdal papež v okrožnici Quadragesimo anno. Le močna, udarna in dosledna katoliška mladina bo zgradila lepšo prihodnost narodu in družbi.

Mladi borci ali na kratko borci oziroma mladci so vse leto 1937 napovedovali boj »brezbožnemu komunizmu«. Ta boj pa naj ne bi bil krvav, razdiralen in lažniv, temveč plemenit, dobrohoten, a odločen in neustrašen. V začetku leta 1938 so začeli razglašati, da je vstopnica za v njihove vrste le brezpogojno in iskreno priznavanje papeške avtoritete. 18. marca so razglasili za svojega voditelja, »očeta slovenskega katoliškega gibanja« dr. Antona Mahniča. 20. maja so zapisali, da je le v otroškem zaupanju v papeža poroštvo za zmagovite uspehe katolicizma. Le tedaj bo proti brezverski Sloveniji zmagala katoliška Slovenija, če te ne bo oviralo »katoliško polovičarstvo Slovenije«. Ta zadnja ugotovitev mladcev je zanimiva v toliko, da je v samem katoliškem mladinskem taboru nastal razcep. Mladci so s svojim mahničevstvom in neprestani, že do absurda poudarjeni pokorščini do papeža zajadrali v tako skrajnost, da so se sprli celo s Stražarji. Dolžili so jih katoliškega polovičarstva, sebi pa prilaščali primat v mladinski Katoliški akciji, v čemer jih je podprl še istega leta sam papež. Tako so mogli izpovedati 14. oktobra 1938 svoj program (»naš totalitarizem«), po katerem so bila vsa mladčevska prizadevanja naravnana naravnost na boga. Zato je bila zanje avtonomnost kulture samo relativna in so zahtevali od umetnosti,

da jih ne odvrača od Boga, kot je to učil Mahnič. Zato je bil – po njihovem – Primož Trubar pozitiven in negativen hkrati. Pozitiven, ker je bil početnik slovenskega književnega jezika, in negativen, ker je »našemu narodu hotel vsiliti herezijo«.

Tudi liberalna mladina je dobila svoje gibanje, in sicer z listom Naša misel; ta je v prvi številki 1. decembra 1935 napisal, da bo glavno delo posvečal jugoslovanskemu narodu. Država je edina trdna osnova narodnega normalnega razvoja, zato je treba varovati Jugoslavijo, kot je to naročil pokojni kralj Aleksander. Leto dni kasneje je bil program te mladine še vedno »konstruktivno Jugoslovanstvo«, tudi je poudarjal, da od starejših generacij ni pričakovati rešitve. Zato se bo mladina sama borila za boljšo družbo in boljšega človeka. Isto je ta mladina poudarjala v začetku leta 1937 in dejala, češ da bo mlada generacija prisiljena, da si pribori razjasnitev. V začetku leta 1938 je skupina poudarila potrebo združitve vse jugoslovansko usmerjene mladine v enotno gibanje, a ne pod starim vodstvom. Del te mladine se je tesno naslonil na KPS, del pa je začel predstavljati mlado gardo v JNS. Približno enako se je razvijalo tudi mladinsko gibanje, pomladek Slovenske kmečke stranke v obliki Zveze kmečkih fantov in deklet.

Preden bi prešli na pregled študentskih gibanj na ljubljanski univerzi, si oglejmo še dve posebni gibanji. Avtor enega je bil slovenski politik demokratično radikalne smeri dr. Dinko Puc; ta je 29. januarja 1937 izdal prvo številko Slovenske besede. Puc je v uvodniku zapisal, da morajo služiti vsa nacionalna produkcija, vsa pokretna sredstva in ves kapital enemu cilju, v prvi vrsti povečanju gospodarske moči celotne države, v drugi vrsti pa povečanju zadovoljstva in blaginje posameznih stanov. Delu je treba dati tisto čast, veljavo in poudarek, ki ga zasluži. To novo gibanje bo skušalo ustvariti med obema političnima skrajnostima enotno fronto, ki ne bo boljševiška, temveč socialna in ne reakcionarna, temveč napredna. Bivši socialist dr. Korun je v isti številki zapisal, da se je treba vrniti k demokraciji in parlamentarizmu in sporazumno urediti sožitje Slovencev, Srbov in Hrvatov. Pot v demokratizacijo in parlamentarizem pa more najti le politično organiziran narod. Obstaja ne samo hrvaško, temveč tudi slovensko vprašanje, to pa bodo rešili le tisti Slovenci, ki so izven JRZ, če se seveda združijo.

Kmalu je Slovenska beseda začela poudarjati potrebo po združitvi z združeno opozicijo, zaradi tega pa se je zapletla v hudo polemiko s klerikalnim Slovencem. Ob doseženem sporazumu združene opozicije jeseni 1937 je zapisala, da ima koalicija bivše HSS in SDS svoje pristaše tudi v Sloveniji, od beograjske združene opozicije pa ima v Sloveniji svoje somišljenike predvsem bivša NRS. Zato je dr. Korun 5. novembra 1938 zapisal: »Naša prva skrb v prihodnjih tednih mora biti, da iščemo in najdemo prijatelji sporazuma med seboj stikov. Potem ne bo težko dokazati, kje je večina slovenskega naroda.«

Za novo leto 1938 je Slovenska beseda poudarila, da se bo borila za politično, kulturno in versko svobodo naroda, ki naj zagotovi možnost njegovega obstanka in gospodarskega razmaha na pravičnem socialnem temelju. V državi naj vlada popolna enakopravnost in ena pokrajina ne sme izkoriščati druge. Beograd mora priti do spoznanja, da ga proti zunanjim sovražnikom ne bodo branili niti njegova čaršija niti njegovi špekulanti, temveč narod ob državnih mejah, ki mora biti zaradi tega zadovoljen in zdrav. Konec januarja 1938 so obiskali Ljubljano nekateri ugledni člani združene opozicije in se sestali tudi s slovenskimi radikali. Vendar sestanek ni prinesel posebnih uspehov.

Drugo zanimivo gibanje je sprožil mariborski liberalni politik Adolf Ribnikar. Ta nekdanji pristaš JNS je izdajal v Mariboru list Večernik kot mariborsko izdajo ljubljanskega Jutra. Ker pa je nastal med delničarji Jutra spor zaradi razdelitve delnic, se je Ribnikar odcepil od Jutra in JNS in začel 1. avgusta 1938 izdajati lastni Večernik. V uvodniku te prve številke je Ribnikar zapisal, da list ne bo jemal v zakup niti političnega vodstva niti vse politične modrosti in bo gledal na vse dogodke brez strankarskih očal, objektivno in po svoji najboljši vesti. Zato naj bo novi Večernik svobodna tribuna za vse progresivno misleče. Večernik je 21. septembra 1938 zapisal, da se morajo zbrati vsi okrog enotnega, vsemu narodu skupnega programa, ki bo upošteval temeljne življenjske nujnosti vseh njegovih delov. Najvažnejši činitelj je narod, ljudstvo, in kdor ne veruje vanj in ne sledi njegovim koristim, bo obstal ob strani. Za decembrske volitve je Večernik 11. decembra zapisal, da morajo biti »manifestacija enotnosti vseh zavednih Slovencev doma in pred svetom«. Tako se je polagoma začela nabirati tako imenovana Ribnikarjeva skupina; ta je

27. oktobra izdala svoj program in v njem zahtevala predvsem nujno pomoč za slovensko podeželje z znižanjem davčnih bremen, s cenenimi krediti za poljedelstvo, svoboden razvoj industrije v Sloveniji, izpolnitev socialnega zavarovanja za delavce, določitev minimalnih mezd in sindikalno svobodo, podporo obrtništvu, izpopolnitev vseh vrst šolstva od ljudskošolskega do univerze, izpopolnitev in ustanovitev zdravstvenih ustanov in posebno skrb obmejnim krajem itd.

Ob volitvah je Ribnikar svetoval pristašem, naj volijo Stojadinovićevo listo in ne opozicionalne, ker je bil pač v sovraštvu z JNS. Po volitvah pa je Večernik 17. decembra zapisal, da je po neuspehu opozicije prišel čas za razmišljanje o novih poteh in smereh. »Vseh Slovencev nikoli nihče ne bo spravil pod en sam klobuk, zdravo politično življenje v državi in narodu pa zahteva vendarle širšo koncentracijo političnih sih z enotnim programom in vodstvom. Če hočemo biti progresivno orientirani Slovenci še pozitivna in konstruktivna politična sila za državo in narod, potem moramo po nedeljski katastrofi pri volitvah ne glede na stare in propadle politične formacije in ne oziraje se na preživele osebe v njih – začeti novo politično življenje. Po nedeljskih volitvah je tudi pri nas prišel čas, ko je treba, da stopi na plan mlajša generacija. Kar je preživeto, je preživeto, kar je mrtvo, je mrtvo.«

Marca 1936 je oblast prepovedala študentsko glasilo Akademski glas, 25. septembra istega leta pa je izšla prva številka novega študentskega glasila 1551 (po letnici prve slovenske knjige). Glasilo je zapisalo v uvodniku, da vodijo »naše življenje neodgovorni ljudje, vse, kar je vrednega, pa molči«. Študentje so dalje obljubili, da se bodo borili proti vsaki znanosti, ki naj bi bila vsiljena, in so končno poudarili: Ne Moskva ne Rim, temveč Ljubljana! Med tem je stekla akcija za zidavo univerzitetne knjižnice in na občnem zboru te akcije, konec novembra 1936, ko je bil voljen novi odbor, so postavili štiri liste. Lista katoliških študentov je dobila 419 glasov, komunistična lista 328, lista nacionalistov 134 in lista neodvisnih nacionalistov 105.

Številke dobro povedo, da sta bili najmočnejši sili med takratno akademsko mladino na ljubljanski univerzi katoliška (klerikalna) in komunistična.

3. STOJADINOVIĆEV PADEC IN KONEC KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

a) Banovina Hrvaška

Decembra 1938 izvoljena narodna skupščina je začela zasedati 16. januarja 1939. Ob tej priliki so bivši poslanci HSS (torej ne celotna združena opozicija) predložili resolucijo kot sklep »hrvaškega narodnega predstavništva«, da naj bo hrvaški narod na svoji zemlji sam svoj gospod in da hrvaški narod ne more mirno prenašati, da se mu krati pravica do obstoja in da sam ne more odločati o svoji usodi. Hrvaški poslanci tudi ne bodo šli v parlament. Istega dne je govoril v klubu poslancev JRZ Stojadinović in o hrvaškem vprašanju dejal, da se to mora rešiti, a le v mejah velike in nedeljive Jugoslavije, in to tako, da bo rešitev tega vprašanja služila utrditvi jugoslovanskega naroda, pri tem pa ostanejo absolutno nedotakljivi monarhija z dinastijo Karađorđevićev, narodna in državna enotnost.

Dne 3. februarja so odstopili ministri Spaho, Cvetković, Krek, Snoj in Kulenović. Zahtevali so čimprejšnjo rešitev hrvaškega vprašanja in izjavili, da je vlada v takem sestavu ovira za rešitev tega vprašanja. Tako je morala odstopiti celotna Stojadinovićeva vlada. Prav istega dne se je začela v skupščini tudi mučna verifikacijska debata, v nji je dejal dr. Tupanjanin, da bi bil Stojadinović gotovo izgubil na volitvah, če bi bil demokratičen volilni zakon; poslanec Marković pa je trdil, da je Stojadinović dobil celo po uradnih podatkih le 4 % nad polovico glasov. Pri glasovanju je opozicija zapustila dvorano.

Dne 5. februarja je bila postavljena nova vlada, v nji je postal Dragiša Cvetković predsednik in notranji minister. Tako je odšel Stojadinović v opozicijo in z njim tudi del JRZ. Nova vlada se je predstavila z deklaracijo skupščini in senatu 16. februarja. Cvetković je dejal, da ima vlada »specialno misijo«. Urediti mora notranje zadeve, rešiti hrvaško vprašanje, v zunanji politiki pa delovati za mir.

V začetku marca se je začela proračunska debata. Nova vlada je zahtevala skoraj 13 milijard dinarjev, da bi poravnala mednarodne obveznosti in okrepila narodno obrambno moč. Opozicionalni poslanci so vladi marsikaj očitali, da ni prenehalo preganjanje tistih, ki niso volili JRZ, da so največja ovira za pomirjenje

v deželi slabi uradniki in korupcija, da vlada ni razpustila kartelov itd. Poslanec Tupanjanin je 2. marca povedal, da je Maček sporočil Cvetkoviću, da se ne bo pogovarjal vse dotlej, dokler ne odpravijo vseh policijskih kazni, dokler ne bodo dali amnestije za kazni med volitvami, dokler se ne bodo vrnili premeščeni in odpuščeni uradniki itd. Toda proračun so 4. marca v načelu sprejeli z 281 glasovi. Zanimivo je, kaj je Korošec 5. marca v Ljubljani govoril na občnem zboru Kmečke zveze. Ugotovil je, da je v tej Zvezi organiziranih 60 % Slovencev, da so nastopili hudi in čudni časi. »Ves svet kuje orožje za bodočo vojno. Nihče ne ve, kdo in kdaj bo to vojno začel.« Pristavil je, da se Jugoslaviji ni treba bati te vojne, ker jo obdajajo sami prijatelji. Dalje je dokazoval, da ima Jugoslavija močno vojsko in da k miru lahko prispevamo s tem, da »nikjer ne izzivamo, nikjer ne dražimo, kakor zdaj pa zdaj v svoji zlobi poskušajo znani levičarski elementi.«

Pri obrambi svojega proračuna je 9. marca spregovoril novi zunanji minister Cincar-Marković. Dejal je, da bo vlada nadaljevala isto konstruktivno zunanjo politiko kot zadnja štiri leta, to je, aktivno politiko miru. Kot notranji minister je branil svoj proračun Cvetković 10. marca in dejal, da komunisti spretno prikrivajo svoje propagandno delovanje in se trudijo, da bi svoj sedanji partijski program prikazali kot boj za državljanske in politične svoboščine naroda, kot boj za demokracijo in proti fašizmu, imperializmu in vojni. Zato se je povečal priliv komunistov v politične, nacionalne in kulturne organizacije, v delavske ustanove, tudi se angažirajo v vseh javnih akcijah, ki omogočajo njihov nastop pred širokimi ljudskimi množicami. Zato je CK KPJ tudi ustanovil KPS in KP Hrvatske, da bi njuni funkcionarji čim bolj prilagodili svoje množično propagandno delo lokalnim razmeram in razpoloženju ljudskih množic. Delo komunistov je zelo spretno maskirano z nacionalizmom, pacifizmom, bojem za demokracijo in narodno svobodo. Zato je potrebno najožje sodelovanje vseh organizacij, da te komunistične manevre odkrijejo pred ljudskimi množicami. Dalje je Cvetković dejal, da je treba čimprej rešiti hrvaško vprašanje, in to z največjo resnostjo in s polno iskrenostjo. Potrebno je doseči »boljše medsebojne odnose in večje zaupanje«. V vsakem primeru mora biti rešitev taka, da dobijo Hrvati formalno in dejansko enakopravnost v mejah te državne skupnosti, ki ji oni niso še z nobenim političnim dejanjem opore-

kali. 27. marca je bila zadnja seja narodne skupščine, 26. avgusta pa je bila skupščina razpuščena.

Na Cvetkovićeve besede je 21. marca odgovoril dr. Maček, da so Hrvati pripravljeni priznati sedanje državne meje in dinastijo Karađorđevićev, zahtevajo pa v mejah te države brezpogojno svobodo. To je treba hitro rešiti.

V proračunski debati v senatu je dr. Kramer 22. marca poudaril, da je spričo katastrofe v ČSR prišel čas, da se morajo, pa naj stane kar hoče, združiti vse narodne sile in je treba pozabiti na vse medsebojne spore. Bolj zanimiva je bila statistika, ki jo je navedel senator Anđelinović. V letu 1937 je bilo:

v zunanjem ministrstvu:
načelniki: 4 Srbi, 1 Hrvat, – Slovencev,
šefi odsekov: 14 Srbov, 13 Hrvatov, 4 Slovenci,
poslaniki: 20 Srbov, 2 Hrvata, – Slovencev,
gen. konzuli: 11 Srbov, 2 Hrvata, – Slovencev;
v finančnem ministrstvu:
načelniki: 7 Srbov, 2 Hrvata, – Slovencev,
svetniki: 56 Srbov, 5 Hrvatov, 3 Slovenci,
tajniki: 87 Srbov, 8 Hrvatov, 3 Slovenci;
Narodna banka:
člani izvršnega odbora: 4 Srbi, 1 Hrvat, – Slovencev,
člani uprave: 18 Srbov, 2 Hrvata, 2 Slovenca,
člani direkcije: 12 Srbov, – Hrvatov, 1 Slovenec.

Senator Anđelinović je za rešitev hrvaškega vprašanja predlagal, naj bi najprej sestavili koncetracijsko vlado iz vseh strank in struj, predsednik pa naj bi bil dr. Maček. Ta vlada naj bi na podlagi demokratičnega zakona razpisala nove volitve. Tudi je poudaril, da je Maček »težji« od Radića in da za Mačkom more priti »nekaj hujšega, a potem nam sam bog pomagaj!« Tudi senat je kmalu prenehal delovati.

Na seji glavnega odbora JNS je bilo 25. marca rečeno, da je ta pripravljena – brez rezerve in skritih misli – sprejeti sporazum, ki bo dosežen v soglasju s krono in bo obvaroval vse bistvene prvine države, državno celoto, neokrnjenost meja, dinastijo in vojsko.

Prve dni aprila so se zbrali pri dr. Mačku predstavniki vseh 11 skupin, ki so kandidirale na njegovi listi na decembrskih volitvah 1938. O tem sestanku je izšlo poročilo, v katerem je bilo rečeno, da bodo vse skupine solidarno nadaljevale napore za do-

končno ureditev na temelju sporazuma Srbov, Hrvatov in Slovencev. Že 2. aprila je prišel v Zagreb sam Cvetković in 3. aprila so se začeli pogovori med njim in dr. Mačkom. Časnikarjem je Cvetković povedal, da so bili pogovori prisrčni, 4. aprila je izšlo uradno sporočilo, da sta oba politika »preučila vsa vprašanja, ki se nanašajo na položaj v državi in na stremljenja, da se ustreže vsem upravičenim težnjam, da se obnovi popolno zaupanje in čimbolj utrdi solidarnost interesov med Srbi, Hrvati in Slovenci v vseh manifestacijah njihovega javnega življenja«. Dalje sta oba ugotovila, da sta v glavnem istih misli glede bistva vprašanj, ki so bila na dnevnem redu, in da imata isto temeljno naziranje o tem, kako naj bi se to vprašanje uredilo.

Sporazum s Hrvati in ustanovitev samouprav so vedno glasneje zahtevali tudi gospodarstveniki. Pospešek pri pogajanjih za sporazum je bil vsekakor pomemben dogodek, ko je Italija 7. aprila 1939 na vrat na nos zasedla Albanijo in kar se da v živo zadela aspiracije velike srbske buržoazije do Albanije. Cvetković je bil v Zagrebu že zopet 15. aprila in se pogajal z Mačkom, nato pa je odšel na sestanek s Koroščem in Spahom v Rogaško Slatino, se zopet vrnil v Zagreb in se pogovarjal z Mačkom skoraj do konca aprila. Takrat je bilo rečeno, da je sporazum sklenjen in bo objavljen v najkrajšem času, a se je potem vse to še zavleklo. Medtem je bil zunanji minister na dveh potovanjih, in sicer v Benetkah ter v Berlinu.

Dne 8. maja je dejal dr. Korošec na občnem zboru Zadružne zveze, da nihče ne ve, kaj bo z Evropo. Živimo v neprestani nervozi in negotovosti, kaj bo jutri. Ima pa Jugoslavija »zelo modrega krmarja v zunanji politiki«, kneza namestnika Pavla. Zato naj ne nasedamo levičarskim elementom, ki hočejo dan za dnem izzivati in kaliti vodo. Takoj za tem je knez Pavle odpotoval v Rim, konec maja v Berlin in sredi julija še v London.

Znova je spregovoril Korošec 14. maja na taboru mladinske JRZ v Celju in dejal, da je vsa mladina Slovenije v taboru JRZ. To seveda ni bilo res. Močno je znova napadel komuniste, »katerih največja taktika je bila, da se delajo spet strašno domoljubne in nacionalne, samo da bi prišli z dobro in pošteno mladino skupaj ter jo zunanjepolitično usmerili na pota, ki naj od vseh strani vodijo do njihovega vzora: do vojske in končno do svetovne revolucije«. Na taboru ZZD 4. junija pa je Korošec dejal, da nosijo komunisti in socialisti zadnje čase v sprevodih tablice

s patriotičnimi napisi: Branimo državo! Branimo narod!, a to se pravi, da hočejo braniti državo s pomočjo drugonarodnih komunistov. Ljudski pregovor pravi, da večkrat tudi slepa kura kako zrno najde, a pri »naših političnih kokoših je to, zdi se mi popolnoma izključeno«. Dobrega pol leta je živela Evropa v stalni vojni psihozi, sedaj pa je bojazen že mnogo manjša in zopet mirnejše gledamo v prihodnost. Hitler je dejal knezu Pavlu, da je skupna jugoslovansko-nemška meja postavljena za vedno. Glede sporazuma je Korošec dejal, da Maček ni samo dober Hrvat, temveč tudi dober Slovan. Sporazumeli se bodo.

Dr. Maček je 14. junija dejal: Četudi bi bile vidne in nevidne sile, ki so proti sporazumu, mnogo močnejše kot so, sporazumeti se moramo, ker srbski narod ve, da je zadovoljna Hrvaška tudi močna Jugoslavija. Če bi o sporazumu odločal srbski narod, bi bil sklenjen v 24 urah. Junija se je v JRZ nadaljevala čistka, 17. junija je zahteval poslanski klub JRZ izključitev Stojadinovića in njegovega kroga, kar se je 19. junija tudi zgodilo. V obrazložitvi te izključitve je bilo rečeno: brž ko je postala JRZ režimska stranka, so se začeli vanjo vključevati razni špekulanti, ki niso imeli ničesar skupnega s strankinim programom, so pa pospeševali in večali kult Stojadinovićeve osebnosti. Tako je Stojadinović rastel brez vsake potrebe, oviral pa tudi rešitev hrvaškega vprašanja in se je – opiraje na svoje prilizovalce – vedno bolj umišljal v vlogo jugoslovanskega Mussolinija. Po decembrskih volitvah se je začel Stojadinović zbliževati z mnogimi poslanci in politiki bivše JNS, nato pa je pet ministrov izstopilo iz vlade in s tem vrglo Stojadinovića.

Na vse te mahinacije je vplival tudi gospodarski položaj. Iz centralnega trgovskega združenja so Hrvati izstopili že začetek maja z motivacijo, da sta »hrvaška politična svoboda in neodvisnost glavna pogoja tudi za procvit hrvaških dežel«. Isto so naredili tudi hrvaški industrialci. Začetek junija so predvsem slovenski gospodarstveniki znova načeli vprašanje tujega kapitala, ker si je »usvojil pri nas že tako močno pozicijo, da nam je postal nacionalno nevaren«. V resoluciji letne skupščine trgovskih združenj dravske banovine 18. junija je bilo rečeno, da se je gospodarsko stanje nevarno poslabšalo zaradi mednarodne napetosti, zaradi vedno večjih težav pri nabavljanju surovin in zaradi bega industrije iz davčno preobremenjene Slovenije. Znova so zahte-

vali, naj se zboljša promet, naj se odpravijo privilegiji za nabavljalna in konzumna društva, naj se odpravi šušmarstvo in zaposlijo namesto tujih delavcev domači.

V drugi polovici julija je bila v Ljubljani vnovič mogočna klerikalna slovesnost, 6. mednarodni kongres Kristusa kralja. 25. avgusta je odstopila Cvetkovićeva vlada, že naslednjega dne je bila sestavljena pod Cvetkovićevim predsedstvom nova, v nji pa je postal podpredsednik dr. Maček. V vlado so prišli še člani SLS, JMO, KDK in samostojni demokrati.

Dne 27. avgusta je bil končno le objavljen sporazum s Hrvati. Po tem sporazumu je nastala velika banovina Hrvaška, sestavljena iz nekdanje savske in primorske banovine, okrajev Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Travnik in Fojnica, razen občin, ki niso imele hrvaške večine. V pristojnost banovine Hrvaške so prišle naslednje državne zadeve: kmetijstvo, trgovina in industrija, gozdovi in rudniki, gradnje, socialna politika, narodno zdravje, fizična vzgoja, pravosodje, prosveta in notranje zadeve. Za vse te zadeve sta bila zakonodajna oblast kralj in hrvaški sabor, ki naj bi ga volili, izvršilna oblast pa ban prek kralja. Bana, ki naj bi bil odgovoren kralju in saboru, bi imenoval in odstavljal kralj.

Že 26. avgusta je bila z ukazom kraljevih namestnikov razpuščena narodna skupščina, izvoljena decembra 1938. Za bana Hrvaške je bil imenovan dr. Ivan Šubašić, razveljavljeni so bili zakoni o volitvah, tisku, zborovanju in združevanju ter drugi politični zakoni, izšla je uredba o ustanovitvi banovine Hrvaške in uredba o prenosu predpisov banovine Hrvaške na druge banovine.

Toda vse to se je zgodilo na večer pred drugo svetovno vojno! Hrvati so dobili dokajšnjo samostojnost in že 27. avgusta je poudaril minister dr. Krek na velikem zborovanju v Slovenskih Konjicah, da smo dobili Slovenci pravico do enake samostojnosti.

b) Svetovna vojna in trojna pogodba

V velikem svetovnem konfliktu, ki se je vedno bolj razvnemal, je jugoslovanska vlada že 4. septembra razglasila strogo nevtralnost. 7. septembra je zapisal znani klerikalni časnikar Drin v Slovencu članek Politika kominterne. Dejal je, da je pogodba Moskva–Berlin (konec avgusta 1939, ki je vsebovala nedopustne

tajne klavzule) zmedla komuniste in marksiste po svetu. Eni niso vzeli vsega za čisto resnico, mnogi pa so voljo Moskve sprejeli »kot najvišjo modrost in so se potrudili le še za formulo, s katero naj se zveza Moskva–Berlin raztolmači razočaranim pristašem, ki bodo morali odslej verjeti, da je belo, kar so jim isti agitatorji še včeraj dopovedovali, da je črno«.

Dne 10. septembra so sklenili na seji banovinskega odbora JRZ o vsem, kar naj bi bilo potrebno za prenos državnih kompetenc tudi na dravsko banovino, in 14. septembra je bila za to postavljena posebna komisija. 18. septembra je – do zasedanja nove narodne skupščine – dobila vlada vso zakonodajno oblast.

Dne 11. decembra je postal dr. Korošec častni doktor prava na ljubljanski univerzi, dan pred razglasitvijo uredbe o konfinaciji pa je izbruhnil v Trbovljah štrajk. Ministrska odredba o konfinacijah je izšla 15. decembra in je v 2.členu določala, da morejo upravne oblasti prve stopnje poslati »na bivanje v kake druge kraje osebe, ki rušijo red in mir«. Proti takemu sklepu prve stopnje je bila dopuščena pritožba na upravno oblast druge stopnje (na banovine) v osmih dneh. Tako so se začela polniti s komunisti in pravimi demokrati velika taborišča v Bileći, Ivanjici in drugod.

Za novo leto 1940 so povedali razni politiki svoje želje. Cvetković je dejal, da je želja Slovencev po podobni enakopravnosti, kot so jo dobili Hrvati, popolnoma upravičena, in je izrazil upanje, da bodo to v letu 1940 tudi dosegli. Dr. Korošec je dejal, da mu delajo skrbi za prihodnje leto tri stvari, komunisti, prostozidarji in tujci. Znova je ostro napadel komuniste in dejal, naj gredo kazat svoje junaštvo na Finsko, kjer se rdeča armada umika, o tujcih, to je o petokolonaših, pa je dejal: »Če se danes vozite z vlaki, odsedate v hotelih, če večerjate v toplih gostilnah, morate dobro paziti na svoje noge, da ne stopite na kakega tujca. In skoraj sami mladi ljudje so to, ki bi morali biti na fronti, ne pa na potovanjih. Pazite na te ljudi, ogibajte se jih, da ne spravite v nesrečo sebe in domovine... Kdor ni neumen, bo to razumel.« Škof Rožman pa je zapisal, da je za prihodnost najbolj potrebna enotnost.

Začetek leta 1940 je bilo – kolikor in kakor že – rešeno hrvaško vprašanje, obstajalo pa je še vedno jugoslovansko vprašanje in dva tabora, ki si nista bila enaka, kako naj se to vprašanje reši. Eni (Maček) so zahtevali najprej volitve in nato preureditev

Za pakt s Sovjetsko zvezo

U 1940 SO BILI USPOSTAVLJENI REDNI DIPLOMATSKI
MED SOVJETSKO ZVEZO IN JUGOSLAVIJO – NAJŠIRŠE
E SLOVENSKEGA NARODA SO TA DOGODEK SPREJELE
VI ODKRITEGA IN SKRENEGA ZADOVOLJSTVA –
LNIM SOGLASJU Z RAZPOLOŽENJEM LJUDSTVA SO
UBLJANI ZAČELA PRIPRAVLJALNA DELA ZA
VITEV DRUŠTVA PRIJATELJEV SOVJETSKE ZVEZE –
A ČASOPISNA VEST O TEM JE RAZGIBALA VSE SLOJE
SKEGA NARODA – DELAVCI KMETJE OBRTNIKI
A INTELIGENCA URADNIKI – VSI SO SPONTANO
PODPISOVATI PRISTOPNE IZJAVE ZA DRUŠTVO
LJEV SOVJETSKE ZVEZE – OD JUNIJA 1940 DO DANES
ANOVITELJI TEGA DRUŠTVA PREJELI

17.843 PRISTOPNIH IZJAV

PISE POŠILJAMO KOT IZRAZ PRIJATELJSKIH IN BRATSKIH
SLOVENSKEGA NARODA DO NARODOV SOVJETSKE

LJUBLJANA V DECEMBRU 1940

В ИЮНЕ 1940 ВОССТАНОВИЛИСЬ НОР
ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ СНОШЕНИЯ СОВЕТСКОГ
С ЮГОСЛАВИЕЙ – ШИРОЧАЙШИЕ МАССЫ СЛОВ
НАРОДА ВСТРЕТИЛИ ЭТО СОБЫТИЕ ЧУ
ОТКРОВЕННОГО И ИСКРЕННОГО УДОВОЛЬ
В ПОЛНОМ СООТВЕТСТВИИ С НАСТРОЕНИЕМ
НАЧАЛИСЬ В ЛЮБЛЯНЕ ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫЕ
ПО СОЗДАНИЮ ОБЩЕСТВА ДРУЗЕЙ СОВЕТСКОГО С
КОРОТКОЕ ГАЗЕТНОЕ СООБЩЕНИЕ ОБ ЭТОМ ВСКОЛ
ВСЕ СЛОИ СЛОВЕНСКОГО НАРОДА: РАБОЧИЕ КР
РЕМЕСЛЕННИКИ ТРУДОВАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ ЧИН
– ВСЕ НАЧАЛИ ПОДПИСЫВАТЬ ЗАЯВЛЕНИЯ О ВСТ
В ОБЩЕСТВО ДРУЗЕЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА –
1940 ПО СЕГОДНЯ ОСНОВАТЕЛЯМИ ЭТОГО О
БЫЛО ПОЛУЧЕНО

17.843 ЗАЯВЛЕНИЙ О ВСТУПЛЕНИИ

ШЛЕМ ЭТИ ПОДПИСИ КАК ВЫРАЖЕНИЕ ДРУЖ
БРАТСКИХ ЧУВСТВ СЛОВЕНСКОГО НАРОДА К НА
СОВЕТСКОГО СОЮЗА

ЛЮБЛЯНА В ДЕКАБРЕ 1940

**ina, ki je bila poslana decembra 1940 poslaništvu Sovjetske
eogradu s prvimi pristopnimi izjavami k Društvu prijateljev Sov
e. Bilo jih je 17.843, kmalu pa je število naraslo na 30.000 po**

države po vzoru banovine Hrvaške, drugi (Slovenci in Srbi) pa so zahtevali najprej ureditev države in šele nato volitve. Na seji ožjega glavnega odbora JRZ v Beogradu so sklenili, da bo JRZ nadaljevala delo za demokratizacijo političnih, socialnih in gospodarskih vprašanj. Glavni odbor je ugotovil, da načrt novega volilnega zakona še ni dokončno sestavljen, JRZ pa želi, da se volitve razpišejo in izvedejo takoj, kakor hitro bodo to dopuščale splošne politične razmere. Glavni odbor JRZ se je glede rešitve jugoslovanskega vprašanja postavil na stališče, da je treba izvesti reorganizacijo države še pred volitvami. Na vse to je že naslednjega dne reagiral dr. Maček in dejal, da ni sklepal sporazuma z JRZ, temveč z drugimi faktorji in s Cvetkovićem kot predsednikom vlade. Dejal je, da bo zastavil vse sile, da bo ministrski svet še te dni sprejel volilni zakon.

Korošec je 7. marca znova nastopil proti komunizmu, »največji sramoti naše dobe«, in sicer na študijskem dnevu klerikalne Akademske zveze v Ljubljani. Dejal je, zakaj »jugoslovanski komunisti ne formirajo čet, bataljonov in polkov, da bi šli na pomoč svojim somišljenikom in bratcem v Rusiji, katere sedanji voditelji naš slovanski rod tako nepopisno sramote s svojim strategičnim neznanjem, s svojo vojno in tehnično nesposobnostjo (finsko-ruska vojna).

Na sestanku senatorjev JRZ 1. aprila je Cvetković dejal o Stojadinoviću, da je ta kaj kmalu zapustil tisto, kar je povedal v deklaraciji svoje vlade, in zašel popolnoma na drugo pot, ki je »vodila v fašizem in ne v svobodno politično življenje«. Povedal je, da je Korošec stopil iz vlade zato, ker ni hotel slediti Stojadinoviću v fašizem. Dalje je Cvetković poudaril, da je treba ohraniti »pravo linijo nevtralnosti«, saj je to največja modrost trenutne politike.

Dne 19. aprila so Stojadinovića internirali, prav istega dne pa so sestavili jugoslovansko delegacijo za trgovska pogajanja s Sovjetsko zvezo. Delegacija je odpotovala v Moskvo 20. aprila, to je bilo že po koncu rusko-finske vojne in ob Hitlerjevem napadu na Dansko in Norveško. 19. aprila so izšle tri vladne uredbe, in sicer zoper špekulante, o varstvu nevtralnosti v tisku in kinu in o prepovedi vseh javnih zborovanj in shodov.

Jugoslovansko-sovjetska trgovinska pogodba je bila ratificirana v Beogradu 31. maja. Tudi slovenski gospodarstveniki so

razpravljali o »razlogih našega zbližanja z Rusijo«. Najprej so ugotovili gospodarske razloge, češ da je Rusija najugodnejši prodajalec bencina in bombaža, Jugoslavija pa bo izvažala zgodnje in konzervirano sadje, povrtnino in mesne izdelke. Drug razlog naj bi bil »kulturni, splošno slovanski«, kajti zaradi velikih sprememb v Evropi prihaja na dnevni red »občni kulturni interes Slovanstva«, ki je posebno pomemben za manjše slovanske skupine. Tretji razlog naj bi bil političen. Rusija je velika evropska in azijska sila ter je vsak dan sorazmerno močnejša, ker njeni tekmeci v Evropi in izven nje trošijo svoje sile v vojni. Rusija ne more imeti interesa, da bi se balkanski Slovani germanizirali ali romanizirali. To ne more biti prizadevanje »niti najnižjega komunističnega duha«. Stanje, kakršno je trenutno na Balkanu, ni ugodno samo za nas, temveč tudi za Rusijo in njeno varnost. Če bi še naprej ostali tako oddaljeni kot do sedaj, kdo ve, kam bi odvedli dogodki nas in Rusijo. Rusija je eden največjih izdelovalcev najboljšega in najmodernejšega orožja, kar ni brez važnosti za nas. En sam razlog – so dejali gospodarstveniki – pa je proti, ker vodijo rusko državo komunisti.

Jugoslavija in Sovjetska zveza sta 24. junija vzpostavili diplomatske stike, a šele takrat, ko je bila Francija že na tleh in razdeljena na zasedeno in nezasedeno. Ob tej priliki je Slovenec zapisal, da je to naredilo »povoljni vtis« med demokratičnimi množicami in med komunisti, težko pa je verjeti, da bi ta upostavitev prišla zaradi kakršnega koli pritiska od spodaj. Konec junija je postal Korošec znova član vlade, to pot minister za prosveto. Takoj je izjavil, da so v nevarnosti vse kulturne in moralne vrednote in celo najvišje človeške dobrine, vera, družina in domovina. Zato morajo biti prosvetni in kulturni ukrepi smeli in energični, za veliko akcijo prosvetnega in moralnega preroda moramo mobilizirati vse kulturne ustanove, vse vzgojne faktorje in prosvetne delavce. Že kot prosvetni minister je izjavil 9. julija v uradnem fašističnem glasilu Popolo d'Italia, da so bile za španske državljanske vojne »naše simpatije na strani Italije in Nemčije«. Čeprav so nasprotne razne tajne sile, so odnosi z Nemčijo zelo dobri in prijateljski. Na vprašanje, če se bo napovedana akcija jugoslovanske vlade proti masonom in drugi podtalnim elementom izvajala tudi v prosvetni politiki, je Korošec odgovoril, da ni prevzel ministrstva samo zato, da bi nastavljal in prestavljal učitelje in profesorje.

Dne 25. avgusta je prineslo Jutro novico, da so bila vložena pri banski upravi pravila za Društvo prijateljev Sovjetske zveze, katerih pa ban ni hotel potrditi. Pravila je predložila – na pobudo CK KPS – vrsta takratnih javnih in kulturnih delavcev.

Na slavnostni seji vlade v Zagrebu 26. avgusta – ob obletnici sporazuma – je podpredsednik vlade dr. Maček dejal, da se je delo okrog sporazuma razvijalo počasi in da bi se bila pogajanja še vlekla, če bi ne bil dr. Krnjević iz inozemstva sporočil, da je izbruh vojne v Evropi neizbežen. Zato je tedaj dejal Cvetković, naj se to, o čemer so se sporazumeli, izpelje takoj, »drugo pa prepustimo za boljše čase«.

Jeseni 1940 je vlada uvedla enotno krušno moko (vsa pšenica je šla za izvoz v Nemčijo in Italijo) in tri brezmesne dneve v tednu. Po banovinah so ustanovili prehranjevalne zavode, začenjalo se je pravo vojno gospodarstvo, četudi država ni bila v vojni. Še korak dalje in v začetku februarja 1941 so v državi uvedli nakaznice za kruh in moko. V začetku oktobra 1940 je vlada izdala uredbo, s katero so omejili poslovanje trgovin z živili, katerih lastniki so bili Židje, velike židovske trgovine so bile postavljene pod nadzorstvo, za študente Žide pa so uvedli numerus clausus na srednjih, strokovnih in visokih šolah.

Sredi oktobra so sklenili z Nemčijo razširjeno trgovinsko pogodbo, po kateri je začela Jugoslavija izvažati v Nemčijo 60 % vsega svojega izvoza. V začetku novembra so italijanska letala (»letala neznanega porekla«) trikrat bombardirala Bitolj, nato je takoj odstopil vojni minister Milan Nedić, vlada pa je vložila protest v Atenah, Rimu in Londonu. Nekaj dni za tem je pomoto svojih letal opravičila italijanska vlada in obljubila poravnati škodo.

Dne 14. decembra je umrl dr. Anton Korošec; z njim je slovenski klerikalizem izgubil pomembnega voditelja in neizprosnega sovražnika vsake demokracije. Osirotela SLS oziroma JRZ je že 17. decembra dobila novo vodstvo. Predsednik je postal dr. Fran Kulovec, podpredsednik Franc Snoj, generalni tajnik pa dr. Miha Krek.

Za novo, usodno leto 1941 je škof Rožman voščil svojim vernikom in dejal, da je dolžnost Slovencev imeti in ohraniti živo vero, enotnost in iskreno povezanost v trdno četo na podlagi krščanske ljubezni in biti pripravljen na žrtve, ki bi bile potrebne

za našo narodno in državno svobodo. Za novo leto se je tudi izoblikovalo ime novega voditelja SLS. Če je bil Korošec »voditelj slovenskega naroda«, je postal Kulovec samo »politični naslednik dr. Korošca«.

Na sestanku zaupnikov JRZ (SLS) 2. februarja 1941 v Celju je Kulovec dejal, da se za Koroščevo politično dediščino dediči niso tepli. Kulovec je zahteval močno disciplino, ker jih čakajo težke in velike naloge. Zaradi koristi naroda naj »nastopi pomiritev med strankami«, da bomo močni in veliki v časih preizkušnje. Odločen boj je Kulovec napovedal levičarjem in komunizmu, poudaril pa je, da se bo JRZ borila tudi za slovensko samoupravo.

Od 5. do 6. februarja so bili v Beogradu »važni politični razgovori med raznimi vodilnimi politiki«. Pogovarjati se niso mogli o čem drugem kot še o tesnejšem sodelovanju z Nemčijo, kar je moglo takrat pomeniti samo še pristop k znani trojni pogodbi med Nemčijo, Italijo in Japonsko. Klerikalci so verjetno že takrat zagovarjali pristop k tej pogodbi, kajti Slovenec je 7. februarja posvetil celo uvodnik znanemu francoskemu sodelavcu z Nemci maršalu Petainu in je med drugim zapisal: »Zgodovina bo priznala maršalu Petainu, zvestemu katoliku in rodoljubu, eno od najčastnejših mest v Pantheonu velikih državnikov in velika škoda za vso Evropo in njeno bodočnost bi bila, če bi Petain ne bil več na krmilu Francije.« Tu se je Slovenec zmotil. Petaina je svobodoljubno francosko ljudstvo po vojni zaradi sodelovanja z Nemci obsodilo na smrt in le visoka starost ga je rešila krogle. 14. februarja je v Berchtesgadenu sprejel Hitler Cvetkovića in Cincar-Markovića. Istega dne je postal častni doktor ljubljanske univerze zanimiva in včasih tudi pozitivna osebnost v slovenski zgodovini, senator Ivan Hribar, prvi podpisnik vloge za odobritev Društva prijateljev Sovjetske zveze.

Poglejmo, kako se je v tem času razvijal slovenski del JNS, kolikor se v tem času že ni od njega odcepila mladina in ustanovila mlado JNS. Staro vodstvo JNS je ob Koroščevi smrti zapisalo v Jutru 15. decembra: »Ob njegovi smrti so obmolknila vsa nasprotstva, in ko pošiljamo mrtvemu sinu našega naroda zadnji pozdrav, se oddolžujemo njegovemu spominu z izpovedjo, ki jo najlepše obeležuje lapidaren stavek: Bil je zaslužen za jugoslovansko stvar!« Vodstvo JNS in vodstvo uradnega Sokola se je udeležilo Koroščevega pogreba. Kulovčevemu govoru v Celju je

Jutro 6. februarja posvetilo uvodnik in v njem zapisalo, da so bile Kulovčeve besede jasnejše kot Slovenčev komentar. Slovenec je namreč zapisal, da je strankarsko pomirjenje možno le, če se stranke podredijo eni stranki (JRZ – SLS) in jo priznajo za svoje narodno vodstvo. Po tej poti – je zapisalo Jutro– seveda ni mogoče priti do cilja, o katerem je govoril Kulovec. Tu je imelo Jutro prav, kajti koncern okrog Slovenca si je dovolil svojevoljno razlago Kulovčevega govora. Na seji banovinskega odbora JNS 9. februarja je dejal Pucelj, da je JNS že od začetka svetovne vojne podčrtavala v svojem časopisju potrebo po koncentraciji vseh pozitivnih in konstruktivnih sil v državi. Vse to ni rodilo uspehov, a ne po krivdi JNS. Jutro je 14. februarja še enkrat poudarilo, da se razpravljanje o pomirjenju ne razvija povsem srečno. Zapisalo je, da pripisuje JNS večjo avtoriteto Kulovčevim besedam kot Slovenčevemu komentarju.

Tako se je 15. februarja Kulovec znova oglasil. To pot na sestanku v Mariboru. Dejal je, da so bili Slovenčevi komentarji pravilni in poudaril, da je JRZ večinska stranka, ki ima »zgodovinsko legitimacijo slovenskega naroda«, da ga zastopa v njegovem domačem političnem in državnem življenju. »Če smo govorili o pomirjenju z drugimi strankami, je to bil dokaz, da se zavedamo vse svoje odgovornosti. Mi hočemo pomirjenje, ker smo močni.« O Cvetkovićevi poti k Hitlerju je dejal, da je naši državi v prihodnosti zagotovljen popoln mir. »Treba je priznati, da dajemo velike žrtve, toda vse te žrtve gredo na oltar miru, ki ga vsi tako vroče želimo. Vse delo naše vlade gre za tem, da v dostojanstvu in v popolni nevtralnosti privede državo v pristanišče trajnega miru.« O slovenski banovini je dejal, da jo slovenski narod zahteva, so pa Slovenci vedno imeli razumevanje za prednost in nujnost neodložljivih splošnih državnih problemov.

Dne 1. marca je bila Bolgarija – nemška vojska jo je že popolnoma zasedla – prisiljena pristopiti k trojni pogodbi. Nobenega dvoma ni bilo, da Jugoslavija ne bo mogla ostati nevtralna, pa če bi si to sama še tako želela. Kulovec je 2. marca izjavil v Ljutomeru, da si vlada prizadeva, da »v dostojanstvu ohrani naš državni mir«. Tej izjavi je 7. marca sledila izjava jugoslovanske vlade, da »pristojni naši činitelji budno in iskreno spremljajo sedanje dogodke ter jih pravilno ocenjujejo. Pri odločanju o teh dogodkih imajo vedno pred očmi najvišje narodne in državne

koristi: neodvisnost države in njeno ozemeljsko nedotakljivost.« Slovenec je 16. marca poudaril v uvodniku, da so »naši cilji« iz Kulovčevih govorov popolnoma jasni. Na znotraj nadaljnja preureditev države, na zunaj prijateljstvo s sosedi, nevtralnost, časten mir, popolna neodvisnost in ozemeljska nedotakljivost. Če bi poskušal kdo vse to odvzeti, bodo Srbi, Hrvati in Slovenci kot en mož branili svojo svobodo in čast. Zato zaupajmo modremu jugoslovanskemu državnemu vodstvu, ki hoče ohraniti nevtralnost in mir Jugoslavije vse do poslednjih mogočih meja; lažniva in zlonamerna so nekatera poročila o položaju v Jugoslaviji. Prav tega dne je poudaril Kulovec v Radovljici, da se vlada popolnoma zaveda zgodovinske odgovornosti, ki zahteva modro in trezno presojanje dogodkov, zlasti zrelo daljnovidnost. Svoboda ljudstva, nedotakljivost meja in mir na zunaj in znotraj so cilji, ki jih hoče doseči vlada v svoji politiki.

Tako je prišel usodni 20. marec, ko so najprej na sestanku kronskega sveta sklenili pristop Jugoslavije k trojni pogodbi, zvečer istega dne pa tudi na seji vlade, ki je trajala tri ure. Sklep kronskega sveta je na seji vlade najprej podprl Maček, zatem Kulovec in potem drugi ministri razen treh. To je povzročilo krizo vlade; nato je sklenil kronski svet 23. marca, naj vlada kljub temu pristopi k trojni pogodbi; to se je 25. marca na Dunaju tudi zgodilo. Takrat je Cvetković dejal, da je Jugoslavija pristopila k trojni pogodbi zato, ker hoče ohraniti mir zase in s tem izpolniti svojo obveznost do evropske skupnosti. Nemški zunanji minister Ribbentrop je bil zgovornejši. Povedal je, da je ta pristop za Nemčijo posebnega pomena, ker je šele zdaj prišel ves nevtralni del Balkana v tabor reda in se je silam trojne pogodbe pridružila država, za katero je mislila Anglija, da se bo mogla vmešavati v njene notranje zadeve. Ribbentrop je slovesno poudaril, da nima Nemčija do Jugoslavije nobenih teritorialnih in političnih interesov. Za zdaj ima en sam cilj, da bi se jugoslovanskega področja ne polastila tuja država z namenom, da bi se tod razširila evropska vojna.

S pristopom k trojni pogodbi je jugoslovanska vlada dovolila Nemčiji prevoz njenih oboroženih sil prek jugoslovanskega državnega ozemlja, kot plačilo za to pa bi Jugoslavija po vojni dobila Solun. Kako so se stvari razvijale potem dalje, je že predmet zgodovine narodnoosvobodilne vojne.

c) Socialisti in KPJ

Kako je bilo v tem času z delavskim gibanjem? Socialistično glasilo Delavec je februarja 1939 zapisalo, da so se zadnji dve leti razmere v URSSJ temeljito spremenile, čeprav sta poskušala omajati po svetu in doma delavsko gibanje »zinovjevski komunizem in kasneje še brezimen«. Zato je vse, kar je bilo puhlega in frazerskega, odletelo. Februarja je bil odbit tudi poskus Jugorasa, ki je hotel URSSJ »podrediti nekim jugo – ali bolje rečeno – severofašistom«. Dalje je trdil Delavec, da se slovenska centrala URSSJ – Strokovna komisija – ne da odtrgati ne od hrvaškega ne od srbskega delovnega ljudstva, kajti pravična ureditev družbenega reda ne more biti samo delo slovenskega delavca. Res pa je, da je bilo 1918/19 narejenih precej organizacijskih napak, ki so ustvarjale centralistično delavsko sindikalno centralo po avstrijskem in nemškem vzoru, to pa je pripeljalo do velike birokracije.

Na plenarnem zasedanju URSSJ 19. in 20. februarja 1939 so sklenili, da se smejo »zaradi uspehov strokovnih akcij« vezati organizacije URSSJ z vsemi delavskimi organizacijami, če more to pripomoči k boljšemu izidu začete tarifne akcije. To sodelovanje dopuščajo zato, da ne bi izbruhnili konkurenčni boji.

K ustanavljanju narodno obrambne akcije KPS ob češkoslovaški katastrofi je Delavec 25. marca zapisal, da akciji delavstvo ne nasprotuje in bo sodelovalo, a le kot »enakopraven faktor drugim stanovom«. Takoj po objavljenem sporazumu o ustanovitvi banovine Hrvaške je Delavska politika 31. avgusta zapisala, naj se tudi za Slovenijo takoj uveljavi to, kar bo veljalo za banovino Hrvaško, čeprav ni pri tem sporazumu igral slovenski narod tiste vloge, ki bi jo vsekakor moral imeti. V resoluciji zborovanja zaupnikov socialističnega gibanja v Mariboru 3. septembra so poudarjali, da je bilo socialistično gibanje vedno pripravljeno podpreti vsako akcijo, ki si je prizadevala notranje urediti državo na temelju demokratičnih svoboščin. Sporazum je velik korak naprej k notranji ureditvi in demokratizaciji države in vse odredbe, ki veljajo za Hrvaško, naj se takoj razširijo tudi na dravsko banovino. Enako resolucijo je sprejela tudi konferenca socialističnih zaupnikov 17. septembra v Celju. Marsikaj so sklenili tudi na novembrski seji glavnega odbora socialistične stranke. Rečeno je bilo, da se bo socialistična stranka borila za čim hitrejši povratek

k ustavnemu, demokratičnemu in parlamentarnemu sistemu vladavine, zato pa se mora sporazum razširiti na vso državo.

Za novo leto 1940 je Delavska politika močno poudarila zahtevo po obnovitvi socialistične stranke. Poudarila je tudi, naj se čimprej preuredi država, naj se najprej odpravijo vsi reakcionarni zakoni, uvedejo demokratične svoboščine, izvedejo svobodne volitve in novi poslanci naj dobijo pooblastila za končno preureditev države. Delavska politika je prinesla 16. marca okrožnico glavnega odbora socialistične stranke o načelnem stališču do komunistov. V okrožnici je bilo poudarjeno, da je zaradi »prijateljstva med Sovjetsko Rusijo in nemškim fašizmom« potegnjena ostra ločnica med socialisti in komunisti v svetu. Politika ljudskih front je politika preteklosti. Napad Sovjetske zveze na Finsko je še poglobil nasprotja med komunisti in socialisti, ker so se socialisti po načelu samoodločbe narodov in načelnem odklanjanju vsake napadalne vojne postavili na stran finskega naroda. Tudi v Jugoslaviji so pretrgani vsi stiki s komunisti, ki gredo brezpogojno za parolami sedanjega moskovskega režima in mu slepo služijo. Toda socialisti so proti vsakemu režimu diktature, in to tudi v državah, kjer bi imelo delavstvo večino, ker »bi vsaka taka diktatura bila nazadnje vendarle diktatura nad proletariatom«.

Dne 17. marca je bila v Ljubljani konferenca socialističnih zaupnikov, sklical pa jo je odbor za ustanovitev socialistične stranke. Na konferenci je bilo rečeno, da so že dvakrat zahtevali ustanovitev stranke, a je bila zahteva obakrat odbita. Ker je bil objavljen novi volilni zakon, je nujno potrebna ustanovitev socialistične stranke. Isto je poudaril na zboru zaupnikov 31. marca v Mariboru tudi Topalović, dejal je, da zavzemajo socialisti do sedanje vojne politiko nevtralnosti, male države na Balkanu pa naj bi se združile ter organizirale fronto proti vojni nevarnosti. Na seji širšega odbora socialistične stranke 7. julija v Beogradu so sklenili, naj predstavništvo stranke še naprej sodeluje s strankami združene opozicije. Če bi nastale v državi kakršnekoli spremembe, bodo ostali socialisti idejno in organizacijsko povezani. Njihov cilj je ohranitev državne stranke vseh Jugoslovanov in sporazumna organizacija državne stranke na temeljih ljudske vladavine. Spore med balkanskimi in podonavskimi državami naj rešijo te države same brez tujega vmešavanja. Seja je pozdravila obnovitev diplomatskih stikov s Sovjetsko zvezo.

Konec leta 1940 je notranji minister razpustil URSSJ. Ob znanem Kulovčevem govoru v Celju je 8. februarja 1941 zapisal Petejan, da takega govora socialisti niso slišali že od 1917. leta. Če je govor res veren izraz razpoloženja v SLS, ga je treba samo pozdraviti. Dalje je Petejan zapisal, naj bi se meščanske stranke med seboj pomirile, kar bi z veseljem pozdravili in v danih pogojih tudi podpirali, kot so podpirali enotno narodno gibanje v letih 1917 do 1919. Ob Kulovčevem govoru v Mariboru pa je Petejan 22. februarja zapisal, da socialisti z demokratičnega zrelišča odklanjajo tezo, da je samo večinska stranka poklicana vladati in nositi odgovornost. Še odločnejše odklanjajo tezo, da je boj proti tej močni stranki (SLS) obenem že boj proti narodnim in državnim koristim.

Ob puču 27. marca 1941 je Delavska politika zapisala, da je bil ta dogodek prijetno presenečenje, uradna izjava izvršnega odbora socialistične stranke pa je 29. marca poudarila, da je bil s postavitvijo vlade generala Simovića končan strašni nenarodni režim. V notranjosti je širil nesramno korupcijo in demoraliziral vse javno življenje, v mednarodni politiki je dovoljeval, da je plavala državna ladja brez kompasa v brezdno. Izjava je opozarjala delavce in delavke, naj odločno zavrnejo vsako puntarsko politiko, ker je ta v tuji plačani službi. Ne pustite se voditi od nedoraslih in neizkušenih politikov!

S tem je končala življenje nekdanja SSJ, in to popolnoma sprta s komunisti. 6. aprila je – kot je znano – prišla skupaj z drugimi buržoaznimi strankami v Narodni svet v Ljubljani.

Kaj pa krščanski socialisti in njihovi klerikalni nasprotniki, s katerimi so si bili vedno bolj v laseh? Na seji vodstva JSZ 22. januarja 1939 so poudarili, da hoče ostati JSZ »neodvisna strokovna organizacija slovenskega krščanskega delavstva, ki stremi za preobrazbo družabnega reda v skladu s krščanskimi načeli družbe«. Zato je vodstvo JSZ odločno odklonilo kakršno koli prilaščanje monopola bodisi nad katoliško ali slovensko skupnostjo. To pristojnost priznava JSZ le škofu in papežu. To je povzročilo hude polemike z ZZD, ki se je 4. februarja sporazumela z Jugorasom tako, da je ZZD ostala samostojna strokovna organizacija za področje dravske banovine z lastnimi pravili in programom, kot organizacijska celota pa je ostala član Jugorasa.

Krščanski socialisti so ob napadu rdeče armade na Poljsko zapisali med drugim tole: »Kdor pa danes opravičuje ravnanje

Sovjetske Rusije, njen poseg v Evropo in v načela, ki Sovjetsko Rusijo pri tem vodijo, zagovarja imperializem, čeprav v prikriti obliki... Delavstvo, ki je vedno hotelo mir in ljubezen med narodi, ta način odločno odklanja, ker je izrazito nasproten delavskemu mišljenju. Slovenska demokratična levica, ki danes opravičuje usodepolni poseg Rusije v evropsko zdraho, je s tem izdala svojo demokracijo, pa naj se še tako trka na svoja prsa in poudarja svoje poštenje. Z demokracijo pa je padlo tudi Slovanstvo, ker je – po navodilih iz Moskve? – razredna politika pred narodno... Razočarani smo nad ljudmi, ki s tolikšno lahkoto spreminjajo svoje aksiome, temelje svojih duhovnih zgradb... Mi ostanemo kar smo bili.« Mnogo ostreje je zapisala Delavska pravica tudi 21. decembra (ob napadu Sovjetske zveze na Finsko): »Noben demokrat, Slovan, Slovenec in katoličan ne more več odobravati komunizma in bodo primeri, ko bo sodelovanje z njihovimi strokovnimi organizacijami desetkrat pretehtano in skrčeno na minimum. Ideološko smo mi vedno izključevali s komunizmom vsak kompromis. Danes trdimo tudi to, da bi vsak Slovenec, ki bo sodeloval s komunisti, politično zagrešil zločin nad svojim narodom.«

To so bile hude obtožbe uradnega vodstva JSZ, ne moremo pa trditi, da so se z njimi strinjali tudi posamezniki, ki so se – vkljub vsem težavam – le vedno bolj približevali KPS.

Slovenski delavec, glasilo ZZD, je za novo leto 1940 zapisal o JSZ, da je ta po vojni »ves čas švedrala po raznih krivih potih in ubirala smer, ki ni bila ne katoliška, ne delavska, ne strokovna«. 6. marca je prinesla Delavska pravica obsodbo JSZ, s katero so jo obsodile večkratne konference duhovnikov ljubljanske škofije. Obsodba pravi, da je povzročilo škodljivo razcepljenost v vrstah katoliškega delavstva predvsem to, da so zašli nekateri vodilni krogi JSZ pod vpliv marksističnih idej in se niso takoj oklenili papeževe okrožnice Quadragesimo anno. Pisanje Delavske pravice in delovanje JSZ je že nekaj let tako, da se je organizacija sama izločila iz skupnosti celotne katoliške dejavnosti. Takoj po tej konferenci se je raznesla novica, da bo Delavsko pravico in JSZ obsodil tudi Škofijski list. Zato je vodstvo JSZ pisalo škofu, da se zlorablja njegova avtoriteta in naj javno pove, kaj misli. Škof ni ničesar odgovoril. Škofijski list pa je 25. aprila prinesel omenjeno obsodbo. Na to je 9. maja odgovorila Delavska pravica, da zborovanje duhovnikov ni bilo pristojno za kakršno koli pravično

obsodbo. Poleg tega velja ta obsodba samo za ljubljansko škofijo. Kaj pa za mariborsko? Zato naj se člani JSZ ne dajo begati in naj kot dobri katoličani naprej v miru delajo.

Na občnem zboru JSZ 23. junija v Ljubljani so sklenili, naj se spremenijo pravila JSZ tako, da bo »naša organizacija v prihodnje sposobna združiti v svojem krogu vse zavedno slovensko delavstvo, JSZ pa naj se spremeni v slovensko strokovno zvezo«.

Za novo leto 1941 je Delavska pravica zapisala, da so majhni in kratkovidni računi tistih, ki vidijo rešitev slovenskega naroda v zmagi enega ali drugega tabora v sedanji vojni. Zgrešeni so računi z zmago tistih, ki mislijo, da bo s tem rešeno samo po sebi tudi slovensko vprašanje. Na razširjeni seji odbora JSZ 5. januarja 1941 so sklenili, naj JSZ vztraja na načelu svobode delavskega združevanja. Za uspešno obrambo in dosego delavskih pravic je nujen enoten nastop slovenskega delavstva. Dne 4. aprila, tik pred veliko narodno nesrečo, je Delavska pravica zapisala: »Prepričani smo, da je v korist miru tudi to, da je naša država v dobrem razmerju s Sovjetsko Rusijo ... Zato delavstvo želi in je prepričano, da se bo razmerje z Rusijo še bolj poglobilo in da bo dobila ta poglobitev izraza v dejanju ... Delavstvo je izgubilo vero in zaupanje v oblast prejšnjih režimov.«

Na državni konferenci KPJ konec maja 1939 so sprejeli resolucijo o stanju KPJ. Konferenca je pozdravila vse ukrepe, ki se jih je lotila kominterna za ureditev in konsolidacijo KPJ (izključitev Gorkića itd.) in zahtevala še bolj energično čiščenje v KPJ zaradi njene obrambe pred razrednim sovražnikom ter odstranitev vseh frakcionašev in skupinarjev. V majski številki Proleterja je zapisal Kardelj, da je postala »nevtralna« Jugoslavija – zaradi kapitulantske politike narodnih izdajalcev – najšibkejša točka na Balkanu. Njeni narodi so v ogromni večini za obrambo dežele, ker se zavedajo, da bi kapitulacija prinesla imperialistični jarem brezprimernega tlačenja. Obramba neodvisnosti dežele je mogoča, če se združijo vse domoljubne sile, če se doseže sloga vseh jugoslovanskih narodov, če se zadovoljijo delovne množice in ugodi njihovim demokratičnim zahtevam. Delati je treba tudi za okrepitev obrambne zveze ogroženih malih balkanskih narodov, ter obrambne zveze Francije, Velike Britanije in Sovjetske zveze.

Bližajoči se svetovni vojni požar je v Sloveniji še bolj pospešil zbiranje demokratičnih sil v ljudski fronti, ki se je na sestanku delegatov 3. septembra v Celju in 29. oktobra 1939 v Ljubljani

preimenovala v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. To je bila nova oblika združevanja kmečkega in delavskega gibanja za skupni boj proti vojni, za enakopravnost Slovenije z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami, za svobodo tiska, združevanja itd., za najširšo demokracijo, za narodno samoodločbo.

V Zagrebu je 15. decembra 1939 izšla edina številka Nove Ljudske pravice in v članku o vojni zapisala, da je novi svetovni požar imperialistična vojna in se zlasti Anglija trudi, da bi se ta vojna čim bolj razširila še na druge dežele. Zato je dolžnost delovnega ljudstva boriti se proti razširjenju vojne na druge dežele ne glede na to, kateri od bojujočih se taborov (angleško-francoski ali nemški) bi hotel to vojno razširiti in boriti se proti temu, da bi se vojna ne končala s takim mirom, kot se je prva svetovna vojna, saj je nujno vodila v novo vojno. Sporazum Cvetković–Maček je Nova Ljudska pravica ocenila kot »važen korak naprej«, poudarila pa je, da smo Slovenci za zdaj ostali popolnoma ob strani in še ne čutimo nobenih koristi od sporazuma.

Delovanje Zveze delovnega ljudstva Slovenije ni ostalo prikrito policijskim oblastem, zlasti ne razglas Zveze s 96 podpisi delavcev, kmetov, obrtnikov in intelektualcev. Zato so se začela velika preganjanja, aretacije, sodni procesi in polniti so se začela koncentracijska taborišča.

Dejali smo že, da je znana pogodba Hitler–Stalin s tajnimi klavzulami (o delitvi Poljske in interesnih sferah v baltskih državicah) in napad Sovjetske zveze na Finsko razgibal vso svetovno javnost. Začele so se velike polemike, ki so našle odmev tudi pri nas. Na vse to je odgovoril CK KPJ (Odgovor svim ratnim huskoačima i klevetnicama naše Partije, Proleter 1940, št. 3-4) in poudaril, da je stal od začetka imperialistične vojne odločno na stališču, da naj bi se Jugoslavija ne zapletla v to vojno, in to na kateri koli strani. To stališče CK KPJ ni bilo nekaterim všeč in so začeli zatrjevati, da širi KPJ defetizem in s tem slabi obrambno moč države. KPJ ni defetistična, noče pa, da bi bili naši narodi pahnjeni v katastrofo vojnega pustošenja in da bi postali »orožje v rokah zapadnih lažnih demokracij ali katere koli druge imperialistične sile v tej imperialistični vojni«. CK KPJ je zahteval čimprejšnjo vzpostavitev diplomatskih odnosov s Sovjetsko zvezo in pogodbo o medsebojni pomoči ter vzpostavitev demokratičnih svoboščin in pravic vsega delovnega ljudstva Jugoslavije. Ob porazu Francije je zapisal CK KPJ

12. julija, da je bil pahnjen francoski narod v to imperialistično vojno proti svoji volji. Nujno je potrebno, da se v Jugoslaviji ustvari enotnost delavskega razreda s kmeti in ostalim delovnim ljudstvom pod vodstvom KPJ. Iste misli je poudarila tudi prva konferenca KPS julija 1940. Ob obletnici, ko se je začela svetovna vojna, so 8. septembra izbruhnile v Beogradu velike demonstracije, pri tem je policija ubila 10 ljudi. Medtem so se pripravljali za 5. državno konferenco KPJ, za katero so volile delegate pokrajinske konference. Tako se je zbralo od 19. do 23. oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu čez 100 delegatov. Na konferenci je Tito poudaril, da grozi domovini nevarnost od sil osi, njim pa pomaga tudi jugoslovanska kapitalistična klika. Rešitev iz te nevarnosti je v uspešnih akcijah proti izdajalski vladi, proti fašizmu in zahodnim demokracijam, ki hočejo zaplesti Jugoslavijo v vojno. Kardelj je v svojem referatu poudaril, da je KPJ za resnično obrambo narodne neodvisnosti, Ranković je govoril o delu v sindikatih, Kidrič o agitaciji in propagandi, Vida Tomšič o delu med ženami itd. Izvoljen je bil novi CK KPJ z 22 člani in politbiro: Tito, Kardelj, Ranković, Djilas, Leskošek, Končar in Milutinović.

Januarja 1941 je izdal CK KPJ posebno sporočilo, v njem je poudaril, kakšna nevarnost preti jugoslovanskim narodom od imperialističnih osvajalcev, od vojnih hujskačev obeh bojujočih se taborov in od pete kolone. Poudaril je kolebljivo vladino zunanjo politiko, ki je v bistvu sovražna Sovjetski zvezi, med obema vojskujočima se taboroma pa poskuša manevrirati. To je »politika prilizovanja in klečeplazenja pred osjo, obenem pa gojitev tajnih želja, da bi zmagali angleško-ameriški imperialisti in bratenje z angleškimi vojnohujskaškimi agenti v naši državi«. Toda – je nadaljeval CK KPJ – taka politika je izredno nevarna za neodvisnost in mir narodov Jugoslavije. Če je ne bodo preprečile delovne množice, se bo ta politika končala s potegnitvijo narodov Jugoslavije v vojno ali pa z njihovo sužnostjo. CK KPJ je pozval vse, ki so se pripravljeni boriti skupaj s KPJ, v boj za sklenitev pogodbe o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo, za tesne kulturne in druge zveze s to državo, ki »edina lahko zavaruje pred imperialističnimi osvajalci«. CK KPJ je pozival v boj za demokratizacijo države, za svobodo političnega in strokovnega organiziranja, proti vojni, za mir brez aneksij in kontribucij, za aktivni boj proti vojno hujskaškemu delu agentov obeh vojskujočih se

blokov, za neodvisnost narodov Jugoslavije, za odklonitev sodelovanja z enim ali drugim imperialističnim blokom, za postavitev prave ljudske vlade, ki bo imela zaupanje ljudstva in ki bo lahko hitro izdala ukrepe za uresničitev gornjih zahtev, ki so zahteve ogromne večine ljudstva v Jugoslaviji.

Konec januarja 1941 je začela znova izhajati Ljudska pravica. Poudarila je, kako je narastla zavest delovnih ljudi od ukinitve Nove Ljudske pravice decembra 1939. Bilo je nešteto akcij in demonstracij proti draginji, gibanj in štrajkov za zvišanje mezd, bojev proti koncentracijskim taboriščem, bojev za dosego naslonitve na Sovjetsko zvezo, gibanj za pomoč žrtvam reakcije, španskim prostovoljcem itd. Ob Kulovčevem govoru v Celju je zapisala Ljudska pravica konec februarja, da je bil smisel vsega govora: »Vsi buržuji in vsi buržujski podrepniki, strnimo svoje vrste! Ljudstvo postaja nevarno!« Zakaj? Gospodarska politika protiljudske vlade je pahnila državo v draginjo, uvedba živilskih kart je odprla na stežaj vrata izvozu. Vlada se v zunanji politiki vdinja sedaj enemu, sedaj drugemu imperialističnemu taboru, dosledno pa odklanja naslonitev na Sovjetsko zvezo. »Če ne bo ljudstvo Jugoslavije izbojevalo naslonitev na Sovjetsko zvezo in pakta o medsebojni pomoči z mogočno socialistično državo, bodo narodi Jugoslavije pahnjeni v imperialistično klavnico za tuje imperialistične koristi in suženjstvo pod tujo imperialistično peto.« V notranji politiki vlada najhujši teror.

č) Gibanja

Ostane nam samo še pregled buržoaznih gibanj ali pokretov za to razdobje. Oglejmo si zopet najprej gibanje okrog Slovenije. V začetku decembra 1938 ustanovljeno Slovensko društvo je ban že 16. januarja 1939 razpustil »zaradi prekoračenja statutarnega delokroga in ravnanja zoper državni red«. Društvo se je pritožilo na državni svet in ta je 25. oktobra 1939 društvo zopet dovolil. Marca 1939 je Slovenija znova načela vprašanje slovenskega političnega programa. Poudarila je, da je treba najti osnovo za združitev vseh slovenskih političnih sil in za možnost skupnega nastopa, kajti tudi najmočnejša slovenska skupina ni dovolj močna, da bi sama prevzela vso odgovornost pred narodom in zgodovino. Dalje je potrebna jasnost v načelnih vprašanjih. Državo je treba urediti po volji ljudstva in medsebojnem sporazumu narodov.

Kdor danes ljubimkuje s fašizmom katere koli oblike, ta ima svoje račune. Zahtevati moramo popolno finančno samoupravo, da bomo mi dajali državi, kar potrebuje. Slovenci hočemo biti enakopravni kot celota, kot državni narod, kot nosilec državne misli in državne oblasti. Na slovenski zemlji moramo imeti iste pravice kot jih imajo Srbi na svoji. Tesno smo povezani z Jugoslavijo, ki je temelj našega svobodnega razvoja.

Ob Cvetkovićevem-Mačkovem sporazumu je Slovenija 1. septembra zapisala, da so Hrvati dobili, Slovenci pa ne, zato tudi hrvaška svoboda še ni trdna. Sporazum je za vselej spodkopal jugoslovenarstvo, sočasna razširitev enakih pravic tudi na Slovenijo ne bi delala velikih težav. Ob razdelitvi Poljske je Slovenija zapisala 29. septembra, da bo nosilo rusko-nemško mejaštvo v sebi kali trenj in sporov, čeprav da vlada na obeh straneh totalitaristično sistem, kajti oba ta dva sistema sta imperialistična. Drugič se je lotila Slovenija tega zapletenega problema 6. oktobra in zapisala, da je razdelitev Poljske Nemčijo in Sovjetsko zvezo brez dvoma zbližala. »Skupno delo je podprlo skupna imperialistična prizadevanja in jih v določeni meri uresničilo ... Marsikaj jih druži: celostni državni sestav, diktatura, poudarjanje kolektiva nasproti pravicam človeka in osebnosti ...«

Ponovno je načela Slovenija problem Slovenci in sporazum konec septembra in zapisala, da je treba prisiliti vse slovenske politične skupine, da brez izmikanja sprejmejo uredbo o hrvaški banovini kot osnovo za ureditev vse države in posebej še slovenske banovine. Na delu so sile, ki bi rade onemogočile dokončno ureditev države v smislu sporazuma. Nikdar ni bila zgodovinska nujnost tako očitna, da se s Hrvati najdemo na eni črti in da skupaj z vsemi uvidevnimi Srbi ustvarimo mogočen blok.

Slovenija je 17. novembra načela zanimivo vprašanje, ali je potrebna nova slovenska politična stranka. Po njenem mnenju bi bila potrebna taka nova stranka, ki bi »zajela vse neopredeljene in nezadovoljne ljudske sile in vso anarhično nezadovoljnost speljala v svoj tir ter ga pozitivno usmerila na naše narodne življenjske cilje«. Ta nova stranka bi morala brezkompromisno zastopati avtonomno slovensko misel, s svojimi čistimi nameni vzgojno vplivati na vse naše politično življenje, biti bi morala demokratična po duhu in ne le po programu in besedah, in končno, uveljaviti bi morala svoje stvarne poglede na slovensko življenje in sodoben, stvaren socialni gospodarski program, v katerem bi bila prva

dolžnost skrb za delovnega človeka. Ta nova stranka bi morala zavzeti tudi načelno stališče do vseh verskih vprašanj, ki nas danes pretresajo.

Ob rusko-finski vojni je Slovenija 22. decembra zapisala, da oznamenjujejo »pravno in nravno« ta ruski napad naslednja dejstva: Rusija je vdrla s svojo vojsko na ozemlje tuje države, Rusija, članica Društva narodov, je napadla drugo članico tega društva, Rusija je napadla državo, s katero je sklenila pogodbo o nenapadanju.

Dne 3. maja 1940 je Slovenija zapisala, da bo kot doslej z vso doslednostjo služila slovenski stvari. Budila bo narodno zavest, da smo Slovenci državni narod, da hočemo biti zato nosilci državne volje in ne njen predmet. Jugoslovanska državna zavest mora iti skozi slovensko zavest. Slovenija je poudarila, da hoče ostati neodvisna od vseh strankarskih političnih skupin in da bo zastopala le koristi narodne skupnosti, kar pa seveda ne pomeni, da hoče biti politično brezbarvna. Prizadevala si bo, da bo pokazala slovensko stvarnost v čim svetlejši luči, da bo razčlenjevala resnična notranja nasprotstva slovenske družbe in pokazala, kje se »resnično razhajamo in kje je sodelovanje mogoče in kje je to sodelovanje zapoved naše samoobrambe«. 10. maja je zapisala, da je prepričana, da bo slovensko narodno usodo reševal kmet in delavec, ljudstvo samo. Zato je treba dvigniti med ljudstvom narodno samozavest in odpornost ter vero v končno zmago narodnih pravic.

Ob veliki akciji KPJ za vzpostavitev prijateljskih stikov s Sovjetsko zvezo in za ustanovitev društva prijateljev Sovjetske zveze je Slovenija 14. junija zapisala: »Kdor je leninist, mu bo vse dobro in prav, karkoli prihaja iz Rusije in karkoli se tam godi, vsakemu drugemu celostnemu ideologu, na primer političnim katoličanom, pa bo vse nasprotno in sovražno, karkoli prihaja ali se godi v Rusiji. Prvi je v nevarnosti, da bo polagal na Rusijo take upe, ki niso utemeljeni, posnemal bo mehanično vse, kar delajo tam, drugemu pa bo že sam obstoj Rusije, kakršna je danes, večni strah in trepet ter netilo slepega sovraštva.«

Kam naj se Slovenci obrnemo, na vzhod ali zahod, je obravnavala Slovenija v posebnem članku 9. avgusta. Zavzela je zanimivo stališče in poudarila, da moramo Slovenci »pričakovati pravega narodnega vzpona le od širokega ljudskega gibanja, ki bo dalo našim narodnim zahtevam globjo socialno vsebino in s tem

Mussolini v Planini

prodornejšo silo. V tem smislu lahko trdimo, da je naša narodna prihodnost v veliki politični zvezi slovenskega delovnega ljudstva z delovnim ljudstvom vseh narodov vzhoda«. Bomo pa le toliko pomenili v prihodnosti, kolikor bomo sami pokazali življenske volje. Le kot zavezniki in ne kot politični priskledniki lahko nekaj pričakujemo od vzhoda.

Močno se je zapletla Slovenija v polemiko ob rusko-finski vojni. Za novo leto 1941 pa je zapisala: »Pravicoljuben sodnik nas more toliko istiti (menda istovetiti) s komunisti, koliko se more istiti diktatura proletariata s politično demokracijo. Da smo v tem pogledu ubrali pravo pot, je najlepši dokaz, da so ob istem času, ko se nam je z desne očitalo najmanj zastrupljanje z boljševizmom, prepričani slovenski levičarji izrekli bojkot nad nami in nas obsodili kot reakcionarce.« Slovenija je toplo pozdravila sestavo nove koncentracijske vlade 27. marca 1941 in dejstvo, da je JRZ izginila čez noč brez sledu.

Ribnikarjevo gibanje je začetek leta 1939 tudi načenjalo slovenski problem, ki naj bi bil rešljiv le v popolni avtonomiji. Tudi to gibanje je zahtevalo konec bratomornega političnega boja in narodno koncentracijo ne glede na svetovni nazor ali politično pripadnost, če se hočemo Slovenci vzdržati kot narod. To ne bi pomenilo slogaštva, temveč politično vzajemnost.

Večernik je 18. februarja znova objavil nekoliko razširjen program (prvotnega je Ribnikar objavil v posebnem letaku 23. aprila 1938) o narodni koaliciji. Znova je bila poudarjena potreba po ustanovitvi akcijske politične skupnosti, v kateri ne bi nobena politična skupina izgubila svoje individualnosti in idealov. V tej narodni koaliciji bi si morali Slovenci zaobljubiti politično pomirjenje za daljšo dobo in vestno izpolnjevanje svojih koalicijskih obveznosti. Ta narodna koalicija naj bi slonela na zavesti državne skupnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov, njene naloge pa naj bi bile: priprava skupnega načrta za sporazum med Slovenci, Hrvati in Srbi, organizacija sistematične akcije za obrambo izpostavljenih Slovencev na zahodni in severni meji ter v tujini, organizacija akcije za uveljavljanje skupnih interesov pri učvrščevanju kulturnih, moralnih, duševnih in telesnih moči naroda, organizacija za dvig skupnega socialnega in gospodarskega stanja in končno skupna usmeritev in izvajanje politike za blagor naroda in države.

Obširen program torej, a Ribnikar z njim ni imel posebnega uspeha. Zato je 24. marca zapisal: Če ne more priti do koncentracije od zgoraj navzdol, jo je treba izpeljati od spodaj navzgor. Nič več se ni treba zanašati na vrhove, »od spodaj navzgor naj bruhne silovita moč«. Po nesrečnem koncu ČSR je začel Ribnikar svetovati ustanavljanje narodnih odborov, v katerih naj bi oživelo narodno obrambno delo, se širila in krepila narodna in državna zavest ter narodna sloga, podpirali naj bi rojake na mejah itd.

Zanimiv je bil odmev sovjetsko-nemške pogodbe v Večerniku. Večernik je namreč zapisal, da je dala ta pogodba Sovjetski zvezi tisto, kar ji niso hoteli dati Chamberlainovi diplomati. Zato »je razumljivo, če angleški in francoski reakcionarji, ki so izdali Avstrijce, potem Čehe in Slovake ter so pravkar pripravljeni izdati tudi Poljake, na ves glas kriče: Rusija je izdala interese miru! Da, Rusija je izdala samo en »mir« in to je monakovski »mir«. Pri tem je okrepila svoj lastni položaj, ki ji bo omogočil zavzeti tisto mesto, ki sta ga Anglija in Francija reklamirali zase... Ključe drži danes v rokah Moskva«. Delno bi te misli mogli srečati takrat tudi pri nekaterih levičarjih. V tem času – od aprila 1939 dalje – se je Ribnikarjevemu krogu nekoliko posrečilo prodreti med mladino in organizirati Kmečko prosveto. Ta je 3. septembra toplo pozdravila sporazum Cvetković-Maček. Večernik je 3. septembra zapisal, da kot »pokretaši slovenskega kmečkega in kmečko-mladinskega pokreta« pozdravljajo ta sporazum kot uspeh hrvaških kmečkih množic, ki pomeni tudi za slovenskega kmeta jamstvo boljše gospodarske bodočnosti. Večernik je izrazil upanje, da bo istih pravic deležna tudi Slovenija, kjer široke množice težko pričakujejo prerod slovenskega javnega življenja, ki bo možen šele tedaj, ko bo v Sloveniji likvidirana neznosna dediščina politične preteklosti.

Konec septembra je Ribnikarjev krog poudaril, da ne more sodelovati ne z JRZ ne z JNS. Ribnikar je 7. oktobra zapisal, da postaja politično življenje v Sloveniji živahno in da je Zveza delovnega ljudstva Slovenije predhodnica stranke »tretjega tabora«. S to ugotovitvijo se je Ribnikar precej približal takratnim levičarjem, od katerih pa se je začel ostro odmikati že v začetku decembra 1939. Opustil je misel na sodelovanje s kmeti in delavci in je že 21. novembra zapisal, da bo »šele aktivni nastop disciplinirane inteligence, ki je doslej razcepljena, vrgel z uzur-

piranih vodilnih mest konjunkturiste, ki so v teh dvajsetih letih samo taktizirali«. Odklon od simpatij za »tretji tabor« je pokazal Večernik tudi 6. decembra, ko je ob rusko-finski vojni zapisal, da ubira zavojevalna politika Moskve pota svojih cesarskih predhikov. Obnavlja se stara taktika, da majhen narod nevarno grozi velikemu, zato ga je treba spraviti k poslušnosti. To je politika, ki je Stalinova načela in še nedavne zunanje politične smernice Moskve postavila prav na glavo.

S tem je Ribnikarjev krog dokončal svoje delo in polagoma zajadral k delovanju na novo se prebujajoče SDS.

Oglejmo si sedaj skupino okrog Straže v viharju! Ta je za novo leto 1939 zahtevala razširitev svojega gibanja tudi na srednješolsko mladino, kjer je doslej gospodarila njena konkurentinja, organizacija mladcev. 27. januarja je Straža zapisala svoje načelne poglede na ljubljansko univerzo. Povedala je, da univerza ne more biti sama sebi namen, da mora služiti objektivni resnici, duhovni rasti svojega naroda in ugledu domovine med drugimi narodi, da spoštuje v zakonih priznano svobodo znanstvenega dela na univerzi in akademske svoboščine tudi kar se tiče katoliške vere, slovenstva in udejstvovanja katoliških akademikov. Dalje je zapisala: »Pri tem pa poudarjamo, da je svoboda znanstvenega dela po svoji naravi in svojem namenu omejena tako, da mora vedno in povsod služiti objektivni resnici in da ne sme nikdar in nikjer posredno ali neposredno podirati slovensko narodno izročilo, to je, narodne, nravne in verske temelje slovenskega narodnega občestva!« V isti sapi je zapisala: »Slovenska univerza pa naj tudi pozitivno vzgojno vpliva na slušatelje, da bo, naslanjajoč se na pozitivni krščanski nauk, vzgajala v duhu slovenske narodne tradicije.«

Dne 27. aprila je Straža zapisala, da more slovenska mladina svojo usodo s polnim zaupanjem položiti v roke tistih, ki so to državo ustvarjali. Zato polaga usodo naroda in države v narodno in državno vodstvo, pripravljena pa bo domovino braniti tudi v strelskih jarkih. Ob sporazumu Cvetković-Maček je zapisala, da je stopil slovenski narod v Jugoslavijo prepričan, da mu bo priznana pravica, da bo svoje zadeve sam urejal in upravljal. Žal je peščica izdajalcev omogočila sprejem vidovdanske ustave in tako onemogočila slovenske zahteve po samoupravi, ki pa niso nikdar umrle. Uredba o sporazumu med Hrvati in Srbi daje mož-

nost, da se prenesejo pravice hrvaške banovine tudi na druge. Zato naj se čimprej ustanovi banovina Slovenija.

Jeseni 1939 je Straža ostro odklonila kakršno koli sodelovanje s komunisti pri narodnoobrambnem delu. Močno se je Straža zavzela za imenovanje Korošca za častnega doktorja ljubljanske univerze, začetek leta 1940 pa je z vso neizprosnostjo začela preganjati komunizem tudi na srednjih šolah, medtem ko je aprila vprizorila na univerzi velike demonstracije proti komunistom. Takrat je Straža na ves glas poudarjala vdanost in zvestobo kralju, nedotakljivost Jugoslavije in njeno obrambo. Zahtevala je »združitev univerzitetne znanosti pred doktrinarnim zlorabam komunističnih razgrajačev«, poseg oblasti proti vsem framazonskim, republikanskim in komunističnim pojavom v državi, razpust vseh prikritih legalnih komunističnih organizacij na univerzi in izven nje, prosila in pozivala je vse profesorje in učitelje, da »znanstveno razgalijo protinaravno, protipravno, protislovensko, protikrščansko lažiznanost in zablodo komunizma«. Tudi je zahtevala ustavitev levičarskih listov in publikacij ter izključitev vseh komunističnih agitatorjev iz slovenske univerze.

Sredi aprila so Stražarji sklenili ustanoviti katoliško in narodno fronto proti »veliki antifašistični fronti komunizma, framasonstva in republikanstva«. Sklenili so, da bodo romali na Brezje, začeli prirejati manifestacijska zborovanja in izlete na narodnostne meje in sklenili doseči pri oblasteh, da bo »šlo gotovo število sposobnih mladih inteligentov v tujino, kjer bodo vršili propagando za nas Slovence v Jugoslaviji«.

Tako je bila na univerzi ustanovljena Protikomunistična fronta akademske mladine. Sredi maja je Straža priredila prisego »domovinske udanosti slovenskega katoliškega dijaštva«, s katero so se obvezali, da bodo stavili vse svoje duhovne in telesne sile brez pridržka na voljo domovini za ohranitev njene svobode. O binkoštih je Straža prvič javno nastopila s svojimi silami na velikem javnem zborovanju .

Nestrpnost stražarjev je med tem trčila ob še večjo nestrpnost mladcev in jeseni 1940 so nastali hudi medsebojni spori in prerekanja. Spori so se začeli, ko je šef mladcev (prof. Tomec) začel trditi, da Straža – kot to zahteva papež – ni prava »specializirana« stanovska organizacija študentov in je torej protipapeška. Straža je ta hudi očitek (protipapeški = brezverski!) odločno odklonila in zahtevala »primerno zadoščenje«. »Specializi-

rana stanovska« organizacija študentov – kot je to trdil profesor Tomec – naj bi bila v tem, da bi imela vsaka fakulteta svojo katoliško strokovno organizacijo, Straža pa je bila organizacija klerikalnih študentov za vso univerzo. Stražarji so poudarjali, da tega papež ni naročil in da si je to izmislil Tomec sam, temu so pa očitali, da je bolj papeški kot papež sam. Tomec jim je vračal s tem, da je imenoval Stražo samo »strujo« in ne pomožno silo Katoliške akcije na univerzi, Straža pa je odgovarjala in očitala Tomcu nezdrave osebne ambicije itd. Tako je moral v spor nujno poseči ljubljanski škof Rožman; ta je poskušal poravnati spor z razčiščenjem pojma, kakšen pomen in nalogo naj bi imela katoliška študentovska društva na ljubljanski univerzi. Škof je dejal, da vlada na vseh šolah, od ljudske do univerze, še vedno liberalni duh, ki »negira božjega Duha«. Ker pri nas ni katoliške univerze, morajo biti katoliška akademska društva nadomestek katoliške univerze, to je, da naj v vsaki stroki dopolnjujejo pomanjkljivosti enostranskega gledanja in naj popravljajo zmotne teorije. Časovne razmere pri nas ne dovoljujejo več luksuza, da bi se katoliška študentovska društva ukvarjala z vsemi mogočimi problemi, bežala pa od stroke, katero člani študirajo. »Prepričan sem, da te časovne potrebe zahtevajo, da katoliška akademska društva spremene dosedanji, že zastarani, nečasovni sistem in se z vso mladostno vnemo posvete vzgoji katoliških strokovnjakov na vsaki fakulteti. To morajo uspešno izvajati društva, osnovana po strokah na fakultetah«.

Straža je takoj pristala na škofovo željo organizirati katoliška študentovska društva po fakultetah. Trdila pa je še naprej, naj prof. Tomec dokaže, kdaj je tako preureditev zahteval papež. Še posebej je 31. oktobra zapisala, da bo skrbno pazila, da Tomec ne bo razglašal za papeško, kar ni in je samo njegovo. Seveda ni bil tiho tudi Tomec in je poudarjal, da je Straža najlepši primer, kako »se ne sme sodelovati pri obnovi sveta« itd. Boj, ki se je vlekel še dolgo, je Stražo pravzaprav tako izčrpal, da potem ni več predstavljala mnogo, zlasti pa ne po smrti svojega vzornika dr. Korošca. Napadala je seveda še naprej komunizem, prvo besedo med klerikalno avantgardo pa so vedno bolj dobivali mladci.

Ti so 20. januarja 1939 zapisali, da obstaja en sam katolicizem in da nacističnega in marksističnega krščanstva in katoličanstva ni. Na vprašanje, ali je mogoče skupno delo za mir med

katoličani in komunisti, je revija Mi mladi borci zapisala 2. junija, da pravijo komunisti takole: Združimo se zdaj ob 12. uri in branimo mir, vojna nevarnost se vedno bolj bliža. Katoličani pa pravijo, če hočemo rešiti mir, je edino in nujno potrebno, da ljudje priznajo Boga. Zato ne moremo sodelovati s komunisti! Ob nemško-sovjetski pogodbi so mladci zapisali, da je Sovjetija sklenila v najtežjih časih nenapadalno pogodbo z enim od svojih največjih svetovnonazorskih sovražnikov. Mislimo, da je sedaj čas, ko lahko vsak pošten človek sprevidi, koliko je vreden komunistični svetovni nazor, zato naj se »pametni komunisti« spreobrnejo.

V začetku 1940 so izdali mladci svoj dokončni program, ki naj bi obenem z nalogami zavednega katoliškega dijaštva najprej upostavil »enotno fronto katoliškega dijaštva«, ki naj bi bila enotna po mišljenju, čutenju, hotenju in delovanju. Brezpogojno je treba nastopiti proti vsaki tako imenovani enotni fronti, ki nasprotuje papeškim okrožnicam. Med katoliškim dijaštvom je treba širiti jasno spoznanje, da je nujen pogoj za enotnost in moč katoliškega dijaštva ta, da se brez pridržkov sprejmejo vse odločitve, nauki in navodila papeških okrožnic in izjav, zlasti iz okrožnic Quadragesimo anno, Divini Redemptoris in iz pisma brazilskim škofom. Med katoliškim dijaštvom je treba uveljavljati avtoriteto papeža v njenem polnem obsegu in ne samo tam, kjer papež govori ex cathedra. Kdor namreč ne sprejme smernic in naukov papeških okrožnic, smrtno greši. Iz okrožnice Quadragesimo anno je zlasti treba razširjati nauk, da sodi papež v gospodarskih in socialnih načelih z vrhovno oblastjo. Ker je moderna država zatrla nižje socialne organizme, jo sedaj tlači in zasiplje neskončno nalog in poslov. Zato je treba zopet ustanoviti korporacije. Dalje je potrebna obnova nravnosti, srednja pot med krščanstvom in socializmom je obsojena, ime krščanski socializem je protislovno. Iz okrožnice Divini Redemptoris je treba razširjati nauk, da je glavni namen komunizma prevrniti ves družbeni red in porušiti temelje krščanske kulture. Komunizem se širi predvsem z lažnivimi obljubami. Komunistične okrutnosti so naravna posledica komunističnih naukov. Komunizem je prvi sistematično premišljeni upor proti Bogu. Strašanski zločinski terorizem je v komunistični državi nujen.

Sredi avgusta so priredili mladci »katoliški shod v malem«, tečaj za klerikalne intelektualce v Kranju; tega so se poleg 450 intelektualcev udeležili tudi trije škofje. Rožman je v govoru

dejal, da je ves propad na Slovenskem pospešila katoliška kulturna boječnost. Molčimo, kadar bi morali grajati in opozarjati: »Potreben nam je Mahnič, pa čeprav bi šel kdaj kak korak predaleč.«

Prav v tej smeri, »Mahnič in še korak dalje« so se potem mladci razvijali dalje in v narodnoosvobodilnem boju poželi vse strahotne posledice narodnega izdajstva.

Levičarji na ljubljanski univerzi so marca 1939 dosegli pomemben uspeh, združitev vseh študentovskih organizacij v Akademski narodni blok; ta je izdal 16. marca (po katastrofi v ČSR) tale razglas: »Težak svetovnopolitični položaj, v katerem se je preko noči znašel ves svet, posebno mali narodi, nas je združil v enoten akademski narodni blok, da s tem dokažemo svojo neomajno narodno in državno zavest. Združeni akademiki Aleksandrove univerze stojimo na stališču, da je edino močna, na podlagi narodnih pravic Slovencev, Hrvatov in Srbov urejena Jugoslavija izključni okvir, v katerem moramo in hočemo živeti svoje narodno in državno življenje. V tem trenutku združena slovenska akademska mladina ... slovesno izjavlja, da se v interesu narodne solidarnosti odreka vsem medsebojnim trenjem«. Razglas so podpisala vsa takratna študentovska društva, Danica, Edinstvo, Jugoslavija, Kladivo, Savica, Slovenski klub, Straža in Zarja. Zgledom študentov so sledile tudi slovenske revije, ki so začele nabirati podpise za ustanovitev nekega vseslovenskega kulturnega bloka (revije Misel in delo, Ljubljanski zvon, Sodobnost, Dejanje, Dom in svet in Čas). Toda klerikalni reviji Dom in svet in Čas sta kmalu svoj podpis odrekli, češ, da se »taki izrazi naše enotnosti lahko zlorabljajo v politične svrhe«. Zgledu študentov so sledile tudi akademsko naobražene žene in 30. marca izdale spomenico.

Že 5. maja pa je prinesel Slovenec izjavo štirih klerikalnih študentovskih društev, da zanje Akademski narodni blok nič več ne obstaja. Res pa je, da se s to izjavo niso strinjali vsi klerikalni študenti, študenti Zarje pa se niso strinjali v celoti. Tako blok »pravno vzeto« ni razpadel, ni pa seveda več imel pravega pomena, ker le ni predstavljal vseh študentov. Straža v viharju je že 11. maja zapisala, da se je blok zlorabljal v politične namene. Združeni levičarji in liberalci so poskušali s pomočjo bloka izigrati katoliške študente in Straža je pisala naprej: »Z žalostjo ugotavljamo, da so nekatera društva, oziroma njihovi predstavniki in glasila s kršitvijo sporazuma in zlorabljanjem v strankar-

ske politične namene razbili enotni akademski narodni blok kljub našim ponovnim pozivom, naj blok ostane pri naših prvotnih namenih in načrtih«.

Akademski narodni blok je izdal 3. junija poziv, da je glavni namen sovražnikovih agentov tostran naših meja, da ubijajo našo moralo in s tem slabijo odločnost našega naroda. Da bi imeli pri tem še večji uspeh, preračunano izrabljajo naše notranje razprtije, ideološka in svetovnonazorska trenja, socialna nasprotja itd. Prva in glavna naloga vsakega izmed nas je boj za narodno skupnost in slogo, za obrambno moč države, boj proti vsem nakanam naših narodnih nasprotnikov zunaj in znotraj države. Za izvršitev te naloge je potrebna mobilizacija vseh narodnih sil. Naša narodna skupnost v tem času ne sme biti niti za trenutek odsev najbolj neposredne nevarnosti, ampak trdna in trajna obrambna mera v času trajne nevarnosti.«

Rekli smo že, da je bilo kmečko delavsko gibanje (če odštejemo Ribnikarjeve poskuse in delovanje KPS v pomladku SKS, torej med Kmečkimi fanti in dekleti) razcepljeno v Kukovčevo in Lončarjevo frakcijo. Zato so 29. oktobra 1939 v Ljubljani na pobudo »mladokmetijcev« (iz Kukovčevega in Lončarjevega gibanja) zborovali delegati, da bi se dosegla združitev. Ker pa je zborovanje razgnala policija, je bilo novo zborovanje 12. novembra v Zagrebu. Tega se je udeležilo 237 delegatov iz vseh krajev Slovenije. Na zborovanju je dejal advokat dr. Lado Vavpetič, da se pripravljajo za ustanovitev banovine Slovenije. To pa ni zadeva ene same stranke, temveč državni akt, pri katerem mora sodelovati ves slovenski narod. Ing. Košutić, eden od prvakov HSS, je dejal, naj vodi slovenski narod samostojno politiko in bitko za svoboščine, HSS pozdravlja delo slovenskega kmečko-delavskega gibanja in mu je pripravljena tudi pomagati. Toda v prvi vrsti je boj za svoboščine stvar Slovencev samih, »čutimo pa, da se v Sloveniji prilike vse dotlej ne bodo normalizirale, dokler ne zaori močan glas slovenskega kmečkega človeka. To pa je odvisno od vašega gibanja in njegovih uspehov«. Tako so ob tej priliki ustanovili v Zagrebu Slovensko kmečko delavsko stranko. V uvodniku Slovenske zemlje je 22. januarja 1940 zapisal dr. Lončar, ki je prišel v eksekutivo te nove Slovenske delavsko kmečke stranke, program nove stranke. Stranka je hotela »ljudsko vladavino, a ta se ne ponuja sama, temveč si jo je treba izbojevati«. Dalje je stranka zahtevala enakopravnost

Slovencev v skupni državi s Hrvati in Srbi, pozdravila je hrvaško-srbski sporazum, kateremu naj bi v kratkem sledila splošna preureditev države. Program je močno poudaril potrebe kmetov in delavcev in, da mora postati »delovno ljudstvo, kamor prištevamo tudi obrtnike, trgovce in uradnike... nosilec slovenske družbe«. Slovenska zemlja je 18. aprila 1940 zapisala, da je temelj kmečko delavske demokracije splošna človečnostna misel, iz katere izvirajo vera v dobro naravo bistva človeka, spoštovanje, ljubezen in pravičnost do sočloveka, volja, pogum in požrtvovalnost za nesebično delo v korist te skupnosti ter odgovornost do posameznika in skupnosti. Zato naj bo v kmečko-delavski državi človek začetek in namen vse politike. Stranka je imela vsekakor zanimiv program in se je delno udeležila tudi narodnoosvobodilnega boja.

Dne 25. februarja 1939 je dr. Dinko Puc ustanovil Slovensko besedo kot novo slovensko liberalno politično stranko ali društvo. Namen Slovenske besede je bil zbirati in raziskovati dejstva in pojave »sodobnega gospodarskega, socialnega in kulturnega življenja, zlasti dejstva in pojave, ki pospešujejo razvoj našega javnega življenja v smeri narodnega zedinjenja in ki ga v tej smeri ovirajo«. Nadaljnji namen stranke naj bi bil pospeševati med svojimi člani stvarno ekonomsko in sociološko znanje in zbujati zanimanje za proučevanje gospodarskih, socialnih in kulturnih problemov in propagirati med člani in na zunaj načelo medsebojne strpnosti, predvsem v kulturnih vprašanjih. Izrecno je bilo poudarjeno, da Slovenska beseda nima pretenzije postati nova slovenska politična stranka.

V resoluciji, ki jo je izdalo novo ustanovljeno društvo, je bilo rečeno, da zahtevajo mednarodna politična situacija in življenjske koristi naše države od vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov, da čimprej uredimo sporazumno svoje odnose tako, da bo – ob varovanju najvišjih državnih koristi – vsak narod urejeval svoje zadeve sam. Posebna dolžnost Slovencev je posvetiti največjo skrb naši meji in njenim problemom. Trajne uspehe more roditi le skupno in načrtno narodno obrambno delo vseh kulturnih, gospodarskih in obrambnih organizacij ob pomoči države, banovine in občin. Taka delovna skupnost naj se čimprej ustvari. Pota, po katerih je hodila v polpreteklih časih oficielna napredna slovenska politika, so bila napačna in škodljiva. »Odpor proti tej politiki je rodil naš pokret, ki hoče razbite vrste slovenskega narod-

nega življa zopet strniti in mu priboriti tisto mesto v našem političnem življenju, da katerega ima po svojem številu in svojem ostalem delovanju pravico. Uveljaviti hočemo skupnost in toleranco, ki naj omogoči skupno delo pri vseh važnih vprašanjih, ki se tičejo vseobčih slovenskih državnih koristi in ki že usodno trkajo na vrata bodočih dni. Ob sporazumu je Puc zapisal 9. oktobra v Slovenski besedi, da je njegovo gibanje spočetka mislilo, da je treba s prenosom kompetenc na slovensko banovino nekoliko počakati, da se bo videlo, kako se bo obnesla organizacija hrvaške banovine, zlasti v finančnem oziru. Če pa je že danes to odločeno, sprejemamo to odločitev na znanje z ugotovitvijo, da bo s tem uresničen stoleten sen o zedinjeni Sloveniji. Ta zedinjena Slovenija ne sme nikdar omajati temeljev, ki nas vežejo z Jugoslavijo.

V začetku leta 1940 se je gibanju pridružil tudi bivši mariborski socialist dr. Milan Korun. Kmalu za tem se je Slovenska beseda močno zbližala s Stanojevićevo frakcijo NRS. To je povzročilo, da se je ta del radikalov v Slovenski besedi pod vodstvom Koruna izrekel za akcijo radikalne struje dr. Laze Markovića za združitev radikalov z JRZ.

Prebujati se je začela tudi SDS, za kar je prišla pobuda iz Maribora in Ljubljane. Tako so se 11. februarja 1940 v Celju sestali delegati obeh mest in izvolili akcijski odbor za Slovenijo. Po Sloveniji se je začela močna akcija za ustanovitev krajevnih organizacij SDS, 8. aprila pa je bila seja razširjenega akcijskega odbora SDS v Ljubljani, kjer so sprejeli tri predloge, da se odobri dosedanje delo akcijskega odbora, da se konstituira začasni odbor v Ljubljani in da se v kratkem priredi širša konferenca SDS v Ljubljani. Ta je potem bila 25. aprila in se je je udeležilo 25 delegatov, pa tudi Vilder in Kosanović. Od 7. do 8. septembra 1940 je bila konferenca SDS v Beogradu. Ta je v resoluciji poudarila složno delo in duhovno soglasnost narodnih individualnosti ter povezanost v eno državo. Zbiranje pozitivnih sil v veliko gibanje naj bi se ne oziralo na strankarske ovire in ozire in bi obsegalo vse državno ozemlje. Glavno skrb je treba posvetiti rešitvi gospodarskih in socialnih nalog. Doseči je treba uresničenje kmečke demokracije in socialne pravičnosti.

Dr. Korun je v Ribnikarjevem Večerniku 26. oktobra 1940 zapisal, da v Sloveniji ni več stranke, ki bi mogla upravičeno trditi, da zastopa večino slovenskega ljudstva. Časi so taki, da zahtevajo združitev vseh tvornih sil slovenskega občestva za

ohranitev slovenskega naroda v tej državi. Konec decembra 1940 je bilo stanje v NRS v Sloveniji naslednje: del radikalov je sodeloval z JRZ (dr. Ravnihar, dr. Sajovic), del je bil na strani staroradikalov (dr. Puc), del pa je deloval za združitev vseh radikalov in njihovo vključitev v JRZ (dr. Korun).

Septembra 1939 je zahteval izvršilni odbor Stare SLS (dr. Anton Brecelj idr.), da mora biti katoliško časopisje tudi njej na razpolago in izjavil, naj se brez obotavljanja prenesejo enake pravice kot na hrvaško tudi na slovensko banovino. Čimprej naj izdajo potrebne politične zakone in potrebne svoboščine, izvršilni odbor pa je toplo čestital Hrvatom, posebno dr. Mačku. Ob istem času je vodstvo Stare SLS očitalo slovenskim voditeljem JRZ, da so »izdajalci slovenskega naroda in slovenskih interesov, brezvestni sluge centralizma, posnemalci fašizma in hitlerizma, podporniki najgrše korupcije, nasilniki, ki zlorabljajo vero in prosveto, liberalci in goljufi brez morale, ki varajo narod in ga vodijo v pogubo«. Ta Stara SLS se je v celoti vključila v narodnoosvobodilno borbo.

IMENSKO KAZALO

Aćimović Milan, 461
Ahčin Ivan, 405, 408
Aleksander Karadjordjević, 6, 7, 69, 75, 85, 91, 97, 175, 199, 209, 210, 214, 322, 340, 353, 357, 368, 382, 386, 412, 425, 427, 431, 451, 454, 464, 466, 487, 503
Ambrožič Josip, 307
Andjelinović Budislav Grga, 47, 444, 466, 467, 508
Andrejka Viktor, 88, 89
Aras Rudži, 464
Arko Vladimir, 440
Arnautović Damjan, 442, 443
Auer Ljudevit, 405, 408, 455
Avramović Mihail, 241
Attems Henrik, 27
Ažman Josip, 272, 275

Balfour Arthur James, 53, 120
Baloh Franjo, 248
Banjanin Ivo, 439, 444
Barac Fran, 410
Barle Janez, 395
Baričević Janko, 443, 448, 461, 465
Barthou Jean-Louis, 412
Bartulovič Ernst, 174, 208
Basariček Djuro, 320, 351, 373
Bauer Antun, 391, 401
Bauer Otto, 76
Beck Józef, 464
Bedjančič Andrej, 372
Bedenik Franc, 248
Beneditkt XV., papež, 25
Beneš Eduard, 450, 464
Berničević Mate, 33
Bernot Zvonimir, 11, 199, 228, 230, 239, 240, 246, 248, 249, 259, 260, 261, 271, 289, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 324, 348, 349, 360, 361, 382,
Berthelot Philippe, 144
Bleiweis Karel, 101, 104
Boban Ljubo, 18
Boroević Svetozar, 60
Božić, poslanec, 449
Brecelj Anton, 457, 470, 439
Brejc Janko, 43, 71, 72, 84, 87, 91, 98, 99, 100, 104, 105, 112, 115, 116, 117, 133, 168, 169, 171, 172, 175, 179, 180, 181, 182, 254
Brezigar Milko, 90
Breznik Anton, 224
Brodar Janez, 221
Budak Mile, 398
Budisavljević Srdjan, 18
Bukšeg Vilim, 134, 154, 218, 246

Cankar Ivan, 20
Cankar Izidor, 46, 66, 67, 68, 70, 72
Cerar Anton, 404
Chamberlain Neville, 530
Ciano Galeazzo, 449, 462, 464
Cincar-Marković Aleksander, 507, 516
Clemenceau Georges, 114, 116, 118, 120, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149
Coolidge Archibald Cary, 90, 94, 95, 96, 97
Cvetković Dragiša, 462, 506, 507, 508, 509, 511, 513, 515, 516, 517, 518, 524, 527, 530
Cvijić Djuro, 347
Cvijić Jovan, 113, 179, 182

Čebular Rudolf, 260
Čeč Tončka, 248
Čeh Alojzij, 290

Čepelnik Franc, 248, 263
Čičerin Georgij Vasiljević, 205
Čobal Melhijor, 35, 105, 159, 165, 175, 176, 260
Čubrilović Branko, 371
Čulinović Ferdo, 19

D'Annunzio Gabriele, 128, 135, 136, 138, 143, 146, 186, 187, 188
Davidović Ljuba, 134, 135, 139, 153, 162, 204, 234, 241, 255, 257, 272, 278, 280, 281, 282, 294, 295, 296, 297, 300, 301, 311, 312, 315, 316, 318, 319, 320, 334, 341, 360, 365, 376, 391, 400, 414, 456
Delbos Yvon, 462, 464
Denikin Anton Ivanovič, 128
Deržič Ivan, 307, 308
Diaz Armando, 78
Dimitrijević Dragutin-Apis, 51
Dimitrijević Mita, 403
Dimitrijević, poslanec, 461
Divac Nedeljko, 209, 213, 218, 255, 296, 381, 382
Djaković Djuro, 384, 416
Djilas Milovan, 525
Djonović Jovan, 214
Djordjević Dragoslav, 467
Djurišić Marko, 254
Dobovišek Rudolf, 494, 495
Doerflinger, 83
Dolfuss Engelbert, 426
Dolinar Rudolf, 451, 452
Došen Marko, 462
Drašković Milorad, 177, 178, 199, 200, 205, 211, 212
Drofenik Josip, 300

Ehrlich Lambert, 14, 182, 435
Engels Friedrich, 29
Erjavec Fran, 19
Eržen Viktor, 363, 380, 419, 496
Esad paša, 219

Fabijan J., 8
Fabjančič Vladislav, 174, 206, 213, 238, 248, 249, 268, 290, 428, 431
Fain Ludvik, 347
Fakin Franc, 291
Favaj Ivan, 164
Ferčej Matevž, 248, 288
Ferfolja Josip, 49
Filipović Filip, 164, 207, 210
Finžgar Fran Saleški, 396
Fosch Ferdinand, 78, 95, 118, 122
Furlan Nino, 7, 134, 153, 154, 159

Glušac Vaso, 467
Göbbels Joseph, 460
Golmajer Jože, 260, 290
Golouh Rudolf, 40, 116, 155, 167, 171, 174, 199, 247, 249, 250, 260
Gorenc Matija, 347
Gorkić Milan, 421, 483
Gosar Andrej, 8, 177, 220, 221, 349, 364, 365, 480
Gostinčar Jože, 457
Govekar Fran, 172
Grafenauer Bogo, 17
Grafenauer Franc, 275, 276
Grafenauer Ivan, 67
Grandja Ivan, 373
Grčar Viktor, 380
Gröger Florijan, 180, 181
Gregorič Anton, 365
Grisogono Prvislav, 280
Grošelj Pavel, 67, 68
Gustinčič Dragotin, 30, 131, 135, 159, 176, 238, 248, 344, 353, 362, 363

Hadžić Stevan, 297, 323, 373, 375
Hartner Geza 310
Hitler Adolf, 408, 409, 410, 427, 460, 465, 469, 513, 516, 517, 524
Hlebec Albert-Upravda, 307, 308, 309, 323, 344, 347
Hodjera Svetislav, 9, 404, 410, 413, 414, 436, 447
Hohnjec Josip, 70, 219, 234, 256, 298, 312, 335, 376
Horthy Nikolaj, 33, 34
House M. Edward, 116
Hrabak Bogumil, 18
Hribar Ivan, 38, 46, 211, 231, 292, 516
Hrovat Josip, 19
Hrasnica Halil, 301, 312

Inöni Ismet, 464
Ivančević Momčilo, 461
Ivanić Momčilo, 210, 233

Jakomin Lovro, 290
Jakopič Rihard, 67
Jakšić Jova, 218
Janjić Vojislav, 254, 275, 442, 455
Janković Božidar, 108
Janković Velizar, 207, 394
Jeglič Anton Bonaventura, 6, 25, 49, 73, 116, 157, 198, 201, 220, 273, 349, 356, 388, 389, 391, 406, 452
Jelačin Ivan, 348
Jelenc Celestin, 229
Jenko Janez, 276
Jevtić Bogoljub, 411, 413, 414, 415, 425, 430, 431, 438, 442, 460, 496, 498
Jovanović Dragutin-Lune, 371
Jovanović Dragoljub, 400, 414
Jovanović Jovan, 376, 456
Jovanović Joco, 282, 391
Jovanović Rajko, 374
Jovanović J. M., 181
Jovanović Ž. Miloje, 394

Kaan, 65
Kaclerović Triša, 209, 210, 212, 213, 232
Kalafatović Danilo, 186
Kalan Andrej, 27, 47, 81, 163
Kamenarović Ćiro, 227
Kandare Fran, 427
Kavčnik Ivan, 227
Karel I., avstrijski cesar, 47, 216
Kardelj Edvard, 496, 523, 525
Kautzki František, 34
Kerenski Aleksander Fjodorovič, 59
Kermavner Dušan, 344, 347
Kerner, 95
Kidrič Boris, 525
King, poročnik, 89, 90
Kisovar Filip, 229
Kisovec Karl, 343
Kjoseivanov Georgi, 464
Klemenčič Lovro, 9, 154, 174, 176, 211, 238, 248, 263, 279, 280, 290, 301, 305, 307, 327, 344, 353, 354, 363, 379
Klenovšek Jakob, 419
Klopčič France, 347
Knežević Vasa, 178
Kobentar Jakob, 86
Kobler Aleksander, 306, 308
Kocbek Edvard, 452
Koch Metod, 33
Kocmur Ivan, 433
Kohla F. X., 19
Kojić Dragutin, 461
Kokanović Čedomir, 376
Kolčak Aleksander Vasiljevič, 128, 233
Koleša Viktor, 174
Koljšak Josip, 248
Komavli Valentin, 380
Končar Rade, 525
Kopač Josip, 46, 229
Korač Vitomir, 132, 134, 154, 155, 162, 173, 218, 246, 381
Koren Franjo, 249, 260, 380
Koren Miha, 248
Koren Peter, 433
Korošec Anton, 6, 7, 14, 23, 25, 26, 35, 38, 39, 40, 41, 46, 49, 54, 73, 74, 76, 79, 82, 83, 91, 115, 123, 152, 160, 163, 166, 167, 168, 172, 176, 177, 190, 195, 202, 204, 205, 215, 216, 217, 222, 223, 224, 225, 226, 234, 235, 241, 242, 245, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 272, 277, 279, 292, 294, 296, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 311, 312, 315, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 331, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 349, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 391, 395, 396, 397, 402, 410, 415, 431, 432, 441, 443, 444, 445, 447, 448, 449, 455, 460, 462, 463, 467, 468, 469, 470, 471, 497, 507, 509, 510, 512, 513, 514, 515, 516, 532, 533
Korun Milan, 9, 180, 207, 230, 249, 258, 260, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 324, 345, 503, 504, 538, 539
Kosanović Sava, 538
Košir Ciril, 263
Košutić Avgust, 301, 536
Košutić Stjepan, 372
Kozak Juš, 68
Kralj Ivan, 248
Kramer Albert, 23, 38, 39, 44, 45, 72, 76, 82, 188, 189, 351, 364, 392, 393,

395, 396, 408, 410, 439, 446, 467, 500, 508
Kranjc Marko, 276, 303, 317, 427
Kraus Ljubomir, 34
Krek Janez Evangelist, 12, 26, 49, 50, 331
Krek Miha, 457, 471, 506, 511, 515
Krekić Bogdan, 218, 477
Kremžar Franc, 238, 254
Kristan Anton, 35, 38, 40, 72, 79, 84, 85, 87, 88, 100, 105, 111, 132, 134, 153, 159, 160, 165, 173, 203, 218, 246, 302, 344
Kristan Etbin, 177, 190, 199, 200, 204, 222, 228, 234
Krizman Bogdan, 18, 19
Krizman Hinko, 280
Krnjević Juraj, 377, 515
Krušić Ivan, 290, 306
Kuhar Alojz, 18
Kukovec Vekoslav, 11, 14, 39, 63, 198, 202, 216, 224, 227, 433, 494, 495, 496, 497, 498, 536
Kulenović Džafer, 506
Kulovec Fran, 160, 161, 257, 278, 279, 294, 349, 515, 516, 517, 518, 521, 526
Kumanudi Kosta, 214, 454, 464, 465
Kun Bela, 133
Kurež Jože, 248
Kusold Alojz, 347
Kuster Avgust, 429, 431
Kušar Jakob, 359
Kušej Rado, 235
Kvaternik Slavko, 413

Maček Vladimir, 244, 253, 279, 295, 298, 301, 369, 378, 379, 389, 391, 402, 403, 405, 410, 413, 414, 415, 421, 431, 433, 438, 441, 447, 448, 453, 455, 463, 468, 470, 471, 492, 493, 495, 497
Mahen Anton, 225
Mahnič Anton, 502, 503, 535
Maister Rudolf, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 72, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 93, 94, 95, 99, 105, 107, 108, 109, 181
Maksimović Božidar, 313, 318, 320, 350, 351, 352, 414
Maksimović, polkovnik, 378
Makuc Ivan, 157, 228, 238, 248, 263, 288, 308, 309, 323, 344, 345, 346
Malgaj Fran, 58, 75, 78, 82, 105
Mandić Ante, 18
Marić Ljubomir, 108, 453
Marinko Ivo, 428
Marinković Vojislav, 367, 369, 376, 395
Marjanović Milan, 19
Marković Laza, 506, 538
Marković Sima, 175, 196, 199, 200, 205, 233, 270, 347, 383, 384
Martinčič, stotnik, 78
Martinović Djuro, 416
Marušič Drago, 9, 331, 413, 427, 430, 431, 432, 487, 496
Matijević Stipe, 372
Marx Karl, 29
Melchiori Alessandro, 19
Melik Anton, 67
Melik Vasilij, 19
Meštrović Ljubomir, 372
Metikoš Milan, 408, 409
Mihevc Ignacij, 180, 238, 248
Milloni, admiral, 136
Milenković Dobrosav, 108
Miles Shermann, 89, 90, 92, 93, 94, 97, 99, 106, 116
Milutinović Milan, 525
Mlakar Valentin, 248
Möderndorfer Vinko, 362
Mohorič Ivan, 394, 396, 397, 398, 448
Mohorič Jakob, 457
Montagu, major, 95
Moskovljević Miloš, 206, 222, 223
Mulej Ivan, 248
Murn Josip, 301, 302, 310
Mussolini Benito, 19, 128, 278, 322, 333, 368, 391, 407, 409, 427, 450, 465, 469, 487, 510

Najdorfer Mirko, 411
Natlačen Marko, 339, 350, 351, 469
Nedić Milan, 109, 464, 515
Neurath Konstantin, 464
Nikić Nikola, 411
Nikola I., kralj črnogorski, 139
Ninčić Momčilo, 222, 233, 241
Nitti Francesco, 136, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 150, 151, 185, 187
Noske Gustav, 218

Novačan Anton, 13, 224, 225, 226, 244
Novak Fran, 412
Novaković Kosta, 210

Oblak, četovodja, 106, 107
Ojsterc Rajko, 174
Okrogar Anton, 347
Orlando Vittorio Emanuele, 124
Ošlak Josip, 380
Otton, avstrijski prestolonaslednik, 106

Pasarić Josip, 366
Passy Rudolf, 64, 72
Pastorek Josip, 307, 309
Pašić Nikola, 51, 53, 54, 73, 74, 99, 112, 113, 114, 118, 122, 123, 124, 127, 139, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 186, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 210, 215, 219, 234, 241, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 272, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 283, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 315, 316, 318, 319, 321, 322, 323, 332, 333, 334, 335, 336, 340, 377, 464, 465, 466
Pašić Rade, 335
Pavelić Ante, 388, 413, 415
Pavelić Ante Smith, 19
Pavičević Luka, 478
Pavičić Tresić Ante, 19
Pavle Karadjordjević, 412, 447, 468, 509
Pavlič Alojzij, 403
Pavlović Pavle, 177, 200
Paulova Milada, 19
Perčec Gustav, 388
Perdan Franc, 168
Perič Ljudevit, 15, 204, 215, 229, 230, 236, 238, 240, 248, 292, 449, 465
Pernar Ivan, 352, 372, 373, 377
Pesek Anton, 203, 204, 215
Pešić Petar, 121, 122, 134
Petain Philippe, 516
Petejan Josip, 35, 36, 45, 131, 259, 260, 290, 306, 362, 363, 367, 376, 381, 382, 417, 418, 419, 473, 474, 478, 496, 521
Peter Karadjordjević, kralj, 71, 73, 133, 214, 456
Peterković Franjo, 344, 347
Petrič Josip, 159, 167, 174
Petrović Nastas, 297, 366, 369
Pfeifer Vladimir, 477
Pichon Stephen, 120, 122, 123
Pitamic Leonid, 181
Pittoni Valentino, 31
Pivko Ljudevit, 300, 357
Plamenac Jovan, 151
Ploj Miroslav, 439
Podbevšek Anton, 271, 272, 275
Pogačnik Josip, 81, 86, 87
Pogačnik Lovro, 60, 81, 85
Pokovec Josip, 248
Polič Ladislav, 312, 350
Polk F. L., 119, 120, 129, 135
Popović Svetislav, 439
Popović Toma, 372
Popović Velimir M., 415, 462
Potočnik Fran, 248
Praprotnik Anton, 248
Praprotnik Avgust, 227
Predavac Josip, 294
Preka Nikola, 402, 442
Prepeluh Albin, 7, 30, 100, 111, 116, 153, 159, 165, 228, 279, 293, 300, 302, 308, 310, 315, 321
Pribićević Adam, 456
Pribićević Milan, 80, 82
Pribićević Svetozar, 47, 71, 97, 132, 133, 134, 177, 201, 205, 206, 212, 215, 234, 241, 255, 256, 280, 281, 282, 293, 296, 298, 304, 312, 313, 317, 318, 320, 322, 332, 333, 340, 349, 350, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 375, 379, 380, 382, 387, 388, 391
Prijatelj Ivan, 201
Pristov, 263
Prodanović Jaša, 175
Protić Stojan, 74, 105, 123, 132, 134, 158, 162, 193, 201, 241
Puc Dinko, 162, 184, 364, 365, 410, 487, 503, 537, 538, 539
Pucelj Ivan, 201, 224, 240, 241, 252, 256, 300, 319, 321, 331, 336, 337, 342, 365, 369, 371, 372, 380, 392, 393, 395, 396, 408, 410, 487, 494, 497, 500, 517
Puecher Edmondo, 31

Račić Puniša, 370, 371, 372, 375
Radić Pavle, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 320, 352, 373

Radić Stjepan, 47, 55, 72, 97, 195, 205, 217, 222, 223, 225, 226, 243, 244, 245, 253, 255, 256, 257, 258, 277, 279, 281, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 309, 312, 313, 314, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 349, 350, 355, 356, 357, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 375, 377, 380, 410, 433, 508, 534
Radojčić Nikola, 201
Radošević Mijo, 164
Radović Andrija, 142, 148
Ranković Aleksandar, 525
Rasch Franz, 33
Rašević, poslanec, 464, 466
Ravnihar Vladimir, 13, 116, 224, 235, 240, 243, 271, 272, 273, 274, 275, 299, 300, 301, 365, 539
Ražun, župnik, 87
Regent Ivan, 31, 38, 40
Reisner Josip, 243, 271, 273, 280, 299
Remec Bogumil, 94, 96, 168, 177
Renner Karl, 29, 31, 37, 115
Ribar Ivan, 389
Ribbentrop Joachim, 518
Ribnikar Adolf, 15, 504, 505, 529, 530, 536, 538
Rogelj, 167
Roškar Ivan, 359
Rozman Ivan, 19
Rožman Gregorij, 388, 391, 392, 441, 458, 459, 480, 512, 515, 522, 533
Rybař Otokar, 18, 38, 112, 115, 123, 148, 186

Sajevic Jože, 272, 539
Salamon Anton, 248
Sassenbach Johannes, 289
Scheidemann Philipp, 218
Schumy Vinzenz, 89
Scialoia Vittorio, 137, 138, 185
Sedej Alojz, 344, 345, 346, 419, 475, 477
Sedej Frančišek Borgia, 391
Segre, general, 102, 103, 104, 111
Sekulić Milan, 394
Selić Joca M., 365
Sernec Dušan, 196, 349
Seručar Zdravko, 18
Sforza Carlo, 187
Simović D. T., 18
Skubec Rikard, 267
Smiljanić Dragoslav, 19
Smiljanić Krsto, 82, 85, 86, 87, 108, 109, 110, 118, 169
Smodlaka Josip, 112, 123
Smodej Franc, 38, 58, 77, 83, 84, 86, 87, 89, 94, 98, 254
Snoj Franc, 471, 506, 515
Sonnino Sidney, 51, 125
Spaho Mehmed, 294, 315, 319, 320, 322, 391, 445, 506, 509
Srskić Milan, 396, 398, 404, 408, 410
Stadler Josip, 454
Stalin Josip Visarionovič, 427, 524, 531
Stanojević Aca, 373, 391, 400, 456
Stanovnik Ivan, 238, 240, 355, 357, 370
Stefanović Emil, 218, 230, 238, 246, 248, 271, 272, 275, 276, 462
Stejić Spasoje, 209, 210
Stivin, češki socialdemokrat, 157
Stojadinović Milan, 6, 184, 245, 252, 257, 278, 335, 394, 402, 404, 407, 409, 410, 415, 432, 437, 438, 440, 442, 443, 444, 445, 447, 448, 543, 455, 459, 461, 462, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 488, 498, 505, 506, 510, 513, 538
Strašek Joško, 248
Subotić Dušan, 370, 371, 376
Supilo Frano, 51
Sušnik Anton, 220, 221, 278, 294, 319
Svetek France, 260, 290, 307

Šarabon Vinko, 96
Šilović Josip, 403
Šišgorić Jerko, 33
Šišić Ferdo, 18
Škrinjar Franjo, 244
Šlajmer Edo, 235
Šlajpah Franc, 277
Šlebinger Janko, 15
Štebi Alojzija, 30
Štebi Anton, 30, 37
Štukelj Ciril, 344, 345, 346
Šturm Ture, 431

Šubašić Ivan, 511
Šuperina Benjamin, 313, 403, 411, 412
Šuštaršič Anton, 263, 347
Šušteršič Ivan, 6, 10, 12, 25, 26, 27, 28, 35, 40, 42, 45, 220, 226, 241, 244, 251, 257, 356
Švabić Mihajlo, 69

Tardieu André, 114, 118, 119, 120, 121, 124, 137
Tatarescu Gheorghe, 464
Tavčar Ivan, 13, 25, 27, 56, 132, 160, 163, 172, 189, 201
Tavčar Josip, 235
Terseglav Franc, 355
Teršek Ignac, 347
Thaler Anton, 344
Tito-Josip Broz, 383, 384, 421, 482, 483, 525
Tittoni Tommaso, 118, 119, 120, 124, 127, 128, 129, 135
Tokan Ivan, 171, 248
Tomec Ernest, 532, 533
Tomšič Vida, 525
Topalović Živko, 174, 218, 304, 414, 416, 418, 421, 422, 478, 479, 520
Trifković Marko, 282, 296
Trifunović Miša, 280
Triller Karol, 13, 25, 84, 86, 94, 116, 204, 235
Trumbić Ante, 19, 27, 51, 52, 53, 55, 74, 112, 123, 124, 135, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 181, 185, 186, 187, 206, 208, 233, 313, 320, 322, 335, 367, 398
Trunk J. M., 19
Tripković Sava, 108
Tuma Henrik, 30, 31, 37
Tupanjanin Miloš, 506, 507

Ude Lojze, 19
Uratnik Filip, 260
Urek Ivan, 359
Urojić Stjepan, 312
Usar Peter, 248
Ušeničnik Aleš, 19, 24, 26, 224
Uzorinac, podpolkovnik, 108
Uzun-Mirković Dragoljub, 378
Uzunović Nikola, 233, 312, 319, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 349, 351, 353, 408, 409, 410, 412, 413

Vasić Miloš, 222, 233
Varnava, patriarh srbske pravoslavne cerkve, 454
Vavpetič Lado, 536
Vehovec Jakob, 263
Vencajz Ljudevit, 159, 204, 212
Verbančič, 260
Verstovšek Karel, 57, 58, 60, 85, 107, 180
Veselko Fric, 307
Vesenjak Ivan, 44, 294
Vesnić Milenko, 74, 172, 173, 175, 176, 200, 202
Vidmar, 60
Vidmar Milan, 235, 236
Vidmar Stane, 428, 429, 430, 431, 432, 456, 457, 489
Vilder Večeslav, 414, 538
Vodopivec Fran, 99
Vošnjak Bogomil, 200, 300, 403
Vučić Dimitrije, 376
Vukičević Velja, 6, 323, 353, 358, 364, 366, 367, 368, 369, 372, 373, 376, 382, 389

Weinberger Franc, 288
Weinberger Mirko, 347
Wied, albanski knez, 219
Wilson Woodrow, 18, 24, 33, 46, 52, 53, 54, 55, 76, 80, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 185, 187, 220
Windischer Fran, 163
Wolf Tomaž, 248
Wrangel Peter, 222, 234
Wutte Martin, 19

Zabrezovnik Jakob, 248
Zagorski Franjo, 310, 354
Zajc Marjan, 487
Zec Petar, 439
Zečević Milivoj, 222

Zinovjev Grigorij, 192
Zupanić Niko, 13, 216, 241, 245, 252, 272, 274, 275, 299, 300

Žanić Milovan, 352
Žebot Franjo, 39, 372, 431
Žerjav Alfonz, 82
Žerjav Gregor, 10, 15, 25, 90, 91, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 106, 109, 111, 112, 114, 133, 153, 159, 179, 198, 227, 298, 299, 303, 357, 359, 365, 378, 380
Živković Petar, 387, 390, 392, 393, 446, 451, 452, 453, 475, 496
Žolger Ivan, 99, 112, 115, 123, 124, 139, 142, 145, 148, 186,
Žorga Jakob, 248, 347
Žorga Marcel, 168, 169, 248, 249, 261, 263, 344, 347
Župančič Oton, 66, 67

KAZALO

UVOD 5–21

Viri in literatura 6

I. 1917–1921 23–214

1. »MAJNIŠKA IZJAVA« JUGOSLOVANSKEGA KLUBA 23–50

a) Klerikalci in liberalci; majniška izjava 23, deklaracijsko gibanje 25, razcep v Slovenski ljudski stranki (SLS) 26, Narodna napredna stranka (NNS) – Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) 27.
b) Socialisti; nastop socialistične mladine 28, vseslovenski delavski dan 30, majniška izjava in tržaški socialisti 31.
c) Upornosti in nemiri; upor v Šibeniku 32, upor v Boki Kotorski 32, nemiri v Pulju 34.
č) Združevanje buržoazije in socialistov; narodni sveti; ustanovitev Narodnega sveta za Slovenijo 34, Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) in Narodni svet za Slovenijo 35, delo Narodnega sveta za Slovenijo 37, osnovanje Narodnega veća SHS v Zagrebu 40, Narodni svet in severna meja 43, ustanovitev narodnih straž 45, razpad Avstro-Ogrske 46, ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 47, ustanovitev Narodne vlade SHS v Ljubljani 48, položaj v Mariboru in Trstu 48, koncentracija zadružnega kapitala 49.

2. »KRFSKA POGODBA« 50–54

Krfska pogodba 51, Londonska pogodba in Wilsonove točke 52, rimski kongres 52, manifest cesarja Karla 53.

3. PRVI DECEMBER 1918 54–83

a) Zunanja in notranja nevarnost; ukrepi Narodnega veća za ureditev razmer ob prevratu 54, italijanska

zasedba Primorske 56, »dvovladje« v Mariboru 57, nemiri v Mežiški dolini 58, začetki koroškega vprašanja 58, poročila o povojnih nemirih na Slovenskem 59, prva pogajanja in akcije na Koroškem 61, Maistrove akcije v Mariboru in njegova pogodba z opolnomočencem graške vlade o demarkacijski črti 63, Jugoslavija – republika ali monarhija 65, Jugoslovani ali Slovenci 66, prodor Italijanov do Vrhnike 69.

b) Kako se združiti? Stališča strank do predloga dalmatinske vlade 70, razprava o zedinjenju v Narodnem veću 71, katoliški episkopat in nove razmere 72, neuspela Ženevska konferenca in njena deklaracija 73, združitev 1. decembra 1918 75, položaj na Štajerskem in Koroškem 75.

4. BOJI ZA MEJE 83–129

a) Koroška in Štajerska; neuspeh na Koroškem 83, pogajanja z Avstrijci o začasni demarkacijski črti 89, prvi udarec centralizma – imenovanje deželne vlade v Ljubljani 91, demonstracije v Mariboru 92, usodni predlog nepooblaščenega ameriškega oficirja o demarkacijski črti na Koroškem 94, določitev demarkacijske črte v radgonskem okraju 95, Coolidgov predlog o demarkacijski črti na Koroškem 96, otvoritev zasedanja Začasnega narodnega predstavništva v Beogradu 97, razprave v deželni vladi o severni meji 98, novi neuspehi na Koroškem 100, uspela, a prepozna ofenziva regularne jugoslovanske vojske 108, usoda severne meje pred mirovno konferenco v Parizu 112.

b) Primorska; predlog jugoslovanske delegacije o meji na mirovni konferenci 121, Wilsonova črta 122, razprave na pariški konferenci o jadranskem vprašanju 122.

5. RAZVOJ DOMAČE POLITIKE IN USODA PRIMORSKE 129–164

a) Socialisti; ustanovitev socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) in Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije 130, ustanovitev Strokovne komisije 130, seje začasnega narodnega predstavništva v Beogradu 131, generalna stavka 21. in 22. julija 133, nastop Davidovićeve vlade 134.

b) Primorska; nadaljnje razprave o jadranskem vprašanju v Parizu 135, končna osvojitev predloga

o neposrednih pogajanjih med Italijo in Jugoslavijo 151, kriza Davidovićeve vlade 152.

c) XI. kongres JSDS; levica in desnica; stavka v Trbovljah 153, zahteve levice v JSDS 154, XI. kongres JSDS 155, seja izvršilnega odbora JSDS – razkol med desnico in levico 159, problemi slovenskega gospodarstva 162.

6. VIŠEK IN KONEC REVOLUCIONARNE KRIZE. IZGUBA KOROŠKE IN PRIMORSKE 164–188

a) Kongres levice in desnice; Zaloška cesta 24. aprila 1920; ustanovitev Delavske socialistične stranke Slovenije (komunistov) 164, izredni kongres JSDS 165, stavka železničarjev 165, krvoprelitje na Zaloški cesti 169, Vukovarski kongres in njegov odmev v Sloveniji 174, manifestacija moči klerikalcev in liberalcev 176, prvi ukrepi proti komunistom 177.

b) Plebiscit na Koroškem; Komunistična partija in plebiscit 178, priprave na plebiscit 179, izid plebiscita in odmev poraza 183.

c) Mirovna pogodba v Rapallu; zadnji italijanski predlogi na mirovni konferenci v Parizu 185, razpust jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci 186, neposredna jugoslovansko-italijanska pogajanja in sklenitev pogodbe v Rapallu 187.

7. VOLITVE ZA KONSTITUANTO 188–214

a) Volilni programi strank in volilni uspehi; program SLS 191, program JDS 191, program JSDS 192, program KPJ 193, program NSS 193, program Samostojne kmetske stranke 194, izid volitev 195.

b) Obznana; Stavka v Trbovljah; Obznana 196, regentov prestolni govor 199.

c) Slovenski avtonomisti in občinske volitve v Sloveniji; avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev 200, občinske volitve v Sloveniji 202, občinske volitve v Ljubljani 203.

č) Debata o ustavnem načrtu 204; glasovanje v načelu za novo ustavo 206, sprejetje ustave 208, obnovitev Neodvisnih sindikatov 208.

d) Zakon o zaščiti države; Atentat na regenta 209, »načelno« stališče SLS do ustave 210, atentat na Draškovića 211, zakon o zaščiti države 212.

II. 1921–1929 215–284

1. BOJ PROTI NOVI USTAVI IN VAROVANJE USTAVE. CEPITEV DELAVSKEGA RAZREDA 215–253

a) Klerikalci, liberalci in ustanovitev SSJ; klerikalni shodi 215, začetki slovenskih radikalov 216, ustanovitev Socialistične stranke Jugoslavije 217, nova dejavnost slovenskih komunistov in zadnji kongres JSDS v Trbovljah 218, parlamentarne debate 219, nastanek Orjune in drugih buržoaznih bojnih organizacij 223, Jugoslovanska demokratska stranka, Samostojna kmetska stranka in Narodno-socialistična stranka o razmerah v državi 224, ustanovitev stranke zemljoradnikov oziroma Samostojne republikanske stranke 224, razcep v liberalni stranki 227.

b) Nova cepitev med slovenskimi socialisti; ustanovitev Glavnega radničkega saveza 227, snovanje Nezavisnih sindikatov 228, avtonomisti (Lončar-Prepeluh) 228, nova cepitev v SSJ za Slovenijo 229, stavka v revirjih 230, KPJ in Zakon o zaščiti države 232, razprave v parlamentu 233.

c) Občinske volitve v Ljubljani in Zveza delovnega ljudstva; priprave liberalcev na volitve 235, Zveza delovnega ljudstva 236, izid volitev 240.

č) Priprave in volitve v narodno skupščino; ustanovitev Zveze neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo 242, snovanje volilnih blokov 242, priprave delavskih strank na volitve 246, ustanovitev Socialistične stranke delovnega ljudstva in Neodvisne delavske stranke Jugoslavije 248, izid volitev 251.

2. KDO BO KOGA?! 253–384

a) Markov protokol; Sporazum SLS, Hrvatske republikanske seljačke stranke in Jugoslovanske muslimanske organizacije 253, Markov protokol 254, Pašićeva samoradikalna vlada 256.

b) Ponovna cepitev med slovenskimi socialisti in komunisti 258, 2. konferenca KPJ 263.

c) Velik štrajk v revirjih; pogajanja za enotno organizacijo med Zvezo rudarskih delavcev in Unijo slovenskih rudarjev 264, mezdno gibanje in stavka v revirjih 265, II. kongres SSJ 268, 3. državna konferenca KPJ 269.

č) Liberalci in slovenski radikali; razcep med slovenskimi radikali 271, spor med NNS in JDS 273, Orjuna v začetku 1924. leta 276.

SDS

d) Opozicionalni blok; rimska pogodba 278, ustanovitev opozicionalnega bloka 280, razcep med demokrati – ustanovitev Samostojne demokratske stranke 280.

e) Referendum Neodvisne delavske stranke Jugoslavije; predlogi za referendum 283, konference in shodi NDSJ za Slovenijo 289.

f) 1. junij 1924 v Trbovljah 290, odmev trboveljskih dogodkov 291, HRSS in Kmečka internacionala 294, Davidovićeva-Koroščeva vlada in njen padec 294.

g) Priprave na skupščinske volitve; snovanje volilnih blokov 300, razširitev Obznane na HRSS 301, ustanovitev Kmečke republikanske stranke 301, Orjuna in volitve 303, delavske organizacije pred volitvami 304, izid volitev 310, debate o volilnem terorju 311.

h) Radićeva pot v Canosso; izjava Pavla Radića v narodni skupščini 313, združitev Samostojne kmetske stranke in avtonomistov 315, verifikacija mandatov HSS – razpad opozicionalnega bloka 316, II. kongres Orjune 317, vstop HSS v vlado in posledice 318.

i) Poskusi združevanja delavskih strank in frakcij; sindikalno združevanje rudarskih organizacij 323, združevanje železničarskih organizacij 325, Glavni radnički savez (GRS) – Ujedinjeni radnički sindikalni savez (URSS) 330.

j) Radić v vladi; govori ministra Stjepana Radića 331, razprave v skupščini 333, Uzunovićeve vlade 335.

k) Volitve v oblastne skupščine; razpis volitev 339, Tiranska pogodba 340, velika dejavnost SLS pred volitvami 340, liberalni volilni proglas 342, oblastna konferenca Strokovne komisije 343, razkol med dekalisti 344, 3. kongres KPJ 346, prizadevanja za združitev delavskih strank za volitve 347, gospodarske razmere 348, izid volitev v oblastno skupščino 349, razprave v beograjski narodni skupščini in oblastne v Ljubljani 349, novi poskusi združevanja in skupnih akcij delavskih organizacij 353, nova zaostritev v SLS 355, snovanje buržoazne napredne fronte 356.

l) Parlamentarne volitve 1927; Blejska pogodba 358, priprave buržoaznih strank za volitve 359, delavske stranke in volitve 360, izid volitev 364, vstop SLS v vlado 364, občinske volitve v Ljubljani 364, ustanovitev Kmečko demokratske koalicije 365,

m) Krvavi obračun v skupščini; zasedanje nove skupščine 365, Nettunske konvencije 369, streli v skupščini 372.
n) Neuspela opozicija KDK; Komunike KDK 373, Koroščeva vlada 375, delavske stranke pred diktaturo 379, odprto pismo Kominterne članom KPJ in Dresdenski kongres 383.

III. 1929–1941 385–539

1. ČISTA DIKTATURA 385–437

a) Kraljevina Jugoslavija; oznaka diktature 385, kraljevi proglas 386, novi zakoni 386, izstop Korošca iz vlade 389, oktroirana ustava in volitve 391, razprave v skupščini 393.
b) Ofenziva slovenskih klerikalcev; proslave Koroščeve 60-letnice 395, kmet in gospodarska kriza 397.
c) Punktacije; zagrebške punktacije 398, ljubljanske punktacije 399, punktacije ostalih opozicijskih strank 399, debata v parlamentu 402, kongres Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) 407, občinske volitve v Sloveniji 407, razprave v narodni skupščini in senatu 407.
č) Petomajske volitve 1935; izid volitev 414, Stojadinovićeva vlada 415, poživitev delavskega gibanja 415.
d) Gibanja ali pokreti na Slovenskem; okrog lista Slovenija 423, Pohoda 423, Borbaši 426, okrog lista Prelom (Boj) 427, okrog lista Bojevnik 432, okrog lista Glas naroda 432, okrog lista Slovenska zemlja 432, okrog lista Ljudska pravica 433, mladinsko gibanje okrog Straže v viharju 435, okrog Edinosti 436, društva študentov na ljubljanski univerzi 436.

2. STOJADINOVIĆEVI FAŠISTIČNI POSKUSI IN ZAČETKI KONCA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 437–505

a) Opozicija JNS; Stojadinovićeva vlada 437, Pohorske punktacije JNS 439, vprašanje bivših dolgov 439, oblikovanje Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) 440, streli v parlamentu 442, ustanovitev delavske sekcije JRZ 444, gospodarske razmere 445, občinske volitve v Sloveniji 447.
b) Poskusi rešiti hrvaško vprašanje; vladni stiki z Mačkom 447, obisk Ciana v Beogradu 449, prvi nastop Ljudske fronte – demonstracije ob Živkovićevem prihodu v Ljubljano 451.

c) Neuspehi s konkordatom; debata o konkordatu v skupščini 453, demonstracije proti konkordatu 454.

č) Združena opozicija; razglas združene opozicije 455, razkol v SLS 457, Stojadinović v Berlinu 459, nastop opozicije v proračunski debati 460, Mussolini na Planini 469, volitve 11. decembra 1938 470.

d) Akcija socialistov in KPJ; zlet Svobode v Celju 471, poskus ustanovitve SZDL 471, delavstvo 474, socialisti in komunisti 475, neenotnost v Ujedinjenem radničkem sindikalnem savezu 477, Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) in Zveza združenih delavcev (ZZD) 479, ustanovitev KPS in njena dejavnost 482.

e) Gibanja; Slovenija 484, Slovensko društvo 485, Pohod 487, Branik 488, Proboj 488, Bojevnik 489, Ljotićev Zbor 490, Slovenska zemlja 492, Stara pravda 492, Neodvisnost 494, Edinost 498, Ljudska pravica 498, celjski sestanek zastopnikov Ljudske pravice, Bojevnika in Slovenske zemlje 499, Straža v viharju 500, Mi mladi borci 502, Naša misel 503, Slovenska beseda 503, Večernik 504.

3. STOJADINOVIĆEV PADEC IN KONEC KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 506–539

a) Banovina Hrvaška; Cvetkovićeva vlada 506, proračunska debata 506, priprave za sporazum s Hrvati 509, ustanovitev banovine Hrvaške 511,

b) Svetovna vojna in trojna pogodba; proglasitev stroge nevtralnosti 511, ministrska uredba o konfinaciji 512, jugoslovansko-sovjetska trgovinska pogodba 513, vspostavitev diplomatskih odnosov s SZ 514, razširitev trgovinske pogodbe z Nemčijo 515, izjave slovenskega dela Jugoslovanske radikalne zajednice in Jugoslovanske nacionalne stranke o političnem položaju 516, pristop k trojni pogodbi 518.

c) Socialisti in KPJ; stališča socialistov o aktualnih vprašanjih 519, razpust URSSJ 521, krščanski socialisti in Zveza združenih delavcev 521, Zveza delovnega ljudstva 523, 5. državna konferenca KPJ 525.

č) Gibanja; Slovenija 526, Večernik 529, Straža v viharju 531, Mi mladi borci 532, Akademski narodni blok 535, Slovenska kmečko delavska stranka 536, Slovenska beseda 537, prebujenje Samostojne demokratske stranke 538, stara SLS 539.

LJUDSKA REPUBLIKA SLOVENIJA

DR. METOD MIKUŽ * ORIS ZGODOVINE SLOVENCEV V STARI JUGOSLAVIJI 1917–1941 * KAZALA IN DOKUMENTARNO SLIKOVNO GRADIVO PRIPRAVIL MIRKO STIPLOVŠEK * OPREMIL BRANKO SIMČIČ * UREDNIK UROŠ KRAIGHER * TEHNIČNI UREDNIK VIKTOR BLAŽIČ * KNJIŽNICA KULTURA * IZDALA MLADINSKA KNJIGA V LJUBLJANI * ZA ZALOŽBO ZORKA PERŠIČ * NATISNILA TISKARNA ČZP »LJUDSKA PRAVICA« V LJUBLJANI